ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

TOMUL XXX • 1985 • A

IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

Volumul apare sub îngrijirea unui colectiv compus din :

VASILE ARVINTE
redactor responsabil

DAN MĂNUCĂ
DRAGOȘ MOLDOVANU
redactori responsabili adjuncți

I. H. CIUBOTARU
ST. DUMISTRĂCEL
G. ISTRATE
G. IVĂNESCU
membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România
ALEXANDRU ANDRIESCU
V. STOLERIU
AL. TEODORESCU
A. VRACIU

DOINA HREAPCĂ
REMUS ZĂSTROIU
secretari științifici de redacție

Adresa redacției:

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
6600 Iași—6, str. Codrescu, nr 2, tel. 980.45617

Adresse de la rédaction :

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRILE
CELUI DE AL III-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE DIALECTOLOGIE
(Iași, 5—6 octombrie, 1984)*

* Prezentări de ansamblu ale desfășurării lucrărilor acestui simpozion au făcut Ștefan Glosu, în tomul XXIX al revistei noastre, Ion Nuță, în LR, XXXIV, 1985, nr. 2, Ion A. Florea, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași", secțiunea *e*. Lingvistică, tomul XXXI, 1985, I. Faiciuc, în CL, XXX, 1985, nr. 2.

Scanned with OKEN Scanner

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA"
IAȘI
CENTRUL DE LINGVISTICĂ,
ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ

Tomul XXX • 1985 • A. Lingvistică

SUMAR

LUCRĂRILE CELUI DE AL III-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE DIALECTOLOGIE
(Iași, 5—6 octombrie 1984)

I. TEORIE ȘI METODĂ ÎN DIALECTOLOGIE

EMANUEL VASILIU, Divergență dialectală și intercomunicare 11
VALERIU RUSU, Etnotextele în perspectivă românească 17
DRAGOȘ MOLDOVANU, Un fenomen ignorat în anchetele dialectale : resemantizarea toponimelor 23
MARILENA TIUGAN, Integrarea socio-culturală a moldovenilor rezidenți în București . 33
IOAN FAICIUC, Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR—*BANAT* 43
I. MĂRII, *ALR*—Din însemnările unui redactor (III) 53

II. DIALECTOLOGIE EUROPEANĂ

B. CAZACU, Contribuția lingviștilor români la interpretarea datelor *Atlasului Limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)* 61
V. ARVINTE, Comentariu lingvistic la întrebarea 047 «le bois», «la forêt» din *Atlas Linguarum Europae (ALE)*. Denumiri pentru «pădure» al căror sens primar a fost 'mlaștină' 65
ARITON VRĂCIU, *Atlasul lingvistic lituanian*. Principii și probleme 83
MARGARETA-SIGRID JUMUGĂ, Problema amestecului și a nivelării lingvistice oglindită în evoluția diftongilor din dialectul „Deutschböhmisch" 91
ANDREI IVANOV și FEODOR CHIRILĂ, Principii de alcătuire a *Dicționarului graiurilor rusești (lipovenești) din România* 99
ANDREI IVANOV, Categoria gramaticală a genului în graiurile lipovenești 105
FEODOR CHIRILĂ, Evoluția raporturilor semantice la nivelul unui grai aloglot . . . 111

III. GRAIURILE DACOROMÂNE

G. IVĂNESCU, Schimbări fonetice populare românești formulate greșit sau incomplet 119
RADU SP. POPESCU, Despre durificarea consoanelor prepalatale în dialectul daco-român 123
ION A. FLOREA, O disimilare consonantică proprie graiurilor dacoromâne de nord 129
ION CALOTĂ, În legătură cu iotacizarea verbelor românești 145
MAGDALENA VULPE, Prepozițiile *de* și *pe* în graiurile dacoromâne 151
PAUL LĂZĂRESCU, Elemente morfologice arhaice în graiurile românești actuale de dincolo de Prut 167
VICTORELA NEAGOE, În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale 171
VIORICA GOICU, Sufixul *-oń* 179
TEOFIL TEAHA, Lat. *GLANDULA* în graiurile românești actuale 187
ION NUȚĂ, Terminologia corpului omenesc. Creații metaforice în graiurile populare din nord-estul Moldovei 195
NICOLAE FELECAN, Metafora în terminologia meseriilor (după ALR SN) 205

Scanned with OKEN Scanner

MARIA PURDELA SITARU, Din lexicul subdialectului bănățean. Termeni cu semnificația „a leșina" 211
VASILE C. IONIȚĂ, Observații cu privire la lexicul dialectal din *DLR*. Probleme de etimologie internă 221
ION-HORIA BÎRLEANU, Factori de diferențiere în graiurile din valea Șomuzului Mare (jud. Suceava) 229

IV. DIALECTELE SUD-DUNĂRENE

ROMULUS TODORAN, *Luceafărul* în română și aromână. Componența lexicală . . . 239
ȘTEFAN GIOSU, Două transpuneri aromâne ale *Glossei* lui Eminescu 247
MARIANA BARA, Tipuri de c o d e - s w i t c h i n g în bilingvismul aromână—dacoromână 257
ION POPESCU-SIRETEANU, Contribuția lui Ioan Caragiani la cunoașterea dialectului aromân 265
ELENA SCĂRLĂTOIU, Contribuții la cercetarea meglenoromânei vorbite în Dobrogea 277

V. DIALECTOLOGIE ISTORICĂ

ANDREI AVRAM, *Lexiconul heptaglot de la Oxford* ca sursă de informații asupra graiurilor dacoromâne din secolul al XVII-lea 283
C. FRÂNCU, Originea, vechimea și difuziunea lexicalo-areală a formelor de perfect simplu în *-sei* 291
EUGENIA DIMA, Aspecte fonetice dialectale în traducerile muntenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea 301

VI. DIALECTOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ONOMASTICE

MIRCEA HOMORODEAN, Între toponimie și dialectologie 311
RODICA SUFLEȚEL, Termeni hidrografici populari în toponimie 319
PUIU FILIPESCU, Particularități regionale de limbă în entopice și toponime din valea Zeletinului (jud. Bacău) 327
AL. CRISTUREANU, Raportul dintre dialectologie și antroponimie reflectat în domeniul poreclelor 333
ANA și AL. CRISTUREANU, Particularități dialectale reflectate în numele de familie din Oltenia 341

VII. DIN ISTORIA DIALECTOLOGIEI ROMÂNEȘTI

V. FRĂȚILĂ, Structura dialectală a dacoromânei în concepția lui Sextil Pușcariu . . . 347
KATALIN DUMITRAȘCU, August Treboniu Laurian — precursor al dialectologiei științifice 353
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, Importanța cercetării dialectelor și subdialectelor pentru istoria limbii române în concepția lui T. Cipariu 361
PETRU ZUGUN, Nicolae Pauleti și autenticitatea limbii folclorului editat 369

VIII. DIALECTOLOGIE ȘI LIMBĂ LITERARĂ

D. IRIMIA, Regional—literar în textul artistic 373
LAURA VASILIU, Sinonime coordonate : literar/regional în texte vechi 379
C. DIMITRIU, Fonetisme regionale, populare și arhaice în *Codicele popii Bratul* 385
AL. ANDRIESCU, Funcția stilistică a elementelor populare în pasajele satirice din *Cronica* lui Radu Popescu 393
GAVRIL ISTRATE, Elemente regionale în poezia lui Marin Sorescu 399

IX. DIALECTOLOGIE ȘI DIDACTICĂ

TATIANA SLAMA-CAZACU, Conceptul de „bunăcuviință" și formulele care îl exprimă în limba română 413

Scanned with OKEN Scanner

MARINA CIOLAC, Elemente regionale în manualele de citire din învățământul primar 419

* * *

CRONICĂ

Activitatea secției de lingvistică în anul 1985 427
Cărți și reviste primite la redacție. 429

Scanned with OKEN Scanner

UNIVERSITÉ „AL. I. CUZA"
DE IAȘI
CENTRE DE LINGUISTIQUE,
D'HISTOIRE LITTÉRAIRE
ET DE FOLKLORE

ANNUAIRE
DE LINGUISTIQUE ET
D'HISTOIRE LITTÉRAIRE

Tome XXX • 1985 • A. Linguistique

SOMMAIRE

TRAVAUX DU IIIe SYMPOSIUM NATIONAL DE DIALECTOLOGIE
(Iași, 5—6 octobre 1984)

I. THÉORIES ET MÉTHODES DE LA DIALECTOLOGIE

EMANUEL VASILIU, Dialects and intercomunication 11
VALERIU RUSU, Les ethnotextes dans la perspective roumaine 17
DRAGOȘ MOLDOVANU, Un phénomène ignoré dans les enquêtes dialectales : la resémantisation des toponymes 23
MARILENA TIUGAN, The socio-cultural integration of the Moldavian immigrants in Bucharest 33
IOAN FAICIUC, Commentaires des informateurs sur la variation dialectale. Notes en marge du NALR—*BANAT* 43
I. MĂRII, Annotazioni d'un redattore del'*ALR* (III) 53

II. DIALECTOLOGIE EUROPÉENNE

B. CAZACU, La contribution des linguistes roumains à l'interprétation des données de l'*Atlas des Langues de l'Europe (Atlas Linguarum Europae)* 61
V. ARVINTE, Commentaire linguistique à la question 047 «le bois», «la forêt» dans l'*Atlas Linguarum Europae (ALE)*. Désignations pour «forêt» dont le sens primaire a été 'marécage' 65
ARITON VRACIU, The *Lituanian Linguistic Atlas* : principles and problems 83
MARGARETA-SIGRID JUMUGĂ, Die Mischung und der linguistische Ausgleich in der Entwicklung der „deutschböhmischen" Mundart 91
ANDREI IVANOV et FEODOR CHIRILĂ, Principes d'élaboration du *Dictionnaire des patois russes de Roumanie* 99
ANDREI IVANOV, Gramatičeskaja kategorija roda v lipovanskih govorah 105
FEODOR CHIRILĂ, L'évolution des rapports sémantiques au ras d'un patois alloglotte 111

III. LES PATOIS DACO-ROUMAINS

G. IVĂNESCU, Changements phonétiques roumains populaires formulés de manière éronnée ou incomplète 119
RADU SP. POPESCU, On the hardening process of the antepalatal consonants in the daco-romanian dialect 123
ION A. FLOREA, Une dissimilation consonantique propre aus parlers daco-roumains du Nord 129
ION CALOTĂ, Au sujet de la iotacisation des verbes roumains 145
MAGDALENA VULPE, Les prépositions *de* et *pe* dans les parlers daco-roumains . 151
PAUL LĂZĂRESCU, Éléments morphologiques archaïques dans les parlers roumains actuels d'au-delà du Pruth 167

Scanned with OKEN Scanner

VICTORELA NEAGOE, À propos de certaines formes archaïques du passé simple et du plus-que-parfait et de certaines valeurs du passé simple dans les parlers daco-roumains actuels 171
VIORICA GOICU, Le suffixe *-oi* 179
TEOFIL TEAHA, Lat. *GLANDULA* dans les parlers roumains actuels 187
ION NUȚĂ, La terminologie liée au corps humain. Créations métaphoriques dans les parlers populaires du Nord-Est de la Moldavie 195
NICOLAE FELECAN, La métaphore dans la terminologie des métiers (d'après ALR SN) 205
MARIA PURDELA SITARU, Aus dem Wortschatz der Banater Mundart. Wörter mit der Bedeutung „ohmächtig werden" 211
VASILE C. IONIȚĂ, Observations concernant le lexique dialectal du *DLR*. Questions d'étymologie interne 221
ION-HORIA BÎRLEANU, Facteurs socio-historiques de différenciation dans les parlers de la valleé de Șomuzul Mare (district de Suceava) 229

IV. LES DIALECTES SUD-DANUBIENS

ROMULUS TODORAN, *Luceafărul* en roumain et aroumain. La composition lexicale 239
ȘTEFAN GIOSU, Two aromanian translations of Eminescu's *Gloss* 247
MARIANA BARA, Types de code-switching dans le bilinguisme aroumain — daco-roumain 257
ION POPESCU-SIRETEANU, La contribution de Ioan Caragiani à la connaissance du dialecte macédo-roumain 265
ELENA SCĂRLĂTOIU, Contributions à l'étude du mégléno-roumain parlé dans la Dobroudja 277

V. DIALECTOLOGIE HISTORIQUE

ANDREI AVRAM, Le *Lexique heptaglotte d'Oxford* en tant que source d'informations sur les parlers daco-roumains du XVIIe siècle 283
C. FRÂNCU, L'origine, l'ancienneté et la diffusion géographique des formes du passé simple en *-séi* 291
EUGENIA DIMA, Quelques aspects phonétiques régionaux dans les traductions faites en Valachie dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle 301

VI. DIALECTOLOGIE ET SCIENCES ONOMASTIQUES

MIRCEA HOMORODEAN, Between dialectology and toponimy 311
RODICA SUFLEȚEL, Termes hydrographiques populaires dans la toponymie 319
PUIU FILIPESCU, Language regional specific features of the geographical appelatives and toponyms existing in Zeletin's Valley (Bacău District) 327
AL. CRISTUREANU, Rapports entre la dialectologie et l'anthroponymie réflechis par les sobriquets 333
ANA and AL. CRISTUREANU, Dialectal features reflected in the family names from Oltenia 341

VII. HISTOIRE DE LA DIALECTOLOGIE ROUMAINE

V. FRĂȚILĂ, Die dialektale Gliederung des Dakorumänischen in der Auffassung Sextil Pușcarius 347
KATALIN DUMITRAȘCU, August Treboniu Laurian — précurseur de la dialectologie scientifique 353
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, La conception de T. Ciapiu sur l'importance de la recherche des dialectes et des patois pour l'histoire de la langue roumaine . 361
PETRU ZUGUN Nicolae Pauleti and the linguistic authenticity of the published folklore 369

VIII. DIALECTOLOGIE ET LANGUE LITTÉRAIRE

D. IRIMIA, Dialettale — letterario nel testo artistico 373
LAURA VASILIU, Coordinate synonyms : literary/dialectal in Old Romanian texts 379

Scanned with OKEN Scanner

C. DIMITRIU, Phonétismes régionaux, populaires et archaïques dans *Codicele popii Bratul* 385
AL. ANDRIESCU, Die stilistische Funktion der volkstümlichen Elemente in den satirischen Passagen der *Chronik* von Radu Popescu 393
GAVRIL ISTRATE, Regional elements in Marin Sorescu's poetry 399

IX. DIALECTOLOGIE ET ENSEIGNEMENT

TATIANA SLAMA-CAZACU, Le concept de „bienséance" et les formules qui l'expriment en roumain 413
MARINA CIOLAC, Éléments régionaux dans les manuels destinés à l'enseignement primaire 419

* * *

CRONIQUE

L'Activité de la section de linguistique pendant l'année 1985 427
Livres et revues reçus à la rédaction 429

Scanned with OKEN Scanner

DIVERGENŢĂ DIALECTALĂ ŞI INTERCOMUNICARE

DE

EMANUEL VASILIU

1. Consideraţii preliminare. Se consideră de obicei că posibilitatea de *înţelegere reciprocă* (= **intercomunicare**) între vorbitori a două idiome diferite (graiuri, dialecte sau chiar limbi) este în strînsă dependenţă de *gradul de asemănare* (sau deosebire) dintre cele două idiome : cu cît asemănarea este mai mare, cu atît dificultăţile de înţelegere sînt mai mici, cu cît asemănarea este mai mică, cu atît dificultăţile sînt mai mari, cazul limită fiind acela în care intercomunicarea este irealizabilă.

Asemănările (deosebirile) dintre două idiome, descrise în termenii uzuali ai lingvisticii structurale de *inventar/distribuţie*, eventual în termeni de *inventar/reguli* (*de bună formare*) par a nu putea fi în mod clar corelate cu dificultăţile sau absenţa dificultăţilor în procesul de intercomunicare : este o constatare empirică aceea că intercomunicarea se realizează în *grade diferite* între vorbitori ai unor idiome cu structuri care au aproximativ acelaşi grad de asemănare. Pentru a nu lua în considerare decît nivelul expresiei sonore (nivelul fonetic/fonologic), ne putem referi la următoarea situaţie : dialectul dacoromân şi cel istroromân sînt foarte asemănătoare din punctul de vedere al structurii fonetice şi fonologice[1]. Cu toate acestea, intercomunicarea dintre un vorbitor al dacoromânei şi unul al istroromânei nu se realizează cu dificultăţi mai mici decît aceea dintre un vorbitor al românei şi un vorbitor al limbii italiene[2].

Mai realist ni se pare să considerăm că posibilitatea pe care o are un vorbitor al unui idiom, L_1, de a înţelege într-o anumită măsură ceea ce se vorbeşte într-un alt idiom, L_2 (pe care nu-l cunoaşte), este dată de faptul că vorbitorul respectiv **recunoaşte** în propoziţiile emise în L_2 un număr de cuvinte din idiomul pe care îl foloseşte în mod curent. Cu cît mai mare este numărul de cuvinte recunoscute (sau recognoscibile), cu atît înţelegerea este

---

[1] Vezi Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 192, 194, pentru inventarul fonemelor din istroromână ; pentru inventarul fonemelor din dacoromână (= limba română literară), vezi G. Hammarström, „The Romance Languages", în vol. James M. Anderson and Jo Ann Creore (eds), *Readings in Romance Linguistics*, [Mouton], The Hague, Paris, 1972, p. 53.

[2] Pentru inventarul de foneme al limbii italiene, vezi Hammarström, *loc. cit.*

mai largă ; cu cît recunoașterea este mai corectă, cu atît înțelegerea este mai exactă. Situația la care ne referim ni se pare a fi un caz particular al procesului de înțelegere între doi vorbitori, independent de faptul dacă folosesc sau nu același idiom : lăsînd la o parte aspectele legate de gramatică, putem spune că un vorbitor, x, înțelege ce spune alt vorbitor, y, în măsura în care poate să *identifice* în cuvintele din care sînt alcătuite enunțurile emise de y cuvintele din propriul său stoc lexical ; dacă „pronunția" lui y este într-o anumită măsură diferită de a lui x, x întîmpină anumite dificultăți de înțelegere; dacă y va folosi cuvinte care nu fac parte din stocul lexical al lui x, acesta din urmă va întîmpina, de asemenea, anumite dificultăți de înțelegere. Situația în care y vorbește un alt idiom, L_2 (diferit de L_1, vorbit de x), se poate defini în anumite cazuri ca situația în care y folosește o pronunție care diferă *sistematic* de pronunția lui x, stocul de cuvinte al celor doi vorbitori fiind în parte același, iar pronunția lor păstrînd anumite elemente comune. În această situație, x și y *se înțeleg* deși vorbesc idiome diferite. În cazul în care y folosește un idiom în care cuvintele au un fonetism care nu are nici un element comun cu fonetismul cuvintelor folosite de x, iar diferențele fonetice dintre cuvintele folosite de y și cele folosite de x au un caracter total *nesistematic*, înțelegerea dintre x și y este imposibilă.

În cele ce urmează vom încerca să formulăm în termeni mai exacți acest mod de a înțelege intercomunicarea dintre un individ, x, care folosește un idiom, L_1, și un individ, y, care folosește idiomul L_2, pe care x nu-l cunoaște. În raport cu sistemul de concepte pe care îl vom schița, este nerelevant faptul dacă L_1, L_2 sînt limbi diferite sau sînt dialecte sau subdialecte sau graiuri ale aceleiași limbi. Este însă evident că sistemul este valabil pentru situația în care L_1, L_2 sînt dialecte sau graiuri ale unei anumite limbi.

Ideea că un cuvînt oarecare, c', din L_2 nu este altceva decît cuvîntul c din L_1, cu anumite diferențe (sistematice) de pronunțare (diferențe fonetice), va fi exprimată cu ajutorul conceptului de *transpozabilitate*[3]. Întrucît aspectul cel mai important pentru discuția noastră este asemănarea dintre două cuvinte din limbi diferite vom introduce ideea de *structură comună* (a unei astfel de perechi de cuvinte). Structura comună care caracterizează o pereche de cuvinte favorizează într-o măsură mai mare sau mai mică *recunoașterea* unui cuvînt c' din limba L_2 de către un vorbitor al limbii L_1 (care nu vorbește limba L_2) ; vom vorbi deci de *probabilitatea de recunoaștere* a unui cuvînt c' dintr-o limbă L_2 de către un vorbitor al limbii L_1. În sfîrșit, cu cît numărul de cuvinte cu o anumită probabilitate de recunoaștere este mai mare, în raport cu totalitatea cuvintelor din L_2, cu atît probabilitatea ca un vorbitor al limbii L_1 să înțeleagă pe un vorbitor al limbii L_2, deci *probabilitatea de intercomunicare* este mai mare.

---

[3] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, [Champion], Paris, 1921, p. 89 : „la constatation de la parenté facilite beaucoup l'apprentissage des langues en pareil cas : la seule correspondance espagnol *h* = italien et français *f* fait prévoir la forme de beaucoup de mots, comme esp. *haba* = ital. *fava*, fr. *fève* ; esp. *hacer* = ital. *facere*, fr. *faire* ; etc." Se poate observa că noțiunea de *transpozabilitate* pe care o introducem nu este decît o *generalizare* a ideii citate mai sus și o transpunere — perfect justificabilă, credem — a acesteia din domeniul *învățării* limbilor, în acela al *înțelegerii* între doi vorbitori care vorbesc idiome distincte, dar înrudite. Noțiunile pe care le introducem în plus nu fac decît să dezvolte și să precizeze ideea formulată de A. Meillet.

Scanned with OKEN Scanner

2. Cîteva convenții terminologice și de notație. Considerăm că orice cuvînt, c, dintr-un idiom oarecare este un *șir de sunete* (*foneme*), $<x_1, ..., x_n>$, unde subscriptele $1, ..., n$ indică *poziția* pe care x o ocupă în șir (= primul sunet, al doilea etc.). Sunetele care apar în două poziții distincte, i, j, pot fi distincte ($x_i \neq x_j$) sau identice ($x_i = x_j$). Spunem că un cuvînt de forma $<x_1, ... x_n>$ are *lungimea* n. Notăm lungimea unui cuvînt oarecare, c, prin λ_c (de ex. pentru *cal*, $\lambda_c = 3$). Numim vocabularul unui idiom, L_1, mulțimea cuvintelor din L_1, pe care o simbolizăm prin V_{L_1}. Apartenența unui cuvînt la vocabularul unui idiom oarecare, de ex. L_1, prin $c \in V_{L_1}$. Simbolizăm prin s_c semnificația unui cuvînt oarecare, c.

Dacă două cuvinte, c, c', pentru care avem $c \in V_{L_1}$ și $c' \in V_{L_2}$, sînt astfel încît $s_c \simeq s_{c'}$, spunem că c, c' se găsesc într-o relație de *traductibilitate*, pe care o notăm prin $T(c, c')$. Prin traductibilitate nu înțelegem altceva decît *identitatea aproximativă* de sens dintre două cuvinte din două idiome distincte, așa cum aceasta apare, de ex., în dicționarele bilingve (atunci cînd acestea există), care „explică" cuvîntul c din L_1 prin c' din L_2 sau în explicația pe care un vorbitor al idiomelor L_1, L_2 o poate da cuvîntului c, prin c' (explicație de forma „c din L_1 înseamnă c' în L_2").

Prin *reguli de corespondență (fonetică)* desemnăm mulțimea formulărilor de tipul „sunetului x din L_1 îi corespunde sunetul y din L_2, în contextul ...." (de ex. dr. *ă, î* : megl. *ǫ* în poziție accentuată ; dr. *n* : ir. *r* în poziție intervocalică). Simbolizăm prin $R(x, y)$ o anumită astfel de regulă care pune în relație sunetul x din L_1 cu y din L_2. În cazul în care unui sunet, x, dintr-o anumită poziție din L_1 îi corespunde cu regularitate *absența* oricărui sunet în L_2 (= îi corespunde un „zero fonic"), spunem că, în $R^a(x, y)$, are loc $y = ø$ (de ex. dacă L_1 este aromâna și L_2 dacoromâna, putem spune că, în poziție finală, postconsonantică (excepînd grupul C_r^1) putem vorbi de o regulă de forma $R^a(u, y)$ și $y = ø$. Dacă într-o poziție determinată în cuvînt, unui „zero fonic" din L_1 îi corespunde în L_2 un anumit sunet, spunem că regula de corespondență are forma $R^a(x, y)$ și $x = ø$ (o astfel de regulă exprimă fenomenele regulate de proteză, epenteză etc.). Prin RC_{L_1, L_2} desemnăm mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1 și L_2, unde L_1 este luat ca *termen de referință* ; în acest caz, dacă $R^a(x, y) \in RC_{L_1, L_2}$, x aparține la L_1, iar y aparține la L_2.

3. Transpoziție. Spunem că un cuvînt, c, din L_1 este *transpozabil în* L_2, atunci cînd, pornind de la forma fonetică a cuvîntului c, se poate construi, pe baza unui număr de reguli din RC_{L_1, L_2} și numai pe această bază, un cuvînt c' din L_2, pentru care $T(c, c')$ să aibă loc. De ex., pornind de la rom. lit. *vede* se poate construi forma *veǵe* din graiurile de vest ale dacoromânei, pe baza regulilor rom. lit. "*e* : dr. vest. *ę* în poziție accentuată atunci cînd urmează un *e*" și pe baza regulii de palatalizare a dentalelor. Pornind de la dr. *lînă* se poate obține mgl. *lǫnă* pe baza regulii "dr. *ă, î* : megl. *ǫ* în poziție accentuată".

Definim după cum urmează relația de transpozabilitate explicată mai sus :

3—1. Transpozabilitate. Fie $c = <x_1, ..., x_m>$ un cuvînt oarecare pentru care $c \in V_{L_1}$ are loc. Fie RC_{L_1, L_2} mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1, L_2.

Cuvîntul c este **transpozabil** în L_2 dacă există un $c' = <y_1, ..., y_m> \in \in V_{L_2}$, astfel încît următoarele condiții să fie satisfăcute :

(i) $T(c, c')$ să aibă loc ;

(ii) Pentru fiecare $i(1 \leqslant i \leqslant m)$, una din următoarele condiții să fie satisfăcută :

(a) să existe o regulă, $R^a \in RC_{L_1, L_2}$, astfel încît $R^a(x_i, y_i)$ să aibă loc sau

(b) $x_i = y_i$ să aibă loc.

(iiii) În cazul în care $m \neq n$, să existe cel puțin o regulă, $R^b \in RC_{L_1, L_2}$ astfel încît $R^b(x, y)$ să aibă loc și $x = ø$ sau $y = ø$, dar nu amîndouă, să fie adevărate.

După cum se observă, **3—1** prevede ca primă condiție pentru a putea stabili că un cuvînt din L_1 este transpozabil în L_2 o asemănare de sens între cele două cuvinte (i) ; prin (ii) se formulează cerința ca fiecare sunet (fonem) al cuvîntului c să poată fi pus, printr-o regulă generală, în corespondență cu sunetul aflat în poziție identică în cuvîntul c' sau să fie identic cu acest sunet ; prin (iii) se arată că, în cazul în care c și c' au lungimi diferite, diferența de lungime trebuie să se datoreze unei (unor) reguli prin care un sunet dintr-o anumită poziție a unui cuvînt să fie pus în corespondență cu un „zero fonic" din celălalt cuvînt. Exemple : dr. *lînă* este transpozabil în mgl. întrucît în mgl. există un cuvînt, *lọnă*, cu același sens ; cuvintele au lungime egală ; sunetele din pozițiile 1, 3, 4 sînt identice și există o regulă care stabilește că unui *ă* sau *î* din dr. îi corespunde sub accent un *ọ* în mgl. Cuvîntul dr. *vînt* este transpozabil în ar. întrucît în ar. există un cuvînt cu sens asemănător, *vintu* ; lungimea cuvîntului dr. este 4, a celui din ar. este 5 ; sunetele din poziția 1, 3, 4 sînt identice ; există o regulă în acord cu care, după labială înainte de *n* + consoană, unui dr. *î* îi corespunde în ar. un *i* ; există o regulă care arată că, în poziție finală, după consoană, unui „zero fonic" din dr. îi corespunde un *-u* (plenison sau devocalizat) în ar., fapt care explică diferența de lungime dintre cele două cuvinte. În schimb, cuvîntul rom. *cal* nu poate fi transpus în franceză, întrucît cuvîntul fr. *cheval* satisface condiția (i), dar nu satisface condițiile (ii) și (iii).

Dacă două cuvinte, c, c', satisfac condițiile de sub **3—1**, spunem că relația $TR(c, c')$ are loc.

3—2. Transpoziție. Fie $c \in V_{L_1}$ un cuvînt oarecare din L_1. Dacă există un cuvînt $c' \in V_{L_1}$ astfel încît relația $TR(c, c')$ să aibă loc, spunem că c' este **transpoziția lui c în L_2.**

Conform cu **3—2**, spunem că *lọnă* este transpoziția dr. *lînă* în mgl., că *vintu* este transpoziția dr. *vînt* în ar. ; dar că fr. *cheval* nu este transpoziția rom. *cal* în fr.

4. Structură comună și probabilitate de recunoaștere. Asemănarea dintre două cuvinte se poate determina în mod foarte natural prin numărul de sunete identice pe care cele două cuvinte le au în comun în pozițiile identice. Este foarte natural să spunem, de ex., că dr. *vînt* și ar. *vintu* seamănă, întrucît în pozițiile 1, 3, 4, au sunete identice; în schimb, dr. *viespe* și ar. *yaspă* seamănă în mai mică măsură, întrucît nu au sunete identice decît în pozițiile 4 și 5.

Scanned with OKEN Scanner

4—1. Structură comună. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului $c \in V_{L_1}$. Cuvintele $c = <x_1, ..., x_m>$ și $c' = <y_1, ..., y_n>$ au o structură comună dacă există un i ($1 \leqslant i \leqslant m$ sau $1 \leqslant i \leqslant n$) astfel încît $x_i = y_i \neq \emptyset$.

Prin 4—1 se arată că este suficient ca, într-o poziție determinată dintr-un cuvînt c și în poziția corespunzătoare din transpoziția sa în L_2, să apară unul și același sunet pentru a spune că c și c' au o structură comună. Este evident că dr. *vînt* și ar. *vintu* au o structură comună, după cum au o structură comună dr. *viespe* și ar. *yaspă* sau dr. *lînă* și mgl. *lǫnă*. În schimb, dr. *cal* și fr. *cheval* nu au o structură comună, întrucît fr. *cheval* nu este o transpoziție în fr. a rom. *cal*. Trebuie, de asemenea, admis că dr. *cal* și ir. *cá* au o structură comună, întrucît *cá* este o transpoziție, iar în poziția 1, în ambele cuvinte, apare sunetul *c*.

4—2. Mărimea structurii comune. Fie c, c' două cuvinte pentru care TR(c, c') are loc. Numim **mărimea structurii comune** $\mu_{c,c'}$ a cuvintelor c, c' numărul de sunete care alcătuiesc structura comună a cuvintelor c, c'.

Exemple: În cazul dr. *lînă*, mgl. *lǫnă*, avem $\mu_{c,c'}=3$; pentru dr. *vînt*, ar. *vintu*, avem $\mu_{c,c'}=3$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă*, avem $\mu_{c,c'}=2$; pentru rom. *cîmp.*, it. *campo*, avem $\mu_{c,c'}=3$.

Între mărimea structurii comune a două cuvinte și probabilitatea ca un vorbitor să recunoască un cuvînt al propriului său idiom în structura fonetică a transpoziției acestuia (în alt idiom) există o relație directă: cu cît structura comună are o pondere mai mare în structura celor două cuvinte, cu atît probabilitatea de recunoaștere este mai mare. În aceste condiții, dat fiind un cuvînt c și transpoziția acestuia, c', este firesc să raportăm mărimea structurii comune ($\mu_{c,c'}$) la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare* (în cazul în care cele două cuvinte au lungimi diferite), întrucît structura comună apare pentru vorbitor cu mai puțină claritate în cazul în care aceasta reprezintă o porțiune mai mică din structura unui cuvînt și poate fi degajată, în consecință, cu mai mare dificultate; este mai greu de degajat structura comună a perechii *viespe/yaspă* decît a perechii *vînt/vintu*.

4—3. Probabilitatea de recunoaștere. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului c din L_1; fie λ_c lungimea cuvîntului c, $\lambda_{c'}$, lungimea cuvîntului c' și $\mu_{c,c'}$ mărimea structurii comune a celor două cuvinte. *Probabilitatea de recunoaștere* a cuvîntului c' de către un vorbitor al limbii L_1 este

$$\frac{\mu_{c,c'}}{\mathrm{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})} = P_i^{re}.$$

În 4—3, prin $\mathrm{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})$ indicăm faptul că $\mu_{c,c'}$ se raportează la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare*. Pentru a reveni la exemplele discutate: pentru dr. *lînă*, mgl. *lǫnă* avem $P_i^{re}=3/4=0{,}70$; pentru dr. *vînt*, ar. *vintu* avem $P_i^{re}=3/5=0{,}60$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă* avem $P_i^{re}=2/6=0{,}30$; pentru rom. *cîmp*, it. *campo* avem $P_i^{re}=3/5=0{,}60$.

Se observă că înrudirea mai strînsă dintre două idiome nu determină cu necesitate o probabilitate mai ridicată de recunoaștere: un vorbitor al dacoromânei va recunoaște cu o probabilitate mai ridicată it. *campo* decît ar. *yaspă*. De asemenea, la același grad de înrudire între idiome pot corespunde probabilități de recunoaștere diferite, de la transpoziție la transpoziție: pentru un vorbitor al dr., probabilitatea de recunoaștere a transpoziției *yaspă* este mai mică decît a transpoziției *vintu*.

Scanned with OKEN Scanner

5. Probabilitatea de intercomunicare. Există, desigur, o mulțime de aspecte care pot fi luate în considerație atunci cînd vorbim de probabilitatea ca un vorbitor, x, al idiomului L_1 să înțeleagă ceea ce se spune într-un idiom, L_2, pe care nu-l cunoaște. Aspectul la care ne vom referi este următorul. Propozițiile formulate în L_2 sînt toate alcătuite din elemente din V_{L_2}. Probabilitatea ca o propoziție din L_2 să fie înțeleasă depinde de probabilitatea de recunoaștere asociată constituenților ei. Altfel spus: dacă există o probabitate determinată de recunoaștere asociată cuvintelor din V_{L_2}, atunci această probabilitate determină și înțelegerea probabilă a propozițiilor formulate în L_2.

Pentru a determina probabilitatea asociată fiecărui element din V_{L_2} de a fi recunoscut de către un vorbitor al idiomului L_1, ni se pare natural să raportăm numărul cuvintelor transpoziții din L_1 în L_2 cu o anumită probabilitate de recunoaștere, să spunem $P_i^{re} > 0{,}50$, la totalitatea elementelor din V_{L_2}. Notînd prin n numărul cuvintelor pentru care $P_i^{re} > 0{,}50$ și prin $N_{V_{L_2}}$ numărul cuvintelor din V_{L_2}, vom defini probabilitatea de intercomunicare cu ajutorul vocabularului V_{L_1} prin $P^{in} = \frac{n}{N_{V_{L_1}}}$. Este evident că, pentru $n = N_{V_{L_1}}$ avem $P^{in} = 1$, iar pentru $n = ø$ avem $P^{in} = ø$.

În cazul în care facem $P^{re} > 0{,}50$, vom spune că P^{in} măsoară pentru orice element din V_{L_2} probabilitatea ca acesta să fie mai curînd recunoscut decît nerecunoscut. În cazul în care facem $P^{re} > 0{,}80$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu o certitudine mai mare decît 0,80. Dacă facem $P^{re} = 1$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu certitudine absolută. Așadar, cu cît vom alege o valoare mai mare pentru P^{re}, cu atît P^{in} va măsura probabilitatea unei *recunoașteri mai sigure*, deci vom putea vorbi de probabilitatea unei intercomunicări mai sigure, pe baza vocabularului V_{L_2}, între un vorbitor al idiomului L_1 și un vorbitor al idiomului L_2.

DIALECTS AND INTERCOMMUNICATION

ABSTRACT

The usual claim is that the mutual understanding (=intercommunication) between the speakers of two different (sub) dialects (or even languages) is directly dependent on the similarities/dissimilarities between them.

It seems, however, that structural similarities (dissimilarities) accounted for in terms of inventory and distribution cannot be always put into some relevant relation to the *degree* in which the intercommunication realizes: there are cases in which the intercommunication is realized in diffferent degrees between speakers of languages (dialects) displaying approximately the same degree of similarity.

An alternative procedure is proposed. Instead of the structural similarity, some other parameters are taken into consideration. These parameters can be correlated in a more reasonable and intuitive way with the degree of intercommunicability. In order to obtain such an account the following concepts are introduced: (a) *transposable word pairs*; (b) *identification probability (associated to each transposable pair)*; (c) *the intercommunication probability* is given by the ratio between the total number of words displaying the identification probability $P_i (P_i > ø)$ and the total number of lexical entries from the lexicon.

When the *value* of P_i is taken into consideration, the *quality* of the intercommunication can be determined: this quality is directly dependent on the value of P_i.

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

ETNOTEXTELE ÎN PERSPECTIVĂ ROMÂNEASCĂ

DE

VALERIU RUSU

Chiar dacă adoptăm ideea poetică a lui Léon-Paul Fargue, anume că fiecare cuvînt, în sine, este o adevărată „țară a minunilor" [1], studierea n u m a i a lexicului dialectal — prin metoda geografiei lingvistice, prin monografii consacrate unor terminologii sau monografii zonale complexe, prin glosare și tezaure dialectale — nu mai este de natură să satisfacă exigențele cercetării moderne a unui anumit peisaj dialectal.

În fapt, explorarea unor dimensiuni și valori de o semnificație excepțională a graiurilor și a dialectelor, cum este cea de m a r c ă a unei anumite identități culturale regionale sau de parte componentă a patrimoniului cultural popular, atît de actuală astăzi, presupune lărgirea și aprofundarea domeniilor și aspectelor unităților respective.

Iată de ce un act de naștere recent — datat 12 aprilie 1975, localizat în Aix-en-Provence și avîndu-i ca autori pe dialectologii de la Toulouse (Ravier Xavier, J. Fossat, J. Allières) — prin care a fost lansat un nou termen în dialectologia romanică : ETNOTEXTELE, este de natură să sublinieze o anumită „neliniște metodologică" [2] și să reclame, în consecință, o seamă de precizări și contribuții, mai ales din perspectiva dialectologiei românești.

Continuăm linia cronologică cu cîteva momente mai importante ale afirmării acestei orientări în dialectologia franceză :

— inițierea și organizarea mai multor grupe de cercetare, studii și cooperare (GRECO) interdisciplinară (dialectologie, etnologie regională, istorie) în cadrul Consiliului Național al Cercetării Științifice (CNRS) și al unor universități franceze : *Centre interdisciplinaire de recherches sur les ethnotextes* al Universității din Provence, sub direcția lui Philippe Joutard și J.-C. Bouvier, *Centre de recherches méditerranéennes sur les ethnotextes, l'histoire orale et les parlers régionaux, Archives vivantes de la Parole et Ethnotextes*, sub conducerea lui Gaston Tuaillon, *Parlers et cultures régionales de France*, sub conducerea lui J.-C. Bouvier ;

---

[1] Vezi Léon-Paul Fargue, *Prefață* la Matila C. Ghyka, *Sortilèges du verbe*, Gallimard, Paris, 1949, p. 7.

[2] Gaston Tuaillon, *Exigences théoriques et possibilités réelles de l'enquête dialectologique*, în „Revue de Linguistique Romane", XXII (1958), p. 293.

— inițierea și publicarea unor lucrări teoretice și a primelor cercetări efectuate pe baza acestei metode : J.-C. Bouvier, Ravier Xavier, *Projet de recherche interdisciplinaire sur les ethnotextes de Sud de la France* (în „Le Monde Alpin et Rhodanien", 1976, nr. 1—2, p. 207—212), *Ethnotextes. Aide-mémoire de l'enquêteur*, Philippe Joutard, *La légende des Camisards. Une sensibilité au passé* (Gallimard, Paris, 1977), J.-N Pelen, *La Vallée Longue en Cévenne. Vie, traditions et proverbes du temps passé* (1975), J.-C. Bouvier, Henry-Paul Bremondy, Philippe Joutard, Guy Mathieu, Jean-Noël Pelen, *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, (Editions du CNRS, 1980), Jean-Noël Pelen et Nicole Pelen, *Récits et contes populaires des Cévennes* (Gallimard, Paris, 1978), J.-C. Bouvier, *Lus-la-Croix-Haute. La mémoire partagée* (1980), Jean-Noël Pelen, *Le Temps Cévenol* („La conscience d'une terre"), 3 volume, Sedilan, 1981 ;

— organizarea, sub auspiciile CNRS și ale Universității din Provence, în octombrie 1980, a unei mese rotunde consacrate etnotextelor și a unui seminar de „troisième cycle" la Universitatea din Provence.

Definiția cea mai largă și mai explicită a termenului în discuție este cea pe care o aflăm la J.-C. Bouvier : „nous appelons *ethnotextes* avant tout les textes oraux, dialectaux ou français, «littéraires» ou non littéraires, qui constituient ce qu'on peut appeler le patrimoine culturel oral d'une communauté donnée et peuvent permettre de définir une conscience culturelle régionale" [3].

Se are în vedere, deci, obținerea *discursului global* pe care comunitatea îl construiește despre ea însăși, reflectînd felul în care aceasta trăiește și își asumă propria sa cultură.

Precizări, sublinieri și clarificări ulterioare au fost, evident, necesare pe măsură ce discuțiile teoretice erau însoțite și de cercetări de teren.

Astfel, în *Aide-Mémoire de l'enquêteur* se insistă asupra valorii „d'information ethnologique, historique, linguistique et permettant de définir la spécificité culturelle d'une région".

Se precizează, în același loc, ce fel de documente urmează a fi înregistrate sau colecționate în cursul anchetei : literatura orală propriu-zisă (povești, legende, cîntece, formule, ghicitori, proverbe etc.), eșantioane de povestiri sau conversații referitoare la cultura populară tradițională a regiunii, la felul în care aceasta se menține încă și este transmisă de la o generație la alta (aspecte tehnico-economice vechi și moderne, obiceiuri și tradiții, credințe, comentarii privind evenimente și personalități ale istoriei locale sau naționale), deci, în cea mai mare parte, documente o r a l e, dar și materiale de arhivă, documente s c r i s e (carnete de cîntece, corespondență, informații referitoare la mobilier și instrumente, unelte tradiționale, pictură populară etc.).

Se urmărește, în fapt, înregistrarea oricărui discurs oral relativ la felul de a trăi și de a fi (de a se comporta) al unei anumite comunități umane și a oricărei urme scrise a tradiției orale.

Această vastă anchetă pentru culegerea etnotextelor în sensul definiției menționate urmărește deopotrivă mediul r u r a l și u r b a n și se realizează

[3] *Recherches sur les ethnotextes. Bilan des activités en Provence et perspectives de l'avenir*, în „Le Monde Alpin et Rhodanien", 1978, p. 251—252.

în cadrul GRECO „Parlers et cultures regionales de France", sub conducerea lui J.-C. Bouvier, de la Universitatea din Provence.

Este, în fond, o încercare de a surprinde, g l o b a l, tradiția orală și identitatea culturală[4].

Etnotextele sînt evident s u b i e c t i v e, întrucît ele exprimă o cultură văzută «din interior».

Pe baza acestor precizări, se constată că etnotextele corespund, în linii generale, noțiunii de texte dialectale, de texte-convorbiri, din dialectologia românească.

Etnotextele se constituie, în concepția dialectologilor francezi, în „archives vivantes de la parole", așa cum textele dialectale înregistrate în cadrul *Arhivei fonogramice a limbii române* reprezintă un adevărat „muzeu sonor al graiurilor și dialectelor românești".

Asemănările sînt evidente.

Deosebirile decurg din ritmurile diferite de activitate pe teren dialectal.

Pe teren românesc, paralel cu anchetele cu chestionarul pentru atlase lingvistice, naționale sau regionale, au fost înregistrate și texte dialectale, concepute ca o cercetare complementară (pentru unele atlase regionale : *Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina*, au fost efectuate anchete tip AFLR în t o a t e localitățile din rețeaua atlaselor respective).

Pe terenul „Hexagonului" francez, înregistrări de texte, paralel sau concomitent cu anchetele pentru atlase, nu s-au făcut decît sporadic.

Or, autorii noilor atlase lingvistice franceze (pe regiuni) au constatat, spre încheierea perioadei de elaborare și publicare a atlaselor regionale, că, în vederea descrierii bogate și aprofundate a unui anumit peisaj dialectal, sînt necesare anchete complementare pentru a se înregistra texte dialectale.

Jean-Claude Bouvier precizează :

„C'est en 1973 que tout a commencé. Nous étions, Claude Martel et moi, en pleine rédaction du 1-er volume de l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de Provence*, et, comme bien d'autres dialectologues, nous nous posions déjà la question des prolongements de notre atlas. Il nous paraissait évident que, malgré l'apport considérable des cartes linguistiques à la connaissance du langage, il fallait aller plus loin et se lancer dans la constitution de recueils de «textes dialectaux oraux» pour avoir une vision plus complète des faits dialectaux et de leur richesse d'information anthropologique. Nos amis, les dialectologues roumains nous avaient d'ailleurs donné l'exemple : et en 1974 un colloque franco-roumain de dialectologie, tenu à Aix, vint précisément nous éclairer et nous encourager[5].

Punctul în care inovează dialectologii francezi — beneficiind de o perspectivă cronologic mai mare față de etapa atlaselor regionale — este lărgirea și aprofundarea conceptului de *texte dialectale*, tocmai în sensul semnificației termenului de *etnotexte*.

Să adăugăm încă un aspect interesant : etnotextele nu sînt înregistrate și publicate numai pentru cercetători, ci și pentru „producătorii" acestor valori culturale. Ca mărturii ale unei anumite activități materiale și spirituale,

---

[4] *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, de Jean-Claude Bouvier, Henry-Paul Bremondy, Philippe Joutard, Guy Mathieu, Jean-Noël Pelen, Editons du CNRS, Paris, 1980.

[5] *Tradition orale et identité culturelle*, p. 1.

etnotextele incită comunitatea respectivă la reflecție și acțiune conștientă pentru a apăra și conserva identitatea culturală tradițională, chiar dacă, în consens cu mutațiile economice, sociale și politice, cu dinamismul vieții moderne, îi va conferi, treptat, noi dimensiuni.

Din aceleași preocupări epistemologice și metodologice — căci r e f l e c ț i a aprofundată este una dintre cele două direcții fundamentale ale cercetării științifice în oricare domeniu (cealaltă direcție fiind o b s e r v a r e a directă a faptelor pe teren) — descinde și preocuparea sectorului de dialectologie de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice de a cultiva, în ultimii ani, o a l t f e l de dialectologie. Anume de a căuta și analiza, mai ales în etapa actuală de dezvoltare a dialectologiei românești, dispunînd de o recoltă deosebit de bogată de materiale, conservate în arhive și prezentate în atlase, de monografii, studii și articole, semnificația faptelor dialectale[6], privite în relațiile lor intime cu cele folclorice și etnografice.

Evident, că și mai departe ne va interesa tratamentul africatelor, fenomenul palatalizării, pronunțarea lui *o* inițial sau a lui *i* final ... dar un demers științific care se va opri la acest nivel nu ne va mai satisface și nici nu va răspunde exigențelor moderne ale unei științe care își propune să contribuie, prin mijloace specifice, la descrierea și înțelegerea omului în totalitatea manifestărilor sale materiale și spirituale. Este o cale sigură prin care dialectologia își va dobîndi un statut privilegiat între științe, în viața culturală și științifică românească.

Din această orientare a cercetărilor noastre au decurs teme, lucrări și volume precum : *Graiurile — componentă a patrimonului cultural popular* („Anuarul ICED", Seria 2 B, 1983) ; *Tratatul de dialectologie românească* (Craiova, 1985) ; *Monografia unei localități românești în perspectiva etnotextelor* (anchete în curs de desfășurare), *Arhiva de scrisori și documente dialectale*, *Tezaurul lexical al graiurilor și dialectelor românești*.

Din toate aceste „neliniști" și căutări se degajă, înaintea unor chestiuni de tehnică a cercetării, ideea de a înțelege și de a analiza o cultură «din interior», urmărind resorturile ei intime și profunde, modalitățile specifice de creație și de funcționare a diferitelor forme ale unei anumite identități culturale regionale.

Între aceste forme, graiurile populare sînt, în concepția noastră, chiar ceva mai mult decît formula deja generoasă a lui Ovid Densusianu, „grai și suflet", prin ele pătrundem în lumea miraculoasă a satului românesc în cele trei ipostaze ale timpului : trecut, prezent și viitor.

LES ETHNOTEXTES DANS LA PERSPECTIVE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Il s'agit d'une nouvelle méthode d'approche en dialectologie — née le 12 avril 1975 —, dont les auteurs sont des chercheurs de Toulouse et notamment d'Aix-en-Provence, signe de cette permanente inquiétude des dialectologues devant la variété et la richese du paysage dialectal.

[6] Vezi Mircea Eliade, *L'Epreuve du Labyrinthe*, Belfond, 1978, p. 191 : „l'insignifiant me semble l'antihumain par excelence. Etre homme, c'est chercher la signification, la valeur[...]".

Les recherches basées sur cette méthode ont une portée exceptionnelle pour saisir la signification des parlers et des dialectes, en tant que marque d'une certaine identité culturelle régionale, afin de mieux définir le patrimoine cultural oral d'une communauté donnée, la conscience culturelle régionale en question.

On se propose de recueillir toutes les informations ethnologiques, historiques, linguistiques concernant une certaine communauté humaine, vue de „l'intérieur", par les sujets eux-mêmes.

Ces informations, orales et écrites, constituent de vraies „Archives vivantes de la parole".

Les affinités avec l'Archive phonogrammique de la langue roumaine, initiative prise par les dialectologues roumains en 1958 — dont la moisson de textes dialectaux est bien connue — sont évidentes, ce qui explique l'intérêt d'une analyse approfondie des buts et des résultats des enquêtes menées sur les parlers roumains et sur ceux de l'Hexagone.

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

Scanned with OKEN Scanner

UN FENOMEN IGNORAT ÎN ANCHETELE DIALECTALE: RESEMANTIZAREA TOPONIMELOR

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

În *Prefața* la *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, I.-A Candrea semnala dificultățile enorme pe care le întîmpină lexicograful în definirea exactă a sensului unor termeni geografici populari pe baza glosarelor existente. „Nu o dată mi s-a întîmplat, scria el, ca răspunsurile ce mi s-au dat cu privire la înțelesul unui cuvînt să fie dinamentral opuse între ele sau să fie așa de vagi, așa de neînțelese, încît lămurirea ce mi se dedea echivala cu zero". Astfel, pentru *padină* i se ofereau înțelesurile : „loc potrivă sub deal ; poalele unei coaste", „groapă, crov", „fața dealului", „pajiște, loc neted și cu iarbă". Silit să rătăcească „în acest dedal de sensuri", el regreta absența unui instrument de lucru riguros științific, cum ar fi „mult așteptatul Atlas linguistic al graiului românesc" (CADE, XI - XII).

Se părea că *Atlasul* ar fi trebuit să elimine asemenea pletore semantice incongruente, mai ales că metoda de anchetă definitivată de Sever Pop era circumscrisă în termeni meniți să trezească încrederea : „Anchetele pe teren trebuie să fie realizate după o metodă cît se poate de riguroasă, pentru ca materialele lingvistice înregistrate să merite în întregime încrederea cercetătorului și să poată fi considerate ca documente autentice asupra stadiului actual al graiurilor. Această rigoare trebuie să caracterizeze atît monografiile cît și atlasele lingvistice" [1]. Cu o asemenea recomandație, nu este de mirare că atestările din ALR au intrat ca atare în dicționarele Academiei și în diverse studii cu caracter lexicologic.

Or, paradoxul este că, în puținele hărți consacrate terminologiei entopice, *Atlasul* nu numai că nu elimină discordanțele semantice deplînse de către Candrea, ci le înmulțește în mod considerabil. Nu mai departe decît pentru *padină*, NALR—Olt. III, h. 519 dă și sensul de „rarişte", la care Candrea nici n-ar fi îndrăznit să se gîndească, dată fiind distanța sa față de sensul de bază (și etimologic) al cuvîntului, acela de „așezătură, loc mai jos pe un

---

[1] Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, în „Acta philologica", IV 1966, p. 357.

deal; „platou". La acest sens se adaugă încă unul, la fel de curios, „ogor între două răzoare", înregistrat de dialectologi în anchetele siglate prin *A* (Răchita – Sebeș), pe care DLR se grăbește să-l preia.

Cît timp nu-și propun să explice diferențele semantice în totalitatea lor, ci doar să le înregistreze, marcînd doar dezvoltările îndeobște evidente, dicționarele Academiei fac loc cu largheță materialului dialectal, indiferent de proveniența acestuia, subsumîndu-l principiului *non mirum*. Astfel, la *colnic* (sensuri de bază: „drum pe deal; colină") aflăm și sensul (preluat din H) de „luminiș"; *cuca* nu este numai un „vîrf de munte", ci „vîrf de munte unde s-a tăiat pădurea" (preluare a unei comunicări din Oravița); *crîngul* nu este numai o „pădurice", ci orice „cîmp nelucrat" (după H IX, 438, din Valea Mare – Muscel); *gruiul* (care înseamnă de obicei „picior de deal; deluț, colină") are și accepția de „coastă de deal" (după comunicarea lui A. Coca); *runcul*, care este un „deal defrișat", ajunge să însemne „deal împădurit" (după CHEST. II, Supl.), „loc înclinat (acoperit de pădure)" (după aceeași sursă combinată cu ALR I, 989/532), „podiș" (după ALR I, 989/420) ș.a.m.d., în vreme ce pentru A. Scriban, *runcul* este un deal de o anumită dimensiune, cum rezultă din definiția *bîtcii*: „pisc izolat mai mic decît runcul" (SCRIBAN, D., s.v.).

Cum se pot explica aceste mari decalaje de semnificație? Este, oare, terminologia geografică populară atît de labilă încît să permită veritabile rupturi de sens sau să acopere sensuri antinomice? Pentru cine a făcut anchete speciale de toponimie, explicația nu este greu de dat. În chestionarul nostru figurează o întrebare directă pentru *runc*, la care ni s-a răspuns și „un deal așa, mai rătund" (Frumosul – Suceava), „un deal înalt și cam rotund și cu pantă rea" (Vama – Suceava). După întrebarea pentru apelativ, în chestionar urmează o alta, pentru toponimele corespunzătoare: „Care sînt dealurile numite astfel?", la care ni s-a răspuns *Runcul Mare* (în prima localitate) și *Runcul Focșii* (în cea de a doua). Cum aceste dealuri au aspectul descris în răspunsurile pentru apelative, am pus o întrebare suplimentară: „Oricărui deal [cu aspectul indicat] îi poți zice *runc*, sau numai acestuia i se zice?" – „Numai acestuia". Pe de altă parte, întrebînd alți oameni din sat: „De ce se spune *Runcul Mare* (respectiv, *Runcul Focșii*)?", nu am găsit pe nimeni să mai știe. Fiind evident că toponimele sînt nemotivate lingvistic, glosele informatorilor trebuie interpretate ca încercări de refacere a sensului lexical plecînd de la caracteristici geomorfologice ale obiectelor numite astfel, considerate definitorii. În absența apelativului, întrebarea noastră „La ce ziceți *runc*?" a fost înțeleasă ca „La ce ziceți *Runcul*?", după care a urmat o descriere *ad hoc* a obiectului în cauză. Acest proces de resemantizare începuse să aibă loc spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, după constatările lui Vasile Bumbac: „Munți cu numele *Runcul* și *Runculețul* provin [sic!] pe moșia mai fiecării comune din Carpații Bucovinei. Unii din munteni îmi spuseră că 'runc' însemnează un munte dispădurit, alții din contră zic că însemnează 'picior de munte'"[2]. Referindu-se tot la perioada respectivă, George Popovici sesiza „descompunerea semnificațiunii" cuvîntului în Bucovina:

[2] V. Bumbac, *Schițe de escursiuni feriale*, în „Revista politică" (Suceava), II, 1890, nr. 17, p. 6.

„nota esențială s-a înfundat și actuala generație umple lacuna arbitrar cu note prinse din aparențele concrete ale locurilor la cari se referă denumirea“ [3].

Tot astfel, definițiile date de informatori *obcinei* („poiană pe vîrf de munte“ la Cîrlibaba, „parte de munte cu pădure puțină, pentru pășunat“ la Valea Putnei, „deal mai dulce dedesubtul altor munți mai răi“ la Fundul Moldovei, „un loc mai așezat între munți, cu poiană“ la Benia — jud. Suceava) corespund întru totul aspectului *Obcinelor Mestecănișului* și *Feredeului* din imediata apropiere și li se aplică în exclusivitate. Pentru *prelucă* (cunoscut în Bucovina de obicei cu înțelesurile de „poieniță“ sau „poiană pe coasta dealului“), am notat și accepțiile „vîrf cu pășune și fînațe“ la Vama (pentru că așa arată *Preluca Lupului*) și „o văiugă cu puțin brădet“ la Frumosul (avînd ca punct de referință locul numit *Prelucile*). Aceeași motivare o au așa-zisele sensuri detectate de noi pentru *chiceră* (care în Bucovina semnifică de obicei „vîrf de deal ascuțit“, prin extensiune „deal cu vîrful ascuțit“): „munte“ la Sulița, „dealuri poncioase, corhăni“ la Benia; sau pentru *măgură*, ieșit de multă vreme din uz: „o fundoaie, cam pădure“ la Pîrîul Negrii, „munte acoperit cu pădure neagră“ la Breaza de Sus, „munte mai înalt“ la Izvoarele Sucevei, „deal mare“ la Pojorîta, „tot un deal“ la Valea Stînii, „loc cu pîclă mare“ la Brodina de Sus, „munte cu negură“ la Stulpicani ș.a. Se observă că *măgură* este apropiat de subiecți de *negură*, pentru că, în lipsa unor elemente fizicogeografice individualizante („tot un deal“), devine posibilă o remotivare prin asociație formală (atracție paronimică).

Revenind la materialul lexicografic analizat, nu avem nici un dubiu că evantaiul de „sensuri“ a rezultat prin același proces. Cum se poate explica înțelesul de „ogaș, pîrîu“, dat de L. Costin *gruiului*[4], altfel decît plecînd de la toponime precum *Ogașu Gruiu Lung*, menționat de Ionel Stan în Banat[5]? Pentru *crîng*, NALR—Olt. III, h. 513 dă semnificații care au aparența unor descrieri de obiecte geografice numite: „pădure la o pantă de deal și cu apă“ (pct. 974), „pădure pe marginea Dunării“ (pct. 976). Alte semnificații se explică ușor prin dispariția crîngurilor, care s-a însoțit cu menținerea entopicelor în funcție toponimică: „cîmp“ (pct. 969), „tarla de teren cultivat“ (pct. 925). În sfîrșit, o altă serie se explică prin demotivarea geografică a toponimului, în sensul că ceea ce era inițial o pădurice a devenit pădure în toată regula: „pădure mare“, „pădure deasă“ (*ib.*). Sensul dat de Porucic este tot o descriere plecînd de la toponim: „loc mai ridicat, aflător în afară de sat, de unde se vede pîn-departe“ [6].

Atestările din Banat ale lui Bujor Vulcu pentru *chiceră* aglomerează imprecizii generice („un deal“, „un fel de dînb [sic!]“) și particularizări contradictorii („dînb [sic!] cu vîrf rotunjit“, „deal ca o căpiță cu vîrf ascuțit“)

[3] George Popovici, *Runc. Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-cimpulungenei* în „Convorbiri literare“, XXV, 1891, p. 715. Pentru o privire de ansamblu asupra evoluției semantice a apelativului *runc*, cu paralele romanice, vezi Vlad Cojocaru, *Cîmpul semantic al noțiunii de „loc defrișat“ în toponimia din bazinul Uzului (Moldova)*, în ALIL, A, XXVIII, 1981—1982, p. 65—68.

[4] Lucian Costin, *Graiul bănățean (studii și cercetări)*, I, Timișoara, 1926, s.v.

[5] Ionel Stan, *Quelques problèmes de toponymie roumaine*, în *Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 1124.

[6] T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chișinău, 1931, p. 71.

— de unde concluzia sa că „este un tip de deal cu diferite înălțimi și de formă neprecizată“ [7]. La întrebarea „Cum se cheamă un loc de pe care s-a tăiat pădurea ?“, s-a răspuns prin *bolotău* la Izvorul Alb, dar acesta este, desigur, numele zonei geografice, iar nu un sinonim pentru „parchet“ [8]. Evident, nu oricărui „deal“ i s-ar putea spune *prihodiște* sau *chiceră* (cum s-ar crede judecînd după glosele lui Petre Coman[9] și O. Densusianu[10]), nu oricărui „pîriu“ sau „pîrîu mai mic“ - *ponor* (cum rezultă din ALR SN III, h. 822/346 și 820/346), nici măcar „regional“ (ca să uzăm de indicația *passe-partout* a DLR), ci numai unora care au fost denumite astfel pe baza *altor* caracteristici (prezența unei trecători, existența unui vîrf ascuțit, pierderea în subteran a cursului de apă), ignorate astăzi în zone în care nu se mai pot constata, în fapt, decît toponime. A include într-o hartă lexicală asemenea „cuvinte“ înseamnă a amesteca izoglosele cu izonimele, aducînd în prezent straturi lingvistice decalate în timp sub aspectul circulației termenilor.

Riscante sînt și încercările de a stabili etimonul unui cuvînt plecînd de la atestări care nu se justifică, practic, decît ca resemantizări ale unor toponime. Astfel, „sensul“ de 'fund de vale adîncă sub o bîtcă', dat de A. Gorovei pentru *bobeică*, pleacă, foarte probabil, de la numele pîrîului, care trebuie să fi fost o polarizare de la cel al bîtcii sub care curge, *Bobeica* (absența localizării ne împiedică să ne verificăm ipoteza, dar nu este oronim *Bobeica* în Bucovina care să nu polarizeze hidronime). Deși Gorovei dăduse „atestarea“ din munții Sucevei, Candrea o extinde („Moldova și Bucovina“) și-i generalizează „sensul“ : 'vale adîncă la poalele unui deal' (CADE, s.v.) ; de aici pătrunde, prin obișnuita „tradiție lexicografică“ (= obligația pe care și-o asumă dicționarele mai noi de a include informația existentă în cele vechi, cu erori cu tot), în LTR[2]. Sprijinindu-se pe aceeași informație, DA încearcă să o explice apropiind-o de *beucă* „vale adîncă“, în timp ce E. Janitsek se gîndește la un ucr. *bobajka* „vîslă“. Argumentul lingvistului clujean este de toată frumusețea : locul numit *În Bobeice* se află lîngă un altul numit *Ciobîca*, adică „luntre rudimentară“ ; „de fapt, continuă el, aceste locuri seamănă cu o luntre cu vîsle“ [11]. Pentru a nu fi acuzați de lipsă de imaginație, admitem că acel loc i-ar putea sugera cuiva o astfel de etimologie ; dar ce facem cu restul de *Bobeici*, care nu au alături și o *Ciobîcă* ? Ciudată este și definiția dată de A. Scriban : „runc, pisc pădures izolat“ (SCRIBAN, D. s.v.), pe care n-o putem înțelege decît ca descriere a unui deal numit *Runcul* (inițial defrișat, mai apoi reîmpădurit), al cărui vîrf se numește *Bobeica* ; într-adevăr, în toată zona muntoasă a Bucovinei și în jumătatea nordică a Moldovei, *bobeică* (cu variantele : *bobîlcă, bobeaucă, bobeucă, bobîlnă* — ultima în sud-vest, la Bolotești) circulă în mod curent ca apelativ cu înțelesul propriu de „vîrf de deal rotunjit“, prin extensiune „deal cu vîrful rotunjit“.

---

[7] Bujor Vulcu, *Conținutul apelativului „deal“ și tipurile de deal în terminologia geografică populară din împrejurimile Orăștiei*, în „Sargetia“, V, 1968, p. 633.

[8] V. Arvinte, N. A. Ursu, Al. Andriescu, *Terminologia profesională în regiunea viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „V. I. Lenin“ de la Bicaz*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași“, s. III, Științe sociale, tomul V, 1959, p. 74, 140.

[9] Petre Coman, *Glosar dialectal*, în AAR (Literatură), s. III, tomul IX, 1938—1940, s.v.

[10] Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 58—59.

[11] E. Janitsek, *Toponimia văii superioare a rîului Șieu (satele Șieuț, Ruștior, Sebiș, Lunca, jud. Bistrița-Năsăud)*, în vol. *Studii și materiale de onomastică*, București, 1969, p. 133.

Termenul geografic românesc ce cumulează cea mai mare abundenţă de „semnificaţii" este *măgură*, pentru care cu greu s-ar mai putea cita vreun răspuns la o întrebare indirectă[12], exceptînd zona sudică, în care el este sinonim cu *movilă* şi *dîmb*. Nemotivat probabil din secolul al XVII-lea (deşi mai apare încă la scriitori arhaizanţi, cum ar fi Dosoftei, I. Budai-Deleanu sau Sadoveanu), este normal ca el să furnizeze numărul cel mai mare de înţelesuri contradictorii : „ridicătură de pămînt fără pădure", „drum, loc fără pădure, cam pantă" (cu citatele : *sînt pe măgură-n sus, dăm cu caru pe măgură-n sus*, din care pare să reiasă că este vorba, de fapt, de o *Măgură*), „munte fără pădure", „loc cu pădure ; teren în pantă acoperit cu pădure", „teren cam întunecat de pădure", „deal cu pădure, păşuni şi vii", „un teren în vîrful unui deal, ca o pantă", „la munte, loc care nu mai sacă, mlaştină" (toate după NALR—Olt. II, h 337). Mircea Homorodean este convins că *măgură* înseamnă „deal (sau munte) de forma unei bolţi, a unei calote" [13], „deal, munte sau movilă în formă de trunchi de con, de calotă sau de trapez" [14]. În sudul Transilvaniei, ea pare a fi un „deal rotund", după informaţiile lui V. Frăţilă[15], ca şi în zona Bistriţa-Năsăud („deal singuratic, cu vîrful rotunjit")[16], în timp ce în Bihor, ea este un „deal de formă conică", după M. Oros[17], la la Zaboloteni—Iaşi, la fel : „deal înalt şi ascuţit spre vîrf" (H VIII$_2$, 278^r). După T. Porucic, *măgura* s-ar deosebi de *holm* prin aceea că „vîrful prezintă un plato [sic !] împădurit" [18] ; şi la Săcuieni—Dîmboviţa ea este un „deal repede, acoperit cu pădure" (H IV, 244^r). Dimpotrivă, în centrul Transilvaniei, *măgură* ar însemna un „deal mare, singuratic şi neacoperit" [19]. În Maramureş, ea ar fi „un deluţ mai mic, cu pădure", „o moviliţă, un d î m b ă ţ mare" (ALR-Mar. III, h. 683), în jud. Arad, doar „o proeminenţă a dealului" [20],

---

[12] Un asemenea răspuns este cel obţinut de Stelian Dumistrăcel la Tazlău, unde la întrebarea privind „o ridicătură de teren mai mică decît muntele" a înregistrat seria sinonimică *deal, măgură, holm*, care, după părerea sa, „nu lasă nici o îndoială" în privinţa menţinerii lor ca apelative geografice în localitatea respectivă. În ce ne priveşte, sîntem ceva mai sceptici, pentru că în nici una din anchetele noastre şi ale colaboratorilor noştri, făcute cu o medie de 16 informatori de comună, nu am reuşit să descoperim acest apelativ, nici în bazinul superior al Bistriţei, nici în cel al Moldovei sau al Putnei. Acelaşi lucru se poate spune despre *holm*, ieşit din uz şi el (cu excepţia derivatului *holmuros*) încă din veacul al XVIII-lea. Cunoscînd amestecul de apelative şi toponime în răspunsurile la întrebări de acest gen, credem că pentru documentarea acestor raritaţi ar fi fost neapărat necesare întrebări suplimentare de control, cum vom arăta în continuare. Vezi Stelian Dumistrăcel, *Termes pour les formes de relief. Le rôle de la variable géographique*, în „Revue de linguistique romane", XLII, 1978, p. 302.

[13] M. Homorodean, *Cu privire la metoda culegerii pe teren a numelor topice*, în CL, X, 1965, p. 165 ; idem, *Oronyma der rumänischen Karpaten auf Grund populär-geographischer Namen*, în *X Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena, 1969, p. 39.

[14] C. Săteanu şi M. Homorodean, *Cîmpuri semantice în sistemul denominativ al formelor de relief*, în vol. *Studii de onomastică*, Cluj, 1976, p. 17.

[15] V. Frăţilă, *Toponimia Văii Secaşului — Tîrnavei*, în AUT (Filologie), X, 1972, p. 160.

[16] Ioan Rusu, Viorica Grapini, *Termeni geografici de origine populară din judeţul Bistriţa-Năsăud*, în „Terra", I, 1969, nr. 3, p. 103.

[17] M. Oros, *Din toponimia Văii Bistrei (judeţul Bihor)*, în vol. *Studii şi materiale de onomastică*, p. 190.

[18] T. Porucic, *Reliefu teritoriului dintre Prut şi Nistru*, în BSG, XLVII, 1928, p. 136.

[19] Traian Pătrăşcanu, *Toponimia comunelor Zlatna şi Ciugud din raionul Alba*, în „Apulum", VI, 1967, p. 684.

[20] Octavian Mîndruţ, Aurel Ardelean, Elena Grămescu, *Toponimia geografică, mărturie a locuirii străvechi şi permanente a teritoriului judeţului Arad*, în „Ziridava", XI, 1979, p. 226—227.

în unele părți ale Transilvaniei, un „deal înalt, lung, cu vîrf conic“ [21], pe cînd în graiurile din est, un „deal mare, izolat și cam avînd lung [sic !] cu spinarea lată, în formă de platou“ [22]. Utilizînd alte surse, DLR ne oferă o mostră de „definiție spartă“ cu toate savorile genului, din care rezultă că dealul este cînd mic, cînd înalt, cu culmea „ușor ondulată“ sau rotund, deal cu pădure sau cu vie, „vîrf de munte“ sau „loc ridicat pe dealuri“.

Citatele din limba veche atestă exclusiv sensul de „deal“ sau de „munte“, cu care alternează în traduceri, echivalîndu-l pe slavonescul *gora*. De ex. la M. Moxa : „să spunem de Nil că iese dentr-un *munte* ce-l cheamă Atlant, și e mai înalt de toate *măgurile* a toată lumea“ (ap. HASDEU, C.B.I, 436). Într-o bună parte din citatele moderne date în DLR cuvîntul trebuia scris cu majuscule, pentru că este toponim ; de ex. în cel din BÎRLEA, C.P. 47 : „Ploauă, ploauă pe *măguri* / Vin feciori pe secături“, pentru că în notă se spune : „numele mai multor munți“ (așadar : *Măguri*, pluralul unei clase toponimice formate din *Măgura X* și *Măgura Y*, și *Săcături*). Posedînd atîtea „sensuri“, ar fi de așteptat ca *măgură* să fie de o frecvență cu totul deosebită în limba vorbită ; în realitate, el nu se folosește efectiv decît ca toponim, de unde certitudinea că și aici, mai mult ca în toate celelalte cazuri, sîntem în prezența unor contrafaceri.

Numim r e s e m a n t i z a r e *procesul de refacere ad hoc de către informatori a semnificației unui apelativ ieșit din uz prin reanaliza semantică a toponimului corespunzător menținut, plecînd de la altă caracteristică fizico-geografică decît cea avută în vedere inițial de către denominatori.* Acest proces se direcționează în sensul invers toponimizării, transformînd raportul de desemnare în raport de semnificare. Indiciile resemantizării sînt semantice, sintactice și sociolingvistice. În prima categorie intră prezența unor cosemnificații arbitrare, greu de interpretat ca evoluții ale semnificației de bază (de ex. **ponor** : „loc rău, *unde se adună norii* și se năruie la vale“, Sadova — Suceava ; **prislop** : „loc care-i pe deal *și-i drept*“, Breaza — Suceava ; **prelucă** : „poiană *fără locuri umede*“ [23] ; **prihodiște** : „teren așezat, *cultivabil* și mărginit de două maluri“, „*vale unde au* [*oamenii*] *conace*, loc mai șes între dîlme“, ambele glosări după NALR — Olt. II, MN 48) și mai cu seamă rupturile de sens la nivelul semnificației de bază (de ex. **grui** „un fel de *țărînă*“, Frasin — Suceava ; **prihod** : „*coastă* domoală“ [24] ; **prislop** „*gropi* de hotar“, preluat de DLR din glosarul lui Coman ; **chiceră** „un deal *mai mare, nu lomna munte*“ [25]).

Asemenea rupturi de sens nu sînt rare în dicționarele Academiei. La **ponor**, de pildă, sensul al doilea, precedat de mențiunea „prin Banat“, nu poate fi decît descrierea vreunui munte numit *Ponorul* : „munte înalt cu creasta golașă, lipsit de vegetație“ (după H XVIII, 137 și Liuba) și la fel rombul negru care-l secundează : „deal cu coama înaltă și rotundă“ (după CHEST. IV supl.). Ireal este și sensul al patrulea („prin Moldova“): „poiană (într-o pădurice)“ (!), „susținut“ printr-un citat din Sadoveanu : „Cerboaica fătase într-un ponor singuratic“, dar care ilustrează, de fapt, sensul de „groapă“ de la secțiunea a cincea. Pentru

[21] E. Janitsek, *Numele topice de pe teritoriul satelor Sălicea și Tăuți*, în CL, IX, 1964, p. 84.
[22] T. Porucic, *Lexiconul*, p. 25.
[23] *Ibidem*, p. 76.
[24] Petre V. Rotaru și George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, București, 1943, s.v.
[25] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 382.

zănoagă, DM dă sensul „poiană înverzită", care se află și la Bocăneț[26] : la originea lui este o glosă fantezistă a lui Rădulescu-Codin[27] la aceste versuri populare : „Sus pe plai în sus / Și mai pe dinsus, / În cea *zănoagă* verde, / Unde iarba-mi crește" (glosatorul, care nu avea prea multe scrupule științifice, nici măcar n-a încercat să înlocuiască termenul glosat prin definiția sa, ca să vadă ce ar rezulta de aici, iar această curiozitate n-au avut-o nici lingviștii care l-au utilizat). Noi credem că obiectivul marilor dicționare nu trebuie să fie acela de a încorpora cvasi-totalitatea sensurilor furnizate de un imens material dialectal, cît selectarea lor riguroasă, economică, lăsîndu-i cercetării propriu-zise sarcina de a discerne din noianul atestărilor îndoielnice tot ceea reprezintă realmente o deplasare de sens. În mod ideal, un dicționar-tezaur ar trebui să prezinte într-o secțiune anexă la fiecare articol tot acest material insuficient verificat, greu de justificat în raport cu schema fermă a unui cuvînt, citatele ambigue, sensurile dubioase, care reprezintă tot atîtea piste false pentru cercetarea științifică (etimologică, de pildă).

Indiciul sintactic al resemantizării este noncomutabilitatea cuvîntului într-un context propriu termenului prin care a fost glosat. Ca să admitem că *măgură* înseamnă „drum", trebuie să demonstrăm că folosirea sa nu este incompatibilă cu contextul „crucea drumului", de pildă, iar ca să admitem că înseamnă „mlaștină", ar trebui să probăm că, măcar „regional", contexte precum „s-a înecat în măgură" sînt admise ca posibile. În ceea ce ne privește, am folosit în mod sistematic această probă în anchetele noastre. La întrebarea : „Se spune *munte* și la o pădure mare ?" s-a răspuns afirmativ în mai toată zona de munte din nord-vestul Moldovei, dar negativ la o a doua întrebare : „Se poate zice *un munte de brad, de fag, de molid* ?". Confirmarea deplasării de sens am avut-o însă la Nereju, în Vrancea, cînd contextul citat ne-a fost admis în prezența a mai mulți informatori. (Tot aici am înregistrat sintagma *un munte de pădure*, cu structură analogă cu *un bolovan de piatră* sau *un stan de piatră*.) La Vama—Succava, un informator ne-a spus că „Ascuțîta e un deal cam ascuțît, care are și *munte* [= pădure] la vîrf".

Ținînd seama de această experiență, nu sîntem convinși că răspunsul *munte* la întrebarea „Cum numiți locul unde cresc mulți brazi ? " din ALR-Mar. III, h. 559, pct. 239, 231 și 232 reflectă o realitate, mai ales că în ultimul el este însoțit de mențiunea „pă munte să fac". Tot nesemnificativ este răspunsul acesta là întrebarea respectivă din NALR-Olt. III, h. 527, pct. 931, 915, 933, 981, 970, 920, dar este edificator în pct. 934 „munți de braji" și 905 „munte de brad".

Fenomenul este reversul evoluției *codru* → „munte", care se mai constată încă nu numai în vestul țării, ci și prin alte părți, precum Maramureșul („Și s-o dus în nouă zile / Pînă-n vîrvu codrului / La fîntîna cerbului")[28], Vrancea („cîntă cucul chiar în vîrful codrului", la Nereju), Bucovina (după un informator hușul din Bobeica, *codrul* este „toate munțile [sic !] la un loc"). Aceeași evoluție se poate constata și în semantismul termenului *pădure*, cel puțin în Bucovina : la Vama, ni s-a definit *bîtca* „un pisculeț de *pădure*", la Valea Stînii ni s-a dat sinonimul *pădurari* pentru „munteni" (pe o arie întinsă din Bucovina, *pădurari* este termenul uzual pentru „pădureni", sens neînregistrat

[26] Al. Bocăneț, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic—istoric—cultural*, în „Codrul Cosminului", II—III, 1925—1926, p. 217.
[27] Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, 1901, s.v.
[28] *Antologie de folclor din județul Maramureș*. I. *Poezia*, Baia Mare, 1980, p. 344.

în DLR, dar care ne îndreptățește să vedem în cel de „paznic al unei păduri" o simplă specializare), iar la Brodina de Sus, un informator huțul ne-a spus că *plaiul* este „un drum peste *pădure*". (Ca și în alte situații, huțulii au păstrat și de această dată un sens românesc vechi, aproape dispărut din vorbirea românilor din zona înconjurătoare ; aici nu poate fi vorba de o influență a evoluției semantice a sl. *gora* „munte" →„pădure", pentru că aceasta nu s-a produs în limbile slave de est.)

În sfîrșit, indiciul sociolingvistic al resemantizării este caracterul strict individual al atestării, care nu se constituie în arii izosemice. Rezultate din înțelegerea greșită a întrebării, așadar dintr-o *equivocatio*[29], resemantizările reprezintă fenomene parazitare ale limbajului, al căror unic punct de interes este acela că documentează *indirect* ieșirea din uz a unor elemente lexicale. Neavînd un caracter socializat și, ceva mai mult, fiind incapabile de a se generaliza chiar la nivelul idiolectului, „sensurile" rezultate nu se pot considera componente lexicale propriu-zise ; *ele nu evocă concepte, ci obiecte geografice.* De fapt, resemantizarea creează un *lexemoid*, care preia forma unui toponim conferindu-i o accepție semantică fortuită, nonextensibilă. Îi lipsește, prin urmare, ceea ce Jerzy Kuryłowicz numea „zone d'emploi" [30].

Ca specie de *metanaliză* (ca să uzăm de termenul propus de Mario Pei)[31], fenomenul nu trebuie confundat nici cu antonomaza (de tipul : *beghei* „canal" de la scr. *Begei* „Bega" sau *olt, olteț, dunăre* „brat de rîu")[32] și nici cu remotivarea toponimică (în speță, cu etimologia populară), care nu tinde să creeze cuvinte noi plecînd de la toponime, ci să subsumeze toponimele unor elemente lexicale active, refăcînd astfel raporturile de semnificare estompate cu timpul (de ex. asocierea *Humorului* cu *omorul*, a *Țiglăului* cu *țigla*, a *Copoului* cu *copoiul*). Caracterul său conștient îl separă de atracția paronimică (de tipul *Vînătoarea lui Buteanu* pentru *Vînătarea lui Buteanu*[33]), care, în plus, rămîne cantonată la nivelul numelor de locuri.

Fenomenul resemantizării toponimelor nu a fost cunoscut pînă acum, deși unele intuiții n-au lipsit[34], iar acest fapt explică de ce printre numeroasele indicații de anchetă ale lui Sever Pop nu figurează și aceea, foarte importantă,

---

[29] Fenomenul are implicații mai largi, care nu ne pot reține atenția acum. Astfel, pentru „loc neted pe deal" s-a răspuns *poiană* în pct. 723 și 762, *poieniță* în pct. 836, *prelucă* în pct. 362 (ALR II),datorită coincidenței formei de relief (platformă) vizate prin întrebare cu forma de vegetație (poiană). În acest caz, anchetatorul ar fi trebuit să mai întrebe : „dar cum se cheamă un loc neted (de pe un deal) unde nu este și poiană ?" . Fără această întrebare de control, informația din atlas este departe de a putea fi considerată verosimilă.

[30] Jerzy Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, în „Onomastica" (Wrocław), II_1, 1955, p. 2.

[31] Mario Pei, *Glossary of Linguistic Terminology*, New York, 1966 s.v. *metanalysis*.

[32] Cf. Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sirbocroată ale vocabularului dacoromân*, București—Pančevo, 1974, p. 88 ; ALR SN III, h. 823, pct. 812, 886.

[33] Ioan Turcu, *Escursiuni pe munții Țărei Bîrsei și ai Făgărașului*... Brașov, 1896, p. III. Cel de-al doilea toponim se menținea în zona limitrofă din Transilvania, în timp ce primul era o deformare cu circulație în Muntenia, unde apelativul *vînătare* nu era cunoscut. Judecînd după un ghid turistic mai nou al munților Făgăraș, situația a rămas aceeași.

[34] Ne gîndim la articolul deja citat al lui Stelian Dumistrăcel, în care autorul observă că răspunsurile la întrebarea directă pentru *măgură* din zona sudică a Moldovei sînt influențate de „imaginea unei anumite *Măgura*" — în speță, a *Măgurii Odobeștilor* și a *Măgurii Cașinului* —, așa încît „rezultatele privind valoarea sa de nume de loc [= de apelativ, n.n.] sînt destul de puțin convingătoare" (*art. cit.*, p. 302). După părerea autorului, „explicația trecerii apelativului *măgură* în vocabularul pasiv (care duce la dispariția acestei a doua valori) este, *ca întotdeauna în cazuri asemănătoare* [s.n.], pătrunderea lui în toponimie" (*ibidem*, p. 303, cu citate din dialectologi francezi care, însă, nu spun altceva decît că unele cuvinte nu mai sînt întrebuințate, ci sînt

ca anchetatorii să se informeze, după fiecare întrebare privind apelativele geografice, de existența în zonă a unor toponime omofone, pe de o parte, și să se convingă că subiecții uzează de termenul respectiv *și* cu aplicație la alte obiecte geografice decît cele numite astfel. Acesta ar fi fost corolarul necesar al întrebării suplimentare privind existența obiectului, folosită pentru numele comune. Lacuna metodologică nu poate fi complinită prin răspunsurile la întrebarea privind numele de locuri din partea introductivă a chestionarului, cît timp materialul toponimic (nu întotdeauna publicat) nu este rezultatul unei anchete sistematice, ci este cules la întîmplare, în funcție de competența informatorului și de răbdarea celui care anchetează, adesеori grăbit să înceapă chestionarul „propriu-zis" (Poziția periferică a acestei întrebări, din perspectiva anchetatorilor, este pe deplin dovedită de penuria de-a dreptul jenantă de material toponimic din volumele introductive publicate pînă în prezent și trebuie corelată cu poziția periferică a lexicului geografic în raport cu alte terminologii urmărite în chestionar.)

Se repetă mereu, ori de cîte ori se aduc obiecții la materialul *Atlasului*, că acesta „trebuie interpretat". Dar primii care trebuie să o facă trebuie să fie anchetatorii înșiși, oferind indicații minime care să permită interpretarea. Chiar Sever Pop susținea că „anchetatorul la atlas nu-i o simplă mașină de înregistrat" [35] (afirmație care trebuie însă și ea „interpretată", combinînd-o cu alta, adevărată „portiță de scăpare" : „Anchetatorul nu trebuie să se lase influențat, în notarea răspunsurilor, de cunoștințele sale filologice, care-l pot induce în eroare, ci trebuie să noteze chiar și răspunsurile care i se par imposibile" [36]) ; or, dacă așa stau lucrurile, verificarea *pe teren* a verosimilității răspunsurilor și adnotarea *în hărți* a celor „care i se par imposibile" (și mai ales a celor care *sînt efectiv* imposibile) ni se pare a fi o obligație *elementară* care, după cum s-a putut vedea, nu a fost întotdeauna considerată astfel. În lipsa acestor indicații, s-a ajuns la invadarea dicționarelor cu sensuri aberante, care nu ilustrează procese propriu-zis lexicale (extensii, restricții analogii), ci posttoponimice[37].

---

cunoscute doar ca toponime). Explicația nu ni se pare plauzibilă, pentru că ar însemna ca o mulțime de cuvinte dintre cele mai uzuale astăzi și de o deosebită frecvență în toponimie *(vale, deal, poiană, pîriu, drum* etc.) să fie condamnate la dispariție de dubla lor manifestare lingvistică. În realitate, dubla funcție a vocabularului geografic se însoțește de o sporire considerabilă a frecvenței utilizării lui și, de aceea, s-a spus pe drept cuvînt că toponimele „au o acțiune conservatoare asupra lexicului regional" (J. Chaurand, *Les parlers de la Thiérache et du Laonnois*, Paris, 1968, p. 393, ap. Jean-Claude Bouvier, *Quelques réflexions sur l'apport de la toponymie à la dialectologie*, în vol. *Mélanges offerts à Charles Rostaing*, Liège, 1974, p. 86, nota 10). Factorul care a determinat ieșirea din uz a lui *măgură* (ca și a lui *holm*, de altfel) a fost caracterul generic al conținutului său semantic, care l-a expus concurenței lui *munte*, de origine latină, și a lui *deal*, de origine slavă. Este probabil că el va dispărea, concurat de *movilă*, și din zonele în care mai denumește încă forme minore de relief pozitiv.

Cel de al doilea factor care provoacă dispariția semnificației apelativelor geografice este inexistența, într-un teritoriu limitat, a claselor geografice. Obligat să se raporteze la un obiect geografic unic, apelativul dobîndește o funcție toponimică absolută *(Tîfleica, Ciocanul, Bobeica, Tîmpa* etc.), care substituie semnificatul prin referent. În acest fel, relația biunivocă a numelui cu conținutul semantic inițial (*Tîfleica* este *această țîfleică)* și cu obiectul *(Tîfleica* este *acest munte)* devine univocă, creîndu-se premisa resemantizării.

[35] Sever Pop, *op. cit.*, p. 215.

[36] *Ibidem*, p. 81.

[37] S-ar părea că afirmația noastră implică o anume exagerare, pentru că lexicul geografic existent în atlasele lingvistice este prea slab reprezentat pentru a putea vorbi de o „invadare

UN PHÉNOMÈNE IGNORÉ DANS LES ENQUÊTES DIALECTALES : LA RESÉMANTISATION DES TOPONYMES

RÉSUMÉ

À partir des réponses enregistrées au cours des enquêtes toponymiques à des questions directes concernant les termes géographiques rares ou sortis de l'usage (*runc*, *măgură*, etc.), l'auteur constate le phénomène quasi-général de la réfection du sens par les informateurs suivant un mécanisme de détachement de certains éléments considérés comme individualisants pour les objets géographiques ainsi nommés (*Runcul*, *Măgura*, etc.). Cela explique la présence dans des atlas, glossaires ou monographies dialectales de sens insolites, incompatibles même avec les sens de base des termes lexicaux considérés. Dans de telles situations, les enquêteurs devaient s'informer sur l'existence des toponymes correspondants dans la zone enquêtée et sur l'utilisation des „sens" obtenus vis-à-vis d'autres objets géographiques que ceux ainsi nommés. Faute de telles indications à caractère interprétatif (qui ne pouvaient être faites que par les enquêteurs), on en est arrivé à une véritable inflation de sens aberrants dans les dictionnaires, illustrant non pas un processus lexical (extension, analogie, etc.), mais un processus post-toponymique.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

a dicţionarelor" cu pseudosemnificaţii regionale. Precizăm că am avut în vedere materialul dialectal în ansamblul său, de la cel obţinut prin anchete indirecte la cel adunat pe teren şi de la cel cules de amatori la cel înregistrat de profesionişti, între care, însă, nu se constată deosebiri frapante, cel puţin deocamdată, în privinţa atitudinii critice faţă de glosele informatorilor.

Scanned with OKEN Scanner

INTEGRAREA SOCIO-CULTURALĂ A MOLDOVENILOR REZIDENȚI ÎN BUCUREȘTI

DE

MARILENA TIUGAN

Societățile urbane contemporane — conglomerate de populație provenită din regiuni geografice și lingvistice diferite — nu sînt dominate de o cultură simplă și unificată, ci de sub-culturi variate, fiecare cu istoria ei și perspectivele ei de evoluție. Ele nu au un sistem social unitar, fiind a l c ă t u i t e din diferite comunități, fiecare cu propria ei configurație, — așa încît orașele se definesc drept *complexe de comunități.*

Integrarea s o c i a l ă, în condițiile urbanizării, înseamnă adaptarea grupurilor de imigranți la noul mediu social și presupune însușirea — de către aceștia —, a valorilor și normelor ansamblului urban. *Integrarea u r b a n ă* devine, astfel, o cale de rezolvare a contradicției dintre constituirea unui nou mod de viață și normele și valorile socio-culturale de tip tradițional/nativ.

Din punct de vedere socio-cultural, orașul București ilustrează conceptul mult utilizat de sociologia contemporană, de *plural society* (Gumperz 1977). Cu alte cuvinte, nu se poate vorbi despre o „comunitate cultural-lingvistică București"[1], ca atare, ci de *un ansamblu socio-cultural coerent*, în structura căruia se identifică o serie de comunități lingvistice.

Asemenea tuturor marilor orașe, Bucureștiul a avut / are o populație amestecată. Creșterea continuă a populației capitalei se explică, într-o mai mică măsură, prin sporul natural, și într-una mai mare, prin *afluxul de elemente noi*, venite „de la țară" și din celelalte orașe. De la începuturile ei, sub Vlad Țepeș, și pînă astăzi, capitala a fost un puternic centru de atracție a forței de muncă, datorită posibilităților sporite pe care le oferea în toate domeniile.

Nu se știe precis cînd și în ce condiții s-a instalat în București *colonia de moldoveni.* Se știe, însă, că ei au dat numele lor atît unui „deal", din partea de miazăzi a orașului, cît și unei biserici. Trei documente inedite, din *3 martie 1646, 23 mai* și *18 iunie 1650* amintesc de o vie „în Dealul Moldovenilor". Mihai Cantacuzino (în *Istoria Valahiei*) notează, printre bisericile bucureștene, și una de lemn numită „Moldoveni" (1768). Oricum, în prezent, moldovenii din București reprezintă *21% din populația stabilă a orașului*[2] și se constituie

[1] Cf. definiția propusă de Gumperz (1968).

[2] Valorile statistice utilizate sînt rezultatul unui studiu sociodemografic realizat în 1970, la scara municipiului București, de către Laboratorul de Sociologie Urbană al CPMB. Programele

într-o *comunitate cultural-lingvistică primară* (=CLP) — alături de CLP ardelenilor, CLP a oltenilor și, bineînțeles, de nucleul nativ (Tiugan 1980 a).

Integrarea socio-culturală a grupului de imigranți moldoveni din București poate fi urmărită din cel puțin trei perspective: 1. perspectiva socială ; 2. perspectiva structurii populației active: 3. perspectiva lingvistică.

1. *Perspectiva socială.* În sociologia contemporană, orașul este conceput ca un fenomen de *regionalizare a spațiului social* (Bădescu, Radu 1980), a cărui principală trăsătură, *mișcarea urbană* (idem) implică : distrugerea individualității, unidimensionalizare, reducerea diferențelor, standardizare.

Reacția locuitorilor, în general, și a imigranților, în mod special, este *realizarea unor forme comunitare* în cadrul urban, de tipul VECINĂTĂTILOR. Orașul mare generează pierderea individului în întreg, însingurarea, anonimatul. *Vecinătatea* îi permite să se regăsească, să se cunoască prin raportare cultural-afectivă la ceilalți.

CLP oferă doar cadrul teoretic și de referință al analizei lingvistice. Realitatea efectivă pe care o acoperă termenul nu satisface definiția CL, nici din punctul de vedere al frecvenței contactelor sociale și verbale, nici din punctul de vedere al existenței, în fapt, a unui set comun — stabilit și acceptat ca atare, — de norme socio-culturale. În plus, existența reală a unei *conștiințe de grup*, în legătură cu apartenența „la o comunitate", este greu de verificat. De aceea, cercetarea noastră s-a concentrat, într-o primă etapă, asupra CLS (secundare) — etichetă sub care am reunit grupări semnificative de populație, de tipul *vecinătăți*.

Din punct de vedere metodologic, vecinătățile au fost stabilite pentru fiecare grupare alcătuită din *cel puțin 20 de nuclee familiale endo-grupate*, rezidente în interiorul aceleiași circumscripții electorale (Dumitru 1973 ; Tiugan 1977).

În acest fel, pentru grupul imigranților moldoveni, am identificat un număr de *22 CLS*.

Deoarece grupul de moldoveni rezidenți în București reprezintă o CL, comportamentul verbal al membrilor acestei C este *socio-cultural relevant numai (sau, în primul rînd) la nivelul comunității*. Numai la acest nivel ei se manifestă în mod complet și suferă influența socialului în forma sa cea mai concretă iar utilizarea unei mărci dialectale poate furniza u n e l e informații referitoare la identitatea socială a indivizilor.

În interacțiunea cu *outsider*-i culturali rezidenți în limitele aceluiași teritoriu administrativ, utilizarea de trăsături dialectale native poate fi examinată dintr-o perspectivă mai largă, accentul căzînd *nu* pe aspectul sociologic al actului comunicativ, ci *pe conținutul său etnologic*. În interacțiunea cu *outsider*-i culturali, *alegerea lingvistică* (între registre ale variantei standardizate și repertoriul dialectal) *nu simbolizează, în primul rînd relații sociale*.

Language shift/dialect switching, în comportamentul indivizilor rezidenți în afara limitelor comunităților sau zonelor dialectale native, sistematic corelată

---

pe care le-am folosit au fost : (8) : *Populația totală după durata șederii în capitală și mediul de proveniență* ; (13) : *Populația totală după județul în care s-a născut și durata șederii în capitală (pe sexe)* ; (23) : *Populația imigrantă (născută în afara municipiului București) pe regiuni istorice de proveniență și durata șederii în capitală*.

cu structura discursului, oferă perspective sugestive asupra *motivațiilor sociale* aflate la baza *conservării sau părăsirii* dialectului, în societățile urbane.

Abordarea *loialității cultural-lingvistice*, în acest tip de determinare culturală, evidențiază mai real procesele de adîncime aflate la baza acestui sentiment de grup (Weinreich 1968) : momentul în care el apare / se manifestă ; specificitatea tendinței de propagare ; direcția de propagare.

Vecinătatea ne apare, astfel, ca un opus al orașului în ansamblu și devine *factor efectiv al integrării* ; este o modalitate defensivă a individului în raport cu o formă necontrolată[3].

2. *Perspectiva structurii populației active.* La acest nivel, integrarea se realizează într-o multitudine de forme, în primul rînd în funcție de pozițiile pe care individul le-a deținut în interiorul grupului social *înainte de emigrare*. De fapt, imigrantul încearcă să păstreze, în societatea în care vine, rolul social pe care l-a deținut în societatea nativă. Incompatibilitatea de structură a mediilor rurale față de mediul urban dă naștere unui anumit mod de concepere a relațiilor sociale cu mediul în care se vor integra. De cele mai multe ori, asistăm la o suprapunere r i g i d ă a statutului social rural și a celui urban, fapt care stimulează o serie de *atitudini* culturale, lingvistice (în general, comportamentale) specifice.

CLP a moldovenilor este, f o r m a l[4], *perfect integrată* structurii nucleului nativ, în sensul că am calculat, pentru membrii acestei CLP, atît în cazul imigranților propriu-ziși, cît și în cazul indivizilor născuți în București (în familii de imigranți), o scară de statut indentică cu aceea calculată pentru nucleul nativ (Tiugan 1977 ; 1980 a), și anume : 3,5 — 8 ; 8 —21 ; 21 — 35 ; 35 — 42 ; 42 — 50,1.

Aceste scări de statut sînt utile, în primul rînd, deoarece ele permit o *ordonare obiectivă — controlată* a grupurilor sociale și dau posibilitatea unei *abordări concrete* a complexității deosebite cu care este confruntat cercetătorul ; ele facilitează analiza mediilor restrînse în care se materializează comportamentele și se stabilesc interacțiunile.

CLP a moldovenilor din București cuprinde două grupuri principale:
I. Imigranții propriu-ziși ;
II. Indivizii născuți în București (în familiile imigranților).

Aceste două grupuri au următoarele diviziuni :
I1 — imigranți între 1930—1950 (peste 70 de ani) ;
I2 — imigranți între 1955—1966 (peste 60 de ani) ;
I3 — imigranți după 1975 (30—35 de ani) ;
IIa — indivizi născuți în perioada 1935—1950 ;
IIb — indivizi născuți în perioada 1960—1970 ;
IIc - indivizi născuți după 1975.

---

[3] Importanța vecinătăților pentru ecologia orașelor este atestată și de preocupările tot mai frecvente pentru acest mod de „așezare și viețuire", manifestate în programele de *planificare socială a orașelor* (cf. Mumford 1971).

[4] La această stare de fapte contribuie, într-o măsură considerabilă, și *conștiința vechimii locuirii în București* a grupurilor de moldoveni. Precizăm că, *pentru informatorii noștri*, această vechime nu se limitează la cele două generații al căror comportament a fost abordat de noi. Mulți dintre informatori — nu neapărat aparținînd „elitei" — datează vechimea imigrării moldovenilor, cel mai recent, „în jurul lui 1800". Pentru a fi corect apreciată, loialitatea cultural-lingvistică a imigranților trebuie privită și discutată și din această perspectivă.

Distribuția generală a indivizilor în interiorul CLS se face conform tiparelor : *I1 + IIa* : *I2 + IIb*. (Cazul I3 nu a fost considerat relevant.) Din punct de vedere formal, aceste microgrupuri se definesc în același fel: *generația imigranților + generația indivizilor născuți în București*. Toate rețelele familiale pe care le-am investigat și care au intrat în eșantionul reprezentativ final au avut aceeași structură. *Separarea comportamentală* se face, însă, după *locul nașterii*.

3. *Perspectiva lingvistică*. Examinarea și corelarea primelor două perspective permite o înțelegere limpede a comportamentului cultural-lingvistic al grupului de imigranți de care ne ocupăm.

În situațiile de *contact lingvistic continuu și intensiv*, indivizii devin mai repede conștienți de particularitățile graiului nativ; în acest tip de determinare, uzajul unui anumit cod lingvistic (în cazul nostru, recurgerea la tiparele lingvistice native) devine *simbol al identității grupului*.

Observarea comportamentului verbal al imigranților moldoveni rezidenți în București — *organizați în CLP* — dintr-o perspectivă socio-culturală mai largă, pare mai la îndemîna vorbitorului neantrenat, deoarece *imigranții aduc cu ei și păstrează mai ales acele trăsături dialectale considerate capabile să îi izoleze mai precis*, în comparație cu zonele dialectale vecine, sau cu contextul cultural-lingvistic nou, în care *se integrează formal*.

Pentru imigranții moldoveni se poate vorbi despre o loialitate lingvistică autentică, în primul rînd, deoarece, deși *formal* ei sînt perfect integrați structurii și ierarhiei socio-economice a nucleului nativ, integrarea cultural-lingvistică nu urmează același tipar. Selectarea trăsăturilor lingvistice care vor fi menținute în noul mediu cultural este un proces conștient, controlat. Acești indivizi nu utilizează elemente proprii graiului nativ pentru că nu ar ști să se exprime altfel. O fac pentru că *așa vor*. O dovadă în acest sens este faptul că „elita" nu evită unele particularități dialectale nici în contexte interacționale formale. În plus, trăsăturile dialectale pe care le-am înregistrat nu aparțin categoriei de „fapte de limbă populară sau vorbită" (Vulpe 1967).

Perspectiva lingvistică urmărește, pe de o parte, uzajul *curent* și, pe de altă parte, *reacțiile secundare* (Bloomfield 1944) ale vorbitorilor (consemnate cu ajutorul unor *chestionare de comportament*, din care, în mod special, reținatenția răspunsurile la întrebările : (7) : *Utilizați graiul nativ și în interacțiunea cu membri ai altor CLS ? / CLP ?* ; (8) : *Credeți că e bine / trebuie să continuați să utilizați graiul nativ ? de ce ?*

În ceea ce privește *particularitățile dialectale native* înregistrate, în mod consecvent, în vorbirea imigranților moldoveni din București, vom insista mai ales asupra acelora care apar, pe de o parte, *în vorbirea „elitei"*, și pe de altă parte, *în vorbirea copiilor* (Tiugan 1980a ; 1980b).

Grupul „elitei" (Landecker 1960) este reprezentat, în ierarhia formală stabilită de noi, de grupul *3,5 — 8*.

Grupul copiilor. Părinții acestor copii sînt, în eșantionul nostru, grupul indivizilor născuți în București, IIa = 35 — 40 de ani — indivizi socializați atît în varianta standardizată a limbii cît și în dialect. Acești copii au suferit, și ei, *o dublă socializare primară* (acasă — în limba standard, de cele mai multe ori ; „la țară" — numai în dialect).

În mod preferențial, am selectat copii-băieți, între 14—17 ani (Tiugan 1979 ; 1980b).

Pentru *grupul „elitei"* am notat următoarele *variabile* (am avut în vedere : stilul cazual, stilul îngrijit, contextul partener outsider) :

1. închiderea lui *e* final, neaccentuat (*cărni, ărdi* etc.) ;
2. închiderea lui *e* în cuvinte neaccentuate în frază (*di, pi, pintru, pisti* etc.) ;
3. închiderea lui *ă* final la *â* (*mâmâ, căsâ, limbâ* etc.) ;
4. tratamentul lui *ă* medial protonic > *a* (*barbát, matúşâ* etc.) ;
5. *e, i* > *ă, î* după consoanele *s, z, ş, j, ţ, r* (*sîngur, zîuă, ţîn, răşi* etc.) ;
6. *ęa* > *a* în acelaşi context (*sárâ, găsáscâ* etc.) ;
7. *î* etimologic păstrat, neevoluat la diftongul *îi* (*mîni, pîni* etc.) ;
8. *ę* corepunzător diftongului *ęa* final accentuat (*vid'ę, s-o puť ę* etc.) ;
9. fricativizarea africatelor *ĉ, ĝ* > *ŝ, ẑ* (*ŝer, dúlŝi, ẑer* etc.) ;
10. exprimarea G—D (respectiv, atributul substantival şi complementul indirect) prin structuri prepoziţionale de tipul : *la* + *Ac.* ;
11. forma invariabilă a articolului genitival *a* (în loc de *al, a, ai, ale*) ;
12. forma unică *o* a auxiliarului *a avea* la persoana a III-a singular şi plural, în formele de perfect compus ;
13. utilizarea infinitivului în contexte în care, în limba literară, este utilizat conjunctivul (*verb* + *verb la infinitiv*).

În *Tabelele nr. 1* şi *nr. 2* prezentăm procentele calculate pentru frecvenţa de ocurenţă a acestor variabile, în vorbirea adulţilor — din „elită" (1) —, comparativ pentru tipurile de CLS I1 + IIa ; I2 + IIa ; şi în vorbirea copiilor (2), din CLP.

În general, nu am înregistrat în mod sistematic, în vorbirea copiilor, variabilele morfo-sintactice : 10, 11, 12, 13.

Înregistrarea vorbirii copiilor este o modalitate de evidenţiere a relaţiilor dinamice dintre generaţii, pe de o parte, şi a reacţiei copiilor la un anumit tip de socializare primară, pe de altă parte.

Datele înregistrate, în repertoriile curente ale copiilor, pun în evidenţă importanţa *tipului de comunitate* în care trăieşte copilul. Se pare că aceşti copii au, deja, o conştiinţă dialectală. Forţa integratoare a micro-comunităţii este mai puternică decît aceea a strategiilor interpersonale de socializare utilizate în familie — pe de o parte —, şi decît aceea a strategiilor reţelelor instituţionalizate (= *şcoala*) — pe de altă parte. Marea majoritate a acestor copii vor deveni un alt grup *I2* + *IIb*, grup al cărui comportament va fi identic — ca structură şi orientare —, cu acela al părinţilor. Copiilor le este imposibil să devină monolingvi autentici; ei vor continua să fie *bilingvi*. „Moartea" dialectului nu se produce deoarece părinţii continuă să le transmită copiilor modalitatea lor nativă de vorbire, la un nivel esenţial, nivelul *parole*.

Răspunsurile la *Chestionarul de comportament* evidenţiază : situaţia *actuală a graiului* „transplantat" ; *direcţia evoluţiei* sale, cu alte cuvinte, *şansele de supravieţuire* ale acestuia, într-un context socio-cultural nou, profund diferit.

În *Tabelele nr. 3* şi *nr. 4* am notat răspunsurile-comentarii ale adulţilor (3) şi ale copiilor (4) din CLP a moldovenilor din Bucureşti.

Datele consemnate în cele două tabele (nr. 3 şi nr. 4) pot fi rezumate, în general, astfel : 1. În cazul tuturor imigranţilor, răspunsul a fost afirmativ. Remarcăm că informatorii-bărbaţi sînt, de regulă, mai dispuşi la generalizarea uzajului nativ într-un context comunitar mai larg (şi CLP) faţă de numai CLS, la informatorii-femei. Comentariile informatorilor reliefează, în principiu, două aspecte : — conştiinţa continuităţii culturale (*aşa vorbesc toţi*

Variabilă	Grup social / CLS	Sex	Factor de variabilitate					
			Stil îngrijit		Stil cazual		Partener outsider	
1	3,5—8	b	25%	—	37%	—	12%	—
		f	25%	—	37%	—	12%	—
2		b	36%	18%	36%	29%	30%	—
		f	36%	28%	36%	46%	30%	—
3		b	36%	18%	36%	29%	30%	—
		f	36%	28%	36%	46%	42%	—
4		b	36%	18%	36%	29%	3%	—
		f	36%	28%	36%	46%	3%	—
5		b	39%	—	44%	8,5%	30%	—
		f	50%	—	55%	8,5%	42%	—
6		b	39%	—	44%	—	30%	—
		f	50%	—	55%	—	42%	—
7	I_1 + II-a / I_2 + II-a	b	*	}		—		
		f		—		—		
8		b		—		—		
		f		}		}		
9		b	—	—		—	—	
		f	—	—		—	—	
10		b	—			—	}	
		f	—			—	—	
11		b	—			—		
		f	—			—	}	
12		b	}	—		—	—	
		f		—		—	}	
13		b	49%	36%	63%	22%	29%	38%
		f	52%	26%	45%	48%	16%	—

(*Tabelul nr. 1*)

* Acoladele indică uzajuri generale nediferențiate în mod semnificativ.

ai noștri; *te simți ca acasă*; *e bine să știi de unde vii* etc.); — atașamentul față de graiul / cultura nativă (*e la fel de frumos* etc.); 2. răspunsurile copiilor confirmă și întăresc atitudinile adulților. Vîrsta lor nu ne dă dreptul de a le atribui o conștiință cultural-lingvistică efectivă. Important de relevat este faptul că ei își însușesc atitudinea transmisă de părinți / bunici (*așa zice bunica*; *așa zice mama* etc.), fapt care afirmă, o dată în plus, rolul socializării primare în asigurarea continuității cultural-lingvistice; această atitudine nu este „corectată" în urma contactului socializator cu rețelele mass-media și cu diferitele medii instituționale frecventate.

Concluzii. Deși rezidenți în zona lingvistică București de mai multe generații, membrii CLP a moldovenilor utilizează frecvent particularități de grai proprii zonei native. Imigranții au adus cu ei un set de trăsături lingvistice

Informatori-copii / Grup social al părinților	Variabilă	Frecvență de ocurență
3,5— 8	1	—
	2	30%
	3	20%
	4	—
	5	31%
	6	—
	7	—
	8	26 5%
	9	46%
8—21	1	—
	2	29%
	3	29%
	4	—
	5	38 5%
	6	—
	7	—
	8	17%
	9	48%
21—35	1	—
	2	35,5%
	3	35,5%
	4	—
	5	56,5%
	6	—
	7	—
	8	22,75%
	9	43%
35—42	1	—
	2	15%
	3	15%
	4	—
	5	40%
	6	—
	7	—
	8	14%
	9	41%
42—50,1	1	—
	2	3,5%
	3	3,5%
	4	—
	5	19,5%
	6	—
	7	—
	8	19,5%
	9	36%

(Tabelul nr. 2)

Scanned with OKEN Scanner

Grup social	Sex	Chestionar (7)	Chestionar (8)
3,5— 8	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; așa vorbesc toți ai noștri ;
8 —21	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; te simți ca acasă ;
21 —35	b	da ; CLS ; CLP	da ; e la fel de frumos ;
	f	da ; CLS	da ;
35 —42	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; e bine să știi de unde vii ;
42 —50,1	b	da ; CLS	da ;
	f	da ; CLS	da ;

(Tabelul nr. 3)

Grup social	Sex	Chestionar (7)	Chestionar (8)
3,5— 8	b	CLP	da ;
	f	CLP	da ; e mai frumos să spui povești așa
8 —21	b	CLP	da ;
	f	—	da ; e frumos
21 —35	b	CLS	da ; așa zice b u n i c a
	f	—	da ; e mai dulce ; sună ca a c a s ă ;
35 —42	b	CLS	da ;
	f	—	da ; așa zice m a m a ;
42 —50,1	b	CLP	da ;
	f	—	da ; e mai frumos ;

(Tabelul nr. 4)

care s-au menținut în *repertoriile lor curente*. Ele apar în interacțiunea cotidiană, în toate stilurile și tipurile de determinări contextuale.

În cazul special al imigranților, persistența trăsăturilor dialectale native nu trebuie asociată în nici un fel cu eventuale granițe dialectale care ar putea deveni s o c i a l e (Kurath 1939). Etichetarea unui set de trăsături dialectale drept sociale nu ne dă și posibilitatea de a stabili *condițiile reale care stimulează conservarea lor*. În interiorul societăților urbane diferențele dialectale, cînd se mențin în mod evident, *pot avea* capacitatea de a transmite u n e l e informații socio-culturale, dar *nu au vreo funcție expresă de semnalizare socială*.

Identitatea socială și proveniența geografică a imigranților sînt două aspecte a căror strictă corelare determină, de obicei, o viziune schematică și, în același timp, eronată, asupra personalității acestora.

Examinarea situației socio-culturale a orașului București a pus în evidență importanța abordării *pluralității culturale* — ca factor esențial în definirea comportamentului sociolingvistic al membrilor c o m u n i t ă ț i l o r care intră în componența demografică a conglomeratelor urbane, în general.

În mediul nou în care se integrează, imigranții își modifică destul de greu competența cultural-lingvistică și, atunci cînd o fac, ei d o a r se raportează la modelele de comportament ale societății care îi primește, și din care d o a r se inspiră (Sobrero 1973 ; 1974).

Simptomatică pentru realitatea pe care o definește este tendința de integrare, mai marcată, a indivizilor din generația mai în vîrstă (vezi valorile calculate pentru frecvența de ocurență a unor variabile, la membrii grupului I2 + IIb), în plus, constatarea că *integrarea nu se continuă la infinit.* La ultima generație (și la copii) acceptarea necondiționată a modelului cultural-comportamental local se transformă, treptat, în alternativă radicală între biculturalism/bilingvism și monoculturalism / monolingvism, „conflict" dublat de necesitatea imigrantului de a-și exprima p r o p r i i l e experiențe, intenții etc., în anumite situații.

Definitoriu pentru integrarea grupului de moldoveni din București este caracterul său pur f o r m a l.

Acest tip de *a treia cultură* (Grassi 1979) — din punctul nostru de vedere, *sub-cultură* — evidențiază vitalitatea deosebită a elementului cultural-dialectal transplantat într-un mediu cultural nou, fundamental diferit. Ea are la bază sentimentul puternic al loialității cultural-lingvistice a vorbitorilor proveniți din zone geografice diferite și subliniază caracterul calitativ-superior al modului în care se produce, în prezent, integrarea într-un mediu cultural nou — acest proces respingînd, de la început, atitudinea de negare și abandonare fără discernămînt a culturii native.

Din această perspectivă, tipul sub-cultural care definește existența socio-culturală a grupurilor de imigranți moldoveni din București se constituie în *element c o m p o n e n t al universului cultural complex al societății urbane.* Spre deosebire de o întreagă serie de cercetări similare (vezi, de exemplu, Grassi 1979) care se declară „deschise, nefinalizate" — întrucît nu formulează un răspuns acceptabil la întrebarea care se pune în situații de tipul celei descrise și anume : imigrația antrenează dispariția culturilor rurale, urbanizate, sau, dimpotrivă, asistăm la existența și persistența, cel puțin temporară, în interiorul orașului, a unei pluralități de culturi —, cercetarea noastră propune un răspuns cert : imigrația devine o modalitate de afirmare culturală a grupurilor de populație care se instalează în societățile urbane industrializate.

Pentru un oraș cum este Bucureștiul, problema variației lingvistice este una *a x i o m a t i c ă.* Ceea ce trebuie reținut este că, pentru a fi relevantă, această variație lingvistică trebuie abordată la niveluri *i n t r a -comunitare.* Felul în care variația lingvistică se manifestă la aceste niveluri pune în evidență modalitățile efective și șansele integrării socio-culturale ale grupurilor de imigranți care alcătuiesc, în majoritatea cazurilor, compoziția demografică a orașelor.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

BĂDESCU, I., N. RADU — *De la comunitatea rurală la comunitatea urbană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.
BLOOMFIELD, L., 1944 — *Secondary and tertiary responses to language*, în „Language", 20.
DUMITRU, FL., 1973 — *Înregistrarea selectivă a populaţiei stabile în oraşul Bucureşti*, în „Viitorul Social", II, 2.
GIURESCU, C., 1966 — *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Bucureşti, Editura pentru Literatură.
GRASSI, C. 1979 preprint — *Ville et campagne dans la sociolinguistique italienne.*
GUMPERZ, J. J. 1968 — *The speech community*, în David L. Sills (ed.), „International Encyclopedia of the Social Sciences", vol. IX, New York : The Macmillan Company & Free Press.
GUMPERZ, J. J., 1977 preprint — *The role of dialect in urban communication.*
KURATH, H., 1939 — *Handbook of the linguistic geography of New England*, Providence : The Brown University.
LANDECKER, W. S., 1960, — *Class boundaries*, în „American Sociological Review", 25.
MUMFORD, L., 1971 — *La città nella storia*, în Gianfranco Elia (ed.), *Sociologia urbana*, Milano.
SOBRERO, A., 1973 — *L'integrazione linguistica in giovani immigranti*, în „Parole e Metodi", 6.
SOBRERO, A., 1974 — *Note sulla dinamica del passaggio dal dialetto alla lingua in un quartiere urbano*, în vol. *Dal dialetto alla lingua*, Pisa : Pacini Editore.
TIUGAN, M., 1977 — *Sociolinguistic analysis of a phonological variable*, în RRL, XXII, 4.
TIUGAN, M., 1979 — *The role of dyadic interaction in primary socialization*, în RRL, XXIV, 3.
TIUGAN, M., 1980 a — *Passive bilingualism in an urban community*, în CLTA, XVII, 1.
TIUGAN, M., 1980 b — *Primary socialization and behavioural type*, în RRL, XXV, 5.
VULPE, M., 1967 — *Fapt dialectal şi fapt popular*, în SCL, XVII, nr. 4.
WEINREICH, U., 1968 — *Languages in contact. Findings and methods*, The Hague, Paris : Mouton.

THE SOCIO—CULTURAL INTEGRATION OF THE MOLDAVIAN IMMIGRANTS IN BUCHAREST

ABSTRACT

„Cities", especially the big ones could not be defined by a (socio-) cultural continuity. These *urban societies* have just a (socio-) demographic effective existence. From a socio-cultural point of view they represent *complexes of communities*. Bucharest is an illustrative proof thereoff.

In the City of Bucharest a number of *Primmary Speech Communities* have been identified, the primary speech community of the Moldavian being one of them. This PSC is characterized by a strong feeling of *language loyalty*, a fact having serious consequences at a behavioural level (not only linguistic but also cultural) for each Moldavian immigrant.

Our research focused on the linguistic features recorded in the speech of a representative sample.

Different types of *secondary reactions* have also been pointed out (as well as their cultural implications).

The main conclusions of the paper are as follows:

— the Moldavian immigrants in Bucharest have the connsciousness of their linguistic and cultural continuity;

— language loyalty as well as cultural loyalty are the main factors stimulating the *conscious* creation of a Primary Speech Community;

— the approach of everyday usage of the immigrants in the urban industrialized centers could be one of the ways to establish the minimal inventory of representative linguistic features for a given linguistic (and cultural) area (i.e. the native area of the immigrants).

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

COMENTARII ALE INFORMATORILOR PRIVIND VARIAȚIA DIALECTALĂ. NOTE PE BAZA NALR—*BANAT*

DE

IOAN FAICIUC

0. Între comentariile metalingvistice ale informatorilor[1], înregistrate în timpul anchetelor pe teren, cele referitoare la existența unor deosebiri sau asemănări între graiul local și alte graiuri ale aceleiași limbi[2] prezintă un interes aparte pentru cercetarea dialectală[3].

01. Se pot distinge două categorii de comentarii privind diferențele de grai pe orizontală[4] : A. *comentarii provocate* și B. *comentarii spontane.* Primele sînt solicitate și dirijate de către anchetator prin întrebări directe, programate[5],

---

[1] Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic, *implicită* (neformulată) sau *explicită* (formulată în comentarii metalingvistice), vezi B. Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 175—188 ; Marius Sala, *Rémarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'«Atlas linguistique roumain»*, *ibidem*, p. 189—199 ; T. Teaha, *Un problème de métalinguistique : la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes, Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967*, II, București, 1970, p. 41—48 ; Magdalena Vulpe, *Commentaires métaliguistiques dans les textes dialectaux*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 257—262 ; cf. și B. Cazacu, *Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic*, în vol. *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 41—56. Dezvoltarea sociolingvisticii a stimulat interesul pentru cercetarea reacțiilor subiective ale vorbitorilor : cf. B. Cazacu, în *Sociolingvistica și lingvistica aplicată* [*masă rotundă*], în „Limbă și literatură", 1972, nr. 4, p. 619—620 ; L. Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, 1975, p. 16 ; cf. și William Bright, *Dimensiunile sociolingvisticii*, *ibidem*, p. 49 ; William Labov, *Studiul limbii în contextul ei social*, *ibidem*, p. 81—85; M. Țiugan, *Înregistrarea obiectivă a reacțiilor subiective ale informatorilor*, în „Anuarul ICED", Seria A, I (Comunicări, 1979), 1979, p. 327—330; A. Hartular, *Considerații metalingvistice într-o anchetă lingvistică la românii din S.U.A.*, *ib.*, B, I, 1981, p. 125—147.

[2] Vezi B. Cazacu, *Sur la réaction...*, p. 179 ; idem, *Despre reacția...*, p. 45 ; T. Teaha, *op.cit.*, p. 43; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 259.

[3] Elementele de dialectologie subiectivă oferite de aceste comentarii nu pot fi neglijate în studiul diferitelor aspecte ale graiurilor.

[4] Disocierea se poate face și pentru alte domenii ale comentariilor metalingvistice (variația graiurilor după vîrstă, sex, grad de cultură, poziție socială etc.).

[5] Importanța lor a fost relevată în preocupările unor lingviști pentru cercetarea frontierelor și a unităților dialectale subiective : vezi Y. Mase, *Une neuvelle tentative pour tracer les frontières subjectives des dialectes*, în „Orbis", XIII, 1964, nr. 2, p. 357—379 ; W. A. Grootaers, *La discussion autour des frontières dialectales subjectives*, *ibidem*, p. 380—398 ; Manuel Paiva Boléo, *Linguistique, géographie et unités dialectales subjectives au Portugal*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 323—342.

celelalte sînt relatări incidentale, secundare, care însoțesc unele răspunsuri la chestionar sau intervin în timpul înregistrării textelor pe bandă de magnetofon[6].

Între cele două tipuri de comentarii există evidente asemănări și deosebiri. Comentariile *provocate* sînt spontane în măsura în care exprimă experiența personală a subiectului anchetat, care, în răspunsurile la întrebări, remarcă fenomene aflate la „suprafața memoriei sale lingvistice" [7], iar comentariile *spontane* sînt provocate de întrebarea formulată de anchetator pentru obținerea unui termen (sau a unei forme) și de răspunsul ca atare, în contextul activității metalingvistice care antrenează atît pe anchetator, cît și pe subiectul informator[8].

1.0. În anchetele pentru NALR—*Banat*, comentariile din prima categorie au fost obținute ca răspunsuri la o singură întrebare programată în partea introductivă a chestionarului NALR[9]: „20. *Care dintre localitățile învecinate se deosebește din punctul de vedere al graiului de graiul din localitatea anchetată*"? Lipsa unui număr mai mare de întrebări adecvate, care să surprindă nuanțat conștiința unității și diferențierilor de grai, a fost compensată, uneori, de răspunsurile propriu-zise ale subiecților anchetați, generoase în sugestii pentru variate interpretări și noi cercetări[10].

1.1. În ansamblu, comentariile provocate cuprind aprecieri *generale* și *exemple concrete* (vezi *infra*, **1.2.**) de termeni, fonetisme, forme și expresii prin care graiul din localitatea anchetată se deosebește de cel al altor localități cunoscute de informator, situate, de obicei, în împrejurimi.

1.1.1. Cea mai mare parte a comentariilor generale se referă la gradul de asemănare dintre graiuri. Se pot distinge mai multe situații subiective:

a) toate localitățile apropiate, cu excepția celor cu populație aloglotă se aseamănă, în privința graiului, cu localitatea anchetată: „tot la fel vorbim" (24)[11], „nicicare; nu este deosebire de grai; nemții și ungurii vorbesc în limba lor" (52), „ca la noi vorbesc" (53)[12] etc.;

b) graiurile localităților apropiate se aseamănă cu cel din localitatea subiectului, dar e posibil să existe unele diferențe pe care el nu le-a sesizat[13];

---

[6] Cf. Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 258.

[7] Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959, p. 283.

[8] Cf. B. Cazacu, *Despre reacția...*, p. 43—44.

[9] În chestionarul introductiv al ALR I și II au fost programate două întrebări care s-au dovedit a fi complementare: „În care sate se vorbește altfel decît în comună ?" și „Care sînt caracteristicile comunelor învecinate de care își bat joc localnicii ?".

[10] Comentariile obținute la această întrebare au fost publicate, în mare parte, în broșura anexă la vol. I al NALR—*Banat*. *Date despre localități și informatori*, București, 1980, p. 9—154, passim.

[11] Comentariile au fost, în general, literarizate; cifrele din paranteze indică punctele cartografice din NALR—*Banat*. Sub aceleași cifre majoritatea comentariilor menționate în articolul nostru pot fi urmărite în broșura anexă, *Date*... (vezi nota precedentă).

[12] Conștiința vorbitorilor asupra unității graiurilor dacoromâne se exprimă lingvistic printr-o mare varietate de formule. Iată cîteva, notate de Sever Pop în anchetele pentru ALR I, ms. [manuscris]: „(tot) la (un) fel", „(tot) ca (și) (la) noi", „(tot) o formă", „tot o vorbă", „(tot) aceeași vorbă", „tot o limbă cu noi", „tot una", „tot ca aici" [se vorbește, se grăiește etc.]., „se lovește limba" ș.a.

[13] Pentru exprimarea situației se folosesc, de obicei, formule care conțin adverbe indicînd aproximarea: „cam (tot) așa", „cam una vorbesc", „cam cum vorbim și noi", „aproape toți vorbesc ca mine" etc., cf. ALR I, ms.

c) graiurile din localitățile învecinate se aseamănă cu cel anchetat, dar subiectul indică repere (localități, rîuri, limite ale vechilor unități administrative etc.) de unde începe schimbarea (granițe subiective) : „de la Plavișevița încolo vorbesc mai altfel" (2), „Foroticul e în Caraș, noi *ni-s* în Torontal" (37) ;

d) subiectul constată ușoare deosebiri între graiul său și cel din unele localități apropiate : „Au unele cuvinte [diferite]..., dar [în] lucrurile principale nu se deosebesc la nimic" (40), „*ieștă* unele cuvinte care le pronunță altfel" (46), „nu-i vorba exact ca cum vorbim noi" (63), „mai au vorbe diferite" (79)[14], „nu-i *deschilineală* mare" (71) ;

e) subiectul menționează deosebiri de grai mai accentuate în una sau mai multe dintre localitățile învecinate : „Jadaniul și Muraniul nu se lovește cu noi" (55), „în Nerău toate cuvintele nu-s ca la noi" (56). Cele mai multe dintre localitățile pentru care se remarcă astfel de diferențe mai însemnate se caracterizează prin graiuri insulare (de olteni, ardeleni etc.), neasimilate în întregime de către graiurile bănățene majoritare (Cărbunari, Pescari, Moldova Nouă, Comlușul Mare, Sînnicolaul Mare etc.)[15] sau prin fenomene lingvistice insulare (ex. *s* pentru *ș*, în Cuptoare, Țerova etc.)[16] ;

f) subiectul afirmă că există unele deosebiri mai accentuate față de toate (sau aproape toate) localitățile mai apropiate[17] : „avem alt dialect decît pogzenii [din Bobda], beregsenii, giulvezenii, checenii..." (49), „în toate părțile se vorbește [în] altă formă, nu ca și la noi" (51), „în fiecare sat se deosebește numirea unor lucruri" (38), „toate se deosebesc" (60, 61), „în fiecare sat există altfel de vorbă" (77), „cam în toate se deosebește, la toate nu le spune ca la noi *nicaori*" (78), „în tot satul *zănatu* și vorba" (92), „în toate se vorbește altfel" (94), „nici un sat nu se lovește cu noi la vorbe" (99) ș.a.

1.1.2. Comentariile generale mai cuprind constatări subiective privitoare la : apartenența unor sate la alte grupuri de graiuri dacoromâne : „în Șeitin [...] vorbesc crișenește" (64), „în Brest [Cruceni] vorbesc ca hunedorenii, îs veniți mai noi și nu au limbajul ca pe aici" (67) ; prezența influențelor străine mai accentuate, ca urmare a contactului lingvistic direct : „în Mănăstire sînt amestecați cu sîrbi, au cuvinte sîrbești" (39) ; existența diferențelor și în plan vertical (sociocultural) : „la Ciacova vorbesc mai curat, nu ca noi, țăranii" (44), „îșelnicenii [din Eșelnița] se țin că-s oameni mai inteligenți [și] vorbesc mai [pe] mare" (3)[18] ; ritmul vorbirii : „în Dubova vorbesc foarte *iut* 'repede'"[19] ; alte caracteristici : „în Igriș [vorbesc] și mai *șod* 'ciudat' " (60)[20] etc.

---

[14] Alte expresii : „schimbă o țîră vorbele", [se vorbește] „un picuruț altmintrelea", „puțin altfel", cf. ALR I, ms.

[15] Ex. : „Pustinișenii vorbesc tot ca noi, în Comlușu Mare vorbesc altfel [...], se spune c-ar fi olteni" (50).

[16] Ex. : „în Cuptoare sîsăiesc, îi dau cu *s*" (29).

[17] Cunoscută fiind remarcabila unitate a graiurilor dacoromâne, aceste aprecieri subiective nu se referă la diferențe totale, care ar afecta înțelegerea între două colectivități.

[18] Vezi Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier"* [...], București, 1973, p. 166.

[19] Idem, *ibidem*.

[20] Cf. și ALR I, ms. : [vorbesc] „mai după oșeni", „mai pe ungurime", „mai iute", „mai rar", „mai domol", „mai (pe) lat", „mai pe politică", „mai gros", „mai moale", „mai sucit", „pe dos", „prelungesc vorba", „îngînă vorba", „încîlcesc vorba", „au vorbă mai încurcată", „au închisă vorba" etc.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Cazuri concrete de diferențe lingvistice s-au înregistrat în 85 de sate din cele 100 care formează rețeaua NALR—*Banat*[21]. Exemplele se referă la 142 de localități, dintre care numai 23 sînt și puncte de anchetă, pentru acestea fiind posibilă confruntarea datelor subiective cu cele din atlas. Localitățile cu graiuri insulare sau în care se întîlnesc particularități de limbă izolate colectează un număr mai mare de referințe (vezi *supra*, 1.1.1., e).

1.2.1. În majoritatea punctelor de anchetă s-au notat cîte 1—3 exemple. În altele, informatorii au menționat cîte 7—9 sau chiar mai multe exemple[22]. Distribuția lor geografică pare a nu fi întîmplătoare. Dacă se urmăresc pe hartă, se observă că punctele în care s-au remarcat cele mai multe cazuri de diferențe se află, în general, în fîșiile unde se intersectează majoritatea izoglosel or și izofonelor care delimitează fie graiurile bănățene de sud (din zona muntoasă) de cele din nord, fie pe cele de est (din zona colinară) de cele de vest (din zona de cîmpie)[23], în apropierea localităților cu graiuri izolate, puternic marcate, sau în zonele de tranziție spre alte grupuri de graiuri (crișene, ardelene etc.).

Fără a se exclude posibilitatea existenței unor cazuri izolate, contrare, explicabile printr-un complex de factori extralingvistici, pe baza materialului consultat se poate constata că, în general, numărul exemplelor de diferențe lingvistice variază în funcție de apropierea sau depărtarea de limitele ariilor celor mai multe fenomene dialectale din Banat, avînd, prin urmare, un suport obiectiv.

1.2.2. Din aproximativ 330 de exemple concrete notate în achetele pentru NALR—*Banat* ca răspunsuri la întrebarea directă privind deosebirile de grai, circa 58% sînt de natură lexicală, 36% fonetice și 6% morfologice ș.a.

1.2.2.1. Cele mai multe exemple, în ordinea descrescîndă a frecvenței, se referă la: 1. fonetismul prepoziției *de (dă, đe, đi)* [17][24]; 2. formele prepoziției *pe (pră, pă, pe, pi)* [12]; 3. termeni pentru noțiunea 'curte' *(obor, ogradă, avlie, arie, ocol, curte)* [11]; 4. termeni și variante pentru 'cartofi' *(crumperi, crumpiri, crumpi, grumpi, crumpei, crumpeni, napi, cărtofi)* [8]; 5. *r* dur sau moale (urmat de *î* sau *i)* în *tărîțe, rîde, rîu* [8]; 6. arhaismul fonetic *ń* în *rîie, cui, călcîi, vie, claie* [8]; 7. termeni pentru 'chibrituri' *(răipelți, feștili, fitili, ćibre, vatriță, bîticele, mășini* ș.a.) [7]; 8. *s* pentru *ș* în *așa, șarpe* ș.a. sau invers, *ș* pentru *s*, în *sare* [5]; 9. termeni pentru 'corlate' *(ajutoare, berniță, pomoćiță, dorîngi, rudiță, frîntare, pricegi, pringi* etc.) [5]; 10. auxiliarul *o* sau *a* în *s-a dus, a venit, a fost* ș.a. [5]; 11. termeni pentru 'haină' *(laibăr, iancăl, iancăr, giubă, mînecar, căput* ș.a.) [5]; 12. termeni pentru 'dovleci' *(ludăi, dovleți, curcubete* ș.a.) [5]; 13. termeni pentru 'pieptar' *(pieptar, prîsluc, burduș, folar, foler, boc* etc.) [4]; 14. termeni și variante pentru 'salcîm' *(rug, băgrin,*

---

[21] Numărul localităților la al căror grai se raportează subiecții variază, între 1—2 în majoritatea punctelor cartografice și 4—5 în punctele 7, 20, 38, 49, 72, 76, 92.

[22] Cf. NALR—*Banat. Date*..., punctele: 4, 5, 23, 37, 38, 45, 51, 57, 65, 66, 73, 76, 86.

[23] Diferențele remarcate de informatori nu sînt însă întotdeauna cele caracteristice pentru ariile din aceste zone.

[24] Cifrele dintre parantezele drepte indică frecvența, respectiv numărul de localități în care s-a notat același fenomen.

brăgan, măgrin, copaci) [4]; 15. forme ale adverbului *acolo* (*acolo, cole, co, acoló, coló, acălău, călău, calóma, coleá*) [4][25].

1.2.2.2. Termenii substantivali[26] care rețin atenția subiecților denumesc, în general, noțiuni specifice vieții rurale: **obiecte din casă**: 'albie' (*postavă, troacă, copaie, śuvań*), 'cratiță' (*tigaie, rainǎ, călăniță, castrolă, hîrbeică*); 'pirostrie' (*săźac, țagră, pirosteie*), 'vas pentru apă' (*cantă de apă, călai, chiscant, ghiscant*); **obiecte legate de diverse activități în agricultură**: 'corlate' (vezi *supra*), 'orcic' (*dreucă, trită, dreptenic*), 'grămadă de snopi' (*petiță, cristeț, cruce, petenie*), 'prepeleac' (*pripileac, sărciner, cantor*), coș de nuiele' (*cotăriță, corfă, spene*), 'baniță' (*măsură, spene, polovică, fîrtar*), 'otic' (*raz, arităc*); **alimente**: 'gogoși' (*crofne, bubuiene*); **obiecte vestimentare**: 'haină', 'pieptar' (vezi *supra*), 'ie' (*spăcel, ciupag*), 'buzunar' (*ches, pozonar, pojnar*); plante: 'cartofi', 'dovleac', 'salcîm' (vezi *supra*), 'roșii' (*pitligene, piridăisi, părădăisi, bredăisi*), 'varză' (*varză, curechi*); **anexe ale gospodăriei**: 'curte' (vezi *supra*), 'grajd' (*grajdi, ștală, ștal, tream, iștalău*), 'poartă' (*poartă, căpie*) etc.; **diverse**: 'cărare' (*poteacă, potec, cală, călare*), 'nisip' (*pesac, țărînă, țărigă, năsip*), 'petrol' (*petrol, petrolin, ulei, apă de lampă*), 'țanc' (*țanc, bîrc*) etc.[27]

1.2.2.3. Dintre fonetisme, în afară de cele menționate mai sus au mai fost remarcate[28]: rostirea africatizată a lui *ḱ* în *ochi, urechi*, fricativa muiată *ź* pentru *joc, jug*, cîteva cazuri izolate de palatalizare a labialelor în *viespe, miel, piaptăn*, rostirea nefricativizată a africatei *ĉ* în *ce, a face, aici*, rostirea nealterată a dentalelor *d, t* în *deal, te, poteacă*, mai multe schimbări fonetice neregulate, accidente fonetice etc.

Nu am constatat o regulă în privința direcției din care se fac referirile. Mai frecvente sînt însă comentariile care se fac dinspre aria majoritară spre cea mai mică sau insulară și, respectiv din localități aflate în aria cu rostirea mai apropiată de cea literară[29].

1.2.3. Există unele coincidențe, totale sau parțiale, între fenomenele semnalate de informatori din același sat în ancheta pentru ALR și în cea pentru NALR, precum și între exemplele provenite de la doi informatori diferiți din aceeași localitate[30]. Sînt cazuri interesante, care confirmă exactitatea observațiilor empirice ale vorbitorilor. E posibil însă ca nu întotdeauna exemplele

---

[25] A se vedea mai jos, pentru comparație, cele mai frecvent citate fenomene pe întregul teritoriu dacoromân, după ALR I, ms.: 1. *v* în *vin, vie, a veni* [27]; 2. *ĉ* în *ce, a face* ș.a. [18]; 3. prepoziția *de* [8] și *d, t* în *unde, deal, lapte, punte* [6]; 4. termeni și variante pentru 'cartofi' [11]; 5. termeni și forme pentru *acum* [8]; 6. *ă/a* protonic în *pădure, pămînt, pă*, ș.a. [6]; 7. formele prepoziției *pe* [5]; 8. *s* pentru *ș* și invers în *așa, școală, sare* [5]; 9. termeni pentru 'dovleac' [4]; 10. termeni pentru 'haină' [4].

[26] Celelalte părți de vorbire sînt foarte puțin reprezentate în comentariile subiecților.

[27] Cei mai mulți dintre termenii care frapează atenția subiecților sînt împrumuturi din graiurile germane, sîrbești ș.a., denumind obiecte relativ noi (cartofi, roșii, chibrituri etc.).

[28] Fonetismele percepute de subiecți diferă de la o regiune la alta: cf. Stelian Dumistrăcel, *Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale*, în SCL, XXXIII, 1982, nr. 5, p. 377, care, pe baza reacțiilor implicite ale informatorilor, stabilește fonetismele perceptibile pentru graiurile din Moldova.

[29] Astfel, de exemplu, din 8 referiri despre rostirea lui *r* dur/moale (urmat de *i/i*) în *tărițe, rîu*, doar o singură dată se trimite din aria cu *r* moale spre cea majoritară cu *r* urmat de *i*. Asupra acestei chestiuni vom reveni într-un articol aparte.

[30] Ex.: „În Clopodia se spune *s-a dus, a venit, iapure*, pentru *s-o dus, o venit, iepure*", comentariu notat atît în ALR I, cît și în NALR—*Banat* (37).

citate de informatori să corespundă unei experienţe lingvistice proprii şi reale, să se datoreze contactului direct cu graiurile respective, ci, în anumite cazuri, ele să fie transmise prin tradiţie. Pentru unele fenomene insulare sau izolate pe arii restrînse s-au cristalizat formule ironice, cu finalităţi restrictive, care condensează un număr mai mare de exemple, avînd circulaţie orală, asemeni pieselor folclorice : „sasă ouă sasă lei, tot asa le-am dat sî ieri“ (16), „s-o suit sopîrla pă sopron“ (29), „ńercuri noaptea ńala noastră a ńagră o fătat un ńel ńegru“ (56).

Tot prin tradiţie se transmit şi supranumele colective create pe baza unor particularităţi de grai ale vecinilor[31] sau cuvintele devenite caracteristice pentru locuitorii anumitor regiuni[32].

2.0. Spre deosebire de comentariile provocate, orientate şi delimitate de întrebările anchetatorului, comentariile spontane, nedirijate, îi oferă subiectului libertatea comparării graiului său cu orice alt grai mai apropiat sau mai îndepărtat.

2.1. Localizarea diferenţelor remarcate se face de cele mai multe ori cu aproximare, utilizîndu-se formule adecvate. Se indică fie o regiune mai mare în care poate fi întîlnit fenomenul comentat („în Ardeal“, „în Moldova“, „în Regat“, „în Crişana“, „pe Crişana“, „prin Bihor“, „prin judeţul Arad“, „în părţile de prin Regat“)[33], fie o zonă mai puţin precizată ca întindere, avînd, de obicei, ca reper un oraş („către Oravița“, „după Oravița“, „către Lugoj“, „pe la Caransebeş“)[34], un rîu („dincolo de Mureş“) sau o formă de relief („la pustă“, „la deal“). În unele comentarii, determinarea spaţială este şi mai vagă : „pe alte sate“, „în alte locuri“, „în alte părţi“, „în altă parte“, „încolo“ etc.[35].

Aceste indicaţii nu au, credem, în contextul anchetei dialectale, în primul rînd rolul de localizare, de marcare a diferenţelor între graiul anchetat şi alte graiuri, ci de „glosare“, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, a răspunsului ca atare, spre a evita o eventuală neînţelegere sau o înţelegere incompletă din partea anchetatorului. În acelaşi scop se folosesc şi formulele în care referirea nu se mai face la o anumită regiune sau zonă, ci la locuitorii ei, respectiv la vorbitori : „oltenii zic“, „almăjenii spun“, „zic sibienii“, „bucovinenii îi spun“, „bufenii îi spun“, „pustenii spun“, „codrenii spun“, „frăţuţii zic“, „alţii zic“, „altul, nu de la noi spune“[36] etc. Referirile la sinonime sau forme corespondente din alte graiuri se fac uneori din lipsa, necunoaşterea sau inexistenţa unui termen literar („pe mare“, „după carte“, „pe domneşte“) pentru noţiunea urmărită.

---

[31] Ex. : *„căurmă* sînt porecliţi locuitorii din Felnac pentru că aşa ziceau la *papricaş*“ (59). Cf. şi *fitilă* [de la termenul pentru 'chibrit'] pentru cei din Lescoviţa (13).

[32] Ex. : „[vorbesc] cu *amu* şi cu... de pe unde-or venit“ (58). Cf. şi ALR I, ms., pct. 764 : *amuşeni*, supranume pentru bihoreni.

[33] Ex. *ńegrišós, ųákeş* 'brunet' : „În Crişana se zice *bărnás*“ (60), cf. NALR — *Banat*, vol. I, h. 12.

[34] Ex. : *cluś* 'şold' : „de la Făget încolo la vale se zice şold“ (93), cf. NALR — *Banat*, vol. I, h. 133.

[35] Ex. : *pįátră* 'ţiglă' : „printr-alte părţi i se spune *hirb*“ (60).

[36] Ex. : *stă pup* 'stă pe vine' : „oltenii şi domneşte, *pă vińe*“ (62), cf. NALR — *Banat*, vol I, h. 135 ; *lémńe d-aţiţát fócu* 'surcele' : „ardelenii îi spun *găćéj*“ (54).

În celelalte comentarii spontane, în care localizările se fac cu precizie[37] (*la, în* + numele localității), predomină dorința subiectului (devenit el însuși observator al graiurilor) de a oferi informații anchetatorului despre alte graiuri, dar nu este exclusă intenția de a preciza înțelesul termenului semnalat printr-un sinonim dialectal.

Preocuparea pentru precizări și delimitări semantice, impusă de anumite chestiuni[38], restrînge la minimum numărul comentariilor asupra diferențelor de grai.

2.2. Din 500 de chestiuni urmărite în acest scop, pentru cca 125 s-au notat aproximativ 250 de comentarii privind răspîndirea geografică a unor fenomene. Comentariile care conțin localizări precise, notate în peste 50 de puncte de anchetă, se referă la graiurile din alte 85 de localități, dintre care doar 13 fac parte din rețeaua atlasului. Numărul cazurilor concrete de diferențe, pe localități, este, în general, mai scăzut față de cel din comentariile provocate (vezi *supra*, **1.2.1.**)[39], dar, pentru unele localități, se întîlnește și situația inversă.

Din totalul cazurilor semnalate de informatori în comentariile spontane, aproximativ 84% sînt de natură lexicală și 13% fonetice. Numărul scăzut de fenomene fonetice în comentariile spontane se poate explica, între altele, prin preocuparea subiectului, în timpul anchetelor de tip atlas, pentru a se face pe deplin înțeles, accentul pus pe conținut fiind cerut și sugerat, într-ucîtva, chiar de organizarea chestionarului pe sfere lexicale. Este semnificativ, sub acest aspect, faptul că deși prepoziția *de*, pentru fonetismul său, este citată în 17 localități (vezi *supra*, **1.2.2.1.**), în comentariile provocate, pe fișele chestiunilor *lapte de oaie* sau *bătaie de inimă*[40] nu se întîlnește nici o remarcă asupra fonetismul ei, subiecții concentrîndu-se să redea cît mai exact echivalentul în graiuri al noțiunilor respective.

Cele mai frecvente referiri, în comentariile spontane, le colectează termenii pentru noțiunile: 1. 'chibrituri' *(țîmporele, feștile, răipelți, răipelțuri, mășini, chibrite* etc. [7]; 2. 'salcîm' *(măgrin, băgrin, breglan, brebin, argaț, arcaț, rug, copaci, pin, sălcîm* etc. [6]; 3. 'curea' *(curea, chimir, prașche, prașcă)* [6]; 4. 'dovleac' *(*curcubătă, dovlete, dulete, ludaie, iorghete [5]; 5. 'curte' *(voreț, avlie, arie, ogradă, ocol, curte)* [5]; 6. 'șiștar' *(sectăr, șeștar, șiștar, șuștar, cărtuț, cart)* [5]; 7. 'cartofi' *(crumpi, grumpi, crumpei, crumpiri, napi, picioici* etc. [4]; 8. 'hrean' *(irean, erean, hirean, tormac* [4], urmați de cei pentru 'briceag', 'jar' 'răzor', 'baniță', 'laviță', 'majun', 'nisip' etc.

În comentariile spontane, spre deosebire de cele provocate, nu apar decît foarte rar termeni pentru noțiuni neincluse în chestionar, însă numărul referirilor la chestiuni programate este mai mare. Cele două tipuri de comentarii nu se suprapun, ci sînt complementare[41].

---

[37] Ex. *nuntă* : „la Șeitin și Nădlac zic *ospăț*" (64); *scamn lung* 'laviță' : „la Bănia, *clúpie*"(20); *șuárdă* 'cireadă' „la Ticvani, *gizérbă*" (28) ; *rîie* : „la Hodoni se zice *rîie*" (57), cf. NALR—*Banat*, vol. I, h. 88.

[38] Astfel, pentru 'baniță' s-au înregistrat indicații privind diferențe terminologice pe orizontală doar în două puncte cartografice, informatorii accentuînd, în comentarii, asupra precizărilor privind mărimea obiectului.

[39] Cele mai multe diferențe (5 — 7) au fost remarcate în punctele 23, 66, 69, 70, 72, 77 și 86.

[40] Vezi NALR —*Banat*, vol. I h. 100.

[41] Din 76 localități menționate în comentariile provocate și tot atîtea în cele spontane referitoare la 28 de chestiuni identice, doar 9 localități sînt comune.

Scanned with OKEN Scanner

3. Influențate de numeroși factori subiectivi, extralingvistici, de datele socio-culturale și psihologice ale informatorilor, de contextul concret al desfășurării anchetei dialectale, de relația care se stabilește spontan între cei doi interlocutori (anchetator și subiect informator), comentariile metalingvistice, privitoare la variația dialectală sînt regizate, în esență, de realitatea lingvistică, de existență obiectivă a diferențelor de grai. Ele sînt mai frevcvente în zonele de interferență a ariilor dialectale (vezi *supra* 1.2.1.).

Comentariile cu caracter general cuprind indicii, mai greu de verificat, despre gradul de asemănare sau deosebire dintre graiurile din apropierea localităților anchetate, despre granițele subiective, sugerează studierea unor caracteristici ale limbajului neglijate adesea în cercetările de teren (ritm, timbru, sonoritate etc.).

Comentariile constînd din exemple concrete de diferențe între graiuri permit stabilirea celor mai frecvent perceptibile fenomene lexicale, fonetice, și, mai puțin, gramaticale[42], oferă sugestii pentru urmărirea ariilor unor fapte de limbă neprogramate în chestionar, permit stabilirea cu mai multă precizie, îndeosebi cînd rețeaua de puncte de anchetă este mai rară, a izogloselor.

În descrierea detaliată a graiurilor, datele subiective se cer însă utilizate cu unele rezerve[43], chiar dacă, de cele mai multe ori, sînt exacte, căci o informație despre prezența unui fenomen într-o localitate din apropiere nu înseamnă întotdeauna că acel fenomen este singurul cunoscut în localitatea respectivă[44] sau că el nu se află și în localitatea anchetată în graiul altor subiecți[45].

Constatarea lui W. Bright că cercetătorul „nu trebuie să se lase indus în eroare considerînd că punctul de vedere al localnicilor corespunde comportamentului lingvistic real", dar că el „trebuie să înțeleagă că punctul de vedere al localnicilor este o parte a situației sociolingvistice, care merită să fie studiată ca atare" se confirmă și pentru domeniul comentariilor privind variația dialectală.

COMMENTAIRES DES INFORMATEURS SUR LA VARIATION DIALECTALE. NOTES EN MARGE DU NALR — *BANAT*

RÉSUMÉ

Sur la base des données obtenues dans les enquêtes pour le NALR — *Banat* (comparées avec celles de l'ALR), sont analysés deux types de commentaires des sujets informateurs à propos des différences et des ressemblences entre le parler local (enquêté) et d'autres parlers : A. *des commentaires provoqués*, sollicités et dirigés par l'enquêteur par des questions directes et B. *des*

[42] Fenomenele perceptibile vor fi, în general, supuse controlului în vorbire (cf. St. Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 377). Stabilitatea relativă a ariilor, extinderea sau micșorarea lor va fi influențată, într-o oarecare măsură, și de atitudinea subiecților față de fenomenele respective.

[43] Cf. B. Cazacu, *Despre reacția...*, p. 49.

[44] Cf. Y. Mase, *op. cit.*, p. 364.

[45] Confruntînd materialul NALR—*Banat* cu exemplele din comentariile informatorilor se pot întîlni amîndouă situațiile. Menționarea existenței unui fenomen într-un grai vecin, chiar dacă acesta se află și în localitatea anchetă este însă un indiciu aproape sigur că el se utilizează aici cu frecvență redusă, e pe cale de a ieși din uz. Problema coincidențelor între datele subiective și cele din altas merită însă o atenție specială.

[46] Vezi W. Bright, *op. cit.*, p. 49.

Scanned with OKEN Scanner

commentaires spontanés, incidentaux, qui accompagnent certaines réponses aux questions pendant les enquêtes dialectales. On relève des ressemblances et des différences entre les deux types de commentaires, tant dans le contenu que dans les expressions verbales (les formules) utilisées.

Le matériau étudié permet des constatations dont nous mentionnons :

— les commentaires **A** comprennent de nombreuses observations d'ordre général, généreuses en suggestions pour l'étude complexe du phénomène dialectal (voir **1.1.1.** et **1.1.2.**) ;

— des cas concrets de différences dialectales relevées par des informateurs — pour les échantillons qu'on a en vue — sont, dans les commentaires **A**, de nature lexicale et phonétique en proportion d'à peu près 58% et respectivement 36% (voir **1.2.2.**), alors que dans les commentaires **B**, les remarques lexicales sont beaucoup plus nombreuses (à peu près 84% lexicales, par rapport à seulement 13% phonétiques, voir **2.2.**), car, pendant l'enquête dialectale proprement dite, prédomine la préoccupation des informateurs pour expliquer les termes dialectaux par des synonymes d'autres parlers, souvent localisés approximativement ou pas du tout (voir **2.1.**) ;

— la fréquence des commentaires subjectifs métalinguistiques est plus grande dans les zones d'interférence des aires dialectales et à proximité des parlers insulaires, la réalité linguistique objective étant, pour l'essentiel, celle qui les dirige (voir **1.2.1.**).

— bien que le plus souvent ils soient très exacts, les commentaires des informateurs ne peuvent pourtant être utililisés sans réserve dans la description détaillés des parlers qu'après leurs vérification sur le terrain par le dialectologue (voir **1.2.3.** et **3.**).

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21

ALR — DIN ÎNSEMNĂRILE UNUI REDACTOR (III)

DE

I. MĂRII

1. Forme ale aceluiaşi cuvînt diferenţiate silabic

1. Există în limba română forme ale aceluiaşi cuvînt neunitare silabic sau, şi altfel formulat acest adevăr binecunoscut, există în limba română cuvinte care, la nivelul expresiei[1], prezintă (şi sau numai) forme neunitare silabic de tipul : a) **funie/fune, frînghie/frînghe, unghie/unghe** etc.; b) **caúe/caue, (i)talian/(i)talian** etc.; c) **pleoapă/pleapă, ghioace/ghiace** etc. Formele indicate înaintea semnului care (şi el) exprimă (grafic) această opoziţie exclusiv silabică prezentă în structura materială (=fonematică) a cuvintelor precitate sînt, în raport cu cele indicate după bară, forme cu o silabă în plus[2], iar formele indicate după bară sînt, prin raportare la cele indicate înaintea semnului opoziţional, forme cu o silabă în minus. Ambele forme ale aceluiaşi cuvînt (**funie/fune** etc) au, în principiu, statut de forme lexicografice[3] (vezi, în acest sens, DA, DLR) : una dintre cele două forme are (= cea literară, în cazul cuvintelor general româneşti) statut de (ceea ce în limbaj lexicografic se numeşte) f o r m ă - t i t l u, iar cealaltă, statut de v a r i a n t ă l e x i c a l ă.

2. În materialul ALR n o t a t şi r e d a t *fonetic* în hărţile mari (= neinterpretative), iar, în cazul ALR II/I, şi în MN-urile neinterpretative[4], întîlnim numeroase asemenea forme ale aceluiaşi cuvînt (general sau regional) care se prezintă neunitar sub aspect silabic.

În însemnarea de faţă, nu ne va interesa nici alcătuirea unui inventar riguros al formelor de acest fel prezente în ALR, nici care este aria lor de circulaţie, nici frecvenţa lor punctuală (=, adică, cea reală, funcţională, intralingvistică), nici stabilirea formei primare, nici cum se explică forma secundară în raport cu cea primară etc. Ne-am oprit la aceste forme urmărind un cu totul alt aspect, la fel de ştiinţific (zicem noi) ca şi cele mai sus enunţate, şi

---

[1] Evaluate, aici, fonetic.

[2] Funie (etc.) se citeşte, desigur, funi-e, deşi, adeseori, se rosteşte (cum iarăşi prea bine se ştie) : *funi-ie*.

[3] Au, adică, în principiu, un loc în dicţionarul tezaur al limbii române şi, avînd acest loc (bine precizat), ele sînt, ca şi celelalte forme pe care le reţine principala noastră lucrare lexicografică, forme cu statut lexicografic.

[4] Pentru care, vezi *Materiale şi cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983, p. 115. În continuare, acest volum îl vom cita abreviat : *Mat. dial.* II.

anume : cunoscînd statutul lexicografic pe care îl au (şi) aceste forme, ne va interesa, în continuare, foarte pe scurt, modul în care au fost ele tratate (= i n t e r p r e t a t e) în ALRM (sau MALR), precum şi în formula redacţională interpretativă adoptată de E. Petrovici în cadrul modalităţii de prezentare necartografică (= MN) a materialului în ALR II/I. Cu alte cuvinte, în cele ce urmează vom urmări în exclusivitate modul în care aceste forme receptate şi (prin intermediul unui alfabet special = aşa-numita *transcriere fonetică*) înregistrate fonetic de către cei doi anchetatori ai ALR au fost (prin intermediul alfabetului obişnuit şi în spiritul ortografiei româneşti în vigoare) transpuse fonematic, aspect care (numai în aparenţă minor) aparţine, credem, unei discipline lexicologice pe care E. Coşeriu o numeşte *lexicologia expresiei*, iar noi, *lexematică*[5].

3. Precizînd că în trecerea de la scriere (= haina) fonetică la scriere (= haina) fonematică, ALR, ca şi DLR (de altfel), a adoptat (pentru t o a t e formele supuse unui asemenea transplant, inclusiv, deci, pentru cele, aici, discutate) procedeul literarizării[6], vom arăta (exemplificînd) că în fonematizarea formelor urmărite de noi se întîlnesc următoarele situaţii :

3.1. Cele două forme diferenţiate silabic ale unuia şi aceluiaşi cuvînt sînt prezentate (= interpretate) distinct prin (avînd în vedere hărţile interpretative) utilizarea unor simboluri diferite de aceeaşi culoare, fiecare formă avînd, adică, simbolul ei. În evidenţierea formelor aparţinînd tipului *b* (**caue/cauę**), care, ca şi cele aparţinînd tipului *c* (**pleoapă/pleo̯apă**), datorită caracterului („foarte fonetic" al) ortografiei noastre, devin, în urma trecerii lor din alfabetul ALR în cel obişnuit, sincretice, omografe, s-a recurs (pentru formele cu o silabă în minus, cele rostite cu diftong) la marcarea semivocalelor.

Exemple : **béschie/bésche** (ALRM II, s.n., vol. I, h. 370) ; **salcie/salce** (*ib.*, vol. II, h. 431, 432) ; **măceş/măcieş** (*ib.*, vol. II, h. 435) ; **tréstie/tréste, treiste/treistie** (*ib.*, vol. II, h. 441) ; **bozie/bozi̯e** (*ib.*, vol. II, h. 445) ; **ştevie/ştevе, stevie/steve** (*ib.*, vol. II, h. 468)[7] ; **potîrniche/potîrnichie, potrîniche/potrînichie, pătrîniche, pătîrniche, păturniche** (*ib.*, vol. II, h. 521) ; **óstie/(u̯)óskie, oste**[8] (*ib.*, vol. II, h. 561) ; **ianuarie/ianuare** (*ib.*, vol. II, h. 597) ; **martie/marte** (*ib.*, vol. II, h. 599) ; **luntre/luntrie** (*ib.*, vol., II, h. 666) ; **spongie, şpongie, şponghie/şponghe**[9] (*ib.*, vol. II, h. 746) ; **hirtie/hírte** (*ib.*, vol. II, h. 748) ; **funie/fune** (vezi, însă, şi *infra 3.2.2.*), **frînghie/frînghe** (*ib.*, vol. II, h. 811[10]) ; **copce/copcie** (*ib.*, vol. III, h. 987 ; — vezi, însă, şi *infra 3.2.1.*) ; **rochie/roche** (*ib.*, vol. III, h. 999) etc.

---

[5] Vezi *Mat. dial.* II, p. 80—81.

[6] Pentru care, vezi CL, XXVI, 1981, nr. 1, p. 44 ş.u.

[7] În DLR, s.v. ştévie, formele şteve şi steve nu apar înregistrate ca variante pentru că formele lor fonetice, prezente în ALR II, s.n., vol. III, h. 653 (=sursa utilizată de DLR), au fost interpretate ştevie, stevie, ca şi formele fonetice ale acestor forme fonematice. Forma fonetică *şt''(ę)ẹ́ză* din punctul cartografic 362 a fost greşit interpretată prin ştéză în DLR. Aceeaşi formă a fost bine literarizată în ALRM : şteve. Şi formele „şterghie (BORZA, D. 177, 292)", „stézie (id. *ib.* 290, CANDREA, T.O. 52)", înregistrate literalizat în sursele citate, literarizate sună : ştérvie, ştévie.

[8] Variantă neînregistrată în DLR, s.v. óstie[1].

[9] Variantă neînregistrată în DLR (s.v. şponghie). Forma fonetică *şpónd''ię*, care nu apare numai în pct. 334 (cum indică DLR-ul citînd „ALR SN IV h 917"), ci (vezi aceeaşi sursă) şi în pct. 56, 64, 228, 316, literarizată, sună şpónghie şi nu şpóndie.

[10] În punctul 728 = ştreang (vezi ALR II, s.n., vol. IV, h. 1001) şi nu funie.

Observaţie. Formele fonetice ale substantivelor feminine care prezintă (în poziţie finală) opoziţia formă cu o silabă în plus/formă cu o silabă în minus au fost, considerăm, în toate cazurile citate sub *3. 1*, bine fonematizate şi ortografiate, în sensul că, pe de o parte, segmentele (= grupurile) fonetice : *consoană, consoană palatală* + *ie, iĕ, i(i)e*[11], *iie, i(i)ĕ, iiĕ* sau (în graiurile în care reflexului literar şi dialectal *-e* îi corespunde, regulat, reflexul dialectal *-i, -i) i(i)i, i(i)i* etc. au fost (toate aceste realizări fonetice concrete care apar în formele cu o silabă în plus) ortografiate : **consoană + + ie** (*ie* citindu-se sau rostindu-se, în toate exemplele prezentate sub *3. 1.*, **i-e**), iar, pe de altă parte, segmentele (=grupurile) fonetice : *consoană, consoană palatală* + *e, ĕ, ę̆, ă*[12], *(i)e, ie, (i)ĕ, iĕ* sau (vezi *supra*) *i, (i)i, ii* etc. au fost (toate aceste realizări fonetice concrete care apar în formele cu o silabă în minus) ortografiate : **consoană + e.**

3.2. Cele două forme sînt prezentate non-distinct prin recurgerea la ceea ce noi numim procedeul tipizării (lexicale), procedeu pe care, cum am mai arătat[13], nu-l considerăm greşit atunci cînd tipizarea formelor (= a tuturor formelor cu statut lexicografic) este anunţată, dar pe care-l considerăm greşit cînd tipizarea formelor nu este anunţată.

3.2.1. Exemple pentru ceea ce noi numim tipizare anunţată : **funier (funer)** (ALRM II, s.n., vol. I, h. 342) ; **copcie (copce)** (*ib.*, vol. I, h. 566 ; — vezi, însă, şi *supra 3.1.*); **corabie (corabe)** (*ib.*, vol. II, h. 665) ; **vîrdar(i)e** (*ib.*, vol. II, h. 518) etc.

Prin recurgerea, printr-o formulă grafică sau alta, la tipizarea anunţată, cele două forme, indicate sub (sau prin) un singur simbol, sînt neutralizate sub aspectul circulaţiei lor reale, punctuale. Pentru a vedea în care puncte cartografice a fost înregistrată o formă sau alta dintre cele două forme indicate în legenda hărţii sub acelaşi simbol, cercetătorul trebuie în mod obligatoriu să meargă la corespondentul neinterpretativ[14] al hărţii interpretative.

3.2.2. Exemple pentru ceea ce noi numim tipizare neanunţată : **feştanie** (ALRM II/I, h. 247), formă prin care este redată şi forma **feştane** (vezi ALR II/I, MN, p. 102, [2772], pct. 228) ; **mejdă (mejdie)** (ALRM II, s. n., vol. I, h. 2[15]), prin forma **mejdie** este redată şi forma **mejde** (v. ALR II, s. n., vol. I, h. 4, pct. 349); **rodie** (ALRM II, s. n., vol. I, h. 32), formă prin care este redată şi forma **rode** (vezi ALR II, s. n., vol. I, h. 45, pct. 95, 157, 334) ; **funie** (ALRM II, s. n., vol. I, h. 46), formă prin care este redată şi forma **fune** (vezi ALR II, s. n., vol. I, h. 56., pct 36, 76, 012) ; **cute, glade** (ALRM II, s. n., vol. I, h. 337), forme prin care sînt redate şi formele **cutie, gladie** (vezi ALR II, s.n., vol. II, h. 514, pct. 47, 95, 27) ; **fringhier** (ALRM II, s.n., vol. I, h. 342), formă prin care este redată şi forma **fringher** (vezi ALR II, s. n., vol. II, h. 503, pct. 605, 705) ; **dihanie, jiganie** (ALRM II, s.n., vol. II, h. 500), forme prin care sînt redate şi formele **dihane, jigane** (vezi ALR II, s.n., vol. III, h. 687, pct. 219, 414, 2) etc.

---

[11] Între () redăm semnele care, în transcrierea fonetică a ALR-ului, sînt plasate „la umărul literei precedente" şi care „arată sunete slab perceptibile".

[12] Mai rar în ALR II.

[13] Vezi CL., XXVI, 1981, nr. 1, p. 48, nota 35.

[14] = hartă, MN sau, în cazurile cînd materialul a fost publicat numai interpretativ, fişe.

[15] Şi nu h. 4, cum se indică în DLR, s.v. **mejdă**.

Prin recurgerea şi la acest gen (repetăm) greşit de tipizare, cele două forme (redate prin una singură) sînt, descriptiv, neutralizate nu numai sub aspectul circulaţiei lor, ci şi ca existenţă, încît, enunţînd (aici) una din concluziile însemnării noastre, să reamintim acest adevăr formulat de E. Petrovici în 1940 : „Atlasul colorat nu poate înlocui Atlasul mare ; e numai un mijloc de a prezenta intuitiv şi în linii generale ariile unor fenomene fonetice, lexicale, morfologice, sintactice etc. care i-au părut mai interesante redactorului Atlasului. Pentru o documentare mai sigură trebuie neapărat să fie consultat Atlasul mare" (spaţierea noastră — I.M.)[16]

3.3. Deşi în majoritatea cazurilor (= în toate cazurile aparţinînd situaţiilor de sub *3.1.* şi *3.2.1.*) formele fonetice ale substantivelor feminine terminate în *consoană*, *consoană palatală* + *e*, *ĕ*, (*i*)*e*, *ie* etc. (vezi, *infra*, observaţia de sub *3.1.*) au fost bine[17] fonematizate şi ortografiate prin **consoană** + **e**, întîlnim[18] şi cazuri cînd asemenea forme au fost greşit fonematizate şi ortografiate prin **consoană** + **ie**. Spre ex. : forma **sfeşteńĕ** (din ALR II/I, MN, p. 103, [2773], pct. 362) este redată (în ALRM II/I, h. 248) prin **sfeştenie** ; forma **bogi̯ĕ** (din ALR II, s. n., vol. I, h. 67, pct. 36) este transcrisă (în ALRM II, s.n., vol. I, h. 50) **boghie** ; formele **dăhańĕ** şi **dăhańie**, **bihańĕ** (din ALR II, s.n., vol. III, h. 687, pct. 349, 353, 272 şi 362) sînt (în ALRM II, s. n., vol. II, h. 500) redate prin **dăhanie**, **bihanie** etc. Avînd în vedere faptul că formele **sfeştenie**, **boghie**, **dăhanie**, **bihanie** nu sînt, în sursele neinterpretative citate, înregistrate, considerăm că în toate cazurile de acest gen nu poate fi vorba de o tipizare neanunţată (ca în cazurile de sub *3.2.2*), ci de o ortografiere greşită şi, adăugăm, acum, inconsecventă, pentru că, spre ex., formele fonetice **bogi̯ĕ**, *bǫd"ĕ* (din ALR II, s. n., vol. I, h. 133, pct. 36, 76, 250, 284), *ṣpǫńĕ* (*ib.*, vol. IV, h. 917, pct. 349), aflate în exact aceeaşi situaţie cu cele mai sus amintite, au fost ortografiate (bine) **boghe** (**boaghe**) (în ALRM II, s. n., vol. I, h. 91), **şpone** (*ib.*, vol. II, h. 746) şi nu **boghie** (**boaghie**), **şponie**[19].

4. Din cele prezentate sub *3* reiese, clar, că formele aduse de noi în discuţie au fost, în trecerea lor din scrierea fonetică în cea fonematică (= oficială, obişnuită, curentă, uzuală), neunitar, iar, uneori, greşit interpretate. Considerăm că în hărţile interpretative, în MN-urile interpretative şi în indici aceste forme trebuie să fie redate distinct. Dacă, totuşi, din motive tehnice, se va recurge (în atlase şi nu şi în DLR) şi la totu tipizare (lexicală) a acestor forme, atunci, printr-o formulă grafică, această tipizare trebuie să fie, întotdeauna, anunţată.

2. ALR = materialul publicat + materialul nepublicat

Citim şi citămdin Ion Popescu-Sireteanu, *Limbă şi cultură populară*, Editura Ştiinţifică şiEnciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 103 : „În atlasele lingvistice româneşti nu s-a formulat o întrebare despre *doină* şi, prin urmare, nu avem o hartă a termenului şi a variantelor sau sinonimelor acestuia. Încercăm

[16] Emil Petrovici, *Introducere* la ALRM II/I, p. 9.

[17] Un bine care, în cazul formelor secundare ce se explică prin sinereză, poate fi, desigur, discutat.

[18] Şi în DLR.

[19] Ortografiată aşa în DLR, după cum *şămpáńĕ* (ALR II, [6163], pct. 250) > (în DLR) **şămpánie** sau *şireg̨ĕ* (ALR I, [822], pct. 26, 30) > (în DLR, s.v. **şiréglă**) **şiréghie**.

să suplinim acest neajuns pe baza unui material bogat, dar incomplet, suficient, totuşi, pentru concluziile noastre" (spaţierea noastră — I.M.). Ne oprim la aceste două fraze (deşi, pentru obiectivul însemnării noastre, era îndeajuns reproducerea primei fraze) nu atît pentru a amenda (vezi *infra*) categorica afirmaţie cuprinsă în fraza reprodusă spaţiat, cît, mai ales (nefiind, din păcate, singura afirmaţie de acest gen întîlnită de noi), pentru a preciza că *Atlasul lingvistic român* I (= ancheta realizată de Sever Pop pe baza unui chestionar, numit „normal", care, formal, cuprinde 2 160 de poziţii[20] + un număr de 60 de întrebări introductive[21] şi II (= ancheta realizată de Emil Petrovici pe baza unui chestionar, numit „dezvoltat", care, formal, cuprinde un număr de 4 800 de poziţii, numerotate de la 2 001—6 800, + aceleaşi 60 de întrebări introductive) nu înseamnă numai cele 4 volume (= 2 mari, neinterpretative, şi 2 mici, interpretative) din ALR I şi cele 13 volume (= 8 mari, neinterpretative, şi 5 mici, interpretative) din ALR II, apărute pînă în prezent, ci şi enormul material rămas, încă, nepublicat.

Am considerat că este necesar să formulăm această precizare, deoarece este greşit să ne adresăm materialului publicat în cazul (= în toate cazurile) cînd dorim să aflăm dacă o problemă sau alta ce ne interesează a fost sau nu programată spre documentare (= anchetare) în ALR I şi / sau ALR II. Dacă, totuşi, ne adresăm în exclusivitate materialului publicat, atunci este absolut obligatoriu să precizăm că, în volumele apărute pînă-n prezent din ALR, problema urmărită de noi nu este cuprinsă, ceea ce, evident, cunoscînd situaţia în care se găseşte materialul ALR din punctul de vedere al publicării (= editării) lui, nu înseamnă că respectiva problemă nu a fost programată spre anchetare în ALR. Pentru aceasta, pentru a vedea, adică, dacă problema urmărită de noi a fost sau nu a fost programată spre anchetare în ALR I şi / sau ALR II trebuie să ne adresăm, întotdeauna, celor două chestionare ale ALR, ele fiind singurele în măsură să ne informeze exact în această privinţă. Cele două chestionare ne pot spune dacă, exemplificînd prin problema urmărită de Ion Popescu-Sireteanu, (termenul) *doină* sau (noţiunea) „doină" au fost sau nu programate pentru anchetare în ALR. Revenind la afirmaţia lui Ion Popescu-Sireteanu (: „În atlasele lingvistice româneşti nu s-a formulat o întrebare despre *doină* [...]") şi controlînd-o prin cele două chestionare, vom constata că ea este neadevărată pentru că în *Chestionarul ALR I*, la p. 74, sub poziţia 1 464 citim : „Doină [sensul]", iar sub poziţia 1 465 : „Eu doinesc". Să mai precizăm, în încheierea acestei însemnări, că materialul nepublicat, sistematizat (ca şi cel publicat) pe localităţi şi pe probleme (= „întrebări") în cadrul arhivei ALR, poate fi oricînd consultat şi utilizat de către toţi cercetătorii limbii române care doresc să-l consulte şi să-l utilizeze.

---

[20] Preferăm acest termen, deoarece, atît sub aspectul conţinutului (= al fenomenelor lingvistice sau, mai bine, al faptelor de limbă, dar şi de altă natură, programate spre anchetare) cît şi al formei (= al formulării şi definirii şi prin întrebare a „ce"-ului programat spre interogare), el este mult mai exact (cum vom demonstra cu un alt prilej) cînd este vorba de cele două chestionare ale ALR.

[21] Şi nu 48 cum afirmă S. Puşcariu în [Prefaţa] la ALR I/I, p. 8.

3. Două cuvinte despre lectura hărților lexicale onomasiologice

Citim și (iarăși) citățm, de astă dată din Valentin Țurlan, *Termeni pentru noțiunea „baltă" în zona Dunării*, în „Buletinul Universității din Galați", fasc. I, Științe sociale și umaniste, anul VI, 1983, p. 78 :„Situația întîlnită de noi pare să se confirme și prin datele înregistrate de ALR III, hărțile 831, **Baltă** și 836, **Lac**. În zona de care ne ocupăm, anchetatorii au notat pe prima hartă denumirile **japșă** (punctele 886 și 872), **zăton** (punctul 893) și **baltă** (punctele 886 și 872), iar pe cea de a doua — **ghiol** (punctul 682), **japșă** (punctul 705), **baltă lungă** (punctul 886) și **baltă** (punctele 872 și 899). Din datele ALR-ului, se impune, după cum se vede, absența termenului **lac** în punctele aflate pe malul fluviului [...]" (spațierea noastră — I.M.).

Mai întîi, se impun următoarele mici observații : nu „anchetatorii au notat", ci anchetatorul a notat, căci ceea ce, în mod greșit și confuz, se numește (pe supracopertă, copertă și rectoul foii de titlu) *Atlasul lingvistic român*, serie nouă =, în realitate (cum, de altfel, se și indică,începînd cu vol. III, pe versoul foii de titlu), *Atlasul lingvistic român* II (vezi, *supra*, însemnarea nr. 2) ; — *japșă* în ALR II, s.n., vol. III, h. 831 este înregistrat în punctele 682 și 705 și nu în 886 și 876 ; — punctul 893 =, în realitate, 899.

După corectarea acestor mărunte greșeli, să spunem că hărțile 831 și 836 sînt hărți lexicale onomasiologice neinterpretative ; în prima sînt cartografiate răspunsurile obținute (în urma adresării unei întrebări onomasiologice indirecte) pentru noțiunea „baltă" = „apă stătătoare, mai puțin adîncă" (vezi legenda hărții, secțiunea I), iar în cea de-a doua, răspunsurile obținute (tot printr-o întrebare onomasiologică indirectă) pentru noțiunea „lac". Într-adevăr, în punctele 872, 886, 899, 705 și 682 termenul *lac* nu figurează printre răspunsurile pozitive înregistrate de E. Petrovici pentru cele două noțiuni precitate, ceea ce, însă, nu înseamnă că „din datele ALR-ului, se impune, după cum se vede, absența termenului *lac* în punctele aflate pe malul fluviului", ci numai și numai că, în punctele respective, termenul *lac* nu a fost înregistrat pentru noțiunile „baltă" = „apă stătătoare, mai puțin adîncă" și „lac". Aceasta și numai aceasta este formularea exactă a informației rezultate în urma efectuării unei lecturi inverse (= terminologice și semasiologice) aplicate (exemplificînd prin cazul aici discutat) celor două hărți lexicale onomasiologice, chiar dacă ancheta pentru ALR II nu ar fi programat, sub poziția 2 507 din chestionar, și o documentare onomasiologică pentru „baltă de ploaie" și chiar dacă răspunsurile înregistrate pentru această noțiune (care aparține aceluiași cîmp semantic) nu ar fi fost publicate tot în ALR II, s.n., vol. III, h. 830, hartă intitulată „Bălți (de ploaie)" și plasată în stînga hărții 831.

Cercetînd, însă, și această hartă, la care ne trimit notele de sub III din legenda hărților 831 (: „A se compara cu h. precedentă") și 836 (: „A se compara cu hărțile 830, 831"), vom descoperi că termenul *lac* este cunoscut în punctele 899, 705 și 682. Că în punctul 682 termenul *lac* este cunoscut s-ar fi putut afla și din harta 831, dacă s-ar fi citit legenda (care nu este un simplu decor, ci parte componentă a hărților), unde, sub II, pentru 682, este redactată următoarea notă : „LACURI sînt pe cîmp, după ploaie".

ANNOTAZIONI D'UN REDATTORE DELL'*ALR* (III)

RESUME

Nelle presenti note, l'autore (= redattore dell'*Atlante linguistico romeno*), da un lato (=1), analiza la modalità (= n o n u n i t a r i a e, qualche volta, s b a g l i a t a) con la quale le forme (non unitarie dal punto di vista sillabico) della stessa parola del tipo: a) **funie/fune, unghie/unghe**, ecc.; b) **caúe/caue, (i)talian/(i)talían**, ecc.; c) **pleoapă/pleoapă** ecc., — forme registrate e stampate f o n e t i c a m e n t e nella versione non interpretativa dell'*ALR*—, sono state interpretate f o n e m a t i c a m e n t e nella pubblicazione (e) interpretativa dello stesso materiale dell'ALR, e, da l'altro lato, ammenda alcune affermazioni che riguardano il contenuto dei questionari dell'*ALR* (= 2) oppure il contenuto e, soprattutto, la lettura delle carte lessicali onomasiologiche (= 3).

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 12

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIA LINGVIȘTILOR ROMÂNI LA INTERPRETAREA DATELOR *ATLASULUI LIMBILOR EUROPEI (ATLAS LINGUARUM EUROPAE)*

DE

B. CAZACU

Pregătirea unui atlas lingvistic european a trezit un interes deosebit printre lingviștii români; Comitetul național român pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE) s-a angajat, de la început, în realizarea diverselor faze de elaborare a acestei importante opere de colaborare științifică internațională (redactarea chestionarului, culegerea materialului și prelucrarea lui la nivelul limbilor romanice și la nivel european).

Aș vrea să trec aici, în revistă, pe scurt, cîteva dintre încercările colaboratorilor români la ALE de a interpreta datele lingvistice cartografiate, spre a ilustra valoarea științifică a acestei lucrări, menite să pună în lumină contactele dintre diferitele idiomuri vorbite în Europa (asemănări, deosebiri, împrumuturi, conservarea unor termeni vechi, inovații, circulația termenilor etc.), atît din punct de vedere lingvistic, cît și socio-cultural.

Pînă în prezent, colaboratorii români au expus, în comunicări sau în articole, interpretări cu caracter general, paneuropean, sau limitate la anumite familii de limbi ale răspunsurilor primite la întrebările 006 *mauvais temps*, 007 *beau temps*, 036 *épine*, 117 *cigogne* și 485 *il danse* din primul chestionar al *Atlasului* (care cuprinde întrebări din domeniul lexicului).

Problema care se pune, în legătură cu *Atlasul limbilor Europei*, pentru primul volum, este de a arăta în ce măsură expunerea cartografică a diverșilor termeni care desemnează o anumită noțiune contribuie la o cunoaștere mai exactă și mai profundă a istoriei raporturilor lingvistice și culturale dintre diversele grupuri de vorbitori[1].

Este vorba, pe de o parte, despre geneza diverșilor termeni (un rol deosebit revine, aici, m o t i v ă r i i p s i h o l o g i c e, care permite o clasificare t i p o l o g i c ă a denumirilor), dar — mai ales — de d i f u z a r e a lor în spațiul european. Urmărirea unui asemenea proces pune în evidență nu

[1] Vezi, de exemplu, A. Weijnen, *Outlines for an Interlingual European Dialectology*, Assen, 1978.

numai elemente ale evoluției interne a limbii, ci și date privind rolul factorilor extralingvistici (sociali, economici, politici, culturali, psihologici) în răspîndirea termenilor.

Rezultă, din cele de mai sus, că la baza oricărei interpretări a materialului lingvistic european stă principiul e t i m o l o g i c, care permite o clasificare a termenilor, cu implicații genealogice. Nu mai puțin interesantă pentru geneza anumitor denumiri este clasificarea t i p o l o g i c ă: aceasta face să apară concordanțe aparținînd unor familii de limbi diferite și care își găsesc explicația în acea *elementare Verwandtschaft* „înrudire, afinitate elementară" propusă de H. Schuchardt.

În funcție de specificul hărții, cercetătorul trebuie să-și îndrepte atenția nu numai asupra aspectelor cu o anumită u n i t a t e, ci el trebuie să ia în considerare, de asemenea, v a r i a ț i i l e lingvistice determinate de factori interni și, în ceea ce privește răspîndirea termenilor, de factori externi, sociali (care fac obiectul sociolingvisticii).

În această perspectivă, cercetările efectuate de lingviștii români ilustrează diverse modalități de interpretare a hărților, care merită a fi luate în discuție[2].

* * *

Comentariul lingvistic al hărții 117, *la cigogne*, redactat de Vasile Arvinte[3], examinează, mai întîi, termenii din punct de vedere etimologic, pe familii de limbi și, apoi, ia în discuție aspectele lingvistice ale procedeului de c r e a r e a denumirilor (avînd ca motivație culoarea penajului, comportamentul, un anumit transfer semantic de la gen la specie etc.). În concluzie, autorul descrie principalele arii lingvistice pe teritoriul european.

V. Arvinte prezintă aici, la cel de al III-lea Simpozion național de dialectologie, comunicarea *Comentariu lingvistic la harta 047 „le bois, la forêt" din Atlas Linguarum Europae*, recenta contribuție a unui lingvist român la interpretarea datelor ALE[4].

B. Cazacu, urmărind cuvintele care desemnează noțiunea „il danse" în limbile romanice, germanice și slave, aduce precizări în ceea ce privește circulația termenilor și modul cum s-au realizat împrumuturile dintre diversele idiomuri, în legătură cu răspîndirea unui anumit mod de a dansa: iradiația geografică reflectă o modă pe plan social, o anumită realitate social-culturală[5]. Termenul francez *danser*, de origine, probabil, germanică, a pătruns în diverse limbi slave, infiltrîndu-se pînă în extremitatea occidentală a Peninsulei Iberice (în portugheză). Realitatea lingvistică arată rolul pe care l-a avut, în procesul de împrumut și migrare a cuvintelor, noua modă de a dansa impusă prin păturile de sus ale societății epocii, față de dansurile populare tradiționale.

---

[2] Voi prezenta rezultatele mai importante ale acestor cercetări în ordinea alfabetică a numelor autorilor.

[3] V. Arvinte, *Atlas Linguarum Europae* (ALE). *Comentariu la harta 117 „la cigogne"*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979–1980, Iași, 1982, p. 5–16.

[4] Vezi mai jos, p. 65–82.

[5] B. Cazacu, *Sur les mots qui désignent la notion „il danse", dans les langues romanes, germaniques et slaves (D'après l'Atlas Linguarum Europae)*, în „Revue roumaine de linguistique", XXVII, 1982, nr. 2, p. 183–192.

Scanned with OKEN Scanner

Contribuția lui N. Saramandu[6] și aceea a Lilianei Ionescu-Ruxăndoiu[7], privitoare la termenii care denumesc noțiunile „beau temps", respectiv „mauvais temps", oferă o clasificare tipologică, pe bază semantică, a termenilor înregistrați. Ca rezultat al clasificării, N. Saramandu, ținînd seama că termenii numesc o realitate meteorologică concretă, constată că unele dintre ariile stabilite pot fi raportate la zonele de climat european : de exemplu, tipul „beau" se întîlnește mai ales în vestul și centrul continentului, pe cînd tipul „bon" este dominant în zona atlantică mediteraneană și în zona continentală de est.

La rîndul său, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, pe lîngă descrierea tipurilor semantice pentru noțiunea de „mauvais temps", subliniază existența raportului de antonimie față de termenii care desemnează noțiunea de „beau temps" pentru cele mai multe dintre tipurile stabilite. Autoarea face, de asemenea, o încercare de stratificare a ariilor lexicale din limbile indo-europene.

N. Saramandu s-a oprit, cu prilejul congresului de romanistică, și la examinarea denumirilor pentru „tournesol", în limbile romanice[8]. El a stabilit existența a două tipuri, calchiate după lat. *heliotropium* (de ex. fr. *tournesol*, it. *girasole* etc.) și lat. *heliantus* (de ex. rom. *floarea soarelui*), întîlnite, respectiv, în Romania occidentală și în Romania orientală. Autorul subliniază rolul important al calculului lingvistic în formarea și migrarea denumirilor.

În sfîrșit, Emil Vrabie, pe lîngă prezentarea etimologică a termenilor înregistrați în harta 036 „spine"[9], insistă asupra a două aspecte care au făcut obiectul discuțiilor și în Comitetul internațional de redacție ALE ; este vorba, pe de o parte, despre interpretarea — în stabilirea vechimii și extensiunii, în trecut, a unor arii lingvistivce — a răspunsurilor duble și despre valorificarea cazurilor de *hapax legomenon*.

* * *

Am trecut în revistă contribuțiile recente ale unor cercetători români, membri ai Comitetului național ALE, la interpretarea cîtorva hărți lexicale din *Atlasul Limbilor Europei*. Se poate remarca marea varietate a faptelor lingvistice, determinată de varietatea materialului lexical supus analizei. Este de presupus că apariția hărților consacrate altor compartimente ale limbii (fonologie, structură gramaticală) va pune mai mult în lumină complexitatea realității lingvistice europene, și de aici a modalităților de interpretare a acesteia, stimulînd pe lingviștii din diverse țări la noi cercetări.

---

[6] N. Saramandu, *„Beau temps" dans les langues européennes à partir de l'Atlas Linguarum Europae*, în „Revue roumaine de linguistique", XXVII, 1982, nr. 4, p. 301—307 ; cf. și N. Saramandu, *„Timp bun" în limbile europene. Tipuri semantice și arii lingvistice (pe baza Atlasului Limbilor Europei)*, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte", Seria IV, tomul IV, 1982—1983, București, 1984, p. 59—71.

[7] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Atlas Linguarum Europae (ALE), Map 006 „Badwather". A Commentary*, în „Revue roumaine de linguistique", XXVIII, 1983, nr. 3, p. 253—262.

[8] Nicolae Saramandu, *„Tournesol" dans les langues romanes (sur les données de l'Atlas Linguarum Europae)*, în „Revue roumaine de linguistique", XXVII, 1982, nr. 4, p. 301—307.

[9] Emil Vrabie, *Observații asupra termenilor „spin" în limbile din Europa (în legătură cu pregătirea hărții nr. 36 pentru Atlas Linguarum Europae)*, în „Memoriile Secției de Științe filologice, Literatură și Arte", Seria IV, tomul IV, 1982—1983, 1984, p. 73—82.

Scanned with OKEN Scanner

LA CONTRIBUTION DES LINGUISTES ROUMAINS À L'INTERPRÉTATION DES DONNÉES DE *ATLAS DES LANGUES DE L'EUROPE* (*ATLAS LINGUARUM EUROPAE*)

RÉSUMÉ

L'article passe rapidement en revue quelques-unes des tentatives des collaborateurs roumains à l'Atlas des langues de l'Europe (ALE) de rediger des commentaires linguistiques en marge des cartes de l'Atlas.

On mentionne ainsi les contributions des chercheurs roumains V. Arvinte, B. Cazacu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, N. Saramandu et d'autres à l'examen de certaines cartes lexicales : 006 (mauvais temps), 007 (beau temps), 036 (épine), 047 (bois, forêt), 117 (cigogne) et 485 (il danse).

On souligne, à cette occasion l'importance de ces études pour la meilleure connaissance de l'histoire des rapports linguistiques et culturels entre les différents groupes de locuteurs.

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

Scanned with OKEN Scanner

COMENTARIU LINGVISTIC LA ÎNTREBAREA 047 «LE BOIS», «LA FORÊT» DIN *ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)*. I. DENUMIRI PENTRU «PĂDURE» AL CĂROR SENS PRIMAR A FOST 'MLAȘTINĂ'

DE

V. ARVINTE

Lucrarea de față reprezintă un fragment (partea introductivă și un prim capitol) dintr-un studiu mai întins dedicat analizei materialului lingvistic obținut la întrebarea 047 «le bois», «la forêt» de către anchetatorii pe teren ai celor 39 de Comitete naționale europene angajate în realizarea *Atlasului limbilor Europei*[1]. Întrebarea din *Chestionarul ALE* referitoare la acest concept a fost : „Cum numiți un loc pe care se află mulți copaci ?" În cele 2 500 de localități ale rețelei *ALE*, care acoperă 21 de grupuri de limbi, aparținînd la 6 familii lingvistice (totalul limbilor și dialectelor studiate se apropie de cifra 1 000), a fost înregistrat un număr foarte mare de denumiri, care pot fi reduse, din perspectivă etimologică, la 95 de radicale. Acestea din urmă sînt reflectate în aproape 300 de realizări fonetice, morfologice sau derivative. Datele menționate au rezultat din analiza etimologică premergătoare alcătuirii hărții 047, care urmează să apară în volumul al II-lea, împreună cu comentariul etimologic și cu întregul material dialectal transcris fonetic.

După cum este cunoscut, metodologia folosită în *ALE* constă din prezentarea pe hărți nu a răspunsurilor brute înregistrate în anchetele pe teren, cum se procedează aproape în toate atlasele lingvistice naționale. De data aceasta, informațiile lingvistice, după identificarea etimologiei fiecărui element lexical, sînt prezentate sub formă de arii ale unor simboluri, în spatele cărora se află aceleași etimonuri sau aceleași unități semantice. Fiecare hartă conține, astfel, o primă interpretare a materialului din perspectivele onomasiologică și semasiologică. În acest fel, *ALE* este primul atlas lingvistic *interpretativ* de mare amploare.

Dar paralel cu interpretarea onomasiologică și semantică, lucrarea conține încă o inovație remarcabilă. În cazurile în care materialul lingvistic

[1] Volumul I din *ALE* a apărut în 1983 la editura Van Gorcum, Assen, Olanda, fiind alcătuit din două fascicule : prima cuprinde 20 de hărți, din care una de fond și 19 lingvistice, iar a doua, comentariile etimologice și datele generale despre lucrare. Volumul va fi completat cu o a treia fasciculă, în care se va prezenta materialul brut. Hărțile lingvistice sînt de două feluri : onomasiologice (14) și de motivație (5).

oferă suficiente date, sînt cartografiate nu simbolurile etimonurilor sau ale unităților semantice, ci simbolurile *motivațiilor* semantice, realizîndu-se așa-numitele *hărți de motivație*. Principiul călăuzitor de la baza acestei modalități de analiză rezidă în caracterul motivat și totodată transparent din punct de vedere etimologic al fiecărei denumiri în momentul creării sale. Din reprezentările parțiale, a căror sumă alcătuiește conceptul exprimat printr-un cuvînt, primul creator al acestuia și-a oprit atenția asupra acelei reprezentări care i s-a părut a fi definitorie pentru denumirea întregului concept. Stabilirea motivației primare este sarcina oricărei etimologii[2].

Analiza și interpretarea din această prespectivă a materialului din *ALE* demonstrează faptul că, în multe cazuri, în ciuda diferențelor genealogice și pe deasupra acestora, limbi aflate la mare depărtare, în spațiu și în timp, au recurs, adesea, atunci cînd au creat denumirile pentru anumite concepte, la aceeași motivare sau la motivări asemănătoare. Altfel spus, vorbitorii lor au realizat același proces mental în selectarea și reținerea unei anumite trăsături distinctive a conceptului, pe care au transformat-o în elementul semantic esențial al denumirii nou create. Grupînd sub același simbol denumirile care au avut un sens inițial identic sau foarte asemănător, se pot stabili ariile europene care cuprind aceleași tipologii semantice pentru un concept dat[3].

În lucrarea de față ne propunem ca principal obiectiv interpretarea din această perspectivă a denumirilor pentru «pădure» conținute în materialul *Atlasului lingvistic european*[4].

În urma analizei efectuate, din totalul de 95 de radicale ale denumirilor pentru «pădure», numai 55 au putut fi clarificate satisfăcător din punct de vedere etimologic, în sensul că acestora li s-a putut identifica semnificația și reprezentarea primară, deși, chiar în acest grup, soluțiile etimologice nu sînt întotdeauna convergente. Lor li se alătură un număr de 10 denumiri cu etimologie nesigură sau controversată. Rămîn, prin urmare, 30 de cuvinte radicale fără etimologie, care, în marea lor majoritate, aparțin unor limbi și dialecte mai puțin studiate sub acest aspect. Avînd în vedere faptul că pot servi ca punct de plecare pentru unele cercetări viitoare, ele vor fi prezentate într-un capitol special al lucrării. Aceste denumiri provin, cele mai multe, din limbile

---

[2] Cf. A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ediția a II-a, Heidelberg, 1910, p. XI (*LEW*[2]); Mario Alinei, în introducerea la *Atlas linguarum Europae (ALE). Volume I — Commentaires. Premier fascicule*, p. XXIV—XXVII.

[3] Preocuparea de a stabili tipologii semantice este prezentă în vol. I al *ALE*. Astfel, materialul referitor la conceptul «curcubeu» este prezentat de M. Alinei pe o hartă onomasiologică și pe trei hărți de motivație: h. I.6, I.7, I.8 și I.9. Hărți de motivație sînt și I.18 și I.19, alcătuite de R. Avanesov, V. Ivanov și N. Donadze pentru «lăcustă».

[4] În lucrarea fundamentală *Die Bezeichnungen für den Wald in den romanischen Sprachen*, München, 1967, Ludwig Söll face următoarea precizare în legătură cu această perspectivă de abordare a denumirilor romanice pentru «Wald»: „Verlockend, aber nicht durchgängig möglich wäre eine Gruppierung nach Benennungsmotiven oder primären Vorstellungen". Ideea este ilustrată cu exemplele: «Weide» → «Wald», «Berg» → «Wald», «Ödland» → «Wald», «Land am Wasser» → «Wald». Acest principiu de studiere a materialului, instructiv și concludent, este mereu avut în vedere de autor, care continuă: „Durch Querverweise und eingeschaltete Zusammenfassungen wurde immer versucht, diesem aufschlußreichen Gliederungsprinzip Rechnung zu tragen" (p. 3). Cum se va vedea, punerea în practică a principiului motivației primare în cazul materialului *ALE* este parțial realizabilă, deoarece, fiind vorba de un număr mare de limbi și dialecte, exemplele pentru aceleași tipuri semantice sînt mai numeroase. De rezultate definitive nu poate fi însă vorba.

grupului caucazian, din unele limbi fino-ugrice, din limbile turcice, dar şi din unele limbi indo-europene, care sînt, în genere, cel mai bine studiate. Dar cele 65 de denumiri, incluzîndu-le aici şi pe cele cu etimologie controversată, cu numeroasele lor variante fonetice, morfologice şi derivative, constituie un material suficient de bogat pentru realizarea parţială a scopului propus. În bună parte aceasta a putut fi atins şi datorită informaţiilor etimologice, dar şi de altă natură, cu care Comitetele naţionale şi Departamentele pe familii de limbi au însoţit o mare parte din materialul lingvistic trimis Comitetului Internaţional pentru *ALE*, material pe care l-am avut la dispoziţie în momentul redactării. Fără aceste informaţii, eforturile noastre ar fi rămas în multe compartimente zadarnice. Utilizarea lor, ca şi a întregului material încă nepublicat, se face cu acordul Comitetului Internaţional pentru *ALE* şi al Comitetului Naţional Român pentru *ALE*. Justificarea acestui mod de lucru rezidă în faptul că, prin natura ei, această operă de geografie lingvistică este o lucrare de amplă cooperare ştiinţifică internaţională în cel mai deplin înţeles al cuvîntului. La locurile cuvenite se vor face menţiunile de rigoare[5].

Datorită modului în care este alcătuită realitatea la care se referă, conceptul «pădure» nu este, în genere, bine conturat în gîndirea populară. Din acelaşi motiv, nici chiar o definiţie logică nu poate fi realizată în mod satisfăcător. Cum a observat Werner Sombart, nu există o pădure ca mediu ambiant bine determinat din punct de vedere obiectiv, ci există o pădure a silvicultorului, una a botanistului, una a celui care se recreează şi o admiră plimbîndu-se prin ea, una a celui care merge să adune lemne de foc. Există apoi şi o pădure din poveste, aceea în care se rătăcesc Hänsel şi Gretel[6]. La nivelul mentalităţii populare se poate vorbi mai degrabă de o „nozione empirica" decît de un „concetto logico"[7], iar denumirile populare pentru «pădure» sînt, din această cauză, explicabile mai lesne prin referirea atît la obiect, cît şi la limbă, decît prin raportarea lor la un concept supralingvistic, extralingvistic, sau prelingvistic[8]. Fiecare limbă individuală posedă o imagine lingvistică proprie despre această realitate şi un cîmp onomasiologic caracteristic.

În vorbirea populară, care este avută aici în vedere, pentru „noţiunea empirică" «pădure» există termeni generici *(hiperonime)* şi termeni specifici *(hiponime)*[9]. Aceştia din urmă, foarte numeroşi, au ca punct de plecare diferitele note caracteristice ale conceptului : mărimea suprafeţei împădurite, vîrsta şi înălţimea arborilor, rărimea sau desimea acestora, felul esenţelor lemnoase, acţiunea omului prin tăieri şi replantări, raporturile de proprietate şi încă multe altele. Adeseori, o graniţă între acest fel de denumiri şi cele generice este greu de stabilit, deoarece între nucleul cîmpului semantic şi zonele marginale în care gravitează denumirile secundare există o permanentă întrepătrundere. Unele denumiri specifice, secundare, devin denumiri generice şi

---

[5] În materialul primit de la redacţia *ALE* lipsesc răspunsurile din dialectul loren şi alsacian (Franţa), din limba bască (Franţa), din limba celtă din Irlanda, din limba retoromană din Elveţia, din limba greacă din Italia şi din limba turcă din Cipru.

[6] Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 1, nota 5.

[7] Vezi B. Migliorini, *Che cos' è un vocabolario* ?, Florenţa, 1951, p. 30, apud L. Söll, *op. cit.*, p. 2, nota 4.

[8] Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 2.

[9] Pentru termenii *hiperonim* şi *hiponim*, vezi Terho Itkonen, în *Atlas linguarum Europae (ALE), Volume I — Commentaires. Premier fascicule*, Van Gorcum, Assen, 1983, p. 19, 31.

invers. Cazul din urmă este ilustrat de lat. *silva*, care, în limbile romanice în care s-a păstrat neîntrerupt, a ajuns să denumească formațiuni vegetale speciale: în sp. și port. a căpătat sensul 'tufiș', în it. (dial.) 'pădure de castani' și 'rug de mure' etc.[10].

Această situație se reflectă și în materialul *ALE*. Deși întrebarea folosită ținteа spre obținerea termenilor generici din limbile europene, răspunsurile primite conțin atît denumiri generice, cît și denumiri specifice, secundare, reflectînd prin aceasta marea varietate și complexitate din cadrul cîmpului semantic al fiecărui idiom în parte.

Din numeroasele note caracteristice pe care le posedă conceptul empiric în discuție, au fost reținute de către „primii creatori" ai denumirilor pentru «pădure» din diferitele limbi europene următoarele: natura locului acoperit de pădure (loc mlăștinos, teren de lîngă apă), aspectul topografic în corelație cu cel vegetal (loc muntos, munte împădurit), însușirea de loc necultivat, de loc pustiu, de sălbăticie, desimea arborilor, specia predominantă pe un anumit teritoriu. Faptul că în perioada preistorică, dar și mai aproape de timpurile moderne, în anumite regiuni pădurile întinse și greu de străbătut constituiau granițe naturale între diferitele triburi și popoare a determinat apariția unor denumiri al căror sens inițial a fost tocmai 'graniță', 'frontieră', 'margine'. În mai multe limbi, punctul de plecare a fost denumirea pentru materialul lemnos pe care i-l punea la dispoziție omului pădurea. Nu puține sînt cazurile cînd prima motivație a avut în vedere pădurea sub forma de tufișuri, iar denumirea acestora a plecat de la aspectul lor exterior, care apare ca ceva umflat, ca ceva care se umflă, care crește. Alte denumiri, datînd mai ales din evul mediu, au avut drept notă caracteristică aspectul utilitar al acestei realități, căruia i s-a dat apoi o expresie juridică. Pădurea este denumită cu un cuvînt al cărui sens mai vechi a fost 'rezervație seniorială', 'loc interzis', 'loc care nu avea un stăpîn', 'loc împădurit destinat vînătorii, pășunatului etc.'. În acest sens trebuie amintit faptul, foarte important pentru înțelegerea situației din multe limbi din apusul Europei, că, de pildă, concepția juridică romană și romanică timpurie privind proprietatea asupra pădurii era cu totul diferită de cea a cuceritorilor germanici. În timp ce aceștia din urmă cunoșteau numai proprietatea în comun asupra pădurii (*Allmendewald*), la romani și romanici pădurea era fie proprietate particulară, fie proprietate de stat (*aerarium publicum*, *aerarium populi*). Sub influența acestei realități juridice, regalitatea de origine germanică, instaurată în diferitele teritorii ale fostului Imperiu Roman, a creat și a instituționalizat proprietatea regală asupra pădurilor întinse, fără stăpîn, și asupra teritoriilor nelocuite și necultivate. Această schimbare a concepției de proprietate a avut repercusiuni importante și pe plan lingvistic. Acum au apărut în diferitele limbi romanice o serie de termeni specifici pentru noua realitate (lat. med. *forestis*, longob. *gahagia* etc.), termeni dintre care unii, cum este fr. *forêt* (ca termen juridic, acesta denumea încă din secolul al VII-lea „pădurea regală"), ajung să devină denumiri generice, intrînd în concurență cu denumirile populare care se re-

[10] L.Söll, *loc. cit.*; vezi și p. 400: „Das Bezeichnungsfeld »Wald« ist kein geeignetes Objekt für systematische Demonstrationen, seine Grenzen sind fließend, seine Strukturierung schwach. Zu viele, sprachliche und sachliche, Faktoren sind daran beteiligt, die sich jeder Schematisierung entziehen".

fereau la conceptul «Niederwald»[11]. După modelul regalității, și seniorii feudali devin proprietari de păduri întinse, precum și biserica (mănăstirile, episcopiile etc.). Dar noua motivație terminologică nu este specifică numai țărilor din apusul Europei. În România, de pildă, așa-numita *branișle* (domnească, mănăstirească, boierească și chiar răzeșească) nu este altceva decît tot o rezervație (seniorială), o pădure interzisă[12]. Alte denumiri au avut ca punct de plecare sensul 'loc de pe care s-a tăiat o pădure', de la care s-a trecut la sensul 'pădure tînără' și apoi la cel generic de 'pădure'. De dată relativ recentă sînt unele denumiri secundare legate de tehnica forestieră privind plantațiile de păduri.

Deoarece în procesul de creare a denumirilor pentru «pădure» o poziție centrală în gîndirea populară a avut-o, încă din preistorie, raportul dintre om și această realitate naturală atît de strîns legată de viața omenească, credem necesar să stăruim asupra acestui aspect, cu atît mai mult cu cît unele din denumirile înregistrate în ancheta *ALE* se referă la tipul de pădure pe care îl vom defini mai jos.

În această privință, trebuie observat că nu pădurile de rășinoase, cu arbori falnici, seculari, dar greu de tăiat și de transportat, ci pădurile cu arbori mici, de foioase, aflate în apropierea așezărilor, au stat în centrul atenției comunităților umane din cele mai vechi timpuri și pînă aproape de vremea noastră. Din acest fel de pădure omul își procura mai ușor lemnele de foc, apoi nuielele de împletit pereții locuințelor, gardurile, adăposturile pentru animale sau diferitele obiecte de uz casnic și gospodăresc. Din lemnele subțiri luate din pădurile mici se pregătea mangalul pentru reducerea metalelor. Tot din astfel de păduri se aduna frunzișul ca hrană a animalelor în timpul iernii. De asemenea, primele culturi cerealiere s-au practicat pe locurile în care se tăiaseră și se arseseră copacii tineri; în primul an după tăiere și ardere, plantele cultivate creșteau alături de mlădițele tinere ale viitoarei păduri. O asemenea practică s-a prelungit pe alocuri (Germania, Italia, dar și România) pînă aproape de vremea noastră. În multe părți, unele păduri mici sînt folosite pentru pășunatul vitelor, care se hrănesc cu lăstarii tineri ai pădurii. Practica aceasta duce la degradarea pădurii, prin transformarea arbuștilor în mărăcini, în spini sau în tufe pipernicite, de unde părerea defavorabilă actuală despre astfel de păduri.

Tipul de pădure de care ne ocupăm (pădurea mică, opusă codrului cu copaci mari) se caracterizează prin faptul că, după tăierea care se face atunci cînd copacii au ajuns la dimensiunile potrivite pentru viitoarea lor întrebuințare, regenerarea are loc nu prin noi plantații de puieți obținuți din semințe, ci direct din lăstarii sau mlădițele care ies în anul următor din cioatele și rădăcinile rămase în pămînt. Cu excepția tisei, această regenerare nu este posibilă la speciile de conifere. De aceea, pădurile mici sau huceagurile sînt alcătuite numai din specii de copaci cu frunza căzătoare: stejar, carpen, mesteacăn, frasin, scoruș, alun, arin, iar în zonele mediteraneene și din oleandri, grozame etc. Aceste specii cresc foarte repede. Datorită cantității foarte mari de sevă pe care o dă o rădăcină tăiată de curînd, o mlădiță nouă crește

---

[11] Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 58—59. Pentru conceptul „Niederwald", vezi mai jos.

[12] Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975, p. 55—63.

într-un an de patru sau de cinci ori mai repede decît o ramură nouă din coroana unui copac mare. În cazul unor specii, cum este salcia, nuielele pentru împletit se reînnoiesc anual. Pentru nuielele mai groase și pentru nuieloaie, durata este mai mare, putînd varia între 4—5 pînă la 10 ani. Cînd se urmărește obținerea de coajă pentru argăsit pieile, nuielele de stejar se recoltează la 18 ani o dată, căci atunci substanța taninoasă este mai bogată și mai bună. Cantitatea de lemne de foc și de nuiele de împletit dată de o asemenea pădure este superioară celei pe care o produce, în același interval de timp, o pădure alcătuită din copaci mari. Pentru menținerea unei astfel de păduri, din mlădițele mai viguroase se aleg așa-numiții seminceri, copaci mai rari, care sînt lăsați să ajungă la maturitate și să facă semințe. Din aceste semințe se reînnoiește în mod natural pădurea, căci tăierile repetate duc la slăbirea și apoi la uscarea rădăcinilor. Dacă această reînnoire nu are loc, pădurea degenerează în copăcei strîmbi, spini, tufe pipernicite și trebuie replantată. Această formă de pădure există în toată Europa. Din preistorie și pînă în vremea noastră, aceste păduri mici (în lat. med. *minuta silva*, în germ. *Niederwald*) au fost proprietatea satelor, a obștiilor țărănești (în documentele vechi românești sînt numite și păduri țărănești, răzești sau moșnenești), în timp ce pădurile cu arbori mari, groși, alcătuite, de regulă, din esențe rășinoase, au fost, cum s-a mai spus, proprietatea regilor, a seniorilor feudali, a bisericii sau a statului. Pădurile cu arbori seculari, mai ales din regiunile muntoase, au rămas nefolosite secole și milenii de-a rîndul.

Pentru asemenea păduri mici, strîns legate de viața omului, există în toate limbile o multitudine de denumiri. În limba germană, Jost Trier, în lucrarea *Holz. Etymologien aus dem Niederwald*, Münster / Köln, 1952, din care am spicuit caracteristicile principale menționate mai sus ale acestui tip de pădure, identifică, alături de termenul general, și oarecum tehnic, *Niederwald* (care este o traducere a lat. med. *minuta silva*), un număr de aproximativ 20 de radicale cu același sens : *Bruch, Busch, Hain, Hart, Hau, Hees, Knick, Kratt, Loh, Meiß, Rausch, Reis, Reute, Rick, Schache, Schlag, Strauch, Struth, Stüh*. Aceste cuvinte combinîndu-se cu alte elemente, numărul denumirilor depășește cifra de 110. Spre exemplificare, denumirea *Busch* apare în combinații ca : *Buschholz, Buschwerk, Buschberg, Buschland, Korzbusch, Heckenbusch*. La fel se întîmplă și cu celelalte radicale (*op. cit.*, p. 24—25).

Din aceeași lucrare vom menționa denumiri pentru acest fel de pădure și din alte limbi moderne. Unele sînt înregistrate și în materialul *ALE*. Astfel, pentru 'Niederwald' italiana dispune de denumirile *macchia, frascato, cetina* (în dialectul toscan) ; expresiile tehnice sînt *bosco ceduo*, sau simplu *ceduo*, apoi *novellata* (*op. cit.*, p. 26). În portugheză i se spune unei astfel de păduri *mata*, în catalană *mata* sau *brusquil*, în spaniolă *mata, monte bajo* sau *monte talado*, apoi *machial* 'Strauchwaldung für Ziegen'. Termenii populari francezi, menționați de J. Trier, *op. cit.*, p. 26, sînt *taillis, bois taillis, bocage, broussaille* ; în terminologia silvică circulă expresiile *jeune taillis* (pădure de 8 ani), *moyen taillis* (pădure între 15—25 de ani), *haut taillis* (pădure de 40 de ani), apoi *taillis simple* (cînd se taie toate mlădițele) și *taillis sous futaie* (cînd la tăiere se lasă exemplare mai viguroase pentru sămînță). În limba engleză (acest fel de pădure acoperea, în 1924, 52% din suprafața împădurită a Angliei), există de asemenea o terminologie bogată : *coppice, copse, coppicewood* sau *scrub, shrubbery* sau *sproutland*, sau *brush, brushwood, brushland*, apoi *bush* (învechit),

brake, hurst, holt (termeni mai rar folosiți), *shaw* (vechi și dialectal), *greave* (dispărut), *grove* (poetic). Pentru pădurea tînără de stejar, din care se scoate coaja folosită la tăbăcit, se folosesc denumirile *tanbark-coppice* sau *bark-coppice* și *oac coppicewood*. În limba suedeză există denumirile *ris, lövskog, småskog, skottskog, stubbskog, buske, buskskog, snår, busksnår, buskage*. Din limbile slave, J. Trier menționează termenul vsl. *lǫgŭ* (*op. cit.*, p. 27, 28).

Nici limba română nu este săracă în denumiri de acest fel. La întrebarea : „Cum îi ziceți la o pădure mică, deasă, formată din copăcei și din tufișuri ?", au fost înregistrate pe harta 585, *huciu*, din *ALR, SN II* (E. Petrovici), următoarele denumiri și sintagme (unele neînregistrate în dicționare sau neclarificate din punct de vedere etimologic) : *pădure mărunță, pădure mînînță (mărunțeá), pădure mică, pădure nouă, pădure grămădită, pădure rea, pădure sălbăticită, pădure necăjită* (e păscută de vite), *pădurice, huci, huceag, higi, tăietură, tufiș, tufiș mărunt, tufari, zmidă, tușcări, tîrșori mărunți, desime, muzúci mînînței, buljág, leș, lozie, lăstari, lăstăriș, hățiș, puieți, crîng, crîng de pădure, luncă, lunchiță, gărînă, jirovină, mladă, gai, bjérc*[13].

Din cauza întrebării, care avea în vedere termenii generici (hiperonimele), mulțimea denumirilor referitoare la «Niederwald» din limbile cercetate se reflectă doar parțiai în materialul din *Atlas linguarum Europae*. Se poate remarca faptul că în unele limbi există un răspuns unic în toate punctele din rețeaua anchetată, în timp ce în altele numărul denumirilor poate fi foarte mare, multe dintre acestea aparținînd conceptului de care ne-am ocupat mai sus. În situația din urmă se află răspunsurile din rețelele de limbă spaniolă, de limbă germană, de limbă engleză, de limbă franceză și altele. Altfel spus, numărul denumirilor secundare, specifice, al hiponimelor, în aceste limbi este mult mai mare.

Astfel, în cele 124 de puncte anchetate din rețeaua de limbă spaniolă, au fost înregistrate peste 25 de denumiri și de expresii. Termenul literar spaniol *monte* apare numai în 34 de puncte ca prim răspuns și în 8 puncte ca al doilea răspuns. Urmează sp. *bosque*, atestat ca prim răspuns în 30 de localități și ca al doilea răspuns în 3 localități. În alte 45 de puncte au fost înregistrați alți termeni. În restul de 15 puncte lipsesc răspunsurile. Remarcăm cu acest prilej că *ALE* oferă pentru prima dată o hartă lingvistică pentru acest concept pentru teritoriul spaniol.

Lipsa unui termen generic la nivelul graiurilor populare se constată și în cazul limbii germane. Astfel, din totalul de 59 de puncte ale rețelei din R.D. Germană, răspunsul *Wald* a fost primit numai din 19 puncte. Datele *ALE* concordă cu studii speciale de tipul celui al lui J. Donath, *Der Begriff «Wald» und seine wortgeographische Entfaltung in der Mark*[14], în care se constată că în marca Brandenburg denumirea *Wald* nu este dialectală și că în

---

[13] Numărul unor astfel de termeni, nestudiați pînă acum într-o lucrare specială, este cu mult mai mare. Astfel, o mare parte din răspunsurile primite la întrebarea „pădure deasă" și la întrebarea „pădure tînără" (*ALR II, SN* h. 586, 584) se referă la conceptul «Niederwald» : *désăt, desiș, tăietură deasă, zbegái, șlog, țihlă (sihlă), zmidă, cérăt des* etc., din prima hartă, și *pădure tînără, pădure mică, pădure mărunță, pădure de lăstari, lăstari, lăstăriș de pădure, sălhelbe, văgaș, leș, mladă, tufari, tăietură, mărunțiș, tîrșete* etc., din harta a doua.

[14] Diss., Potsdam, 1962, p. 18, apud L. Söll, *op. cit.*, p. 167–8, nota 7.

locul ei se folosesc următoarele cuvinte (în ordinea frecvenței indicate după fiecare din ele): Heide, 470; Busch, 144; Tannen, 67; Fichten, 43; Holz, 29; Tanger, 8. O situație asemănătoare există și în graiurile populare din R.F. Germania. Din totalul de 136 de puncte, termenul *Wald* a fost înregistrat în 85 de puncte. În rețeaua din Austria, din 48 de puncte, *Wald* apare în 39 de puncte.

O situație asemănătoare ne întîmpină și în cazul limbii engleze. În rețeaua cuprinzînd 96 de puncte, în care intră atît graiurile englezești din Anglia, cît și cele din Țara Galilor, din Scoția și din Irlanda de Nord, termenul *wood* a fost notat în 62 de puncte ca prim răspuns și în 11 puncte ca al doilea răspuns, în rest apărînd termeni secundari. Asupra situației din Franța, unde la nivelul graiurilor populare concurența dintre *bois* (la origine 'Niederwald') și *forêt* (la origine termen juridic) nu s-a încheiat, nu putem să ne oprim aici (vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 5—83).

Răspunsul unic pentru toate punctele din rețeaua anchetată există de asemenea. Este cazul cu rețeaua de limbă română, în care, în toate cele 96 de puncte (77 în România, 18 în R.S.S. Moldovenească și 1 în Jugoslavia), a fost înregistrat termenul *pădure* (în punctul din Iugoslavia, ca al doilea răspuns). Tot cu un singur termen s-a răspuns și în ancheta de limbă norvegiană (termenul *skog* apare în 149 de puncte), în cea de limbă suedeză (același răspuns, *skog*, în 78 de puncte), în cea de limbă maghiară (*erdö*, în 45 de puncte, și anume 36 în Ungaria, 4 în U.R.S.S., 3 în România, 1 în Cehoslovacia și 1 în Iugoslavia), în cea de limbă rusă (*les*, în 78 de puncte), în cea de limbă bielorusă (același răspuns, *les*, în 29 de puncte), în cea de limbă ucraineană (*lis* în 70 de puncte, dintre care 68 în Ucraina, 1 în Cehoslovacia și 1 în România).

Cum s-a mai spus, denumirile pentru «pădure» din materialul *ALE* vor fi grupate după principiul motivației primare sau al reprezentării primare, de felul: de la «mlaștină» la «pădure», de la «munte» la «pădure», de la «margine,», «graniță» la «pădure», de la «loc necultivat, pustiu» la «pădure», de la «material lemnos, lemn» la «pădure», de la «tufiș» la «pădure» și altele. În cazul fiecărui cuvînt discutat se vor specifica: forma în transcrierea fonetică a *ALE* (uneori simplificată), forma literară din limba respectivă sau forma literarizată (tipizată), numărul de atestări în cadrul rețelei naționale, aria descrisă de termen, faptul că acesta a fost primit ca prim răspuns sau ca al doilea răspuns, raporturile lui cu eventualele sinonime. Într-un capitol aparte vor fi tratate împrumuturile lingvistice, care sînt destul de numeroase în cadrul acestui cîmp semantic.

Ordinea în care sînt discutate răspunsurile în interiorul fiecărui capitol este în concordanță cu cea stabilită de Comitetul Internațional al *ALE* referitoare la înșiruirea departamentelor și a familiilor de limbi. Se va începe cu faptele din domeniul romanic, continuîndu-se cu cele din departamentele germanice (Germania Centrală și Germania de Nord), apoi cu cele din departamentul limbilor slave și baltice, din departamentul limbilor uralice, din departamentul cuprinzînd „alte familii de limbi din vest" (albaneza, limbile celtice, limba greacă etc.) și se va încheia cu departamentul (al VII-lea) cuprinzînd „alte familii de limbi din est" (limba turcă, limbi iraniene, limbile caucaziene, limbile mongole etc.).

Scanned with OKEN Scanner

CAP. I. DENUMIRI AL CĂROR SENS PRIMAR A FOST 'MLAȘTINA', 'LOC MLĂȘTINOS', 'LUNCĂ INUNDABILĂ', 'TEREN LÎNGĂ APĂ'

În cîteva limbi, printre care și româna, termenul folosit pentra conceptul «pădure» a avut la început sensul 'mlaștină'. De la acesta s-a trecut la accepția 'pădure pe un teren mlăștinos', 'pădure pe malurile joase ale unui rîu', după care s-a ajuns la sensul 'pădure în genere'. În limba română, cuvîntul care a avut această motivație primară s-a instalat în centrul cîmpului semantic, devenind termenul generic, literar și popular (hiperonim).

Pentru evoluția semantică «mlaștină»→«pădure», materialul *ALE* cuprinde următoarele exemple:

1.1.1. Rom. *pəd'ure* (*pădure*) a fost înregistrat în ancheta *ALE* ca primul și unicul răspuns în toate cele 77 de puncte din România. De asemenea, acest termen apare în toate cele 18 puncte din rețeaua așa-numitei limbi moldovenești, ca prim și singur răspuns. Cuvîntul a mai fost înregistrat, ca al doilea răspuns (primul fusese *ʃ'umə*<scr. *šuma*), într-un punct românesc din Banatul iugoslav. Așadar, rețeaua *ALE* conține 96 de atestări ale rom. *pădure*. Absența lui *codru* este remarcabilă. Ea se explică prin caracterul de termen specific al lui *codru*, care denumește, de regulă, o pădure mare, întinsă, cu copaci bătrîni, seculari.

2.1.1. În 8 din cele 10 puncte ale rețelei de limbă albaneză, din Albania, a fost înregistrat termenul alb. *pyll*, cu următoarele variante fonetice: *pyl*, în 2 puncte ca prim răspuns; *pȳll*, în 2 puncte ca prim răspuns și într-un punct ca al doilea răspuns (aici primul răspuns a fost *mal*); *pȳł*, într-un punct ca prim răspuns; *pīl*, în două puncte ca prim răspuns. În cele două puncte de limbă albaneză din Italia și în cele trei de limbă albaneză din Iugoslavia, au fost înregistrate alte cuvinte.

În privința etimologiei, rom. *pădure* și alb. *pyll* provin din același radical latinesc popular, atestat, *padūle*, care a rezultat prin metateză din lat. *palūs*, *palūdis*. Acesta însemna însă 'mlaștină' (marécage, stehendes Wasser, Sumpf, Pfütze). Pe plan indo-european, cuvîntul latinesc are corespondenți în v. ind. *palvalá-m* 'Teich, Pfuhl', *palvalya-ḥ* 'sumpfig', oset. *farwe*, *färw* 'Erle', ahd. *felawa*, nhd. *Felber* 'Weidenbaum', lit. *pélkė* 'Moorbruch', let. *pelze* 'Pfütze'. (vezi A. Walde, *LEW*², p. 557).

În limbile și dialectele romanice s-au transmis două forme. Prima, fără metateză și cu sensul inițial ('marécage') păstrat, se întîlnește în italiană (*palude*), în dialectul venețian (*paluo*), în v.fr. și în v. port. (*paul*), precum și în unele dialecte retoromane (sursilv. *palieu*, friul. *palut*, grödn. *paluk* 'Moosboden', comel. *palú* 'tiefster Teil des Tales') (*REW*³, 6 183). Numele unei localități aproape de Split, în Iugoslavia, *Poljud*, are același etimon (vezi H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București / Paris, 1978, p. 36). A doua formă, *padūle*, în afară de română și albaneză, mai are continuatori în dialectul toscan (*padule* 'marécage'), în cel logudorez (*paule* 'id.'), în vechea sardă (*padule* 'marisma'), în v. aragon. (*padull* 'Wiese'), în v. leon. (*paulo* 'terreno por plantar'), în limba bască (*madura* 'Land am Zusammenfluß zweier Bäche') (vezi *REW*³, 6 183, Cioranescu, *DER*, 6 009, L. Söll, *op. cit.*, p. 340). Exemplele din ultimul grup demonstrează faptul că metateza s-a petrecut încă în latina populară. Dar sensul 'pădure' se întîlnește numai în română și în albaneză.

Evoluţia semantică de la 'mlaştină' la 'pădure pe un teren mlăştinos' şi apoi la 'pădure în genere' nu a primit o explicaţie satisfăcătoare. Evoluţii semantice paralele, care însă nu au ajuns pînă la faza din română (şi parţial şi din albaneză), în sensul că denumirea însemnînd iniţial 'mlaştină' nu a devenit termen generic, hiperonim, se găsesc şi în alte limbi europene, cum se va vedea mai jos. După S. Puşcariu, *Limba română. I. Privire generală*, Bucureşti, 1976, p. 262, dezvoltarea semantică „ne duce în regiuni inundabile — probabil în apropierea Dunării — acoperite cu codri întinşi". Această explicaţie este întîmpinată de L. Söll cu obiecţia că pentru alb. *pyll*, din acelaşi etimon, pădurile din zona inundabilă şi mlăştinoasă a Dunării mai greu ar fi putut constitui un punct de plecare al evoluţiei semantice în discuţie (*op. cit.*, p. 139, nota 7). Romanistul german înclină să admită mai degrabă influenţa semantică a unui cuvînt din substratul autohton, referindu-se în acest sens la lucrarea lui N. Lahovary, *Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine*, în „Vox Romanica", XIV (1954), p. 310—346. Acesta, menţionînd formele cu metateză din dialectele italiene de nord şi din limba bască (*padura* şi *madura*) şi remarcînd faptul că metateza este rară în română, îndeosebi atunci cînd este vorba de elementele latine ale acesteia, emite ipoteza unei contaminaţii dintre lat. *paludem* cu elementele preindo-europene PAD, POD, BOD, care vor fi denumit „ce qui est humide, un cours d'eau, un marécage, un lac". Elementele amintite s-ar întîlni în nume ca *Pad-ua*, *Bod-incus*, *Pad-us* şi, probabil, în numele *Bod-en-see*. Despre cuvîntul românesc N. Lahovary conchide: „Il est difficile de déterminer si le mot roumain est un terme autochtone balkanique, comme le terme basque pourrait aussi n'être qu'en apparence d'origine latine, ou si la forme roumaine a été introduite en Dacie ayant déjà subi cette métathèse dans la bouche des colons venue d'Italie" (*op. cit.*, p. 339, apud L. Söll, p. 139, nota 7).

Nu numai forma cu metateză, dar şi evoluţia semantică par a fi apărut încă în latina populară tîrzie. Din păcate nu avem probe directe în acest sens. Cele mai vechi atestări datează abia de prin secolul al VIII-lea — al IX-lea şi provin din Italia. Astfel, forma cu metateză *padule* este atestată în Italia pentru anul 757 (în *Codice diplomatico Longobardo*) şi tot acolo pentru secolele al IX-lea—al X-lea (în *Il Chronicon Farfense di Gregorio di Catina*). H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 277, de unde am preluat datele de mai sus, consemnează şi o serie de exemple, fără metateză (*palude*), în care poate fi întrevăzut, eventual şi sensul 'forêt': *lignis allatis de palude*[15]; *adducite vobis ligna de palude, Vitae patr.* 6, 3, 2 (p. 1 005); *sumens folia palmarum de palude* (*ibid.*) În ultimul loc, în text se vorbeşte în continuare despre mlădiţele sau nuielele de împletit coşuri, aduse dintr-un loc mlăştinos şi împădurit (vezi nota 15). În citatele de mai sus nu poate fi vorba de sensul generic 'forêt'. În ele se

[15] Vezi *Vitae Patrum sive Historiae Eremiticae libri X* (= *Patrologia Latina*, LXXIII, 1849, 5, 8, 10). La această trimitere făcută de Mihăescu nu am găsit citatul de mai sus, care însă poate fi în altă parte a textului. În schimb acolo (p. 907) se află cuvintele *surrexit ut fugeret in paludem*. Ultimul cuvînt are sensul 'mlaştină (împădurită)', deoarece faptele relatate se petrec în ţinutul „Scythis" sau *Scetis et Scitis regio* din Egipt, situat în apropierea mlaştinilor *Moeris palus* şi *Maroetis palus*, cum se poate vedea pe harta de la începutul volumului citat, intitulată *Chorographia particularis mansionum eremiticarum in Aegypto, Syria et Palaestina*.

reflectă mai degrabă o fază intermediară între sensul 'mlaştină' şi cel de 'pădure de mlaştină', pădure din care pustnicii din Egipt îşi aduceau mlădiţele de împletit coşuri sau lemnele de foc, eventual lemnele mai subţiri necesare pentru construcţiile lor modeste.

Cu toate acestea, mărturia limbii albaneze, în care *pyll* are acelaşi sens ca şi rom. *pădure*, vine în sprijinul ideii că evoluţia semantică a avut loc în latina populară. Această evoluţie trebuie să fi fost realizată pînă prin secolul al V-lea. În acest sens pledează şi faptul că *pădure* există în trei din cele patru dialecte româneşti: dacoromân, macedoromân şi meglenoromân, în toate cu sensul 'forêt'. Numai în dialectul istroromân se foloseşte mai mult *codru* (alături de *boşcă*); *codru* înseamnă aici şi 'munte' (I. Mării, *Note lexicologice şi etimologice*, în „Cercetări de lingvistică", XVI, 1971, nr. 1, p. 89).

Presupusa influenţă a unui substrat preindo-european, formulată de N. Lahovary, rămîne o simplă ipoteză care nu poate fi probată. Această explicaţie este calificată de Al. Cioranescu, *DER*, 6 009, drept „fantastică".

Sensul 'forêt' al lui *padule* este o inovaţie a latinei populare din Răsărit. El a apărut atunci cînd *silva*, termenul generic latinesc, a fost împins din centrul cîmpului semantic «pădure» către periferia acestuia. O reconstituire a procesului semantic nu este posibilă, ea nu a fost nici în cazul celorlalte limbi romanice, în care există texte (latineşti tîrzii) conţinînd termenii referitori la pădure încă începînd din secolul al VII-lea. L. Söll, *op. cit.*, p. 400, observă că în mod cu totul uimitor toate limbile romanice, fără excepţie, s-au îndepărtat de denumirea lat. *silva*[16]. În ciuda tuturor încercărilor, continuă romanistul german, o cauză, sau mai multe, privind dispariţia cuvîntului sau apariţia unor sensuri cu totul marginale nu au putut fi depistate. O explicaţie ultimă nu există şi nu poate să existe. Şansele unei soluţii din perspectiva istoriei limbii române sînt, de asemenea, inexistente, atîta vreme cît primele atestări ale cuvintelor *pădure* şi *codru* nu urcă înainte de secolele al XV-lea—al XVI-lea (vezi *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române, 1374—1600*, Bucureşti, 1981, p. 50, 170). Nucleul cîmpului semantic în discuţie, împreună cu denumirile secundare care gravitează în jurul lui, se constituiseră cu multe secole înainte în româneşte, altfel spus lat. *silva*, împreună cu celelalte denumiri latineşti pentru 'pădure', anume *nemus*, *lucus*, *saltus*, din care de asemenea n-a rămas nici o urmă în româneşte, fuseseră de multă vreme înlocuite de *codru* (foarte probabil autohton) şi de *pădure*, după ce acesta cunoscuse trecerea semantică de la 'mlaştină' la 'pădure'. Dacă această schimbare semantică a avut vreo legătură cu zonele mlăştinoase din valea Dunării de Jos, dacă ea s-a petrecut în nişte regiuni mlăştinoase din Italia, dacă ea a rezultat din cauze interne, lingvistice, sau legate atît de obiect, cît şi de limbă, sau dacă, în fine, substratul limbii române şi cel al limbii albaneze au avut vreun rol în producerea schimbării, sînt întrebări care trebuie să rămînă deocamdată fără răspuns.

Cît de importante pot fi schimbările semantice care nu au nici o legătură directă cu realitatea obiectivă o dovedeşte şi rom. *pădure*, care, plecînd, cum

[16] Derivatul *salvaticus* (= *silvaticus*), din care provin rom. *sălbatic*, it. *salvatico*, fr. *sauvage* etc., a avut şi are în aceste limbi o existenţă separată de cea a radicalului *silva*.

s-a văzut, de la sensul 'mlaştină', a ajuns să aibă în româna veche, sporadic, chiar sensul 'deal mare sau munte (păduros)' (*DLR*, s.v.). Pe planul realităţii obiective, mlaştina şi muntele se află la poluri diferite. În cazul de faţă, avem a face fie cu o atracţie sinonimică exercitată din partea cuvîntului *codru*, care în româna veche însemna atît 'pădure (mare, întinsă, seculară)', cît şi 'munte', fie cu un calc lingvistic după sl. *gora*, care însemna atît 'munte', cît şi 'pădure'.

3.1.1. În reţeaua de limbă catalană a *ALE*, şi anume într-un singur punct de pe insula Mallorca, a fost înregistrat pentru 'bois', 'forêt' cuvîntul cat. *mar'inə* (*marina*). Termenul apare şi în *Atlas lingüístic de Catalunya* (de A. Griera), pe harta 297, într-un punct din aceeaşi insulă şi în altul din insula Menorca. De asemenea, el a fost atestat şi pe insula Eivissa (Ibiza) (L. Söll, *op. cit.*, p. 292).

Ocupîndu-se de el, H. Franconie[17] îl apropie, cu rezervă, de radicalul preromanic* *marr-* 'caillou, éminence' (*FEW*, 7, 369). Dar explicaţia justă ni se pare a fi cea dată de L. Söll, *loc. cit.*, anume o evoluţie semantică specială cunoscută de adj. lat. *marinus, marina*. De la sensul 'de mare', 'marin', acesta a ajuns să însemne în catalană 'Land am Meer', în italiană 'Küstenland' (*REW*³, 5 359). În graiurile catalane din insulele Baleare s-a dezvoltat apoi sensul 'mit Gebüsch bedecktes Land (am Meer)', iar din acesta, în insula Eivissa, 'Wald (am Meer)'. Cauza schimbării semantice este, la prima vedere, de natură topografică, ea constînd în legătura care se stabileşte între 'Land am Wasser' şi 'Wald', sau, şi mai general, în îmbinarea reprezentărilor topografice cu cele vegetale (cf. sp. *monte* 'Berg', 'Berg mit Wald' şi apoi 'Wald'). L. Söll observă însă, în continuare, că o asemenea evoluţie semantică, date fiind situaţiile topografice şi vegetale asemănătoare, ar fi putut să se petreacă în multe alte locuri. Faptul că ea a avut loc numai în Baleare este explicat prin influenţa cuvîntului arab *algaida*, care are atît sensul 'Land am Meer', cît şi 'Gebüsch': „*marina* ist vielleicht arabischer Geist in romanischem Gewand", conchide autorul, menţionînd, totodată, puternica influenţă a limbii arabe în insulele Baleare.

Desigur, între acest termen şi cei discutaţi mai sus există diferenţe însemnate în privinţa motivării primare. Singurul element care îi uneşte este reprezentarea iniţială «apă», «loc lîngă apă».

4.1.1. Într-un singur punct din reţeaua de limbă slovenă a *ALE* a fost notat răspunsul *lɔk* (*lôg*). Punctul este situat aproape de locul unde se întretaie frontierele Iugoslaviei, Ungariei şi Austriei. Judecînd după datele *ALE*, în graiurile populare slovene lipseşte un termen generic pentru «pădure». Astfel, din totalul de 7 puncte, în 3 a fost înregistrat cuvîntul *gost* (*gozd*), din v.sl. *gvozdŭ* 'tufiş', în 2 *goščа*, din v. sl. *gęstŭ*, 'desiş, tufiş', şi într-un punct *gmaina*, din mhd., nhd. *gemeine* (*Wiese, Wald*). Toţi aceşti termeni, de care ne vom ocupa în altă parte a lucrării, se referă la conceptul «Niederwald». Slov. *lôg* înseamnă 'Hain'; 'niederer Wald'.

Etimonul său este v. sl. *lągŭ*, a cărui etimologie, pe plan indo-european, nu-i clară. După E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I (*SEW*)

[17] În comentariul lingvistic asupra materialului *ALE* din Departamentul romanic, intitulat *047 — Le bois, la forêt. Synthèse pour le Département Roman, incluant les données pour le gallo-roman de France*, Février 1982, p. 8.

p. 739, corespondentele din alte limbi indo-europene (considerate chiar de autor ca nesigure) ar fi : v. ind. *lōkás* 'freier Raum, Platz' ; lat. *lūcus* 'Hain', *collūcare* 'eine Lichtung machen' ; ahd. *lōh*, v. engl. *lēah*, v. isl. *lō* 'bewachsene Lichtung, niedriges Gebüsch' ; lit. *laũkas* 'das Freie, Feld', toate dintr-un **luŋgo-*, **luŋqo-*. Sensul inițial ar fi fost 'Lichtung'. Dar J. Trier, *op. cit.*, p. 114, ocupîndu-se de germ. *Loh*, ags. *leah*, engl. *lea*, lit. *laũkas*, lat. *lucus* etc., pe care îi pune în legătură cu conceptul «Niederwald», nu menționează și pe v. sl. *lǫgŭ*. La fel procedează și E. Fränkel, *Beiträge zur indogermanischen Semasiologie*, I, *Zum Bedeutungswechsel von „Wald, Hain" mit „Sumpf" in den idg. Sprachen, besonders im Baltischen und Slavischen*, în „Revue des études indo-européennes", I, București, 1938, p. 407, unde se ocupă de interferența semantică 'luncă'↔'pădure', bazată pe sensul fundamental 'Lichtung, Waldblösse'.

După A. Brückner, *Waldnamen und Verwandtes*, în „Archiv für slavische Philologie", 39 (1924—1925), p. 11, v. sl. *lǫgŭ*, echivalentul cuvintelor grecești δρυμός și ἕλος, avea sensul 'niedriger, sümpfiger Wald, Bruch'. El trebuie separat de v. sl. *lǫka* 'Wiese'.

Descendenții cuvîntului slav *lǫgŭ*, au, mai întîi, sensul 'loc mlăștinos (acoperit cu stuf, iarbă)', 'mlaștină'. Acest sens este prezent în : polon. *łąg*, *łęg*, *lug* 'sumpfiger morastiger Boden', 'sumpfiges Wiesenland' ; scr. *lȗg* 'Rohricht im Teich' ; sorab. de sus *łuh*, sorab. de jos *ług* 'Grassumpf, feuchte bewaldete Niederung' (de aici numele regiunii *Łužyca* — Lausitz) ; cașub. *łǫg* 'Moor, Bruch' ; polab. *lãg* (*lõg*) 'Sumpf' (E. Berneker, *SEW*, I, p. 739, M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* (*REW*), II, p. 64—65, P. Nitsche, *Geographische Terminologie des Polnischen*, Köln / Graz, 1964, p. 111, J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin, 1957, p. 60—61). Din aceleași surse rezultă, apoi, sensul 'crîng, tufiș, pădurice, pădure pe un loc mlăștinos', și anume în : v. bg. *lǫgŭ*, 'Hain', bg. *lăg* 'ebener, niedrig gelegener Ort, der mit kleinem Wald bestanden ist (Gegensatz zu *gorá* 'Bergwald')', 'Wäldchen, Busch' ; scr. *lȗg* 'Hain' ; ceh. *luh* 'Waldwiese', maced. *lug* 'Wald'. Aici se încadrează și sloven. *łǫk* atestat în *ALE*. Al treilea sens, strîns legat de cele precedente, este 'luncă', care se întîlnește în : rus. *lug* 'Wiese, Au' ; ucr. *łuh* 'Wiesenland' ; bg. *lăg* 'Wiese', ceh. *luh* 'Aue', polab. *läug* (< * *lug*) 'Wiese'. În ultimul caz există și sensul 'pășune', pe care îl are și ucr. *łuh* 'Ufertrift'.

Schimbarea semantică «mlaștină» → «pădure» (pe un loc mlăștinos; crîng, dumbravă) a avut loc, prin urmare, în limbile bulgară, sîrbocroată, cehă, macedoneană și slovenă. Nicăieri nu s-a ajuns însă la denumirea generică pentru pădure. Totodată se constată în unele limbi o interferență semantică între reprezentanții radicalului *lǫgŭ* și cei ai lui *lǫka* (*lǫkŭ*). În ultimul caz, sensul fundamental a fost 'Krümmung, Biegung', de la care s-a trecut la cel de 'loc împădurit, luncă pe malul unui cot de rîu' (cf. rus. *luká* 'das Wiesen- oder Waldland einer Flußkrümme', bg. *lăká* 'Wiesen, Weide in der Flußniederung', 'buschige Niederung') și totodată la cel de 'luncă mlăștinoasă' (cf. sloven. *lǫka* 'sumpfige Talwiese') (E. Berneker, *SEW*, I, p. 739).

Evoluția semantică în direcția 'pădure pe un loc jos, tufiș, desiș' din limbile slave menționate pare să fi avut loc destul de timpuriu, după cum stă mărturie gr. λόγγος 'Wald, Dickicht, Gehölz', care este un împrumut

vechi, datînd din perioada cuprinsă între secolele al VI—XIV-lea, din limba slavă meridională, anume chiar din radicalul *lǫgŭ*.

5.1.1. În rețeaua *ALE* pentru limba greacă, formată din 81 de puncte, dintre care 78 în Grecia, 2 în sudul Italiei și unul în Corsica, s-a înregistrat pentru «pădure» un număr relativ mare de denumiri, fapt care dovedește că la nivelul graiurilor populare nu există un termen generic pentru acest concept. Printre acestea, *∂'asos*, al cărui sens inițial a fost 'desiș', 'tufiș', întrunește cel mai mare număr de atestări (32, din care 27 ca prim răspuns); de la el există și derivatul *∂ason'ari*, înregistrat o singură dată ca al doilea răspuns, alături de *∂'asos*. Pe locul al doilea se situează *rum'ani* (< tc. *orman*), cu 24 de atestări, din care 20 ca prim răspuns, iar pe locul al treilea *l'ongos*, cu 15 atestări, dintre care 12 ca prim răspuns; derivatul *long'ari* apare într-un singur punct, alături de *l'ongos*.

Aria de răspîndire a lui *l'ongos*, ca prim răspuns, cuprinde 1 punct de limbă greacă din Corsica[18], 5 puncte din Epir și Acarnania, 3 puncte din insulele din Marea Ionică, Kerkyra (Corfu), Kephallinia și Zakynthos (Zante), în fiecare cîte un punct, apoi 2 puncte în Peloponez, și anume unul în nord (Ahaia) și altul în centru (Arcadia). Răspunsul a mai fost înregistrat într-un punct din nordul insulei Euboia. Ca al doilea răspuns, *l'ongos* apare într-un punct din răsăritul Thessaliei, pe țărmul mării Egee, alături de *rum'ani*, într-un punct din estul insulei Euboia, în partea ei de mijloc, alături tot de *rum'ani*, și într-un punct din sudul Peloponezului (Laconia), alături de *∂'asos*. Față de acesta din urmă, care-i răspîndit aproape pe tot teritoriul Greciei continentale, precum și în multe insule din Marea Egee (Creta, Rhodos, Samos, Chios etc.), *l'ongos* are cea mai deasă atestare în partea de vest a Greciei continentale, în primul rînd în Epir și în Acarnania, precum și în insulele din Marea Ionică. Celelalte atestări au caracter discontinuu.

Această repartiție teritorială corespunde, în linii generale, cu rezultatele la care a ajuns M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, ediția a II-a, Leipzig, 1970, cu privire la răspîndirea pe teritoriul Greciei a toponimelor Λόγγος, Λογγός, Λογγάς, Λογγᾶ, Λογγά, cu derivatele, Λογγίτσι, Λογγάρι, Λογγάκι, Λογγοβίτσα, Μαυρόλογγος, Μεσολόγγι etc., care, fie că au fost date de slavi, fie că au fost create mai tîrziu de greci de la apelativul λόγγος, au la bază, în ultimă instanță, radicalul v. sl. *lǫgŭ* (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 40, 77, 93, 106, 136, 148, 155, 163, 169—170, 206, 311—312). Toponimele menționate sînt mai numeroase în partea de vest a teritoriului grecesc. În general, influența slavă a fost mai puternică în această parte decît în cea de răsărit. În mod deosebit trebuie subliniat faptul că ea a lăsat urme mult mai vizibile în Epir și în insulele din Marea Ionică, unde slavii și-au păstrat cel mai mult timp identitatea (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 317).

Cuvîntul grecesc a fost împrumutat din limba slavilor care au invadat Peninsula Balcanică și Grecia începînd de pe la mijlocul secolului al VI-lea, așadar dintr-o epocă foarte veche, cînd încă nu avusese loc denazalizarea vocalei *ǫ*. Păstrarea acestei trăsături fonetice constituie una dintre particularitățile arhaice foarte importante pentru slavistică a împrumuturilor de origine slavă din limba greacă (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 318—319). Totodată,

[18] Pentru punctele grecești din sudul Italiei, vezi nota 5.

adăugăm noi, prin sensul său bine conturat, în care lipsesc conotațiile 'mlaștină', 'luncă mlăștinoasă', cuvîntul grecesc poate constitui o mărturie și cu privire la vechimea evoluției semantice «mlaștină» → «pădure (de mlaștină)» → «pădure» (în sensul de 'Niederwald'), evoluție întîlnită și în alte limbi slave (vezi 4.1.1.).

5.2.1. În punctul anchetat pentru *ALE* din insula Kephallinia, alături de termenul *l'ongos* s-a înregistrat și derivatul *long'ari*, care are în partea finală sufixul diminutival *-ari*. Gr. λογγάρι 'pădure mică, pădurice' funcționează ca toponim, Λογγάρι, în Thessalia, Arcadia și Laconia (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 93, 155, 169).

Schimbarea semantică de la 'loc cu multă apă', 'loc mlăștinos' la 'pădure de mlaștină' este atestată și în alte limbi și dialecte europene. Mai rar (sau probabil niciodată) s-a ajuns la sensul generic 'pădure'. Exemplele care urmează nu sînt înregistrate în materialul *ALE*. Cu toate acestea, socotim că nu-i lipsită de interes alăturarea lor seriei de cuvinte din paragrafele precedente. În acest fel, principiul motivației «mlaștină» («loc cu multă apă») → «pădure» este ilustrat cu încă alte exemple, cele mai multe aflate în faza incipientă a evoluției.

6.1.1. Astfel, într-o zonă restrînsă din Ardennes (Franța) este cunoscut termenul *web* (*waibe*), al cărui sens face parte din sfera semantică a termenului *pădure*. Din punct de vedere etimologic, el a fost apropiat de gal. **wabero-/wobero-* 'Bach', de la care s-ar fi dezvoltat sensul 'wasserreiches sumpfiges Gelände' și apoi 'sumpfiger Wald' (L. Söll, *op. cit.*, p. 139).

7.1.1. O evoluție semantică asemănătoare a cunoscut lat. *insula*. Într-o localitate italiană din sudul Piemontului, cuvîntul *isola* [*izula*] denumește un fel de pădure de luncă. În Calabria, *iśca* înseamnă 'striscia boscosa e cespugliosa lungo il corso di un fiume'. În Trentino, *iścia* are sensurile: 'canneto, giuncaia (terreno paludoso, con canne e giunchi)'; 'salceto, vetriciaia (umido, pieno di salci o vétrici)'; 'granocchiaio'. Sensuri asemănătoare se găsesc și în galloromană, în catalană și chiar în albaneza din Italia (alb. *iške* 'Ufergebüsch, împrumutat din italiană). Accepția 'Wald', 'Gebüsch' nu apare în toate cazurile, evoluția semantică oprindu-se la 'teren aluvionar (Schwemmland)' sau, plecînd de aici, la 'tufiș pe o insulă făcută din aluviunile unui rîu'. Mai departe s-a ajuns la 'pădure de luncă (Auwald)'. Nicăieri nu a fost realizată denumirea generică pentru pădure (L. Söll, *op. cit.*, p. 247—249). Schimbarea semantică de la 'insulă' la 'teren lîngă apă', apoi 'pajiște umedă' și apoi 'luncă umedă' s-a petrecut și în cazul cuvîntului german *Aue* și al corespondentelor acestuia din alte limbi germanice. Etimonul germanic comun a fost **áhwō*, al cărui sens era 'apă'. Trecerea spre sensurile 'pădure', 'tufiș (pe malul unei ape)' nu a avut însă loc în acest caz (L. Söll, *op. cit.*, p. 248, nota 7).

8.1.1. O fază incipientă, nedusă pînă la capăt, a evoluției semantice în discuție prezintă și descendenții în unele dialecte galloromane ai lat. **riparia*. Este vorba de *rivière* 'prairie marécageuse', *ribièro* 'pâturage le long de la rivière', *rebiero* 'pacage où abondent les joncs' (*ibid.*).

9.1.1. Cuvîntul portughez *bouça* 'Gestrüpp', a cărui etimologie este controversată, a fost explicat de J. Hubschmid printr-un radical preroman **baultia*, al cărui sens va fi fost 'Ort, wo Wasser hervorquillt; Sumpf', devenit apoi '(sumpfiger) Wald, Wiese, unbebautes Land' (L. Söll, *op. cit.*, p. 249).

Scanned with OKEN Scanner

10.1.1. Cuvîntul suedez (dialectal) *mōr* 'mit Wald bewachsenes, sumpfiges Land' a dezvoltat acest sens din acela de 'Moor, Sumpf' (L. Söll, *op. cit.*, p. 248, nota 8).

11.1.1. În dialectul mazurian al limbii poloneze, termenii *biel* 'niedriger, sumpfiger Wald' și *bielica* 'id.' stau în legătură cu v. bg. *bĕlŭ* 'weiss', cu lit. *bãlas*, *báltas*, *bálti* 'id.', acestea raportate la v. bg. *blato*, rus. *bolото*, polon. *błoto*, lit. *balà* 'Sumpf, Morast, Pfütze, sumpfige, öfter mit Gehölz bewachsene Strecke, unbefahrener Wiesengrund', la alb. *bal'të* și la rom. *baltă* (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 411—412, P. Nitsche, *op. cit.*, p. 131, 149).

12.1.1. Rus. *bolóto* 'Sumpf' are, dialectal, și sensul 'auf Sumpfboden wachsender Nadelwald' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 74).

13.1.1. Cuvîntul polonez *bajor* 'Sumpf', 'Tümpel', a cărui etimologie este controversată, cunoaște, în forma dialectală de plural *bajory*, și sensul 'unzugängliche Dickicht, besonders auf Sümpfen' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 141, 205).

14.1.1. De asemenea, polon. dial. *sołotwina* 'Waldesdickicht' provine din ucr. *solotvyna* 'Sumpf', 'Salzmorast', v. polon. *słotwina* 'Sumpf'; cf. și rus. *solotína* 'Morast', 'Sumpf' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 148).

15.1.1. Cuvîntul lituanian *líeknas* are sensurile: 1. 'jeder waldlose (reine) Morast', 2. 'mit feinem Holz bestandener Sumpf', 3. (în variantele dialectale *lijknas*, *leĩknas*) 'Wald, Hain'. Sensuri asemănătoare are și echivalentul letonian *liẽkna*: 1. 'Sumpf, Niederung zwischen zwei Anhöhen", 2. 'feuchte, sumpfige Stelle im Walde, sumpfiger Wald', 3. 'grosse feuchte Wiese'. În ambele limbi rădăcina este *leik-*, *lik-* 'biegen, beugen', care se află și la baza sl. *lǫka*, *lǫkŭ* 'Krümmung, Biegung'. Unii din descendenții acestuia din urmă în rusă și în bulgară au dezvoltat, de asemenea, sensuri apropiate: 'loc împădurit la cotitura unui rîu', 'loc cu tufișuri pe un teren jos' (vezi **4.1.1**). Pe alocuri s-a putut petrece și o interferență semantică cu urmașii în limbile slave ai radicalului sl. *lǫgŭ* (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 405—408).

16.1.1. În limba letonă, alături de *bala* 'feuchter Boden, (sumpfige) Wiese, lehmiges, baumloses Tal', există și forma *bals*, care are, dialectal, și sensul 'Wald' (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 412).

17.1.1. Lat. *palus* 'mlaștină' (vezi **1.1.1.**) are în unele limbi indo-europene corespondenți al căror sens denumește o anumită specie de copac. Este vorba de arbori de luncă, de pe malul apelor: ahd. *felawa*, nhd. *Felber* 'Weidenbaum', oset. *farwe*, *färw* 'Erle' (A. Walde, *LEW*², p. 557; Walde — Pokorny, *Vgl. Wb.*, II, p. 55; Weigand — Hirt, *Dt. Wb.*, I, col. 516). Dar, spre deosebire de situația din limbile română și albaneză, evoluția semantică nu a continuat spre sensul 'pădure de luncă' și apoi 'pădure în genere'.

18.1.1. O evoluție semantică paralelă (vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 388—390) se constată și în cazul cuvîntului arab *al-ǧáiḍa*, din care provin castil. *algaida* 'bosque' (sens nu prea clar) și andal. *algaida* 'Sanddüne'. Înțelesul inițial ar fi fost 'Röhricht', 'Ufergebüsch', 'Auwald'. Elementele semantice componente sînt 'Land am Wasser (Meer)' și 'Baum-, Buschbestand'. Pentru evoluția 'Uferland' → 'Ufergebüsch', vezi **3.1.1.**

Alături de evoluția semantică «mlaștină» → «pădure (de mlaștină)», realizată incomplet în cele mai multe din exemplele de mai sus, poate fi semnalată și situația inversă, cînd se pleacă de la «pădure» spre «mlaștină». În acest caz, numărul exemplelor este mai mic. Nici unul nu provine din materialul

ALE. Prezentarea lor se justifică prin aceea că ele ilustrează interferența și, totodată, lipsa de contur, la nivelul popular, ale conceptelor și sensurilor în discuție, în strînsă legătură cu modul în care se prezintă însăși realitatea obiectivă avută în vedere.

19.1.1. Astfel, cuvîntul spaniol *soto* [< lat. *saltus* 1. 'vale împădurită, defileu', 2. 'pășune de munte', 'plai', 3. 'munte împădurit', 4. 'loc cu pășune (ca proprietate)', vezi Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, s.v.], care inițial a avut sensul 'Weidewald, Waldweide', a realizat, regional, în Asturia și León, evoluția semantică în direcția 'Wald am Wasser', 'Wäldchen am Flußläufen' (prima atestare din anul 928) (L. Söll, *op. cit.*, p. 363—371). După romanistul german, modificarea s-ar fi petrecut în urma unei încrucișări dintre lat. *saltus* și un cuvînt preindo-european **tsotto*, conținînd ideea de 'apă', cuvînt care ar avea continuatori în fr. dial. *chot*, *choli* 'Pfütze', în cat. *sot* 'Tümpel, Pfütze, Lache', în basc. *soto* 'petit trou pratiqué en terre pour semer' etc. Primar, evoluția trebuie să fi fost determinată de situații obiective, concrete. Ea nu a mers însă pînă la sensul 'mlaștină'.

20.1.1. Termenul polonez dialectal *sikla* 'feuchte Wiese', are ca etimon ucr. *syhla*, care, la rîndul său, provine din rom. *sihlă* 'pădure deasă de copaci tineri, hățiș'. Stefan Hrabec, *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*, Cracovia, 1950, p. 49 (apud P. Nitsche, *op. cit.*, p. 74), explică schimbarea semantică prin faptul că solul pădurii menține mai mult umezeala și devine mlăștinos în anumite locuri.

21.1.1. Aceeași evoluție se constată și în cazul cuvîntului rusesc *gai* 'Hain', care, dialectal, a căpătat și sensul 'mit Schilf bewachsener sumpfiger Boden' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 60).

22.1.1. Tot astfel, polon. *bor* '(Kiefern-) Wald' a căpătat în dialectul din Podhale sensul 'Sumpf' (P Nitsche, *op. cit.*, p. 74).

Din toate exemplele prezentate, numai rom. *pădure* a devenit termen generic, hiperonim. O explicație satisfăcătoare, lingvistică sau la nivelul realității obiective, a acestui fapt urmează a fi găsită mai tîrziu. În comparație cu alte tipuri de motivație, de care ne vom ocupa în altă parte, motivația «mlaștină» → «pădure» se arată a fi, pe baza materialului *ALE*, cea mai puțin productivă în crearea denumirilor populare pentru 'pădure'. Ea funcționează accidental, generînd mai ales denumiri specifice (hiponime).

COMMENTAIRE LINGUISTIQUE À LA QUESTION 047 «LE BOIS», «LA FORET» DANS *L'ATLAS LINGUARUM EUROPAE* (*ALE*). I. DÉSIGNATIONS POUR «FORÊT» DONT LE SENS PRIMAIRE A ÉTÉ 'MARÉCAGE'

RÉSUMÉ

Cet ouvrage représente un fragment (la partie introductive et un premier chapitre) d'une étude plus ample sur les désignations, dans toutes les langues européennes, du concept mentionné dans le titre. Il repose sur les données linguistiques obtenues par les 39 Comités Internationaux européens engagés dans la réalisation de *l'Atlas des langues de l'Europe* (*ALE*). La question 047 du *Questionnatre ALE* avait été formulée dans les termes suivants: „[Comment appellée-t-on un] endroit où il y a beaucoup d'arbres ?". Dans les 2 500 localités du réseau *ALE* on a enregistré 95 mots-radicaux, reflétés dans approximativement 300 réalisations phonétiques, morphologiques et dérivatives. Parmi ces derniers on n'a pu tirer au clair, d'une manière satisfaisante

au point de vue étymologique, qu'à peu près 65 mots. Cela nous a permis d'établir le sens ou la motivation primaires pour beaucoup de désignations concernant la notion de «bois», «forêt». Il est à remarquer que, en dépit des différences de nature généalogique, des langues qui se trouvent à une grande distance dans l'espace et dans le temps ont fait souvent recours à la même motivation.

C'est le principe de la motivation primaire qui se trouve à la base de l'analyse linguistique réalisée dans cet ouvrage. Pour désigner le concept «bois», «forêt», les langues européennes (21 groupes de langues, appartenant à 6 familles linguistiques, ayant en tout presque 1 000 langues et dialectes représentés dans le réseau *ALE*) connaissent les principales motivations suivantes : «marécage» → «bois», «montagne» → «bois», «frontière», «lisière» → «bois», «endroit inculte», «endroit désert» → «bois», «matériel ligneux, bois» → «bois», «buisson» → «bois», «une certaine espèce d'arbres» → «bois» et d'autres encore. Parmi ces motivations c'est la première évolution sémantique «marécage» → «bois» qui est illustrée dans noutre ouvrage par l'analyse des désignations suivantes : rou. *pădure*, alb. *pyll*, cat. *marina*, slov. *lõg*, gr. *l'ongos*, gr. *long'ari*, toutes étant attestées dans le matériel *ALE*.

Aux exemples déjà mentionnés on a ajouté encore d'autres, appartenant à la même catégorie, tels que : fr. dial. *waibe (web)* < gal. **wabero-/wobero-* 'Bach', it. *isola (išca, iścia)*< lat. *insula*, fr. dial. *rivière, ribièro, rebiero* < lat. **riparia*, prt. *bouça* < prérom. **bauttia*, sué. *mór*, pol. (mazur.) *biel, bielica*, rus. *bolóto*, pol. *bajory*, pol. (dial.) *solotwina*, lit. *lieknas*, let. *liẽkna*, lat. *palus*, arb. *al-gáida*. Dans tous les cas, l'évolution n'a pas abouti au sens générique 'forêt'.

L'évolution sémantique en sens inverse, de «forêt» vers «marécage», est illustrée par des exemples, tels que : esp. *soto*, pol. *bor*, pol. dial. *sikla*, rus. *gai*.

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11

ATLASUL LINGVISTIC LITUANIAN. PRINCIPII ŞI PROBLEME

DE

ARITON VRACIU

În cele ce urmează, vom examina, sumar/în esenţă, primele două volume ale *Atlasului Lingvistic Lituanian* (ALL = *Lietuvių Kalbos Atlasas* = LKA): *Leksika*, Vilnius, 1977[1]; *Fonetika*, Vilnius, 1982[2], conceput să apară în 4 tomuri (III: *Morfologia*, IV: *Sintaxa*)[3]. Ele vor totaliza un număr de aproximativ 400 de hărţi lingvistice.

Existenţa, în decurs de mai multe secole, a fărîmiţării politice şi teritoriale, a dus la formarea, în Lituania, a numeroase dialecte şi graiuri. În orice caz, în afară de lituaniană, se pare că nu putem cita o altă limbă indo-europeană care să fi posedat atîtea ramificaţii locale[4], lucru semnalat de specialişti încă în a doua jumătate a secolului trecut (F. F. Fortunatov şi V. F. Miller, 1872)[5]. Mulţi dintre ei şi-au îndreptat atenţia, în ultimele două secole, spre cercetarea şi clasificarea acestor graiuri (de exemplu, A. Schleicher, J. Jušk evičius, F. Fortunatov, A. Baranauskas, K. Brugmann, A. Leskien, A. Bezzenberger, L. Ceitler, E. Wolter, R. Gauthiot, F. de Saussure, F. Specht, K. Būga, J. Jablonskis, E. Sittig, G. Gerullis, P. Arumaa, O. Broch, G. Cappeler, A. Doritsch, J. Endzelin, B. A. Larin, Z. Zinkevičius[6], J. Otrębski ş.a.)[7], interpretînd,

---

[1] Autorii volumului: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, M. Razmukaitė, B. Vanagienė, A. Vidugiris; colectivul de redacţie: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas (redactor responsabil), A. Vidugiris şi Z. Zinkevičius.

[2] Autorii volumului: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris; colectivul de redacţie este cel de la vol. I.

[3] *Atlasul* apare sub egida Institutului de Limbă şi Literatură Lituaniană al Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Lituaniene.

[4] De fapt, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atare diversificare dialectală era foarte pronunţată. Fără îndoială, sub acest raport, lituaniana depăşea pe oricare dintre limbile indo-europene cunoscute atunci.

[5] Vezi, de pildă, F. F. Fortunatov şi V. F. Miller, *Litovskie narodnye pesni*, în „Izvestija Moskovskogo Universiteta", 1872, nr. 1, p. 125—126; nr. 2, p. 427—431 (apud M. N. Peterson, *Očerk litovskogo jazyka*, Moscova, 1953, p. 7).

[6] Autorul a publicat două lucrări, de mai mare amploare, consacrate *dialectologiei* şi *dialectelor* lituaniene; avem în vedere: *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių, fonetika ir morfologija* = LD *(Dialectologia lituaniană. Fonetica şi morfologia comparată a graiurilor)*, Vilnius, 1966, 542 p. (inclusiv 75 de hărţi, p. 445—520); *Lietuvių kalbos tarmės (Graiurile limbii lituaniene)*, Kaunas, 1968, 90 p.

[7] Despre unii dintre ei vezi Z. Zinkevičius, LD, LKA, I, p. 7—18; A. Sabaliauskas, *Žodžiai atgyja (Cuvintele renasc)*, Vilnius, 1967 (ed. a II-a, Vilnius, 1980); id., *Lietuvių kalbos*

totodată, un material imens, care, însă, trebuia verificat în prezent, prin observaţii şi anchete pe teren. Ce-i drept, unii dintre lingviştii menţionaţi (ca, de exemplu, A. Doritsch) au refuzat să dea o clasificare a graiurilor lituaniene, invocînd ca argument faptul (valabil pentru trecut) că aceste graiuri nu au fost studiate încă suficient. În momentul de faţă, situaţia s-a schimbat însă radical[8]. De fapt, cercetarea dialectelor lituaniene a început de timpuriu. Deja la Daniel Klein (30.V.1609 — 28.XI.1666) — autorul primei gramatici tipărite a limbii lituaniene, scrisă în latineşte *(Grammatica Litvanica)*, apărută la Königsberg (lit. Karaliaučius), în 1653; în anul 1654, cartea este tradusă, tot la Königsberg, într-o ediţie de proporţii mai restrînse, în limba germană *(Compendium Litvanico—Germanicum)*, ambele retipărite la Vilnius, cu un studiu introductiv de T. Buchiene şi J. Palionis (63 de pagini), în 1957, în original şi versiune lituaniană : *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika 1653 metai* —, găsim unele indicaţii privind fragmentarea dialectală a acestui idiom baltic.

În anul 1950 a fost alcătuit un proiect de *Programă* (aşa i se spune în lituaniană) de culegere a materialului dialectal (autori : J. Balčikonia şi B. A. Larin — *lexicul* şi *sintaxa* —, şi J. Senkus — *fonetica* şi *morfologia*)[9]. În 1950 şi 1951 Institutul de Limbă şi Literatură al Academiei de Ştiinţe a R. S. S. Lituaniene a organizat două anchete (expediţii dialectologice) de probă. Alături de cercetători ştiinţifici, au luat parte şi cadre didactice universitare şi din învăţămîntul secundar (J. Aleksandravičius, J. Dumčius, N. Grigas, J. Kruopas, A. Laigonaitė, J. Paulauskas, J. Palionis, M. Sapijanskaitė, K. Žievys ş.a.). S-a lucrat cu o „programă" cuprinzînd 370 de întrebări referitoare la toate elementele constitutive ale limbii : *lexic* (1—114), *sintaxă* (115—179), *fonetică* (180—283), *morfologie* (284—370). Dacă ţinem cont de faptul că mai multe probleme mai mărunte au fost notate cu litere *(a, b, c. . .)*, putem spune că ancheta numără aproximativ 750 de chestiuni. În primăvara lui 1951, acest chestionar de strîngere a materialului dialectal a fost revizuit şi pus în dezbaterea primei Conferinţe de dialectologie lituaniană. Din vara aceluiaşi an, s-a trecut la cercetarea planificată a dialectelor, ajungîndu-se la întocmirea ALL. Paralel, se pregătesc — şi au şi fost publicate în parte — mai multe monografii dialectale (inclusiv ale graiurilor din zonele de contact cu letona, polona, bielorusa şi rusa)[10].

---

tyrinė jimo istorija, iki 1940 m. (Istoria cercetării limbii lituaniene pînă în anul 1940), Vilnius, 1979 ; id., *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, 1940—1980 m. (Istoria cercetării limbii lituaniene anii 1940—1980)*, Vilnius, 1982 ; id., *Kaip tyrinėta lietuvių kalba (Cum a fost studiată limba lituaniană)*, Kaunas, 1984.

[8] Astfel, au apărut numeroase cercetări monografice şi studii speciale, glosare regionale, etc. În afară de cele citate deja *supra*, vezi şi V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių istorija (Fonetika) (Istoria graiurilor žemaite. Fonetica)* Vilnius, 1973, 370 p. ; J. J Kardelytė, *Gervėčių tarmė (Fonetika ir morfologija) (Graiul din Gervėčiai. Fonetica şi morfologia)*, Vilnius, 1975, 144 p. (localitatea *Gervėčiai* — r. *Gervjaty*, pol. *Gierwiaty* se află pe teritoriul R. S. S. Bieloruse) ; T. M. Sudnik, *Dialekty litovsko-slavjanskogo pogranič'ja. Očerki fonologičeskich sistem*, Vilnius, 1975, 232 p. ; *Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai (Probleme de lingvistică spaţială lituaniană)*, Vilnius, 1977 (culegere de studii), 235 p. ; *Lietuvių kalbos tarmės (Graiurile limbii lituaniene)*, Vilnius, 1970, 519 p. (vezi însemnările noastre din *FD*, VIII, 1973, p. 257—259) ; V. Vitkauskas, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius, 1976, 560 p. *(Dicţionarul graiurilor nord-estice ale dunininčilor)* (sînt graiuri din grupa dialectelor *žemaite*).

[9] Vezi *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius, 1951 ; ed. a II-a, Vilnius, 1956.

[10] Vezi şi consideraţiile noastre din FD *(loc. cit.)*.

Materialul pentru *Atlas* a fost recoltat din peste 700 de localităţi. În urma cercetărilor pe teren, a luat naştere o cartotecă cuprinzînd circa 700 000 fişe.

Hărţile consacrate *lexicului* (119) şi *foneticii* (112) sînt comentate în două volume speciale. În primul volum se discută etimologia cuvintelor, protoforme, semantica termenilor, repartiţia teritorială, forme reconstruite şi forme actuale etc. Comentariile propriu-zise sînt precedate, aici, de *Introducere* (p. 7—32), unde, între altele, se insistă asupra geografiei lingvistice şi importanţei ei la alcătuirea ALL, iar apoi, asupra primului volum.

Harta nr. 1 indică repartiţia spaţială a graiurilor (cu reproducerea schemelor de clasificare—tradiţională şi actuală).

Lituaniana se împarte în două dialecte: *de sud (žemait)* şi *de sus (aukštait)*. Dintre acestea, dialectul *žemait* (ca dialect lituanian) seamănă mai mult cu letona.

Gruparea dialectelor lituaniene în două se face după criterii de natură fonetică. În dialectul *aukštait*, grupurile de sunete din protolituaniană **tja, *tjai, *dja, *djai* se pronunţă *če, čei* (sau *čia, čiai*) şi, respectiv, *dže, džei* (*džia, džiai*), în timp ce *ė* (*e* lung închis) este rostit ca un *e* asemănător cu cel din germ. *See, Reh*, sau fr. *é* în cuvîntul *fermé*; cf. *plačėm* „a celui lat", *jaučems* „boilor", *jaučei* „boii", *jaučeis* „cu boii" sau *plačiám, jáučiams, jaučiai, jaučiais*; *mėdžems* (dat. pl.) „copacilor", *mėdžei* „copaci" sau *mėdžiams, mėdžiai, sėkla* „seminţe", *sėti* „a semăna", *dėti* „a pune".

În dialectul *žemait*, grupurile preistorice **tja, *tjai, *dja, *djai* s-au transformat în *te, tei, de, dei*, iar *ė* este pronunţat ca diftong *(ie)*: cf. *platėm, jáutems, jáutei* sau *jàutė, jáuteis* sau *jáutės, mèdems, mèdei* sau *mèdė*; *siekla, diėti, sieti*.

În graiurile *aukštaite*, *o* este rostit ca monoftong, cu alte cuvinte, ca un *o* mai mult sau mai puţin închis, dar în cele *žemaite* el se comportă ca un veritabil diftong *(uo)*: cf. în limba comună: *brólis* „frate", aukšt. *brolis*, žem. *brúolis*.

Graiurile *aukštaite* şi *žemaite* se subîmpart în trei grupe: occidentală, centrală şi orientală. Între acestea din urmă mai există însă şi graiuri de tranziţie. Criteriile fonetice de care se ţine seama în delimitarea subgraiurilor aukštaite sînt următoarele:

1) pronunţarea diftongilor *am, an* şi *em, en*;

2) grupul *lė*.

În subgraiul occidental, diftongii *am, an, em* şi *en* sînt rostiţi ca *a* şi *e*.

În dialectul *žemait* distingem subgraiurile: sud-vestic, nord-vestic şi sud-estic.

Limba lituaniană literară s-a format pe baza graiurilor *aukštaite* de sud-vest. Procesul acesta se iniţiază de-abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Limba lituaniană literară este, în general, mai conservatoare decît alte limbi indo-europene vorbite în prezent[11]. Acest aspect arhaic a fost preluat din dialectul *aukštait* de sud-vest, pe baza căruia, cum am mai spus, de altfel, s-a şi format limba lituaniană literară. Caracterul conservator al dialectului pomenit se explică, după toate probabilităţile, prin faptul că el este situat

[11] Vezi şi lucrarea noastră, SLG, Iaşi, 1972, p. 125—185.

la periferie, de multă vreme în vecinătate cu dialectele *jatvinge*[12]. Materialul lingvistic de care dispunem probează că *jatvinga* (şi nu vechea prusiană) a constituit puntea de tranziţie dintre limbile baltice şi slave.

Celelalte hărţi ale ALL (2—120) cuprind : denumiri pentru casa ţărănească şi părţile din care este alcătuită (diferitele părţi componente) : acoperiş, temelie, plafon, pardoseală de lut, denumiri ale duşumelei, termeni pentru tindă, cerdac (pridvor), zăvorul uşii, sobă şi părţile ei alcătuitoare, denumiri ale curţii satului, ocolului (pentru vite), căsoaiei şi părţilor ei, denumiri ale adăpostului pentru dobitoace (vaci, cai, porci) şi păsări; termeni pentru arie şi părţile ei ; denumiri pentru locul uşii, pentru locul de depozitare a finului ; termeni pentru baie (construcţie) şi părţile ei ; denumiri pentru garduri şi felurile lor ; denumiri ale uscătoriei de snopi şi părţile alcătuitoare ; denumiri ale obiectelor de gospodărie (căldare, albie/covată, butoi, căzi, ale butoiului de bere ; denumiri pentru putină (ciubăr), mătură, cociorvă, furca pentru oale, lopata de pîine, covată (copaie), instrument pentru bătutul şi pisatul crupelor ; denumiri pentru bătător de rufe ; denumiri pentru netezător şi bătător de rufe ; denumiri pentru coşul (panerul) obişnuit şi coşurile de sărbătoare) ; denumiri pentru feluri de mîncare (supă de cartofi, supă de varză, supă de sfeclă, denumiri ale crupelor, cheagului, ale salamului, termeni pentru salamul din crupe sau cartofi ; denumiri pentru un fel special de unt preparat din smîntînă puţin încălzită ; denumiri ale crupelor sau turtelor din ovăz prăjit ; termeni pentru chiseliţă) ; denumiri pentru diverse tipuri de topoare ; denumiri pentru căruţă şi părţile ei ; termeni pentru sania obişnuită şi părţile ei ; denumiri pentru plug, boroană/grapă, coasă, îmblăciu şi părţile lor ; denumirea uneltelor pentru prelucrarea inului ; denumiri pentru furca de tors şi părţile ei ; denumiri pentru războiul de ţesut şi părţile lui ; denumiri ale pietrei de moară şi părţilor ei; termeni pentru putinei şi părţile din care este alcătuit ; termeni pentru şubă ; denumiri pentru răţoi, cal, mîrţoagă (gloabă, cal de dîrvală), miel ; vier; porumbel; corb ; stancă; botgrós; ciocîrlie ; şarpe ; broască ; plătică/ocheană şi Rutilus rutilus L ; Scardinius erythrophthalmus L (peşte din familia crapului, cu aripioare roşii) ; ştiucă ; mormoloc ; cărăbuş, calu-popii, libelulă ; fluture ; greier şi cosaş ; denumiri pentru cartofi, sfeclă, gulie, morcov, salcie şi lozie ; ienupăr, plop (tremurător) ; termeni pentru fructul de brad şi de pin ; grîul de toamnă ; urzică ; coada-şoricelului ; coacăză ; hrib/mînătarcă ; vineţică ; Agaricus torminosus ; chitarcă ; roşcov ; matca albinelor ; termeni pentru trîntor, pentru stup şi părţile lui, larve de albine (şi albine tinere) ; denumiri pentru fluierul piciorului ; denumiri pentru vale, ridicătură (înălţime) ; izvor ; curcubeu ; termeni pentru crepuscul şi zori ; denumiri pentru fierar, scînteie şi vatra fierarului ; termeni pentru căpiţă (claie), stog şi schirdă ; denumiri pentru floare ; termeni pentru coajă de pîine, călcîi (hrincă) de pîine (codru), colţ de pîine; termeni pentru tăierea lemnului în pădure ; termeni pentru pădure ; adj. *sunkùs* „greu, dificil, chinuitor" şi sinonimele lui ; verbe folosite pentru a exprima noţiunea de „a îmbrăca pantalonii" şi „a îmbrăca fusta" ; repartiţia cuvintelor *geinys*, *keinys* şi accepţiile lor ; repartiţia termenului *drevė* : sensul şi sinonimele lui

[12] Vezi şi J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, t. I. *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*, Varşovia, 1958, p. 26 ; vezi şi articolul aceluiaşi autor : *Jazyk jatvjagov*, în VSJa, 5, Moscova, 1961, p. 3—8.

Scanned with OKEN Scanner

scorbură ; stup în scorbură de copac" ; repartiţia termenului de înrudire *avýnas* (germ. *der Oheim* ; „fratele mamei ; unchi") ; denumiri pentru *soacră* „mama bărbatului" (lit. *anýta* ş.a.) ; repartiţia termenului *šešuras* (germ. *der Schwiegervater)* şi sensul lui ; repartiţia termenului *móša* „sora soţului" şi sensul lui (dacă sensul nu s-ar opune, cuvîntul românesc *moş* ar putea fi înrudit cu cel lituanian ; în acest caz, harta 117 ne-ar interesa şi mai mult) ; repartiţia termenului *dieveris* (r. *déver'*, „fratele soţului") ; repartiţia verbului *brėkšti* şi sensul său (germ. „dämmern" ; r. „brezžit', ressvetat', smerkat'sja") ; repartiţia termenului *sėbras* (germ. „der Freund, der Handelsgenosse, der Kumpan") ; denumiri pentru *martì* „soţia fiului" (germ. *die Braut*, r. *nevestka)* şi *familie* ; repartiţia şi sensul termenilor *padermė* (germ. *der Stamm* ; r. *rod* ; *poroda)*, *gentis* (germ. *die Sippe*, r. *rod* ; *plemja)*, *drevinínkas* (germ. *der Beutner)*, *bartinykas* (germ. *der Be*), *bičiùlis/bičiuõlis* (germ. *der Imker*).

Pentru ca să nu existe dubii în legătură cu forma (înfăţişarea), tipul (tipurile), părţile componente sau detaliile unor obiecte (şi numele lor) din gospodăria (şi ocupaţiile de bază) ale ţăranului lituanian, *Comentariile* la LKA vol. I cuprind ilustraţii reprezentative.

Volumul al II-lea al ALL *(Fonetika)* numără 112 hărţi. În *Comentarii* (148 p.) sînt discutate 3 feluri de probleme : 1) *vocalismul* şi *consonantismul* ; 2) *procese (fenomene) fonetice* ; 3) *accentologia*, din perspectivă *diacronică* şi *sincronică* : de pildă, tratamentul sunetelor din prelituaniană în diverse poziţii (vocale scurte şi lungi, accentuate/neaccentuate etc.) ; consoane dure şi moi, diftongi ; fenomenele de diftongare şi monoftongare ; sincopa ; proteza ; epenteza ; metateza ş.a.

Hărţile şi *Comentariile* ALL (I—II) prezintă, pe de o parte, trăsăturile caracteristice ale *lexicului* şi *foneticii* graiurilor lituaniene de azi, iar pe de alta, unele tendinţe din evoluţia lor.

În anul 1547, a fost tipărită prima carte în limba lituaniană, *Catehismusa prasty szadei*, care nu este decît traducerea unui catehism luteran, realizată de *Martynas Mažvydas* (în formă latinizată, *Martinus Masvidius* sau *Mosvidius)*. În monografia sa, *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas* (Oslo, 1929), lingvistul norvegian Chr. S. Stang ajunsese la următoarele concluzii (de fapt, mai mult ipoteze) :

1) Mažvydas nu provenea din Prusia Orientală (=Lituania Prusiană din marele Ducat Lituanian) ;

2) baza limbii în *Catehism* o constituie graiurile de nord sau *mediožemaite* ;

3) graiul *Catehismului* nu este însă pur *žemait*, ci cuprinde şi elemente *aukštaite*.

Cercetînd particularităţile dialectale ale primei cărţi lituaniene în *fonetică*, *morfologie*, *derivare* şi *vocabular*, J. Senkus relevă asemănările care există între limba acestui text şi graiul *žemait* de azi[13]. În *Gramatica* sa, D. Klein se bazează pe dialectul *aukštait* de vest, precumpănitor în Prusia Orientală. În secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, în acest dialect au fost redactate monumente literare (operele lui B. Vilentas, J. Bretkūnas, J. Rėza ş.a.). În plus, Klein însuşi a trăit în mijlocul celor care vorbeau dialectul amintit, căci a fost pastor în Tilsit. Totuşi, adeseori D. Klein reproduce şi forme paralele din alte dialecte lituaniene. Procedeul ni se pare cu totul explicabil, dacă avem în vedere că pe vremea aceea nu exista încă o normă literară unică. După toate probabilităţile, Klein îşi lua exem-

[13] Vezi J. Senkus, *Pirmosios lietuviškos knygos tarmė (Graiul primei cărţi lituaniene)*, în LKK, I, 1957, p. 67—83.

plele atît din limba vorbită, cît şi din scrierile religioase ale secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea. Formele paralele din dialecte (Klaipėda, Vilnius, Kaunas, Kedainai şi Insterburg), existente la Klein, ne demonstrează că el se sprijinea pe limba vorbită, deoarece nu toate formele atestate în *Gramatica* sa se găsesc în monumentele scrise ce ne-au parvenit din epoca respectivă. Pe de altă parte, unii cercetători au arătat că D. Klein şi-a extras anumite exemple de care avea nevoie şi din predicile lui K. Širvydas (vol. I, 1629, vol. al II-lea, 1644). Această *Gramatică* mai păstrează vocala $\bar{a}$ din vechea baltică, vocală devenită în lituaniana de azi $\bar{o}$. În *Catehismul* lui M. Mažvydas (1547), care are la bază dialectul *žemait*, predomină vechiul $\bar{a}$. Totuşi, într-o operă mai tîrzie a lui Mažvydas (1589), $\bar{a}$ este înlocuit prin $\bar{o}$. În scrierile lui B. Vilentas şi J. Bretkūnas (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), vechiul $\bar{a}$ apare arareori în desinenţele atone şi numai sporadic în rădăcina şi în desinenţele accentuate. În *Gramatica* lui Klein predomină formele cu $\bar{o}$ *(malone, mokytas, moteriški, žinnoti)*. Formele care-l păstrează pe $\bar{a}$ se întîlnesc exclusiv în exemplele citate pentru a ilustra particularităţile dialectului *žemait* din Klaipėda *(pana , žadis* etc.). Prin urmare, *Grammatica Litvanica* atestă că, în secolul al XVIII-lea, vocala protobaltică $\bar{a}$ a trecut, în dialectul *aukštait* de vest, la $\bar{o}$, în timp ce, în dialectul *žemait*, din Klaipėda, vocala primordială $\bar{a}$ se mai păstra.

Întrucît limba lituaniană este fixată în scris la o fază tîrzie (începînd cu secolul al XVI-lea), LKA va constitui izvorul principal şi cel mai important pentru istoria acestui idiom. Numai astfel vor putea fi urmărite, în diacronie, căile de formare a limbii lituaniene pe baza dialectelor vorbite de triburile vechi baltice. Graiurile limbii lituaniene reprezintă, în consecinţă, una dintre cele mai importante surse pentru studierea teoretică şi practică a acestei limbi indo-europene. În plus, materialul oferit de ele contribuie la elucidarea multor probleme de istorie a limbii lituaniene, de lingvistică baltică şi indo-europeistică[14].

În fine, cu prilejul investigaţiilor pe teren în vederea alcătuirii ALL, s-a urmărit reflectarea structurii arhaice a dialectelor tradiţionale. Au fost anchetate îndeosebi persoane din generaţia mai vîrstnică, recurgîndu-se şi la subiecţi de peste o sută de ani, deoarece în intenţia autorilor a stat înregistrarea cît mai amănunţită a particularităţilor specifice acestor graiuri. Dar, cum s-a mai spus, ALL prezintă importanţă nu numai pentru cunoaşterea graiurilor lituaniene (în stadiul lor actual şi în evoluţie), ci şi pentru cercetarea unor probleme de baltistică, slavistică şi indo-europeistică; de asemenea, pentru studierea contactelor interlingvistice : lituano-letone, -ruse, -bieloruse, -polone, -germane.

[14] Lituaniana prezintă, alături de sanscrită, greacă, latină şi gotică, o importanţă deosebită pentru cercetarea trecutului limbilor indo europene. Aceasta impune o cunoaştere mai profundă atît a limbii literare, cît şi a dialectelor, care mai păstrează încă trăsături foarte vechi (în fonetică, gramatică şi lexic). Astfel, în sistemul fonetic observăm abundenţa unor diftongi vechi moşteniţi din indo-europeana primitivă, menţinerea accentului tonic sau muzical (deşi s-a dezvoltat şi un accent de intensitate), tipuri de intonaţii care amintesc de cele din vedică sau dialectul homeric. Declinarea se face după teme (ca în hitită, sanscrită, greacă, paleoslavă etc.). Trăsăturile arhaice disting lituaniana nu numai de toate celelalte limbi indo-europene, ci şi de letonă sau veche prusiană, cu care, firește, are relaţii genetice mai apropiate (vezi şi J. Endzelin, *Baltu valodu skaņas un formas (Sunetele şi formele limbilor baltice)*, Riga, 1948 ; id., *Latviešu valodas gramatika (Gramatica limbii letone)*, Riga, 1951 ; id., *Comparative phonology and morphology of the Baltic languages*, The Hague—Paris, 1971 ; Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo—Bergen—Tromsö, 1966 ; A. J Kaulins, *The Baltic : Origin of the Indo-European languages and peoples*, Kiel, 1977 ; *B* ; LKK ş.a.). Faptul că limba lituaniană a conservat cele mai multe trăsături arhaice l-a îndreptăţit pe H. Hirt să afirme că patria primitivă a indo-europenilor se afla nu departe de actuala Lituanie.

Scanned with OKEN Scanner

SIGLE ŞI ABREVIERI

ALL	= *Atlasul Lingvistic Lituanian*, Vilnius.
aukšt.	= aukštait (dialect lituanian).
B	= „Baltistica", Vilnius.
dat.	= dativ.
FD	= „Fonetică şi dialectologie", Bucureşti.
fr.	= francez(ă).
germ.	= german(ă).
lit.	= lituanian(ă).
LKA, I—II	= *Lietuvių Kalbos Atlasas*, Vilnius.
LKK	= *Lietuvių Kalbotyros Klausimai (Probleme de lingvistică lituaniană)*, Vilnius.
pl.	= plural.
pol.	= polon(ă).
r.	= rusă.
Vraciu, A., SLG	= *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972.
VSJa	= „Voprosy slavjanskogo jazykoznanija", Moscova.
Zinkevičius, Z., LD	= *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966.
žem.	= žemait (dialect lituanian).

THE LITHUANIAN LINGUISTIC ATLAS: PRINCIPLES AND PROBLEMS

ABSTRACT

This paper deals with some problems connected with the elaboration of the first two volumes of the *Lithuanian Linguistic Atlas* (= *LLA*) : I, *Vocabulary*, Vilnius, 1977 ; II, *Phonetics*, Vilnius, 1982, which is to be published in 4 volumes: III, *Morphology*, and IV, *Syntax*.

Political and social division, which lasted for several centuries in Lithuania, caused the apparition of numerous *dialects* and *local variants (patois)*. There seems to be no other IE language except Lithuanian with so many local ramifications ; this fact was noticed by specialists as early as the second half of the last century (F. F. Fortunatov and V. F. Miller, 1972). Many of them focused their attention on the study of these local variants, gathering and interpreting an immense material, which, nevertheless, has to be verified today by observations and inquiries on the spot, on the basis of newer inquiries of *dialectology* and *linguistic geography*. To this purpose a project of *Proposals* for the gathering of dialectal material was made up in the summer of 1950. In 1950 and 1951 the Institute of Lithuanian Language of the Lithuanian SSR Academy of Science organized two test inquiries (dialectological expeditions). The „program" included 370 questions referring to all the constituent elements of the language : the *vocabulary* (1—114), *syntax* (145—179), *phonetics* (180—283), *morphology* (284—370). If we take into account the fact that many problems of smaller interest were marked by letters (*a*, *b*, *c*, ...), we may consider the inquiry to comprise 750 questions. In the spring of 1951 this inquiry for the gathering of linguistic material was revised and then it was a point in the discussion of the First conference of Lithuanian dialectology. In the summer of the same year the planned research of the dialects started off ; it concluded with the elaboration of the *LLA*. At the same time several dialectal monographies (including the study of the subdialects in the areas of contact with Lettish, Polish, Bielorussian and Russian) are being prepared (some of them have already been published). *Dialectal texts* were gathered alongside with the storing of the material for the *LLA*.

The material for the *LLA* was gathered in over 700 localities. As a result of the inquiry, a card index of about 700 000 files appeared. Generally speaking, the inquiries on the spot aimed at the record of the archaic structures of traditional dialects. The questioned were mostly aged persons including generations over 100 years old, as it was the purpose of the authors to store up as completely as possible the peculiarities of traditional subdialects.

The *vocabulary* (119) and *phonetic* (112) charts are included in two special volumes (the etymology of words, protoforms, the semantics of the terms, territorial distribution, reconstructed and present-day forms etc.). To avoid any doubt as to the forms, types and constituent parts of some objects (and their names) of the Lithuanian household and of the basic occupations of the Lithuanian peasant, the „Commentaries" to vol. I include 43 representative illustrations.

The „Commentaries" to vol. II treat of three kinds of problems : 1) the *vocalism* and *consonantism*; 2) *phonetic* processes; 3) the *accentology* both *diachronically* and *synchronically* (e.g. the treatment of sounds in pre-Lithuanian in diverse positions : short and long vowels, stressed and unstressed vowels a.s.o. ; strong consonants and palatals ; diphthongs; diphthongation and monophthongation ; *syncope ; prothesis ; epenthesis ; metathesis*, etc.

LLA is important not only for the knowledge of Lithuanian subdialects in their present-day stage, but also in their evolution as well as for the study of some problems of baltistics, slavistics and IE linguistics. The carrying out of the *LLA* will also facilitate the investigation of interlinguistic contacts between Lithuanian and Lettish, Russian, Bielorussian, Polish and German respectively.

The *maps* and *Commentaries* in the *LLA* (I—II) refer to the characteristic features of *vocabulary* and *phonetics* of present-day Lithuanian subdialects on one hand, and, on the other, to some tendencies in their evolution.

Since the first record of written Lithuanian language belongs to quite a late period (the 16th century), the *LLA* will be the main source and the most important one for the history of Lithuanian. Therefore, one may have a diachronic step-by-step view on the ways of forming of common Lithuanian on the basis of dialects spoken by old Baltic tribes.

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

PROBLEMA AMESTECULUI ŞI A NIVELĂRII LINGVISTICE OGLINDITĂ ÎN EVOLUŢIA DIFTONGILOR DIN DIALECTUL „DEUTSCHBÖHMISCH"

DE

MARGARETA-SIGRID JUMUGĂ

În lucrarea sa *Deutschböhmische Ansiedlungen in der Bukowina*[1], J. Polek localizează cele trei grupuri de dialecte germane din Bucovina şi anume: cel ţipser în sud-vest, adică în Carpaţii Orientali, cel şvab-francon în podişul din sud-est şi între ele, pe coasta de est a munţilor, aşa-numitul dialect „Deutschböhmisch".

Vorbind de „Deutschböhmen", deci de germanii veniţi din Boemia, ne referim la coloniştii aşezaţi în localităţile *Negrileasa, Stulpicani, Frasin, Păltinoasa, Gura Humorului, Boureni, Mănăstirea Humorului, Poiana Micului, Cacica, Solca, Clit, Dealul Iederei, Voivodeasa, Putna, Gura Putnei.*

Pentru formarea şi evoluţia dialectului acestor colonii, ca de altfel în cazul oricărui dialect de insulă, factorii determinanţi sînt originea coloniştilor, modul de aşezare în noua patrie, prestigiul economico-social, cultural sau lingvistic al diferitelor grupuri de vorbitori care intră în amestec etc.

Între cele trei grupuri nu a avut loc nici un fel de amestec. Şvabii şi ţipserii, colonizaţi înaintea celui de al treilea grup, au ocupat zonele mai bune din punct de vedere economic. Astfel, şvabii s-au aşezat în podişul roditor, iar ţipserii, veniţi ca mineri pentru exploatarea zăcămintelor de aur, cupru şi mangan, şi-au creat coloniile în munţi. Ambelor grupuri li s-au oferit o serie de condiţii, cum ar fi: case, în cazul şvabilor uneltele şi sămînţa necesare cultivării ogorului, libertatea de impozite şi recrutare pe mai mulţi ani etc. Al treilea grup, venit mai tîrziu, dintr-o regiune săracă, pradă crizei economice, a fost colonizat într-o zonă cu condiţii mai dure. Terenul pentru casă, agricultură şi păşune, coloniştii au trebuit să şi-l defrişeze singuri. Nici celelalte înlesniri menţionate mai sus ei nu le-au avut. Această stare socială a dus de la început la izolarea grupului, fapt accentuat apoi de graniţele confesionale: coloniştii veniţi din Boemia, aşezaţi la mijloc, erau catolici, spre deosebire de celelalte două grupuri — unul în vest şi altul în est —, în majoritatea lor protestante.

[1] În „Bohemia", Praga, 1901, nr. 360, p. 1.

Coloniştii vin din vestul Boemiei, regiune colonizată şi ea la rîndul ei în cadrul expansiunii spre est a germanilor, adică în perioada germanei medii de sus şi a celei noi timpurii de sus (secolele al XII-lea—al XVI-lea). Aşadar, am putea vorbi, în cazul insulei lingvistice în dicuţie, de un dialect-fiică al unei colonii originare, primare, al unei „colonii-mamă“[2], despre care E. Schwarz şi R. Kubitschek afirmă că nu-şi încheiase procesul de amestec şi de nivelare lingvistică la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea[3], moment cînd are loc colonizarea în Bucovina.

În Boemia, nivelarea începe în secolul al XII-lea, dar pînă în primul sfert al secolului al XIX-lea vin mereu noi colonişti în aşezările deja existente, ceea ce duce mereu la noi amestecuri. După R. Kubitschek, la începutul secolului al XIX-lea încă mai iau fiinţă aşezări ale sticlarilor, veniţi din ariile lingvistice învecinate, adică din Bavaria şi din Palatinatul de Sus[4].

Caracterizînd dialectele din Boemia de vest, H. Hassmann afirmă că ele se deosebesc de celelalte graiuri bavareze-austriace — făcînd abstracţie de cîteva particularităţi ale lexicului, care de regulă au un caracter mai recent şi au pătruns din dialectele germane mijlocii din vecinătate — prin gama foarte variată a diftongilor[5]. Dintotdeauna lingviştii care au cercetat aceste graiuri au remarcat aşa-numiţii „diftongi răsturnaţi“ : *ou* pentru g.m.s.[6] *uo* (în celelalte graiuri bavareze : *ua*) şi *ei* pentru g.m.s. *ie* (în restul graiurilor bavareze : *ia*).

În discutarea diftongilor dintr-un dialect german trebuie avute în vedere următoarele fenomene[7] :

1. Diftongarea vocalelor lungi g.m.s. *î*, *û*, *iu*, ele devenind *ei*, *äi*; *ou*, *au*; *öü*, *äü*, de ex. : *mîn* > *mein*, *niuw* / *nüw* > *neu*, *hûs* > *Haus*. În limba literară, aceşti diftongi s-au unificat cu diftongii vechi *ei*, *ou*, *öu*, fenomen care s-a produs foarte rar în dialectele germane, excepţie făcînd cele bavareze şi cele şvăbeşti, unde g.m.s. *ou*, *ū* au devenit *au* ; *öu*, *iu* au devenit *äü*, *aü* (prin delabializare s-a obţinut *ai*), *î* s-a transformat în *ei*, iar *ei* în *ai*, de ex. în dialectul „Deutschböhmisch“ din Bucovina : *braux*ə < *brûchen* „brauchen“ (a avea nevoie), *vāu̯l* < *vûl* „faul“ (leneş, putred), *glāu̯*(*b*)*m* < *gelouben* „glauben“ (a crede), *vrāu̯* < *vrouwe* „Frau“ (femeie), *hāiṣ*ə < *hiuser* „Häuser“ (case), *hāi̯d* < *hiute* „Häute“ (piei), *hāi̯* < *höuwe* „Heu“ (fîn), *drāi̯* < *dri* „drei“ (trei), *baiṣn̯* <

---

[2] V. Žirmunskij, *Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten*, în „Germanisch-Romanische Monatsschrift“, 18, 1930, p. 116 ; A. Schwob, *Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südostdeutschen Sprachinseln*, München, 1971, p. 73 ; C. J. Hutterer, *Grundsätzliches zur Sprachinselforschung*, în „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache“, vol. 89, 1963, p. 184.

[3] E. Schwarz, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München, 1962, p. 60 ; R. Kubitschek, *Die Mundarten des Böhmerwaldes*, Pilsen, 1927, p. 4.

[4] Cf. E. Schwarz, *Sudetendeutscher Wortatlas*, München, 1952, p. 12.

[5] H. Hassmann, *Entwicklungsgeschichte der Zwielaute in den Mundarten der bayrischen Oberpfalz und Westböhmens*, în „Teuthonista“, 5, 1928 —1929, p. 180.

[6] Germana medie de sus (= g.m.s.) cuprinde dialectele din partea de sud şi de mijloc a ariei lingvistice germane, pînă la graniţa *ich/ik* (care s-a format ca urmare a celei de a doua mutaţii consonantice), în perioada dintre sfîrşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XIV-lea.

[7] R. v. Kienle, *Historische Laut- und Formenlehre des Deutschen*, Tübingen, 1969, p. 34—37.

bîzen „beißen“ (a mușca), *vlaiš*<*vleisch* „Fleisch“ (carne), *māi*<*mei(j)e* „Mai“ (luna mai)[8].

2. Monoftongarea diftongilor *ie, uo, üe*, care au devenit *ī, ū, ǖ* în francona de sud, în cea renană, în partea estică a franconei de est, în Boemia și în dialectele mijlocii de est, de ex. : *lieb*>*lieb* / li : p /, *guot*>*gut*, *brüeder*>*Brüder*. Vocalele lungi rezultate din această evoluție s-au transformat apoi în vocale scurte, cînd erau urmate de două consoane. Astfel, lui *muoter, muoz, gruomat, müeter* din g.m.s. le corespund *Mutter, muß, Grummet, Mütter* în germana nouă de sus. Dialectele, mai ales cele sudice — printre ele pe primul loc bavareza — au păstrat în mare parte diftongii în diferite variante.

3. Labializarea lui *e, i, ei* în vecinătatea consoanelor *w, sch, l* și a celor labiale, respectiv delabializarea lui *ö, ü, eu*, care devin *e, i, ei*.

Dialectul în discuție cunoaște două categorii de diftongi :

1. diftongi în care al doilea element este *u* sau *i* ;
2. diftongi cu *ə*, respectiv *a* ca element final.

Primul grup reprezintă diftongii vechi, păstrați din g.m.s. sau rezultați din evoluțiile arătate ; din al doilea grup fac parte, în general, diftongii noi.

Diftongii vechi sînt lungi sau scurți. Ei sînt descendenți în raport cu accentul silabei, adică a doua componentă prezintă o intensitate mai mică : *duiv* „tief“ (adînc), *vāi* „wie“ (cum), *ghāu* „Kuh“ (vacă), *baisn* „beißen“ (a mușca), *maus* „Maus“ (șoarece), *hōar* „Haar“ (păr). Rareori informatorii pronunțau diftongi ascendenți : *oārbəd* „Arbeit“ (muncă). Deoarece germana, în general, nu cunoaște diftongi ascendenți, înclinăm să admitem în dialectul nostru o influență a mediului aloglot (român).

În dialectul „Deutschböhmisch“ din Bucovina avem următorii diftongi lungi :

1. *āu*<*û, au (ou)* ;
2. *āi*<*î, û̂* (varianta palatalizată a lui *û*), *öu* (varianta palatalizată a lui *au*), *ei, oi* ;
3. *əu, ōu*<*ô* (g.m.s. : *uo*) ;
4. *əi, ōi*<*ei*, varianta palatalizată a lui *o* (g.m.s. : *üe*) ;
5. *āi*<*ei, ie, üe* ;
6. *āə*<*uo* ;
7. *īə, īe, īa*<*ê*(g.m.s. : *ie*), *üe, ei* ;
8. *ōa, ōə*<*ei*.

Diftongii scurți sînt : *au, ai, əi, əu, ui*, de ex. : *brauxn* „brauchen“ (a avea nevoie), *rauba* „Räuber“ (hoț) — aici ar trebui să apară varianta palatalizată (g.m.s. : *röuber*), căreia în dialect îi corespunde *ai*, deci *raiba* —, *baisn* „beißen“ (a mușca), *vaia* „Feuer“ (foc), *sbəigl* „Spiegel“ (oglindă), *nəugəd* „nahe“ (aproape), *gruixa* „kriechen“ (a se tîrî).

Procesul de diftongare a lui *î* și *û* este bine cunoscut, deoarece a jucat un rol important în formarea limbii germane literare. În Bavaria acest proces poate fi considerat încheiat în secolul al XII-lea, în Boemia la începutul secolului al XIV-lea.

---

[8] Pentru formele vechi am preluat transcrierea utilizată în gramaticile istorice, iar pentru cele dialectale, transcrierea folosită în elaborarea atlasului lingvistic sud-vestgerman : *ā, ē* = = vocale lungi, *e, i* = vocale deschise, *b, d, s, v* = consoane surde, *b̥, d̥, s̥, v̥* = consoane sonore.

Vechiul diftong *āu* apărea în g.m.s. numai înaintea unor consoane labiale sau palatale (înaintea dentalelor s-a transformat în *ǫ̂* : *nǫ̂d* „Not“ [nevoie]). În dialect, sfera sa s-a restrîns şi mai mult prin dispariţia componentei *u*, care a fost asimilată de consoana labială : *bām* „Baum“ (copac), *ghāvə̊* „kaufen“ (a cumpăra).

āi̯ apare în dialect ca urmare a diftongării lui *î*, alături de varianta labializată a lui *û* şi *iu* (din *eu*). În bavareză, acest diftong s-a identificat complet cu varianta palatalizată a lui *ȗ*, cînd în silaba următoare apărea *i* sau *j*[9]. Acest *i*, *j* a dus la delabializarea lui *ȗ*, el fiind apoi diftongat ca şi *î* (provenit din i.-e. *ei*), de ex. : *māi̯s* < möuse „Mäuse“ (şoareci), *hāi̯d* < höute „Häute“ (piei), *hāi̯sə* < höuser „Häuser“ (case), *lāi̯d* < liute „Leute“ (oameni), *nāi̯* < niuw „neu“ (nou), *drāi̯* < driu „drei“ (trei).

Şi g.v.s. (= germanul vechi de sus) *-ewi* (din mai vechiul *-awi*) a devenit *āi̯* : *hāi̯* < hewi „Heu“ (fîn), *gvrāi̯a* < frewen „sich freuen“ (a se bucura).

De asemeni, *āi̯* apare drept corespondent pentru g.m.s. *öu* (varianta palatalizată a lui *au*, *ou*). Deşi, aşa cum am arătat mai sus, consoana labială următoare asimilează componenta a doua a lui *au*, dialectul în discuţie l-a păstrat : *rāu̯vm* „raufen“ (a se bate), *glāu̯(b)m* „glauben“ (a crede).

Fiind vorba de un proces general, sprijinit de limba colocvială din patria originară a vorbitorilor şi de limba literară, aceşti diftongi (*āi̯*, *āu̯*) prezintă o evoluţie destul de unitară în dialectul nostru.

Formele divergente apar la ceilalţi diftongi, ei avînd în dialectele germane de sud evoluţii individuale, mai greu de urmărit şi de sintetizat.

ōu̯ este un diftong răspîndit în aşa-numitul dialect „nordgauisch“, care cuprinde Palatinatul de Sus, Boemia de vest, zona Regensburg şi Ingolstadt[10]. Aşa cum s-a mai arătat, este un diftong „răsturnat“, avînd drept corespondent în restul Bavariei *ua*.

După Hassmann[11], vocalele lungi *ê* şi *ô* au avut în bavareză o evoluţie dublă şi contradictorie. În sud, sub influenţa franconă şi romanică, au devenit deja în perioada g.v.s. *uo*, *ie*, în nord, pornind din aria Regensburg, au devenit *ou*, *ei*. Dialectul şvăbesc prezintă o treaptă de mijloc : *ǫǫ*, apropiindu-se astfel cel mai mult de vechiul *ô*. În dialectul „Deutschböhmisch“ apare *ə̄u̯*, *ōu̯*, de ex.: *bə̄u̯xə* „Buche“ (fag), *vəu̯s* „Fuß“ (picior), *həu̯sdn̥* „husten“ (a tuşi), *ghə̄u̯* „Kuh“ (vacă), *(i) mə̄u̯s* „(ich) muß“ (eu trebuie).

Ca şi în alte graiuri bavareze de mijloc, *ə̄u̯*, *ōu̯* apare şi pentru *a* din g.m.s. : *lə̄u̯sn̥* „lassen“ (a lăsa), *nə̆u̯gə̆d* „nahe“ (aproape).

ə̄i̯, *ǫi̯* provine din *ei* (restul graiurilor bavareze prezintă *ia* < g.m.s. *ie*) şi din *üe*, de ex. : *šbə̆i̯gl̥* „Spiegel“ (oglindă), *və̄i̯x* „Vieh“ (animale), *šbǭi̯x(ə)* „Speiche“ (spiţă), *və̄i̯dsn̥*, *vǭi̯dsn̥* „Weizen“ (grîu).

După Lessiak[12], a avut loc următoarea evoluţie : *ei* > *āi* > *ǫi* > *ōoi* > *ǭǫ*. Treapta *ǭi* s-a menţinut pînă astăzi în bavareza de nord şi în dialectele cimbrice, parţial în austriaca de sus, în ariile Salzburg şi Tirol[13]. Această variantă

[9] W. Braune, *Abriß der althochdeutschen Grammatik*, Tübingen, 1970, p. 38.
[10] H. Hassmann, *op. cit.*, p. 191.
[11] H. Hassmann, *op. cit.*, p. 192.
[12] Ap. H. Hassmann, *op. cit.*, p. 188.
[13] *Ibidem*.

apare și în dialectul nostru, în cuvinte bisilabice (vezi ex. de mai sus). În cuvintele monosilabice, evoluția a mers pînă la capăt, deci avem *ǫǫ* : *ǭǫ* „Ei“ (ou), *ghǫǭ(n)* „kein“ (nici un), *dsu̯ǫǫ* „zwei“ (doi), *dǭǫg* „Teig“ (aluat), *brǫǫt* „breit“ (larg, lat), *u̯ǭǫs* „(er) weiß“ (știe). Putem observa această evoluție uneori chiar și în cuvinte care inițial au fost bisilabice: *hǭǫm* < g.m.s. *heime* „heim“ (acasă).

ūi̯ este caracteristic pentru dialectele din Austria inferioară, din Pădurea de mijloc și cea inferioară a Boemiei și din Boemia de sud[14]. Coloniștii au adus acest diftong din Pădurea de mijloc: *šdūi̯ⁿ* „Stein“ (piatră), *lūi̯ⁿ* „Lehne“ (spătar), *vəlūi̯sn̥* „verlieren“ (a pierde), *dsūi̯gn̥* „ziehen“ (a trage). În unele cazuri, el apare pentru vechiul *ei*, dar în general el reprezintă, pe lîngă *öi*, *äi*[15], o variantă „răsturnată“ pentru *ie* din g.m.s.

Diftongii noi prezintă, în general, o unitate mai mare. Prin lungimea în pronunție a vocalelor scurte *o* și *e* au apărut diftongii *ūǫ*, *ī̯ǫ*, de ex.: *hūǫsdn̥* „husten“ (a tuși), *rūǫbm̥* „Rübe“ (sfeclă), *brī̯ǫv* „Brief“ (scrisoare), *lī̯ǫd* „Lied“ (cîntec). Alții sînt urmarea vocalizării lui *r* final; astfel, avem *ēǫ*, *ēǫ*, de ex.: *dēǫ* „der“ (acesta), *ēǫ*, *ēǫ* „er“ (el), *hēǫna* „Hörner“ (coarne), *šdēǫn* „Stern“ (stea). Tot prin vocalizarea lui *r* final a apărut *ī̯ǫ*, de ex.: *bī̯ǫn* „Birne“ (pară), *ghī̯ǫdsn̥* „Kerze“ (lumînare), *mī̯ǫ* „mir“ (mie). Tot vocale noi au luat naștere și prin contracție: *nī̯ǫməd* „niemand“ (nimeni).

Am putut consemna și o serie de forme hibride: *vrāi̯dhōv* „Friedhof“ (cimitir), *lī̯ǫda* „Lieder“ (cîntece), *ǭǫrm* „arm“ (sărac), *ǫārbəd* „Arbeit“ (muncă), *i̯ǫm*, *əi̯m* „ihm“ (lui).

După E. Schwarz[16], patria originară a dialectului cercetat de noi prezintă în general *ou* pentru g.m.s. *o*, *ei* pentru g.m.s. *e* și *oi* pentru g.m.s. *ei*.

În dialectul nostru, *ou* apare ca *əu̯*: *brəu̯d* „Brot“ (pîine), *grəu̯s* „groß“ (mare – adj.), *vlə̄u̯* „Floh“ (purice); *ei* apare ca *e*, *ę̄ǫ*: *šnē* „Schnee“ (zăpadă), *gē* „gehen“ (a merge), *šdē* „stehen“ (a sta), *dsēǫ* „Zehe“ (degetul de la picior), *mēǫ* „mehr“ (mai mult); *oi* apare ca *āi̯*, *ǫi̯* *ūi̯*, *ǭǫ*, *ę* : *bāi̯n* „Bein“ (picior), *māi̯* „Mai“ (luna mai), *ǭi̯xn̥* „Eiche“ (stejar), *šdūi̯ⁿ* „Stein“ (piatră), *lūi̯ⁿ* „Lehne“ (spătar), *dsu̯ǭǫ* „zwei“ (doi), *dǭǫg* „Teig“ (aluat), *sęngsd* „Sense“ (coasa).

Varietatea de corespondențe se manifestă și în cadrul aceluiași cuvînt, de ex.: „Geiß“ (capră) apare în general cu forma *gǭǫs*, la Poiana Micului avem însă *gǫi̯s*, iar la Clit ambele forme. Comparativul adjectivului „heiß“ (fierbinte) este la Cacica și Poiana Micului *hǫǫsa*, la Boureni, Gura Humorului, Clit și Putna *hī̯ǫsa*, la Voivodeasa și Suceviția *hī̯ęsa*. „Kein“ (nici un) are în general forma *ghǭǭ(n)*, la Clit mai apare pe lîngă ea și *ghūi̯*, la Putna *ghǫi̯*, la Poiana Micului *ghə* (forma cu monoftong se datorează probabil influenței limbii colocviale) și *ghūǫni* (un diftong pe care în rest nu l-am mai întîlnit). „Knie“ (genunchi) prezintă la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa și Suceviția forma *ghnāi̯*, la Cacica, Clit și Putna *ghnī̯ǫ*, *ghnī̯ǫ*, la Poiana Micului *ghī̯n* (o variantă neobișnuită, fiind poate rezultatul tendinței de a crea o formă hipercorectă). „Füße“ (picioare) are forma *vāi̯s*, *vǭi̯s* la Boureni, Gura Humorului,

[14] J. Wolf, *Kleine Banater Mundartenkunde*, București, 1975, p. 76–78; H. Hassmann, *op. cit.*, p. 189.
[15] J. Wolf, *op. cit.*, p. 77 (în transcrierea noastră: *ēi̯*, *ōi̯*).
[16] E. Schwarz, *Sudetendeutsche Sprachräume*, p. 62.

Voivodeasa, Suceviţa şi Putna, *vīə̯s* la Cacica. Clit, Poiana Micului. „Buche" (fag) apare la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa, Suceviţa şi Putna *bə̄u̯xə (nə)*, *bǭu̯xə (nə)*, la Clit şi Poiana Micului *būə̯xə*. Interesante sînt formele pentru cuvîntul „Heu" (fîn) şi compuşii lui „Heugabel" (furcă pentru fîn), „Heuschrecke" (lăcustă) etc.: în toate coloniile am întîlnit varianta delabializată în cuvîntul necompus *hāi̯* (excepţie doar Boureni şi Gura Humorului: *hə̄u̯*); în cuvintele compuse am întîlnit *həu̯glə* la Boureni, Gura Humorului, Clit şi Putna, *hǭi̯gla* la Cacica, Voivodeasa, Suceviţa şi Poiana Micului. Forme variate prezintă şi verbul „tun" (a face): la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa, Suceviţa *də̄u̯n*, la Putna şi Poiana Micului *dūə̯*, la Poiana Micului şi *dū̃*, aceasta fiind, ca şi *dūə̯n* la Cacica, influenţată de limba colocvială sau chiar de cea literară.

În general, se poate constata o oarecare regularitate în repartizarea formelor: ele coincid la majoritatea cuvintelor în aceleaşi localităţi, ceea ce permite concluzia că nivelarea s-a produs în favoarea grupurilor de vorbitori cu aceeaşi origine. Totuşi, se observă destul de des că, la un cuvînt sau altul, una sau mai multe localităţi prezintă o formă divergentă faţă de cea a grupului. Oscilaţiile acestea sînt dovada unei nivelări neîncheiate, lupta dîndu-se, în general, între formele aduse de majoritatea vorbitorilor din regiunea Pădurii de mijloc a Boemiei, unde partea de sus prezintă un caracter mai unitar, şi anume bavarez-dunărean (sau de mijloc), dar unde pătrund totuşi şi elemente din Pădurea de jos, şi mai ales din partea ei de sus, al cărei dialect palatin de sus are o arie de circulaţie mai mare[17]. Astfel se explică, de pildă, şi coexistenţa diftongilor *ūə̯* (din vechea bavareză, adus din Pădurea inferioară) şi *ə̄u̯* (din dialectul palatin de sus), pe care vorbitorii îi amestecă uneori chiar şi în acelaşi cuvînt. Asemenea amestecuri nu s-au produs abia în noua insulă, ci unele dintre ele au fost aduse din patria de origine, de ex.: „Kuh" (vacă) are la singular forma *ghə̄u̯*, provenită din bavareza dunăreană, şi la plural *ghūə* (la Clit, Cacica, Poiana Micului *ghīə̯*), din palatina de sus. În unele localităţi apare o formă nivelată *ghə̯ī*, corespunzătoare celei de la singular. Dacă luăm în considerare originea vorbitorilor, putem constata că nu întotdeauna se impune forma transmisă de majoritatea acestora; adeseori nivelarea se produce în favoarea unei forme transmise de o minoritate numerică, ce se bucură însă de acel prestigiu numit de W. Mitzka „Mehrwert an Geltung"[18]. Se poate observa că în dialectul din Boemia de vest nivelarea a avut loc în favoarea palatinei, iar elementele din bavareza dunăreană apar ca forme divergente. Noul amestec din insulele-fiice din Bucuvina nu s-a soldat nici el cu o nivelare dusă pînă la capăt. Cauzele care au împiedicat încheierea acestui proces sînt atît de variate şi complexe, încît nu le putem expune aici.

Rezumînd cele prezentate, putem constata că într-o arie lingvistică din perioada germanei medii de sus, cuprinzînd saxona, alemana şi bavareza

---

[17] E. Schwarz, *op. cit.*, p. 82–83.

[18] Este o formă mai răspîndită sau colocvială, literară, purtătorii se bucură de un prestigiu social, forma prezintă o regularitate sau nu prezintă acele caracteristici primare, evidente, care sînt înlăturate imediat din dialectul intrat în amestec. Vezi V. Žirmunskij, *op. cit.*, p. 118; A. Schwob, *Siedlermischung und Sprachausgleich bei den Deutschen Südosteuropas*, în „Südostdeutsches Archiv", vol. XIV, 1971, p. 230, 238; F. Lang, *Mundart und Herkunft der 1787 in der Bukowina angesiedelten sog. Schwaben*, în „Zeitschrift für Mundartforschung", 1/1963, p. 52.

existau o serie de vocale lungi. Marginea de vest și de sud a acestei arii, de-a lungul Rinului și a Dunării, și-a modificat idiomul originar datorită preluării unor elemente romanice, astfel încît francona și bavareza de la sud de Dunăre au început să se detașeze de aria originară. Prin colonizarea estică s-a creat o nouă arie de margine (saxona de sus, sileziana). În Palatinatul de Sus și în Boemia de vest („bairischer Nordgau“) vocalele lungi inițial s-au păstrat. În jurul anului 1 000 începe aici procesul de diftongare, proces unitar, încheiat la începutul secolului al XVI-lea. Procesul se extinde, cu intensitate descrescîndă, spre nord. După 1 300, un alt fenomen, și anume lungirea vocalelor scurte, se propagă dinspre nord către sud, cuprinzînd și Palatinatul de Sus și Boemia de vest. Acest proces atrage după sine o nouă diftongare.

Valurile mereu noi de colonișți duc și la noi amestecuri. Aceste mișcări continue nu permit încheierea procesului de nivelare. Elementele variate existente sînt aduse în Bucovina în cadrul noii colonizări de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. O serie de divergențe lingvistice devin aici și mai mari, conform concluziei lui F. Lang referitoare la dialectul șvăbesc din Tereblecea, și anume ceea ce este unitar, rămîne unitar, ceea ce este divergent, devine și mai divergent[19]. Concluzia nu se potrivește întru totul dialectului „Deutschböhmisch“ din Bucovina, căci se remarcă o serie de tendințe nivelatoare. Poate că unul din factorii principali care au împiedicat ducerea pînă la capăt a procesului de nivelare din graiurile de aici a fost existența de la început a unui mijloc de comunicare supradialectal (o limbă colocvială numită „Bukowiner Hochdeutsch“), impus de oficialitățile austriace.

DIE MISCHUMG UND DER LINGUISTISCHE AUSGLEICH IN DER ENTWICKLUNG DER „DEUTSCHBÖHMISCHEN“ MUNDART

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit behandelt die Entwicklung der mhd. Diphthonge in den deutschböhmischen Siedlermundarten der Bukowina. Die sog. gestürzten Diphthonge des Bairischen treten — mit verschiedenen Varianten — allgemein in den Ortsdialekten auf. Die reiche Entfaltung der Zwielaute, ihre große Anzahl und Verschiedenartigkeit weist diese Mundarten als Mischdialekte mit nicht oder nur zum Teil abgeschlossenem Ausgleich aus. Das vielfältige Bild der Diphthonge geht einerseits auf das des Heimatgebietes (Siedlermundarten des westlichen Böhmerwaldes; im 19. Jh. kommen solche aus dem nördlichen Böhmerwald hinzu), auf die dort bereits herrschenden Schwankungen zurück, andererseits auf divergente Entwicklungen innerhalb der einzelnen in sich geschlossenen Ortsgemeinschaften, nicht zuletzt auf die darauf folgenden Sekundärsiedlungen.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

[19] F. Lang, *op. cit.*, p. 52.

Scanned with OKEN Scanner

PRINCIPII DE ALCĂTUIRE A *DICȚIONARULUI GRAIURILOR RUSEȘTI (LIPOVENEȘTI) DIN ROMÂNIA*

DE

ANDREI IVANOV ȘI FEODOR CHIRILĂ

În masa vocabularului autohton al graiurilor lipovenești, existente pe teritoriului României de mai bine de două secole, s-au petrecut fenomene lingvistice proprii oricărui grai desprins în timp și spațiu de trunchiul său etnolingvistic : pierderea unor sensuri inițiale și căpătarea altora noi, restrîngerea sau lărgirea sferei semantice a unor cuvinte, precum și dispariția unor cuvinte și apariția altora, ceea ce a dus la îmbogățirea considerabilă a vocabularului acestor graiuri. Lărgirea fondului lexical s-a făcut mai cu seamă prin împrumuturi din limba română.

Primul studiu științific asupra graiurilor lipovenești din țara noastră, datorat lui Vasile Arvinte, a apărut cu aproximativ două decenii în urmă[1]. Ulterior cercetările se amplifică, concretizîndu-se prin apariția de articole și studii, prin teze de doctorat.

Domeniile de investigație, în ordinea priorității lor cronologice, sînt cele ale foneticii și fonologiei, gramaticii, lexicului și onomasticii, circumscrise de regulă la un grai oarecare.

În etapa actuală, lipovenii reprezintă o populație bilingvă. Bilingvismul se manifestă prin folosirea alături de graiul natal și a limbii române ca limbă națională, în orice împrejurare exceptînd cadrul familial restrîns și comunitatea lingvistică respectivă.

Dispariția, deși lentă, dar firească a elementelor autohtone din vocabularul graiurilor lipovenești impune înregistrarea lexicografică a vocabularului acestor graiuri, pentru a pune la îndemîna cercetătorilor dialectologi un amplu material privind modalitățile de exercitare asupra lor a influenței limbii române.

Pînă în prezent au fost întocmite glosare de o întindere mai mică sau mai mare, care însoțesc unele articole, studii și chiar monografii consacrate graiurilor lipovenești. Printre autorii acestor lucrări, amintim pe Vasile Arvinte, Victor Vascenco, Maria Dumitrescu, Pricop Chirilov, Theodor Olteanu, Feodor Chirilă, Andrei Ivanov ș.a.[2]. În pofida numărului lor mare, glosarele de cuvinte

---

[1] Vasile Arvinte, *Un caz de bilingvism slavo-român. În legătură cu elementele românești din graiul lipovenilor din Dumasca*, SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 45—71.

[2] Vasile Arvinte, *op. cit.* ; Victor Vascenco, *Observații asupra graiului rusesc al lipovenilor din satul Pisc, rn. Brăila*, în „Romanoslavica", VII, 1963, p. 95—117 ; Maria Dumitrescu, E.

lipoveneşti existente nu reflectă, după cum am constatat, întregul teritoriu de răspîndire a acestor graiuri. Graiurile lipoveneşti din Moldova şi Bucovina, de pildă, s-au bucurat de mai puţin interes decît cele răspîndite în Dobrogea. Glosarele amintite sînt consacrate vocabularului specific unei singure localităţi, de obicei unui sat sau unei comune. Un glosar sau dicţionar care ar viza un grup de graiuri şi cu atît mai mult graiurile lipoveneşti de la noi nu a fost încă realizat. Practica lexicografică a demonstrat că elaborarea de dicţionare, şi mai cu seamă a dicţionarelor dialectale, este o activitate complexă, necesitînd din partea autorilor lor o vastă pregătire lingvistică şi o tehnică de elaborare bine pusă la punct. Aceloraşi exigenţe trebuie să le răspundă şi elaborarea de dicţionare dialectale bilingve, cum este, de pildă, *Dicţionarul graiurilor ruse (lipoveneşti) din România*, la care ne referim în prezentul articol.

Graiurile lipoveneşti din România, aflîndu-se de cîteva secole în mediul lingvistic aloglot, păstrează, pe de o parte, în bună măsură specificul graiurilor din care s-au desprins, iar pe de alta, capătă tot mai pronunţate amprente ale mediului lingvistic străin la mai toate nivelele limbii. Valoarea unui dicţionar dialectal bilingv este determinată nemijlocit de reflectarea tuturor acestor particularităţi.

În aceste condiţii, ni se pare că elaborarea în viitorul apropiat a unui dicţionar unic, care să cuprindă vocabularul tuturor graiurilor lipoveneşti situate pe teritoriul României, ar constitui un act de cultură extrem de necesar.

Cele de mai jos se vor referi la cîteva probleme legate de ordonarea în dicţionar a vocabularului dialectal cules.

1. Vocabularul graiurilor lipoveneşti cuprinde trei straturi de cuvinte: cuvinte autohtone, moştenite din limba rusă comună, inclusiv elemente lexicale împrumutate altădată din idiomuri vecine; împrumuturi lexicale datorate noilor condiţii de existenţă — lingvistice şi social-economice — pe teritoriul României, şi, în fine, creaţii lexicale proprii, inexistente în limba rusă comună şi, deci, în graiurile ruse convergente. Toate aceste componente ale vocabularului graiurilor lipoveneşti vor fi reflectate în *Dicţionar*. Vor rămîne în afara lui numele proprii (toponime, antroponime etc.), inclusiv poreclele, chiar dacă acestea din urmă îşi au originea în nume comune.

Dicţionarul va cuprinde toate părţile de vorbire, inclusiv interjecţiile, ordonate alfabetic. Perechile aspectuale ale verbelor vor figura, de regulă, în articolul al cărui cuvînt-titlu va fi verbul de aspect imperfectiv. Adjectivele şi adverbele vor fi însoţite de formele lor la gradul comparativ. Adverbele şi adjectivele în [*-mšy*] (*výpimšy* „cherchelit", „cu chef", *adémšy* „îmbrăcat", *razúmšy* „desculţ" etc.), formate de la verbe, vor constitui cuvinte-titlu separate.

Pentru părţile de vorbire flexibile vor fi înserate paradigmele — complete sau parţiale — : *beč* (bežat') „a alerga" (*bjaγú, bjaγiš, bjaγíš, bjaγút', bjaγít', bex, béγla; bjaγí*) sau *cep* (cep') „lanţ" (*cépa, cépu...*).

Novicicov, *Lexicul graiurilor ruseşti din satul „Mila 23"* (*reg. Dobrogea*), în „Romanoslavica", VII, 1963, p. 113—129; P. Chirilov, *Graiul lipovenilor din Pisc — Brăila (fonetică şi fonologie, morfologie, vocabular)*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1975; Th. Olteanu, *Graiul lipovenilor din Mila 23, judeţul Tulcea (sistemul lexical)*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1977; F. Chirilă, *Probleme de sinonimie dialectală*, Bucureşti, 1977; A. Ivanov, *Genul gramatical în graiurile lipoveneşti (cu privire specială asupra genului neutru)*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1977, ş.a.

2. Întrucît între structura fonetică a cuvîntului din grai și cea din limba rusă comună nu există deosebiri esențiale, transcrierea vocabulelor în cuvinte-titlu, cît și a ilustrațiilor contextuale, urmează a fi simplificată, renunțînd, bunăoară, la redarea muierii consoanelor în fața vocalelor [*e*] și [*i*] (*léta* „vară" și nu *l'éta*) și iotării acestora din urmă (*éty* „acest" și nu *jéty*, *iγráiš* „cînți" și nu *iγrájiš*).

Identitatea fonetică a cuvintelor din graiurile lipovenești și din limba rusă comună nu impune vreo adnotare suplimentară în acest sens. Cînd însă există deosebire de ordin fonetic, între paranteze, redată spațiat, este indicată și corespondența lexicală din rusa comună. De exemplu, *beč* (b e ž á t') „a alerga", *béγyt'* (b é g a t'), *svísnut'* (s v í s t n u t'), *čičás* (s e j č á s). Cînd cuvîntul nu există în limba rusă comună, fiind o creație proprie a graiului sau avînd o etimologie străină, inclusiv românească, în afara parantezelor se va da traducerea lui în rusa comună, de pildă : *či* „ili", *báša* „štuka" — „bucată", *prišidínt* „predsedátel'" — „președinte", *tren* „póezd" — „tren".

Invariantele fonematice, în cazul în care acestea sînt realizate prin vreuna din variantele lor, sînt puse în evidență prin formele gramaticale ce urmează după cuvinte-titlu, ca, de exemplu, *lop* „frunte" (lob), *lóba*, *lóbu* ; *γalúpka* „porumbel" (golub'), *γalubýx*.

Pentru cuvintele împrumutate din alte idiomuri, inclusiv din limba română, se va indica sursa de împrumut. De exemplu, *vitéza* < rom. *viteză* „skórost'" ; *alimentára* < rom. *alimentară* „gastronom" ; *γódja* < ucr. *gódi* „ajunge" ; *γič* < tc. *hic* „deloc" ; *várda* < bg. *varda* „atenție", „la o parte", „păzea !".

Cînd un împrumut are corespondente etimologice în două sau mai multe idiomuri, acestea sînt menționate, fără a se indica sursa directă de împrumut. Astfel, *či*, pol. *czy*, ucr. *či* „ili, líbo" — „sau".

Nu se indică sursa de împrumut pentru acele lexeme de origine străină care sînt atestate în lucrări lexicografice pentru graiurile ruse convergente, cum ar fi *baštán* „bostănărie" ; *γóršy* „mai tare", înregistrate în *Dicționarul* lui Dal'[3].

Variantele fonetice ale cuvintelor din articol vor fi inserate în cuvîntul-titlu (*čičás / syčás*) „acum". Sinonimele lor, în schimb, vor constitui articole de sine stătătoare (*či* „sau", *íli* „sau" ; *semakátka* „bicicletă", *bičikléta* „bicicletă").

În concluzie, un articol de dicționar, avînd, de pildă, cuvîntul-titlu un substantiv, va cuprinde : a) cuvîntul-titlu ; b) caracterizarea gramaticală a acestuia ; c) informații etimologice în cazul unor împrumuturi din alte idiomuri ; d) indicarea formei din rusa comună sau traducerea cuvîntului-titlu în limba rusă ; e) traducerea în limba română ; f) paradigme — complete sau parțiale ; g) ilustrații de folosire a cuvîntului.

---

[3] Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.

*Modele de articole de dicţionar**

Ана́ v. **он.**
Ано́ v. **он.**
Аний v. **он.**

ацэ́т[1]**//сирке́** m (U, S) (уксус), „oţet“ ; ўон пашо́л у кумпарати́ву за ацэ́тым „el s-a dus la cooperativă după oţet“.

блок[1] m(дом городского типа), „bloc de locuinţe“ ; ты живо́ш у до́ми, чи у бло́ки ? „locuieşti în casă (cu curte) sau la bloc ?“ [v. şi дом].

бра́ин'к/ы(й)[1], ыя, им // **краси́вы(й)**, „краси́вый“, „frumos“ ; ўот што́фа бра́ин'кыя „ce stofă frumoasă“.

в'Адро́[12] m [pl. в'о́дры[1]], „ведро́“, „căldare“ ;в'адро́м бу́дим набира́ть вады „vom lua apă cu căldarea“.

гу́дин'к/ы(й) v. **гу́ткы.**

гу́тк/ы(й)[1]**//и(й)**[dim. гу́дин' к/ы(й)//и(й)] (плохо́й, некраси́вый) „prost“, „stricat“, „urît“ ; је́ти јаблыки гуткии, ни јеш јих „aceste mere sînt stricate, nu le mînca“.

гич//ничу́т' adv. (соверше́нно, совсе́м), „deloc“ ; а ане́ гич ни спужа́лис „dar ei nu s-au speriat deloc“.

дом[2] m [pl. дАма́[2]] „дом“, „casă“ ; наш дом на крају́ с'ала́ „casa noastră e la marginea satului“[v. şi блок, ха́та].

јада́ f v. **харчи́** .

де́лыт'[1] — **зде́лыт'**[1], „де́лать — сде́лать“, „a face“ ; ви́диш, када́ ни де́лыиш, што́ на́да „vezi, dacă nu faci ce trebuie“.

загл'а́дывать'[1] — **загл'а́нут'**[1], „загля́дывать—загляну́ть“, „a se uita“; загл'ани́ у камо́рку, мо́жа ўон там „uită-te în cameră, poate e acolo“.

зде́лыт' v. **де́лыт'**.

краси́в/ы(й), ыя, ыи v. **бра́ин'кы(й)**.

купл 'а́т'—купит'[2], „покупа́ть—купи́ть“, „a cumpăra“ ; ўот, када́ паеду у Браи́лы, ку́пю тибе́ ку́клу бра́ин'кыју „cînd voi merge la Brăila, îţi voi cumpăra o păpuşă frumoasă“.

лоП[2] m [pl. лАбы́], „лоб“ „frunte“ ; на лабу́ му́ха у тибе́ „e o muscă pe fruntea ta“.

луми́на[3] f (электри́ческий свет), „lumină electrică“ ; засв'ати́ луми́ну „aprinde lumina“.

малАко́[4] m [dim. малАч'ко́], „молоко́“ „lapte“ ; вы́пи ка́нку малака́ тапл'о́ныуа“ „bea o cană de lapte fiert“.

малАч'ко́ mv. **малАко́.**

нАгу́ f [pl. но́ги ; dim. но́шка], „нога́“, „picior“; нагу́ пра́выју сибе́ слама́л „şi-a rupt piciorul drept“.

ничут' v. **гич.**

но́шка v. **нАгу́.**

он//ўон, „он“, „el“, f **Ана́** „она“, „ea“, n **Ано́**, „оно“, „el“, pl. **Ано́**, „они“ „ei“, „ele“.

писмо́[2] m [pl. писмы[1]], „письмо́“, „scrisoare“ ; ади́н писмо́ то́л'ка палучи́л „am primit doar o scrisoare“.

примар' m [pl. примари́], (при́марь, председа́тель сельсове́та), „primar“ ; а ты 'пагавари́ с примар'о́м „să vorbeşti cu primarul“.

пришиди́нт[2] m(председа́тель), „preşedinte“; пришиди́нт пашо́л у куликти́ў „preşedintele a plecat la colectivă“.

рак[2] m [pl. раки́ şi ра́ки], „рак“, „rac“ ; у је́тим јару́ уно́га раку́ў „în malul acesta sînt mulţi raci“.

р'аТ[4] m [pl. р'ады́], „ряд“, „rînd“, „şir“; ужы́ два р'ада прапало́ли „am plivit deja două rînduri“.

рука́[4] f [pl. ру́ки], „рука́“, „mînă“ ; зав'аза́л сибе́ руку́ „şi-a legat (bandajat) mîna“.

р'у́мка[6] f „рю́мка“, „păhărel“; ни р'у́мки во́тки тибе́ низ'а́ пит' „nici un păhărel de ţuică nu ai voie să bei“.

свет[2] m „свет“, „lumină“ ; тут све́та нима́ „aici nu e lumină“.

сычас v. **чичас.**

сол' m, „соль“ f, „sare“; кру́пныуа со́л'у накла́л „ai pus sare grunjoasă“.

самака́тка//бичикле́та//самапр'а́дка f(SR), „велосипед“, „bicicletă“ ; он уме́ит' ката́ца на самака́тки „el ştie să meargă cu bicicleta“.

степ[6] m, „степь“ f, „stepă, cîmp“ ; [pl. ст'ап'а́[3]]; усе́ рабо́чии на ст'апе́ „toţi lucrătorii sînt pe cîmp“.

т'ал'о́нык[2] m[pl. т'ал'а́ты[4]] „телёнок“, „viţel“ ; т'ал'о́ныk вы́бих из двара́ „viţelul a fugit din curte“.

харчи́ pl. // **јада́** f, „еда, пища“, „mîncare“, „hrană“ ; харчи́ бра́выи „mîncare bună“ ; на свайх харча́х „cu mîncare proprie“.

ха́та f [dim. хат'о́нка] 1. дом (дом), „casă“ ; на́ша ха́та но́выја „casa noastră e nouă“ ; 2. ко́мната „cameră“ ; у пире́дни// за́дни ха́ти „în camera din faţă// din spate“ [v. şi дом].

хат'о́нка f v. **хата.**

чича́с adv., „сейчас“, „acum, imediat“ ; чича́с приду́ „vin imediat“.

---

* Abrevieri : SR = slava rusă, S = Sarichioi, U = Unirea (Jurilovca). Cifrele la umărul cuvintelor-titlu vor trimite la modele de paradigme de la finele *Dicţionarului*.

PRINCIPES D'ÉLABORATION DU *DICTIONNAIRE DES PATOIS RUSSES DE ROUMANIE*

RÉSUMÉ

L'article ci-dessus est consacré aux problèmes de l'arrangement du vocabulaire dialectal mentionné dans le *Dictionnaire des patois russes („lipovenești") de Roumanie*, en cours d'élaboration.

Après une analyse minutieuse du matériel recueilli, les auteurs ont tiré la conclusion que le vocabulaire des patois russes („lipovenești") contient trois niveaux de mots : des mots autochtones, hérités de la langue russe commune, y inclus les éléments lexicaux empruntés autrefois à des idiomes voisins ; des emprunts lexicaux dus aux nouvelles conditions d'existence — linguistique et socio-économique — sur le territoire de la Roumanie, et enfin des créations lexicales propres, inexistentes dans la langue russe commune et par conséquent dans les patois russes convergents. Toutes ces parties du vocabulaire des patois „lipovenești" seront représentées dans le dictionnaire.

Le dictionnaire contiendra toutes les parties du langage y inclus les interjections, ordonnées alphabétiquement. Un article de dictionnaire ayant, par exemple, pour le mot-titre un substantif, contiendra : a) le mot-titre ; b) les traits grammaticaux de celui-ci ; c) des informations étymologiques quand il s'agit d'emprunts à d'autres idiomes ; d) la précision de la forme de la langue russe commune ou la traduction du mot-titre en russe ; e) la traduction en roumain ; f) paradigmes — complets ou partiels ; g) illustration de l'emploi du mot.

Les auteurs considèrent que l'élaboration dans l'avenir immédiat d'un dictionnaire de tous les patois „lipovenești" situés sur le territoire de la Roumanie constituera, sans doute, un acte culturel extrêmement nécessaire.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

Scanned with OKEN Scanner

CATEGORIA GRAMATICALĂ A GENULUI ÎN GRAIURILE LIPOVENEȘTI

DE

ANDREI IVANOV

În cadrul mai larg al preocupărilor de slavistică din România, graiurile lipovenești devin obiectul unor cercetări științifice abia spre sfîrșitul anilor '50, domeniile de investigație, în ordinea prioritățiі lor cronologice, fiind cele ale foneticii și fonologiei, lexicului (cu accent sporit asupra onomasticii) și gramaticii (morfologiei), circumscrise, de regulă, la un singur grai.

Cercetarea noastră, desfășurată mai ales între anii 1967—1976, a avut drept obiect un aspect gramatical, morfosintactic prin implicațiile sale, și anume genul gramatical, cu accent special asupra genului neutru al substantivelor, extinzînd aria de investigații asupra tuturor graiurilor lipovenești, prin selectarea celor mai reprezentative unități dialectale din două zone teritoriale de bază — Dobrogea, pe de o parte, Moldova și Bucovina, pe de alta.

Alegerea temei de cercetare a fost determinată nu numai de opinia noastră privind compatibilitatea acestei categorii lingvistice cu noțiunea de *evoluție* m a i a c c e n t u a t ă față de alte categorii gramaticale, mai cu seamă în condițiile existenței divergente a unor idiomuri cum sînt cele lipovenești, cît și de faptul că ea ar putea beneficia pentru prima oară, după cunoștințele noastre, de o abordare *in extenso*.

Unele rezultate ale cercetării au fost expuse în cîteva articole publicate[1]. În comunicarea de față ne vom opri mai cu seamă asupra metodologiei pe care am adoptat-o pentru adunarea și tratarea materialului cules pe teren și care ne-a permis să tragem concluzii de ordin particular și general în legătură cu fenomenul studiat.

---

[1] Vezi lucrările noastre : *Genul neutru într-un grai velicorus de tip divergent*, în SCL, 1967, nr. 5, p. 555—561 ; *Despre iterația morfematică (cu privire specială asupra genului neutru în unele graiuri lipovenești)*, „Analele Universității din București. Limbi slave", XVIII, 1969, p. 57—63; *Sincretismul cazual în flexiunea substantivelor feminine dintr-un grai lipovenesc*, în vol. *Limba rusă*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1975, p. 111—118 ; *Aspectele paradigmatic și sintagmatic ale genului gramatical în graiurile ruse din România (Cu privire specială asupra genului neutru)*, în vol. *Probleme de rusistică și lingvistică generală*, Tipografia Universității din București, 1976, p. 197—209 ; *Puncte de vedere asupra dispariției genului neutru în unele graiuri est-slave*, în vol. *Probleme de filologie rusă*, Tipografia Universității din București, 1977, p. 131—148.

Au fost cercetate graiurile lipovenești din următoarele localități : Carcaliu (idiolectul autorului), Chilia Veche, Jurilovca (actuala Unirea), Mahmudia, Mila 23, Periprava, Sarichioi, Slava Cercheză, Slava Rusă, Sfistofca (jud. Tulcea), Brăteşti, Tîrgul Frumos (jud. Iaşi), Dumasca, Vaslui (jud. Vaslui), Roman (jud. Neamț), Climăuți, Lipoveni, Manolea (jud. Suceava).

Studiul sistemelor și al structurilor, fonologice ori morfologice, ale unui ansamblu de unități dialectale ce se caracterizează prin asemănări și deosebiri structurale, se face, în ultima vreme, aplicîndu-se unul din următoarele două procedee : fie că se construiește mai întîi un sistem general, abstract denumit și sistem maximal sau metasistem[2], pentru a se ajunge la analiza comparativă a sistemelor particulare — fie, invers, se obține descrierea unui sistem particular (denumit, convențional, sistemul A), bine cunoscut cercetătorului, reprezentînd adesea idiolectul acestuia, după care se trece la analiza sistemului maximal, denumit în aceste cazuri diasistem sau, mai rar, geosistem[3]. Atît sistemul maximal, în primul caz, cît și sistemul A, în cel de-al doilea caz, sînt folosite ca etaloane în descrierea comparativă a sistemelor particulare, căci graiurile locale, varietățile locale au și ele sisteme proprii[4]. Folosirea sistemului maximal în descrierea ansamblului de graiuri are ca bază raportul de incluziune existent între un fapt general și unul individual, precum și dorința dialectologului descriptivist de a obține o formalizare cît mai eficientă a structurilor și sistemelor date. Cînd însă unul din sistemele concrete reprezintă idiolectul cercetătorului, atunci, în faza a doua a descrierii, se utilizează scheme ale acestui sistem folosit ulterior ca etalon, ca mijloc de reperare a faptelor similare din alte sisteme, stabilindu-se în final trăsături comune și diferite.

În ce ne privește, am utilizat, *mutatis mutandis*, ca punct de plecare și ca sistem de referință (= etalon) schema idiolectului nostru : pornind de la sistemul particular A am ajuns, prin procedeu deductiv, la diasistem, iar de aici la sisteme individuale.

Reprezentînd, în planul expresiei, „suma teoretică a mulțimilor de elemente“ [5], în cazul de față a mulțimilor unei categorii gramaticale pentru mai multe unități dialectale, diasistemul se obține prin operații de selectare a elementelor comune, ce conferă ansamblului de graiuri caracterul de continuitate. El se obține de asemenea și prin inventarierea elementelor de discontinuitate (a elementelor discrete), dinainte înregistrate pentru fiecare idiom în parte. Analiza noastră s-a efectuat astfel în trei faze : (1) înregistrare de elemente concrete, (2) construire de scheme la nivel de dia-

---

[2] Vezi, de ex., С.В. Бромлей, Л.Н. Булатова, *Об эталоне сопоставительного описания морфологии русских говоров*, ВЯ 4, 1965, p. 74—79 ; Р. И. Аванесов, *Русская литературная и диалектная фонетика*, Moscova, 1974, p. 160.

[3] Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fonomorfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968, p. 17.

[4] Cf., Р.Н. Аванесов, *Описательная диалектология и история языка*, în vol. *Славянское языкознание. V Международный съезд славистов*, Moscova, 1963, p. 293—319; A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, în vol. *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 182.

[5] Cf. С.В. Бромлей, Л.Н. Булатова, *Очерки морфологии русских говоров*, Moscova, 1972, p. 10.

sistem și (3) obținere de sisteme concrete, individuale. Ne vom opri, în continuare, asupra fiecărei faze.

Realitatea concretă de pe teren ne-a impus să folosim, drept sursă comună de înregistrare a materialului dialectal, codul lingvistic (varianta orală), și nu codul de semne (varianta scrisă) al idiomurilor, iar dirijarea înregistrării a fost posibilă grație folosirii unui chestionar alcătuit în limba română și cuprinzînd 118 substantive de gen neutru. Aceste substantive, însoțite de un determinant (adjectival, pronominal sau verbal), erau introduse în scurte enunțuri și trecute prin toate cazurile (zone paradigmatice). Informatorii, reprezentînd ambele sexe, trei generații diferite și, pe cît posibil, ocupații diferite, au fost solicitați să transpună în graiul lor natal enunțurile, urmărindu-se astfel comportarea paradigmatică și sintagmatică a substantivelor neutre. Întrucît „categoriile gramaticale sînt noțiuni care se exprimă cu ajutorul morfemelor", iar „genul ... gramatical este o chestiune de acord" [6], s-a căutat ca determinanții să reprezinte lexeme relevante din punct de vedere al opoziției de gen. De pildă: *bÁl'šája* are formantul gramatical *(-ája) marcat* (intens) suprasegmental, față de *krásnyja*, unde același formant (*-yja*) este *nemarcat* (extens), suspendînd opoziția neutru / feminin și realizînd opoziția non-masculin / masculin. Să comparăm și sintagmele *krásnyja jáblyka* „măr roșu" și *krásnyja blúza* „bluză roșie", pe de o parte, unde determinații și determinanții au mărci gramaticale nemarcate, exprimînd două genuri — feminin și neutru —, și *krásny cvet* „culoare roșie", opusă lor în acest sens. Determinanții adjectivali exprimă opoziția de gen ternară numai la nominativ și acuzativ (*bÁl'šája* (*lóTka*) „barcă mare" / *bÁl'šója* (*vAknó*) „fereastră mare" / *bÁl'šój* (*γórYT*) „oraș mare" sau *bÁl'šúju* (*lóTku*) / *bÁl'šója* (*vAknó*) / *bÁl'šój* (*γórYT*)). Formele de trecut ale verbelor realizează atît opoziția *binară* non-masculin/masculin, de pildă, (*Aná, Anó*) *výsychla* „ea, el s-a uscat" / *von výsyχ* „el s-a uscat"), cît și opoziția *ternară* feminin/neutru/masculin : (*Aná*) *dašlá* / (*Anó*) *dašló* / (*von*) *dašól* „el, ea a ajuns".

Substantivele pot fi înzestrate cu morfeme exprimînd, în anumite zone paradigmatice, opoziția fie binară (masculin, neutru / feminin), fie ternară (masculin / neutru / feminin) a categoriei genului.

Dubla comportare a morfemelor gramaticale, mai exact exprimarea completă sau incompletă a categoriei gramaticale a genului atît în planul paradigmatic, cît și în cel sintagmatic, se află în legătură cu raportul dintre morfeme (morfeme invariante) și alomorfe (morfeme variante). Morfemul invariant /-∅/, bunăoară, se realizează ca [-*ó*] (*kal'Asó* „roată") sau ca [-*'ó*] (*b'Al'ó* „rufărie", „lenjerie"). Este evident că nivelul morfologic are ca bază aici nivelul fonologic, raportul dintre *fonem* și *sunet*.

Dar legătura dintre cele două nivele uneori poate fi aparentă. Așa, de exemplu, fonemul /*a*/ se regăsește în [-*á*] (*kAzá* „capră") [-*'á*] (*z'Aml'á* „pămînt"), [-*a*] (*úl'ica* „stradă"), [-*'a*] (*bán'a* „baie"). Din punct de vedere fonologic, am putea exemplifica și cu lexemele *slóva* „cuvînt" și *mór'a* „mare". În plan morfematic însă, ultimele două cuvinte nu pot constitui exemple

[6] J. Vendryès, *Le langage*, Paris, 1921, p. 106 sau, altfel formulat, H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ed. rusă, Moscova, 1960, p. 316).

pentru a demonstra realizarea concretă a morfemului /-a/ ca [-a] (*úlica*) sau [-'a] (*bán'a*), întrucît, trecînd la planul sintagmatic, ele nu pot fi ocurente în sintagmele de tipul *šyrókYju úl'icu* sau *l'óplYju bán'u*.

Această situaţie a impus respectarea următoarelor două etape de bază în analiza categoriei gramaticale a genului şi îndeosebi a subcategoriei ei — genul neutru în graiurile lipoveneşti[7]: (a) inventarierea alomorfelor şi (b) reducerea alomorfelor la morfeme invariabile, ambele etape întîi la nivelul sistemului etalon, iar apoi la cel al *diasistemului dialectal divergent*. Variantele morfematice (alomorfe) se inventariază şi se reduc la invariante, respectîndu-se ordinea ierarhică a nivelelor gramaticale: nivel paradigmatic (atît al determinaţilor, cît şi al determinanţilor) şi nivel sintagmatic.

Astfel, în sistemul-etalon, ca să ne referim aici în detaliu numai la acesta, au fost identificate, pentru nominativ singular, pe baza unui anumit număr de s u b s t a n t i v e, următoarele nouă morfeme gramaticale: [-∅] (stol-∅)[8], [-'∅] (kon'-∅, kravát'-∅), [-j] (sará-j), [-ó] (vAkn-ó), [-'ó] (ruž'-ó), [-á] (ruk-á), [-'á] (svin'-á), [-a] (xát-a, mýl-a), [-'a] (bán'-a, mór'-a).

Trecînd substantivele respective şi prin celelalte verigi ale paradigmei lor de singular, am obţinut inventarul complet al morfemelor, din care, procedînd la reducerea variantelor la invariante, a reieşit următorul tablou al morfemelor gramaticale ale substantivelor: /-∅/ : [-∅] (stol-∅), [-'∅] (kon'-∅, kravát'-∅), /-j /: [-j] (sará-j), / -o / : [-ó] (vAkn-ó), [-'ó] (ruž'-ó), [-a] (mýl-a), [-'a] (mór'-a), / -a/ : [-á] (ruk-á), [-'a] (svin'-á), [-a] (xát-a), [-'a] (bán'-a).

Prin aceeaşi succesiune a etapelor de analiză a morfemelor s-a obţinut şi pentru anumite categorii de d e t e r m i n a n ţ i inventarul morfematic. De exemplu, pentru pronumele posesive: / -j /: [-j] (mo-j), / -jó / : [-jó] (mA-jó), / -ja / : [-já] (mA-já). Contextele-diagnostice au pus în evidenţă, pentru toate zonele paradigmatice, următoarele posibilităţi de ocurenţă a morfemelor gramaticale ale pronumelor posesive şi substantivelor: /-j / + (a) /-∅ /: [-∅] (moj dom), [-'∅] (moj kon', moj kravát'), (b) / -o / : [-ó] (moj vAknó), [-'ó] (moj ruž'ó), [-a] (moj mýla), (moj mór'a).

Prin urmare, în sistemul dialectal A, folosit de noi în cercetare ca sistem-etalon, categoria gramaticală a genului este un subsistem b i n a r, opunînd două componente constitutive ale lui: *genul masculin* şi *genul feminin*, în virtutea faptului că substantivele cu marca gramaticală / -o / (substantive neutre) au abandonat tradiţionalul regim sintagmatic, relevant doar la nominativ-acuzativ, şi l-au adoptat pe cel specific substantivelor în / -∅ /.

În cadrul sistemului dialectal m a x i m a l (= diasistem dialectal) se desprind, în afara sistemului A, două zone dialectale, exprimînd tot atîtea modele ale opoziţiei constituenţilor categoriei gramaticale a genului: zona dialectală din sud-estul ţării (ZD_1) şi zona dialectală din nord-estul ţării (ZD_2).

În graiurile dobrogene (ZD_1), cu excepţia graiului de la Carcaliu, substantivele în discuţie manifestă o pronunţată aderenţă la modelul paradigmatic şi sintagmatic specific substantivelor feminine. De exemplu: *Ty n'i znájiš*

[7] Un model, incontestabil reuşit, de analiză structurală de acest gen, aplicată la aromână, ni-l oferă Matilda Caragiu-Marioţeanu, *op. cit.*

[8] Lexemele sînt redate aici prin notarea lor fonetică simplificată.

γór'u mAjú „Tu nu cunoști necazul meu" (Jurilovca-Unirea), *Ja prišlá s ad'i-jály bAl'šăj* „Eu am venit cu o plapumă mare" (Mila 23), *Is stády idut' dva čobána* „Cu turma merg doi ciobani" (Sarichioi, Jurilovca-Unirea, Slava Rusă, Slava Cercheză). După cum se vede, constatarea privește substantivele cu desinența *atonă*, căci cele cu desinența *accentuală* păstrează, în marea majoritate a cazurilor, vechiul model paradigmatic și sintagmatic, creînd chiar incongruențe gramaticale de tipul *Ja p'u krásnyju vinó* „Eu beau vin roșu" (Jurilovca-Unirea), de unde și concluzia asupra rolului factorului suprasegmental în evoluția gramaticală a substantivelor neutre în graiurile ruse de tip divergent.

Mult mai fidele tradiționalei scheme paradigmatico-sintagmatice se dovedesc a fi substantivele „neutre" din graiurile din Moldova. Doar cel de la Brătești manifestă tendința de a îngloba aceste substantive în categoria celor masculine.

Așadar, opoziția *ternară* a termenilor categoriei gramaticale a genului, proprie marii majorități a graiurilor velicoruse convergente, în graiurile lipovenești (rusești de tip divergent) (1) fie că a devenit *binară*, (2) fie că este pe cale de a deveni binară, paralel cu (3) păstrarea, în graiurile din nordestul țării, a modelului tradițional.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ РОДА В ЛИПОВАНСКИХ ГОВОРАХ

РЕЗЮМЕ

Исходя из диалектного эталона, отражённого в родном говоре автора данной статьи, мы построили максимальную русско-липованскую морфемную систему существительных и их определителей, а затем из неё были выведены и соответствующие частные подсистемы.

Это позволило выявить трёхчленную систему грамматической категории рода, основанную на противопоставлении мужского, среднего и женского родов и характеризующую северовосточную группу липованских говоров. Ср., например, *Поедем у той горыд/Дай толстыя одеяло/Он сел у большую лодку*, и другую двучленную с противопоставлением мужского рода женскому:

а) *Поедем у той горыд/Дай толстыю одеялу,/Он сел у большую лодку*, свойственную подавляющему большинству добруджанских говоров.

б) *Поедем у той горыд, Дай толстый одеяло/Он сел у большую лодку*, характерную лишь говорам села Каркалиу уезда Тулча и села Брэтешти уезда Яссы.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

Scanned with OKEN Scanner

EVOLUȚIA RAPORTURILOR SEMANTICE LA NIVELUL UNUI GRAI ALOGLOT

DE

FEODOR CHIRILĂ

Cercetarea monografică a vocabularului unui grai aloglot oferă neîndoios posibilitatea de a scoate în evidență raporturile semantice ce se stabilesc între elementele autohtone din vocabular și cele venite pe calea împrumutului din alte limbi. Este bine cunoscut faptul că împrumuturile, încadrîndu-se în sistemul lexical, nu numai că contribuie la îmbogățirea vocabularului, dar produc totodată modificări importante în semantica lexemelor cu care vin în contact (Pabisowa, *O specyfike*, p. 93).

Studiul nostru încearcă să prezinte unul din multiplele aspecte ale raporturilor semantice la nivelul sistemului lexical al graiului rusesc din Carcaliu și anume cel al evoluției raporturilor sinonimice ca rezultat al împrumuturilor.

Evoluția independentă, prin izolarea timp de aproape două secole de limba rusă comună, din sînul căreia s-a desprins, precum și influența exercitată nemijlocit din partea sistemelor lingvistice străine, cu care s-a aflat în contact, a dus la amplificarea fondului slav din acest grai cu termeni primiți succesiv din slava bisericească, graiurile turcice, ucrainene, românești etc. ; în ultimele decenii, un număr extrem de mare de cuvinte noi a fost însușit din limba rusă standard și, mai ales, din limba română în forma ei populară sau literară. Odată asimilate, toate acestea au devenit elemente organice, proprii sistemului graiului aloglot. Ele au contribuit, fără îndoială, la înnoirea domeniului lexical al acestui grai, imprimîndu-i totodată sinonimiei dialectale un caracter complex și variat, motivat de specificul realității etnografice a acestei zone și, indirect, de condițiile social-economice și istorice în care a trăit populația vorbitoare à graiului aloglot din Carcaliu.

Din analiza concretă a sistemului lexical al graiului aloglot din Carcaliu, județul Tulcea, reiese clar faptul că prezența împrumuturilor lexicale nu duce în mod obligatoriu la înlocuirea imediată a cuvîntului autohton prin cel împrumutat, după cum consideră unii (cf. Barannikova, *K voprosu*, p. 116 ; A.F. Manaenkova, *Jazykovye otnošenija*, p. 54). În acest caz, „propriu" și „străin" coexistă multă vreme și nu întotdeauna se diferențiază semantic. Cauza acestui fenomen constă, credem, în gradul de funcționalitate a cuvîntului

Scanned with OKEN Scanner

împrumutat. Dacă gradul de funcţionalitate a cuvîntului împrumutat este mai mare decît al celui autohton, atunci fie că se produce o diferenţiere semantică, fie că elementul împrumutat îi reduce gradul de întrebuinţare celui autohton, care, în cele din urmă, trece în vocabularul pasiv al graiului. Iată, de exemplu, cazul cuvintelor care formează seria de sinonime : *bolínki* / *bukánči* (< rom. *bocanci*, DEX, 594) // *polsapóžki*, unde termenul *polsapóžki* a trecut deja în vocabularul pasiv, iar locul său i-a fost luat de împrumutul românesc *bukánči*, care se substituie în orice context prin *bolínki*. Un alt exemplu îl constituie seria de sinonime : *papúc* (< tc. *papuc*, Uš., III, 28; Vasmer, III, 203)// *pantóf*, (DLRM, 581) // *polovínki*, din care lexemele sinonimice *papúc* şi *pantóf* coexistă de multă vreme şi, de asemenea, se substituie reciproc în orice context, pe cînd *polovínki* se află de mult în vocabularul pasiv.

Este cunoscut faptul că atunci cînd un grai suferă unele schimbări condiţionate într-o măsură sau alta de factorii externi, vorbirea este bogată în inovaţii care intră în concurenţă atît între ele cît şi cu elemente autohtone. Atunci apariţia, precum şi folosirea sinonimelor totale sînt inevitabile. Este cazul sinonimelor de tipul : *viraplán* / / *samoljót* / / *avijón*, unde toate cele trei cuvinte exprimă, deopotrivă, noţiunea de „aparat zburător". Acest lucru se poate spune şi despre seria sinonimică *samokátka* / / *bičikléta* (<rom. *bicicletă*, DEX, 84) sau despre seriile sinonimice *kartóška* / *barabúlja* (< ucr. *barabula*, Hr., I, 28), *žálovanie* / *salár* (< rom. *salar*, DEX, 823) / / *ljáfa* (< rom. *leafă*, DEX, 4 927) ş.a.

De obicei se recurge fie la împrumut, fie la calc atunci cînd, datorită contactului dintre două comunităţi lingvistice diferite, într-una din ele se iveşte necesitatea denumirii unei noţiuni noi. În acest caz se stabileşte şi un raport de strictă determinare între calc şi o noţiune nouă. Fără îndoială că, de exemplu, cuvîntul *maláj* cu sensul „făină de porumb", un împrumut din limba română, a adus, la timpul său, o noţiune nouă în graiul aloglot din Carcaliu. Totuşi, un calc sau un împrumut nu apare numai în cazul cînd se iveşte nevoia denumirii unei noţiuni noi. În prima etapă a contactului cu noile produse româneşti şi, deci, înainte de a se impune cuvîntul *maláj*, vorbitorii graiului din Carcaliu au calchiat parţial expresia moldovenească *făină de păpuşoi* în *papušóvaja muká* (< rom. dial. *păpuşoi* „porumb" şi *muká* „făină", Candrea, 406 ; Tiktin, III, 1 118), reluînd lexemul rus *muká*. În felul acesta, în graiul din Carcaliu au apărut determinanţii opoziţionali : *pšeníčnaja muká* / *papušóvaja muká* (cf. mold. : *făină de păpuşoi* / *făină de grîu*), care au avut o circulaţie largă în vorbirea purtătorilor acestui grai. În prezent, sintagma *papušóvaja muká* cedează locul termenului *maláj* din graiul muntenesc şi din limba literară (< rom. *mălai*, DEX, 530). Termenul *malaj* însă acoperă în prezent şi sensul de „lipie din făină de porumb", pentru care exista deja în grai cuvîntul *kóržyk* - un împrumut din ucraineană (< dim. ucr. *kóržyk*, Hr., II, 283). Ca urmare, cuvîntul dialectal muntenesc *maláj* a intrat în relaţii sinonimice cu *kóržyk*, care în prezent are, de asemenea, o circulaţie mai redusă. Aşa s-au format serii de sinonime de tipul *papušóvaja muká* / / *maláj* ; *kóržyk* / / *maláj*.

Exemplele de mai sus confirmă, credem, faptul că atunci cînd un grai asimilează numeroase împrumuturi, există mai întîi o identitate de sens între termenul nou şi cel autohton. Cu timpul, prin vorbitorii graiului se

realizează, în general, o diferențiere semantică a celor două lexeme, bineînțeles, în cazul cînd ambele unități lexicale continuă să existe. Prin urmare, se împrumută cuvinte nu numai pentru a desemna noțiuni noi, dar și din nevoia de a se crea sinonimele necesare preciziei și expresivității. Ca urmare a acestui fapt, graiul din Carcaliu cunoaște extinderea unor serii de sinonime prin împrumuturi, motivată de conținutul comunicării. Astfel, alături de *karaúl'ščik*, apar *kuraǧéj* (< tc. *kuraç*, Radloff, II, 2, 925), *vardíst* (< rom. pop. *vardist*, DEX, 324), *páznik* (<rom. *paznic*, DEX, 663).

Adesea, o nesuprapunere semantică a două sau mai multor unități lexicale ajută la elucidarea valenței lexemului, a distribuției acestuia în context. Așa, de pildă, apropierea semantică a lexemelor *sklad, ambar, depózit, magázin, pógreb, komórka, šoprón, kóšnica, saráj, magazíja*, care exprimă noțiunea „loc de păstrare", nu presupune identitatea lor totală, întrucît, în context, ele posedă posibilități de distribuție proprii.

În analiza cîmpului lexematic al noțiunii „loc de păstrare" plecăm de la premisa că sensul unei unități lexicale nu e un întreg nediferențiat, ci un fascicul de trăsături divizibile (Coseriu, *Sémantique*, p. 153), care este analizabil în elementele conceptuale legate între ele în anumite feluri în conținutul unei noțiuni. Astfel, în conținutul noțiunii „loc de păstrare", de pildă, se pot identifica următoarele trăsături distinctive (pentru exemplificare, ne folosim de procedeul descompunerii în seme, aplicat de B. Pottier, în *Vers une semantique*, p. 117): — încăpere în care se păstrează alimente, lemne, mărfuri etc. (S_1); — clădire în care se păstrează alimente, mărfuri etc. (S_2); — construcție cu acoperiș, dar fără tavan, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc. (S_3); — construcție cu acoperiș, fără tavan, așezată pe stîlpi, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc. (S_4); — clădire pentru păstrat cereale (S_5); — încăpere pentru păstrat cereale (S_6); — loc unde se depozitează, pe un vapor, mărfurile transportate (S_7); — construcție de nuiele sau de șipci în care se păstrează știuleții de porumb (S_8); — încăpere subterană în care se păstrează unele materiale sau produse (S_9); — odăiță în care se păstrează alimente sau obiecte care au o întrebuințare mai rară (S_{10}). O astfel de corelație a denumirilor folosite în grai pentru noțiunea de mai sus ar putea fi ilustrată prin tabelul de la p. 114[1].

Marcînd trăsăturile distinctive, tabelul de mai jos evidențiază totodată că fiecare din lexeme își are sferele sale de întrebuințare și, fixîndu-se în anumite clișee, ele nu se pot substitui întotdeauna, deși ca noțiune sînt perfect identice. Din cele 10 lexeme, doar patru coincid semantic și au numărul cel mai mic de seme. Celelalte elemente ale cîmpului lexematic se află însă în raport de sinonimie parțială, întrucît exprimă denumiri ale diverselor varietăți ale noțiunii generale de „loc de păstrare".

[1] Fiecare lexem din tabel este caracterizat prin prezența unui anumit număr de seme marcată cu (+) și prin absența altora marcată cu (—). Această absență reprezintă existența unei opoziții care disjunge lexemul dat de celelalte lexeme caracterizate prin prezența semei respective.

Scanned with OKEN Scanner

Seme / Lexeme	S_1	S_2	S_3	S_4	S_5	S_6	S_7	S_8	S_9	S_{10}
sklad	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−
magázin	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−
depózit	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−
magazíja	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−
ambár	+	−	−	−	+	+	+	+	−	−
pógreb	+	−	−	−	−	−	+	−	+	−
kamórka	+	−	−	−	−	−	−	−	−	+
šoprón	+	−	−	+	−	−	−	−	−	−
kóšnica	+	−	−	−	−	−	−	+	−	−
saráj	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−

Asimilarea consecutivă a împrumuturilor din alte limbi, ca urmare a evoluției vocabularului, a dus la formarea unor serii de sinonime pentru noțiunea generică de „loc de păstrare". Astfel, lexemul *magázin* a căpătat drept sinonim termenul *sklad* (Dal', IV, 155) din limba rusă standard. Amîndouă s-au păstrat în graiul actual și coexistă, cu toate că au o identitate semantică totală. Ulterior însă, cîmpul lexematic al noțiunii a suferit o evoluție mai complicată. La început lexemelor *magázin* și *sklad* li se alăturase împrumutul lexical *ambár* (< tc. *ambar*, Dal', I, 14) pentru a exprima sensul de „clădire pentru păstrat cereale" (S_5), precum și „încăpere pentru păstrat cereale" (S_6), devenind, în cele din urmă, sinonim al acestora prin înțelesul de „loc de păstrare" (S_1), precum și „clădire în care se păstrează alimente, mărfuri etc." (S_2). Ca urmare a intensificării transportului de mărfuri cu vase fluviale sau maritime, termenul *ambár* și-a căpătat o circulație largă în vorbirea purtătorilor graiului aloglot și și-a lărgit, totodată, sfera sa semantică, primind sensul „loc unde se depozitează, pe vapor, mărfurile transportate" (S_7). În felul acesta, termenul *ambár* a intrat în raporturi de sinonimie parțială cu lexemul autohton *pógreb*, deoarece acesta din urmă, în afară de (S_7), exprimă și o nuanță semantică specifică de „încăpere subterană în care se păstrează unele mărfuri, materiale, produse etc." (S_9).

Ca urmare a noilor condiții economice, lexemele *magázin* și *sklad* cedează în prezent terenul în favoarea împrumuturilor din limba română *depózit* (DEX, 246) și *magazíja* (DEX, 516). Noile împrumuturi cuceresc teren, devenind în prezent cele mai obișnuite cuvinte și pentru sensul exprimat de *pógreb*, preluînd concomitent și domeniile de întrebuințare ale lexemelor autohtone *magázin* și *sklad*. În felul acesta, termenii *depózit* și *magazíja* au intrat în raport de sinonimie totală cu *magázin* și *sklad*, substituindu-se reciproc.

Evoluția semantică se continuă însă: prin noțiunea generală „loc de păstrare", cuvîntul *magázin* a intrat în relații de sinonimie parțială cu *saráj* (Dal', IV, 158) care, pe lîngă sensul general, exprimă și unul mai specializat: „construcție cu acoperiș, fără planșeu de tavan, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc." (S_3), ceea ce impune încadrarea în cîmpul lexematic a unui alt element, și anume *šoprón* (<rom. *șopron*, DEX,

928) care, la rîndul său, exprimă o nuanță semantică nouă, aceea de „construcție cu acoperiș și fără tavan, așezată însă pe stîlpi, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc." (S_4).

Din cîte știm, purtătorii acestui grai, pe lîngă pescuit și comerț cu pește, s-au ocupat și cu cultivarea pămîntului. Astfel, cerealele (grîul, secara, orzul etc.) le depozitau în hambare, cînd era vorba de cantități mai mari, iar cantitățile mai mici de cereale sau făină le păstrau într-o încăpere mai mică, pe care au numit-o *kamórka* (S_{10}) (Dal', II, 234). Modelul de construcție pentru depozitarea știuleților de porumb, cît și termenul corespunzător au fost împrumutate de la ucraineni: *kóšnica* (Hr., II, 296) „construcție de nuiele sau de șipci în care se păstrează știuleții de porumb" (S_8), care se află într-un raport de sinonimie parțială cu *ambár* prin (S_6).

Analiza raportului semantic dintre unitățile lexicale ale cîmpului nostru demonstrează că cele 10 lexeme se află în raporturi de sinonimie prin sensul general de „încăpere în care se păstrează alimente, lemne, mărfuri etc." (S_1), iar lexemele *magázin, sklad, depózit, magazíja* au rolul unor arhilexeme și pot fi luate drept sememe (totalitatea semelor specifice fiecărui lexem în parte, Pottier, *Vers une sémantique*, p. 122; Greimas, *Sémantique*, p. 34). Ca urmare, cele patru lexeme se află într-un raport de sinonimie totală și pot fi luate, de altfel, ca punct de plecare în explicarea tuturor celorlalte, deoarece sînt identice din punct de vedere semantic și se pot substitui total în orice context, avînd, totodată, o încărcătură semantică mai mare. Celelalte, posedînd fiecare un element de diferențiere semantică, intră în raporturi de sinonimie parțială cu primele patru. În consecință, în cadrul acestui cîmp lexematic se disting cîteva serii de sinonime totale și parțiale : *magázin* / /*sklad* / / *depózit* / / *magazíja* ; *sklad* / / *depózit* / / *magázin* / / *šoprón* / /*magazíja* / /*ambár* ; *magázin* / / *depózit* / / *sklad* / / *magazíja* / / *ambár* / / *kóšnica* ; *sklad* / / *magázin* / / *depózit* / / *magazíja* / / *ambár* / / *pógreb* ; *sklad* / / *magázin* / / *depózit* / /*magazíja* / / *ambár* / / *kamórka*. În felul acesta, lexemele existente deja în grai și cele împrumutate parcă și-ar împărți sferele lor, iar sferele acestora pot, într-o măsură mai mică sau mai mare, să se intersecteze, dar niciodată nu se suprapun în totalitate.

Prin urmare, în procesul de adaptare funcțională a lexicului la necesitățile comunicării din noile condiții de trai, cîmpul lexematic al noțiunii „loc de păstrare" se ramifică prin împrumuturi, iar acestea din urmă, intrînd în diverse relații semantice cu elementele existente de mai înainte în grai, contribuie la crearea unui microsistem lexical bine închegat, bazat pe raporturile de sinonimie.

Structura acestui cîmp lexematic reprezintă, așadar, un sistem deschis, în sensul că în procesul evoluției lexicale și semantice a graiului se poate completa oricînd cu noi elemente sinonimice. În felul acesta, se pune capăt lărgirii nelimitate a polisemiei elementelor deja existente în vocabular.

Exemplele analizate mai sus demonstrează că în vocabularul actual al graiului aloglot există o concurență între termenul autohton dialectal și cel împrumutat. O astfel de concurență este mai mare pentru termenii din lexicul uzual, unde lexemele au o încărcătură semantică mai mare și precizia exprimării nu se impune atît de strict. Am înregistrat, astfel, cazuri cînd un cuvînt autohton intră în relații de sinonimie cu mai multe împrumuturi lexicale. De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

pastúch / / mokán (< rom. *mocan*, DEX, 561); *pastúch / / vakár'* (<rom. *văcar*, DEX, 919); *karaúl'ščik / / páznik* (< rom. *paznic*, DEX, 592); *karaúl' ščik / / vardíst* (< rom. pop. *vardíst*, DEX, 324); *karaúl'ščik / / kuraǧéj* (< tc. *kuraç*, Radloff, II, 2, 924) ş.a.

Este limpede că unele împrumuturi au redus cîmpul semantic al termenilor ruseşti şi se întrebuinţează paralel cu ele pentru a numi aceleaşi obiecte sau noţiuni, dar cu valori semantice deosebite, contribuind, în felul acesta, la regruparea lexico-semantică a componenţilor unor serii de sinonime. Este, de pildă, cazul seriei de sinonime în care cuvîntul *blok* a restrîns sfera de întrebuinţare a autohtonului *dom*. Ca urmare, cuvîntul *dom* în graiul din Carcaliu exprimă în prezent noţiunea generică de „casă", iar împrumutul românesc *blok* are sens de „casă înaltă, cu mai multe etaje"; fiind totodată în opoziţie cu *xáta* „casă ţărănească", el intră în raporturi sinonimice şi cu sintagma *bol'šoj* (sau *vysókij*) *dom*. Termenul *strjapúcha*, cunoscut vorbitorilor acestui grai, este folosit cu un sens mai larg de „orice persoană angajată pentru a prepara mîncarea cu prilejul unor munci sau petreceri colective, ocazionale". Persoana calificată în această muncă este însă numită *bukatár'* (< rom. *bucătar*, DEX, 100). Lexemul autohton *máslo* este folosit numai pentru numirea untului, iar noţiunea de ulei vegetal comestibil poartă denumirea de *andilém* (< rom. *untdelemn*, DEX, 906), pe cînd *aléj* (< ucr. *olej*, Hr., III, 52) se menţine cu sensul de „orice lichid gras insolubil, de proveniență vegetală, animală sau minerală, folosit în industrie, alimentaţie etc.". În cazul acesta, împrumuturile contribuie la precizarea unor valori semantice pe care le exprimă lexemele polisemantice. Fără îndoială că astfel de exemple constituie o dovadă grăitoare că sinonimia decurge şi din polisemantism (Graur, *Încercare*, p. 122; Kogotkova, *Leksikologija*, p. 8). Au fost înregistrate, de asemenea, cazuri cînd un împrumut reduce sfera de întrebuinţare a mai multor lexeme autohtone, cu care se află în raporturi sinonimice. Este cazul împrumuturilor româneşti *kumnát* şi *kumnáta*, de exemplu, care, ca urmare a frecvenţei lor din ce în ce mai mare în vorbirea purtătorilor acestui grai (dar, se pare că şi în scopul economiei în vorbire), reduc, totodată, sfera de întrebuinţare a lexemelor autohtone *šurják*, *svoják*, *zjat'*, *déver'* şi, respectiv, *nevéska*, *zalóvka*, *svojáčenica*. Frecvenţa acestora în vorbire este în prezent mai redusă, ele menţinîndu-se mai mult la generaţia vîrstnică. La început, graiul din Carcaliu a împrumutat termenul *kumnát* pentru a desemna doar noţiunea de „frate al soţiei" devenind, în felul acesta, sinonim cu autohtonul *šurjak*. Ulterior cuvîntul *kumnát* a început însă să-l concureze pe *svoják* „bărbat, în raport cu soţii surorilor soţiei sale", apoi pe *zjat'* „bărbat, în raport cu surorile soţiei sale" şi pe *déver'* „fratele soţului", reducîndu-le şi lor circulaţia în vorbire. În acest fel, lexemul *kumnát* a preluat treptat şi sensurile lexemelor ruseşti *svoják*, *zjat'* şi *déver'* întrebuinţîndu-se în grai cu aceleaşi înţelesuri din limba română (vezi DEX, 218). Într-o situaţie similară se află şi împrumutul românesc *kumnáta*. Acesta a cunoscut abia în ultimul deceniu o întrebuinţare mai frecventă în grai şi, ca urmare, a restrîns circulaţia lexemelor ruseşti *svojáčenica* „sora soţiei", „soţia în raport cu soţia unui alt frate", *zalóvka* „sora soţului" şi *nevéska* „soţia fratelui", „soţia fratelui soţiei". În ceea ce priveşte lexemele *zjat'* şi *nevéska*, ele se află în opoziţie binară cu *kumnát* şi, respectiv, *kumnáta* numai prin sensul specific de „soţul fiicei" şi, respectiv,

„soția fiului" și intră, în cele din urmă, într-un raport de sinonimie parțială. Așadar, termenii *kuninát* și *kumnáta*, care în limba română sînt polisemantici, însușiți fiind de vorbitorii graiului din Carcaliu devin fiecare din ei omonimi, intrînd în relații de sinonimie cu termenii autohtoni : *kumnát / šurják* ; *kumnát / / svoják* ; *kumnát / / zjat'* ; *kumnát / / dever'* ; *kumnáta / / / zalóvka*; *kumnáta / / svojáčenica* ; *kumnáta / / nevéska.*

Ca urmare a suprapunerii unor influențe asupra graiului rusesc din Carcaliu se întîmplă adesea o reducere a sferei semantice a vechilor lexeme, dar nu o dispariție totală a lor. Este cazul seriei de sinonime : *karaúl'ščik / / kuraǧéj / / vardíst / / páznik*, unde împrumutul românesc *páznik* aproape că le-a înlăturat din vorbire pe *karaúl'ščik* și mai ales pe *kuraǧéj*. Dar trecerea lui *karaúl'ščik* și *kuraǧéj* în vocabularul pasiv al graiului nu este un fenomen nemotivat, ci o consecință lingvistică a realităților noi.

În alte situații, cuvîntul împrumutat intră în relații de sinonimie cu cel autohton și capătă o poziție dominantă în lexicul graiului din Carcaliu, pe cînd cel autohton este redus treptat sub aspectul răspîndirii și al semantismului său. Așa, de exemplu, împrumutul românesc *saráka* (< rom. *sărac, săracă*, Tiktin, III, 1 363) este extrem de răspîndit răspîndit în graiul din Carcaliu și se află, totodată, în raport de sinonimie cu termenii ruseşti *bédnyj, bednjága, bednjážka* numai în cazul cînd exprimă noțiunea de „compătimire față de cineva sau de ceva". Așadar, sinonimul *saráka*, fixîndu-se în vocabularul graiului, tinde să reducă sfera de întrebuințare a lexemelor autohtone *bédnyj, bednjážka, bednjága.* În prezent, aceste trei lexeme se întrebuințează doar în sensul de „om sărac din punct de vedere material".

Materialul lexical cercetat de noi pune în lumină faptul că împrumutul reprezintă una din căile de dezvoltare a vocabularului printr-un aflux permanent de cuvinte noi, care completează, pe de o parte, golurile existente în sistemul lexical al graiului aloglot din Carcaliu, iar, pe de altă parte, intră în raporturi de sinonimie cu unitățile lexicale existente deja în grai.

O dată cu asimilarea unor împrumuturi, se înregistrează, așadar, un proces vizibil de reorganizare a structurii semantice a unor (grupuri de) cuvinte. Vocabularul graiului aloglot din Carcaliu parcurge în prezent drumul de la concentrarea sensurilor în cuvinte unice la separarea lor în termeni distincți. La vorbitorii graiului din Carcaliu acest proces credem că este determinat în prezent de nevoia de a se apropia de realitatea românească.

Ca urmare a împrejurărilor istorice particulare în care s-a format și a evoluat (pe un teren lingvistic străin, izolat de limba rusă comună), graiul din Carcaliu a asimilat un număr mare de împrumuturi lexicale din limbile cu care a venit în contact de-a lungul timpului. S-au născut, în acest fel, sinonimele lexicale și are loc procesul de diferențiere, semantică și stilistică a termenilor, sau de restrîngere a utilizării lexemelor vechi față de cele noi.

SIGLE ȘI ABREVIERI

Barannikova, *K voprosu* = L. I. Barannikova, *K voprosu o dialektnoj sinonimii*, în vol. *Voprosy stilistiki*, Saratov, 1962.

Candrea = I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

Coseriu, *Sémantique* = E. Coseriu, *Sémantique diachronique structurale*, în TLL (Strassbourg), II, 1964, nr. 1.

Dal' = Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.

Graur, *Încercare* = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.

Greimas, *Sémantique* = A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966.

Hr. = B. Hrinčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*, I—IV, Kiev, 1909.

Kogotkova, *Leksikologija* = T. S. Kogotkova, *Russkaja dialektnaja leksikologija*, Moscova, 1979.

Manaenkova, *Jazykovye* = *Russko-belorusskie jazykovye otnošenija*, Minsk, 1978.

Pabisowa, *O specyfike* = Iryda Grec-Pabisowa, *O specyfike izmenenij v leksike ostrovnogo govora*, în „Lingua Posnaniensia", XXIII, 1980, p. 91—98.

Radloff = V. V. Radloff, *Opyt slovarja tjurkskich narečij*, I—IV, Petersburg 1893—1911.

Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I—III, București, 1895—1925.

Pottier, *Vers une sématique* = B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în TLL, 1, 1964.

Uš. = D. N. Ušakov, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, = I—IV, Moscova, 1935—1940.

Vasmer = Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I—IV, Heidelberg, 1950—1958.

L'ÉVOLUTION DES RAPPORTS SÉMANTIQUES AU RAS D'UN PATOIS ALLOGLOTTE

RÉSUMÉ

Dans cette recherche nous avons essayé de présenter une image complexe de la place qu'occupent les synonymes dans le système lexico-sémantique du patois russe de Carcaliu, district de Tulcea.

De l'analyse des séries synonymiques présentées on constate que, pour le patois envisagé, le trait caractéristique s'avère être un grand nombre de synonymes absolus ou partiels, qui reflètent les rapports entre les mots russes primaires et les mots empruntés, basés sur l'identité sémantique totale ou partielle. Pour illustrer ce que nous avons affirmé, nous nous limiterons à l'analyse d'un champ léxematique qui exprime la notion de „lieu où l'on conserve quelque chose".

Les séries synonymiques du vocabulaire russe de Carcaliu forment un système signifiant dans le processus de l'évolution lexicale et sémantique du patois ; elles peuvent être complétées toujours par de nouveaux lexèmes synonymiques.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

Scanned with OKEN Scanner

SCHIMBĂRI FONETICE POPULARE ROMÂNEŞTI FORMULATE GREŞIT SAU INCOMPLET

DE

G. IVĂNESCU

§ 1. După cum s-a arătat de mult, în limba română *ę̯a* şi *i̯a* accentuaţi s-au transformat în *e*, respectiv *i̯e*, dacă în aceeaşi silabă sau în silaba următoare, imediat sau la distanţă, adică separaţi prin cel puţin un sunet, urmează *e*, *i*, *ę̯a*, *i̯a*, *i̯o*, *i̯u*, *i̯ă*, *i̯î*, *i̯ę* sau sunet muiat : *leage* > *lege* > mold. *léźi*, **i̯ape* > *i̯epe* > mold. *i̯épi*, *fervet* > **fiérbe* > *fiárbe* > *fiérbe* > mold. *χerbe* > *χerbi*. În Muntenia forma cu *ę̯á* a rămas neschimbată în cazurile ca *mę̯a*, *fi̯erbeá* ; în Moldova, dimpotrivă, forma nouă, cu *e*, *i̯e*, s-a extins şi în poziţia finală, bineînţeles prin analogie.

Dar în unele părţi din Moldova şi Muntenia fenomenul s-a realizat şi la *ę̯a*, *i̯a* neaccentuaţi, exact în aceleaşi condiţii ca şi la *ę̯a*, *i̯a* accentuaţi. Astfel este cazul cu numele de sat **Iadríč*, devenit *Idríś*, prin faza **i̯edríč*. Dar condiţia reducerii la *e*, *i̯e* se realizează şi cînd *ea* final neaccentuat formează triftong cu *i̯* de la începutul cuvîntului următor, ca în cazul *pădurea-i̯ mare*, precum şi cînd diftongul *ea* s-a născut din *e* final al cuvîntului anterior şi din *a* iniţial al cuvîntului următor, ca în cazurile *pę̯-aíč* „pe aici“, *dę̯-aíč* „de aici“ (în aceste cazuri a avut loc întîi reducerea lui *e* sonant la *ę̯*, (*e* consonant). Sintagme ca *pădurę̯a-i̯ mare*, *pę̯-aíč*, *dę̯-aíč* au devenit *pădure-i mari*, *peíĉ*, *deíĉ*. Dar nu orice *e* final se uneşte cu un *a* iniţial al cuvîntului următor. Astfel, în aceleaşi localităţi din Moldova în care avem *peíĉ*, *deíč*, se spune *di api* „de ape“, şi nicidecum **dę̯ape*, **depi*, *pisti api* „peste ape“, şi nu **pisteapi*. Cf. şi *di̯-acú*, *di̯-acasî*, *pi̯-acasî*. La cuvintele care se termină în *-ę̯a* (e vorba de forma articulată cu articolul definit a substantivelor feminine de declinarea a III-a), forma cu *-e* s-a introdus şi cînd substantivul este urmat de un cuvînt care nu începe cu *e*, *i*, sunet muiat : *pădure statului* „pădurea statului“. În cazuri ca *pădure śeie* „pădurea ceea“, *pădure di lîngî noi* „pădurea de lîngă noi“ este îndeplinită condiţia de schimbare a lui *ę̯a* neaccentuat, căci diftongul *ę̯a* neaccentuat este urmat de un cuvînt care începe cu sunet palatal (*ś*) sau cu o consonantă + *e*, *i*.

În poziţie neaccentuată, fenomenul a trebuit să se producă în acelaşi timp ca şi în poziţie accentuată, adică pînă cel mai tîrziu în secolul al XVI-lea.

§ 2. *u*- final sonant a căzut în dacoromână şi în dialectul morlacilor într-o fază foarte veche a limbii, căci el se găseşte deja în numele personal

Singurel, prezent în Italia de nord-est la 1185 (în condica şerbilor unei mănăstiri catolice din Friuli)[1]. Căderea n-a avut loc pretutindeni în cele două dialecte şi nici în toate condiţiile : în Ardealul de nord-vest şi în Oltenia avem şi pronunţii ca *albu* pentru *alb* nearticulat ; acolo păstrarea lui *-u* este condiţionată de prezenţa unor consonante sau secvenţe consonantice de dinaintea vocalei (trebuie văzut care). Dar fenomenul dispariţiei lui *u-* nu e bine sau complet formulat şi pentru că foarte multe cuvinte păstrează în celelalte graiuri populare în anumite condiţii pe *-u* final. Am în vedere regiunile în care *u-* dispare în vorbirea neafectivă în toate cuvintele. E vorba fie de construcţii inverse ca ard. *ţucu-ţi sufletul* ! „îţi sărut sufletul !“ sau mold. *frigu-ńi-į š-a mînca* ! „mi-i frig şi (mi-i) a mînca“, fie e vorba de construcţii ca mold. *cumu-i meį ģíni* „cum e mai bine“. Schimbarea fonetică, anume dispariţia lui *-u* final, nu înlătură deci total vechea formă a cuvîntului, cel puţin la unele cuvinte. Cuvîntul a ajuns să aibă două forme, două variante : forma nouă, rezultată prin schimbarea fonetică, care devine varianta fonetică principală a cuvîntului, şi forma veche, care devine varianta fonetică secundară a cuvîntului. Dar aceste două variante există în unele cazuri numai în graiurile populare ; limba cultă a înlăturat total forma veche. Astfel nu este literară decît exprimarea *cum e mai bine*. Dar, în cazul expresiilor cu topică inversă, limba literară a acceptat şi varianta secundară.

Este evident că *-u* final s-a păstrat în graiurile populare în cazuri ca cele discutate mai sus din cauză că, în tact, el nu mai era final, adică nu se mai găsea în finala cuvîntului considerat ca unitate fonetică ; căci construcţiile cu topică inversă, de care am vorbit, sînt alcătuite dintr-un cuvînt cu accent şi un cuvînt fără accent, cuvîntul enclitic, care formează un singur cuvînt fonetic împreună cu cuvîntul care are accentul. Deci, pentru ca formula dispariţiei lui *-u* final să fie exactă, trebuie să se specifice că avem în vedere ca unitate fonetică cuvîntul, în care caz *u* nu mai este final, ci medial, şi, ca atare, se păstrează[2].

---

[1] Faptul a fost relevat de D. Găzdaru, în articolul *Romeni occidentali stanziati in Italia nel medioevo*, din „Cultura neolatina“, VI—VII, 1946—1947, p. 144—163. De fapt, este vorba şi de numele *Radul*, care presupune dispariţia lui *-u* din mai vechiul **Radulu*. Numele apar într-un inventar din 1185 al satelor şi şerbilor care aparţineau mănăstirii Santa Maria din Friuli, dependentă de patriarhia din Aquileea. În Istria ea poseda satele Letâj şi Brdo, în care au locuit după aceea — poate locuiau şi atunci — români vestici. Vezi şi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 333 şi 371, text şi nota 2.

[2] În acest articol am înregistrat numai fapte de limbă din graiurile populare, care deci interesează în primul rînd pe dialectolog. Dar variante fonetice de genul celor cuprinse la numărul 2 prezintă şi limba literară, anume la formele de participiu prezent (=gerunziu) şi participiu trecut, cînd ele sînt urmate de un pronume aton (= formă scurtă, conjunctă) sau de mai multe, între care şi pronumele reflexiv : *făcindu-l*, *făcindu-i-se*, *făcindu-i-l* ; în aceste cazuri, forma de participiu trecut face numaidecît parte dintr-o formă verbală de perfect compus, indicativ sau perfect (de asemenea compus) conjunctiv sau ireal (= condiţional-optativ). Adaug că două variante prezintă în limba literară şi în graiuri şi formele verbale şi pronominale atone (scurte = conjuncte) terminate în consonantă pronunţată cu limba în poziţia lui *i* (de persoana a doua plural), iar, în ce priveşte pronumele şi forma *i*, cînd aceasta este urmată de o formă pronominală atonă (= scurtă = conjunctă) : *daţi-le*, *daţi-l*, *daţi-i*, *daţi-mi-l*, *daţi-i-l*. În unele graiuri populare, aceste forme au transformat pe *i* precedat de *ţ* în *i* : *daţi-l*, *daţi-i-l*, *daţi-i* etc.

CHANGEMENTS PHONÉTIQUES ROUMAINS POPULAIRES FORMULÉS DE MANIÈRE ÉRONNÉE OU INCOMPLÈTE

RÉSUMÉ

L'auteur donne la formule exacte de deux changements phonétiques, qui, jusqu'à présent, ont été formulés de manière éronnée ou incomplète. Il a pu le faire en tenant compte des faits dialectaux. Il formule les changements de la manière suivante :

1. La séquence phonétique *ea* accentuée ou atone suivie par *i*, *ĭ* ou consonne palatale dans le même mot ou dans le mot suivant, devient *e* : mold. *de-acolo* „de là", mais *deîș* „d'ici", *pădurea-i mare* > *pădure-i mari* „la forêt est grande". Dans le dernier cas, le changement s'est imposé dialectalement également aux formes isolées prononcées isolément : mold. *pădure* „la forêt" (cf. *păduri* „forêt").

2. Les substantifs de la première personne du singulier, les adjectifs et les formes verbales qui se terminent en consonne (donc à la I-iere personne du singulier et du pluriel, et à la III-ème personne du pluriel) *(frig, cald*, etc., trans. *fut* „je baise", etc.) présentent une variante phonétique avec *-u* quand le mot en discussion est suivi par un forme verbale atone *(frigu-i)* et un pronom aton *(futu-ți sufletu* „je baise votre âme").

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August nr. 11

DESPRE DURIFICAREA CONSOANELOR PREPALATALE ÎN DIALECTUL DACOROMÂN

DE

RADU SP. POPESCU

Se pare că, inițial, consoanele *ș*, *j* aveau un caracter moale în limba română[1]. Astăzi întîlnim acest caracter în Crișana, în Dobrogea, într-o zonă din vestul Munteniei, într-o bună parte a Olteniei și în zone înguste din sudul Ardealului. În restul țării, deci în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, *ș*, *j* sînt rostite dur[2].

Ca urmare a durificării lor, după ele *e* și *i* se velarizează, devenind *ă*, respectiv *î* : *șîr* „șir", *năcăjît* „necăjit" etc.

H. Tiktin[3] și A. Philippide[4] au susținut că, în timpuri mai vechi, graiurile moldovenești (care au astăzi *ș*, *j* duri) aveau *ș*, *j* moi, pe cînd cele din Muntenia (unde azi *ș*, *j* sînt moi, într-o zonă din vestul acesteia) aveau pe *ș*, *j* durificați. Părerea lor a fost acceptată de G. Ivănescu[5], Emanuel Vasiliu[6], Grigore Rusu[7] ș.a.

Ideea unei depalatizări o întîlnim și la Ovid Densusianu[8] și Al. Rosetti[9], care vorbesc de trecerea lui *ă* la *e* după *ș*, *j* (*ușă* > *ușe*, *grijă* > *grije* etc.),

---

[1] Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, I, 1950, nr. 2, p. 215 ; Marius Sala, *Romania occidentală și Romania orientală. În legătură cu tratamentul sonantelor*, în SCL, XV, 1964, p. 169—179 ; Valeriu Rusu, *Consoana ș în limba română*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 2, p. 169 ; Ion Coteanu, *Morfologia numelui în româna comună (protoromână)*, București, 1969, p. 27 ; Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 176 ; Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, 1983, p. 155, 176 ; ș.a.

[2] Pentru răspîndirea consoanelor *ș*, *j*, dure sau moi, vezi ALR I, vol. II, h. 167, 168, 212, 234 ; ALRM I, vol. II, h. 205 ș.a. Vezi și hărțile alcătuite de Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, București, 1959, p. 32, Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 33, 48, Valeriu Rusu, *art. cit.*, p. 173, I. Gheție, *În legătură cu durificarea africatelor ĉ, ĝ în Maramureș*, în LR, XX, 1971, nr. 1, p. 101 ș.a.

[3] H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99—109.

[4] A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 45—47.

[5] G. Ivănescu, în BIFR, VI, 1939, p. 105—106, 112—113; idem, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 236—264 ; idem, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 470—471.

[6] Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 50—52, 108—109.

[7] Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 160—162.

[8] O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 92, 95, 99 —100.

[9] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 487—488.

notată constant, în secolul al XVI-lea, în *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Şcheiană*, *Psaltirea Voroneţeană*, *Codicele Hurmuzachi* (la Coresi şi în *Palia de la Orăştie*, apar după *ş*, *j* cînd *ă*, cînd *e*). Şi Teofil Teaha vorbeşte de „trecerea lui *-ă* la *-e* cînd e precedat de *ş*, *j* în textele bihorene din secolul al XVII-lea“[10]. După acest autor, respectiva trecere s-a petrecut printr-o acomodare : *ş*, *j* se pronunţă muiat în graiurile din Crişana şi din această cauză *-ă* îşi modifică timbrul trecînd la *-e*[11]. Similar explicase fenomenul acad. Iorgu Iordan[12], după care *faşe* „faşă“, *deranjem* „deranjăm“ etc. rezultă dintr-o asimilaţie.

Valeriu Rusu (care nu acceptă ipoteza valurilor de palatalizări şi velarizări care au cuprins, succesiv, cînd Moldova, cînd Muntenia) afirmă : „Această consoană palatală [*ş*, n.n.] a devenit, după influenţa slavă, în unele graiuri o consoană moale, iar în altele o consoană dură“[13]. S-ar putea înţelege, din acest citat, că tratamentul diferit al consoanei *ş* în graiurile dacoromâne se explică printr-o influenţă slavă.

Mai aproape de adevăr este însă explicaţia prin criterii interne. Iată părerea lui Gr. Rusu în această privinţă : „Durificarea consoanei *ş* în unele graiuri dacoromâne şi păstrarea sau recăpătarea timbrului palatal în altele au avut loc în urma unei evoluţii interne a graiurilor respective. Că lucrurile stau aşa ne-o dovedesc atît exemplele consemnate în primele noastre texte, cît şi situaţia constatată în graiurile populare actuale“[14].

În privinţa vechimii fenomenului, Tiktin şi G. Ivănescu au emis părerea că durificare lui *ş*, *j* în Moldova este anterioară primelor noastre texte. Este anterioară chiar secolului al XV-lea, consideră G. Ivănescu[15], bazîndu-se pe interpretarea unor documente slave din epoca lui Ştefan cel Mare.

Emanuel Vasiliu[16], în schimb, o consideră ulterioară secolului al XVI-lea. După Ion Gheţie şi Al. Mareş, velarizarea lui *e*, *i* după *ş*, *j* rostiţi dur pare să fi apărut în Muntenia înainte de 1 500. În secolul al XVI-lea cunoştea o anumită răspîndire în unele regiuni din Ţara Românească şi din zona Banat — Hunedoara. În Moldova apare spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, iar în nord-estul Transilvaniei (cu Maramureşul) nu este anterioară secolul al XVIII-lea[17].

---

[10] T. Teaha, *op. cit.*, p. 47.
[11] *Ibid.*, p. 47.
[12] I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1956, p. 197.
[13] V. Rusu, *art. cit.*, p. 169.
[14] Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 160.
[15] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 470—471.
[16] Em. Vasiliu, *loc. cit.*

Să vedem, de fapt, pe ce se sprijină lingviştii în cronologizarea acestui fenomen. Tiktin, Philippide, G. Ivănescu, Em. Vasiliu (vezi locurile citate) şi alţii arată că rom. com. **cămeaşă* a devenit *cămeşe* (prin monoftongarea lui *ea* în poziţia *e* ; cf. *leage* > *lege* etc.), iar ulterior (prin durificarea lui *ş*) *cămeşă* (forma actuală din graiurile moldoveneşti). O formă cu *ă* final nu ar putea explica trecerea lui *ea* la *e* în acest cuvînt. Înseamnă că *ş* l-a velarizat pe *e* în *ă* după monoftongarea lui *ea* la *e* în poziţie *e*. Iar cum această monoftongare (*leage* > *lege* etc.) s-a încheiat după secolul al XVI-lea, înseamnă — după Em. Vasiliu (*op. cit.*, p. 50) — că depalatalizarea consoanelor *ş*, *j* s-a produs, în graiurile moldoveneşti, tot după secolul al XVI-lea.

Şi în aromână, consideră Vasiliu (*loc. cit.*), depalatalizarea acestor consoane s-a produs tîrziu. Th. Capidan (*Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 233) afirmă că în aromână întîlnim *ă* după *ş* foarte rar şi numai în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea, pe cînd „astăzi sînt generale numai formele cu *e* menţinut“.

[17] Gheţie — Mareş, *op. cit.*, p. 179.

Durificarea fricativelor prepalatale *ș, j* a avut consecințe asupra sistemului fonetic al dacoromânei. Cea mai des amintită este velarizarea, după ele, a vocalelor *e* și *i*. Dar efectul acestei durificări nu s-a limitat însă doar la atît. Ocupîndu-se de fenomenul palatalizării labialelor în limba română, D. Macrea, pe baza ALR I, arăta că înăuntrul ariilor *ŝ*, pentru *F*, și *ẑ*, pentru *V*, „evoluția a ajuns, pe alocurea, la șuierătoarele *ș*, pentru *F* și *j*, pentru *V* :

[*F*] *ș* : *șere, șirastău* ALR (I) 231, *șer* ALR (I) 231, 255, 257, *șară* ALR (I) 255, 257, *șerbe* ALR (I) 231, 257, 573, *șiriez* ALR (I) 255, *șirez(u)* ALR (I).

[*V*] *j* : *jițăr, jermene, jezune, jițăl* ALR (I) 231, *jer(u)* ALR (I) 255, 397, 398, *jerme, jezură* ALR (I) 257, *jisăzu* ALR (I) 231, 257, *jăj(i)* ALR (I) 257[18].

D. Macrea nu a arătat însă și motivul pentru care s-au produs aceste treceri.

După Ioan Pătruț[19], ele s-ar datora unei influențe maghiare. Dacă pentru localitățile din Ardeal s-ar putea invoca, eventual, și o astfel de influență, ea este greu de susținut pentru zona de la nord de Cernăuți (U.R.S.S.), unde ALR I atestă fonetismul în pct. 397 și 398 (vezi *supra* ; vezi și *jiu, jii*, în ALR I, h. 282 „Viu", pct. 398).

După părerea noastră, transformările lui *ŝ, ẑ* (*<f, v*) în *ș*, respectiv *j* trebuie puse în legătură cu durificarea fricativelor prepalatale *ș, j*. Tocmai în zonele cu *ș. j* durificați, acești *ŝ, ẑ* s-au mai „depalatalizat" puțin, devenind *ș ŝ j ẑ ș j ș, j*[20]. Trecerea s-a făcut prin stadiile intermediare *ŝ, ș, ẑ, j* (*șină* „fină", *žin* „vin" etc.) pe care, dacă privim cu atenție hărțile ALR, observăm că acestea sînt notate la întîlnirea dintre ariile cu *ș, j* duri și *ș, j* nedurificați[21].

Așadar, *ŝ*(*<f*) *> ș* și *ẑ*(*<v*) *> j* se datoresc unor factori interni, fiind rezultatul durificării fricativelor *ș, j* în respectivele zone[22].

După părerea noastră, și stadiile maramureșene *s', z'* (*șier* „fier", *ziu* „viu" etc.) din evoluția palatalizării labiodentalelor *f, v* trebuie puse în legătură cu durificarea lui *ș, j* (fapt pe care am încercat să-l demonstrăm cu un alt prilej)[23].

O altă consecință a durificării fricativelor prepalatale *ș, j* o constituie rostirea dură a africatelor *ĉ, ĝ* în unele graiuri dacoromâne. Fenomenul s-a petrecut, cu intensitate maximă, în Maramureș, unde a fost explicat de I. Pătruț[24] printr-o influență ruteană (ucraineană). După Grigore

---

[18] D. Macrea, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 93.

[19] I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1953, p. 69, nota 24.

[20] Pentru a se vedea acest lucru, a se compara ariile cu *ŝ, ẑ* (*<f, v*) cu ariile cu *ș, j* durificați. Cf., de exemplu, hărțile 219 „Fină" și 217 „Nașă" din ALR I, vol. II.

[21] Vezi, de ex., ALR I, vol. II, h. 218, 219, pct. 138, 255, și h 282, pct. 129, 359. Vezi exemple și la D. Macrea, *op. cit.*, p. 93. Aceste stadii intermediare au fost notate și de Vasile Frățilă, în monografia *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Tipografia Universității din Timișoara, 1982, p. 63—64, 66—67.

[22] Vezi și recenzia noastră (la monografia lui V. Frățilă, menționată în nota precedentă), din CL, XXVIII, 1983, nr. 2, p. 172—175.

[23] Radu Sp. Popescu, *Despre palatalizarea labiodentalelor f, v în Maramureș*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 121—128.

[24] I. Pătruț, *Raporturi fonetice ucraino-române*, în DR, XI, 1948, p. 59, nota 22 ; idem, *Contribuții slave și maghiare...*, p. 69. Explicația a fost acceptată și de alți lingviști : Ștefan

Rusu[25], durificarea africatelor prepalatale nu este o influență ucraineană, ci este o consecință a durificării fricativelor prepalatale: elementul fricativ al celor două africate fiind *ș*, respectiv *j*, durificarea africatelor *ĉ*, *ĝ* s-a făcut concomitent cu rostirea dură a fricativelor *ș*, *j*. În Oltenia, Muntenia, sudul Ardealului, Munții Apuseni, Crișana, *ș* și *j* fiind palatali, și *ĉ*, *ĝ* sînt palatali. Totuși, arată autorul, în Banat, nordul Ardealului și Moldova, deși *ș*, *j* un sînt palatali, *ĉ*, *ĝ* se pronunță prin fricative palatale (*ś*, *ŝ*, respectiv *ź*, *ẑ*), ceea ce îl duce la concluzia că, în aceste zone, evoluția africatelor *ĉ*, *ĝ* la fricative s-a întîmplat înaintea durificării lui *ș*, *j*[26].

Cu această cronologie nu este de acord Ion Gheție[27], care arată că textele vechi atestă, în Banat și Moldova, mai întîi durificarea lui *ș*, *j* (în secolul al XVI-lea), pe cînd evoluția africatelor spre fricative este înregistrată doar după vreun secol.

Ion Gheție admite, în principiu, că durificarea șuierătoarelor *ș*, *j* a avut drept consecință, în diverse regiuni ale țării, tendința de a se rosti dur și africatele *ĉ*, *ĝ*. „Această tendință s-ar fi manifestat inconsecvent și sporadic în diverse părți ale Dacoromaniei, cu excepția Maramureșului, unde a primit caracter de «lege» fonetică“[28].

După părerea noastră, durificarea consoanelor *ș*, *j* a avut, fără îndoială, un rol de seamă în procesul de durificare a africatelor *ĉ*, *ĝ*, proces realizat în grade diferite în diverse părți ale țării.

După cum arăta și I. Gheție[29], ALR I a notat, în Oltenia și Muntenia, rostiri de tipul *cruĉă*, *ĝănunche*, *plaĉă*[30], de obicei în aria lui *ș*, *j* duri, ceea ce ar putea consemna o tendință de rostire dură a celor două africate.

S-ar părea că I. Gheție are dubii în privința exactității notării acestor rostiri, întrucît afirmă: „de observat însă că ALR II nu înregistrează asemenea pronunțări“[31].

O tendință de durificare (sau numai urme ale acesteia) atestă însă și NALR. *Oltenia*, care înregistrează un sunet *ĕ* (intermediar între *e* și *ă*) după *ĉ*, *ĝ*: *sînĝĕ* (vol. I, p. 167, pct. 972—973, 984), *stingĉĕ* (vol. I, p. 169, pct. 973), *crúĉĕ*; *cruĉ* (vol. II, p. 253, pct. 972; vezi și *TDO*, p. 190, pct. 944) ș.a. Cf. și forma *sîmiĉír* „cimitir“ (vol. II, p. 39), din nord-vestul Olteniei (pct. 936), care provine dintr-un *ĉîmitír*, prin intermediarul *ŝîmitír* (vezi pl. *ŝîmiĉíre*, atestat în nord-vestul Olteniei de ALR I, vol. II, h. 301, pct. 840).

Giosu, *Subdialectul maramureșean*, în „Studii și cercetări științifice“, Filologie, XII, 1963, fasc. 1, p. 97; Dumitru Horvath, *Comentarii asupra graiurilor ucrainene din R.S. România*, în „Studii și articole“, vol. III, Baia Mare [Societatea de științe filologice], 1973, p. 27 ș.a.

[25] Gr. Rusu, *O inovație fonetică în subdialectul maramureșean: durificarea africatelor ĉ, ĝ*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 793—796; idem, *Structura fonologică...*, p. 172—178.

[26] Gr. Rusu, în vol. *Omagiu Rosetti*, p. 795; idem, *Structura fonologică...*, p. 175—176.

[27] I. Gheție, *art. cit.*, p. 99—102.

[28] *Ibid.*, p. 100—102. I. Gheție consideră însă (la p. 100) că, pentru a se explica durificarea lui *ĉ*, *ĝ* în Maramureș, părerea lui Grigore Rusu trebuie coroborată cu cea a lui I. Pătruț.

[29] *Ibid.*, p. 100.

[30] Vezi ALR I, h. 57 „Genunche“, 246 „Îmi place fata aceasta“, 300 „Cruce pe mormînt“ ș.a. Vezi și *cinstíță* „cinstită“, în pct. 837 (h. 248 „Fată mare“).

[31] I. Gheție, *art. cit.*, p. 100.

Este posibil deci ca și în aceste locuri africatele prepalatale să fi cunoscut un proces de durificare, menținut, sporadic, chiar pînă azi.

După părerea noastră, *ĉ*, *ĝ* au cunoscut cîndva o tendință de durificare și în unele părți din Banat, din centrul și nordul A dealului propriu-zis și din jumătatea de nord a Moldovei (înaintea transformării lor în *ś*, *ŝ*, respectiv *ź*, *ẑ*). Faptul este atestat în scrierile din secolul al XVI-lea. În textele măhăcene, apare, pe exemplu, *čătate*[32], iar în pravila moldovenească a ritorului Lucaci *să čătiască*[33].

În ariile cu africate prepalatale transformate în fricative, ALR a înregistrat, în multe locuri, pe *ă* după acestea din urmă. De exemplu, în ALR I, vol. II, h. 300 „Cruce" apar notate: în Banat[34], în sudul Crișanei și în sud-vestul Ardealului propriu-zis: *crúšă*, în pct. 9, 12, 26, 116, 112, 107, 75, 69, 87, 90, 63; în nord-vestul Olteniei: *crúŝă*, pct. 839, *crúŝă*, pct. 840; în Ardeal: *crúšă*, în pct. 249, 148, 247, 150, 576, 673, 368, 205; în Moldova: *crúšă*, în pct. 522, 542, 381, 385, 388. Toate aceste rostiri s-au înregistrat în arii cu *ș*, *j* durificați, iar *-ă* într-un cuvînt ca *crúšă* (*crúšă*) presupune descendența acestuia dintr-un *crúčă* (cu *ă* după *ĉ*), fiindcă sunetele *ŝ*, *ś*, așa palatale cum sînt, n-ar fi velarizat pe *e* de după ele în *ă*[35]. Înseamnă că și aici a existat, mai întîi, un *ĉ* durificat (sau cu o tendință de durificare) și numai ulterior acesta s-a transformat în *ŝ* (*ś*)[36]. Se poate deduce de aici că durificarea lui *ș*, *j* s-a petrecut înaintea trecerilor *ĉ* > *ś* (*ŝ*) și *ĝ* > *ź* (*ẑ*) în graiurile de tip bănățean și moldovenesc.

Durificarea lui *ș*, *j* este anterioară și trecerilor lui *ș* > *s*, *j* > *z* în unele graiuri cu zetacism din Banat și nord-vestul Olteniei, întrucît în aceste graiuri întîlnim rostirile *mușă* „moașă", *năsă* „naștă" (vezi NALR. *Oltenia*, II, p. 249, pct. 936, 940, 944), *śira spinării* „șira spinării" (vezi NALR. *Oltenia*, I, p. 168, pct. 936, 944, 946), *śina* „șina" (*TDO*, p. 167, pct. 940), *prăśîm* „prășim" (*TDO*, p. 133, pct. 944) ș.a.[37].

---

[32] O. Densusianu, *Istoria limbii române* vol. II, p. 57.

[33] I. Gheție, *art. cit.*, p. 100.

[34] Și în NALR. *Banat*, vol. I, întîlnim sunete foarte apropiate de *ă* după *ś*, *ź* (< *ĉ ĝ*): *e ă* *ę*, *ă*, *ĕ* (vezi h. 43 „Cercel", pct. 33, 78, 97; h. 128 „Genunchi", pct. 96).

[35] Cf. și *i* velarizat în *simil'ire*, din nord-vestul Olteniei (vezi ALR I, vol. II, h. 301, pct. 840).

[36] Se pune întrebarea dacă *ś* (*ŝ*), *ź*(*ẑ*), sunete palatale, puteau proveni din *ĉ*, *ĝ* durificate. Nu trebuie să ne imaginăm însă că gradul de durificare al lui *ĉ*, *ĝ* era așa de avansat, în Moldova sau în Banat, ca în Maramureșul de astăzi (unde ALR și ALRR. *Maramureș* au notat *ć*, *ǵ*). Pe de altă parte, tendința de durificare a lui *ĉ*, *ĝ* nu cuprindea toată aria lui *ĉ*>*ŝ*, fapt dovedit de Moldova, unde, astăzi, rostirea *crúši* (< *crúče*, cu *-e*>*-i*) este întîlnită în mai multe localități decît *crúšă* (care presupune descendența sa din *crúčă*). În localitățile, majoritare, cu *ĉ* nedurificat (*crúče*) putea să apară un sunet palatal *ŝ*, iar acesta să se extindă, ulterior, și în celelalte localități. De remarcat faptul că *ŝ*, *ẑ* (<*ĉ*, *ĝ*) și-au păstrat caracterul palatal (de ex. *crúši* „cruce", *sînźi* „singe" etc.), ceea ce constituie o dovadă în plus că *-ă* din *crúšă*, acolo unde se întîlnește, nu se poate explica prin influența lui *ŝ*. Dacă *ŝ* ar fi avut vreo influență velarizatoare, atunci mold. *crúši*, *sînźi* etc. ar fi trebuit să devină *crúši*, *sînźi* etc. Pentru explicația formei *šimitir* din nord-vestul Olteniei, vezi nota 37.

[37] Forma *simitír*, din nord-vestul Olteniei (NALR. *Oltenia*, vol. II, h. 39, pct. 936), provine, cum spuneam, dintr-un *šimitír* (vezi pl. *šimil'ire*, atestat în zonă de ALR, I, vol. II, h. 301, pct. 840), prin trecerile *š* > *ŝ* (acest stadiu intermediar, *ŝ*, este atestat de ALR I, h. 300,

În privința formelor *nâșî*, *mo̧âșî* etc. din unele graiuri moldovenești, există două posibilități de explicare: 1) *nâșe* a devenit *nâși*, prin închiderea lui *-e* (final) la *-i*, iar apoi *nâșî*, prin durificarea lui *ș*, care l-a velarizat pe *-i* (< *-e*) în *-î*. După I. Gheție și Al. Mareș, închiderea lui *-e* la *-i* nu se produsese, în secolul al XVI-lea, în toate graiurile moldovenești[38], dar nici velarizarea lui *e*, *i* după *ș*, *j* nu apare decît spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, fiind pînă la 1600 foarte puțin răspîndită[39]. În asemenea situație, este greu de stabilit o cronologie relativă între cele două fonetisme; 2) cea de a doua posibilitate este ca *nâșe* să fi devenit *nâșă* (în ipoteza că durificarea lui *ș* este anterioară trecerii lui *-e* la *-i*), iar apoi *nâșî* (prin închiderea lui *-ă* la *-î*; cf. *fâtî*, *nepo̧âtî* etc.).

Nici repartizarea geografică nu ne ajută prea mult în cronologizare, întrucît ariile celor trei fonetisme (*-e* > *-i*, *-ă* > *-î*, *ș* durificat) se suprapun[40].

În orice caz, credem că se poate afirma — pe baza rostirilor *crúșă (crûșă)*, *șimțir* etc. — că tendința durificării lui *ĉ* exista și prin jumătatea de nord a Moldovei, în centrul și nordul Ardealului propriu-zis și în Banat, înainte ca el să se fi transformat în *ș (ś)*.

În concluzie, tendința de durificare a lui *ĉ*, *ĝ*, în aria cu *ș*, *j* durificați, a fost mai extinsă decît astăzi, dar ea s-a manifestat pînă la capăt numai în Maramureș, unde „a primit caracter de «lege» fonetică"[41].

Africatele dure *č*, *ǧ* din Maramureș sînt, în primul rînd, rezultatul durificării lui *ș*, *j*. Iar cum durificarea lui *ș*, *j*, în Maramureș, nu s-a produs — se pare — decît începînd cu secolul al XVIII-lea[42], înseamnă că nici rostirea dură a africatelor *č*, *ǧ* nu este anterioară, aici, acestui secol.

ON THE HARDENING PROCESS OF THE ANTEPALATAL CONSONANTS IN THE DACO-ROMANIAN DIALECT

ABSTRACT

The author deals with the hardening process of the antepalatal fricatives *ș*, *j* [= ʃ, *z*] discussing the different points of view that have been suggested so far with regard to the time this phenomenon occured and its spreading in the past. He further points out certain consequences of this process (caused, as he considers, by internal factors):

— *ś* [= σ], resulting from the palatalization of *f*, turns into *ș* [= ʃ] and *ź* [= *z*] — resulting from the palatalization of *v* turns into *j* [= *z*] in some areas in Transylvania: *śer* [= σ*er*] „fier" [„iron"] > *șer* [= ʃ*er*], *źer* [= *z er*] „vier" [„boar"] > *jer* [= *z er*] a.s.o.;

— the hardening of the antepalatal affricates, working today as a „phonetic rule" only in Maramureș, had a larger extent before: *tʃer* [„*sky*"], *dzer* [„frost"] a.s.o.

Facultatea de Filologie
Craiova, str. Al. I. Cuza, nr. 13

ș *ș*
tot în pct. 840: *crúșă*, *cruș*) > *ș* > *s*. Forma *șimțir* presupune, cum spuneam, o descendență dintr-o rostire *ĉimțir*, cu *ĉ* dur. Înseamnă deci că *ĉ* dur este anterior, și în nord-vestul Olteniei, trecerii lui *ĉ* la *ś*.

[38] Gheție—Mareș, *op. cit.*, p. 98.

[39] *Ibid.*, p. 179.

[40] Compară hărțile 159 „Frate", 172 „Nepoată" și 217 „Nașă" din ALR I, vol. II.

[41] I. Gheție, *art. cit.*, p. 102.

[42] Gheție—Mareș, *op. cit.*, p. 179.

Scanned with OKEN Scanner

O DISIMILARE CONSONANTICĂ PROPRIE GRAIURILOR DACOROMÂNE DE NORD

DE

ION A. FLOREA

S-a observat în literatura românească de specialitate că numeroase cuvinte care au o vibrantă în corpul lor fonetic prezintă și variante cu laterală în locul vibrantei. Fenomenul de „trecere" a vibrantei la laterală ar putea fi numit, în lipsa unor alți termeni mai potriviți, derotacizarea lateralei. După poziția vibrantei în cuvînt și în silabă, ca și după absența sau prezența în vecinătatea vibrantei a unei alte consoane care ar putea favoriza fenomenul (în primul rînd o altă vibrantă, dar și o laterală sau chiar o nazală dentală[1]), se poate face o clasificare a situațiilor în care se produce derotacizarea în mai multe tipuri și subtipuri, precum urmează :

I. Derotacizarea necondiționată, în absența unei alte consoane favorizante, deci nu o disimilare, ci o simplă pierdere a vibrațiilor vîrfului limbii : a) *-r-* (intervocalic) > *-l-* : *călămidă* 'cărămidă' (NALR Mold. Bucov., pct. 464, din Bucovina, răspuns la întrebarea 655), *valice* 'varice' (*ibid.*, I MN pl. 41, pct. 566, 581, 651, 653, 658), *papalugă* 'paparudă' (ALM II/II 1016 ; DLR : „Din bg. *peperuda, peperuga*"), bucovineanul *săleac, săleacă* 'sărac, săracă'[2], *cuculuț* 'cucuruz', din aceeași zonă[3] ; b) *-r* (final) > *-l* : *stobol* în loc de *stobor* (NALR Ban., răspunsurile la întrebarea 721, pct. 28, 33, 69, 91, 93) ; c) *r* în nex consonantic, în poziție implozivă > *l* : *cuculbău* 'curcubeu', *colcodușă* 'corcodușă', *culcuduș, culdușel* 'corcoduș' (NALR Mar. II 471, 472, pct. 232—234. 237, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 1180, cu numeroase atestări din nordul zonei, și NALR Ban., răspunsul la întrebarea 1179, pct. 54), *culbătă, culcubătă* și *cuculbătă* 'cucurbetă' (ALR I/I 7, pct. 247, 257, 266, 355, 359, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 61, pct. 242, 245, 260, 273, 288, 289), *folfota* 'forfota', *mutelcă* (în numeroase localități din Moldova)[4], *selbezi* 'sărbezi' (ALR II, MN 6920, pct. 76), *tolbă* 'torbă' (în Moldova,

---

[1] Sextil Pușcariu, *Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor*, în „Dacoromania", X, 1943, p. 375: „... uneori, ca în cazul lui *tulpină*, în loc de *trupină*, al lui *cloncan*, în loc de *croncan*, sau al lui *salțină* la aromânii olimpioți în loc de *sarcină*, *r* se disimilează în *l* chiar față de un *n* următor".

[2] Mathias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, Konrad Triltsch Verlag, Würzburg, 1940, p. 46, 47, 95, 174, 200, 244, 331, 338.

[3] Id., *ibid.*, p. 28.

[4] Vezi Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1981, p. 348.

ca apelativ și ca nume de familie)[6], *tulbiță* 'torbiță', *tulca* 'turca' (ALR II 212, pct. 95); în același subtip pot fi încadrate și *belneveci* 'berneveci', *călmăjin* 'postav roșu' (<scr. *karmažin*, DA), *filhong* (NALR Mar. II 268, pct. 234, 239, în loc de *firhong* 'perdea' < germ. *Vorhang*), fără să ținem seama de vecinătatea lui *n*, căci simplul caracter imploziv al lui *r* favorizează transformarea lui în *l*.

II. Derotacizarea prin disimilarea primei sau a celei de a doua vibrante la *l*[6] în cuvinte cu *r* în poziție *r* : a) disimilarea lui *r-* (inițial sau în grup consonantic inițial) în poziție *r* : *Luxandra* 'Ruxandra', *lisoare* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 215; < rus. *risor* < fr. *ressort*), arom. *lăndură*, *alăndură* 'rîndunică', arom. *alăstorn* 'răstorn', arom. *liscător* 'rîșchitor'[7], istrorom. *lumer*, (< *rumer* 'număr'), drom. *Gligore*, *vleascuri* 'vreascuri' (NALR Transilv., răspunsul la întrebarea 733, pct. 282), *pleaftură* 'praftură', transilv. *cler* 'creier' (ALR I/II 13, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 60), *glonțuros* 'grunțuros', *scliptură* 'scriptură'; b) disimilarea lui *-r-* (intervocalic) în poziție *r* : *alior* (față de *arior* < lat. *aureoleus*, CADE), *sălăriță* 'sărărită', *Țaligrad* 'Țarigrad', *călare* 'cărare', în Banat, *colastră* 'coraslă' (< lat. **colastra*)[8], *colidor* (< fr. *corridor*, germ. *Korridor*; în ALM II/I 525, aproape general *calidor* < rus. *koridor*); c) disimilarea regresivă a lui *r* imploziv (dintr-un nex consonantic) în poziție *r* : *alcer* 'arcer', *cîlpător* 'lopată de pîine', în Hațeg[9], *săltar* 'sertar'[10], *tulbure* (și nume de familie în Moldova)[11], pronunțare devenită literară, *ulcior* (la ochi), *ulcior* 'vas de pămînt', *ulcicuri* 'orcicuri' (ALM II/II 985, pct. 27, 143), *uldori* 'urdori', *vîlșor* (< *vîrfcior*)[12], *chelner* 'cherner'[13], arom. *călpitură*, 'crăpătură'; d) disimilarea progresivă *r — r* > *r — l* în *brățală* 'brățară'[14],

---

[5] Vezi *Moldova în epoca feudalismului*, Editura „Știința", Chișinău, I, 1975, p. 515, 516.

[6] Este cazul să repetăm, după M. Grammont, că „fonemul disimilat nu pierde decît unul sau unele din elementele sale articulatorii, nu pe toate [...] Cel mai adesea ansamblul elementelor care, după disimilare, rămîne din fonemul atacat, nu constituie un fonem existent și acest ansamblu este înlocuit de fonemul cel mai apropiat pe care îl posedă limba", *Traité de phonétique*, Librairie Delagrave, Paris, 1933, p. 270. „Lichida *r* disimilată își pierde vibrația specifică și este înlocuită cu lichida cu alunecare *l*" (*ibid.*, p. 276). „*R* disimilat de *r* nu este cu dinadinsul *l*, pentru că *l* nu este rezultatul, ci un substitut al lui *r* disimilat" (*ibid.*, p. 277).

[7] Th. Capidan, *Fărșerotii*, în „Dacoromania", VI, 1929—1930, p. 201.

[8] Nu credem că exemple precum *colastră* (alături de *curastră* <lat. *colastra*, Sextil Pușcariu, Cătinel, *arom.* alina, *dacor.* călin, călăiu, căloń, căținâ, în „Dacoromania", III, 1923, p. 660) sau *doloare* (alături de *duroare* <lat. *dolorem*), arom. *căloare* (mai des chiar decît *căroare* <lat. *calorem*), grupate sub conceptul de disimilare prohibitivă, pot susține afirmația că trecerea legică lat. *-l-* > rom. *-r-* a fost oprită de poziția *r*, că, deci, lat. *-l-* a fost păstrat în aceste condiții; exemplele cu *-l-* sînt variante ale formei cu *-r-* și sînt rezultatul unei disimilări românești din formele *căroare*, *duroare*, *corastră* (ca și arom. *picular* față de *picurar* <lat. *pecorarius*), iar nu forme păstrate ca atare din latină. Dacă totuși poziția *r* poate împiedica transformarea lui *-l-* în *-r-* în epoca de formare a limbii române, acest lucru este probat doar de rom. *sălămizdră* (mediogr. σαλαμάνδρα), vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iași, 1980, p. 263.

[9] DA : *cărpător* < lat. *coopertorium* 'capac'.

[10] Variantele *săltar*, *saltar* (general întîlnite în Moldova) nu sînt „create sub influența lui *a sălta*", cum susține A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în „Bulletin linguistique", V, 1937, p. 77, ci rezultatul unei disimilări consonantice : *r — r* > *l — r*.

[11] *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 221, 265, 298, 449.

[12] Sextil Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 378.

[13] Pentru *chelner*, *muteldorn*, *blendorn*, vezi Ion A. Florea, *lucr. cit.*, s.v.

[14] ALM II/II 870, pct. 27, 39.

cîrlan (prin metatază din **cîrnal* < **cîrnar* < lat. *carnalis, -e* 'făt')[15], *mortal* 'mortar'[16], *cireșel* (< *cireșer*)[17], *burtical* 'cojoc de postav' (< *burticar*), *arcel* 'arcer', *crel* 'creier', *griel (grel, greluș)* 'greiere', *resoale* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 39, 78, 86, 91, 111, 115), *brăcile* 'cingătoare' (< *brăcire*, DA)[18], *rîndulică* (< *rîndurică*, cu rotacism), *saramolă* 'saramură', *coraslă* (din *corastră*), *mătrăgulă* (< *mătrăgură*, la moți)[19], *rosmalin* 'rosmarin'.

III. Derotacizarea prin asimilarea lui *r* precedat sau urmat de *l*: a) asimilarea regresivă în *sălceală* (< *sărceală* 'țesală'), băn. *lingroace* 'prune renglote' (< germ. *Ringlotte*), *plimba* (< **plimbla* < *primbla, preîmbla*), *chilfosală* 'chirfoseală'; b) asimilarea progresivă în *călușel* (< *călușer*)[20].

IV. Derotacizarea în poziție *n*, în *sclinciob* 'scrînciob', *tulpină* (< *trupină*), *sclinti*[21], *cleangă* 'creangă', *cloncan* 'croncan', *siliman* (variantă din Săliște a lui *siriman* 'sărman'), arom. *salțină* 'sarcină', *mildzeană* 'mînzare' (alături de *mirdzeane*), poate și maram. *pilon* 'piron'[22].

Uneori coexistența formelor cu vibrantă și a formelor cu laterală poate fi determinată de etimon: *borborosi, bolborosi, bolbolosi*[23], *bărbieri* și *bărbili*[24], *căprar* și *căpral*[25], *almar* și *armar, mîrced* și *mîlced*[26], *moclină* (Maramureș) și *mocrină* (Năsăud) 'loc mocirlos'[27], *pilulă* și *pirulă*[28], *Grigore* și *Gligore*[29].

Disimilarea poate fi totală, pînă la dispariția vibrantei, ca în *curastă, corastă* (general în Transilvania, cf. NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 846), *fereastă*[30], (ochi) *albaști* (NALR Mold. Bucov. I, MN pl. 6, pct. 464, 465,

---

[15] Dacă etimologia stabilită de V. Bogrea, *Cîrlan*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 247, este acceptată, căci există și părerea că în *cîrlan* am avea a face cu fenomenul de despicare a consonantei *l* (> *rl*) din *călan*.

[16] Des în nordul țării. În NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 668, în foarte multe puncte: 473, 484—487, 509, 540, 548, 550, 647, 653, 668.

[17] S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 328.

[18] „Prin disimilarea grupului *r—r* în *r—l*, cf. CDDE nr. 174".

[19] Sever Pop, *Rotacismul în comuna Avram Iancu (Vidra de Sus) din Munții Apuseni*, în „Dacoromania", VI, 1929—1930, p. 393.

[20] S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare...*, p. 328.

[21] În acest cuvînt, după opinia lui Sextil Pușcariu, *Limba română*. I, Fundația pentru literatură și artă, București, 1940, p. 34, însușită și de Al. Procopovici (*Clinti*, în „Dacoromania", X, 1941, p. 71), s-ar fi putut disimila *r* sub influența infinitivului lung *scrintire*.

[22] NALR Mar. II 286, pct. 232, 235, 238.

[23] DA: „Onomatopee, înrudită cu ucr. *borborosy* 'mormăituri' (cf. sârb. *blaboriti, brborite* 'a mormăi', bg. *blabalja bălboljă* 'flecăresc', *brăboljă, brăborjă* 'flecăresc lucruri neînțelese')".

[24] Din substantivele corespunzătoare: *bărbier* < it. *barbiere*, ngr. *barbéris*; transilv. *borbil* < magh. *borbély*.

[25] DA: „Din magh. *káprár, káprál*, bg. *kapral*, sârb. *kaplar*"; CADE: „germ. *Kapral*, alterat prin etimologie populară".

[26] G. Giuglea, *Elemente vechi grecești în limba română*, în „Dacoromania", X, 1943, p. 429—430.

[27] Ucr. *mokljak, mokrina* 'loc mocirlos'

[28] Fr. *pilule*, magh. *pirula*, cf. DLR.

[29] Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, după ce arată că în zona anchetată numele *Grigore* apare în variantele *Gligor, Gligore, Gligorie, Grigole, Grigore* ș.a. (p. 249) și că își are originea în gr. Γρηγόριος adaugă: „venit prin filiație slavă, cum arată și forma disimilată *Gligor*". Cf. și G. Weigand, „Jahresbericht...", XXVI—XXIX, 23.

[30] I. Gheție, *Baza dialectală a limbii române literare*, Editura Academiei R. S. România, 1975, p. 155, 401, 423, 458, 478, 508, 540, 564. *Tratat de dialectologie românească*, „Scrisul Românesc", Craiova, 1984, p. 329: „Grupul *-str-* se reduce la *-st-* în *fereastă, nost* [...] etc. (ALR

467, 501, 550), *scîntit* și *chintit*[31], *ucior, udori, pintre* 'printre', arom. *nuntu* 'înăuntru', *cătă* 'către'[32], drom. *propietar, propietate, propiu*[33] s.a.

Tendința este mai veche, din perioada formării limbii române : *alt*[34], *frate, împărat, îndărăt, preste (peste), rost* ș.a. În latina vorbită, dispariția lui *r* fie prin reducerea grupului *-rs-* la *-ss-* și *-s-*, fie prin disimilarea $r - r > l - r$ sau *zero* $- r$, probată în inscripții, s-a menținut și în limbile romanice: lat. *dorsum* > *dossum*, rom. *dos*, ital. *dosso*, prov., catal. *dos* ; lat. *sursum* > *sussum*, rom. *sus*, ital. *suso*, prov., catal *sus*, span. *suso*, port. *sosso*; lat. *coliandrum* în loc de *coriandrum*, lat. *pelegrinis* în loc de *peregrinis* ; lat. *frates, fratibus* în loc de *fratres, fratribus*[35].

Ca o reacție la trecerea vibrantei în laterală, în numeroase cuvinte, în unele sau în toate graiurile dacoromâne se petrece și fenomenul invers, rotacizarea lateralei, adesea ca rezultat al unei asimilări $l - r > r - r$: *cărturar* (< ngr. *hartularios*), *carapăr* 'calapăr', *vorbură* 'volbură', *saramură* (< ngr. *salamura*)[36], *corceriță* 'colceriță', *rouruscă* (alături de *lăuruscă* < lat. *labrusca*), *grangur* (<**glangur* < **galgur* < lat. *galgulus*), $r - l > r - r$: *zarzără* (< tc. *zerdali*, bg. *zarzala, zarzalija*), *rariță* (< bg. *ralica*) *trandafir* (< ngr. *trantafillon*), *patrahir* (< ngr. *patrahili*)[37], *arhanghăr* 'arhanghel', *cremenar*[38], *(h)orbarit* 'orbalț' (< magh. *orbanc*)[39], *cristar* 'cristal' ; sau al unei disimilări $l - l > r - l$: *prăsele* 'plăsele', $l - l > l - r$: *larea* 'lalea', *plăsară*, $l - n > r - n$: *corindă* 'colindă', *verincă* 'velință', *surcină* 'sulcină', dar și fără vecinătăți favorizante, mai ales imploziv : *sorniță* 'solniță', *boterniță* (< *botelniță* 'botniță'), *corhoz* 'colhoz', *bașordină* 'bașoldină', *burfeie* 'bulfeu', *cărca* 'călca', *ciorpan* 'ciolpan', *corduș* (< *colduș* 'sărman, orfan'), *corcăi* 'colcăi', *ceambur* 'detașament (tătăresc) de pradă' (< ucr. *čambul*), mai rar exploziv, în nex : *scrifosi* 'sclifosi', *scripi* 'sclipi', *priyi* 'plivi', *agrice* 'aglice' (DA : din sîrb. *jaglika, jaglac*), bucov. *climunc* 'clin, unghi' (< germ. *Krümmung*, DA).

Datorită asemănării lor în condiții de articulare slăbită, *r* și *l* își schimbă uneori locul între ele, ca în variantele : *polecră, balercă, lingroate, lacră, holercă* (această variantă și sub influența lui *holeră*), megl. *lariță*, în loc de *poreclă, barelcă* (< ucr. *barilka*), *ringloate, raclă, horelcă, raliță*. În formele metatezate

---

II, s.n., VI, h. 1669—1672), Maramureșul înscriindu-se într-o arie largă ce cuprinde aproape toată Transilvania, Crișana, nord-estul Banatului și nordul Olteniei" ; (vezi și *ibid.*, p. 371).

[31] NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 324, pct. 244, 246, 253, 280, 405, 406, 425, 428—432, 447.

[32] Th. Capidan, *Fărșeroții*, p. 199.

[33] *Tratat...*, p. 173, disimilare $r - r > r$ — *zero*, în partea de vest a Munteniei și în Oltenia de sud.

[34] O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II , Editura Științifică, București, 1961, p. 34 : „*r* a dispărut prin acțiunea disimilatoare a unui *l* precedent în *alt* < *alterum*".

[35] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Editura Academiei R. S. România, 1960, p. 100, 118.

[36] Poate fi invocată și apropierea de rom. *sare*.

[37] Dar și contaminat, ca și cuvîntul precedent, de rom. *fir*, cf. DM.

[38] Cu înțelesul 'pușcărie', din *criminal*. Cu siguranță nu este vorba de necesități de rimă decît în cazuri precum „Într-o frunză de ațari/ Pe poartă la cremenari", text popular din Volovăț (vezi M. Friedwagner, *lucr. cit.*, p. 155), dar poate fi invocată, în schimb, mai mult decît asimilarea, o substituție de „sufixe" *-al* cu *-ar* ; vezi și situația inversă în *intermedial*.

[39] ALM II/II h. 838, în est și sud, în aproximativ aceleași puncte în care se rostește și *urcior* (vezi nota 50).

se remarcă tendința vorbitorilor de a articula întîi laterala, ca fiind mai ușor de articulat, și apoi vibranta.

După cum se poate observa, cele două fenomene fonetice, trecerea vibrantei în laterală și invers, nu manifestă preferințe sau restricții din punctul de vedere al originii (și, implicit, vechimii) cuvintelor supuse transformărilor. Cuvintele pot fi de cele mai diverse vechimi și origini ; ele pot fi moștenite din latină *(albastru, călca, cărare, corastră, creier, cucurbetă, curcubeu, duroare, greier, lăuruscă, mîrced, păcurar, plimbare, searbăd, turbare, turbura, urcior*[1-2]*, urdori)*, împrumuturi vechi slave *(colindă, sclipi, scrinti, vreascuri)*, bulgărești și sîrbești *(berneveci, raliță, solniță, pararudă, torbă)*, ucrainene și poloneze *(ceambul, muterică)*, maghiare *(carmazin, colduș, căprar, cristal, felezeu, almar)*, germane *(cherner, forhang, muterdorn, renglotă)*, neogrecești *(cărămidă, cărtulár, salamură, sertar, zarzăl)*, turcești *(ciolpan)*, cu etimon neprecizat *(arcer, corcoduș, praftură, sclifosi)*, diferite neologisme *(calendar, mortar, pilulă, varice)*, formații românești *(botelniță, colcăi, plăsea, sărăriță* ș.a.). Această constatare este, de altfel, în concordanță cu observația că fenomenele în discuție, ca „accidente fonetice generale", au drept caracteristică „neregularitatea cu care apar"[40]. În această privință, Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, a observat că „legile disimilării [...] n-au [...] caracter obligatoriu", citînd diferite exemple de disimilare care, prin repartiția lor geografică cu totul neegală, arată de fapt cît de puțină asemănare are disimilarea cu o lege fonetică[41].

Înainte de a trece în revistă explicațiile date pînă acum și de a schița un punct de vedere asupra acestor transformări în consonantismul românesc, reamintim situația acestor două sunete în cadrul general al limbajului uman : „Distincția dintre cele două tipuri de lichide este puțin frecventă și instabilă. Puține limbi, în afara lumii occidentale, disting [r] și [l]. Marile limbi din Extremul Orient, chineza și japoneza, de exemplu, ignoră această distincție. În aceste limbi nu există decît un fonem lichid, realizat ca vibrant sau ca lateral, după context. După R. Jakobson, aceasta e una dintre ultimele distincții pe care și-o însușesc copiii. Această instabilitate între cele două tipuri de lichide se regăsește și în fonetica diacronică"[42].

Sextil Pușcariu arată[43] că „dintre consonante, cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obicei prin *l*, prin *n* sau, mai rar, prin *d*".

Observăm că în cele mai multe cazuri disimilarea este regresivă, primul *r* (cel disimilat) aflîndu-se în silabă protonică : *alcer, alcior, vîlșor* 'vîrfcior', *săltar, Gligore, colidor, alior, uldori, sălăriță, scliptură*, arom. *lișcător* 'rîșchitor', la fel ca și la asimilarea lui *r. . . l* : *sălceală, plimba* (prin faza **plimba* < *primbla)*, *lingloáe* 'renglote'. Dacă poziția atonă este favorabilă articulării mai puțin insistente, fără vibrațiile apexului, totuși această lipsă a accentului nu este obligatorie, căci în destule cuvinte *r* supus transformării în *l* se află chiar în silabă tonică : *vleascuri, colastră, pleaftură, călare* 'cărare', *tulbure*. Dar comun

---

[40] S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 792.
[41] Apud S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", VII, 1931—1933, p. 452.
[42] *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, Paris, 1973, p. 304.
[43] S. Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 375.

acestor situații este tipul regresiv, fapt care arată cît de importantă este anticiparea mișcărilor articulatorii pentru transformarea în discuție. Însă nici această explicație nu este valabil pentru toate transformările inventariate mai sus, ci doar pentru cea mai mare parte dintre ele, de disimilare (sau asimilare) regresivă.

Marius Sala observă[44]: Datorită tendinței de a realiza silabe deschise [. . .], o serie de opoziții consonantice valabile la inițială de silabă nu există la finală de silabă (cf. B. Malmberg, *Str. phon.*, 167). În română, mai ales în graiuri, unde tendința spre silabă deschisă este mai puternică, dispare adesea distincția între [r] și [l] la sfîrșit de silabă. Numeroase treceri de la [l] la [r] și invers (lat. *exalbidus* > rom. *searbăd*, lat. *mulsa* > rom. *mursă*, *lorbă* > *tolbă urdoare* > *uldoare*) pot fi explicate astfel. De observat faptul că în cazurile considerate disimilări [r] — [r] < [l] — [r], primul [r] este imploziv, ceea ce ne permite să interpretăm această transformare și ca o pierdere a unei opoziții consonantice". Numeroase exemple de trecere a „consoanelor cu zgomot" la laterale, vibrante și nazale în poziție implozivă (lat. *admissarius* > rom. *armăsar*, lat. *nuptiae* > rom. *nuntă*, lat. *signum* > rom. *semn*, *pimniță*, *gramnic*, *răsalniță*[45], *arventist*[46], *arvocat*, *logornă*) sau de dispariție a implozivelor (*aventist*, *ibid.*, pct. 414, 531, 537, 762, 812, 886, *cloponiță*, *udori*[47], *ucior*, *vrenic*) arată că această tendință spre silabă deschisă este reală. Rămîn însă destule situații în care consoana care se schimbă, intervocalică sau într-un grup de consoane, nu este implozivă: *călămidă*, *valice*, *cler* 'creier', *sclinti*, *cleangă*, *prăsele*.

Numai repartizarea geografică[48] — dacă există vreuna în cazul unui accident fonetic (în principiu posibil oricînd și oriunde) — ar putea să furnizeze o explicație cuprinzătoare, dacă nu asupra cauzelor, măcar asupra condițiilor favorabile înlocuirii vibrantei cu laterala sau invers.

O primă imagine a ariei cu vibranta trecută la laterală ne oferă ALRM I/II 206 „mi-am scrîntit o mînă" (vezi harta 1)[49], în care formele *sclintit*, *sclintit*, *slîtit* și (cu dispariția vibrantei) *scîntit*, *schintit* cuprind Moldova, nordul Transilvaniei, Maramureșul, Crișana, părți din Banat și nordul Olteniei, iar formele *scrîntit*, *scrintit* au arie principală în Muntenia, Dobrogea și sudul Olteniei, în estul extrem al teritoriului anchetat și se întîlnesc și în puncte din sudul Moldovei, din sudul Transilvaniei și în unele părți din Banat.

Pentru Moldova, cele două arii *sclintit* / *scrîntit* (cu lichidă în nord și centru, cu vibranta păstrată în sud) se confirmă și se precizează cu datele oferite

---

[44] În *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 18.

[45] ALR II, s.n., I 188, pct. 362, 531, 728, 762, 784, 791, 928.

[46] ALR II/I 192, pct. 514, 520, 723 876, 899.

[47] ALR I/I 15, pct. 65, 295, 305, 320, 337, 647, 662 672, 772; NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 127, pct. 245, 256, 262, 267, 312, 335, 350, 369, 371, 400, 402, 428, 429, 441.

[48] Mulțumim călduros și pe această cale colegilor de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București și de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, anchetatori și autori ai NALR *Muntenia și Dobrogea* (NALR MD), NALR Ban. și NALR *Transilvania* (NALR Transilv.), pentru amabilitatea cu care mi-au permis să folosesc materialul încă inedit aflat la cele două institute.

[49] Reprodusă și de Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, harta 4.

de NALR Mold. Bucov. (vezi harta 2, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 324). Tot în Moldova, arii asemănătoare pînă la identitate cu ariile *sclintit / scrintit* prezintă și dubletele *pleaftură / praftură* (vezi harta 3, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 2524) sau *plăsele / prăsele* (vezi harta 4, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 808). În toată Moldova se spune numai *ulcior* ('vas de pămînt' și 'inflamație la ochi')[50], *săltar* și *uldori* (acolo unde apare cuvîntul, concurat de *puchi, puchini*), arii care au o extindere considerabilă în tot nordul dacoromân. Aceleași constatări pot fi făcute, în linii generale, și pentru *alcer*, întîlnit în nordul Transilvaniei[51], în puncte din Maramureș[52], în puncte din nordul și vestul Moldovei[53], ca și pentru *culcubetă* sau *cuculbetă, culcuduș, crel, cler, clei* 'creier', *griel, grel*, înregistrate în majoritatea punctelor din Maramureș. Transilvania, Crișana și în puncte din Banat. Foarte elocventă pentru teritoriul transilvănean (rețeaua NALR Transilv.) este repartiția geografică a variantelor *sălăriță*, în nord, și *sărăriță*, în sud (vezi harta 5, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 766).

Se conturează astfel o arie dacoromână nordică cu *l* provenit din *r* (*ulcior, sclintit, săltar, uldori* ș.a.) sau etimologic (*plăsele*), opusă unei arii sudice (cuprinzînd Muntenia și Dobrogea, părți din Oltenia și din Banat și sudul Transilvaniei), cu *r* etimologic (*urcior, scrintit, sertar, urdori*) sau provenit din *l* (*prăsele*). Chiar dacă nu se cunosc etimonurile lui *arcer* și *praftură*, repartiția variantelor este aceeași : *alcer* și *pleaftură* la nord, *arcer* (incluzînd și o arie *arcel*) și *praftură* la sud. Precizăm că nu toate izofonele coincid între ele — de exemplu, *ulcior* 'vas de pămînt' coboară în nordul Munteniei și Dobrogei ca și în puncte din nord-estul Olteniei (vezi harta 6)[54], *urcior* (la ochi) se păstrează nealterat în Banat, în părți din Crișana și din Maramureș (vezi harta 7, realizată pe baza ALR I/I 16), *arcer* este aproape general în Moldova[55], formele *zăgîlnă* și *zăgîrnă* (etimologia necunoscută) se întîlnesc în același spațiu din sudul Moldovei[56], iar *clei, griel, cuculbetă* se întîlnesc numai în ținuturile de peste munți —, dar fascicolul de izofone rezultat prin cartografierea fenomenelor în discuție configurează în mod cert cele două arii : sudică (cu vibrantă) și nordică (cu laterală). Mai mult, cuvintele în care fenomenul se manifestă doar accidental se întîlnesc în puncte dintr-o arie sau alta după cum prezintă vibrantă în locul lateralei sau invers. De exemplu, *belneveci* în punctul 536 din centrul-vestul Moldovei, dar *să carșe* 'să calce' și *ferezău* 'felezeu'

---

[50] Vezi și ALM II/I 682 „ulcior" 'vas de pămînt' ; varianta *ulcior* apare în marea majoritate a punctelor, varianta *urcior*, doar în pct. 34, 78, 80—82, 96, 97, 99, 190, 210, 226. ALM II/II 764 „urcior (la ochi)" prezintă forma *urcior* în pct. 34, 69, 74, 80—83, 94, 96, 97, 99, 106, 113, 118, 165, 190, 210, 212, 217, 219—222, 226, în două arii (est și sud) în care apare și *urdori* (în majoritatea punctelor, *uldori*, *ibid.*, 765). În comparație cu ariile sudice (și estice) în care apar variantele *urcior*[1-2] și *urdori*, aria lui *paparudă* (tot cu *r* etimologic păstrat) este mai restrînsă, cuprinzînd, afară de pct. 202, 206, 209, 211, 212, 216—219, 221—223 (din sud), doar încă alte două pct. (112, 165), în timp ce *papalugă* (și variantele) este cvasigeneral, *ibid.*, 1016.

[51] NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 264.

[52] NALR Mar. I 90, pct. 224, 229, 235.

[53] NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264, pct. 487, 490, 494, 502, 564, 579, 668.

[54] Realizată pe baza NALR MD, răspunsurile la întrebarea 768, și a NALR Olt. II 237.

[55] NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264.

[56] *Ibid.*, răspunsurile la întrebarea 921.

în pct. 613, spre sud ; *călămidă, săleacă* în Bucovina, *vleascuri* în nordul Crișanei, *sălbezesc* în nordul Banatului, dar *priyim* 'plivim' în Muntenia[57], *Frueraș* (nume de familie la Tîrgu Ocna) în sudul Moldovei[58]. Și altor cuvinte, urmărite în textele vechi de I. Gheție, *turbure* și *fereastră*, le-ar corespunde aceleași arii[59]. Pe baza atestărilor din documente, I. Gheție fixează și data inovației (secolul al XVIII-lea), dar datarea privește numai aceste cuvinte, căci *tulbă,tulbiță* 'torbă, torbiță' se întîlnesc la Dosoftei un secol mai devreme, ca și *scripește* (pentru *sclipește*).

Reținem din cele spuse pînă aici configurația ariilor și faptul că *r* se pronunță mai greu (nu numai de către copii), iar în anumite condiții (vecinătatea altei vibrante sau a unei laterale, poziție implozivă slabă, scurtime prin apartenență la un grup consonantic), cu tensiune articulatorie scăzută și cu un mai mic număr de vibrații[60], ceea ce îl apropie pînă la identificare de laterală.

Dacă încercăm o corelare între repartiția formelor pe teren și observațiile privitoare la articularea lui *r*, ar trebui să conchidem că vorbitorii din nord au uneori o articulație mai puțin marcată a lui *r*, caracterizată prin tensiune articulatorie scăzută și pierderea vibrațiilor specifice.

UNE DISSIMILATION CONSONANTIQUE PROPRE AUX PARLERS DACO-ROUMAINS DU NORD

RÉSUMÉ

À partir des constatations de certains chercheurs selon lesquels le traitement *r...r* > *l...r* (dans des mots comme *turbure* > *tulbure*) ou *r...r* > *r ... zéro* (dans des mots comme *fereastră* > *fereastă*) semble caractériser les parlers du Nord, l'auteur se propose d'examiner, en se servant des données fournies par l'ALR et le NALR, la répartition des variantes phonétiques des mots *arcer, creier, cucurbetă, scrintit, urcior* (maladie de l'oeil), *urcior* (récipient en terre), *urdori*, etc.

L'analyse du matériel dialectal met en évidence la prépondérance des formes à latérale dans les parlers daco-romains du Nord et des formes à vibrante dans les parlers de Sud.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[57] ALRT, p. 236, pct. 705.

[58] *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 330.

[59] I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 155 : „dispariția lui *r*, prin disimilare totală în *fereastă*, se întîlnește astăzi într-un vast teritoriu care cuprinde Transilvania (cu excepția regiunii sudice) și Moldova. *Fereastă* mai apare și prin Banat și vestul Olteniei" ; și : „trecerea lui *r* la *l* în *tulbura, tulbure* (și derivatele) este o inovație a graiurilor nordice. Singurele graiuri care l-au menținut pe *r* etimologic (deși cunosc și ele pe alocuri inovația) sînt cele muntenești — sud-ardelenești".

[60] St. Lelescu, *Cercetări experimentale asupra consonantei românești* R, Sibiu, 1944, stabilește că *r* se rostește în medie inițial cu 2,57 bătăi, medial cu 1,38 bătăi și final cu 1,92 bătăi.

Scanned with OKEN Scanner

"Mi-am scrintit o mînă"

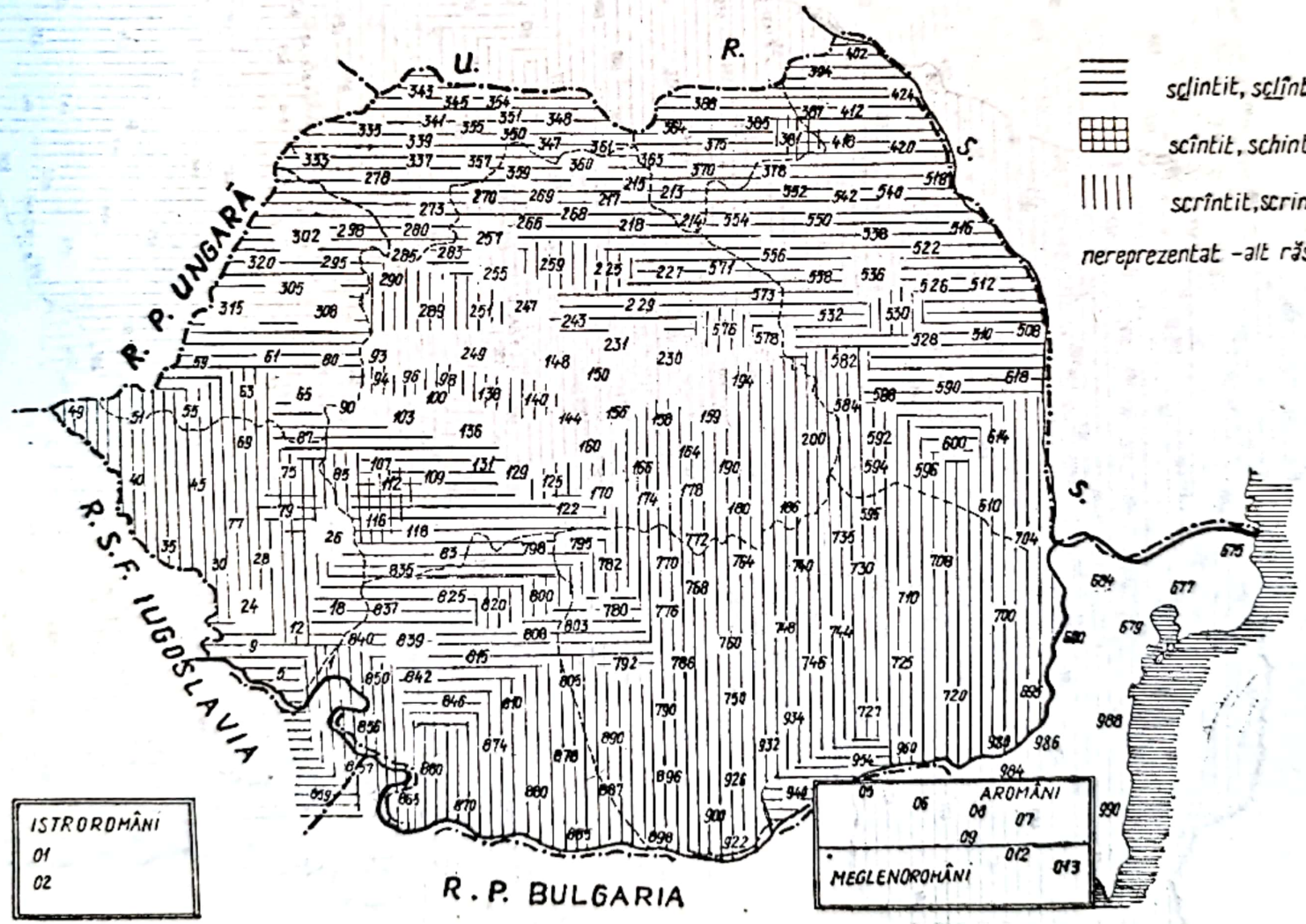

"Mi-am scrintit o mînă"

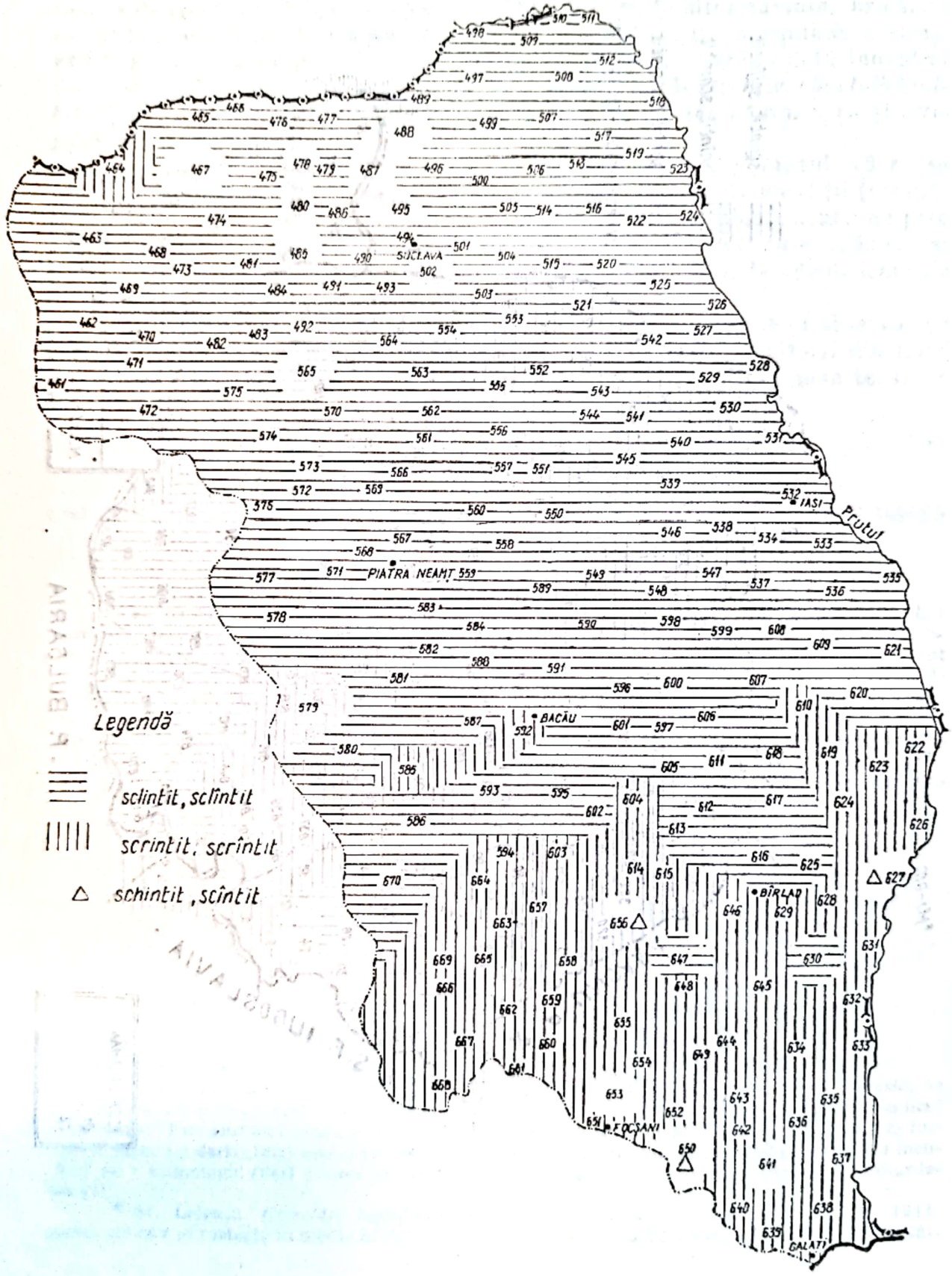

Scanned with OKEN Scanner

Variantele fonetice ale substantivului «praftură»

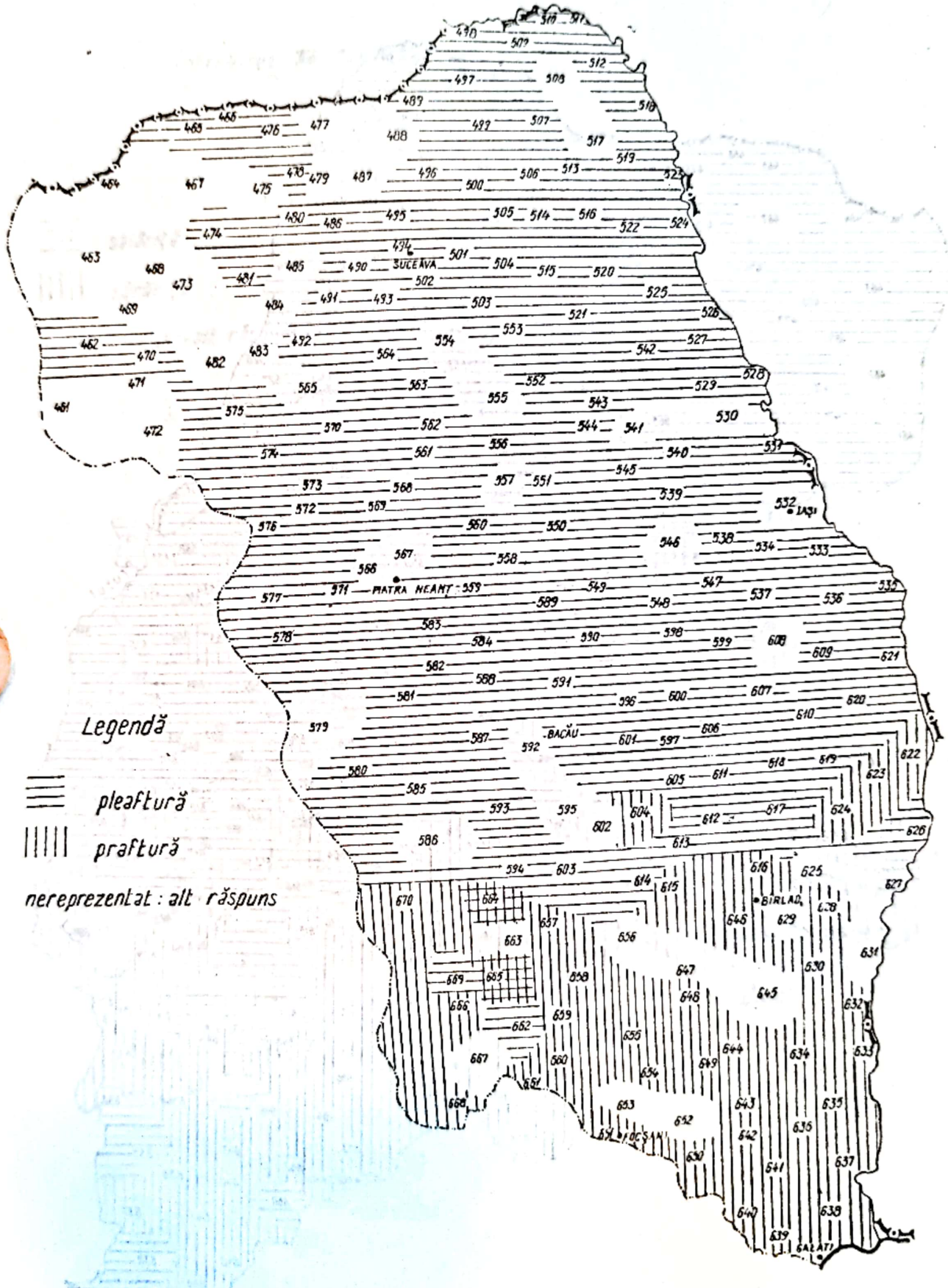

Scanned with OKEN Scanner

Disimilarea *pl . . . l* > *pr . . . l* în «plăsele»

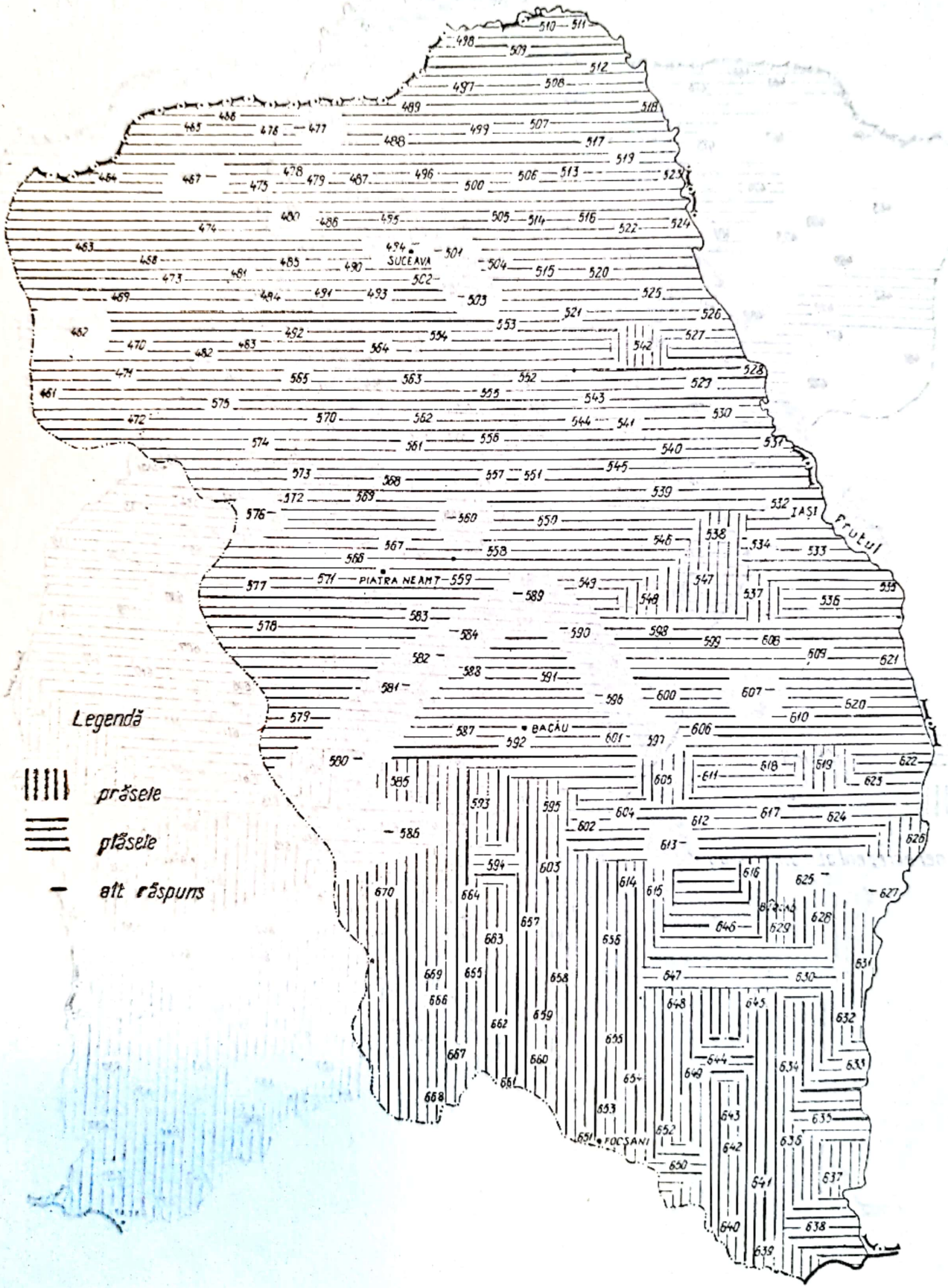

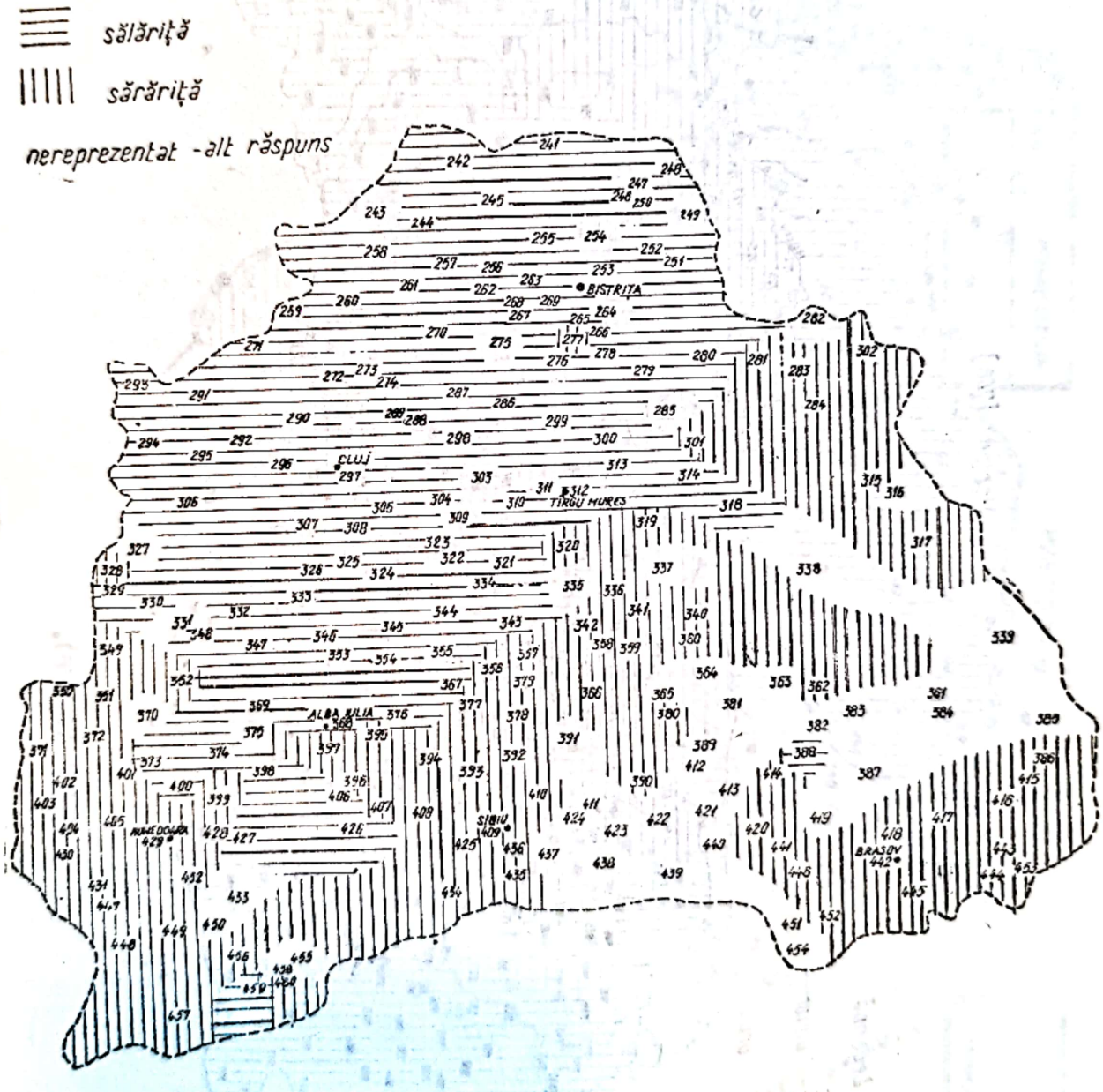

Scanned with OKEN Scanner

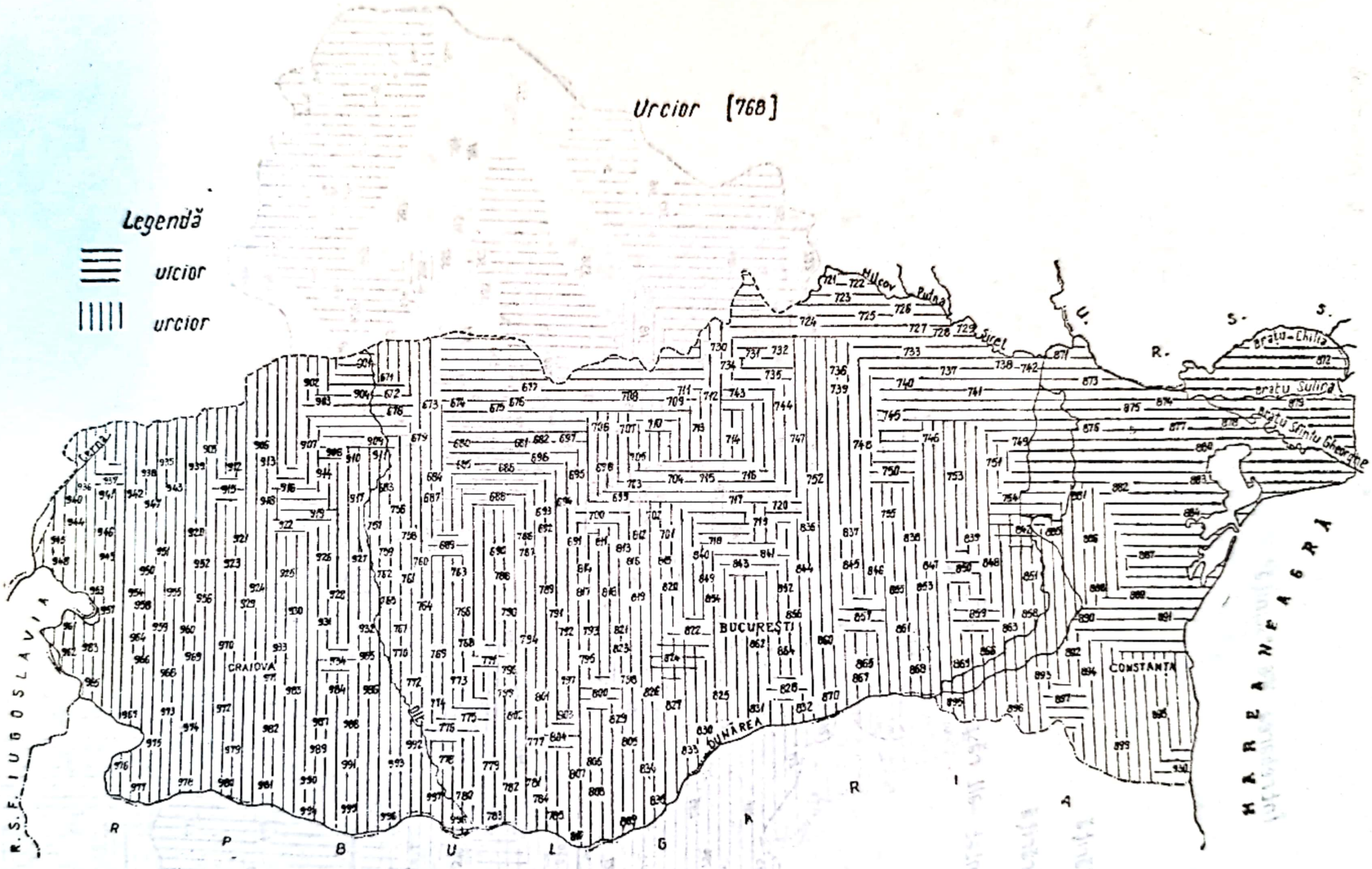

Scanned with OKEN Scanner

"urcior (la ochi)"

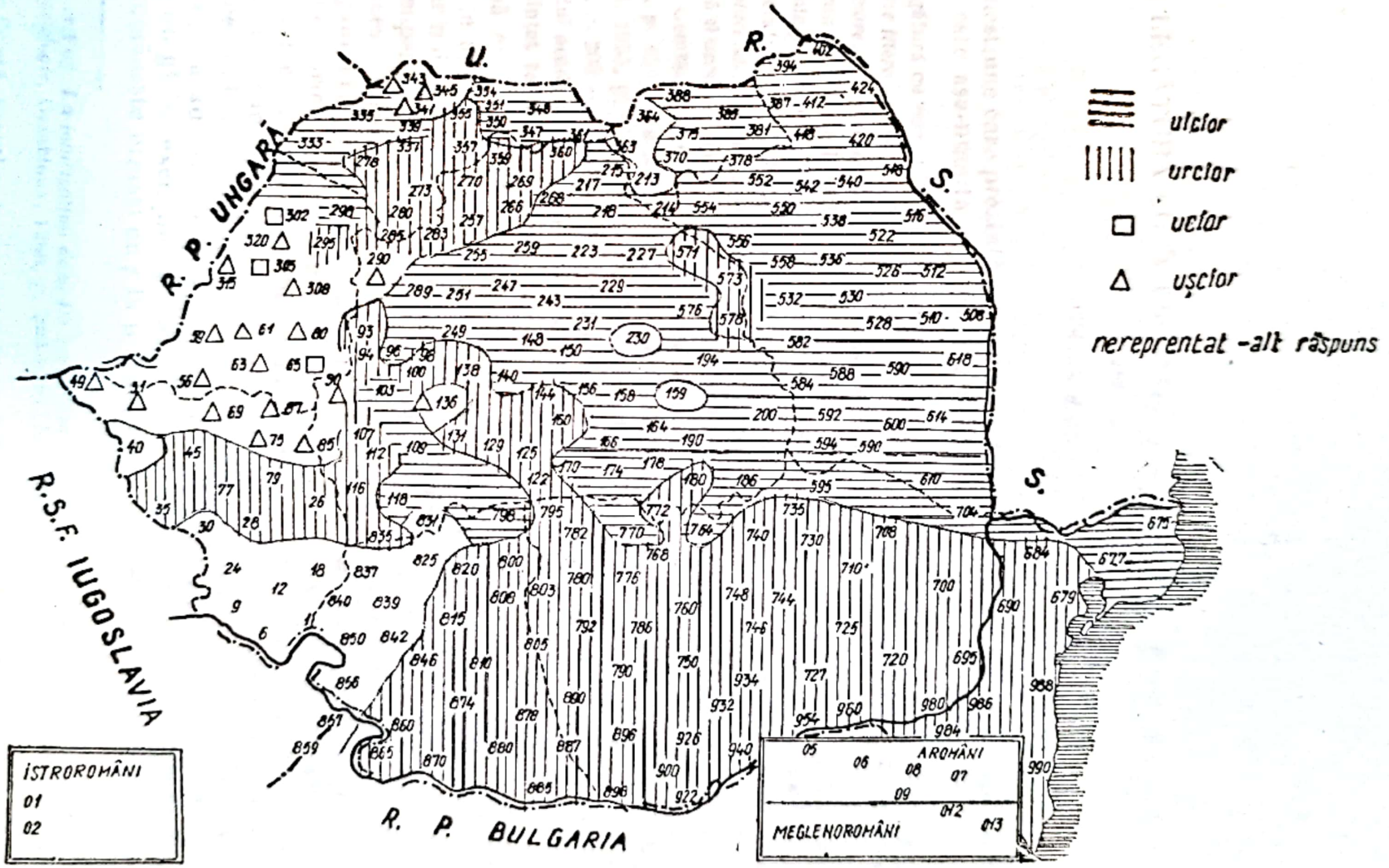

ÎN LEGĂTURĂ CU IOTACIZAREA VERBELOR ROMÂNEȘTI

DE

ION CALOTĂ

O chestiune care prezintă un interes deosebit pentru morfologia verbului românesc este așa-numita problemă a iotacizării.

În legătură cu denumirea de iotacizare, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 302—303, nota 1, care arată, pe drept cuvînt, că termenii *iotacizare*, *disiotacizare* sînt improprii, între altele pentru că denumesc fenomene fonetice, în timp ce, în cazul nostru, cel puțin pentru unele situații, este vorba de un fenomen morfologic, analogia. Cum, însă, în ciuda criticii aduse, termenul iotacizare s-a impus în literatura de specialitate, fiind întrebuințat și după 1947 de lingviști ca Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges Mario Roques*, vol. III, Paris, 1952, p. 195 și urm., (republicat de Sever Pop în vol. *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 281—315), Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 456 nota 2, Alf Lombard, *Le verbe roumain . Étude morphologique*, tome II, Lund, 1955, p. 993 și urm., Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 208 și urm., folosim și noi această terminologie impusă prin uz, cu toate că în tratatul academic de *Istorie a limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 259, găsim întrebuințat termenul *iodizare*.

După cum este în general admis astăzi, înțelegem prin iotacizare fenomenul de alterare a consoanelor *l*, *d*, *n*, *r*, la care Sever Pop[1] a adăugat și pe *l*, iar noi[2] am adăugat și pe *s*, pe baza formelor (eu) *ieș*, (eu) *beș*, pe care le-am descoperit în graiul rudarilor din Oltenia, ca fenomen aproape general. Întrucît aceste forme nu pot fi decît etimologice, ele sînt arhaisme păstrate numai de graiul rudarilor. Iotacizarea lui *s* a dispărut de timpuriu din graiurile dacoromâne, formele iotacizate fiind înlocuite cu cele refăcute analogic, dar este cert că fenomenul exista în graiurile din Transilvania sud-vestică în momentul cînd rudarii au învățat românește și chiar în momentul părăsirii acestei zone și al sosirii lor în Oltenia, pe la începutul secolului al XVII-lea. Din afirmația acad. Al. Graur (*Tendințele actuale* ..., p. 207), „nu mi-e clar pentru ce nu găsim exemple de *ș* atacat, verbele latinești ca *exeo*, *uissio* neavînd în românește urmași cu *ș* la persoana I", rezultă că acest arhaism este

[1] Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în vol. *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 296—297; în continuare, referir-le se vor face la acest volum.

[2] Ion Calotă, *Graiul rudarilor din Oltenia*, rezumatul tezei de doctorat, Craiova, 1974, p. 26 și urm.

necunoscut limbii scrise sau altor graiuri dacoromâne. Sever Pop, *La iotacisation ...*, p. 313, în capitolul VI, *Les autres consonnes*, lasă să se înțeleagă că o formă *ieș*, de persoana I, trebuie să fi existat, iar de la aceasta s-a refăcut forma *ies*: „On retrouve des traces de cette forme: ar. *baș* 'je baisse', du lat. *basio* (REW, 3, 971); dr. *îngraș* 'j'engraisse', du lat. **ingrassio* (REW, 3, 4 427); dr. *ies* (de *ieș*) 'je sors', du lat. *exeo* (REW, 3, 3 018)". Cu toate acestea, nici S. Pop nu trece consoana *s* printre consoanele iotacizate. În cele șase consoane (*t, d, n, r, l,* și *s*) se termină radicalul unor verbe latinești de conjungarea a II-a și a IV-a, care, sub influența lui iot următor din *-eo, -io* de la persoana I singular, se transformă după cum urmează : *t* > *ț* (*sentio* > *simț*[3], *d* > *ḑ* > *z* (*audio* > *auḑ* > *auz*), *n* > *ń* > *į* (*venio* > *viń u* > *viįu*), *r* > *ř* (*morio* > *moři u* > *mori*), *l* > *l'* > *į* (*salio* > *sal'u* > *saįu* > *saį*), *s* > *ș* (*exeo* > *ieș*, *uissio* > *beș*). În astfel de verbe, de conjungarea a II-a și a IV-a, iotacizarea a avut loc prin evoluție fonetică normală. După modelul acestora, prin analogie, și unele verbe de conjungarea a III-a și-au constituit, la persoana I singular, o formă verbală iotacizată, introducînd între radical și desinență una dintre vocalele caracteristice conjugării a II-a sau a IV-a, ele rămînînd totuși de conjugarea a III-a[4] : **excotio* > *scoț*, **credeo* > *crez*, **rideo* > *rîz*, **cadeo* > *caz*, **vendeo* > *vînz*, **poneo* > *pui*, **exponeo* > *spui*, **quaereo* > *ceriu*, devenit apoi *cei*, prin analogie cu *sai*[5]. Aceste forme verbale, numite iotacizate, indiferent dacă provin prin evoluție fonetică normală sau prin analogie, se întîlnesc nu numai la persoana I indicativ prezent, ci și la alte moduri și timpuri, precum și la derivatele de la verbele respective. Sever Pop (*La iotacisation ...*, p. 284—285) constată că formele verbale iotacizate se întîlnesc în următoarele situații :

1) la persoana I a indicativului și conjunctivului prezent (*simț — să simț, scoț — să scoț, auz — să auz, crez — să crez, viu — să viu, pui — să pui, mori — să mori, cei — să cei, piei — să piei, sai — să sai*) ; la acestea noi am adăugat formele *ieș — să ieș, beș - să beș* ;

2) la persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent (*să audă, să vie, să iașă, să ieșe*) ;

3) la gerunziu (*scoțînd, crezînd, puind, muind, ieșind*) ;

4) la participiul trecut, unde alterarea se datorează analogiei, și la toate timpurile compuse, precum și la mai mult ca perfect (*crezut, să fi crezut, crezusem*) ;

5) la perfectul simplu (*crezui*) ;

6) în derivate, cu ajutorul sufixelor *-tor, -toare, -tură* (*arzător, arzătoare, înghițitură*).

Se mai formează derivate și cu alte sufixe. S. Pușcariu (*Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, p. 72, nota) citează derivate ca *crezare, crezămînt, pierzanie, ascuțime, ascunziș, arzoi* etc. (vezi și Al. Graur, *Tendințele actuale ...*, p. 208).

Multitudinea situațiilor în care apar formele verbale iotacizate demonstrează faptul că acestea au fost cîndva generale : „... le phénomène de la

---

[3] Avem în vedere aici numai tratamentul dentalelor urmate de iot, nu și celelalte transformări fonetice pe care le-au suferit cuvintele respective.

[4] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 302, nota 1 ; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456, nota 3.

[5] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 298—299, Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 306.

iotacisation a toutes les apparences d'avoir été général dans le passé de la langue roumaine" [6], iar pe de altă parte că ele sînt formele cele mai vechi din limba noastră, cele moștenite, cele etimologice[7].

De la formele latinești, în care dentalele erau urmate de iot, prin evoluție fonetică normală, s-a ajuns la formele verbale românești iotacizate prin următoarele faze: *excotio* > *scoțu* > *scoț*$^{u}_{i}$ > *scoț* sau *credeo* > *creḑu* > *creḑ*$^{u}_{i}$ > > *creḑ* > *crez* (persoana I singular) și *excotis* > *scoți* > *scoț*$^{i}_{i}$ sau *credis* > > *creḑi* > *creḑ*$^{i}_{i}$ > *crez*$^{i}_{i}$) (la persoana a II-a singular). Cînd, pe lîngă reducerea și apoi dispariția desinențelor *-u*, de la persoana I și *-i*, de la persoana a II-a, s-a mai produs și velarizarea sau durificarea africatelor dentale *ț* sau *ḑ* în cele mai multe graiuri dacoromâne, cu excepția graiurilor muntenești propriu-zise, formele de persoana a II-a singular *scoț*$^{i}_{i}$ și *creḑ*$^{i}_{i}$ au devenit *scoț* și *creḑ*, deci omofone cu cele de persoana I singular: „Așa se face că fenomenul n-a apărut în trecut și nu apare astăzi decît în acea regiune în care s-a produs velarizarea lui *e* și *i* prin *ț* si *dz* anteriori": sau: „Dar repet, fenomenul nostru nu este dependent numai de fenomenul fonetic al velarizării lui *țe, ți*, ci și de dispariția lui *i* și *u* finali sonanți, sau măcar de reducerea lui *u* la *ŭ*" [8]. Această omonimie era cu atît mai greu de suportat, cu cît, spre deosebire de alte limbi, ca franceza de exemplu, limba noastră nu folosește pronumele personale înaintea verbului, diferența de la o persoană la alta marcînd-o tocmai desinențele: „Les formes verbales iotacisées rendaient homonymes la première personne du singulier du présent de l'indicatif et du subjonctif avec la deuxième personne. Étant donné que le roumain n'emploie pas les formes du pronom personnel devant les formes verbales, comme c'est le cas pour le français, par exemple, le changement des consonnes atteintes par le développement phonétique déterminé par yod restait le seul moyen d'éviter cette homonymie" [9].

„Omonimia insuportabilă", ca să folosim terminologia lui Gilliéron, a creat necesitatea de a diferenția cele două persoane omofone, în avantajul clarității expresiei, pentru evitarea confuziei. Mijlocul de înlăturare a omonimiei a fost refacerea formei de persoana I, fie după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, ca în cazul lui *văz*, înlocuit cu *văd*, prin analogie cu *vede, vedem, vedeți, văd*, sau *poci*, înlocuit cu *pot*, prin analogie cu *poate, putem, puteți, pot*, fie după modelul altor verbe ca *laud* sau *bat*, la care consoanele *d, t*, s-au păstrat nealterate, pentru că nu erau urmate de iot.

Pentru prima situație, acad. Iorgu Iordan observă: „Avem aici un caz interesant de aplicare a analogiei, în sensul îmbunătățirii și perfecționării gramaticii: formele «neregulate» (adică deosebite, prin aspectul lor fonetic, de cele simțite ca «regulate») se modifică în sensul punerii lor de acord, în ce privește tema, cu marea majoritate a formelor aceluiași verb" [10].

Pentru cea de-a doua situație, Sever Pop scrie: „Le remplacement des formes verbales iotacisées a été déterminé aussi par les faits suivants:

---

[6] Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 292.
[7] Cf. S. Pușcariu, *Etudes...*, p. 69 și urm.; G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 274 și urm.; Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 281 și urm.
[8] G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 285.
[9] Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314.
[10] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456—457.

a) L'influence des formes verbales non-iotacisées pour des causes phonétiques, sur les formes iotacisées.

b) Les multiples formes verbales soit celles de l'ancienne couche latine, soit celles des verbes créés par le roumain ou empruntés à d'autres langues qui ne connaissent pas le phenomène du changement des consonnes à la première personne de l'indicatif (et du subjonctif) : d'où l'impossibilité pour les consonnes altérées à la première personne des verbes latins en *-eo* (*-io*) de maintenir cette situation.

c) La tendance toujours croissante du roumain à mieux distinguer ces formes verbales, tendance manifestée aussi par l'emploi de plus en plus frequent des suffixes verbaux *-ez* et *-esc*" [11].

Spre a simplifica expunerea, propunem denumirea de *analogie internă* pentru situația cînd o formă este refăcută după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, și pe aceea de *analogie externă*[12] pentru situația cînd modelul îl constituie alte verbe.

Crearea formelor analogice, fie prin analogie internă, fie prin analogie externă, nu numai că a înlăturat omonimia despre care a fost vorba mai sus, dar a contribuit la simplificarea și sistematizarea paradigmei verbale, la normalizarea flexiunii : „.... în multe cazuri formațiile analogice consolidează caracterul sistematic al limbii și, prin urmare, îi dau o structură mai logică" [13]. Iar în altă parte, acad. Al. Graur arată că „luată în ansamblu, revenirea asupra iotacizării înseamnă simplificare. Dar această simplificare nu este totală, pentru că mai rămîn urme de iotacizare (de exemplu la gerunziu) și pentru că, la conjugarea a IV-a, majoritatea formelor comportă o consoană iotacizată" [14]. În același timp, prin refacerea analogică a acestor forme verbale al căror radical se termină și în română, ca și în latină, în *t* (*scot*), *d* (*aud*), *n* (*spun*), *s* (*ies*) se recreează analogic ceea ce a dispărut prin evoluție fonetică : „.... action inconsciente et commune des sujets parlants, action qui tantôt conserve ce qui est en train de disparaître, tantôt recrée ce qui est déjà disparu" [15]. Din cele spuse pînă aici rezultă că noi vedem în analogie un mijloc, un procedeu prin care se realizează tendința diferențierii formelor omofone. Aceeași părere o găsim și la G. Ivănescu : „Noi credem că fenomenul în discuție [apariția verbelor cu *-t*, *-d*] nu este un simplu fenomen de analogie, care, după cum am mai spus-o și altă dată, sînt facultative sau eventuale, ci este o analogie care s-a realizat cu scopul de a înlătura o omonimie insuportabilă, și deci trebuia să se realizeze cu necesitate. Ar fi deci un fenomen de analogie provocat de unul de diferențiere ..." [16].

În principiu vorbind, indiferent că e vorba de morfologia verbului sau a numelui, analogia este provocată de o cerință, de o necesitate, de o tendință ;

---

[11] Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314 ; cf. și G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

[12] Cf. Alf Lombard, *Un phénomène de la morphologie roumaine : le rôle de l'analogie et la tendance à la différenciation*, în *Mélanges Mario Roques*, tome III, Paris 1952, p. 93 ; idem. *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome I, Lund, 1954, p. 220 și tome II, Lund, 1955, p. 1014.

[13] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 231.

[14] Al. Graur, *Tendințele actuale...*, p. 212.

[15] Ch. Bally, *Le langage et la vie*, p. 40, apud Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, p. 331, nota 2 (despre analogie).

[16] G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

Scanned with OKEN Scanner

ea nu poate fi însăși tendința, așa cum pare să rezulte din formularea lui V. Rusu din chiar titlul articolului *Din morfonologia graiurilor oltenești. Tendința de diferențiere și analogie* (în FD, VI, București, 1969); cf. însă Alf Lombard, titlul *art. cit.* la nota 12.

Dacă formele iotacizate reprezintă, așa cum am arătat, un stadiu vechi în limba noastră, la care s-a ajuns prin evoluție fonetică normală, formele care au fost refăcute prin analogie constituie un stadiu mai nou de limbă, o inovație a anumitor graiuri, preluată și de limba literară: „Nous croyons que ce territoire conserve le dernier reste de l'ancienne aire de la iotacisation, c'est-à-dire du passage de *d* à *z* à cause de *i* (*y*) qui le suit (lat. *audio* > roum. *auz*) et que le territoire où nous trouvons le *z* refait en *d* (*auz* devenu *aud* 'j'entends') doit être considéré comme la région innovatrice“ [17].

Pe baza hărții 65 (*rîz*; *vînz*) din *Atlasul* lui Weigand, a hărților 111 (*eu văd*), 112 (*să nu vadă*), 114 (*eu aud*), 119 (*eu rîd*), 120 (*să rîdă*), 133 (*mă tund*) ale ALRM I, a hărții nr. 1 care însoțește studiul lui Sever Pop (*La iotacisation* ..., p. 294), precum și a hărților 36 (*văz, auz*), 44 (*tund, tunz, tung*) și 48 (*ucid, uciz, ucig*) întocmite de S. Pușcariu (*Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959), constatăm că aria iotacizantă a verbelor cu radicalul în *-d* este restrînsă, fiind redusă, în general, la graiurile de tip muntenesc. Se consideră, pe bună dreptate, că aceasta este o zonă arhaică, conservatoare, deoarece păstrează formele etimologice în *-z* (*auz, văz, crez* etc.). Faptul a fost cu putință datorită timbrului palatal al consoanei *z* în graiurile muntenești, ceea ce a permis diferențierea persoanei I de persoana a II-a singular: *eu auz — tu auzi, eu crez — tu crezi* [18]. În restul teritoriului dacoromân, producîndu-se durificarea consoanei în discuție, a apărut omonimia la cele două persoane (*eu auz – tu auz*), iar pentru diferențierea lor a fost nevoie de refacerea persoanei I, așa cum am arătat mai sus. Aria inovatoare este, în acest caz, destul de mare, cuprinzînd toate celelalte patru subdialecte dacoromâne. În scopul evitării omonimiei amintite, graiurile din această zonă au inovat în două direcții: unele și-au refăcut o formă cu radicalul în *d* (*cred, văd, tund*) etc., prin analogie internă cu formele celorlalte persoane (*crede, credem, credeți, cred*, sau *vede, vedem, vedeți, văd* etc.), altele, cu participiul în *-s*, și-au refăcut o formă cu radicalul în *-g* (*tung, ucig*), prin analogie externă cu alte verbe care au participiul în *-s*, iar persoana I singular a indicativului prezent în *-g*, de tipul *uns — ung, ales — aleg*: „Pe harta nr. 44, scrie S. Pușcariu, am însemnat aria de răspîndire a lui *tung* în loc de *tund*. E evident că în cazul acesta nu avem a face cu transformarea fonetică a lui *d* în *g*, ci cu înlocuirea lui *tund* printr-o formă nouă. După verbe ca *uns*, cu prezentul *ung*, s-a format de la *tuns* un prezent nou *tung*. Tot astfel s-au născut *ucig* și *purceg*, ca variante ale lui *ucid* și *purced*, din participiul *ucis* și *purces*, după modele ca *ales — aleg* etc.“ [19]; cf. și Alf Lombard (*Le verbe roumain*, II, p. 1 015), care, explicîndu-și fenomenul, după Tiktin, prin cauze fonetice (disimilarea *ĉ—d* > *ĉ—g*, în cazul unor verbe ca *ucig, purceg*), îl numește „gammatizare“: „ ... la iotacisation se trouve remplacée par une «gammatisation»“. Dacă am acceptat termenul iotacizare, cu toate că indică un proces

[17] Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 293.
[18] Cf. Gr. Brâncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 254.
[19] S. Pușcariu, *Limba română*, II, p. 348.

fonetic, acceptăm, pentru paralelism, prin analogie, și pe acela de *gammatizare*; eventual putem numi gammatizate formele în *-g*, cu corectura că acestea s-au constituit prin analogie externă și nu sînt rezultatul unei transformări fonetice. Putem, prin urmare, prelua termenul, nu însă și explicația lui Lombard.

În privința răspîndirii geografice a acestora, ca și a celorlalte, pe baza hărții 133 din ALRM I și a hărții 44 din *Limba română*, II, de S. Pușcariu, rezultă că forma etimologică, iotacizată *lunz* face arie în Muntenia, sudul Dobrogei, estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, acoperind, în general, subdialectul muntean, forma refăcută prin analogie internă *lund* face arie în Moldova, în Transilvania nord-estică, centrală sud-vestică și în cea mai mare parte a Olteniei, iar forma refăcută prin analogie externă *lung* face arie în Banat, Crișana, Maramureș și nord-vestul Transilvaniei. După cum am arătat, zona celor două forme analogice *lund* și *lung* este inovatoare, în timp ce zona formei iotacizate *lunz* constituie o arie arhaică, conservatoare. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a Olteniei se încadrează în aria inovatoare, cu forma refăcută prin analogie internă *lund*, cu excepția unei zone de-a lungul Oltului, care face parte din aria conservatoare muntenească a formei iotacizate *lunz*. Aproximativ la fel stau lucrurile și în ceea ce privește verbul *a rîde*. După cum rezultă din WLAD, h. 9, 17, fonetismul etimologic *rîz* al ariei arhaice muntenești se întindea, la sfîrșitul secolului trecut, și în dreapta Oltului, într-o zonă care cuprindea, în sud, întreg fostul județ Romanați și o parte din sud-estul Doljului, iar în nord cea mai mare parte a județului Vîlcea, fără extremitatea lui vestică. În deceniul al IV-lea al secolului nostru, așa cum rezultă din ALRM I, vol. I, h. 119, 114, aria arhaică muntenească pare să se fi extins spre vest asupra părții răsăritene a Doljului. În sfîrșit, în deceniul al VII-lea al secolului nostru, pe baza NALR. Oltenia (material oferit de Ion Ionică, anchetator al NALR. Oltenia), sub influența limbii literare, fonetismele iotacizate *rîz, să rîz, să rîză* nu mai formează arie compactă decît în partea nordică a vechii arii, în Vîlcea, în timp ce partea sudică a vechii arii iotacizante oltenești a fost dezmembrată, acestea fiind înlocuite cu formele literare *rîd, să rîdă*, refăcute prin analogie internă cu celelalte forme ale paradigmei verbale — *rîde, rîdem, rîdeți, rîd*.

AU SUJET DE LA IOTACISATION DES VERBES ROUMAINS

RÉSUMÉ

Après quelques précisions terminologiques, l'article définit le phénomène de la iotacisation des verbes roumains, auxquels l'auteur ajoute encore une catégorie, celle des verbes latins au radical terminé en *s*, comme *exeo*, *uissio*, complétant ainsi jusqu'à six l'inventaire des consonnes des verbes latins qui ont subi le phénomène de la iotacisation : *t*, *d*, *n*, *r*, *l* et *s*.

La iotacisation de *s* a disparu de bonne heure des parlers daco-roumains, les formes iotacisées étant remplacées par celles refaites analogiquement, mais il est certain que le phénomène existait déjà dans les parlers de la Transylvanie de sud-ouest, pendant le XVIe siècle, d'où les „rudari" l'ont repris dans leur parler roumain, qu'ils ont appris dans cette région et qu'ils ont amené en Olténie à la fin du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle, puisque le phénomène est présent même aujourd'hui dans le parler des „rudari" d'Olténie, dans les formes verbales *io ieș* (< lat. *exeo*) et *io beș* (< lat. *uissio*), parler auquel l'auteur a dédié toute une monographie, qui constitue d'ailleurs sa thèse de doctorat.

Conformément aux atlas lingustiques roumains, l'auteur a délimité, pour chaque consonne les aires archaïques iotacisantes, avec les formes étymologiques iotacisées, de même que les aires innovatrices, avec les formes refaites par analogie, tant pour tout le territoire daco-roumain, que pour toute l'Olténie, tout en suivant l'évolution des aires.

Craiova, Piața Gării
bl. E3, ap. 10

PREPOZIȚIILE *DE* ȘI *PE* ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

DE

MAGDALENA VULPE

„Dă-dămult... mai dă-dămult" și-a intitulat Caragiale parodia după Delavrancea, scoțînd în evidență, alături de scriitura caracteristică, sonoritatea muntenească a limbii. Pe de altă parte, din orașul în care „pitrecut scenă nostimă", nenea Iancu face să pornească telegrame în dulcele grai moldovenesc : „banditi !...] voit ucidi di două ori".

Utilizînd variantele fonetice ale prep. *de* și *pe*[1] pentru a sugera, cu mijloace lingvistice, apartenența unui personaj la o arie geografică ușor de identificat, Caragiale nu face decît să reflecte intuiția „omului de pe stradă", a observatorului neprevenit al vorbirii cotidiene.

Pare, de aceea, surprinzător faptul că dialectologii au acordat acestor variante cel mult o atenție marginală.

Referitor la ierarhizarea faptelor de limbă în funcție de capacitatea lor de a constitui isoglose pertinente pentru d e l i m i t a r e a unităților dialectale, E. Petrovici citează, în lista exemplelor de „fenomene fonetice izolate, fără însemnătate pentru stabilirea ariilor dialectale", precum *vîrv, vîr* pentru *vîrf*, și *„dă, dîn* pentru *de, din, dăschide* pentru *deschide*" etc.[2]. În expunerea sa teoretică din 1964[3], I. Gheție reia afirmația maestrului său, contrazicîndu-l pe R. Todoran[4], care căutase să atenueze caracterul prea categoric al deprecierii prepozițiilor ca elemente dialectale. Ulterior însă, în practica analizei de material, Gheție include, printre „fenomenele specifice" utilizate drept „criterii de delimitare și clasificare a graiurilor", nu numai seriile „(lab. +)*e, ea — ă, a*" și „(d +) *e — ă*", ci chiar cazurile particulare *beșică — băsică* și *pentru — păntru*[5].

În d e s c r i e r i l e de ansamblu ale subdialectelor dacoromâne, formele regionale ale prep. *de* și *pe* și ale compuselor lor nu au fost tratate nici

---

[1] Exemple pentru *pe : de pă la Bonaparte* (Din carnetul unui sufleor) — *pi conta doamne, Grégoraschko* (High-life).

[2] *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 41.

[3] *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în SCL, XV, 1964, nr. 3, p. 326.

[4] *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 39.

[5] I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în sec. al XVI-lea*, București, 1974, p. 312—313, tabelul 2.

sistematic, nici consecvent. Astfel, G. Weigand[6] menționează, ca trăsături caracteristice, numai băn. *pre, pră* și munt. *dă, din*; I. Coteanu[7] amintește forma *pă* numai în cadrul subdialectelor crișean și maramureșean, în timp ce *dă* este comentat în capitolele privind Muntenia și Banatul. Descrierea cea mai amplă a variantelor fonetice ale acestor prepoziții a dat-o Liliana Ionescu Ruxăndoiu[8].

Dacă admitem, din punct de vedere metodologic, că un fapt de limbă interesează geografia lingvistică în măsura în care 1° realizările lui formează arii corelative și 2° frecvența lui este suficient de mare pentru a imprima *vorbirii* dialectale o notă specifică[9], nu încape îndoială că reexaminarea situației dialectele a prep. *pe* și *de* merită a fi întreprinsă.

Într-adevăr, în dicționarul de frecvență al limbii române[10], *de* ocupă rangul 1 și *pe* rangul 12, atît în coloana privind frecvența absolută, cît și în aceea privind uzul. Mai mult, 6 din termenii ale căror realizări dialectale intenționez, de asemenea, să le examinez : *decît, din, după, pentru, peste, prin* ocupă ranguri de frecvență pînă la 100 !

În cele ce urmează, prepozițiile anunțate în titlul comunicării vor fi privite ca părți componente ale unui sistem. Sistemul de referință avut în vedere va fi, pe de o parte, cel fonetic al graiurilor respective, pe de altă parte microsistemul lexical format din compusele sudate ale prepozițiilor *de* și *pe* și din prepozițiile compuse (și locuțiunile adverbiale) care le includ.

Analiza se bazează pe materialul cules de E. Petrovici și publicat în ALR II și ALRT, completat cu sondaje în textele dialectale — publicate sau inedite — ale Sectorului de dialectologie din ICED.

1. Prepoziția *de*[11] se realizează în următoarele variante diatopice (harta 1):

— *di*, într-o întinsă arie estică; la limitele acestei arii (pct. 365, 386, 728), închiderea *e* > *i* nu s-a realizat complet, atlasul și textele înregistrînd *de, di*; aceeași formă a fost înregistrată în Oaș;

— *dă*, în două arii compacte, situate pe „teritoriile" a trei subdialecte diferite : muntenesc, bănățean și crișean;

— *de* formează o arie continuă, situată între ariile descrise mai sus și întinzîndu-se, pe direcția N—S, de la Bîrsana la Balș. Forma devenită literară se întîlnește însă, în graiurile populare, numai în Oltenia și în zona Făgăraș — Sibiu (dacă facem abstracție de formele oscilante înregistrate în sudul Dobrogei și la limita ariei muntenești *dă*); restul ariei *de* se suprapune întinsei arii nordice de palatalizare a dentalelor, realizarea cea mai frecventă a variantei *de* fiind *d'ĕ*, cu deplasarea caracteristică a locului de articulare al vocalei după palatală.

---

[6] În introducerea la *Linguistischer Atlas des Dakorumänischen Sprachgebietes*.

[7] *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.

[8] În volumul colectiv *Dialectologie românească*, București, 1977, p. 130—170. Generalizări nemotivate se întîlnesc însă și aici.

[9] Criteriul frecvenței este invocat, de obicei, numai cu privire la lexic, mai exact la „cuvintele pline".

[10] Alphonse Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of romanian words*, Mouton, The Hague, 1965.

[11] Pentru a nu complica expunerea, mă voi referi numai la prepoziție. În realitate, toate observațiile de mai sus sînt valabile și pentru conjuncție.

Scanned with OKEN Scanner

În Munții Apuseni, la Scărișoara (pct. 95) și Dobra (105), se formează o arie mică, în care apare varianta *d'i* (cu palatalizarea dentalei și închiderea vocalei).

Cu ariile fonetice ale prep. *de* coincid, aproape perfect, cele ale prefixului *des- (dez-)*. Avem de remarcat numai formele *dascuie* și *dazlegare* din Crișana și *dîscuie* din Piua-Petrii (pct. 705), asupra cărora voi reveni mai jos.

Variantele *di (di, d'i)* și *d'ĕ* corespund unor norme fonetice generale ale graiurilor respective, norme ce impun fie închiderea oricărui *e* aton, fie acțiunea reciprocă dintre dentală și vocala palatală următoare. Forma cu dentala dură nu se încadrează într-o „serie fonetică" de asemenea amploare; poziția ei în sistem nu este însă nici atît de izolată, precum apare în argumentația lui Petrovici. În ariile menționate, fenomenul *de* > *dă* se întîlnește, consecvent, nu numai în numeroasele derivate cu prefixul *des-*, ci și în toate acele cuvinte în care silaba *de* protonică — și, de regulă, inițială — reprezintă, la origine, prepoziția *de*: *dăștept, adăvărat*, (cu) *dămîncare, dămult, dăparte, dăstul, dăcît, dăspre, dăloc, dăgeaba* etc. Unele dintre aceste cuvinte nu mai sînt analizabile pentru vorbitorul contemporan *(destul, deștept, adevăr* ș.a.); de aceea, restricția privind calitatea de element de compunere a silabei *de* tinde să se estompeze[12] și să fie reformulată ca „*de* inițial neaccentuat > *dă*"; așa se explică, probabil, includerea în seria *de* > *dă* a unor neologisme ca *dăvine* (eventual analizat drept compus al lui *vine)* și *dăfinitiv*, frecvente în vorbirea muntenească. Reflexul (-) *dă-* al silabei (-)*de-* din aceste cuvinte este atestat numai în aria prep. *dă*.

Aria *din* (și a compuselor *dintre, dincolo* etc.) coincide exact cu ariile *dă*.

2. Ariile corelative ale realizărilor fonetice ale prep. *pe — pră, pă, pe, pi* — nu coincid decît parțial cu cele ale variantelor prep. *de*. Constatarea nu este nici nouă, nici surprinzătoare, dacă ținem seama de diferențele de structură fonetică dintre cele două prepoziții. Merită, în schimb, relevată relativa lipsă de concordanță dintre ariile prep. *pe* și cele ale compuselor sale *prin, peste, pentru* (hărțile 2 și 3):

— Forma cea mai arhaică, *pră*[13], se păstrează într-o regiune întinsă din Banat[14], regiune în care au fost înregistrate, consecvent, și formele *prîn* și *prăstă*. Disimilarea s-a produs numai în *pîntru*[15].

— Într-o arie largă, situată în nordul și vestul teritoriului dacoromân, disimilarea lui *r* (în fonetică sintactică) s-a produs în toată seria lexicală, vocala păstrîndu-și caracterul central indus de *r* dur dispărut[16]: *pă — pîn — păste (păstă) — pîntru*[17].

— În Muntenia și sud-estul Transilvaniei, aria *pă — pîn* coincide, în linii mari, cu aria *dă — dîn*. În această arie formele *păste, păstă* sînt atestate

---

[12] Că nu a dispărut total o dovedește inexistența unei forme **dăsiș* (vezi ALR II, s.n., II, h. 586): legătura etimologică cu *des* este prea evidentă.

[13] Atlasul nu înregistrează arhaicul *pre*.

[14] Situație confirmată de NALR, *Banat*: vezi, de ex., h. 35.

[15] Nu am întîlnit, în materialul cercetat, formele *prînt(r)u, prînț(r)u* menționate de TDRG. Apare, în schimb, forma cu disimilare totală *pîntu*, adesea scurtată în *pîn (pîn ce)*.

[16] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *op. cit.*, p. 149.

[17] Nu am întîlnit forma *păntru*, semnalată în TDRG.

numai sporadic[18], uzual fiind (literarul) *peste*, în alternanţă cu *piste*, *piste*[19]. Izolat (pct. 705) s-a înregistrat *pîstie*. *Pentru* circulă în această formă ; izolat (pct. 728, 886) a fost notat şi *pîntru*.

Graiurile moldoveneşti prezintă corespondenţa *pi — pin*[20] *— piste (peşte, pişti, pişti) — pintru*, cu următoarele precizări :

— aria *pin* include şi aria *pe* ;

— ariile *piste* şi *pintru*, extinse şi la vest de Carpaţi, nu cuprind sudul Moldovei ; în schimb, *piste* este reprezentat şi în Muntenia, Oaş, Oltenia şi sud-estul Banatului, iar *pintru* are „puncte de sprijin" în Oltenia, pe valea superioară a Jiului şi în Munţii Apuseni.

— Pentru corespondenţa *pe — pin — peste — pentru* rămîne disponibilă o arie relativ redusă, orientată N→S şi situată de ambele părţi ale Carpaţilor Meridionali.

3. Din suprapunerea hărţilor prezentate aici, rezultă 6 arii caracterizate, fiecare, printr-o combinaţie specifică a formelor prepoziţiilor luate în discuţie (harta 4)[21] :

I : *dă*	— *dîn*	— *pră*	— *prîn*	— *prăstă*	— *pîntru*
II : *dă*	— *dîn*	— *pă*	— *pîn*	— *păstă*	— *pîntru*
III : *d'ă*	— *d'în*	— *pă*	— *pîn*	— *păstă*	— *pîntru*
IV : *dă*	— *din*	— *pe*	— *pin*	— *peste*	— *pentru*
V : *de*	— *dîn*	— *pă*	— *pîn*	— *peste/piste*	— *pentru*
VI : *di*	— *din*	— *pi*	— *pin*	— *pisti*	— *pentru*

În interiorul celei de a III-a zone, graiul din Negreşti — Oaş (pct. 346) şi cel din Scărişoara (pct. 95) fac figură aparte, asociindu-se, respectiv, zonelor IV şi VI.

Dacă ţinem seama că patru din cele şase arii combinatorii (I, II, V, VI) coincid cu n u c l e e l e a patru din subdialectele dacoromâne general recunoscute, ni se pare justificat a admite că realizările fonetice ale prep. *pe* şi *de* şi ale compuselor lor p o t fi luate în consideraţie în caracterizarea unităţilor dialectale, cu condiţia să fie privite c a e l e m e n t e a l e u n u i s i s t e m. Admiţînd aceasta, devine necesară redeschiderea discuţiei asupra individualităţii lingvistice a Olteniei, a Oaşului şi a graiului moţilor pe de o parte, a Maramureşului — integrat în aria III — pe de alta.

4. Toate ariile prezentate şi comentate mai sus reflectă realizările prepoziţiilor *de* şi *pe* fie s i m p l e, fie incluse în compuse s u d a t e (funcţionînd ca termeni simpli). De îndată ce intră, ca prim element, într-o p r e p o z i ţ i e c o m p u s ă, *de* şi *pe* suferă modificări fonetice, adoptînd forme diferite nu numai în funcţie de ariile dialectale, ci şi în funcţie de prepoziţia următoare (harta 5) :

---

[18] ALRT, pct. 182, 705, 899.

[19] Exemplele din texte lărgesc aria schiţată în atlas de răspunsurile la întrebări directe.

[20] Disimilarea lui *r* s-a generalizat în graiurile populare. Forma *prin* — arhaism păstrat de limba literară — a fost înregistrată, alături de *pin*, numai în puncte izolate (192, 228, 682, 784, 987).

[21] În punctele rămase în afara acestor arii uzul oscilează, sau se realizează combinaţii nesemnificative (de ex., în pct. 605 : *di — din — pi — peste — pintru*).

— Urmat de *la*, *d'ĕ* > *d'i*(*d'i*) în toată aria *d'ĕ*; închiderea lui *-e* se constată și în partea oltenească a ariei *de*, forma *de la* fiind specifică numai Transilvaniei.

— În aria vestică a formei *dă*, precum și în sudul ariei muntenești, a fost înregistrată forma *dî la* (*dį la*, *dį la*); spre deosebire de forma *d'i la*, normală în aria *d'ĕ*, *dî la* coexistă cu *dă la*. În Crișana, în pct. 64 și 310, s-a notat *da la*.

— Situația prep. comp. *pe la* este similară: forma *pi* (*pį*) invadează toată aria *pe*, cu excepția celor patru puncte din Transilvania, cîștigînd teren și la limita ariei de vest a lui *pă*. În interiorul celor două arii *pă*, a fost notat — de obicei în vorbirea *allegro*, deci în texte — *pî la*, în Banat (pct. 29) *prî la*, iar în Bihor (pct. 64 și 310) *pa la*. Formele *da la*, *pa la* apar în localitățile unde s-a notat și *dascuie*, *dazlegare*.

Modificările fonetice menționate sînt specifice silabelor neaccentuate. Dacă, în graiurile moldovenești, prepozițiile *de* și *pe* sînt tratate, fără nici o restricție, ca silabe neaccentuate (*di*, *pi*), în restul teritoriului ele par a primi acest statut abia în calitate de prepoziții auxiliare. Numai în această situație, *e* > *i* și *ă* > *î* sau *a*, după norma graiului respectiv.

Evoluția *e* (*ĕ*) > *i*, sporadic și *ă* > *i*, se observă și în combinațiile *pe sub*, *de sub*, *de cu*, *pe lîngă*[22]. Materialul de care am dispus nu permite însă stabilirea unor arii.

Cu atît mai interesantă apare situația combinației *de pe*, relativ frecventă în vorbire[23]. În aria *d'ĕ* se produce, ca și în celelalte combinații prepoziționale, închiderea vocalei, rezultatul fiind *d'i pă* (pct. 235 : *d'i pe*). *De pe* se menține ca atare în Transilvania și jumătatea nordică a ariei oltenești (cu tendință de închidere : *dį pe* în pct. 836 — confirmată în TDO, pct. 938 și în cele din jur).

Oltenia centrală și de sud se asociază, în acest caz, întinsei arii muntenești, în care *de* — mai exact, *dă* — urmat de *pă*, *pîn*, *peste* > *du*. Fenomenul se repetă în Banat, în aria *dă*[24].

Într-un articol recent[25], Laura Vasiliu propune o explicație semantică pentru omonimia *după* < *de post* / *du pă* < *de per*, bine cunoscută în special în graiurile muntenești; echivalența funcțională a celor două prepoziții în sintagme de tipul *neam de pe lată* / *văr după mamă* a permis utilizarea fiecăreia din ele în contexte improprii (*le-ar fi luat după acel loc* / *judecînd de pe aceste*). Explicația, convingătoare în sine, se dovedește insuficientă pentru interpretarea ansamblului de fapte dialectale.

Dacă suprapunem, pe aceeași hartă (nr. 7), variantele fonetice ale grupului *de pe* și ale prep. *după*, se conturează cîteva zone[26] — legate, în linii mari,

---

[22] Dar *pingă*, în aria vestică a lui *pă*.

[23] Exemplele pentru *pe de* sînt insuficiente pentru o discuție.

[24] Hărțile ALR nu conțin, din păcate, această combinație de prepoziții, iar ALRT nu oferă material ilustrativ pentru toate punctele; lipsesc astfel tocmai atestările din punctele 53, 64, 310, 316, arie deosebit de interesantă pentru chestiunea discutată.

[25] *Varianta* după în LR, XXXII, 1983, nr. 2, p. 116—120.

[26] Nu este exclus să fie — sau să fi fost inițial — o zonă continuă, incomplet documentată de materialul avut la dispoziție.

de cele două arii *dă* — în care opoziția *de per / de post* este perturbată. Perturbarea opoziției îmbracă următoarele forme de manifestare :

a. neutralizare a opoziției formale ; omonimia astfel rezultată se realizează în variantele *după, dupe, dăpă, dîpă* și *dipi* ;

b. inconsecvență în utilizarea variantelor fonetice ale ambelor prepoziții (vezi, de ex., *dăpă, dîpă*, în pct. 705 și 769) ;

c. utilizarea inversă, în aceeași localitate, a celor două prepoziții : în pct. 705 *du pă* se opune lui *dăpă, dîpă*, în pct. 728 lui *dipă*.

Ipoteza Laurei Vasiliu nu poate explica, singură, nici geneza fonetismului *du* din *du pă, du pîn, du peste*, nici limitarea geografică a dezechilibrului produs în sistem. În majoritatea teritoriului dacoromân opoziția *de post / de per* se păstrează nealterată, chiar dacă, accidental, pot avea loc confuzii[27], și indiferent de faptul că realizarea ei concretă variază de la o zonă la alta ; *după (dupa) / de pe* în zona descrisă mai sus ca „literară", *după / du pră, dă pră* în Banat, *după / d'i pă* în aria nordică, *după (dupi, dupa) / di pi* în aria estică și în enclava Scărișoarei — pentru a numi numai tipurile principale.

Permanentizarea confuziei funcționale, respectiv neutralizarea opoziției s-a putut produce numai în condițiile favorizante ale unui fenomen fonetic : modificarea vocalei unei prepoziții secundare (total lipsite de accent în frază). În ariile *de* și *d'ĕ*, rezultatul modificării nu este dependent de natura sunetului următor : *de, d'ĕ* > *di, d'i* atît în *d'i la*, cît și în *d'i pă*. În ariile *dă* — caracterizate, de altfel, printr-un grad mai redus de serialitate, de simetrie în evoluția fonetică a grupurilor fonetice discutate aici — închiderea — așteptată — *dă* > *dî* se produce numai înaintea unei non-labiale *(dî la)*. Înaintea labialei inițiale a prep. următoare, *dî pă*[28] > *du pă*[29], la fel în *du pîn, du peste*[30]. Deși, după S. Pușcariu[31], *î* nu face parte dintre vocalele „plastice", exemple de comutare între *î* și *u* au fost înregistrate, în cercetări recente, tocmai în zonele de sud ale Munteniei și Olteniei : *rămune, mună* caii la *cărîță* etc.[32].

5. Omonimia celor două prepoziții se manifestă și în Oltenia, în forma specific oltenească *dupe — du pe*. Calificativul acesta se sprijină pe hărțile ALR și pe numeroase exemple extrase din TDO[33]. Geneza acestei forme nu a fost încă lămurită satisfăcător, întrucît aria *dupe* se situează în

---

[27] Vezi numeroase exemple la Laura Vasiliu, *op. cit.*

[28] Înregistrări recente au confirmat existența acestei forme, notate în ALR II, în pct. 723. În zona din Crișana, unde se suprapun perfect ariile *dîpă, dî la* și *pi la*, trebuie presupusă și o formă *dî pă*.

[29] Presupun, deci, altă evoluție fonetică decît aceea propusă de S. Pușcariu, în *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959, p. 393 : *de pe* > *dă pă*, în care *ă* > *o*, *o* > *u*.

[30] A căror origine Laura Vasiliu nu o discută.

[31] *Op. cit.*, p. 291.

[32] Vezi *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1985, p. 168.

[33] Laura Vasiliu consideră forma *dupe* specific muntenească, ca și Tiktin, I. Iordan ș.a. dar o atestă și la Gr. Ureche, C. Negruzzi și în documente moldovenești din sec. al 18-lea. În ALRT nu apare în graiurile moldovenești ; un sondaj în *Graiul nostru* nu mi-a relevat nici un exemplu estic.

Scanned with OKEN Scanner

ariile suprapuse *de* şi *pe*. Pare, prin urmare, puţin plauzibilă o contaminare între *după* şi *de pe*, „facilitată de existenţa variantei *pă* a prep. *pe*“[34]. După informaţiile Ruxandrei Boroianu, *dupe* reprezintă forma curentă în textele originale oltenești din secolele al XVII-lea — al XIX-lea, ceea ce exclude şi ipoteza unei hipercorectitudini recente, a unei „demuntenizări“ voite — interpretare cvasi-general admisă[35].

6. Deşi lasă neexplicate cîteva din chestiunile abordate — lipsa de „simetrie fonetică“ în sistemul prepoziţiilor din aria muntenească, originea formei *dupe (du pe)* —, încercarea de faţă aduce cîteva informaţii şi puncte de vedere noi în legătură cu repartiţia formelor dialectale ale prep. *pe* şi *de* şi ale compuselor lor.

1° Privite ca părţi componente ale unei s i s t e m, prepoziţiile cele mai f r e c v e n t e ale limbii române pot contribui la delimitarea şi caracterizarea subunităţilor dialectale ale dacoromânei.

2° Realizarea fonetică a prep. *de* şi *pe* este diferită în funcţie de valoarea de prepoziţie principală sau auxiliară asumată în context. Proiectarea pe hartă a prepoziţiei auxiliare determină fie o deplasare substanţială a isofonelor — în raport cu cele ale prepoziţiei simple — fie apariţia unor isofone noi[36].

3° În toate zonele de suprapunere a ariilor *dă* şi *pă (pră)*, precum şi în unele regiuni limitrofe acestor zone (Oltenia, sudul Moldovei), între urmaşii lat. *de per* şi *de post* se stabilesc influenţe reciproce, atît în planul formei cît şi în cel al conţinutului. Rezultatul acestei interacţiuni complexe este un mozaic de forme şi valori, aflat într-un echilibru lingvistic precar.

LES PRÉPOSITIONS *DE* ET *PE* DANS LES PARLERS DACO-ROUMAINS

RÉSUMÉ

Le statut de trait dialectal pertinent n'est généralement pas accordé, par les spécialistes aux variantes régionales des prépositions *de* et *pe*, bien que le locuteur naïf les considère comme tels.

Compte tenu de la grande fréquence de ces prépositions (qui détiennent le rang 1, respectivement 12 dans le dictionnaire de Juilland), nous avons entrepris de réexaminer leur rapport aux unités diatopiques du daco-roumain. La nouveauté de notre approche consiste dans le traitement des prép. *de* et *pe* comme éléments d'un microsystème lexical qui comprend, en outre, les prép. composées *(de la, pe la, de lîngă, pe lîngă, de pe*, etc.) et les prép. simples résultées f de formes composées (*din, dintre, despre, prin, peste, pentru*, etc.).

En comparant, par superposition, les aires dialectales des éléments de ce microsystème, on constate :

a) Six aires combinatoires se dessinent assez clairement, dont quatre coïncident avec les zones nucléaires des sousdialectes parlés en Valachie, en Moldavie, au Crişana et au Banat. Intégrées à un système, les prép. *de* et *pe* peuvent donc être prises en considération pour caractériser et même pour délimiter des unités dialectales.

---

[34] Laura Vasiliu, *op. cit.*, p. 119.

[35] Teoria „demuntenizării“, a „hipercorectitudinii“ poate fi valabilă, în momentul actual, în situaţii particulare, de asemenea în scrierile lui Odobescu. Această teorie nu explică, în nici un caz, apariţia formei *dupe* în texte moldoveneşti vechi şi dispariţia ei din graiurile moldoveneşti actuale.

[36] Această explică, între altele, constatările — uneori aproximative — din tratatele şi manualele de dialectologie, de felul „uneori e neaccentuat devine *i*“ (I. Coteanu, *Elemente...*, p. 77) — afirmaţie exemplificată prin *di, di pă, din* (sic !).

b) La forme des prép. *de* et *pe* varie non seulement selon la zone géographique, mais auss en fonction de leur valeur de préposition principale ou auxiliaire, assumée en contexte. Comme premier élément d'un groupe prépositionnel, *de* et *pe* prennent des formes

— propres aux aires voisines (*dĭ*, *pĭ* dans les aires, *de*, *d'ĕ*, *pe*, *pă*) ;
— propres aux syllabes non-accentués (*da*, *pa*, *pĭ* dans les aires *dă*, *pă*) ;
— spécifiques (*du*, devant labiale, dans l'aire *dă*).

c) Dans les régions où les aires *dă* et *pă* (*pră*) coïncident, ainsi que dans quelques régions limitrophes, on constate des influences réciproques entre les descendents de lat. *de per* et *de post*. Il en résulte une mosaïque de formes et de valeurs, dans un équilibre précaire, et dont on doit tenir compte pour expliquer l'origine de la forme *dupe* „după".

Bucureşti, str. Dănicent, nr. 3

Scanned with OKEN Scanner

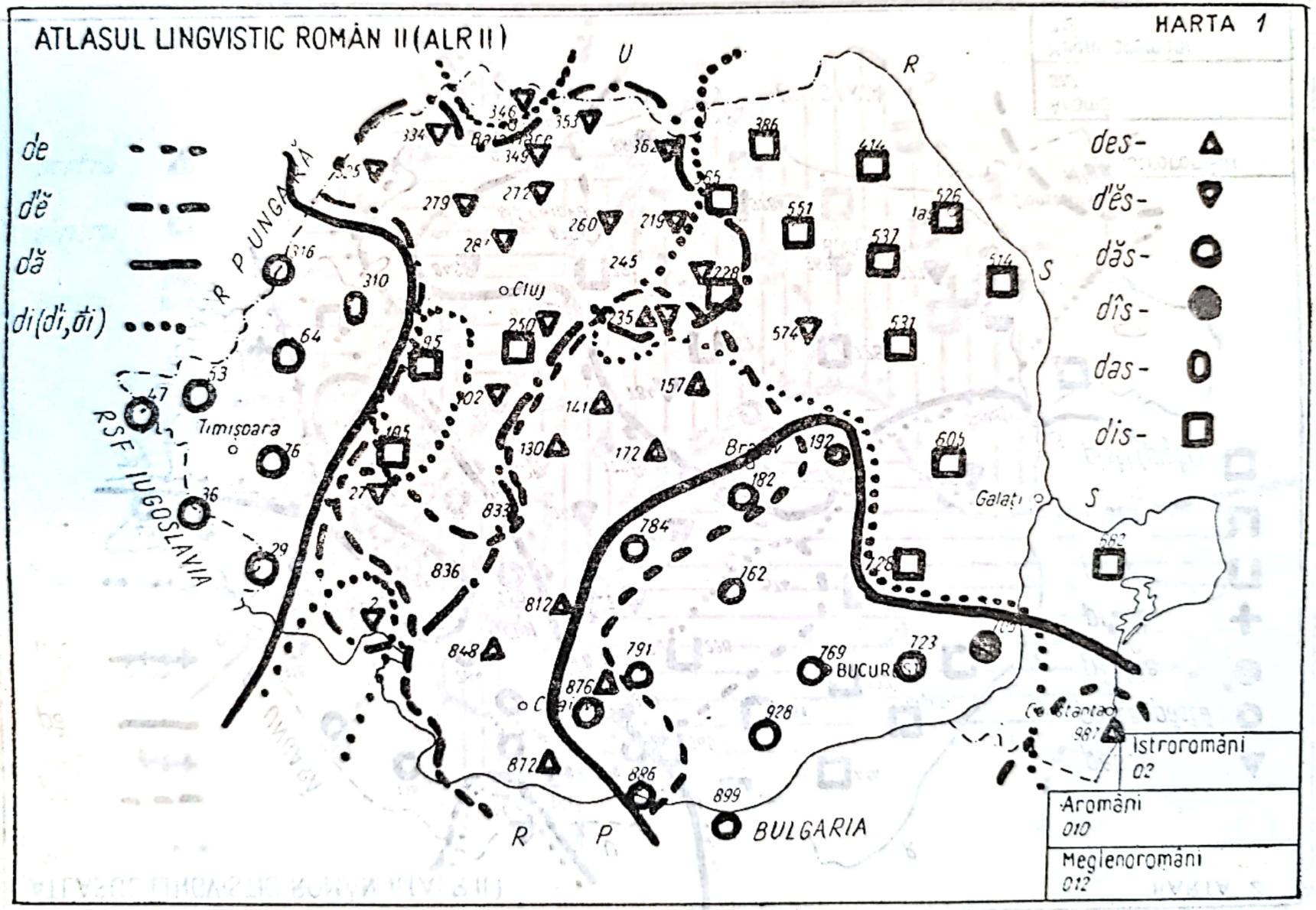
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
HARTA 1
de
dĕ
dă
di(dĭ, dĭ)
des-
dĕs-
dăs-
dîs-
das-
dis-
Cluj
Timișoara
Galați
BUCUREȘTI
BULGARIA
R P UNGARĂ
RSF IUGOSLAVIA
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
012

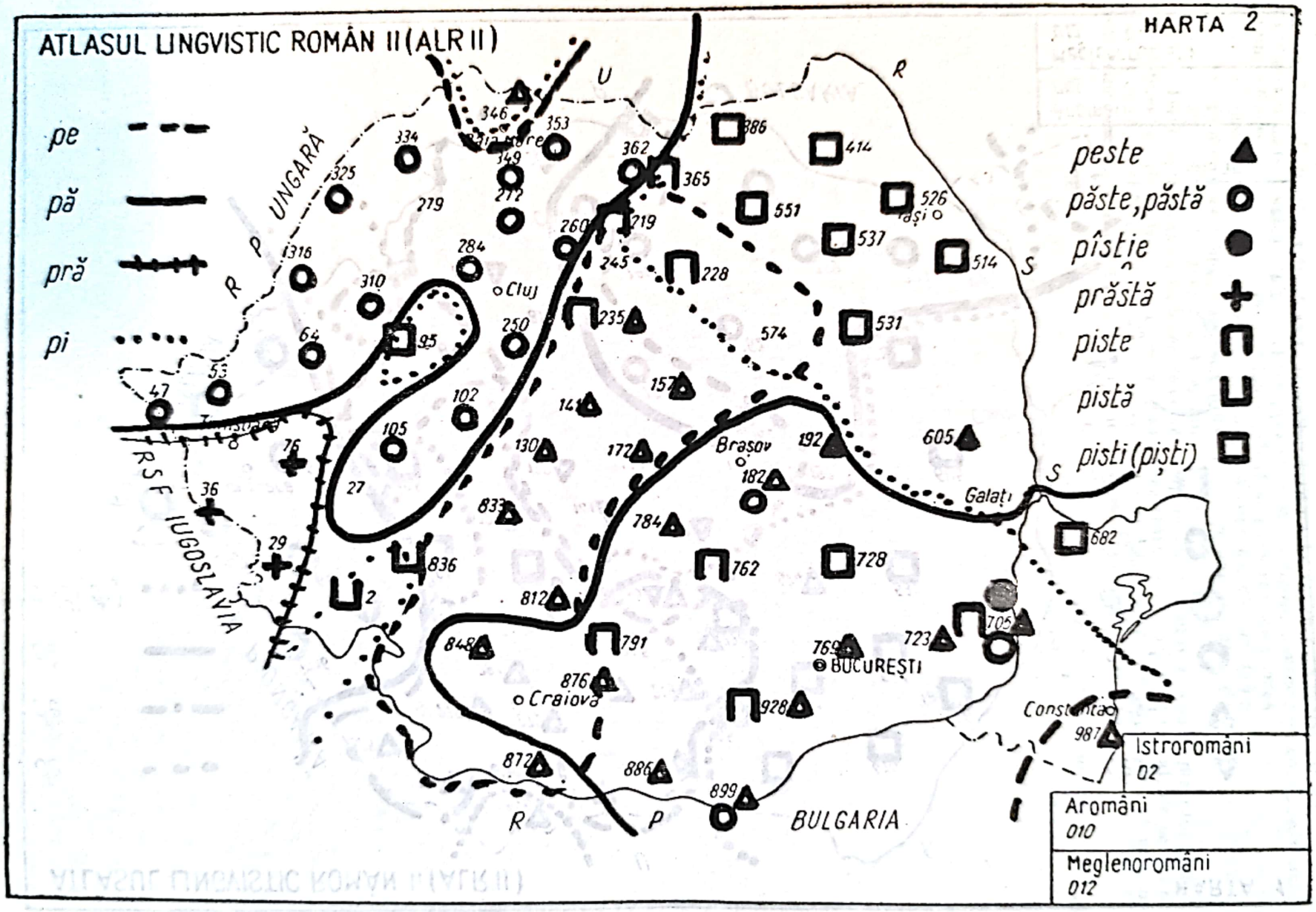
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
HARTA 2
pe
pă
pră
pi
peste
păste, păstă
pîştie
prăştă
piste
pistă
pişti (pişti)
R P UNGARĂ
RSF IUGOSLAVIA
BULGARIA
Cluj
Braşov
Galaţi
Craiova
BUCUREŞTI
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
012

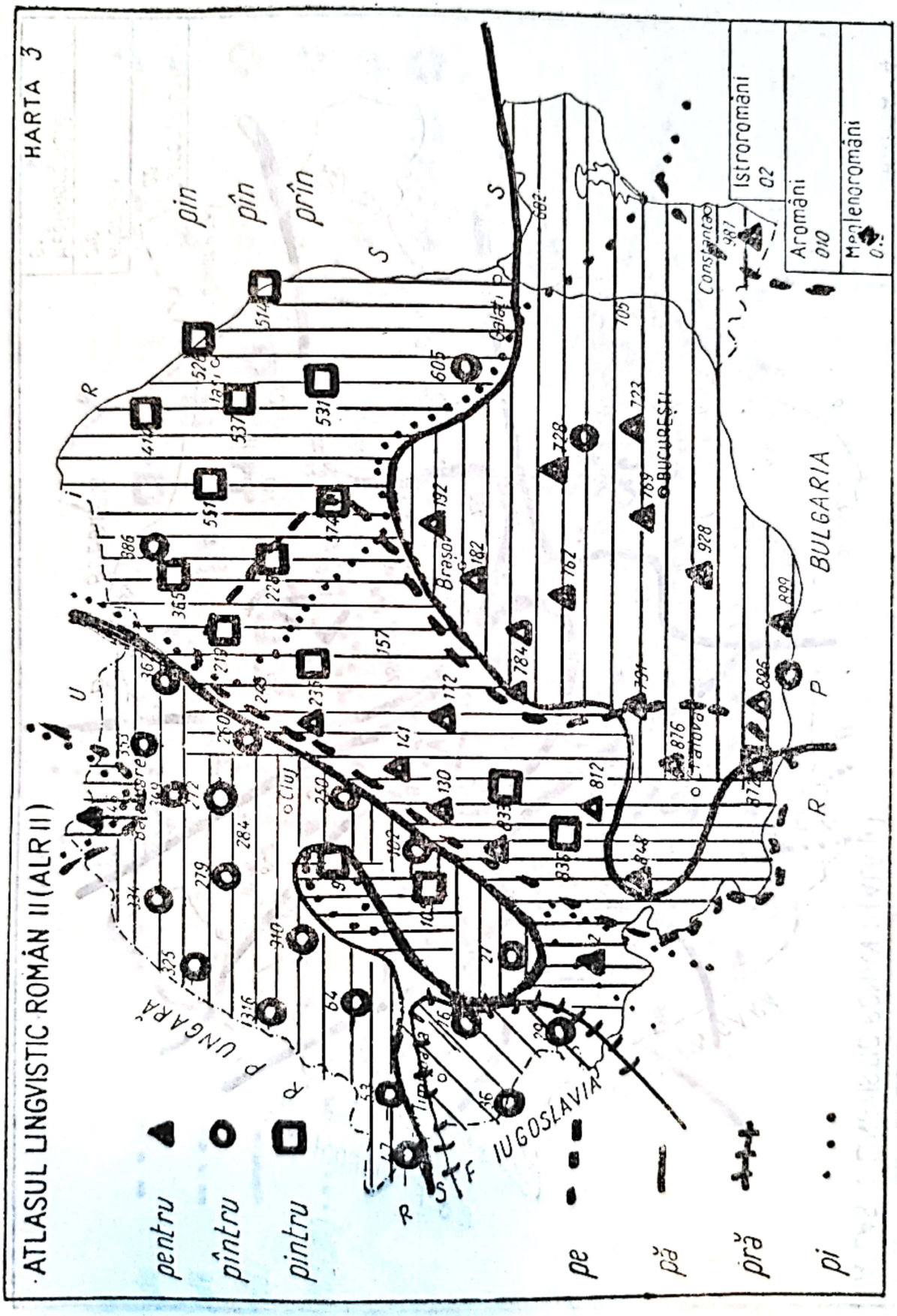
HARTA 3
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
pentru
pîntru
pintru
pe
pă
pră
pi
pin
pîn
prîn
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
BULGARIA
IUGOSLAVIA
UNGARĂ
BUCUREȘTI
Constanța
Galați
Brașov
Cluj
Craiova
Timișoara

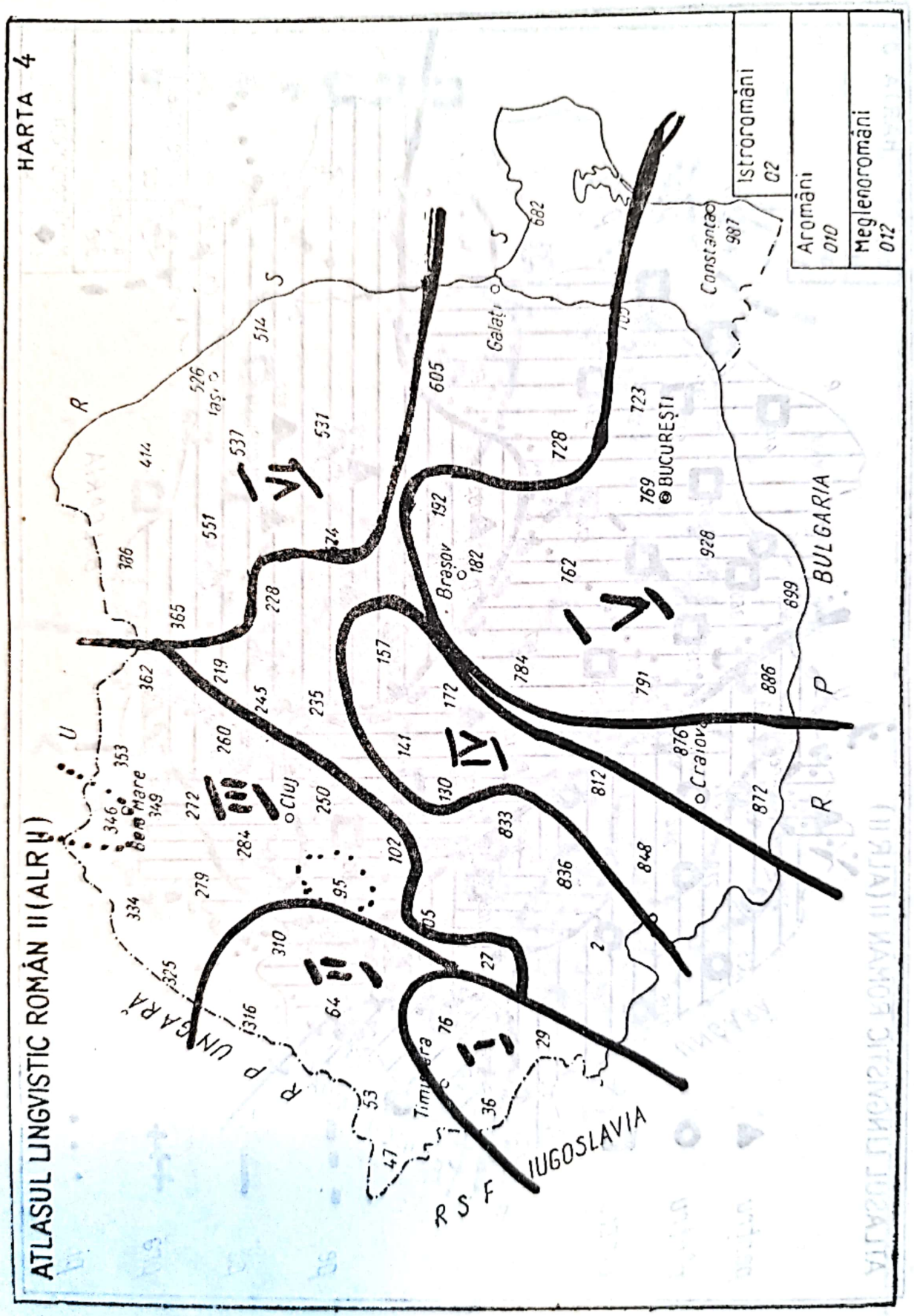
HARTA 4
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
Istroromâni 02
Aromâni 010
Meglenoromâni 012
BUCUREȘTI
Brașov
Cluj
Craiova
Galați
Constanța
Timișoara
BULGARIA
IUGOSLAVIA
R P UNGARĂ
R S F
R P R S
U
I
II
III
IV
V
VI

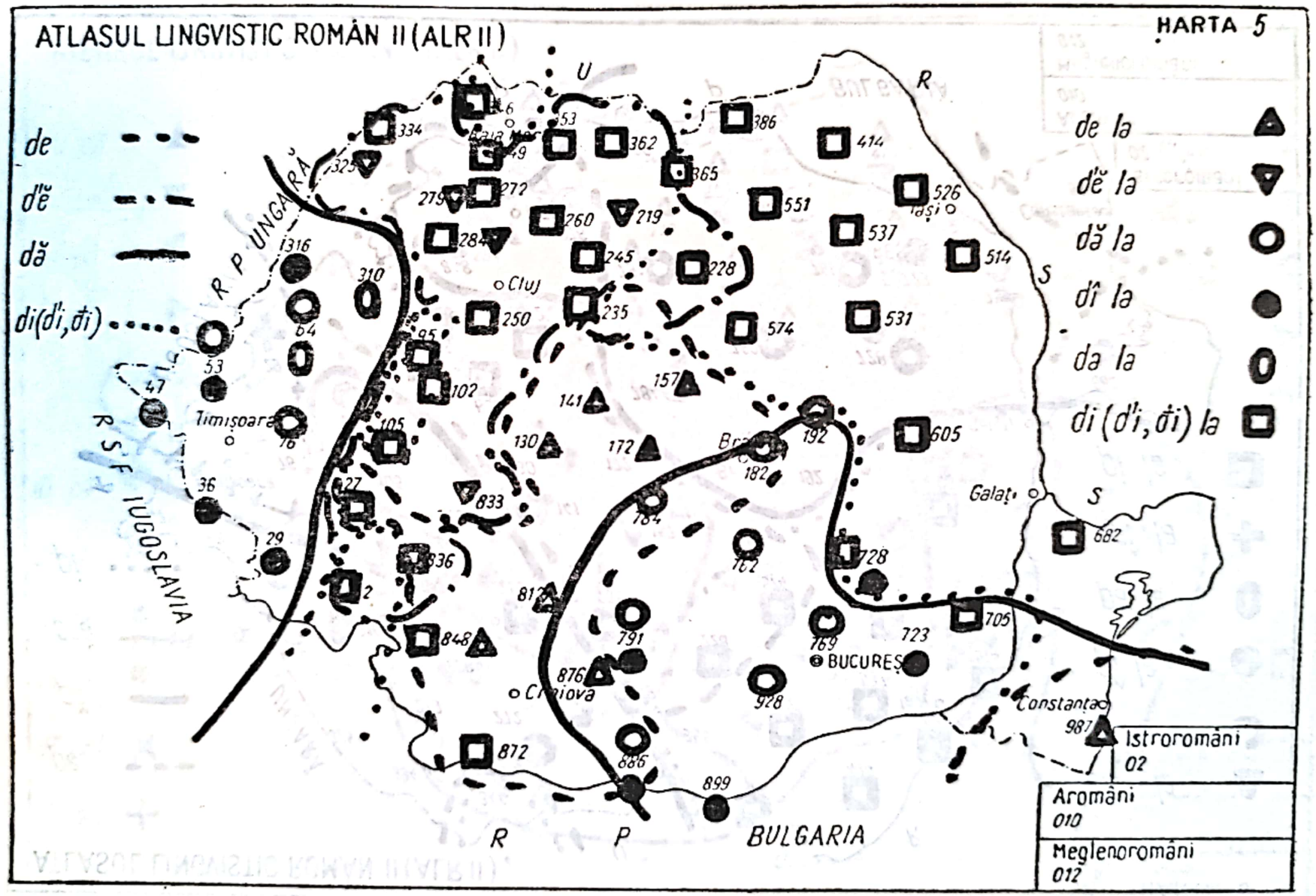
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
HARTA 5
de
dĕ
dă
di(dĭ,đi)
de la
dĕ la
dă la
dî la
da la
di (dĭ,đi) la
R P UNGARA
R S F IUGOSLAVIA
Timișoara
Cluj
Craiova
Galați
Constanța
BUCUREȘ
R P BULGARIA
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
012

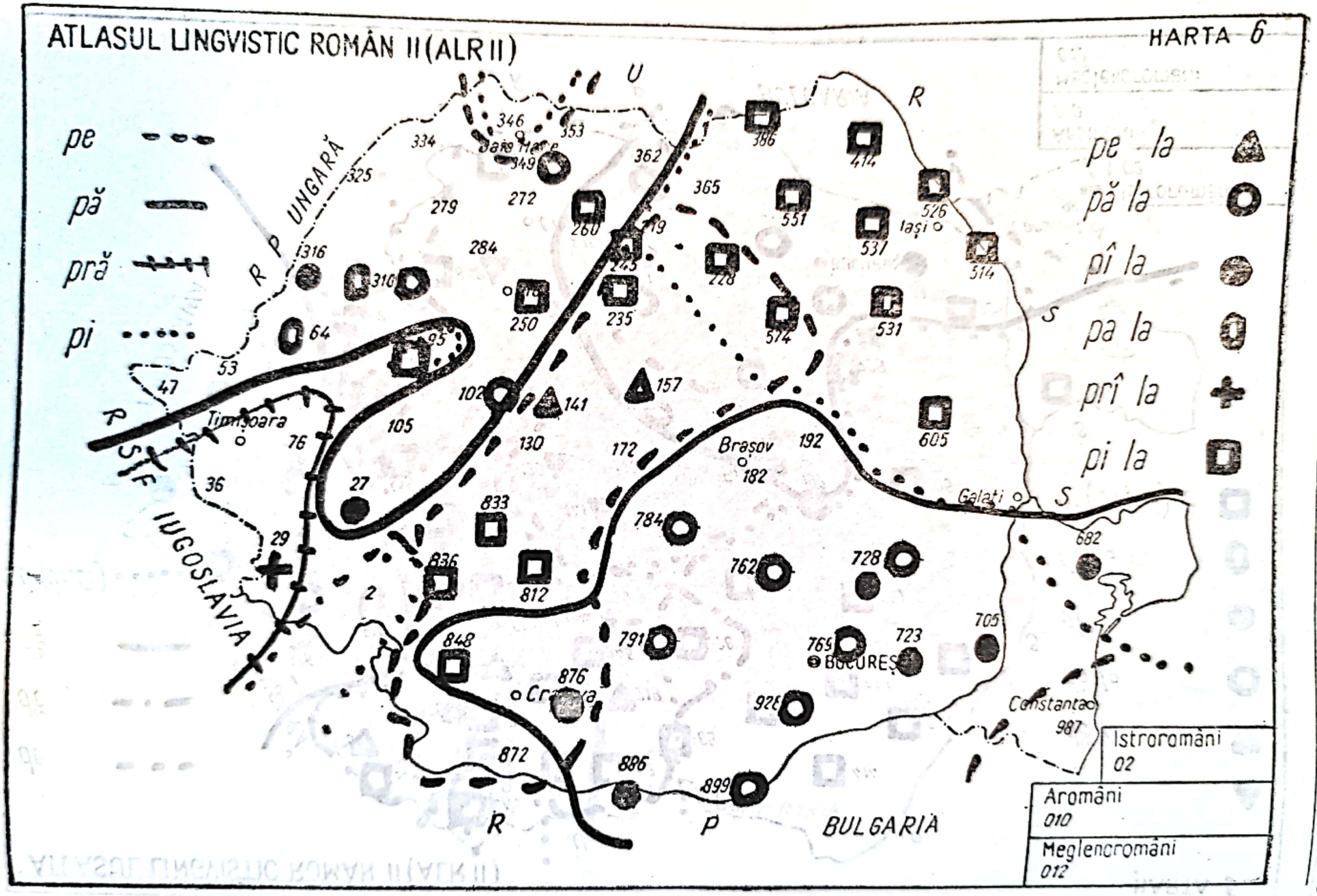

Scanned with OKEN Scanner

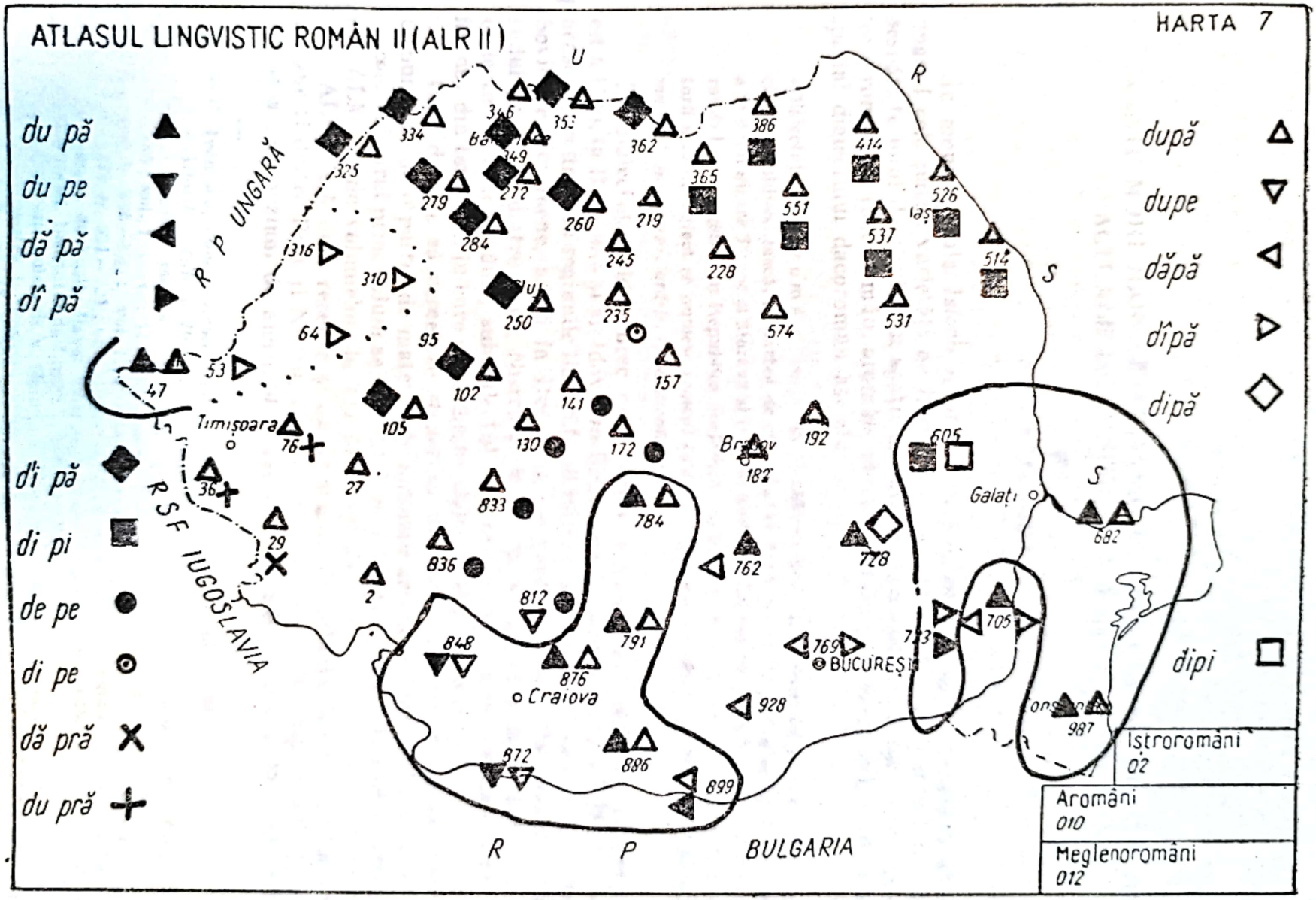
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)
HARTA 7
du pă
du pe
dă pă
dî pă
dî pă
di pi
de pe
di pe
dă pră
du pră
după
dupe
dăpă
dîpă
dipă
dipi
R P UNGARĂ
R S F IUGOSLAVIA
R P BULGARIA
U
R
S
Timișoara
Craiova
Galați
BUCUREȘTI
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
012

ELEMENTE MORFOLOGICE ARHAICE ÎN GRAIURILE ROMÂNEŞTI ACTUALE DE DINCOLO DE PRUT

DE

PAUL LĂZĂRESCU

În monumentala *Istorie a limbii române*, profesorul G. Ivănescu, distingînd cele patru varietăţi de limbă românească vorbite pe patru teritorii despărţite unul de altul prin spaţii aloglote şi care constituie cele patru dialecte româneşti (dacoromân, aromân, meglenoromân şi istroromân), stabileşte spaţiul dialectului dacoromân astfel :

> «Dialectul dacoromân, vorbit în Republica Socialistă România şi Republica Socialistă Moldovenească, în partea de est a Banatului iugoslav, în partea de lîngă Dunăre a regiunii dintre Timoc şi Morava şi în nord-vestul Bulgariei (în valea Timocului). Dacoromâni se mai găsesc în Republica Socialistă Sovietică Ucraineană şi în Ungaria. Vorbitorii acestui dialect se numesc *români* (dialectal şi *rumâni)* sau, după provincii : *olteni, munteni, moldoveni, ardeleni, bănăţeni*... »[1].

Subdialectul moldovenesc este vorbit, aşadar, în jumătatea de nord-est a ţării, în Bucovina şi Moldova, în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, precum şi în regiunile limitrofe cu ţara noastră ale Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, adică în Bucovina de nord, Bucovina basarabeană şi sudul ţinutului dintre Prut, Nistru şi Mare. În comparaţie cu celelalte subdialecte ale dacoromânei, subdialectul moldovean acoperă suprafaţa cea mai întinsă din teritoriul în care se vorbeşte dialectul dacoromân.

Cine doreşte să cerceteze structura actuală a graiurilor moldoveneşti dispune, pe de o parte, de materialele adunate de anchetatorii NALR. *Mold. Bucov.*[2] (al cărui prim volum se află sub tipar), iar pe de altă parte de materialele ALM[3] şi ale volumelor de TD *Moldoveneşti*[4].

ALM oferă date recente şi de deosebită importanţă asupra graiurilor româneşti dintre Prut şi Nistru, date care completează în chip fericit posibilitatea unei viziuni de ansamblu asupra structurii actuale a dacoromânei,

---

[1] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iaşi, 1980, p. 80.

[2] *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina.*

[3] *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I : *Fonetica*, de Rubin Udler, Chişinău, 1968, h. 1—235 ; vol. I, partea II : *Fonetica*, de Rubin Udler, *Morfologia*, de Vasile Melnic, Chişinău, 1968, h. 236—520 ; vol. II, partea I : *Lexicul. Casa. Obiectele de uz casnic*, de Victor Comarniţchi, 1972, h. 521—721 ; vol. II, partea II : *Lexicul. Corpul omenesc. Familia*, de Vasile Melnic, *Agricultura*, de Vasile Pavel, Chişinău, 1973, h. 722—1 035 (Academia de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti, Institutul de Limbă şi Literatură).

[4] *Texte dialectale*, culese de V. Melnic, V. Stati şi R. Udler. Supliment la *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I, Chişinău, 1969, 241 p. + 1 h ; partea a II-a, Chişinău, 1971, VIII + 214 p. + 1 h ; vol. II, partea I, publicat sub conducerea şi sub redacţia lui R. Udler,

aşa cum se degajă din hărţile atlaselor lingvistice regionale apărute sau în curs de apariţie.

Cum graiurile româneşti de peste Prut constituie o arie laterală şi izolată a dacoromânei, prezentînd numeroase arhaisme (fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale), ne-am propus să prezentăm doar cîteva elemente morfologice arhaice, specifice acestor graiuri.

Aşa bunăoară, în ţinutul dintre Prut şi Nistru forma cea mai răspîndită de plural pentru substantivul *mînă* este *mîn*. Este desigur vorba de conservarea unui plural vechi care corespunde pluralului latinesc *manus*. Acest plural arhaic s-a putut păstra deoarece în forma articulată *mînule* (formă atestată la Dosoftei dar şi în volumul de TD *Mold.* I, 2, pct. 230, p. 162), articolul *-le* indica destul de clar genul feminin[5].

Este cunoscut faptul că în subdialectul moldovenesc se foloseşte mai frecvent ca în celelalte subdialecte, pentru persoana a treia, pronumele personal *(d)însul*, *(d)însa*. Utilizarea acestui pronume personal cu referire la inanimate este specifică graiurilor moldoveneşti. În general *dînsul* a înlocuit pe *el* atunci cînd pronumele urma după o prepoziţie. Această regulă sintactică s-a născut din uzul vechi al limbii române de a întrebuinţa pe *dînsul* după prepoziţia *a* (mai tîrziu *la*) : *mă duc la dînsul* (lat. *ad ipsum illum*) sau *mă duc cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*), care s-a transformat în *mă duc cu dînsul*, iar prin generalizare *dînsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziţie[6] : *dacă l-o skăpat* [fusul], *n-o may kăutat de dînsu* (Şandru, BL I, p. 97) ; *cîm prind a mîncá dîntr-ínsa* (ALRT, pct. 551).

Într-o arie compactă, în Bucovina de nord şi pe ambele maluri ale Nistrului, se păstrează încă formele arhaice *dîns*, pentru singular şi *dînş* pentru plural : *şădi bába cu* **dĩs** *păr a dăuăḑa* ; *nu sà liḱéşti ńicâ di* **dĩs** ; *ũŝĕr adìca púni lîngâ* **dĩş** (ALRT, pct. 455, Saharna — Orhei) ; *şî cosắsc la ũ uom cári i-o ḱĕmát pi* **dĩs** (ALRT, pct. 551, Boian — Cernăuţi). Urmărind hărţile ALM I, 2, nr. 456 „(pe) dînsul, (pe) dînsa" si nr. 457 „(pe) dînşii, (pe) dînsele" constatăm că pentru forma de singular *pe dîns* se conturează o arie de-a lungul Nistrului, incluzînd localităţi de pe ambele maluri, de la Soroca pînă la Tighina (pct. 70, 111, 123, 126, 137, 141, 142, 143, 150, 164, 168, 174, 176 şi 187). Pentru forma de plural, *pe dînş*, în afara ariei în care apare *pe dîns* (şi care include pentru această formă pct. 70, 80, 91, 118, 120, 135, 136, 137, 141, 143, 149, 157, 164, 168 şi 176), se mai conturează o arie în Bucovina de nord şi în nord-vestul ţinutului dintre Prut şi Nistru (pct. 6, 10, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 37).

O formă arhaică de pronume nehotărît apare înregistrată în localitatea Trebugeni din raionul Orhei : *nişticavai* cu sensul „careva"[7] ; DLR, tomul

---

de A. N. Dumbrăveanu şi E. N. Constantinovici, Chişinău, 1971, VIII + 303 p + 1 h (Academia de Ştiinţe din R.S.S. Moldovenească, Institutul de Limbă şi Literatură).

[5] Vezi Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 342 ; Emil Petrovici, *MÂNĂ cu pluralul*, în DR, VIII, 1931—1933, p. 95—101 ; cf. şi Paul Lăzărescu şi Victorela Neagoe, *Contribuţia ALM şi a textelor dialectale moldoveneşti la cunoaşterea stadiului actual al graiurilor româneşti*, în *Omagiu lui Constantin Iosif Drăgan*, II, Roma, 1978, p. 115.

[6] Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, p. 112.

[7] Vezi Paul Lăzărescu, *O formă arhaică de pronume nehotărît în graiurile moldoveneşti : nişticavai*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", seria B, 2, 1982, p. 283—287.

VII, partea I, atestă termenul *neșticavai* în *Letopisețul Țării Moldovei* al lui I. Neculce.

Presupunem că acest pronume nehotărît *nișticavai* este rezultatul contaminării pronumelui nehotărît arhaic *neștine* „careva" cu pronumele nehotărît *nișcai* „careva". În favoarea acestei presupuneri pledează, pe de o parte, larga răspîndire a pronumelui nehotărît *neștine* în textele noastre vechi, iar, pe de altă parte, existența în graiurile moldovenești actuale dintre Prut și Nistru a pronumelui nehotărît *niscaiva*, sub forma sa locală *niscavai*. Procedeul de compoziție a pronumelor nehotărîte cu *-va* (< lat *volet*) este binecunoscut în istoria limbii române[8].

În domeniul verbului, graiurile din nord-vestul teritoriului dintre Prut și Nistru, precum și cele de pe malul stîng al Nistrului conservă forma veche în *a* pentru persoana 1 pl. a indicativului prezent omonimă cu cea de la imperfect : *dam, calam, lucram, mînam, stam, vram* (vezi ALM I 2, h. 476 „noi lucrăm", 470 „noi vrem", 480 „noi dăm", 484 „noi stăm", 492 „noi mînăm"). Aria în care se păstrează aceste forme arhaice de persoana 1 pl. a indicativului prezent constituie, de fapt, zona cea mai conservatoare a graiurilor românești de peste Prut.

Viitorul arhaic alcătuit din prezentul auxiliarului *a avea* și infinitivul verbului (*am a trimite, are a veni*) se întîlnește în graiurile din Bucovina de nord : *ári a méri, am a lucrá, am a mérzi la dînsu* (ALM, pct. 8, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21)[9].

Tot în graiurile din Bucovina de nord, după diferite verbe sau expresii verbale care primesc deobicei conjunctivul, se folosesc construcțiile vechi cu infinitivul : *trebuie* + infinitivul : *grajésc êi trébu a fáci* (TD Mold., pct. 19) ; *vrea* + infinitivul : *vra a mérzî, pulé a scri* etc. Astfel de construcții au fost înregistrate în punctele ALM : 9, 12, 13, 17, 19, 21.

Conjunctivul prezent de tipul *să șîbă, să h'îbă*, formă arhaică și analogică[10] atestată în teritoriul dintre Prut și Nistru încă de ALR în variantele *să șîbă, să ștîbă*[11], precum și de alți cercetători[12], apare și în ALM în varianta *să șîbâ* în graiurile din nord (pct. 39, 40, 41, 51, 43, 54, 55), *să h'îbâ* în graiurile din sud-vestul teritoriului dintre Prut, Nistru și Mare (pct. 199, 203 ș.a.) și *șâ șîbâ* în graiurile de pe malul stîng al Nistrului (pct. 81, 83, ș.a.).

Existența altor forme analogice, *să vibă* „să vină", *să scribă* „să scrie", *să spuibă* „să spună", atestate de Leca Morariu în Bucovina[13], precum și cele pe care le înregistrează recent ALM, *să ștîbă* „să știe" (în majoritatea graiurilor cercetate), *și vîbâ*, „să vină" (pct. 74, 81, 83, 190), *și bęjbâ* „să bea" (pct. 69, 190) în graiurile de pe malul stîng al Nistrului[14], constituie un argu-

---

[8] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 191.

[9] *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 230—231.

[10] Originea acestor forme este discutată de B. Cazacu, *Conjunctivul prezent de tipul să fibă (hibă șită, știaă)*, în *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 140—143.

[11] S. Pop, *Importanța graiului românesc...*, în „Revista Fundațiilor", VIII, 1941, nr. 8—9, p. 436.

[12] Conjunctivul prezent *să știbă* a fost atestat în Basarabia și de D. Șandru, în BL, I, p. 95 ; P. V. Ștefănucă, în AAF, 1938, p. 55 ; N. P. Smochină, în AAF, 1939, p. 46.

[13] Leca Morariu, în „Glasul Bucovinei", VIII, p. 2, „Făt Frumos", XI, 1936, p. 42.

[14] *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 231.

ment în favoarea explicaţiei prin analogie a formei de conjunctiv prezent *să fibă*, după modelul conjunctivului *să aibă*, explicaţie dată de altfel încă în 1881 de Fr. Miklosich[15], dar contestată ulterior şi socotită ca o influenţă aromână asupra dacoromânei (Tache Papahagi, G. Ivănescu)[16].

Am semnalat aceste cîteva elemente morfologice arhaice, specifice graiurilor româneşti din R.S.S. Moldovenească, pentru a sublinia rolul deosebit al ALM în cunoaşterea şi aprofundarea structurii dialectale a dacoromânei.

Existenţa acestor arhaisme într-o arie laterală a românei relevă, o dată mai mult, importanţa pe care atlasele lingvistice regionale o prezintă pentru istoria limbii. Totodată, înregistrarea unor astfel de elemente atestă că graiurile româneşti vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti — sau făcînd o paranteză, „Limba vechilor cazanii / Care-o plîng şi care-o cîntă / Pe la vatra lor ţăranii/", cum o numea poetul — sînt încă depozitare ale unor mărturii uneori necunoscute ale romanităţii noastre.

Şi fiindcă l-am citat pe Al. Mateevici, în încheiere vom cita şi o strofă dintr-un mare poet actual din R.S.S. Moldovenească, Grigore Vieru :

„Mai bun noroc ş-avere — Decît în suflet graiul
Mai mare eu nu am, — Acestui paşnic neam" [17].

ELÉMENTS MORPHOLOGIQUES ARCHAÏQUES DANS LES PARLERS ROUMAINS ACTUELS D'AU-DELÀ DU PRUTH

RÉSUMÉ

Les faits linguistiques enregistrés dans ALM ainsi que dans les volumes de textes dialectaux moldaves présentent la structure actuelle des patois roumains parlés sur le territoire de l'URSS ceux-ci offrent des données intéressantes pour l'histoire du roumain et constituent un document précieux pour la connaissance approfondie du domaine linguistique de la Romania.

Constituant une aire latérale et isolée du daco-roumain, les parlers d'au-delà du Pruth présentent de nombreux archaïsmes (phonétiques, morphologiques, syntaxiques et lexicaux) que les ouvrages linguistiques roumains mentionnent pour la littérature ancienne du XVII*ème* siècle.

De ces archaïsmes, la présente communication ne retient que quelques éléments morphologiques spécifiques : les pluriels *mîn, minuri* (du singulier *mînă*); le pronom personnel *dins* pour le singulier et *dinş* pour le pluriel ; le pronom indéfini *nişcavai, nişticavai*; la première personne du pluriel de l'indicatif présent homonyme de l'imparfait *(dam, catam, stam)* ; des formes périphrastiques du plus-que-parfait composé *(am fost cumpărat, am fost luat, l-o fost adus)* ; le futur formé du présent de l'auxiliare *a avea* et de l'infinitif du verbe à conjuguer *(am a trimite, are a veni)* ; le subjonctif présent du type *să şibă, să hibă*.

L'existence de ces éléments archaïques, dans les parlers roumains d'au-delà du Pruth, atteste que ces parlers sont les dépositaires de témoignages parfois inconnus de notre romanité.

Bucureşti, str. M. Eminescu nr. 81, bl. B, ap.6

[15] Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte (Consonantismus, II)*, Viena, p. 27.

[16] Vezi Tache Papahagi, *Éléments aroumains en dacoroumain*, în „Langue et Littérature", III, 1946, nr. 1—2, p. 213 ş.u.; G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia şi Muntenia...*, în „Buletinul Philippide", IX, 1942, p. 161 ş.u.

[17] „Limba română" constituie una dintre temele predilecte la poeţii originari din ţinuturile dintre Prut şi Nistru. De la George Sion, cu „Mult e dulce şi frumoasă/Limba ce vorbim, / Altă limbă-armonioasă / Ca ea nu găsim ; / Saltă inima-n plăcere / Cînd o ascultăm,/ Şi pe buze aduce miere / Cînd o cuvîntăm" /, la Alex. Mateevici, cu „Limba noastră-i graiul pinii, / Cînd de vînt se mişcă vara, / În rostirea ei bătrînii / Cu sudori sfinţit-au ţara /", la numeroşi poeţi actuali din R.S.R. Moldovenească. A se vedea în acest sens cuprinzătorul volum *Mama, graiul*, antologie de Grigore Vieru, Chişinău, 1981, din care am reprodus versurile lui Grigore Vieru din poezia *Graiul* (p. 96—100).

Scanned with OKEN Scanner

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE FORME ARHAICE DE PERFECT SIMPLU ŞI DE MAI MULT CA PERFECT ŞI CU UNELE VALORI ALE PERFECTULUI SIMPLU ÎN GRAIURILE POPULARE ACTUALE

DE

VICTORELA NEAGOE

0.1. Examinarea datelor culese recent în anchetele dialectale efectuate în Muntenia pentru NALR *Muntenia şi Dobrogea* şi în Munţii Apuseni pentru volumul *Texte dialectale — Munţii Apuseni* ne-a sugerat cîteva observaţii în legătură cu răspîndirea, în prezent, a unor forme arhaice de perfect simplu şi de mai mult ca perfect, pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t* în graiurile munteneşti şi cu valoarea de marcă a acţiunii petrecute „azi" în zona Munţilor Apuseni.

1. Formele arhaice de perfect simplu (= p.s.) şi de mai mult ca perfect (= m.m.c.p.) pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t*, curente în limba veche[1], au fost înregistrate de ALR I şi ALR II în localităţi din Munţii Apuseni, Crişana şi în trei puncte (728, 762, 954) din estul Munteniei.

Dacă anchetele pentru NALR — *Transilvania* au dat posibilitatea de a stabili cu mai mare exactitate aria acestor forme verbale în vestul teritoriului dacoromân[2], cercetările efectuate pe teren pentru NALR — *Muntenia* lărgesc considerabil aria acestei particularităţi, formele în *-(ră)t* ale p.s. şi în *-se(ră)t* ale m.m.c.p., pers. a II-a pl., fiind atestate în pct. 730, 732, 735, 747, 828, 832, 836[3].

Fenomenul înregistrat în localităţile menţionate mai sus formează două arii morfologice distincte, situate una în nord-est, cu prelungiri spre sud, şi alta în sud-est, avînd ca limită sudică cursul Dunării (vezi harta anexă).

Comparînd răspunsurile celor două anchete efectuate la un interval de patru decenii, constatăm că NALR — *Muntenia*, deşi, în general, lărgeşte

---

[1] Vezi Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 216 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, Bucureşti, 1966, p. 289 ; S. Puşcariu, *Limba română*, Bucureşti, 1976, p. 250 ; cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu românesc : formele de pers. I şi a II-a pl. cu sufixul -ră-*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, II, Bucureşti, 1971, p. 1419—1423.

[2] Vezi V. Bidian, *Persistenţa unor forme vechi la primele două persoane de plural ale perfectului simplu*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 217—230.

[3] Punctelor cartografice le corespund următoarele localităţi : 730 = Sîriu-Băi, 732 = Luncile, 735 = Odăile, 747 = Gura Sărăţii, jud. Buzău ; 828 = Radovanu, 832 = Chirnogi 836 = Ciocîrlia, jud. Ilfov.

aria fenomenului cu noi atestări, nu a înregistrat formele vechi în *-(ră)t* la p.s. şi în *-se(ră)t* la m.m.c.p. şi în pct. 698 (= 762, ALR II).

Trebuie să presupunem, în această situaţie, fie că în graiul localităţii respective s-au generalizat, astăzi, formele noi, în *-răţi*, fie că coexistă cele două forme, fiind mai frecventă (sau singura folosită în vorbire de anumiţi vorbitori) desinenţa *-răţi* faţă de *-răt*, în evident regres.

Răspunsurile înregistrate la întrebările referitoare la p.s. şi la m.m.c.p. din chestionarul NALR — *Muntenia* relevă menţinerea vechii desinenţe *-t* (pers. a V-a), chiar după intercalarea elementului desinenţial *-ră-* la toate persoanele pluralului, ca marcă la timpurile în discuţie.

Datele consemnate în *Tabel*, unde prezentăm o listă a tuturor verbelor notate în anchetele dialectale pentru NALR — *Muntenia*, la p.s. şi la m.m.c.p., pers. a V-a, ne dau posibilitatea să observăm că singura localitate în care apare forma caracteristică limbii vechi pentru m.m.c.p., fără extinderea elementului *-ră-* ca la p.s., este pct. 836 : *cîntásetu*, *cusúsetu*, *cumpărásetu*, *dădúsetu*, *avusésetu*, *stătúsetu*, *fusésetu*, şi că în pct. 730 şi 747 au fost înregistrate, la cîteva verbe, de conj. a II-a, a III-a, a IV-a, forme omonime la p.s. cu cele de m.m.c.p. : *văzúserăt* : 730, *plînséserăt* : 730, *tăşíserăt* : 730, *scriséserăt* : 730, *dădúserăt* : 747, *vrusêserăt* : 747, *făcúserăt* : 747, *fuséserăt* : 747.

Anchetele cu chestionarul, realizînd şi investigarea tezaurului lingvistic latent, mai ales cînd anumite moduri, timpuri sau persoane ale verbelor nu sînt utilizate frecvent în vorbire, aşa cum este cazul şi cu pers. a II-a pl. a p.s. — greu de obţinut într-un dialog — pun în lumină menţinerea unor fapte arhaice de morfologie în zone socotite, pînă acum, mai puţin conservatoare, ba mai mult, considerate a fi zone tipic i n o v a t o a r e.

De subliniat că această particularitate arhaică se alătură altor elemente conservatoare ale graiurilor munteneşti (păstrarea formelor verbale iotacizate, formele identice de imperfect, pers. a III-a sg. şi pl., precum şi alte mărturii de limbă veche)[4], ceea ce arată că este vorba de o t r ă s ă t u r ă relativ puternică a sistemului dialectal în discuţie.

Persistenţa desinenţei arhaice *-(ră)t* demonstrează, pe de o parte, că p.s. este încă un timp viu în nord-estul Munteniei[5], iar pe de altă parte, că există o legătură formală între paradigmele p.s. şi ale m.m. c.p.[6].

2. Deşi, în ceea ce priveşte a r i a d e r ă s p î n d i r e a p.s., cercetări anterioare[7] au stabilit că aceasta include partea vestică a teritoriului dacoromân (Oltenia, Banatul, Munţii Apuseni şi vestul Munteniei), referitor la v a l o a r e a s p e c i f i c ă, individualizatoare, a acestui timp, anume de

[4] Vezi Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile munteneşti*, în FD, IX, 1975, p. 143—147.

[5] Vezi Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspîndire a perfectului simplu în graiurile munteneşti*, în CL, XXII, 1977, nr. 2, p. 255—259.

[6] Cf. Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu şi de mai mult ca perfect*, în FD, VIII, 1973, p. 139.

[7] Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52 ; idem, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observaţii asupra răspîndirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 317—327; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961, p. 98—99 ; Maria Marin, *În legătură cu o formă muntenească de perfect simplu*, în FD, VII, 1971, p. 317—318 ; Victorela Neagoe, *op. cit.*, p. 134—138 ; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 258—259.

Scanned with OKEN Scanner

(*Tabel*)

Nr. chest. NALR	Perfectul simplu [5]	Puncte cartografice	Nr. chest. NALR	Mai mult ca perfectul [5]	Puncte cartografice
1	2	3	4	5	6
103	văzúrăt	735, 832	105	văzúserăt	730, 735, 832
	văzúserăt	730		văzúrăt	828
135	plînsérăt	735, 828, 832			
	plînséserăt	730			
140	auzírăt	730, 732, 735, 828, 832			
177	spusérăt	747, 832			
	spuséserăt	730, 735			
183	mîncárăt	730, 732, 747, 828			
194	tușírăt	732, 735, 747	196	tușíserăt	730, 732, 747
	tușíserăt	730		tușírățu	828
337	luárăt	730, 735, 747, 832	338	luáserăt	730, 735, 747,832
345	ținúrăt	730, 735, 747, 832	347	ținúserăt	730, 735, 747, 832
409	dormírăt	730, 735, 747, 832	411	dormíserăt	730, 735, 747, 832
422	visárăt	730, 735, 747, 832			
533	fugírăt	730, 735, 747, 828 832	535	fugíserăt	730, 735, 747
569	cerúrăt	730, 735, 747, 836			
581	băúrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
601	cîntárăt	730, 836	603	cîntáserăt	730, 735, 747, 832,
				cîntásețu	836
1 080	cosírăt	730, 732, 735, 747, 832	1 082	cosísărăt	730, 732, 735, 747
1 094	bătúrăt	730, 732, 735 747, 832, 836			
1 268	țesúrăt	730, 732, 735 747, 832	1 270	țesúserăt	730, 732, 735, 747, 828
1 668	scríserăt	732, 735, 747 832, 836,			
	scriséserăt	730			
1 777	cusúrăt	730, 732, 735 747 832, 836	1 779	cusúserăt	730, 732, 735, 747, 832
				cusúsețu	836
1 803	cumpărárăt	730, 732, 735, 747, 832, 836	1 805	cumpăráserăt	730, 732, 735, 747, 828
				cumpărásețu	836
1 816	vîndúrăt	730, 732, 747, 828, 832, 836	1 818	vîndúserăt	730, 732, 735, 828, 832
				vîndúsețu	836
1 865	dădúrăt	730, 732, 735, 832, 836	1 867	dădúserăt	730, 732, 735, 747, 832
	dădúserăt	747		dădúsețu	836
1 889	(în)mulérăt	730, 732, 735, 832, 836			
	(în)mulíserăt	747			
1 894	rămă(u)sérăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
1 917	vrúrăt	730, 735			
	vrusérăt	732, 828, 832			
	vruséserăt	747			
1 924	ayúrăt	732	1 926	avuséserăt	730, 732, 735, 747
	avusérăt	730, 735, 836		avusésețu	836

1	2	3	4	5	6
1 932	făcúrăt	730, 732, 735, 828, 832, 836			
	făcúserăt	747			
1 940	stătúrăt	730, 735, 747	1 942	stătúserăt	730, 732, 735, 747
				stătúset	836
1 948	venírăt	730, 732, 735, 747, 828, 836			
1 956	fusérăt	730, 732, 735, 832	1 958	fuséserăt	730, 732, 735, 747, 832
	fuséserăt	747		fuséseț[8]	836

redare a unor acțiuni recente, petrecute chiar în ziua cînd sînt relatate, se remarcă faptul că ea este ocurentă în Oltenia[8] și în sud-vestul Munteniei[9].

Or, examinarea contextelor în care apar forme de perfect simplu în culegerile de texte dialectale din diferite zone ale teritoriului dacoromân relevă existența valorii de marcă a acțiunii petrecute „azi", precum și a valorii modale, de actualizare a evenimentului narat — valori consemnate pînă acum ca specifice graiurilor oltenești — în localități din Munții Apuseni: Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, jud. Alba.

De subliniat că aceste valori au fost înregistrate la toți informatorii anchetați, indiferent de generație sau sex, în conversații dirijate sau în discurs liber.

2.1. În răspunsurile la întrebările „Ce ai făcut ieri ? ... Dar azi ?" — puse t u t u r o r informatorilor din localitățile Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, crîngurile Pîrvești, Lăzești, Hănășești, Ocoale, Negrești, Gheț̦ar, Galbena, Cobleș, Bubești, în intenția de a obține date comparabile pe generații și sexe, sînt atestate forme de p.s. pentru a exprima acțiuni desfășurate chiar în cursul zilei în care avea loc convorbirea între cei doi interlocutori, în timp ce p.c. este utilizat pentru acțiuni anterioare celor redate prin formele de p.s. Astfel:

(1) [Ce ai făcut ieri ?]

ieri? ieri dimineață **m-am sculat** / *și* **am mai schimbat** *pruncii aieștia* / *și* **le-am spălat** *hainili... și m-am mai...* **am mai săpat** *pe-aci prin grădină* **am mai săpat/am pus** *niști varză* / [. . .]

[Și astăzi ?]

astăzi **făcui** *pînea // mai* **făcui** *niști cocăluri* / [. . .]

(Paşca Gaftea, 54 de ani, Ocoale)

[8] Cf. Al. Rosetti, *Despre valoarea perfectului simplu*, în LR, IV, 1955, nr. p. 69—73; Grigore Brâncuș, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în *Mélanges Linguistiques* publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août, 1957, București, 1957, p. 159—173; Al. Georgescu *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52; Ruxandra Pană-Boroianu, *Remarques sur l'emploi du passé simple dans les textes non littéraires d'Olténie*, în RRL, XXVII, 1982, nr. 5, p. 423—434. Aceeași valoare este consemnată și pentru dialectele italienești de sud (Sicilia și Calabria de sud) de G. Rohlfs, *Grammatica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, III, Torino, 1969, § 672.

[9] Vezi Ion Moise, *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia și Muntenia*, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 91—93; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 255—257.

Scanned with OKEN Scanner

(²) [Ce ai făcut ieri ?]

ieri ? / ieri **n-am făcut** *mari triabă // am vinit acolo la un cumnat / că iei stau mai diparti / şi ce* **am făcut ? ! / m-am dus** *şi* **am adunat** *nuştiu napi / ... dup-aceea* **am vinit** *acasă / ş-am mîncat/m-am culcat / c-aşa mi-o venit somnu/ba* **m-am dus** *şi* **am cules** *nuştiu cireşii / cu cumnatu dintr-un cireş / [. . .]*

[Şi astăzi ?]

astăz numa **vinii** *// mă* **sculai** *la patru / şi* **luarăm** *autobuzu //*

(Neag Zorița, 28 de ani, Negreşti)

(³) [Ce ai făcut ieri de cînd te-ai sculat ?]

ieri ? / da că şi az / şi de cînd **ma sculai** */* **dădui** *la porc /* **mulsei** *vaca / şi* **mă dusei** *pi dooşpe tăt curăţii // pe-acolo pi la p tri*

Şi aseară ce făcuşi ?]

aseară ? / am **zăhănit** *acasă /* **am dat** *la porci / nevasta* **o muls** *vaca/*lo **am dat** *la porci /* **ş-am mîncat** *de cină /* **m-am culcatu** *//*

[Şi astăzi ?]

dimineaţă mă sculai / şi mă dusei iară. . . la curăţit / [. . .]

(Belei Sofia, 66 de ani, Neagra)

2.2. Chiar atunci cînd anchetatorul, în mod deliberat, a folosit p.s. pentru „ieri" şi p.c. pentru „astăzi", subiectul a răspuns prin p.s. pentru intervalul de timp raportat la orice perioadă a zilei respective care precede momentul vorbirii :

(¹) [Ieri ce mîncaşi ?]

ieri am [ɛ] *ieri şti ce* **am făcut** *? / ceala cari am fo la vasilica / aceala ce te-o dus la şpitali / tu ştii. . . şi ia* **s-o rugat** *de mini ca să mă duc să-i ajut la curăţit /* [. . .]

[Şi te gurişi ieri ?]

ieri **am fost** *acolo / di pi la ...* **am închis** *vaca pi la zăci / şi* **am mărs** *la curăţit / şi* **n-am mîncat** *numa om pic acasă /* [. . .] *dup-aceea* **am urlat** *acasă //*

[Şi alaltăieri fuseşi pe aici prin centru ?]

cînd **am fost** *aci / c-am fosi / cînd* **am fo** *cu darea //* **am fost** *pe-aicea /* [...]

(Hanăş Rafila, 76 de ani, Hănăşeşti)

(²) [Şi acum s-au dus nepoatele ?]

ia / acuma să duseră fietili // că **nu mă dusei** *io//că mă dor picioarili / şi* **umblai** *cu cizmele astea aclo pi vali /* [...]

(Belei Sofia, 66 ani, Neagra)

2.3. Ca şi în Oltenia şi în sud-vestul Munteniei, în zona Munţilor Apuseni p.s. are şi o v a l o a r e m o d a l ă, de actualizare a evenimentului narat ; p.s. este ocurent în fragmente dialogate, integrate în naraţiune, vorbitorul păstrînd, în felul acesta, raporturile temporale din planul acţiunii :

(¹) *ş-apo tata o zis „d-apă ce* **vruşei** *să fac noi / că mi-e frate / şi mă cheamă / io* **nu mă bagai** *la nimica / tacătă io* **vorbii** *cu hudriasca" / cu mă-sa // : eram acolo la ciondrieşti // ş-apo. . . şti ca copiii auzeam holcă / noi durmeam // auzeam holcă. . . faci „viniră lupii la şură la viti" //*

(Hanăş Rafila, 76 de ani, Hănăşeşti)

(²) *ş-o dus la părinţi / ş-o spus : „uiti ce* **văzui** *io / şi cum* **făcu** *// să trasă şarpele din ia" / ş-apo ice că fierbi lapiti / şi l-afumi //*

(Petrusl Petrea, 46 de ani, Lăzeşti)

Aceeași semnificație o are p.s. cînd redă un trecut foarte apropiat, plasat imediat înaintea momentului vorbirii. În această situație, p.s. este utilizat cu scopul de a solicita în permanență atenția interlocutorului[10] :

(1) *era corniti nainti / vă spușel / ni* ! /

(Pleșa Vasile, 66 de ani, Scărișoara)

(2) *cîn o alinat-o o fo tirzie vriemi / no* ! **auziș** / *așa o fost așa / nu că am știut-o numa noi / că s-o știut. . . tăț aco / hănășeștii ceia o știut di triab-aceea* //

(Hanăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

Ocurența perfectului simplu, avînd semnificația temporală a unui trecut recent, în Munții Apuseni, conferă acestei trăsături statutul de particularitate dialectală specifică ariei avute în vedere, cu atît mai mult cu cît această arie nu se învecinează cu cea oltenească. Acest fapt ne îndreptățește să afirmăm că Oltenia nu mai poate fi considerată ca „centru al ariei perfectului simplu“ [11].

À PROPOS DE CERTAINES FORMES ARCHAÏQUES DU PASSÉ SIMPLE ET DU PLUS-QUE-PARFAIT ET DE CERTAINES VALEURS DU PASSÉ SIMPLE DANS LES PARLERS DACO-ROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

Les remarques de l'auteur s'appuient sur le matériel qui a été recueilli pour l'AFLR dans le Pays des Motzi, ainsi que pour le NALR — *Muntenia și Dobrogea*.

1. Les recherches récentes relèvent la présence des formes archaïques à la 2e personne du pluriel du passé simple et du plus-que-parfait — formes courantes dans les textes du XVIe siècle sur tout le territoire daco-roumain — du type *tușirăț, luarăț*, respectivement *tușiserăț, fuseserăț*, dans quatre points du nord-est de la Valachie (730, 732, 735, 747), aussi bien que dans des aires qui sont dispersées dans la partie sud de cette province (les points 828, 832, 836). Les formes archaïques du passé simple (2e pers. du pluriel) sont occurrentes aussi dans le Pays des Motzi.

Ces formes dialectales spécifiques prouvent que le passé simple constitue encore un temps vivant dans le nord-est de la Valachie et qu'il y a un rapport formel entre les paradigmes des deux temps en question.

2. Bien que des recherches antérieures aient délimité l'aire d'emploi du passé simple dans la partie occidentale du territoire daco-roumain (dans l'Olténie, le Banat, le Pays de Motzi et l'Ouest de la Valachie), ces recherches n'ont pas précisé la valeur spécifique, individualisatrice, de ce temps — à savoir qu'il indique une action récente qui vient de se passer le jour même où l'on parle — que pour l'Olténie et le sud-ouest de la Valachie. L'étude du passé simple dans son contexte, facilitée par la moisson de textes dialectaux, glanés dans les parlers roumains, nous a permis de déceler l'existence de cette valeur de marque d'une action passée „aujourd'hui“ et de la valeur modale, qui actualise l'événement raconté — valeurs considérées jusqu'à présent spécifiques aux parlers d'Olténie — dans deux localités du Pays de Motzi, Gîrda et Scărișoara, véritables foyers de l'identité culturelle régionale respective, chez tous les informateurs enquêtés et appartenant à des générations différentes.

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

[10] Cf. Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980, p. 74.

[11] Cf. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 33 ; Ruxandra Pană-Boroianu, *op. cit.*, p. 427.

Scanned with OKEN Scanner

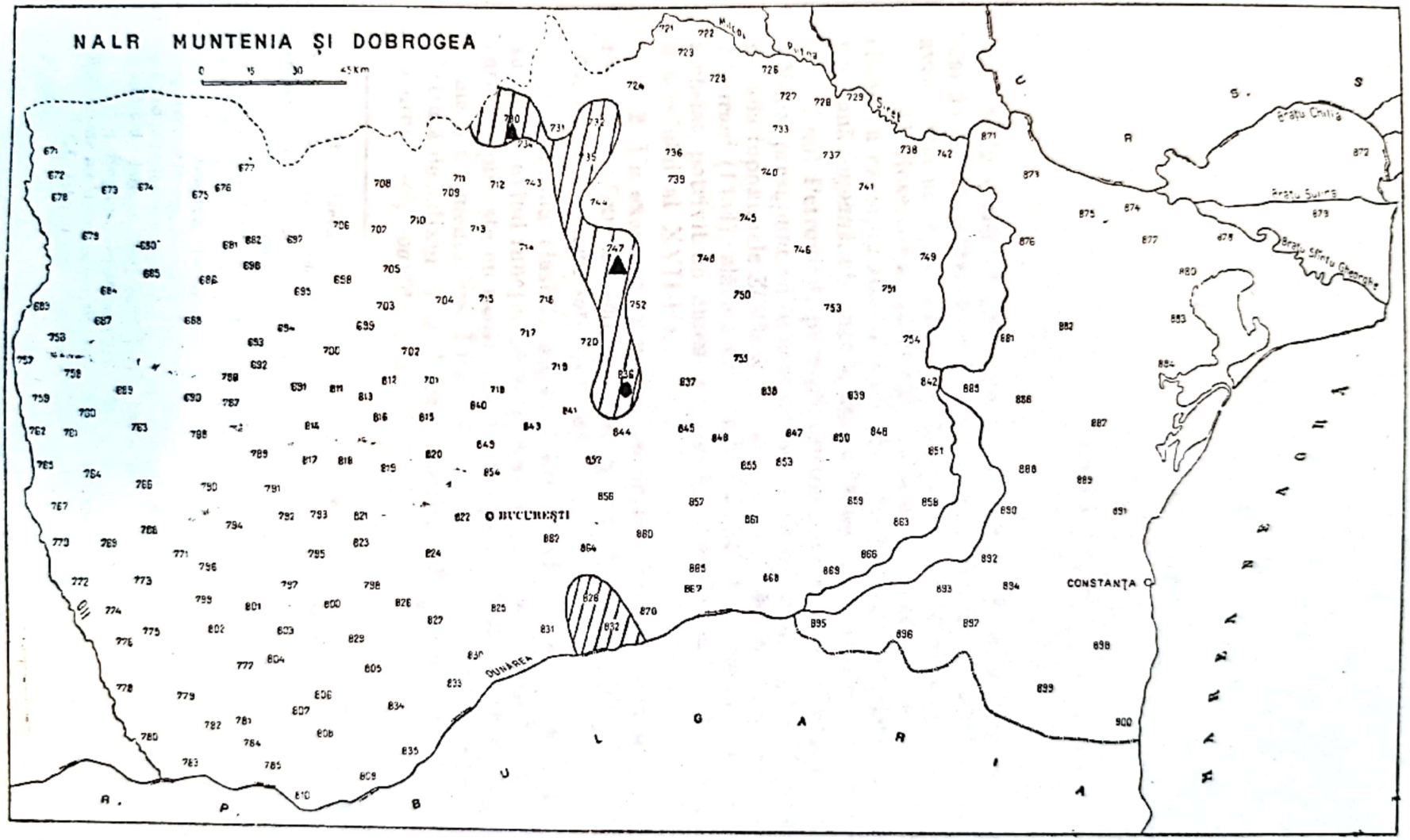

▨ forme de p.s. în -(ră)t și de m.c.p. în – se(ră)t ;

● forme de p.s. în -t și de m.c.p. în - set ;

▲ forme omonime de p.s. cu cele de m.c.p. : -serăt

SUFIXUL *-OŃ*

DE

VIORICA GOICU

1. În dialectul dacoromân, consoana *ń* provenită din lat. *n + i* nu se mai păstrează astăzi decît în Banat și în Țara Hațegului, dar în limba veche avea o mai mare extindere, fiind atestată în secolele al XV-lea și al XVI-lea[1].

Al. Rosetti [2] a arătat că stadiul *ń* s-a păstrat mult timp în dacoromână, citînd ca exemplu sufixul *-oańe* din numele topic *Făuroanĕ* și din numele de persoană *Găjoanĕ*, atestate în documentele slavo-române din secolul al XV-lea.

Emil Petrovici[3], pe baza documentelor slave și latinești din secolul al XV-lea, presupune că în această perioadă *ń* era încă general pe teritoriul țării, dovadă toponimele *Zlătăroańa* (1467) alături de *Zlătăroaia* (1520) în Moldova, *Plăciconi* (1484) alături de *Plăcicoi* (1489) în Muntenia. Evoluția *ń* > *i* s-a încheiat, potrivit documentelor din Muntenia[4] și Moldova[5], în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

2. Un exemplu în care *ń* s-a păstrat în toate cele patru dialecte românești este sufixul lat. *-onĕus* (fem. *-onĕa*) > v. dr. și regional în Banat și Hațeg *-oń*, ar. *-ońŭ*, megl. *-oń*, istr. *-oń*.

În latina clasică, augmentativele nu aveau sufixe speciale. Totuși, sufixul *-ō* având funcția de a denumi, uneori cu o nuanță peiorativă, persoana care îndeplinește cu insistență o acțiune, a servit ca punct de plecare pentru formații augmentative. În limbile romanice occidentale, această valoare este păstrată de sufixul *-ō*, iar latina dunăreană folosește un derivat : *-onĕus*, *-onĕa* (> drom. *-oi*, *-oaie*)[6].

---

[1] Cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, fasc. 1, Paris, 1914, p. 119—120 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, București, 1946, p. 59, 163—164 ; I. Stan, *Observații asupra evoluției ń > i în limba română*, CL, IV, 1959, p. 49—59.

[2] *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 42.

[3] *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 43.

[4] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413—1508), București, 1905; Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiiul în secolii XV și XVI*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", IV, 1929, p. 3—79.

[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1931—1932.

[6] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei R. S. România, București, 1969, p. 184.

Al. Graur[7] este de părere că sufixul românesc *-oi* (regional *-oń*), cu forma sa de masculin, nu poate fi explicat din punct de vedere fonetic din lat. *-onĕus*, în timp ce femininul *-oaie (-oańe)* se explică foarte uşor prin lat. *-onĭca* sau *-onĭa*. În concluzie, Al. Graur[8] arată că masculinul *-oi* are în special rolul de a forma augmentative, în timp ce femininul *-oaie* nu formează decît nume ale unor fiinţe de sex feminin. Augmentativele, fiind folosite mai mult în vorbirea expresivă sau metaforică, sînt mai puţin importante, pentru vorbitori, decît desemnarea sexelor, mai ales al celui de feminin, în special în mediul agricol sau pastoral — motiv pentru care trebuie presupusă, ca punct de plecare, derivarea cu sufixul *-oaie (-oańe)* pentru substantivele feminine, de la care mai apoi s-a refăcut o formă în *-oi (-oń)* pentru cele masculine.

3. Despre folosirea şi răspîndirea sufixului *-oń* în Banat şi Haţeg (sufix care în celelalte graiuri dacoromâne a evoluat la *-oi*) s-a discutat mai mult în cadrul onomasticii şi, în special, cu referire la domeniul sistemului popular de denominaţie[9].

Dacă consultăm lucrările mai vechi sau mai noi consacrate problemei formării cuvintelor[10], sau cele referitoare la subdialectul bănăţean[11], observăm că, în general, se acordă prea puţină atenţie acestui sufix, care a dobîndit valori specifice.

Ca urmare, în lucrarea de faţă, vom arăta care sînt valorile sale în graiurile şi onomastica Banatului şi Haţegului. Observaţiile noastre se bazează pe materialul lingvistic din *Atlasul lingvistic român, Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, I, Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915 [= Ţ. H.], glosarele publicate de Lucian Costin[12] şi pe anchetele noastre efectuate pentru *Dicţionarul toponimic al României. Banatul*, între anii 1973 şi 1984.

3.1. Cea mai răspîndită valoare a sufixului *-oń* este cea augmentativă. Cu această valoare, posibilitatea lui de a forma derivate este, practic, nelimitată : *acóń* „ac mare de cusut", (pl.) *acoáńe* şi derivatele secundare *acońíţă* (mai ales la plural) „ac mare", *acońér* „ac de lemn" (COSTIN, I, p. 54) ; *băbóń* (< *babă*), *bubóń* (< *bubă*), *bucătóń* „bucată mare", *bulvănóń* (< *bulvan* „bolovan"), *conţóń* (în special cu referire la alimente) „bucată mare"[13], *copilóń* „băieţandru" (COSTIN, I, p. 93), *duduróń* „dudă mare" (COSTIN, II, p. 84), *fluieróń* „fluier mai mare (de cîntat)", *măturóń* (< *mătură*), *mustăţóń* (< *mustaţă*), *omănóń* „om înalt şi bine dezvoltat", *petróń* „piatră mare", *vărzóń* „varză mare" etc.

---

[7] *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 94—105.
[8] *Ibidem*, p. 99.
[9] Vezi E. Petrovici, *Sufixul -oiu (-ońu)*, în *Studii de dialectologie şi toponimie*, p. 136—137; N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. XXXIII; Viorica Goicu şi Rodica Sufleţel, *Toponime în -eşti şi -oń în Banat*, în LR, 1980, nr. 1, p. 53—59.
[10] G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916, p. 109—121 ; *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I—VI (= SMFC).
[11] Galina Ghiţu, *Particularităţi arhaice bănăţene*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Editura Academiei, R. S. România, Bucureşti, 1965, p. 295—297 ; Doina Grecu, *Elemente vechi în graiul unei comune din Banat*, CL, 1968, nr. 1, p. 49.
[12] *Graiul bănăţean*, vol. I, Timişoara, 1926 ; vol. II, Turnu Severin, 1934 [= COSTIN, I, II].
[13] Cf. Doina Grecu, *art. cit.*, p. 49.

Scanned with OKEN Scanner

Din cele cîteva exemple enumerate mai sus rezultă, în consens cu cele afirmate de Al. Graur, că, în Banat şi Haţeg, sufixul *-oń* are, în special, rolul de a forma augmentative chiar şi de la substantivele de genul feminin (*babă, bubă, bucată, mătură, piatră, varză* etc.). Substantive feminine în *-ǫańe* cu valoare augmentativă nu au fost înregistrate în materialele cercetate.

Valeriu Rusu[14], urmărind răspîndirea geografică a derivatelor cu sufixul *-oi*, a constatat că cele mai multe au fost înregistrate în Transilvania (76), în special în partea de nord-vest şi, într-un număr cu mult mai mic, în Banat (16), Oltenia (7) şi Muntenia (3). Apoi, ca un sufix aparte, este notat, de acelaşi autor[15], sufixul *-oń* (*-ǫańe*), despre care arată că este răspîndit într-o arie compactă care cuprinde Banatul şi o parte din Crişana, fără să-i indice şi productivitatea. Dar sufixul *-oń* (nefiind decît varianta fonetică bănăţeană a sufixului *-oi*, marea productivitate a sa trebuie menţionată şi pentru Banat (s.n. Haţeg), atît pentru valoarea augmentativă, cît şi, după cum se va arăta mai jos, pentru celelalte valori.

Spre deosebire de graiurile bănăţene de la sud de Mureş, în cele crişene de la nord este evidentă preferinţa vorbitorilor pentru un alt sufix cu valoare augmentativă, *-oc*[16] : *bărbătóc, bîlǫácă* „bîtă mare", *fătóc, pruncóc* etc.

3.2. Ca sufix moţional, *-oń* formează substantive masculine de la feminine. „Substantivele masculine formate prin moţiune sînt mult mai numeroase în vorbirea populară şi familiară decît în limba literară, deoarece astfel de formaţii oferă concizione şi expresivitate, spre deosebire de formaţiile analitice"[17].

În Banat şi Haţeg, sufixul *-oń* este frecvent folosit cu această funcţie pentru a forma substantive denumind persoane (mai ales grade de rudenie), fiinţe imaginare, mamifere, păsări, insecte : *mătuşóń* „unchi" (< *mătuşă*), *moşóń* „bărbatul moaşei" (COSTIN, I, p. 140), *văduvóń* (< *văduǫóń*)[18] ; *drăcóń*[19] (COSTIN, I, p. 123) ; *bărd'óń* (< *barză*), *broscóń, şintezóń* (< *cinteză*), *cîrćiţóń* (< *cîrliţă*), *şocîrlóń* (< *ciocîrlie*), *şorcuşóń* (< *ciorcuşă* „coţofană"), *şoróń* (< *cioară*), *măimucóń* (< *măimucă* „maimuţă"), *mierlóń* (< *mierlă*), *pitpălăcóń* (< *pitpalac*), *potîrnicóń* (< *potîrniche*), *pupeǵóń* (< *pupăză*), *răţóń* (< *raţă*), *vieǵuróń* (< *viezure*), *vulpóń* (< *vulpe*) etc.

Din exemplele de mai sus se poate constata că cele mai multe derivate sînt cuprinse în clasa numelor de păsări. Situaţia este explicabilă pentru limba română, dată fiind frecvenţa numelor de păsări în formă feminină, însuşi numele generic *pasăre* fiind un feminin.

În ceea ce priveşte repartizarea teritorială a acestor formaţii moţionale[20] în *-oń* / *-oi*, se remarcă o masare evidentă în partea de vest şi de nord a ţării, curpinzînd Oltenia, Banatul, Transilvania şi nordul Moldovei.

---

[14] *În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână*, în „Fonetică şi dialectologie", IV, 1962, p. 264.

[15] *Ibidem*, p. 265.

[16] Vezi şi Teofil Teaha, *Graiul de pe Valea Crişului Negru*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1961, p. 106.

[17] Vezi Eleonora Popa, *Sufixe moţionale pentru formarea masculinului*, SMFC, IV, p. 164.

[18] Vezi harta 279 [văduv], ALR I, vol. II, unde *văduv)oi* a fost înregistrat într-o arie cuprinzînd Oltenia de vest, Banatul (*văduvóń*), Crişana, Transilvania şi Moldova.

[19] Fără nuanţă augmentativă, refăcut din femininul *drăcǫáńe*.

[20] Cf. Eleonora Popa, *art. cit.*, p. 168.

Cu forma feminină *-ǫáńe* a sufixului *-oń* se formează substantivele feminine de la cele masculine; alături de categoriile întîlnite la masculin, moţiunea substantivelor feminine mai are în vedere şi cuvintele care exprimă naţionalitatea unei femei : *bărbătoáńe* „femeie ageră şi puternică", *drăcǫáńe* „femeie care ştie să facă farmece", *strîgǫáńe* (< *strigoi*), *unćǫáńe* „mătuşă" (< *unchi*); *şerbǫáńe* (< *cerb*), *ţepurǫáńe* (< *iepure*), *lupoańe* (< *lup*), *şărpǫáńe* (< *şarpe*), *vulturǫáńe* (< *vultur*), *zmeǫáńe* (< *zmeu*); *ńemeşǫańe* „soţia unui nemeş" (Ţ. H., p. 326), *ńemţǫáńe*, *sîrbǫáńe*, *turcǫáńe*, *ungurǫáńe* etc.

Dacă în ultimele secole, în limba comună, pentru substantivele feminine nu s-a mai folosit *-oaţe* singur, ci a fost dezvoltat, adăugîndu-se încă un sufix de formare a femininului, *-că*, astfel că astăzi sufixul în forma lui obişnuită este *-ǫaţcă*, locul formelor mai vechi *lupǫáţe*, *ursǫáţe* luîndu-l formele actuale *lupǫáţcă*, *ursǫáţcă*, în Banat şi Haţeg se păstrează şi se folosesc în grai şi astăzi formele vechi : *lupǫáńe*[21], *ursǫáńe*, *ungurǫáńe*.

3.3. Cu sufixul *-oń (-ǫáńe)* s-au format şi derivate adjectivale, în care sufixul are valoare de aproximare, indicînd o nuanţă de culoare, gust, dimensiune etc., „care tinde spre. . .," „se apropie de. . .": *acróń* „cam acru", *albóń* „albicios" (Ţ. H., p. 307), *albǫáńe*, *amăróń* (*amăroáńe*), *dulcóń* „cam dulce" (*dulcǫáńe*, COSTIN, I, p. 102), *gălbenóń* „gălbui" (Ţ. H., p. 318), *greóń* (*greoáńe* „nevastă greonea", COSTIN, I, p. 114), *mărunţóń* (< *mărunt*), *mistriţóń* „amestecat" (< *mistreţ* „să zîşe de ácarşe-ţ de mîlzoc : cucuruzu ţe mistréţ, cîn nu ţe baş bun, cîn ţe de mîlzoc ; meră mistréţă, ńiş mari, niş miši. . .", Ţ. H., p. 325), *murgǫáne* (harta 13 [brunetă], pct. 25, NALR. Banat, I), *ńegróń* „cam ńegru" (Ţ. H., p. 326), *vînătóń* (harta 28, ochi [albaştri], pct. 2, 22 şi harta 29, ochi [căprui], pct. 22, NALR. Banat, I). În context această valoare este de obicei întărită de adverbul *cam* : cam *dulcóń*, cam *vînătóń*[22].

Sextil Puşcariu[23] este de părere că sufixul românesc *-oţu* nu derivă numai augmentative, ci şi diminutive, arătînd că în Sălăgiu el se adaugă unor adjective spre a le nuanţa sensul de diminutiv : *albóţu* nu e „alb intens", ci „alburiu", *acróţu* nu e „tare acru" ci „acriu".

În Banat şi Haţeg, din precizările făcute de subiecţii anchetaţi („nu-ţ tare dulše, îţ dulcóń" sau „nu-ţ tare vînătǫáńe, numa ŭ pic") rezultă că valoarea sufixului în derivatele adjectivale enumerate este diminutivală.

3.4. O ultimă categorie de derivate cu sufixul *-oń* este reprezentată de substantivele prin care se denumesc alte lucruri sau fiinţe asemănătoare cu cele denumite de cuvîntul bază : *băšóń* „proprietar de oi care încredinţează altuia oile ca să le pască la munte şi să-i dea partea cuvenită la fabricarea brînzei", cu derivatele *băčiǫańe*, *băčiońiţă* „femeie care lucrează la stînă", vb. *băčioní* „a lucra la stînă, a face brînza" (Ţ. H., p. 308–309) ; *buduróń* „lemn scobit într-un trunchi de copac, prin care se scurge apa unui izvor, pîrîiaş" (Banat), „coş, horn" (Ţ. H., p. 311) < *butură*, *butoară* „gaură", *călóń* „scaunul

[21] Substantivele comune *cerboane*, *lupoane* şi *strigoane* s-au păstrat şi în toponimele bănăţene *Cerboanele*, *Lupoane*, *Strigoanea*, despre care Iorgu Iordan arată că „sînt foarte interesante în ce priveşte poziţia lor faţă de evoluţia fonetică a limbii noastre..., în sensul că-şi păstrează adesea aspectul originar, oricît de vechi ar fi el" (*Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 37).

[22] Vezi şi Doina Grecu, *art. cit.*, p. 49.

[23] *Locul limbii române între limbile romanice*. Discurs de recepţiune la 11 iunie 1920 în şedinţă solemnă, Bucureşti, 1920, p. 43.

rotarului, dogarului" (Banat), „cuptor în colțul odăiei, soba primitivă care altădată se găsia în toate casele..." (Ț. H., p. 312) < *cal*, *căprór* „mosor de depănat ață" (COSTIN, I, p. 71) < *capră*, *căsǫáńe* „magazie, cămară" (COSTIN, II, p. 59) < *casă*, *cătrînțór* „cătrința de dindărăt, cea de dinainte e numită *cătrînța* (Ț. H., p. 313), *śepór* „ceapa care rîmîne după ce i s-a rupt umflătura cu semințele" (< *ceapă*)[24], *fluierór* „fluierul piciorului", spre deosebire de *fluĭirór* „fluier mai mare de cîntat"[25] (vezi *supra* 3.1.) < *fluier*, *fundǫáńe* „fund" (COSTIN, I, p. 108), iar ca apelativ geografic „loc înfundat (într-o pădure)", sau „lor) aflat în spatele (casei) -- în fundǫáńa căsî" (< *fund*), *lăturór*, *lăturoáńe* (pl.) „amigdale"[26], „răritură ce rămîne în urzeală cînd se rupe vreun fir" (Ț. H., p. 322), *mălăór*, (pl.) *-oańe* „pîine din făină de secară și de porumb" (Ț. H., p. 323), *măzăróń* „măzăriche" (Ț. H., p. 324), *omănóń* „femeie bărbătoasă, care face toate lucrurile bărbătești"[27], *porcóń* „căpiță de fîn" (COSTIN, I, p. 164), *uspășĭoń* „invitații mirelui la nuntă" (Ț. H., p. 339) < *uspăț*.

4. În privința originii sufixului onomastic *-oĭ(u)* s-au emis mai multe păreri[28] dar cea mai plauzibilă pare să fie explicația dată de Al. Graur[29], potrivit căreia „numele în *-oĭu* sînt toate refăcute de la femininele în *-oańe*, iar marea majoritate a numelor în *-oĭ* sînt sigur augmentative sau de origine slavă".

În Banat, Țara Hațegului și în Valea Jiului[30], pe lîngă numele în *-oĭ* de origine slavă ca : *Drăgoi*, *Rădoi*, *Vlădoi* etc. se întîlnesc foarte frecvent nume în *-oń*, care reprezintă supranume, nume de grup și nume de familie, precum și antroponime, în *-oańe*, prin care se desemnează soția cuiva.

4.1. Inventarul supranumelor în *-oń* este foarte bogat pentru zona amintită mai sus și poate fi divizat în două categorii : a) *supranume ironice*, care au un pronunțat caracter afectiv și vizează satirizarea persoanei care le poartă : *Bărzóń*[31], punctul de plecare fiind o comparație între individ și barză, reținîndu-se nota comună : înalt ca o barză ; *Dudóń* (< *dudă* „țeavă, burlan, urloi")[32] ; b) *supranume neutre*, lipsite de caracter afectiv, satiric sau ironic, care nu servesc decît la precizarea identității : *K'inezóń* „numele unui fost

---

[24] Cf. G. Pascu, *Sufixele românești*, p. 116.

[25] Cf. NALR, Banat, I, harta 130.

[26] Cf. NALR, Banat I, harta 86 ; Lucian Costin înregistrează forma *lăturoniu*, *-oni* cu sensul „gîlcă" (COSTIN, II, p. 118).

[27] Cf. Paulina Cheie, *Lexic dialectal inedit*, în *Caietul Cercului de studii*, II, Timișoara, 1984, p. 10, în localitățile din jud. Caraș-Severin : Borlova, Gîrbovăț, Ohaba-Bistra, Prigor, spre deosebire de *omănóń* „om înalt și dezvoltat" (vezi *supra* 3.1.).

[28] Vasile Bogrea, în DR, I, 1921, p. 474 ; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, p. 311 ; E. Petrovici, în DR, V, 1929, p. 576—578 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965, p. 129—134.

[29] *Nume de persoane*, p. 132—134.

[30] O regiune colonizată relativ recent, unde este încă vie amintirea originii populației din Țara Hațegului (cf. Emil Petrovici, *Sufixul* **-oiu** *(-oĭu)*, p. 137 ; vezi și Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, CL, VI, 1961, nr. 1, p. 174—178).

[31] Cf. Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*, CL, VII, 1962, nr. 2, p. 330.

[32] Cf. Vasile Țâra, *Supranume românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)*, în AUT, VI, 1968, p. 233.

primar" (Satchinez, jud. Timiș), *Conerevóń* „numele unui om venit din localitatea Cornereva".

4.2. Numele de grup în *-oń* au aceeași valoare colectivă ca numele în *-ești*, ele reprezentînd formele de plural ale unor antroponime și avînd funcția de a indica micile ansamble sociogeografice pornindu-se de la numele întemeietorului sau al celui mai de seamă reprezentant al grupului social[33] : *Albóń* (<n. fam. *Albu*, Vermeș, jud. Caraș-Severin), *Merśóń* (< n. fam. *Mercea*, Potoc, jud. Caraș-Severin).

Numele de grup în *-oń* (ca și cele în *-ești*) au intrat în toponimia Banatului, Hațegului și în cea din Valea Jiului desemnînd locul unde trăiește un grup de oameni aparținînd aceleiași colectivități familiale : *Dalu Ticóńilor* (Sacoșu Mare, jud. Timiș), *Ogașu Ļiubóńilor* (< n. fam. *Liuba*, Brădișoru de Jos, jud. Caraș-Severin)[34], *D'ealu Mătușóńilor* (Ț. H., p. 63); *Iscróń* (localitate), *Ilióń*, *Bd'irăuóń* (cătune) în Valea Jiului[35].

Presupunem că și numele de localități din Banat: *Brezon*, *Greoni* și *Hodoni* au avut la bază un nume de grup care s-a impus în momentul întemeierii așezărilor respective[36].

4.3. În Banat, Hațeg și Valea Jiului, numele de familie în *-oń* au avut ca punct de plecare atît supranumele colective (nume de grup), cît și pe cele individuale în momentul cînd s-a impus oficializarea numelui de familie[37].

În zona cercetată de noi numărul și frecvența acestor nume în *-on(i)* este destul de mare : *Albon(i)*, *Andrașoni*, *Barboni*, *Chinezon(i)*, *Daniloni*, *Iorgoni*, *Jurconi*, *Marconi*, *Neiconi*. *Oprișoni*, *Paveloni*, *Pîrvoni*, *Rujoni*, *Traiconi*, *Țițoni*, *Vasiloni* (Banat)[38] ; *Adămoni*, *Alexăndroni*, *Avrămoni*, *Bărboni*, *Cătănoni*, *Dăioni*, *Dăvidoni*, *Găvriloni*, *Grozoni*, *Ienășoni*, *Lăzăroni* etc. (Ț. H., p. 75—80).

Cîteva nume de familie în *-oni* din Banat au cunoscut o nouă sufixare : *Chitoni*, *Marconi*, *Petroni* au devenit *Chitonescu* (Curtea, jud. Timiș), *Marconescu* (Făget, Eftimie Murgu), *Petronescu* (Făget), ceea ce dovedește că, în Banat, numele de familie în *-oń* sînt mai vechi decît cele în *-escu*.

4.4. Pentru a desemna pe soția cuiva, în onomastica Banatului, Hațegului și a văii Jiului se folosește foarte frecvent sufixul *-oańe*[39] : *Mindoáńa* „nevasta lui Minda", *Bărboáńa* „nevasta lui Barbu". În sistemul oficial de denominație aceste derivate moționale nu s-au impus (cu excepția cîtorva

---

[33] Vezi și Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *art. cit.*, p. 53—59.
[34] *Ibidem*.
[35] Cf. Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oń u)*, p. 137.
[36] Pentru atestări, vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 106, 270, 291.
[37] Pentru vechimea numelor de familie țărănești, vezi Viorica Goicu, *Nume de familie din comuna Eftimie Murgu (jud. Caraș-Severin)*, în *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 118—124.
[38] Pentru Banat, numele de familie au fost extrase din registrele de morți și botezați, din perioada 1831—1878, aflate la Arhivele Statului, Filiala Timișoara.
[39] Vezi și Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oń u)*, p. 135—136 ; Al. Cristureanu, *art. cit.*, p. 174—178.

nume de familie: *Chinloane, Marcoane, Petroane)* dar, după cum s-a arătat mai sus, sînt şi astăzi foarte des folosite în onomastica locală.

5. Din cele prezentate în lucrarea de faţă vom desprinde o concluzie de ordin general: pe baza valorilor comune ale sufixului *-oń*, graiurile din Banat şi Haţeg[40] se prezintă ca o unitate lingvistică diferenţiată de alte unităţi lingvistice dacoromâneşti chiar din epoca de formare a românei, dacă nu chiar din epoca latinei populare.

LE SUFFIXE -OŃ

RÉSUMÉ

Le suffixe lat. *-ōnĕus (-ōnĕa)* a évolué dans la langue roumaine à *-oi* (*-oaie*), mais il s'est conservé dans les patois de Banat et de Haţeg sous la forme *-oń* (*-oańe*) avec les valeurs suivantes : augmentative (*acóń, măturóń*), motionnaire *(văduvóń, lupǫáńe)*, d'approximation, dans certaines dérivations adjectives *(acróń* „un peu aigre, aigrelet", *ńegróń* „un peu noir, noirâtre"); une dernière catégorie de dérivations est représentée par des substantifs par lesquels se définissent d'autres variétés de choses ou d'êtres semblables à ceux exprimés par le mot de base *(băšóń* „propriétaire de moutons", *fluieróń* „tibia").

Dans l'onomastique de Banat, du Pays de Haţeg et dans celle de la vallée du Jiu on forme avec le suffixe *-oń* des sobriquets, noms de famille et, sous la forme féminine *-oańe* du suffixe, des noms par lesquels on désigne la femme de quelqu'un *(Mindoáńa, Bărboáńa)*.

En vertu des valeurs communes du suffixe *-oń*, les patois de Banat et de Haţeg se présentent comme une unité linguistique différenciée des autres unités linguistiques daco-roumaines, dès l'époque de formation du roumain, ou même dès l'époque du latin populaire.

Centrul de Ştiinţe Sociale
Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

[40] Vezi şi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iaşi, 1980, p. 393, care susţine că din această unitate lingvistică face parte şi nord-vestul Olteniei. Radu Sp. Popescu, în *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, „Scrisul Românesc", Craiova, 1980, p. 101, arată că sufixul *-oń* apare în cuvintele *băcioń, moşoń* şi *jigănoń*, iar fem. *-oańe* în (roşie, pătlăgea) *verdoańe* „(roşie, pătlăgea) cam verde". El face precizarea că aceste forme sînt caracteristice Banatului şi Haţegului şi e posibil ca respectivele cuvinte să fi fost aduse de către ardeleni. Cu valoare moţională şi augmentativă autorul înregistrează doar forme în *-oi (-oaie)*: *mierloi, viezuroi; băieţoi, bărbăloi, băieţoaie, bărbăloaie.*

LAT. GLANDULA ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI ACTUALE

DE

TEOFIL TEAHA

Prin cîteva contribuţii recente[1] am arătat că în graiurile de tip muntenesc, în primul rînd în cele din Oltenia, fondul lexical latin s-a menţinut într-o măsură mult mai mare decît se credea pînă de curînd.

Plecînd de la aceste constatări, extindem cercetarea noastră şi asupra graiurilor situate la est de Carpaţi şi încercăm să arătăm că ele cunosc unele cuvinte de origine latină care în prezent sînt răspîndite doar sporadic în restul teritoriului dacoromân.

Pentru a ilustra acest fapt, ne-am fixat asupra termenului *ghindură*, păstrat pînă în zilele noastre în dialectele din sudul Dunării, în graiurile de tip moldovenesc, în unele graiuri din interiorul arcului carpatic, precum şi în sudul ţării.

Cuvîntul românesc *ghindură* (pl. *ghinduri*), substantiv feminin, avînd înţelesul de „glandă, ganglion, glandulă ; amigdală", este moştenit din lat. *glandŭla*, frecvent mai ales sub forma de plural *glandulae* „Mumps, Drüse im Halse" [2], „Halsdrüse" [3], „glandes du cou, appelées aussi *tonsillae*, amygdales" [4], „ghinduri, amigdale, gîlci ; mure (ganglioni de la pieptul sau de la gîtul unor animale)"[5].

Vitalitatea lui *ghindură* în limba română este confirmată de conservarea neschimbată a sensului din latină şi de existenţa lui în toate cele patru dialecte româneşti.

În dialectul aromân este consemnată forma *gl'indură* s.f. (pl. *gl'induri*) care are două sensuri distincte : „glandă" şi „ghindă" (glande, amygdale, scrofules ; gland du chêne)[6]. Acest din urmă sens îl întîlnim şi la aromânii

---

[1] Vezi T. Teaha, *Elemente de continuitate în lexicul graiurilor din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei", serie nouă, nr. 2, 1983, p. 157—162 ; idem, *Un arhaism în graiurile din sudul ţării*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", seria B 2, Studii şi Seminarii, Bucureşti, 1983, p. 92—100.

[2] Vezi S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, nr. 715, s.v.

[3] Vezi W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, nr. 3777, s.v.

[4] Vezi A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1959, p. 276, s.v.

[5] Vezi G. Guţu, *Dicţionar latin—român*, Bucureşti, 1983, p. 1231, s.v.

[6] Vezi S. Puşcariu, *lucr. cit.*, s. v. ; T. Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*. Ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974, s.v.

din Dobrogea, proveniţi din Albania : *pi cupaci afli gl'indură, cupaciu faci gl'induri*[7].

În dialectul meglenoromân este consemnată o formă identică cu cea din aromână, *gl'índură*, definită de Pericle Papahagi ca „umflătură la gît provenită din răceală" ; „glandulă" ; „scrofule"[8]. Th. Capidan o glosează cu un termen pe care s-ar putea să-l fi cunoscut din graiul său natal : „murele de la gît" [9]. În *Atlasul lingvistic român* întîlnim pentru meglenoromână (pct. 012) forma *gl'índură*, cu sensul „amigdală", precum şi varianta *gl'índur* cu sensul de „amigdalită" [10].

Pentru dialectul istroromân dispunem de următoarele atestări : *gl'índura* „ghindură", menţionată în răspunsurile obţinute de Matteo Bartoli în satul Jeiăni la începutul secolului nostru[11], *γl'índura* (cu accentul pe prima silabă) şi *γl'indúra* (cu accentul pe penultima silabă), înregistrate de Şt. Paşca[12]. *Atlasul lingvistic român* notează în Jeiăni (pct. 02) forma *γl'indúr* (cu accentul pe ultima silabă) cu sensul „amigdalită", precum şi expresia *se face glíndură*, unde are sensul „uimă" (fr. enflure)[13]. În pct. 01, *Atlasul lingvistic român* înregistrează, pentru istroromână, forma de plural articulat: *glíndurele*, cu precizarea că acestea se fac sub braţ, din cauza umflăturii denumită „uimă" [14].

La nord de Dunăre, termenul *ghindură* este cunoscut cu sensul „amigdală" în graiurile populare actuale din estul teritoriului lingvistic dacoromân, pentru care *Atlasul lingvistic român* (ancheta Petrovici) înregistrează următoarele forme de plural : *ģínduri* în pct. 455, 478 şi *ģínduri, ģíndurli* (pl. art.), în pct. 666, situate în stînga Prutului, într-o arie dialectală care include partea centrală şi sudică a R.S.S. Moldoveneşti[15]. Deşi anchetatorul nu a notat şi forma de singular a lui *ghindură*, este de presupus însă că aceasta nu putea avea altă variantă, cuvîntul făcînd parte din grupul femininelor de origine latină, de tipul : *ciutură—ciuturi, lingură—linguri, negură—neguri, pătură—pături, scîndură—scînduri* etc.

Varianta *glandúră* (pl. *glandúre*), cu accentul pe penultima silabă, înregistrată de Emil Petrovici în pct. 182 de lîngă Braşov, ar putea fi explicată prin contaminare între *glandă* şi *ghindură*, iar schimbarea de accent prin influenţa sinonimului *mandúle*, preponderent în graiurile de peste munţi, termen împrumutat din magh. *mandula* „idem".

La atestările menţionate pînă aici pot fi adăugate altele noi, înregistrate recent în cursul unor anchete efectuate pe teren. Astfel, Vasile D. Ţâra a înregistrat în graiul din nord-estul Transilvaniei, pe valea Şieului, varianta

---

[7] Vezi Al. Rosetti, *Cercetări asupra românilor din Albania*, în „Grai şi Suflet", IV, 1929—1930, p. 37.

[8] Vezi P. Papahagi, *Megleno-românii*, I, Bucureşti, 1902, p. 198 ; idem, *Basme aromâne şi glosar*, Bucureşti, 1905, p. 602 ; I. A. Candrea, *Glosar megleno-român*, în „Grai şi suflet", III, 1927, 1, p. 398, s.v. *gl'indură* „ghindură".

[9] Vezi Th. Capidan *Meglenoromânii. III. Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, [1935], p. 141.

[10] Vezi ALR II, MN 6950, h. 118.

[11] Vezi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, III, Bucureşti, 1929, p. 114.

[12] Vezi Şt. Paşca, *Note istroromâne*, în „Dacoromania", IX, 1936—1938, p. 239.

[13] Vezi ALR II, h. 118.

[14] Vezi ALR I, h. 113.

[15] Vezi ALR II, MN 6950, p. 22.

Scanned with OKEN Scanner

regională *ĝîndură*, în care ocluziva palatală sonoră *ĝ* se pronunță ca o africată *ĝ* și care are înțelcsul : „un fel de nod ce se face pe o ață", „nodul pe o venă" [16]. Tot pentru această zonă am obținut din partea prof. Gavril Istrate (Iași) o confirmare orală despre prezența variantei *jîndură* „ganglion" în satul său natal, Nepos (jud. Bistrița-Năsăud), iar colegul Viorel Bidian, de la Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca, ne-a relatat că a înregistrat pentru *Atlasul lingvistic al Transilvaniei* termenul *ghìndură* (pl. *ghínduri*) cu sensul „amigdale" în pct. 426 (Șugag — Sebeș) și varianta *glandúlă* (pl. *glandúle*), cu același sens, în pct. 436 (Veștem — Sibiu). Această din urmă formă se explică prin contaminare între *glandă* și *mandulă*. În nordul Moldovei, colegul Ion Nuță, de la Centrul de Lingvistică din Iași, a întîlnit în cursul anchetelor în județul Botoșani termenul *ghìndură* (s.f.) cu înțelesul „cucui" și „mărul lui Adam", iar forma de plural *ghinduri* cu sensul „varice umflate ca un ganglion". Cu înțelesul de „furuncul", *ghindură* (pl. *ghinduri*) a fost notat în nordul Dobrogei (pct. 879), iar cu înțelesul de „flegmon la subsuoară" în Bărăgan (pct. 866) și la sud de Focșani (pct. 722). De asemenea, pentru noțiunea de „știulete pipernicit" este consemnată prezența lui *ghindură* în cinci localități (pct. 821, 825, 828, 831, 862) situate la sud de București[17]. Toate aceste atestări recente cunosc unele evoluții semantice prin care însă *ghindură* nu se îndepărtează prea mult de sensul originar.

Ghindură nu este însă atestat în textele vechi. Primele atestări de care dispunem datează de la finele secolului al XVIII-lea și ele aparțin doctorului Ioan Piuariu-Molnar, originar din Sadu, care în studiile sale de terminologie medicală glosează termenii germani utilizați în text prin cuvinte populare românești existente în graiul său natal din sudul Transilvaniei și nu prin împrumuturi recente cum ne-am fi așteptat. Astfel, termenul german „Drüse" este denumit prin *ghindură* și nu prin „ganglion", „amigdale" sau „mandule". La fel, termenul „Herz", prin „inimă" și nu prin „cord", termenul „Unterleib" prin „pîntece" și nu prin „abdomen" etc.[18].

De asemenea, la Gh. Șincai, într-un vocabular latin—român—maghiar—german inclus într-un manuscris de istorie naturală pe care acesta îl redactase în primii ani ai secolului al XIX-lea, apare expresia : *ghìndurile grumazului*[19], pe care, cu siguranță, că Șincai a cunoscut-o din graiul său natal din localitatea Rîciul de Cîmpie din centrul Transilvaniei și prin care el glosează cuvîntul latinesc *tōnsilla* care însemna tot „amigdale" [20].

Cîțiva ani mai tîrziu, *ghindură* apare în majoritatea lucrărilor lexicografice, începînd cu *Lexiconul de la Buda (ghindură,-re*, f. „Drüse")[21] și continuînd cu dicționarele bilingve ale lui Iser (*ghindură,-e*, s.f. „Drüse")[22], al lui Pontbriant *(ghindură, -i*, din lat. *glandula*

[16] Vezi Vasile D. Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*, rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975, p. 17.

[17] Vezi *NALR — Muntenia și Dobrogea*, vol. I, h. 108 : furuncul ; *idem*, Chest. 2029, mss.

[18] Vezi V. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuariu (Molnar)*, în „Dacoromania", IV, 1924—1926, p. 387.

[19] Vezi Al. Borza, *Primul dicționar de științe naturale românesc. „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae", de Gh. Șincai*, în „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 562.

[20] Vezi G. Guțu, *lucr. cit.*, s.v.

[21] Vezi *Lexicon romanescu—latinescu—ungurescu—nemțescu...*, Budae, 1825, s.v.

[22] Vezi Andreas Iser, *Walachisch—deutsches Wörterbuch*, Kronstadt, 1850, s.v.

„glandule, amygdale, gland")[23], al lui Barcianu *(ghindură* „Drüse, Beule, Mandel am Halse")[24], al lui Costinescu *(ghindură*, s.f. „o ridicătură între piele şi carne în care se string deosebite zemuri")[25] şi apoi cu dicţionarul lui Cihac *(ghindură*, s.f. „glande (au corps)", din lat. *glandula)*[26] cu cel al lui Laurian şi Massim *(ghiandura, g andula* „mică glandă ; parte moale spongioasă sau vasculară în organismul animal ; tumoare accidentală care se formează în oarecare parte a corpului")[27], al lui Damé *(ghindură* s.f. „glande ; bosse (au front)", *ghinduri* s.f. pl. „amygdales")[28].

Începînd cu secolul al XX-lea, dicţionarele etimologice ale lui Puşcariu, Candrea—Densusianu, precum şi toate marile dicţionare moderne cum sînt cele ale lui Tiktin, Candrea, *DA*, Scriban, *DLRM*, Ciorănescu, DEX, consemnează prezenţa lui *ghindură* în limba română.

După cum am arătat mai sus, *ghindură* cunoaşte în română nu numai sensul „glandă, ganglion, amigdală", ci şi pe acela de „ghindă" (fructul stejarului). Prin această extensiune de sens, *ghindură* a preluat de la etimonul de bază lat. *glans, glandis* (din care s-a dezvoltat ca diminutiv : *glandŭla*), sensul principal al acestuia, acela de „ghindă" (gland (du chêne) ; puis objet en forme de gland)[29]. Se constată, deci, o evoluţie semantică paralelă a latinei dunărene, de fapt o inovaţie în raport cu latina din restul lumii romanice. În latina populară derivatul diminutival *glandŭla* l-a înlocuit pe clasicul *glans, glandis*, întocmai cum lat. pop. *auricula, agnellus*, etc. i-au înlocuit pe lat. clasic *auris*, respectiv *agnus*[30].

În consens cu situaţia din aromână, unde *gl'indură* este definit nu numai drept „glandă", ci şi „ghindă" [31], în nordul Dunării *Atlasul lingvistic moldovenesc* îl înregistrează pe *ghindură* tot cu înţelesul de „ghindă", în pct. 62 (lîngă Soroca), în pct. 170 (la sud de Chişinău), în pct. 74, 80, 82, 106, 150, 157 (situate pe malul stîng al Nistrului), în pct. 120 din Ucraina şi chiar în localităţi mai îndepărtate cum sînt pct. 234, din reg. Kirovograd şi pct. 226, din reg. Lugansk.

În restul teritoriului R.S.S. Moldoveneşti, „fructul stejarului" este denumit, peste tot, cu termenul general românesc *ghindă*[32].

De fapt, în română o „glandă", un „ganglion" sînt denumite uneori şi astăzi cu termenul de origine latină *glans, glandis*, care însemna, după cum

---

[23] Vezi Raoul de Pontbriant, *Dicţiunaru româno—francesu*, Bucureşti—Göttingen—Paris—Leipzig, 1862, p. 287, s.v.

[24] Vezi Sab. Pop Barcianu, *Romanisch—deutsches Wörterbuch*, Hermannstadt, 1868, p. 93, s.v.

[25] Vezi Ion Costinescu, *Vocabularu romano—francesu*, Bucureşti, 1870, s.v.

[26] Vezi A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins comparés avec autres langues romanes*, Francfort s. M., 1870, p. 109, s.v.

[27] Vezi A. T. Laurian şi I. C. Massim, *Dictionarulu limbei romane*, Bucureşti, 1871, p. 1292—1294, s.v.

[28] Vezi Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain—français*, F—L, Bucarest, 1894, p. 67, s.v.

[29] Vezi A. Ernout — A. Meillet, *lucr. cit.*, s.v.

[30] Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 167.

[31] Vezi Th. Capidan, *Fărşerotii*, în „Dacoromania", VI, 1929, p. 189 ; T. Papahagi, *lucr. cit.*, s.v. ; I. Mării, *Note lexicale. Cuvinte aromâne în Atlasul lingvistic român* I, în „Cercetări de lingvistică", XV, 1970, p. 45.

[32] Vezi *Atlasul lingvistic moldovenesc, vol. I*, partea a II-a, Chişinău, 1968, h. 381.

am arătat mai sus, nu numai „gland (du chêne)", ci și „objet en forme de gland" [33]. Astfel, Emil Petrovici a notat pentru „amigdale" următoarele forme : *ģíndi* (pl.), *ģíndili* (pl. art.), *o ģíndâ* (sg.) în pct. 646 situat în stînga Prutului, în fostul județ Cahul[34]. O formă identică a fost înregistrată și în istroromână în pct. 02 (Jeiăni) : *γl'inda*, cu același sens[35].

Reținem, deci, conservarea sensului originar latin în două arii românești laterale, aflate la mare distanță una de alta : prima în Istria și cealaltă la nord de gurile Dunării.

Vitalitatea lui *ghindură* în limba română este confirmată și de existența unor derivate diminutivale : *ghindureá*, *ghindurícă*, *ghindurîță*, consemnate în unele lucrări lexicografice cum sînt dicționarele lui Cihac, Damé, Tiktin, Candrea — Densusianu, DA. La Tiktin este înregistrat și un derivat abstract : *ghinduráre* s.f. „anginǎ".

Adjectivul *ghindurós*, *ghinduróasă* „cu ghinduri multe ; la care se umflă ghindurile" este tratat în unele dicționare ca, de exemplu, la Pontbriant, Cihac, Laurian și Massim, Pușcariu, Candrea — Densusianu, ca urmaș direct al lat. *glandulosus*, *-a*, *-um*, iar DA face trimitere la același etimon latin. În schimb, dicționarele mai noi, printre care se numără cel al lui Ciorănescu, îl prezintă ca derivat adjectival, pe teren românesc, de la *ghindură*. În DLRM și în DEX, adjectivul *ghinduros* nu este consemnat, în mod surprinzător, ca existînd în limba română.

Aromâna cunoaște derivatul *gl'indurie* s.f. însemnînd „loc cu ghindă" [36].

Dar vitalitatea lui *ghindură* se explică nu numai prin derivatele sale pe teren românesc, ci și prin existența lui, sub formă de împrumut, în albaneză : *gjëndërë* "idem" [37], în sîrbocroată : *glindura* „idem" [38], precum și în graiurile maghiare din Transilvania : *gindura* „cocoașă, gheb" [39].

Toate aceste împrumuturi fac dovada că, în trecut, aria de răspîndire a lui *ghindură* era mult mai întinsă decît în prezent.

În celelalte limbi romanice lat. *glandŭla* a lăsat urmași, cu același sens : it. *ghiándola*, friul. *glándule(i)s*, *glándole(s)*, *glándalas*, *giándole*, piem. *giándola*, sard. *grándula*, *randula*, v. fr. *glandre*, occit. *glandola*, *grandola*, cat. *glanola*, *granola*, sp. *landre*, pg. *landoa*[40].

---

[33] Vezi A. Ernout — A. Meillet, *lucr. cit.*, s.v.

[34] Vezi ALR II, MN 6950, p. 22.

[35] Vezi ALRM II, h. 88.

[36] Vezi T. Papahagi, *lucr. cit.*, s.v.

[37] Vezi S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", IV, 1924—1926, p. 1373; P. Skok, „Archivum Rom.", 8, 1924, p. 155; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 428.

[38] Vezi I. A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A — Putea)*, București, 1907, s.v. ; Al. Rosetti, *lucr. cit.*, p. 432; P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, Zagreb, 1971, p. 506, s.v.; Ivan Popović, *Valacho—serbica. L'influence de la langue roumaine sur le serbocroate et sa géographie*, în „Godišnjak Balkanološki Institut", II, Sarajevo, 1960, p. 105—108; Silvia Niță-Armaș, *L'influence roumaine sur les langues slaves*, în „Romanoslavica", 16, 1968, p. 86 ; Elena Mihăilă-Scărlătoiu, *Emprunts roumains dans le lexique serbocroate*, în *RESEE*, 11, 1973, 2, p. 337.

[39] Vezi Márton Gyula, Pénték János, Vőő István, *A magyar nyelvjárásko román kölcsönszavai*, Kriterion, Bukarest, 1977, p. 155, s.v.

[40] Vezi W. Meyer-Lübke, REW³, s.v. ; W. von Wartburg, *FEW*, s.v. *AIS* 685 cp., 1281 ; *ASLEF*, III, Tov. 401, conc. 1722.

În fine, ar mai fi de subliniat faptul că în graiurile din sudul Munteniei s-a păstrat pînă astăzi elementul de origine autohtonă *mură* cu sensul de „ganglion", „amigdală", pe care româna îl are, probabil, în comun cu albaneza (alb. *mullë*)[41] și care cunoaște în aceste graiuri o evoluție de sens: *mură*, care înseamnă, în primul rînd, „stomacul animalelor", a preluat în graiurile din sudul țării sensul continuatorului lat. *glandŭla*.

Acest cuvînt preromanic, comun românei și albanezei, este probabil autohton, făcînd parte din grupul lui *balaur*, *sîmbure*, *viezure* etc., întrucît se știe că lui *r* intervocalic românesc îi corespunde în albaneză *ll* (*l* velar)[42]. Este probabil ca elementul traco-dacic să fi intrat în latina dunăreană tocmai în perioada ei de transformare în română: autohtonii, necunoscînd bine limba cuceritorilor latini, făceau apel la cuvinte traco-dace cînd vorbeau latinește.

Credem că nu este străină de acest caz nici forma masculină *mur*, existentă în aromână, și pe care T. Papahagi, care nu-i cunoaște etimologia, o definește: „bubă la cai, abces"[43].

* * *

Din cele expuse mai sus se pot desprinde cîteva concluzii: *ghindură*, alături de multe alte cuvinte moștenite din latină, face parte din vocabularul fundamental, activ, al graiurilor românești actuale. Existența lui în toate cele patru dialecte ale limbii române îi confirmă vechimea în spațiu și în timp.

În dacoromână, *ghindură* s-a menținut pînă azi în unele graiuri din Transilvania, în sudul și estul Munteniei, în Dobrogea, precum și în Moldova, unde formează o arie compactă, mai ales în stînga Prutului. Este de presupus că acest termen mai este cunoscut și astăzi, pe teritorii mult mai largi. Dacă în chestionarul NALR ar fi existat o întrebare directă referitoare la acest cuvînt, cunoștințele noastre asupra frecvenței lui actuale în graiuri ar fi fost mult mai bogate.

Faptul că *ghindură* s-a păstrat mai bine în unele zone marginale ale teritoriului lingvistic dacoromân ne conduce spre concluzia că acesta a început să fie uitat în celelalte graiuri românești după ce populațiile migratoare au venit în contact direct cu poporul român și cu limba sa.

Într-adevăr, împrumuturile ulterioare au înlocuit, în parte, cuvintele vechi moștenite, printre care și termenul *ghindură*, concurat astăzi de alții mai noi, împrumutați de la populații venite tîrziu prin locurile noastre. Astfel, slavii ni l-au transmis pe *gîlcă* (utilizat mai ales sub forma de plural: *gîlci*), pe *gîlmă* și pe *bolfă*, care, cu timpul, s-au extins în detrimentul lui *ghindură*. Tot la fel s-a întîmplat mai tîrziu cînd, după venirea ungurilor, am împrumutat de la aceștia pe *mandulă*.

În epoca modernă, din franceză au pătruns cîteva neologisme: *ganglion*, *glandă*, *glandulă*, *amigdală* care nu numai că s-au generalizat în limba română literară, dar, în ultimele două decenii, își fac loc tot mai mult și în graiurile populare regionale.

---

[41] Vezi Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 143—144.
[42] Vezi și G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 251—252.
[43] Vezi T. Papahagi, *lucr. cit.*, p. 834, s.v.

Scanned with OKEN Scanner

Ghindură, fiind un cuvînt expresiv, cu o structură trisilabică, a supraviețuit împrumuturilor tîrzii, intrate pe diferite căi și în diferite zone ale spațiului românesc. Acestea n-au reușit să-l elimine cu totul din vorbire și chiar dacă *ghindură* are în prezent un caracter regional, persistența lui în limba vie se cuvine relevată în lucrările lexicografice viitoare cum ar fi, de exemplu, *Dicționarul etimologic al limbii române* și *Dicționarul graiurilor românești*.

LAT. GLANDULA DANS LES PARLERS ROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

Ghindură, mot hérité du latin, s'est maintenu jusqu'à présent dans les quatre dialectes du roumain. En daco-roumain il s'est conservé jusqu'à nos jours dans les parlers du type moldave, dans une zone compacte située à gauche du Prut, ainsi que dans certains parlers situés à l'intérieur de l'arc des Carpathes.

La conservation du sens originaire latin dans deux aires latérales, situées à grande distance l'une de l'autre : l'une en Istrie et l'autre au nord des bouches du Danube, ne fait qu'en confirmer l'ancienneté (dans le temps et dans l'espace).

Aux attestations connues s'en ajoutent maintenant de nouvelles, récemment enregistrées dans les enquêtes pour les atlas régionaux roumains.

La vitalité de ce mot s'explique non seulement par ses dérivés sur le terrain roumain, mais aussi par son existence, sous forme d'emprunt, en albanais, en serbocroate et dans les parlers hongrois de Transylvanie. Tous ces emprunts font la preuve qu'auparavant *ghindură* était répandu sur une aire beaucoup plus étendue qu'aujourd'hui. Les emprunts, relativement tardifs, que le roumain a fait au slave *(gîlcă, gîlmă, bolfă)* ou à l'hongrois *(mandulă)*, ainsi que les néologismes empruntés au français (*glandă, ganglion, amigdală*) n'ont pas réussi à eliminer *ghindură* des parlers vivants, populaires.

L'étymon latin a des descendents dans toutes les autres langues romanes.

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

Scanned with OKEN Scanner

TERMINOLOGIA CORPULUI OMENESC. CREAȚII METAFORICE ÎN GRAIURILE POPULARE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

DE

ION NUȚĂ

În limba română terminologia corpului omenesc este, așa cum se știe, în cea mai mare parte, de origine latină, împrumuturile vechi sau de dată mai recentă (în special, neologismele de origine franceză) ocupînd un loc secundar.

În general, specialiștii au discutat această problemă în mod cu totul întîmplător[1], iar studiile onomasiologice s-au ocupat, în primul rînd, de noțiunile concrete și, mai rar, de cele abstracte[2].

A fost neglijată, aproape în întregime, latura expresivă a terminologiei, faptul că, la un moment dat, pe întreg teritoriul dacoromân, și cu precădere în anumite regiuni, s-au dezvoltat nume noi, bazate pe asemănări și comparații cu obiecte din lumea înconjurătoare. S-a insistat mai mult însă asupra întrebuințării metaforice a unor termeni de aici pentru a numi diverse obiecte sau părți ale lor, dar a fost lăsat pe planul al doilea și cercetat numai în treacăt, cu referiri directe doar la termeni izolați, tocmai un element mai important, acela al denumirii părților și organelor corpului omenesc prin metafore reținute din realitatea imediată[3].

În articolul de față încercăm să facem o analiză a acestor fapte extrem de interesante, privind un grup mai mare de cuvinte caracteristice acestei terminologii, pe baza materialului oferit de anchetele dialectale pentru *NALR. Moldova și Bucovina* (o parte din răspunsurile primite la întrebările 58—463,

---

[1] Vezi Adolf Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile. Eine onomasiologische Studie*, Erlangen, 1902; Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht", XXI—XXV (1919), p. 87—94; vezi și Ștefan Pașca, *Terminologia calului: părțile corpului*, în DR, V (1929), p. 272—327, unde se fac referiri și la unele părți ale corpului omenesc.

[2] Vezi, pentru limba română, articolele semnate de Vasile Arvinte, Boris Cazacu, Ștefan Giosu, Iorgu Iordan, Lucreția Mareș, Sever Pop și Valeriu Rusu, citate de I. Coteanu și I. Dănăilă în *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, p. 121—123, 126; vezi și Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale (Pe baza datelor ALR, I și NALR, I, Oltenia)*, în SCL, XVIII (1967), nr. 2, p. 187—201 (sînt discutate cuvintele: *vomez, varice, diaree, hernie, febră, tifos* și *tuberculoză*); pentru celelalte limbi romanice, vezi și Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962, p. 248—254.

[3] Vezi, pentru limbile slave, Dr. Kr. Bulat, *Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre*, în „Arhiv für slavische Philologie", XXXVII, 1920, p. 460—467 (capitolul *Menschen und Tierkörper*); pentru limba română, vezi articolele semnate de Marius Sala și Anca Ulivi, citate pe parcursul lucrării; vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților, VI*, în DR, IX (1938), p. 403—449, care analizează și cîteva metafore din ALR (p. 427—428).

din *Chestionarul NALR*) și a unor date înregistrate de noi în anchete speciale din nord-estul Moldovei.

În limba română populară există tendința generală ca majoritatea termenilor care denumesc părți ale corpului omenesc să fie înlocuiți cu alții, mult mai expresivi. Procedeul acesta, caracteristic tuturor graiurilor dacoromâne, pare a fi mult mai des întîlnit în Moldova, în special în nord-estul provinciei, unde metaforele abundă și variază de la localitate la localitate, de la individ la individ.

Din punct de vedere formal, în terminologia corpului omenesc metaforele pot fi *sintagmatice* și *simple*. Primele, datorate nevoii de a evita omonimia, sînt formate din doi termeni : o metaforă simplă (numele unui obiect care arată forma sau calitatea) și un determinant, substantiv în cazul genitiv sau acuzativ cu prepoziție, avînd valoare genitivală (numele unui organ al corpului omenesc). Metaforele simple, mult mai frecvente, sînt rezultatul elipsei determinantului sau provin din derivarea primului termen al sintagmei metaforice.

O parte dintre metaforele aici în discuție se apropie de *metaforele individuale*, în sensul că reprezintă o primă fază în cadrul procesului de lexicalizare. Altfel spus, este un grad redus de socializare, reprezentînd o fază de tranziție între acestea și metaforele lexicale regionale. Ele aparțin, de obicei, unui teritoriu limitat (în cazul de față, nord-estul Moldovei), caracterizează, adeseori, doar un grup restrîns de sate, sînt tipice chiar unei singure localități sau persoane, au un caracter inedit, determinat de asociații neprevăzute, și pot fi apropiate, fără a forța prea mult lucrurile, de *metaforele poetice*, care se evidențiază printr-o pronunțată valoare expresivă, fiind proprii, în general, unui anume scriitor sau poet.

Cele mai multe sînt însă *metafore lexicale*, specifice limbii comune, care sînt folosite de întreaga colectivitate lingvistică, fac parte din categoria *metaforelor denumiri* sau a „metaforelor moarte", au o pronunțată funcție denotativă și doar unele dintre ele sînt „metafore vii", care își mai păstrează în continuare plasticitatea, caracterul lor figurat. De aceea, majoritatea metaforelor discutate de noi se întîlnesc frecvent pe întreg teritoriul nordic al Moldovei, apar izolat în toată această provincie istorică, iar o parte dintre ele sînt atestate de diversele tipuri de dicționare, de cele explicative în primul rînd, ca fiind răspîndite în întreaga țară.

În terminologia corpului omenesc metaforele se realizează prin tipul *absolut (metafora-implicație, in absentia, implicită)* în care termenul de bază, cel propriu, este înlocuit cu altul, figurat, care cumulează toate însușirile primului cuvînt (este cazul denumirilor împrumutate din lumea animală) sau prezintă numai unele asemănări, de obicei esențiale, cu acesta. Ele sînt, în general, nume datorate similitudinii părților și organelor interne ale corpului omenesc cu diverse lucruri sau componente ale lor, pe care omul le are la îndemînă în realitatea înconjurătoare. Acest transfer al denumirii unui obiect asupra altuia are la bază analogii care vizează, în primul rînd, forma comună a celor două realități comparate, mai rar calitățile și funcțiile lor, și este motivat datorită legăturilor obiective existente între acestea.

1. În graiurile populare din nord-estul Moldovei metaforele simple și sintagmatice abundă în situațiile în care sînt înlocuite denumiri care se dau unor părți și organe secundare ale corpului omenesc, mai puțin cunoscute,

Scanned with OKEN Scanner

considerate a fi de importanţă minoră, pentru care vorbitorii nu au un termen anume, care să se fi impus uzului.

1.1. Într-o primă categorie se pot încadra termenii cărora le corespund *metafore populare*, o parte preluate şi de limba literară (unii specialişti le numesc, pe unele dintre acestea, chiar metafore „de provenienţă cultă"), necunoscute sau puţin cunoscute în zona respectivă, sau neologisme, care au devenit cunoscute abia în ultimul timp. Iată lista acestor metafore :

colţ de măsea[4] : *cep, cioabă* (de la *ciob*), *cioată, ciob, ciocan* („cotor"), *ciot, colţan, colţar, crac, cracă, creangă, cruce, firmitură, hîrb, ramură, scai, şip, ţandură, ţintă* („cui"), *zimţ* ;

creştetul capului[5] : *ascuţiş (ascuţişul capului), căciula capului, creastă (creasta capului), faşa capului, fesul capului, latul capului, luna capului, pălăria capului, plaşcă* şi *pleaşcă (pleaşca capului* ; de la *plaşcă, pleaşcă* „platoşă"), *protapul capului, tăiuşul capului, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), vîrfar, vîrful capului, vîrtej (vîrtejul capului)* ;

fluierul piciorului[6] : *băţul piciorului, boldan* (de la *bold*), *boldul piciorului, burlan (burlanul piciorului), cuiul piciorului, para piciorului, parul piciorului, stîlpul piciorului, trişca piciorului, ţeavă (ţeava piciorului), ţurloi (ţurlui)* ;

furca pieptului[7] : *baiera pieptului, ciotul pieptului, coşul pieptului, cruce (crucea pieptului), cruciţă (cruciţa pieptului), drugă (druga pieptului), drugul pieptului, furcoi, furculiţa pieptului, furcuţa pieptului, gardul pieptului, grebla pieptului, lingura pieptului, lingurica pieptului, linguriţa pieptului, mînerul pieptului, placă, (placa pieptului), plăcuţă (plăcuţa pieptului), răşchitorul pieptului, scîndura de la piept, şira pieptului, şirul pieptului, toartă (toarta pieptului), tortiţă (tortiţa pieptului)* ;

mărul lui Adam[8] : *banul de la gît, bănuţ (bănuţul gîtului), bumb (bumbul gîtului), butoiul gîtului, cioată (cioata de la gît), cioc (ciocul gîtului), ciocălău (ciocălăul gîtului), cionţ, ciot (ciotul dracului, ciotul lui Adam), cocostîrcul gîtului, cocoş (cocoşul gîtului), ghindă, gîşter (guşter), măr (mărul Domnului, mărul dracului, mărul gîtului), măruţ, merişor, nod (nodul Domnului, nodul dracului, nodul gîtlejului, nodul gîtului, nodul lui Adam), noduţ, noduţă, nuca gîtului, ou (oul gîtului, oul lui Adam), ouleţ, ouşor, ouţ, para gîtului, perjă (perja gîtului), perjulică, popuşoi, ţîu.*

omuşor[9] : *banul din gît, bănuţ (bănuţul din gît), boabă, bobiţă, bombiţă, buburuz (buburuzul gîtului), buburuză, căluş, căţel, căţeluş, cercel (cercelul gîtului), cerceluş, chibritul gîtului, cioată (cioata gîtului), ciot (ciotul gîtului), clanţ, clanţă (clanţa gîtului), clapă (clapa gurii), clănţucă, clempuş, clopot*

---

[4] Vezi şi : ALR II/I, 42 ; NALR—Olt., I, 70 ; NALR—Banat, I, 69.

[5] Vezi şi : ALR I/I, 5 ; NALR—Olt., I, 2 ; ALRR—Mar., I, 5; NALR—Banat, I, 4.

[6] Vezi şi : ALR I/I, 58 ; ALRM I/I, 89; NALR—Olt., I, MN, pl. 9—10; NALR—Banat, I, 130.

[7] Vezi şi : ALR II/I, MN, 2201 ; ALRM II/I, 114 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6 ; NALR—Banat, I, 93.

[8] Vezi şi : ALR I/I, 37 ; NALR—Olt., I, 85 ; ALRR—Mar., I, 96 ; NALR—Banat, I, 84 ; Marius Sala, *În legătură cu denumirea* **mărului lui Adam** *în unele limbi romanice*, în SCL, IX (1958), nr. 4, p. 497—510 ; idem, *Încercare de cercetare statistică asupra unor metafore din AIS şi ALR*, în FD, II (1960), p. 221—228.

[9] Vezi şi : ALR I/I, 33 ; ALRM I/I, 48 ; ALR II/I, MN, 6929 ; ALRM II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 56 ; ALRR—Mar., I, 62 ; ALM II/II, 730.

(clopotul gîtului), clopoțel, gălușcă, ghindă, gîrlici, gîșter (gușter), gogoașă, limbric, limbucă, limbuță, lingurică, mărgelucă, mărgeluță (mărgeluța gîtului), mărgică, mosor, mosorel, omuleț, ou, ouleț, oușor, parul gîtului, pop (popul gîtului), popic, popușor, racul din gît, spirituș, spiriduș, steluță, stîlp (stîlpul gîtului), stîlpișor, sufletul gîtului, țăruș, (țărușul gîtului), țimburuș (țîmburuș), țîmbric, țîmburic, țumburic, țumburuș. Circulația paralelă a termenilor metaforici și a termenilor proprii a provocat uneori *contaminarea* lor sau asociații de tipul *etimologiei populare.* Pe de o parte termenul metaforic + termenul propriu (= etimologie populară), pe de alta termenul metaforic + termenul metaforic (= contaminare). Aceste denumiri sugerează prin temă o asociație metaforică, în timp ce în cazul metaforelor propriu-zise asociația angajează cuvîntul în întregul său. De aceea, exemplele care urmează pot fi considerate și ele tot creații metaforice[10]: *apărătuș (părătuș + apăra), împărătuș (părătuș + + împărat), împeretuș (împărătuș + perete), limburuș (limbă + țumburuș), limburușă, linguruș (limburuș + linge), lingurușă, peretuș (părătuș + perete), spărătuș (părătuș + spirituș);*

ouăle piciorului[11]: *boldane, bolduri, mere, merișoare, noduțe, noduțuri, ouțe, oușoare;*

podul palmei[12]: *cerul palmei, mărul palmei, merișorul degetului, merișorul mîinii, merișorul palmei, nodul palmei, peștele palmei;*

șira spinării[13]: *coarda spinării, dricul spinării, druga spinării, drugul spinării, dunga spinării, grind (grindul spinării), lopată (lopata spinării), rîpa spinării;*

umărul obrazului[14]: *mărul feței, mărul obrazului, para obrazului, nuca obrazului, podul obrazului.*

1.2. Aceeași frecvență a metaforelor se face simțită și în unele situații în care părțile secundare ale corpului omenesc sînt numite prin neologisme, mai ales de origine franceză. În cazul acesta, vorbitorii din mediul rural acceptă greu denumirea științifică, deși, în mare parte, o cunosc, și recurg, de obicei, la un alt termen, din lexicul curent, cu o puternică notă afectivă, mult mai apropiat, din punctul lor de vedere, de realitatea pe care trebuie să o definească. În această situație se află termeni ca: *amigdale, omoplat, pupilă* și *rotulă*:

amigdale[15]: *crupe, găluște, ghinde, mere, merișoare, migdale, noduri, perje, pietrișoare, prune, rotițe, sarmale;*

---

[10] Vezi unele explicații la Sextil Pușcariu, *art. cit.*, p. 434; pentru *limburuș*, cf. SCRIBAN, D.

[11] Vezi și: ALR II/I, 76; NALR—Olt., I, 124; ALRR—Mar., I, 137; NALR—Banat, I, 137.

[12] Vezi și: ALR II/I, 50; NALR—Olt., I, MN, pl. 8; ALRR—Mar., I, 125; NALR—Banat, I, 119.

[13] Vezi și: ALR I/I, 40; ALRM I/I, 57; ALR II/I, MN, 2196; NALR—Olt., I, MN, pl. 6—7; NALR—Banat, I, 105; ALM II/II, 734.

[14] Vezi și: ALR I/I, 24; NALR—Olt., I, 47; ALRR—Mar., I, 53; NALR—Banat, I, 47.

[15] Vezi și: ALR II/I, MN, 6950; ALRM II/I, 88; NALR—Olt., I, 84; ALRR—Mar., I, 95; NALR—Banat, I, 86.

Scanned with OKEN Scanner

omoplat[16] : *andrea (andreaua umărului), lopată, lopăţică (lopăţica umărului), placă (placa umărului), platcă, spată (spata umărului), spătar, speteză* ;

pupilă[17]: *boabă, boambă, bobiţă, bombiţă, buburuză, buburuzul ochiului, bumb (bumbul ochiului), bumbişor, lumea ochiului, lumina ochiului, luminiţa ochiului, luna ochiului, mărgica ochiului, melcul ochiului, melcuşor, melcuţ, neghină, neghiniţă, steaua de la ochi* ;

rotulă[18] : *ban, bănuţ, bombeu, cană, căpăcică, clapă, coroană, cunună, cupă, discul genunchiului, farfurie, fedeu, lacăt, măr, melc, merişor, mosor, mosoraş, mosorel, nod, nucă, ou, ouşor, placă, plăcintă (plăcinta de la genunchi), pocriş, roată, rotelie, rotilă, rotiţă, rotunda genunchiului, rozetă, ruletă, scafă, strachină, talger.*

Pentru un alt termen de origine franceză, *esofag*[19], metaforele sînt datorate confuziilor care se fac cu alte părţi din imediata vecinătate. (Vezi, în continuare, 3.)

1.3. În ceea ce priveşte cuvintele de origine latină, aici metaforele sînt mult mai puţine la număr. În nord-estul Moldovei, ca, de altfel, şi în alte locuri, circulă aproape în exclusivitate termeni de bază moşteniţi, fără a se simţi nevoia înlocuirii lor cu alţii. Este cazul lui *cap, ochi, picior, ureche, faţă, falcă, umăr, măsea, barbă, guşă, piept, spinare, palmă, pulpă* ş.a. Acest lucru se explică, în primul rînd, prin faptul că majoritatea dintre ei numesc părţi de primă importanţă ale corpului omenesc. Apar însă termeni metaforici numai în locul cuvintelor care denumesc porţiuni şi organe de mai mică însemnătate :

tîmplă[20] : *făguriţa capului, gropiţa capului, gropiţa de la ochi* ;

ţeastă[21]: *bostan, capac, căldare (căldarea capului), găoacă, oală, scafă, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), troc, troacă.*

1.4. Acelaşi lucru îl întîlnim şi la cuvintele de alte origini decît cea latină, vorbitorii acceptînd, şi în cazul de faţă, în general, denumirea stabilizată în limbă. Doar în rare cazuri au fost înregistrate metafore pentru : *gleznă şi pleoapă* :

gleznă[22] : *cunună, merişor, nod, noduţ, ou, porcuţă* ;

---

[16] Vezi şi : ALR II/I, MN, 2198 ; ALRM II/I, 111 ; NALR—Olt., I, 97 ; NALR—Banat, I, 106 ; ALM II/II, 733.

[17] Vezi şi : ALR I/I, 19 ; ALRM I/I, 29 ; NALR—Olt., I, 33 ; ALRR—Mar., I, 39 ; NALR—Banat, I, 36.

[18] Vezi şi : NALR—Olt., I, 120 ; ALRR—Mar., I, 132 ; NALR—Banat, I, 129 ; Anca Ulivi, *Termeni penru* **rotula genunchiului** *după NALR. Oltenia*, în FD, VI (1969), p. 163—172.

[19] Vezi şi : ALR I/I, 38 ; NALR—Olt., I, 86 ; ALRR—Mar., I, 97 ; NALR—Banat, I, 85 ; ALM II/II, 729.

[20] Vezi şi : ALR I/I, 14 ; ALRM I/I, 20 ; NALR—Olt, I, MN, pl. 2 ; ALRR—Mar., I, 46 ; NALR—Banat, I, 25 ; ALM II/II, 725.

[21] Vezi şi : ALR I/I, 7 ; NALR—Olt., I, 4 ; ALRR—Mar., I, 7 ; NALR—Banat, I, 6 ; ALM II/II, 722 ; Vasile Arvinte, *TĔSTU (M) „Backglocke", TĔSTA „Schädel",* troacă *„Schädel" în română*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von Eugenio Coseriu und Wolf-Dieter Stempel, Wilhelm Verlag, München, 1971, p. 11—15.

[22] Vezi şi : ALR I/I, 59 ; NALR—Olt., I, 123 ; ALRR—Mar., I, 136 ; NALR—Banat, I, 136.

pleoapă[23] : *acoperișul ochiului, așternutul ochiului, capac (capacul ochiului), cămașă (cămașa ochiului), clapă (cleoapă, cloapă), clăpacă, pînza ochiului, placă (placa ochiului), plapuma ochiului.*

2. Metaforele care denumesc părți principale ale corpului omenesc prezintă o cu totul altă situație. În general, pentru cuvintele fundamentale, în graiurile populare din nord-estul Moldovei, nu există metafore și, în special, „metafore denumiri", folosindu-se, aproape în exclusivitate, doar nume de bază, majoritatea de origine latină. Cele care apar totuși au numai o valoare peiorativă, o puternică notă ironică, un pronunțat caracter individual și aparțin vorbirii afective. Citățm în continuare cîteva numiri cu nuanță peiorativă, întîlnite frecvent în nord-estul Moldovei, pentru unii termeni esențiali din terminologia corpului omenesc :

cap[24] : *bilă, bolfă, bostan, cartofă, căldare, căpățînă, clopot, cofă, dovleac, oală, pară, scăfîrlie, tărtacă, tărtăcuță, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), troacă* ;

dinte : *colț, lopată* ;

gură[25] : *cloanță, clonț, plisc, rît* ;

mușchi : *broască, pește* ;

nară : *forăitoare, sforăitoare* ;

ochi : *fereastră, solniță* ;

picior : *trișcă, țeavă, țurloi.*

3. Într-o categorie aparte am grupat unele cuvinte care, din punctul nostru de vedere, pot fi considerate tot metafore, care rezultă din înlocuirea termenului de bază cu un altul din aceeași sferă semantică. În acest caz, unele părți și organe ale corpului omenesc sînt definite prin altele, datorită, în special, confuziilor generale care se fac, neînțelegerii exacte și amănunțite a acestei terminologii. Astfel, se întrebuințează : *ghindură, (în)ghițitoare, gîrlej, gîștereață, gîtiță, gîtlej* și *omușor* pentru „mărul lui Adam"[26] ; *beregată, (în)ghițitoare, gîștereață, gîtiță, gîtlan* și *gîtlej* pentru „esofag" ; *ceafă* și *țeastă* pentru „creștetul capului" ; *ciolan, craniu* și *scăfîrlie* pentru „țeastă" ; *geană (geana ochiului)* pentru „albul ochiului" și „pleoapă" ; *gușă* și *falcă* pentru „bărbie" ; *barbă* pentru „falcă" ; *(în)ghițitoare* pentru „omușor" ; *ciolan* și *os* pentru „omoplat" și „rotulă" ; *căpută* pentru „gleznă" ; *mușchi, pulpă* și *șold* pentru „coapsă"[27] etc.

În exemplele citate, cît și în multe altele, sensul metaforic este în corelație directă cu explicațiile și precizările făcute de vorbitori, iar metafora este condiționată de acest factor.

Înlocuirea termenului de bază, **A**, cu un altul din aceeași clasă, A_1, se datorește faptului că primul are o frecvență redusă în vorbirea dintr-o anumită arie lingvistică sau dintr-o localitate, în comparație cu celălalt. Cuvîntul de tipul A_1 mai mult sau mai puțin lexicalizat, este mai frecvent folosit și astfel

---

[23] Vezi și : ALR I/I, 17 ; NALR—Olt., I, 37 ; ALRR—Mar., I, 40 ; NALR—Banat, I, 37.

[24] Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 315—316.

[25] *Ibidem*, p. 316.

[26] Vezi articolul lui Marius Sala, publicat în SCL (cf. nota 8).

[27] Vezi și Vasile Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc : șold, coapsă, pulpă (pe baza ALR). Încercare de analiză structurală a lexicului*, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 439—455

el poate înlocui tremenul propriu, A, denumind o stare de fapt din imediata lui apropiere. Fără a exista o identitate semantică între cei doi termeni, înlocuirea poate fi determinată doar de o singură trăsătură comună, caracteristică ambelor realităţi. În momentul în care A_1 nu întîmpină o rezistenţă tranşantă din partea vorbitorilor şi este acceptat ca atare măcar într-un grup restrîns sau în cadrul unei zone lingvistice limitate, el capătă un sens figurat şi devine astfel termen metaforic (B).

Lucrurile nu mai prezintă această posibilă „nesiguranţă" în cazul în care B, provenit dintr-un A_1, este urmat de determinări (numele unor părţi ale corpului omenesc), care oferă celui de al doilea cuvînt de bază un caracter strict metaforic. *Călcîi* şi *umăr*, de exemplu, urmate de determinativele *mîinii* şi *palmei*, formează sintagme metaforice, *călcîiul mîinii*, *călcîiul palmei*, *umărul mîinii*, *umărul palmei*, pentru a denumi „podul palmei". Astfel de cazuri mai pot fi încă citate : *ciolanul capului*, *moalele capului*, *osul capului* şi *scheletul capului* pentru „ţeastă" ; *ceafa capului* şi *cucuiul capului* pentru „creştetul capului" ; *moalea capului* şi *moalele capului* pentru „creştetul capului" şi „tîmplă" ; *moalele frunţii* şi *moalele obrazului* pentru „tîmplă" ; *osul capului* pentru „ceafă" ; *capul pieptului*, *fruntea pieptului* şi *osul pieptului* pentru „furca pieptului" ; *osul spinării* pentru „„ira spinării" ; *coapsa genunchiului*, *pleoapa genunchiului*, *osul genunchiului*, *scafa genunchiului* şi *scăfîrlia genunchiului* pentru „rotulă" ; *braţul piciorului* şi *buca piciorului* pentru „coapsă" ; *gîtul piciorului* pentru „gleznă" ; *osul gîtului* pentru „mărul lui Adam" ; *osul capului* pentru „craniu" ; *tîmpla obrazului* pentru „umărul obrazului" ; *geana ochiului* şi *pielea ochiului* pentru „pleoapă" etc.

Faptele de aici sînt semnificative şi ele dovedesc că o bună parte din creaţiile pentru a desemna părţi ale corpului se fac în interiorul sistemului lexical respectiv, iar nu plecînd de la alte sisteme. Aşa se explică prezenţa sintagmelor (ca să se evite confuziile).

De aceea, se poate spune că sistemul lexical al corpului omenesc este relativ închis sau că prezintă o deschidere mai mică (de tip analogic) pentru alte sisteme. În acest caz sînt relevante „confuziile" (care reprezintă consecinţa negativă a tendinţei de închidere).

4. Tot din cauza unei necunoaşteri şi neînţelegeri exacte a părţilor şi organelor corpului omenesc şi, implicit, deci, a terminologiei acestora, pentru unele denumiri (cele secundare, în primul rînd) se apelează la unii termeni corespunzători de la animale, mult mai bine cunoscuţi şi mai la îndemîna vorbitorilor[28].

Analogiile cu nume de părţi ale corpului de la animale sînt şi ele sugestive, în sensul că dovedesc că sistemul lexical al părţilor corpului este în mare măsură acelaşi pentru om şi animale, aşa încît analogiile au un caracter *intrinsec* şi *reciproc* (de la om la animale şi invers).

În graiurile din nord-estul Moldovei întîlnim frecvent : *bojoc* (*bojog*) pentru „plămîn"[29] ; *burduf* (*burduh*) pentru „stomac" ; *burduhan* (*burduzan*) pentru „burtă" ; *cerbice* şi *cerbicică* pentru „bărbie", „ceafă", „guşă" şi „şira spinării" ; *chişiţă* pentru „gleznă" ; *gîrbiţă* şi *gîrbiţuică* pentru „bărbie" ; *greabăn*

---

[28] Vezi Ştefan Paşca, *art. cit.*

[29] Vezi şi Boris Cazacu, *Les dominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, în BL, IX (1941), p. 83—94.

(grebăn, greben) pentru „șira spinării“[30] ; *jolnă* și *jolnoaică* pentru „gușă“ ; *mai* pentru „ficat“[31] ; *pinten* pentru „gleznă“ ; *pintenii piciorului* pentru „ouăle piciorului“ etc.

5. *Concluzii*

5.1. Analiza acestui material a scos în evidență varietatea și multitudinea termenilor care denumesc părți și organe ale corpului omenesc, majoritatea dintre ele *metafore*, cuvinte luate nu numai din cadrul terminologiei înseși, ci mai cu seamă din fondul comun al limbii și din lexicul regional. Ele sînt deci creații pe terenul limbii române, „împrumuturi“ din diverse sfere semantice, care au reușit, datorită uzului, să pătrundă într-o terminologie ce pare pînă la un punct a fi „închisă“.

5.2. Fapte interesante ies în evidență mai cu seamă din diferențierile care se pot face sub raportul circulației acestor metafore.

5.2.1. Majoritatea metaforelor discutate aici au un caracter regional, limitat și ele aparțin aproape în exclusivitate nord-estului Moldovei. Citățm în acest sens pe cele mai reprezentative : *cioabă, ciocan („color“), colțan, colțar, cruce, firmitură, hîrb, scai, țintă* („cui“), *zimț* pentru „colț de măsea“ ; *căciulă, fașă, fes, lună, pălărie, pleașcă, proțap, tăiuș, vîrfar, vîrtej* pentru „creștetul capului“ ; *băț, bold, boldan, burlan, cui, par, pară, stîlp, trișcă* pentru „fluierul piciorului“ ; *cionț, cruciță, drug, drugă, furcoi, gard, greblă, mîner, placă, plăcuță, toartă, tortiță* pentru „furca pieptului“ ; *ban, bănuț, bumb, butoi, cioată, cioc, ciocălău, cocostîrc, cocoș, ghindă, măruț, merișor, nucă, ouleț, pară, perjă, perjulică, popușoi, țîu* pentru „mărul lui Adam“ ; *ban, bănuț, boabă, bobiță, bombiță, căluș, cățeluș, cercel, cerceluș, chibrit, clanț, clanță, clapă, clănțucă, gălușcă, ghindă, gogoașă, limbric, mărgelucă, mărgeluță, mărgică, par, popușor, rac, steluță, stîlp, stîlpișor, țăruș* pentru „omușor“ ;*bolduri, mere* pentru „ouăle piciorului“ ; *coardă, dric, drug, drugă, grind, lopată, rîpă* pentru „șira spinării“ ; *pară, nucă* pentru „umărul obrazului“ ; *crupe, găluște, mere, merișoare, noduri, perje, pietrișoare, prune, rotițe, sarmale* pentru „amigdale“ ; *buburuză, bumbișor, melcușor, melcuț* pentru „pupilă“ ; *bombeu, cană, căpăcică, disc, farfurie, lacăt, măr, melc, mosoraș, nod, oușor, plăcintă, rozetă, strachină, talger* pentru „rotulă“; *capac, căldare, găoacă, oală* pentru „ceastă“ ; *cunună, merișor, nod, noduț, ou, porcuță* pentru „gleznă“ ; *cămașă, clăpacă, plapumă* pentru „pleoapă“ etc.

Dintre termenii enumerați aici unii au fost înregistrați doar într-o singură localitate sau numai la un anume vorbitor, fapt care evidențiază caracterul spontan, individual și limitat al acestora. Așa, de exemplu, putem cita : *fașa* și *proțapul capului* pentru „creștetul capului“ ; *burlan* și *trișcă* pentru „fluierul piciorului“ ; *grebla* și *lingura pieptului* pentru „furca pieptului“ ; *perjă, popușoi* și *țîu* pentru „mărul lui Adam“ ; *chibrit, gălușcă, rac* și *țăruș* pentru „omușor“ ; *plăcintă* și *strachină* pentru „rotulă“ etc.

În ciuda acestui caracter de mozaic pe care-l prezintă răspîndirea lor, există totuși numeroase situații în care se pot delimita și unele arii lexicale, în care predomină un anume termen. Astfel, ca să susținem această afirmație cu faptele înregistrate în nord-estul Moldovei, trebuie arătat că, de exemplu,

[30] Vezi și Elena Comșulea, *Un grup de cuvinte înrudite etimologic*, în CL, XXVIII (1983), nr. 2, p. 139—145.

[31] Vezi și Boris Cazacu, *art. cit.*

nod „mărul lui Adam" caracterizează partea centrală a zonei ; *ciot* „mărul lui Adam" este specific nordului ; *roată* şi *rotilă* „rotulă" au prioritate în vest ; *ouşoare* „ouăle piciorului" formează o arie compactă etc. ; şi exemplele ar putea continua.

5.2.2. Unii termeni metaforici atestaţi de noi în această zonă se întîlnesc însă, izolat, în toată Moldova (şi Bucovina) şi, în special, caracterizează graiurile de nord : *cep, ciot, cioată, cracă, creangă, ramură, şip* pentru „colţ de măsea" ; *ascuţiş, lat* pentru „creştetul capului" ; *cruce, furculiţă, furcuţă, lingură, lingurică, linguriţă, răşchitor, scîndură, şir, şiră* pentru „furca pieptului" ; *ciot, gîşter (guşter), măr, nod, noduţ* pentru „mărul lui Adam" ; *căţel, cioată, ciot, clempuş, clopot, clopoţel, gîrlici, gîşter (guşter), limbucă, limburuş, limbuţă, lingurică, mosor, omuleţ, ou, ouleţ, pop, popic, spirituş* pentru „omuşor" ; *boldane, merişoare* pentru „ouăle piciorului" ; *merişor* pentru „podul palmei" ; *ghinde* pentru „amigdale" ; *andrea, spătar, speteză* pentru „omoplat" ; *ban, bănuţ, clapă, merişor, mosor, placă, pocriş, scafă* pentru „rotulă" ; *făguriţă, gropiţă* pentru „tîmplă" ; *bostan* pentru „ţeastă" ; *acoperiş, aşternut, capac, pînză* pentru „pleoapă" etc.

5.2.3. Comparînd materialul înregistrat de noi în nord-estul Moldovei cu datele oferite de altlasele lingvistice regionale s-a putut constata că unele metafore sînt cunoscute şi apar astăzi frecvent şi în alte provincii.

5.2.3.1. Metafore întîlnite şi în Oltenia, Banat şi Maramureş : *ciob* pentru „colţ de măsea" ; *clapă* pentru „pleoapă" ; *nod* pentru „mărul lui Adam" ; *noduri* pentru „ouăle piciorului" ; *roată* pentru „rotulă" ; *umărul palmei* pentru „podul palmei" ; *vîrf* pentru „creştetul capului".

5.2.3.2. Metafore întîlnite şi în Oltenia şi Banat : *coşul pieptului* pentru „furca pieptului" ; *mărul obrazului* pentru „umărul obrazului".

5.2.3.3. Metafore întîlnite şi în Oltenia şi Maramureş : *ou* pentru „rotulă".

5.2.3.4. Metafore întîlnite şi în Banat şi Maramureş : *călcîiul palmei* pentru „podul palmei".

5.2.3.5. Metafore întîlnite şi în Oltenia : *buburuz, limburuş, linguruş, ouşor* şi *ţîmburuş* pentru „omuşor" ; *cămaşă* pentru „pleoapă" ; *crac* pentru „colţ de măsea" ; *creastă* pentru „creştetul capului" ; *ouşoare* pentru „ouăle piciorului" ; *ouşor* pentru „mărul lui Adam" ; *podul obrazului* pentru „umărul obrazului" ; *rotilă* şi *rotundă* pentru „rotulă" ; *spată* pentru „omoplat" ; *troacă* pentru „ţeastă".

5.2.3.6. Metafore întîlnite şi în Banat : *baier* pentru „furca pieptului" ; *boabă, boambă, bumb, melc, neghină* şi *stea* pentru „pupilă" ; *cerul, mărul, nodul* şi *peştele palmei* pentru „podul palmei" ; *coroană* şi *cunună* pentru „rotulă" ; *lopată, lopăţică* şi *speteză* pentru „omoplat" ; *scafă* şi *troc* pentru „ţeastă" ; *ţandură* pentru „colţ de măsea" ; *ţeavă* pentru „fluierul piciorului".

5.2.3.7. Metafore întîlnite şi în Maramureş : *cionl* şi *ou* pentru „mărul lui Adam" ; *cupă, fedeu* şi *nucă* pentru „rotulă" ; *limbuţă* pentru „omuşor" ; *lumea ochiului* pentru „lumina ochiului" ; *ouţe* şi *noduţe* pentru „ouăle piciorului".

5.2.4. Cele mai puţine metafore sînt acelea de origine populară care au pătruns şi în limba literară. Citîm în acest sens pe : *colţ de măsea, creştetul capului, fluierul piciorului, furca pieptului, omuşor, ouăle piciorului, podul palmei, scăfîrlie* „ţeastă, craniu", *şira spinării, tigvă* „craniu, ţeastă", *ţurloi* „fluierul piciorului", *umărul obrazului.*

Scanned with OKEN Scanner

5.3. Pe lîngă bogăția și diversitatea metaforelor care denumesc părțile și organele corpului omenesc, trebuie subliniată larga lor circulație, deși, măcar într-o fază inițială, majoritatea dintre ele sînt dominate totuși de un pronunțat caracter ocazional, spontan, limitat și individual.

5.4. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că unul și același termen metaforic poate înlocui mai multe cuvinte de bază, și aceasta în funcție de gradul de cunoștințe, de fantezia și spontaneitatea vorbitorilor. Așa, de exemplu, *tigvă* numește „capul", „creștetul capului" și „țeasta"; *mărul*, pe „amigdală", „gleznă", „oul piciorului", „rotulă" și „umărul obrazului"; etc., etc.

5.5. Deși unii termeni se întîlnesc frecvent pe un vast teritoriu dacoromân, majoritatea dintre ei nu sînt atestați, cu sensurile amintite aici, de dicționarele explicative ale limbii române. Unele metafore apar însă înregistrate în ultimul dicționar de sinonime[32]: *lingura pieptului*, *lingurea* și *lingurică* „furca pieptului"; *gușter*, *împărătuș*, *limburuș*, *mosor* și *oușor* „omușor"; *spată* și *lopățică* „omoplat"; *lumea ochiului*, *lumina ochiului* și *vedere* „pupilă"; *oul genunchiului*, *oul piciorului* și *scăfîrlie* „rotulă"; *gușter* „esofag"; *moalele capului*, *moalele frunții* și *moalele obrazului* „tîmplă"; *hîrcă* și *scafă* „țeastă"; *oul piciorului* „gleznă"; *geană* „pleoapă"; etc.

5.6. Creațiile metaforice se schimbă necontenit, se îmbogățesc în orice moment, iar procesul lor de formare este și astăzi profund vizibil, fapt care demonstrează inventivitatea, imaginația, spiritul ironic, puterea de observație și marea capacitate de creație a poporului.

LA TERMINOLOGIE LIÉE AU CORPS HUMAIN. CRÉATIONS MÉTAPHORIQUES DANS LES PARLERS POPULAIRES DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le matériel des enquêtes dialectales pour le *NALR Moldova et Bucovina* (les réponses aux questions 58—463 du *Questionnaire NALR)* et certaines données enregistrées dans des enquêtes spéciales constituent le corpus d'une analyse synchronique et diachronique des plus représentatives métaphores, *simples* (suivies ou non par des déterminations) et *syntagmatiques*, de nature populaire ou savante, „transparentes" ou „usées". Elles sont comparées à celles d'autres atlas par régions, l'ALR et l'ALRM ou d'autres ouvrages à caractère linguistique.

La dénomination de certaines parties du corps humain par des métaphores donne une image plus riche sur la manière dont l'homme conçoit ses similitudes avec la réalité environnante. Les créations métaphoriques changent incessamment, s'enrichissent à tout moment; le processus de leur formation est visible aujourd'hui encore, ce qui prouve la force d'invention, l'imagination, l'esprit ironique, l'acuité de l'observation et la capacité de création du peuple.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[32] Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.

METAFORA ÎN TERMINOLOGIA MESERIILOR (DUPĂ ALR SN)

DE

NICOLAE FELECAN

Terminologia meseriilor și a ocupațiilor tradiționale oferă o sursă importantă în cercetarea vocabularului unei limbi sub cele mai diverse aspecte ale sale. În primul rînd ea evidențiază cu claritate originile meseriilor practicate de-a lungul timpului, iar în al doilea rînd relevă sistemul de denominație al noilor obiecte cu care omul a venit în contact.

Studii mai vechi sau mai recente, de amănunt ori mai ample, scot în relief laturi la care încercăm să ne referim în cele ce urmează[1].

Meseriile constituie unul din domeniile cele mai dinamice ale vieții materiale. Orice cucerire tehnică circulă și poate fi asimilată devenind bun comun, iar termenii care o însoțesc se încadrează în sistemul limbii contribuind, împreună cu cei tradiționali, la închegarea unor „microsisteme terminologice" alcătuite, în primul rînd, din cuvinte specifice ocupației respective[2].

Caracteristica esențială a cuvintelor referitoare la meseriile și ocupațiile tradiționale este dată de faptul că fac parte din vocabularul de bază al vorbitorilor. Cu excepția termenilor generici, dar fără a fi o regulă generală, cum vom vedea în continuare, mulți dintre ceilalți se folosesc și în alte domenii ale vieții materiale.

Fără îndoială acest transfer s-a ivit cu necesitate, cum remarca încă Cicero (*De oratore*, III, 38), dintr-o anumită indigență a limbii. Lipsind cuvintele proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, ei au trebuit să denumească noile noțiuni prin expresii

---

[1] V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie", Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 1—187; Stelian Dumistrăcel, *Terminologia uneltelor agricole în limba română, pe baza ALR*, ibidem, XIII, 1962, fasc. 1, p. 165—205; idem, *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, ibidem, XIV, 1963, fasc. 2, p. 245—283; Ion Ionică, *Terminologia casei în limba română (pe baza ALR)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 4, p. 434—495; Stela Petcu, *Contribuții la studiul terminologiei albinăritului în limba română (pe baza ALR, Serie nouă)*, în „Cercetări de lingvistică", XII, 1967, nr. 2, p. 257—271; Gh. Iordache, *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia*, „Scrisul românesc", Craiova, 1980; Nicolae Felecan, *Terminologia meseriilor*, în vol. *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, Baia Mare, 1983, p. 85—107.

[2] Cf. Gh. Iordache, *Cîteva concluzii cu privire la compoziția pe origini a terminologiei meseriilor populare în graiurile din Oltenia*, în „Analele Universității din Craiova", Seria Științe filologice, VI, 1978, p. 61—65.

Scanned with OKEN Scanner

vechi[3]. Prin aceasta, involuntar, s-a ajuns la metaforă, despre care Aristotel spunea că „e trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect, trecere fie de la gen la specie, fie de la specie la gen, fie de la specie la specie, fie după un raport de analogie“ [4].

Cuvintele înregistrate în acest „microsistem terminologic“ arată tocmai faptul că, inițial, unele dintre ele s-au dat în urma unui raport analogic. Răspunsul unui subiect anchetat în satul Varai, județul Maramureș, probează acest lucru. La întrebarea indirectă: „Cum numiți 'menghina'“, el a răspuns *lup* și a adăugat : „îi zicem *lup* pentru că strînge așa de tare lemnul cum strînge lupul oaia“ [5]. Aceeași trebuie să fie explicația și atunci cînd obiectul în cauză este numit *urs*[6].

Materialul adunat în urma cercetării pe teren arată că aproape în totalitate cuvintele folosite în domeniul meseriilor aveau și o altă întrebuințare, mult mai frecventă și mai uzuală. Iată, de exemplu, o parte din termenii pe care i-am înregistrat în zona Chioar, utilizați în ocupația morăritului : *albine* „bucăți de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului“; *aripă* „partea laterală a ulucului“ ; *buric* 1. „bucată de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul“, 2. „gaura din piatra zăcătoare, prin care trece fusul crîngului“, 3. „bucățile de lemn care se pun în gaura pietrii zăcătoare ca să nu cadă grăunțele și făina sub moară“; *capră* „lemn lățit la un capăt, care se bagă în gîrliciul pietrei alergătoare pentru a fi ridicată“ ; *casa (morii)* „încăpere în care stă morarul și oamenii care vin la moară“ ; *căpățîi* 1. „lemn ce stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor ; p u n t e a b o g d a n i l o r“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“, 3. „lemn scobit în care se învîrtește capătul grindeiului sau cepul ; b r o a s c ă“, 4. „capătul lemnului pe care e prinsă broasca ; p e r i n o c“, 5. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului ; p o d o i m ă“ ; *cep* 1. „bucăți de lemn (patru) așezate de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții ; c r u c i (la roată)“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“ ; *cercuri* „bucăți de fier care strîng șiștorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște ; v e r i g i“ ; *cruce* 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții“, 2. „bucată de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare ; p î r p ă r i ț ă“ ; *cui* 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“, 2. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul ; b u r i c“ ; *cunună* „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor ; p u n t e a b o g d a n i l o r“; *cupă* 1. „despărțitură în roata morii, în care cade apa ; 2. „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i“ ; *faguri* „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i“ ; *făină, fund* 1. „partea de jos a ulucului ; p o d u l u l u c u l u i“, 2. „scîndurile

[3] Apud Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, EDP, București, 1968, p. 302.

[4] Aristotel, *Poetica*, ES, București, 1957, p. 68, apud Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, ES, București, 1967, p. 51.

[5] Ion Cioară, 61 ani, 4 clase (cercetare efectuată în anul 1967), vezi *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, p. 41 ș.u.

[6] Cf. și ALR SN, harta 362 : *lup*, pct. 141, 272, 349 ; *urs*, pct. 228 ; *urs* și *minghină*, pct. 551.

care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i", 3. „scîndura prin care trece grindeiul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară; p o d u l r o ț i i", 4. „scîndura rotundă, cu scobituri pe margine, făcute la aceeași depărtare, în care se prinde capătul de sus al șiștorilor; t î r c o a l a d e s u s", 5. „idem; t î r c o a l a d e j o s"; *furcă* 1. „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor", 2. „lemnele pe care stă ulucul; p e r i n i l e u l u c u l u i"; *fus* 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește; c e p", 2. „bucata de fier care trece prin mijlocul crîngului; f u s u l c r î n g u l u i", 3. „lemnul legat cu un capăt de teică, iar cu celălalt capăt se freacă de piatra alergătoare și scutură teica"; *fușlei* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p ă", 2. „bucățile de lemn care se îmbucă cu măselele roții; ș i ș t o r i"; *gaură* 1. „gaura din piatra zăcătoare prin care trece fusul crîngului; b u r i c", 2. „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre; g î r l i c i"; *jug* „bîrnele de care e prins coșul"; *măsele* 1. „bucățile de lemn prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții", 2. „bucăți de lemn care se îmbucă cu măselele roții; ș i ș t o r i"; *mijloc* „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre"; *moară* 1. „moară", 2. „încăperea în care stă morarul și oamenii care vin la moară; c a s a m o r i i"; *nucă* 1. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul; b u r i c", 2. „bucata de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare; p î r p ă r i ț ă"; *oală* „cercul de coajă de copac care se pune de jur împrejurul pietrelor; v e ș c ă"; *pană* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i", 2. „bucățile de lemn, prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții; m ă s e l e", 3. „bucățile de fier care strîng șiștorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște; v e r i g i"; *par* 1. „bucățile de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului; f o z l e", 2. „lemnele pe care stă ulucul; p e r i n i l e u l u c u l u i"; *perete* 1. „părțile de pe de lături ale ulucului; m a r g i n i l e u l u c u l u i", 2. „scîndura prin care trece grindeiul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară; p o d u l r o ț i i"; *piatră* 1. „piatra de deasupra, care se învîrtește, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele; a l e r g ă t o a r e", 2. „piatra care stă dedesubt și nu se mișcă, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele; z ă c ă t o a r e"; *picior* 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții; c r u c i", 2. „lemnele scobite, în număr de patru, care strîng și țin în loc piatra zăcătoare; c o l a c i", 3. „stîlpii, în număr de patru sau șase, pe care stă podul; b a b e"; *pîrghie* „lemnele rotunde pe care alunecă piatra, cînd e transportată; p r i c i"; *punte* 1. „capătul de lemn pe care e prinsă broasca; p e r i n o c", 2. „lemnele, în număr de două, pe care se reazemă perinocul; a n d r e l e (la moară)", 3. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului; p o d o i m ă", 4. „lemnele pe care stă așezată podoima; p e r i n i"; *purici* „lemnele rotunde pe care alunecă piatra cînd este luată jos"; *roată* 1. „partea morii pe care o învîrtește apa", 2. „roată cu măsele", 3. „obezi"; *sac* 1. „sacul cu grăunțe pe care îl duce omul la moară; t a r", 2. (la pl.) „sacii pe care îi duce omul cu carul la moară; m ă c i n i ș"; *scară* „bîrnele de care e prins coșul; c a i"; *scaun* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i", 2. „capătul de lemn

pe care e prinsă broasca ; p e r i n o c (la moară)", 3. „bîrnele de care e prins coşul ; c a i", 4. „partea mai ridicată, dinăuntrul morii, pe care se pun sacii şi pe care stă morarul cînd toarnă în coş ; p o d u l m o r i i " ; *scîndură* 1. „bucăţile de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului ; f o z l e", 2. „bucăţile de lemn, prinse la aceeaşi depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roţii ; m ă s e l e", 3. „bucata de lemn care se pune în gaura pietrei zăcătoare ca să nu cadă grăunţele şi făina sub moară; b u r i c" ; *şei* „cei patru sau şase stîlpi pe care stă podul morii ; b a b e" ; *tindă* „încăperea în care stă morarul şi oamenii care vin la moară; c a s a m o r i i" ; *urs* 1. „cele patru lemne scobite care strîng şi ţin în loc piatra zăcătoare ; c o l a c i", 2. „cei patru sau şase stîlpi pe care stă podul morii ; b a b e", 3. „lemnele pe care stă aşezată podoima ; p e r i n i" [7] etc. Se observă că, în afara termenilor *făină* şi *moară*, specifici acestei îndeletniciri, toţi ceilalţi sînt uzuali, dar cu alte semnificaţii, atît în graiul locuitorilor din zonă cît şi din altă parte[8].

Astfel de cuvinte, întrebuinţate în mod curent pentru alte realităţi, se întîlnesc şi ca termeni generici în „microsistemul" amintit. Spicuim cîţiva din *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol. I : *bărbătuş* (la războiul de ţesut) harta 305 ; *botul saniei* harta 242 ; *braţele vatalelor* harta 304 ; *brăcinar* (la căruţă) harta 227; *brăţara coasei* harta 39 ; *buric* (în piatra stătătoare) harta 115 ; *colţi* (la boroană) harta 30 ; *copileţi* (la porumb) harta 73 ; *cruce* (la căruţă) harta 228 ; *cruce* (la sanie) harta 341 ; *cruce* (la răşchitor) harta 292 ; *floare* (la sfredel) harta 375 ; *foi* (de ceapă) harta 130 ; *foi* (pe ştiulete) harta 77 ; *gura coasei* harta 38 ; *iepe* (la război) harta 310 ; *limba melitei* harta 169 ; *lingura rotarului* harta 384 ; *măgar* (la claia sau la jumătatea de grîu) harta 48 ; *mătase* (la porumb) harta 74 ; *muieruşcă* (la războiul de ţesut) harta 306 ; *păpuşă* (de porumb, pînă nu are mătase) harta 75 ; *picior* (la toporiştea coasei) harta 40 ; *pînza coasei* harta 37 ; *podul osiei* harta 225 ; *pui* (de albine) harta 176 ; *umărul osiei* harta 224 ; *urechi* (la găleată) harta 270 ş.a.

Hărţile lingvistice relevă faptul că puţine dintre denumirile de mai sus au o arie de întrebuinţare întinsă. Majoritatea ocupă zone restrînse sau chiar puncte izolate şi, prin urmare, regional şi popular, intră într-un raport de sinonimie cu alte denumiri. De pildă *floare* (la sfredel), harta 375, este sinonim cu *ureche, gură, muc, pană, lingură, şurub. Cruce* (la răşchitor), harta 292, este sinonim cu *cap, braţe, limbă, picior, corn, pană, lopăţică, lopăţuţă, lopăţea, lopişcă* etc.

Sîntem deci îndreptăţiţi să afirmăm că terminologia meseriilor constituie în gradul cel mai înalt un depozit de „metafore uzate" [9]. Dar pentru cei care au întrebuinţat asemenea cuvinte pentru prima dată, ele n-au constituit metafore. Nouă ne apar astăzi ca metafore. J. Vendryès observa că „în limbajul curent, un cuvînt nu poate avea decît un singur înţeles în acelaşi timp. Fiind dat că o pană de gîscă a slujit odată drept instrument de scris, acela care a spus pentru întîia oară : «iau *pana* pentru a scrie» a întrebuinţat cuvîntul *pană* în sensul de instrument şi nu voia să facă o metaforă ; auditorii săi n-au judecat altfel". Cuvîntul *pană* (*peniţă*) poate face deci impresia unei

[7] Cf. *Graiul...*, p. 87—95.
[8] Vezi pentru aceasta dicţionarele curente ale limbii române.
[9] Cf. Henri Wald, *op. cit.*, p. 46.

metafore mai degrabă nouă, celor de astăzi, decît acelora care l-au întrebuinţat pentru întîia oară[10].

Studiile de specialitate menţionează şi faptul că „printr-o necesitate psihologică destul de curioasă, limbile naţionale cele mai felurite execută acelaşi transfer metaforic“ [11]. Ceea ce surprinde însă la o cercetare atentă este faptul că şi în acest sector, în cadrul aceleiaşi limbi, se disting „arii dialectale“. Chiar dacă mentalitatea umană este aceeaşi, modul concret în care se manifestă creează zone sau arii destul de compacte. De pildă, denumirile pentru „*scripeţi* (la iţe)“, harta 309, împart teritoriul dacoromân în două arii destul de bine conturate : partea vestică, cuprinzînd Banatul, Crişana, Maramureşul, foloseşte termenii *roată*, *roată cu aţă*, *rotiţe*, iar în restul teritoriului se întrebuinţează *scripeţi* (cu variantele : *scripeciori*, *cripeţi*, *scripezi*, *sclipeţi*, *scripţi*, *scripţuri*, *sclipţi*, *scripi*, *sclipi*, *zgripţi*). Termenii întrebuinţaţi pentru „*rost* (la răşchitor)“, harta 291, împart acelaşi teritoriu tot în două arii, una de nord, cuprinzînd Maramureşul şi nordul Moldovei, unde se foloseşte cuvîntul *cruce*, şi restul teritoriului, în care se întrebuinţează cuvîntul *rost*. Numai în două puncte din această arie se folosesc alţi termeni : *mijloc*, pct. 791 şi *cracică*, pct. 29.

Cercetările pe teren dovedesc că şi în cadrul unei anume arii dialectale termenii folosiţi în diferite meserii pot alcătui zone mai mici, pe care le-am putea numi „microarii dialectale terminologice“. Minuţiosul studiu al lui Gh. Iordache, *Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare româneşti*, ilustrează existenţa microariilor dialectale terminologice, fapt relevat de hărţile nr. 11 *lişiţe*, nr. 12 *furcă* (la car), nr. 13 *urechile* (proţapului), nr. 14 *japiţa*, nr. 15 *cercel* (la car), inserate în lucrare.

În ceea ce priveşte natura denumirilor metaforice populare, ele au luat naştere pe temeiul unei maxime asemănări între formele sau funcţiile lucrurilor apropiate. Transferul, aşa cum îl vedem noi astăzi, s-a realizat de la un concret arhicunoscut la concretul dat de uneltele şi ansamblele acestora. Din această cauză întîlnim elemente lexicale comune mai multor îndeletniciri. Încercînd o clasificare a lor, ajungem la următoarele categorii de nume :

(1) Termeni care denumesc părţi ale corpului omenesc sau animal : *bărbie*, *bot*, *cap*, *ceafă*, *falcă*, *inimă*, *mînă*, *ochi*, *picior*, *umăr*, *ureche*, *talpă*, *trup*, *trunchi* etc. ;

(2) Termeni care denumesc obiecte de îmbrăcăminte sau părţi ale acestora : *brîul* sau *brăcinarul* (carului), *căciula* (varniţei, troiţei, crucii), *cercel*, *mănuşile* (saniei) ş.a. ;

(3) Termeni care denumesc păsări şi animale sălbatice foarte cunoscute, sau păsări ori animale domestice : *gaiţă* „instrument al olarului“, *crap* „joagăr“, *lup*, *şerpoaică* „joagăr“, *urs* etc. ;

(4) Termeni care denumesc obiecte înconjurătoare de primă importanţă în viaţa omului : *cerc*, *cui*, *cupă*, *furcă*, *fus*, *par*, *piatră*, *pîrghie*, *punte*, *roată*, *sac*, *scară*, *scaun*, *scîndură* etc.

Nevoia de precizie terminologică în acest sector a dus la apariţia de noi denumiri, care s-au impus şi în limba literară : *menghină*, din tc. *mengené*,

[10] J. Vendryès, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, 1921, apud Tudor Vianu *op. cit.*, p. 307.

[11] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 306.

dorn, din germ. *Dorn*, *rindea*, din tc. *rendé* etc. Toate acestea demonstrează cît de rodnică a devenit această experiență mereu reînnoită, în decursul vremii, care a dus atît la îmbogățirea cît și la schimbarea continuă a fizionomiei acestor microsisteme. Cercetarea lor contribuie nu numai la aprofundarea observațiilor dialectale, ci sînt un sprijin real în cercetările inter- și multidisciplinare, vizînd în special istoria, etnologia și sociologia.

LA MÉTAPHORE DANS LA TERMINOLOGIE DES MÉTIERS (D'APRÈS ALR SN)

RÉSUMÉ

La terminologie des métiers et des occupations traditionnelles offre une importante source pour la recherche du vocabulaire d'une langue sous ses aspects les plus différents. Premièrement, elle peut mettre en évidence les origines des métiers pratiqués tout au long du temps et en second lieu le système de dénomination des objets neufs avec lesquels l'homme a pris contact.

L'article ci-présent se propose de souligner, ayant à la base le matériel amassé par l'auteur sur le terrain, dans la zone de Chioar, le département de Maramureș et celui offert par l'*Atlas Lingvistique roumain*—la nouvelle série—que, au début, les mots employés dans ce domaine ont été donnés à la suite d'un rapport analogique, basé sur la ressemblance entre les formes ou entre les fonctions des choses rapprochées. La mutation, telle qu'on la voit aujourd'hui, s'est réalisée d'un concret archiconnu vers un concret donné par les outils et leurs ensembles. C'est la raison pour laquelle on rencontre des éléments lexicaux communs aux occupations les plus diverses.

Groupés selon la signification fondamentale des mots employés, on rencontre des mots qui dénomment : (1) les parties du corps humain ou animal, (2) des habits ou leurs composants, (3) des oiseaux et des animaux sauvages (très connus) ou domestiques, (4) des objets les plus utiles à l'homme.

Les faits démontrent que la plus vieille couche du microsystème terminologique de chacun des métiers est donnée par les soi-disant „dénominations métaphoriques". Elles sont les premières paroles employées par les hommes lorsqu'ils n'avaient pas encore de mots spécifiques. Tous les autres mots se sont ultérieurement attachés et ont apporté leur pierre autant à l'enrichissement qu'au changement continu de la physionomie de ces microsystèmes.

Leur recherche contribue non seulement à l'approfondissement des observations dialectales, mais elles sont aussi une aide réelle pour les recherches inter- et multidisciplinaires, pointant surtout l'histoire, l'éthnologie et la sociologie.

Institutul de Învățămînt Superior
Baia Mare, str. Victoriei, nr. 76

Scanned with OKEN Scanner

DIN LEXICUL SUBDIALECTULUI BĂNĂȚEAN. TERMENI CU SEMNIFICAȚIA „*A LEȘINA*“

DE

MARIA PURDELA SITARU

1. Pentru redarea sensului „a cădea în nesimțire, a-și pierde cunoștința“, în subdialectul bănățean sînt întrebuințați termenii următori : *ameți, călfezi, clicni* (cu varianta *clefni*), *fărădui, leșina, licni, lipsi, ozvrăți, plehăni, picni* (cu variantele *pecni, pegni, pemni*), *prevești* și *stîlpi*. Acest inventar a fost stabilit pe baza materialului din NALR —BAN. I, h. 153, completat cu date obținute în urma unor anchete dialectale efectuate cu începere din anul 1979 de către colectivul de dialectologie de la Centrul de Științe Sociale din Timișoara pentru *Dicționarul subdialectului bănățean*[1] (DSB). Precizăm că anchete recente pe teren au fost întreprinse în localități care nu fac parte din rețeaua ALR sau NALR—BAN[2].

2. O dată delimitat cîmpul lexico-semantic al verbului (*a*) *leșina* în subdialectul bănățean, ne propunem ca, în continuare, să stabilim aria întrebuințării termenilor aferenți în zona geografică menționată, să precizăm statutul cuvintelor respective în cadrul diverselor dicționare ale limbii române și, în măsura posibilităților, acolo unde este cazul, să aducem în discuție elemente referitoare la etimologia fiecărui termen în parte.

2.1. AMEȚÍ vb. IV i n t r a n z. Este semnalat în DA cu sensul „a-și pierde *pentru moment* (s.n.) claritatea conștiinței“, cu precizarea că, în cazul acesta, verbul are funcție reflexivă sau intranzitivă. Termenul a fost înregistrat numai cu această din urmă funcție în NALR—BAN. I, h. 153, ca răspuns pentru „a leșina“, în pct. 2—4, 10—12, 14, 20 24, 27, 32—37, 39, 42, 44, 47-51, 54, 57, 59, 62, 76, 87, 93, 94 : *ameț̆ăsc* (1 sg.), iar varianta *amiț̆ăsc* (1 sg.) în pct. 13, 15, 18, 19, 22, 54, 58 ; *ameț̆ăș́e*, *ibid.* pct. 59, 66. Alături de aceste

---

[1] Probleme teoretice, generale, privitoare la realizarea unui dicționar dialectal sînt abordate de S. Drincu, *Dicționarul subdialectului bănățean. Scop și metodă*, în CCS I, p. 38—46 și de Fr. Király, *Dicționarul subdialectului bănățean*, în CCS II, p. 57—64. Rezultatele cercetărilor pe teren s-au concretizat într-o serie de studii și articole dedicate graiului vorbit în zona de vest a țării, semnate de membrii colectivului de dialectologie timișorean : Mihaela Chioreanu, *Despre unii termeni dialectali din Banat*, în CCS I, p. 24—29 ; idem, *Note lexicale și etimologice*, în CCS II, p. 16—22 ; Paulina Cheie, *Lexic dialectal inedit*, în CCS II, p. 8—15 ; Maria Purdela Sitaru, *Lexicul dialectal din culegerile lui Em. Novacovicin și L. Costin din perspectiva unor cercetări recente*, în CCS I, p. 55—66.

[2] Vezi S. Drincu, *Dicționarul subdialectului bănățean. Probleme privind rețeaua localităților și ancheta*, în CCS II, p. 23—30.

forme cu sufix verbal, circulă, în Banat (și Transilvania), și prezentul *amet*: *amet* CĂTANĂ, P.B. I 103; *amét* NALR—BAN.I h. 153, pct. 21; *amiét*, *ibid.* pct. 3, 34, 58, 67, 68, 77, 81, 84, 89, 90, 93—100; *amắt*, *ibid.* pct. 22. Urmărind răspunsurile pe hartă, observăm că utilizarea verbului *ameți* „a leșina" (cu și fără afix verbal) acoperă aria de nord-est și cea de sud a Banatului.

2.2. CĂLFEZÍ vb. IV. i n t r a n z. Verbul este înregistrat în DA (s.v. *calfed*) cu sensul „a se face palid, a (se) îngălbeni", pentru Oravița, com. de A. COCA. SCRIBAN, 560 (s.v. *galfed*) indică fonetismele *gîlfezesc*, *gălfezesc*, glosate „gălbejesc", cu aria de răspîndire în Banat. În NALR—BAN. I h. 153, termenul este atestat cu același sens sau cu un sens apropiat, în diverse localități, ca răspuns pentru „a leșina" : *o călfeḑît* (p.c. 3 sg.) „a îngălbenit la față", pct. 47 ; ≃ „a albit", pct. 85 ; *călfeḑăsc* (1 sg.), pct. 45. Apar și variantele fonetice : *călpeḑăsc*[3] „albesc la față", pct. 84, *colfeḑăsc* pct. 45. În ultimul punct cartografic este înregistrat și un derivat de la acest verb, *călfezeală*, în expresia obținută ca răspuns pentru sensul discutat aici : *i-o vinít călfeḑálă*.

2.3. CLICNÌ vb. IV i n t r a n z. L-am obținut ca răspuns pentru „a leșina" în Gr : *o clicnit* (p.c. 3 sg.). Pentru etimologie, propunem scr. *klèknuti* „baciti se na koljena" (= a cădea în genunchi), cf. SKOK II 93, s.v. *klèci*.

Datorită faptului că în Banat este cunoscută alternanța consoanelor *c* : *f* urmate de *n* (cf. *bucnitoare—bufnitoare*[4]), considerăm verbul *clefni* variantă fonetică a lui *clicni* (cu *i* neaccentuat) > *e*, cf. și *picni* > *pecni*, (*infra*, p. 216) : *clefnésc* (1 sg.) NALR—BAN. I h. 153/21, 29, 51 ; *am clefnit* (p.c. 1 sg.) *ibid.* 68+: „nu poaće să pestască «să suporte», *am clefnit*=am leșinat *din cauza inimii* (s.n.)" ; *o clefnit* (p.c. 3 sg.) Bg. Verbul *clefni* este semnalat în NALR—BAN. I h. 153, p.c. 34+, cu un sens apropiat, „a fi slăbit de tuse". Informatorul din acest punct precizează : „La Bărbosu se spune *amiét*, *o clefnit* se spune despre cel *slăbit dă tusă* (s.n.) cînd tușește într-una".

2.4. FĂRĂDUÍ vb. IV i n t r a n z. A fost înregistrat în NALR—BAN. I h. 153, pct. 85, ca răspuns pentru „a leșina" : *o fărăduit* (p.c. 3 sg.). Dialectal este semnalat pînă acum numai vb. *feredui*, intranz. și refl., cu sensul „a se scălda": *Bolnavul se fereduiește* (TDRG II 617 ; alte atestări la TEW 332) < magh. *feredni*, *id.* (TEW 332). Pentru etimologia cuvîntului maghiar, Tamás admite ca probabilă înrudirea cu magh. *forog* „sich drehen", *fordul* „sich kehren". Sensul termenului înregistrat în NALR—BAN. I h. 153, pct. 85 pare să confirme această etimologie.

2.5. LEȘINÁ vb. I i n t r a n z. Îi revine rolul de arhilexem al seriei. Apare sub formă fonetică normală în unele graiuri dacoromâne, cu velarizarea lui *i* după șuierătoare și cu accentul pe ultima silabă, *leșîn* (1 sg.)[5], în special în zona nord-vestică a Banatului, în distribuție oarecum complementară cu cea a vb. *ameți*. Forma verbală *leșîn* (1 sg.) este înregistrată în NALR—BAN. I h. 153, în pct. 1—4, 7, 9—18, 20—22, 24, 26, 27, 29—44, 46—57, 59, 61—65, 67, 68, 72—74, 76—81, 84—86, 93, 99 ; cu *e* neacc. > *i* : *lișîn*

---

[3] Cf. și (Toader) *Călpează* (1648), supranume, în *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, p. 959 ; *călpează* s.f. „numele unei boli neidentificate" și *călpezi* vb. (1832—1838), ambele în ms. *Dicționarului* lui Ioan Cornelli, p. 200 (com. orală de Alin Mihai Gherman).

[4] Vezi Paulina Cheie, *art. cit.*, p. 12.

[5] Cu privire la variantele accentologice *léșin* — *leșín*, existente în dacoromână, vezi Alf Lombard, *Les verbes roumains issus de noms latins en -io*, în BL, XIV, 1946, p. 55.

(1 sg.) *ibid.* 18 ; *lișîn* (3 pl.) pct. 13 ; o formă fonetică accidentală, am *leșunát* (p.c. 1 sg.), probabil rezultat al contaminării între *leșina* și *leșui*[6], în pct. 45.

Prin hipercaracterizare, *leșina* este asimilat uneori verbelor cu dublă întrebuințare (cu și fără sufix verbal la pers. I sg. a indicativului prezent, cf. *amet—amețesc*, *înfrund—înfrunzesc*, *lucru—lucrez* ș.a.). Forme cu sufixul verbal *-ez* au fost obținute în pct. 51, 58 (*leșînéz*) ; 6, 8, 10, 23, 25, 28, 35, 37, 55, 62, 79, 89, 91 (*leșînéḑ*) și 32, 40, 41, 43, 45, 49, 52, 53, (*leșînắḑ*).

Dacă oscilațiile în ceea ce privește încadrarea morfologică a verbului sînt caracteristice elementelor vechi ale limbii, în schimb, alte trăsături dovedesc că atitudinea vorbitorilor față de verbul *leșina* „a-și pierde cunoștința" este similară cu atitudinea față de elementele limbii literare adoptate în graiuri. Vorbesc în acest sens o serie de alte fapte.

În anchetele întreprinse de curînd pe teren, în unele zone, primul termen obținut ca răspuns pentru noțiunea „a-și pierde cunoștința" nu a fost *leșina* ci unul dintre ceilalți termeni ai cîmpului. Acestora li se pot stabili arii aproximative de utilizare : *clefni*, în zona Reșiței și în alte două puncte disparate (Giroc, lîngă Timișoara, și Plugova, din zona Caransebeșului) ; *lipsi*, care formează arie compactă în Valea Almăjului ; *ozvrăți*, specific zonei Făgetului și *pecni* (cu diverse variante), caracteristic zonei din jurul Caransebeșului și Lugojului (vezi HARTA nr. 1). Un argument indirect, dar semnificativ în sensul celor susținute de noi, îl constituie faptul că întrebarea pentru vb. *leșina* lipsește atît din chestionarul ALR I cît și din cel al ALR II referitor la „părțile corpului omenesc și boalele lui". O apropiere semantică s-ar putea face numai cu privire la materialul cartografiat din ALR I h. 143, *el sufere de epilepsie* „il a des vertiges", una din modalitățile de manifestare a acestei boli fiind și *leșinul*. Cu toate acestea, răspunsurile înregistrate aici pentru Banat gravitează în jurul vb. *ameți* și a unui derivat de la acesta, *amețeală*. Cît despre vb. *leșina*, acesta apare în întreaga hartă o singură dată și atunci cu sensul restrîns „a ameți (de plîns sau din diverse alte motive)" : „Despre o femeie se zice *îi vini milili*, cînd amețește (*leșină*) *de plîns* (s.n.), de veste rea, de dor ori veselie" ALR I 143/09 (arom.). Sensul restrîns „(mai ales despre copiii mici) a ameți, a obosi de atîta plîns" îl are vb. *leșina* și în subdialectul bănățean. De nenumărate ori, în materialul prezentat în legenda hărții 153 din NALR—BAN. I, se fac precizări în această privință : „*l'eșîn* doar copiii mici, cînd plîng mult" pct. 11^+, 20^+ ; „plîng pînă *l'ișîn*" pct. 13 ; „«*amiét*» se spune despre cel care are cu nervii, *l'eșînă* copiii de plîns mult" pct. 31^+ ; „au c-*o leșînát* dă plîns" pct. 68.

Explicațiile de acest gen arată clar că în Banat s-a păstrat sensul primar al verbului românesc *leșina*, care este, cum a demonstrat Vl. Drimba, „acela de «a obosi peste măsură, a se extenua», așa cum reiese din primele exemple din BIBLIA de la 1688 — citate de DA s.v. 2° : **Au leșinat** *norodul pre cale* (autorul articolului glosează verbul din acest citat prin «s-a obosit din cale afară») și **Leșină** *întru osteneală Israil*"[7]. Exact același înțeles îl are și forma obținută ca rezultat al unei etimologii populare (prin apropiere de *leneș* ?), *leneși*, înregistrată de L. COSTIN, GR. BĂN. I 128, dar glosată greșit de autor,

[6] Cf. expresia *(a fi)* **leșuit** *de foame*, existentă în unele zone ale Banatului (com. orală Elena Oallde).

[7] Vl. Drimba, *Asupra etimologiei verbului* **leșina**, în SCL, XXX, 1980, nr. 4, p. 387.

„a leşina", din contextul: *Trei oameni au* **leneşit** *la pământ.* În NALR—BAN. I h. 153, pct. 54, s-a obţinut o formă asemănătoare, care prezintă metateza sunetelor *ş* şi *n* din *leşina*, respectiv *linişa* : *o linişat* (p.c. 3 sg.).

Corelarea datelor de mai sus confirmă etimologia pe care a propus-o Vl. Drimba (*art. cit.*, p. 387) pentru verbul românesc *leşina*. Cercetătorul bucureştean consideră mai convenabilă raportarea acestuia la lat. *lassus* „obosit, istovit, extenuat" şi *lassare* (tranzitiv şi intranzitiv) „a obosi, a (se) istovi, a (se) extenua". După Vl. Drimba, verbul românesc presupune o formă lat. **lassinare*, derivată cu sufixul frecventativ-intensiv *-înāre* (variantă a lui *-ināre*) de la *lassare*, care a putut să însemne, în construcţii reflexive, „a obosi peste măsură, a se istovi, a se extenua" [8]. Din acest sens moştenit de rom. *leşina* s-au dezvoltat ulterior sensurile secundare „a slăbi peste măsură, a-şi pierde vigoarea, puterile, a se simţi cuprins de sfîrşeală, din cauze diferite: foame, oboseală, durere, boală, rîs, plîns etc." Dintre acestea s-a desprins cu timpul sensul specializat, general azi în limba română, „a cădea în nesimţire, a-şi pierde cunoştinţa". Cu acest din urmă sens cuvîntul s-a răspîndit relativ recent, sub influenţa limbii literare, în graiuri.

2.6. LICNÍ vb. IV. i n t r a n z. Este trecut în dicţionare ca variantă fonetică a lui *lihni* „a fi slab, fără putere" (TDRG, SCRIBAN), ca verb „inuzitat". *Lihni* este întrebuinţat numai ca adjectiv de origine participială în sintagma *lihnit de foame*. Pentru etimologia lui *lihni*, SCRIBAN, 740 (s.v. *lihnit*), trimite la v.sl. *lihnonti*, de unde şi pol. *lichotny* „nevoiaş, jalnic", şi la ngr. *lignéno* şi *lignévo* „slăbesc", iar TDRG la ngr. λιγόνομαι „ich werde ohnmächtig", formă pe care CHIHAC II, 669, o indică însă drept etimon al lui *leşina*: „λιγόνομαι (pentru ὀλιγονομαι) tomber en defaillance, s'énnouir, se consommer". Dintre variantele discutate aici, CIHAC II, 669 aminteşte numai pe *lignesc*, pentru a cărui etimologie trimite la ngr. λιγναίνω „devenir maigre". Identitatea semantică dintre *leşina* şi *ligni* este observată deja de Cihac: „ces deux mots sont identiques". Expresia *a i se ligni cuiva inima*, acesta o traduce prin „avoir mal au coeur, tomber en defaillance". DA ms. semnalează utilizarea vb. *ligni* „leşina" la PISCUPESCU, PRACTICA, 292/22, iar a variantei *licni*, cu acelaşi sens, la POLIZU. Cu acest din urmă fonetism, am înregistrat termenul în MN: *o licnít* „a devenit inconştient".

2.7. LIPSÍ vb. IV. i n t r a n z. Termenul este utilizat în limba română pentru a indica, de obicei, absenţa fizică a cuiva sau starea materială precară (cf., în special, forma participială a verbului, *lipsit*). În zona Bozoviciului însă am observat utilizarea acestui verb pentru a marca absenţa psihică a unui individ în starea de leşin: *Au lălă, şică* **o lipsît** *ăla* ! Bz. **O lipsît.** *M-am uitat la ea păn-o* **lipsît** ! Gb. **O lipsît,** *o leşinat* ! Mh. **O lipsît** *copilu, stă sufletu, nu e mort,* **negreşte** (*s.n.*) *la faţă, stîlpeşte, stîlpit ori* **lipsît.** ŞV, Prg, LM.

Cuvîntul românesc *lipsi* provine din ngr. λείπω, viit. λείψω (cf. TDRG). Sensul v. gr. λείπω „lassen, verlassen, zurücklassen", intranz. „ausgehen, schwinden", devine în mgr. „zurückbleiben". Este însă cunoscută întrebuinţarea v. gr. λεπό- (care stă la baza lui λείπω) „als Vorderglied in mehreren Rektionskompp., z.T. privativer Bedeutung, z.B. λεποτεκτός „kinderlos" (FRISK, Lieferung 12, p. 99—100). Între compusele cu λεπό din greacă,

[8] Id. *ibid.*, p. 387.

HARTA

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
BANAT

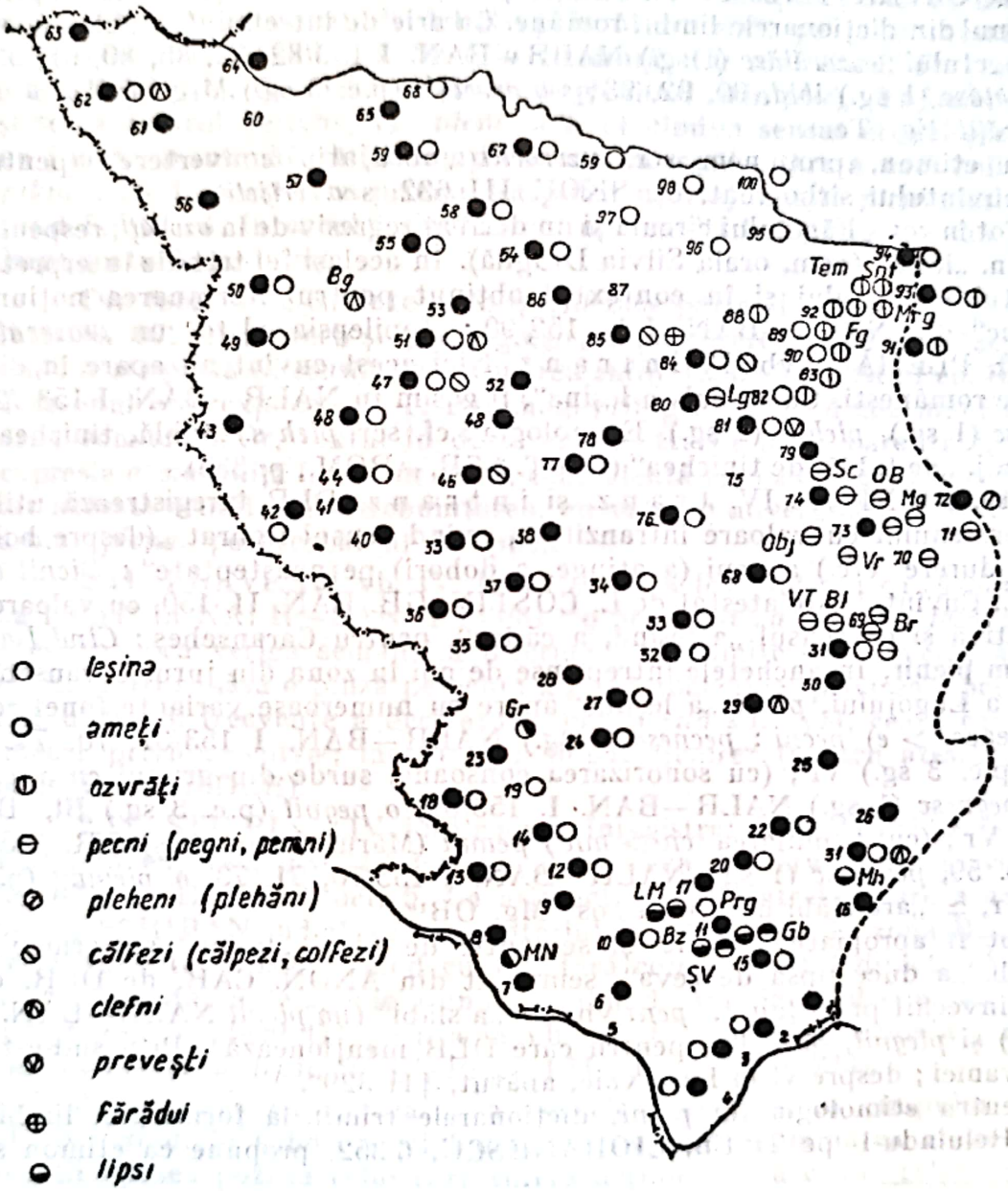

- leşină
- ameţi
- ozvrăţi
- pecni (pegni, pemni)
- plehani (plehăni)
- călfezi (călpezi, colfezi)
- clefni
- prevești
- fărădui
- lipsi
- stîlpi
- licni
- clicni

HARTA NR. 1

(În hartă au fost introduse siglele localităților anchetate pentru DSB, în completarea rețelei NALR - BAN.)

trebuie să fi existat și unul echivalent cu „lipsit de putere; slab". Cu acest din urmă sens, rom. *lipsit* este întrebuințat într-o construcție pleonastică (acest tip de construcții fiind caracteristic limbii române vechi, cf. ILRL, p. 124) : *cel mai slab și mai lipsit* LITURGHIER, 1702, GCr. I 344 (la TDRG). De altfel, BENSELER, 474, consemnează chiar la vb. λείπω sensul „schwächer sein", semantism etimologic din care ușor s-a putut dezvolta la rom. *lipsi* sensul secundar „a leșina".

2.8. OZVRĂȚÍ vb. IV i n t r a n z. și r e f l. Termenul nu este cuprins în nici unul din dicționarele limbii române. Ca arie de întrebuințare, el acoperă zona Făgetului : *ozvrățăsc* (1 sg.) NALR—BAN. I 153/82, 83, 88, 89, 91, 93 ; *mă ozvrățăsc* (1 sg.) *ibid.* 90, 92, 93; *s-o ozvrățît* (p.c. 3 sg.) Mrg ; (cu *o-* > *u-*) *s-o uzvrățît* Fg, Tem.

Ca etimon, propunem scr. *uzvratiti* „obraćati: convertere" (pentru sensul cuvîntului sîrbocroat, cf. SKOK III 632, s.v. *vrtjeti*).

Tot în zona Făgetului circulă și un derivat regresiv de la *ozvrăți*, respectiv *ozvraț* s.n. „leșin" (com. orală Silvia Drăgilă). În același fel trebuie interpretat conținutul termenului și în contextul obținut pentru desemnarea noțiunii „epilepsie" din NALR—BAN. I h. 152/90 : „[epilepsia e] tot un *„uozvráț*".

2.9. PLEHĂNÍ vb. IV i n t r a n z. Nici acest cuvînt nu apare în dicționarele românești. Cu sensul „a leșina", îl găsim în NALR—BAN. I 153/72 : *plehănésc* (1 sg.), *plehéń* (2 sg.). Etimologia : cf. scr. *pleh* s. „tablă, tinichea", *plehan* adj. „de tablă, de tinichea" (DICȚ. SCR.—ROM., p. 335).

2.10. PICNÍ vb. IV. t r a n z. și i n t r a n z. DLR înregistrează utilizarea termenului cu valoare intranzitivă, avînd sensul figurat „(despre boli, moarte, durere etc.) a veni (a atinge, a doborî) pe neașteptate" : *Picnit de friguri* ... Cuvîntul este atestat de L. COSTIN, GR. BĂN. II. 150, cu valoarea intranzitivă și cu sensul „a leșina, a cădea", pentru Caransebeș : *Cînd l-am văzut*, am picnit. În anchetele întreprinse de noi în zona din jurul Caransebeșului și a Lugojului, *picni* „a leșina" apare cu numeroase variante fonetice : (cu *i* neacc. > *e*) *pecni* : *pecnesc* (1 sg.) NALR—BAN. I 153/31, 70, 74, *o pecnit* (p.c. 3 sg.) Vr ; (cu sonorizarea consoanei surde din grupul *cn* > *gn*) *pegni*: *pegnesc* (1 sg.) NALR—BAN. I. 153/69, *o pegnit* (p.c. 3 sg.) Bl, Br, Lg, Sc, Vr ; (cu disimilarea *cn* > *mn*[9]) *pemni* (Măru, Caransebeș) LR, 1959, nr. 6, p. 59, *pemnésc* (1 sg.) NALR—BAN. I 153/70, 71, 73, *o pjemnít* (p.c. 3 sg.) Vr, ≃ „are slăbiśúńe, pícă źos" Mg, OB[10].

Pot fi apropiate fonetic și semantic de *picni* „leșina" și termenii : *pehní* vb. „a duce lipsă de ceva", semnalat din ANON. CAR. de DLR, ca termen învechit prin Banat, *pení* vb. IV „a slăbi" (*uo pjenít* NALR—BAN. I 153/44) și *plegnit, -ă*[11] adj., pentru care DLR menționează „(Prin sud-estul Transilvaniei ; despre vite) Fără voie, abătut, ȚH 329".

Pentru etimologia lui *picni*, dicționarele trimit la forme din limbile slave. Reluîndu-l pe Tiktin, CIORANESCU, 6 352, propune ca etimon sl.

---

[9] Cf. și disimilarea *cm* > *mn* în băn. *pecmez* și *pemnez*, la Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974, p. 170—171.

[10] În aceeași zonă, în Obj, pentru *pemni* am înregistrat și sensul „a muri" : *o pemnit la zori*.

[11] Ca etimon, DLR propune scr. *pregnuti* „a apăsa". Ar putea fi însă luat în considerare și un alt sens al scr. *pregnuti*, anume „previti se" = 1. „a se îndoi, a se încovoia" : 2. „a se chinui" ; 3. „a se zvîrcoli" (SKOK I 576, sv. *gnuti*).

pikniti, picar, scr. *piknuti, puntear*, pe care îl derivă din sl. *piku, punta*. SCRIBAN, 976, îl consideră înrudit cu v. sl. *piku* „împunsătură", nsl. *pikniti* „a împunge", scr. *piknuti* „a face un punct", rus. *pikati, piknuti* „a piui, a ciripi", pol. *pikáć, piknáć* „a împunge, a răni adînc". DLR nu consideră concludentă nici una dintre aceste etimologii și ca atare *picni* apare între cuvintele de „formație onomatopeică".

Într-un derivat de la cuvîntul rom. *picni*, sensul etimologic este păstrat : este vorba de *picnitură* „junghi, înțepătură (ca simptom sau ca manifestare a unei boli)", semnalat de DLR „prin Muntenia", pe baza atestărilor din GEORGESCU TISTU, B. 22 (*Tu* **picnitură**, *Cu săgetătură, Cu ceas rău*) și din UDRESCU, GL. (*Am simțit niște* **picnituri** *prin șale*). Trebuie admis că și tema acestui derivat, vb. *picni*, a avut cîndva sensul etimologic „a simți un junghi, o înțepătură (ca simptom sau ca manifestare a unei boli)", al nsl. *pikniti*. De la acest sens primar s-a putut ușor ajunge la *picni* „leșina", știut fiind faptul că, în cazul leșinului, cei mai mulți bolnavi acuză un junghi, o împunsătură la inimă.

Din familia de cuvinte a vb. *picni* face parte și arom. *picna*, menționat în DDA, 972, ca adverb și glosat greșit, după părerea noastră, cu sensul „mereu"; *le sta* **picnă** *în coastă* (le stă mereu *suliță* [s.n.] în coastă Pen. B. VII 12) Termenul este explicat de T. Papahagi prin gr. πυκνά „d'une manière serée. dru ; souvent". Or, textul în dacoromână, trecut între paranteze, cuprinde expresia *a sta* **sulița** *în coasta cuiva*, echivalentă cu *a sta* **junghi** *în coasta cuiva*, iar aceasta trimite la întrebuințarea, cu valoare adverbială, a substantivului arom. *picna*, postverbal al lui *picni*.

2.11. PREVEȘTÍ vb. IV. i n t r a n z. A fost obținut ca răspuns pentru „a leșina" în NALR—BAN. I 153/81 : o **prevesćit** *„a albit" la față*, sens care presupune ca verigă semantică intermediară admiterea, la verb, a semnificației „a (i) se lăsa o pînză pe ochi ; a i se împăienjeni privirea", posibil datorită utilizării frecvente a derivatului *prevește*ală s.f. „văl, ceață care tulbură uneori privirea cuiva ; încețoșare ; împăienjenire" (pentru atestări și etimologie, vezi DLR).

2.12. STÎLPÍ vb. IV. i n t r a n z. Înregistrat de TDRG și de SCRIBAN, 1 244, în expresia *a-și stîlpi ochii* „die Augen auf etw. starr unverwandt", la DOSOFTEI, V. S. oct. 5. Ca arie actuală de întrebuințare a acestei expresii, SCRIBAN indică vestul teritoriului dacoromân. În zona Bozoviciului, termenul este folosit în mod curent, fără complementul direct *ochii*, pentru a desemna starea de agonie a unui muribund. Agonia fiind și ea un leșin prelungit, este explicabilă apariția la vb. *stîlpi* a sensului secundar „a leșina", ca sinonim al lui *lipsi*, în ȘV, Prg, LM (cf. *supra*, p. 214).

3. Acțiunea exprimată prin verbele care aparțin cîmpului semantic al vb. *leșina*, în subdialectul bănățean, impune examinarea ei de pe două poziții opuse : poziția celui care suferă acțiunea și a celui / celor care asistă la desfășurarea ei.

3.1. Din punctul de vedere al subiectului, starea de leșin are următoarele trăsături definitorii : 1. lipsa de putere (*leșina, lipsi, lihni* și *pe(h)ni*) ; 2. amețeala, vîrtejul (*ameți, fărădui, ozvrăți*) ; 3. împăienjenirea privirii (*prevești*) și 4. junghiul la inimă (cf. explicația suplimentară „din cauza inimii", la *clefni* ; *picni* și variantele).

3.2. Pentru cei din jur, manifestarea stării de leşin se concretizează prin : 1. schimbarea culorii feţei celui bolnav (*călfezi* „a deveni galben / alb la faţă" ; cf. şi *preveşti*, actualizat de vorbitor prin „a albi (la faţă)" ; cf. şi *negri*, adoptat ca explicaţie suplimentară la *lipsi*) ; 2. privirea fixă, sticloasă (*stîlpi*) şi 3. căderea la pămînt a celui cuprins de leşin (*clicni*, *picni* „a se lovi în cădere").

4. În încheierea lucrării dorim să subliniem faptul, relevat de altfel şi de alţi cercetători[12], că dinamica graiurilor româneşti deschide perspective largi noilor şi repetatelor anchete dialectale în spaţii rămase pînă acum nesupuse unei investigaţii sistematice. Datele astfel obţinute, coroborate cu cele deja existente în dicţionarele şi atlasele lingvistice româneşti, constituie un aport apreciabil la realizarea unui dicţionar dialectal, în sensul că, de cele mai multe ori, se poate ajunge la intuirea şi relevarea motivaţiei iniţiale a unui cuvînt.

SIGLE ŞI ABREVIERI

ALR I şi II	*Atlasul lingvistic român*. Publicat de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, vol. I : *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, de S. Pop, Cluj, 1938. Partea II, vol. I : *Corpul omenesc, boale şi termeni înrudiţi*, de E. Petrovici, Sibiu — Leipzig, 1940—1942.
BENSELER	Gustav Eduard Benseler, *Griechisch—deutsches Wörterbuch*. Bearbeitet von Adolf Kaegi. Nachdruck der fünfzehnten neubearbeitet von A. Clausing, F. Eckstein, H. Haas. Mit einem alphabetischen Verzeichnis zur Bestimmung seltener und unregelmässiger Verbformen, Leipzig, 1962.
BL	„Bulletin linguistique". Faculté des Lettres de Bucarest, Paris — Bucureşti, 1939—1948.
CĂTANĂ, P.B.	George Catană, *Poveştile Banatului*, culese din gura poporului bănăţan, tom. I—III, Gherla, 1893—1895.
CCS I şi II	*Caietul cercului de studii*, Timişoara, I, 1983 ; II, 1984.
CIHAC II	Alexandru de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort A/M, 1879.
CIORANESCU	Alexandru Cioranescu, *Diccionario etimológico romano*, fasciculo 1—4, La Laguna, 1958—1960.
DA	*Dicţionarul Academiei*.
DICŢ. SCR—ROM.	Dorin Gănulescu, Mirco Jivcovici, *Dicţionar sîrbocroat—român*, de..., *Srpskohrvatsko — rumunsko rečnik*, Bucureşti — Pančevo, 1970.
DDA	Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*. Ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974.
DLR	*Dicţionarul limbii române*.
FRISK	Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Lieferung 1—14, Heidelberg, 1950—1963. Fasc. 1—2 fără foaie de titlu. Fasc. 9 în 1959 ; 10 în 1960 ; 11—12 în 1961 ; 13—15 în 1964; 16 în 1965 ; 17 în 1966 ; 18 în 1967 ; 19 în 1968.
L. COSTIN, GR. BĂN. I şi II	Lucian Costin, *Graiul bănăţean (Studii şi cercetări)*, I—II, Timişoara, 1926—1934.

[12] Vezi, în ultimul timp, G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 5; Maria Marin şi Margareta Magda, *Dinamica graiurilor româneşti şi perspectiva noilor anchete dialectale de tip ALR*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", 1982, Seria B, nr. 2, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

NALR—BAN. I	*Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, I, alcătuit sub conducerea lui P. Neiescu, de E. Beltechi, I. Faiciuc, I. Mocanu, Bucureşti, 1980.
SCRIBAN	August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (Etimologie, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, de..., Iaşi, 1939.
SKOK I—IV	Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971—1974 (4 vol).
TDRG	H. Tiktin, *Dicţionar român—german*, vol. I—III, *Rumänisch—deutsches Wörterbuch*, Band I—III, Bucureşti, 1903—1925.
TEW	Lajos Tamás, *Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, London, 1967.
ŢH	Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915.

SIGLELE LOCALITĂŢILOR ANCHETATE

Judeţul Caraş-Severin : Bl = Bolvaşniţa, Br = Borlova, B = Bozovici, Gb = Gîrbovăţ, Gr = Greoni, LM = Lăpuşnicul Mare, Mg = Măgura, Mh = Mehadia, M N = Moldova Nouă, O B = Ohaba Bistra, Obj = Obreja, Prg = Prigor, ŞV = Şopotul Vechi, Vr = Var.

Judeţul Timiş : Bg = Beregsău, Fg = Făget, Lg = Lugoj, Mrg = Margina, Sc = Sacu, Tem = Temereşti.

AUS DEM WORTSCHATZ DER BANATER MUNDART. WÖRTER MIT DER BEDEUTUNG „OHNMÄCHTIG WERDEN"

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Arbeit beruht auf verschiedenen Wörterverzeichnissen der Banater Mundart, wie ALR und NALR, wie auch auf Umfragen, die kürzlich für das *Wörterbuch der Banater Mundart* durchgeführt wurden. Die Verfasserin stellt ein Verzeichnis jener Termini zusammen, die in der Banater Mundart die Bedeutung „ohnmächtig werden" haben : *ameţi, călfezi, clicni (clefni), fărădui, leşina, licni, lipsi, ozvrăţi, plehăni, picni (pecni, pegni, pemni), prevesti* und *stîlpi*. Gleichzeitig weist die Verfasserin auf das Verbreitungsgebiet der Termini wie auch auf ihr Statut in den verschiedenen Wörterbüchern der rumänischen Sprache hin ; nach Möglichkeit zieht sie auch etymologische Aspekte in Betracht.

Bezüglich des Zeitwortes *leşina*, argumentiert die Verfasserin dafür daß dieses Verb lateinisches Erbgut darstelle, das in der Banater Mundart den ursprünglichen Sinn „sich übermässig ermüden, sich erschöpfen" — Bedeutungen, die es auch im Altrumänischen gibt — beibehalten habe. Der neuhinzugekommene Sinn „ohnmächtig werden", heute verallgemeinert, ist nach Ansicht der Verfasserin, durch den Einfluss der Schriftsprache in die Mundartenübergegangen.

Centrul de Ştiinţe Sociale
Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA LEXICUL DIALECTAL DIN *DLR*. PROBLEME DE ETIMOLOGIE INTERNĂ

DE

VASILE C. IONIȚĂ

Chestiunile aduse aici în discuție aparțin dialectologiei, căci am avut în vedere termeni cuprinși în DLR[1] cu mențiunea „regional" sau cu precizarea „prin Ban[at], Bucov[ina], Mold[ova] etc.", ceea ce înseamnă că elementele de vocabular discutate au un caracter regional (dialectal) și cunosc o arie de răspîndire mai mult sau mai puțin întinsă. Am adăugat termenilor extrași din sursa indicată, notați cu mențiunea „etimologia necunoscută", cîteva cuvinte a căror origine se consideră nesigură, încercînd în felul acesta să probăm cu exemple și argumente justețea etimologiilor presupuse sau, în alte cazuri, să infirmăm supozițiile etimologice. În sfîrșit, am găsit de cuviință să îndreptăm unele etimologii nejustificate.

Așadar, observațiile de față au drept scop principal clarificarea etimologică a termenilor dialectali desprinși din DLR, cu precizarea că am evitat elementele lexicale „obscure", cărora li s-ar putea da explicații etimologice prin împrumut sau calc, explicații de natura etimologiei externe. Dat fiind caracterul restrîns al materialului, impus de faptul că el reprezintă o selecție sumară, o clasificare a termenilor după anumite criterii semantice sau metodologice nu ar fi fost potrivită. De aceea am socotit că cea mai nimerită modalitate de prezentare este evidențierea lor alfabetică, considerațiile de ordin teoretic expunîndu-le la locul adecvat scopului propus.

PÁDIȘ subst. „(Prin Mold., Bucov.) Rugi de zmeură, merișoare, afine, încărcați de fructe". Termenul apare și în varianta *padișă*. DLR (s.v.) menționează „etimologia necunoscută". Plantele preferă anumite locuri (cele cu mai multă umezeală, soluri calcaroase sau argiloase etc.), ele cresc cu predilecție pe coaste însorite sau, dimpotrivă, pe cele umbroase, pe înălțimi sau prin văgăuni ascunse. Cum fiecare loc are un nume comun (generic sau specific) sau poartă nu nume propriu, în funcție de aspectul său, de o caracteristică oarecare etc., apelativul (sau cîteodată chiar și numele propriu al locului) se împrumută plantei respective, care crește pe aceste locuri[2]. Din șirul exemplelor

---

[1] Tomul VIII, părțile I—IV (P — PRESIMȚIRE).

[2] Problema am discutat-o ceva mai pe larg în *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 144—145, iar cu privire la transferurile de sens pe multiple planuri, în volumul apărut în 1985 la Editura „Facla" din Timișoara, *Metafore ale graiurilor din Banat*.

date la locul citat, preluăm unul singur și anume denumirea molidului (Piceea excelsa) : *padină*. Transferul metonimic de la *padină* „loc aproape plan sau ușor scobit (acoperit cu iarbă), aflat pe vîrful unui munte sau al unui deal...“ asupra elementului vegetal caracteristic locurilor este evident. Pentru *padină* (loc de un anumit fel) există varianta *pădie*, iar graiurile sud-dunărene cunosc o formă *pade*[3], mai apropiată de etimonul v. slv. *padĭ*, pe care ar trebui să-l considerăm și etimonul lui *pădie*. Din felul cum grupează DLR pe *padină* și *padie*, într-un articol unic, cu o singură explicație etimologică (bg. *padina*), se poate înțelege că *padie* este o formă creată în interiorul limbii române din *padină*, ceea ce nu se poate admite. Așadar, *pădiș* și *padișă* sînt derivate românești fie din *pădie*, fie din *pade*, existent probabil și în graiurile dacoromâne. Aceste două forme explică și numele topic *Padeș*[4], precum și numele personal *Padea*[5]. Cît despre elementul derivativ *-iș*, folosit frecvent pentru a indica sensuri colective și locale (cf. *tufiș*, *zmeuriș* etc.), acesta se interferează, confundîndu-se chiar, cu suf. *-eș*[6].

PĂGURI s.f. pl. „(Regional ; într-un descîntec) Pistrui (Gherța Mare — Satu Mare)“. Sensul „pistrui“ este dedus din fragmentul de descîntec citat : „Să mă spăl [. . .] / De neguri, / De păguri“. Cuvîntul trebuie pus în legătură cu *pag* care, în forma *peg*, înseamnă prin nord-estul Olteniei, cu referire la oameni, „cu pete de culoare închisă pe față“, și a cărui origine este, după cum consideră DLR (s.v. pag[2]), v. slv. pĕg. Genul (presupus) al termenului (feminin) nu are nici un temei. În ipoteza că ar fi feminin, refăcut, acesta este un **păgură*. Mai credibil este *păg*, *păguri* (de gen neutru deci), ca *neg*, *neguri*, cu care este pus în relație[7]. Oricum, cînd este vorba despre oameni, *păgurile (pegurile)* sau *pag*, cu sensul general „pătat“, explică porecla dată acestora, și nu *pag* „(cal) negru sau roșcat cu pete albe“, sens invocat pentru a explica numele personale *Pagu*, *Peagu*[8], și nici sensul „bălțat“, cu referire la „vitele cu pete albe“[9].

PĂLÓȘTE s.f. „(Prin Ban.) Staul (pentru vite)“. DLR preia termenul din CADE. Nu i se cunoaște pluralul și nici etimologia. Cuvîntul este o variantă formală a lui *polóște* s.f. „(Regional, mai ales în Ban.) Loc (împrejmuit) unde stau vitele și, mai ales, oile la odihnă (după muls) sau unde dorm în timpul verii ; p. e x t. stînă“. Din acest sens de bază s-a dezvoltat înțelesul de „pămînt îngrășat de pe urma excrementelor oilor care au stat mult timp la un loc“ și

---

[3] Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1974, p. 940—941.

[4] Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, unde, la p. 525, pentru *Padea*, *Padeș* (nume topice) se invocă tema slavă *pad-*, cu sensul „a cădea“ și unde, de asemenea, se menționează ar. *pade* „loc șes, pajiște“. Apelativul *pad*, extras din lexiconul lui Porucic, nu este, probabil, un exemplu izolat, ceea ce înseamnă că alături de *pade* a circulat (sau circulă) și *pad*. Pentru disocierea lui *pade* de *padină*, să se vadă în același loc, unde cele două cuvinte sînt tratate separat.

[5] Cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 341 ; Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 349.

[6] Vezi Ov. Densusianu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, 1975, p. 345.

[7] Deși DLR (Tomul VII, Partea 1) nu menționează un pl. *neguri* al lui *neg*, ci doar *negi*, din fragmentul citat este clar că nu e vorba de *negură*, *neguri*, ci de *neg* „excrescență care se formează pe piele“.

[8] Cf. Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie...*, p. 349.

[9] Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 342.

Scanned with OKEN Scanner

care a fost înregistrat în zona Oraviței[10]. DLR consideră că originea lui *poloște* este scr. *pološke* „[stînd] culcat". Așadar, *păloște* se cuvine a fi menționat în cadrul aceluiași cuvînt-titlu, POLOȘTE.

PĂRÁȘ[2] subst. „(Regional) Curătură (în pădure) (Arefu—Curtea de Argeș)". Etimologia acestui cuvînt va putea fi înțeleasă dacă vom avea în vedere următorul aspect. O curătură se face, în principal, pentru lărgirea spațiului cultivabil sau a celui de pășunat, dar și pentru ca, prin defrișare, oamenii să-și procure araci, țăruși, pari etc., necesari pentru adăposturile lor sau ale animalelor, pentru garduri, ocoluri etc. Arboretul unor asemenea curături era bun pentru pari, încît prin adăugarea suf. *-aș*, temei *par*, s-a născut un termen nou : *părâș*. Suf. *-ar* se substituie adesea cu *-aș* nu numai cînd *-ar* derivă nume de agent[11], ci și cînd acesta are valoare colectiv-locală[12]. În situația de față, *-aș* este echivalent cu *-iș*, ca în *prăjiniș* s.n. „(Regional) Arboret tînăr (format din copaci cu trunchiul drept)" (DLR s.v.). Un exemplu de transfer de sensuri de la parte la întreg, de la particular la general etc., ni-l oferă familia de cuvinte grupate sub *tîrs* (*tîrș*) (cf. *a tîrsi*, *tîrsătură* [=curătură], *tîrsină* etc.), asupra cărora nu vom insista aici, acestor cuvinte rezervîndu-le un spațiu de discuție mai amplu[13].

PELȚ s.n. „(Regional) 1. Glastră. 2. Mușcată[1] (Pelargonium)". Ambele sensuri ale cuvîntului provin de la același informator și din același loc (Comloșu Mare—Jimbolia). O primă observație : sensul de bază este de fapt „mușcată (floare ornamentală)" de unde acesta a fost transferat asupra noțiunii de „glastră". Facem afirmația întemeiați pe împrejurarea că *pelț* înseamnă „(pui) de floare" în general, nu numai cu referire la „mușcată", așa cum este cunoscut pe o arie întinsă în jurul Reșiței. Apoi, *pelț* este unul și același cuvînt cu *pilț* subst. „(Regional) Injecție (Giarmata — Timișoara)", al cărui plural nu se cunoaște și pe care DLR îl menționează cu „etimologie necunoscută" și îl compară (nejustificat) cu germ. *Spritze*[14]. În realitate, este vorba de germ. *Pelzer* „altoi" sau *pelzen* „a altoi"[15]. Pe bună dreptate, DLR derivă pe *pielțui* vb. IV Tranz. „(Regional) A vaccina (Pecinișca — Băile Herculane)", din *pilț* + *suf. -ui*. Se ignoră însă polisemia rom. *altoi* 1. Ramură mică detașată dintr-o plantă-mamă, folosind la altoire, 2. Vaccin[16]. De altfel și în maghiară, *oltás* înseamnă deopotrivă „altoi" și „vaccin"[17]. Înainte ca vaccinul să fi fost o practică familiară celor care au stabilit legături analogice între „altoi" și „vaccin", fiind deci îndreptățiți să-i acorde lui *pelț* (*pilț*) ambele sensuri, practica utilizării frunzelor unor plante pentru a obloji răni sau bube era un

---

[10] Cu privire la acest cuvînt și la practica „poloștitului", am insistat mai mult în volumul *Metafore ale graiurilor...* p. 44—46.

[11] Cf. *drumar — drumaș*, *strungar — strungaș* ș.a. Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia*, p. 416.

[12] Vezi lucrarea noastră, *Nume de locuri...*, p. 171 ș.u.

[13] În *Metafore ale graiurilor...*, p. 165—167.

[14] Cf. germ. *Spritze* „seringă" în *Dicționar tehnic german—român*, Editura Tehnică, București, 1966, s.v.

[15] Cf. *Dicționar german—român*, București, 1966, s.v.

[16] Cf. Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București 1982, unde sub *vaccina* se menționează și *a altoi*.

[17] Cf. Kelemen Béla (sub redacția), *Magyar—román szótár. Dicționar maghiar—român* București, 1961, s.v.

lucru obișnuit. Printre aceste plante, *mușcata* era folosită în medicina populară, frunzele ei punîndu-se pe tăieturi și răni[18]. Este posibil ca germ. *Spritze* „injecție" și *spritzen* „a injecta (cu siringa)" să se fi întîlnit, contaminîndu-se, cu *Pelzer*, respectiv *pelzen*, căci o largă răspîndire o cunoaște, în graiurile din Banat, vb. a *spelțui* și subst. *spelț*, fie că este vorba de oameni, fie că se referă la animale, dar mai cu seamă la păsări[19].

PERIȚÉLE s.f. pl. „(Bot. ; regional) Scrîntitoare (Potentilla argentea)". Etimologia dată de DLR (Cf. *pieri*) este doar parțial justificată, căci cuvîntul derivă nu propriu-zis din *a pieri*, ci din subst. *pierit*, întîlnit în sintagma *cel pierit*, denumire populară a sifilisului, cu bogate atestări (DLR, s.v. *pierit*, *-ă*, II. 1). De altfel, *cel-pierit* se numesc două plante din specia Senecio (DLR, s.v., II. 2). Despre *periței* sau *scrîntitoare* se știe că „se folosesc la ceaiuri contra sifilisului"[20].

PERSĂCÉI s.m. „(Bot. ; regional) Canale (Impatiens balsamina) (Bozovici — Oravița)". Al. Borza menționează în dicționarul său, de unde DLR a extras informația, pentru aceeași plantă, denumirile *chersăgei* și *țiersăc*, variante fonetice evidente ale aceluiași cuvînt temă, *piersic*. DLR notează chiar (s.v. *piersic*, 4) : „(Bot. ; regional) Canale (Impatiens b.)", precum și *piersicel*, nume al aceleiași plante, extras din mai multe surse. Așadar, cuvîntul-titlu, socotit cu „etimologia necunoscută", nu este altceva decît pluralul unui diminutiv *piersăcel*.

PIESCIȘTE s.f. „(Regional) Loc, pe coasta unui deal, de unde izvorăște un pîrîu. Com. din Brădișorul de Jos — Oravița", cu accent necunoscut și a cărui origine DLR o consideră, de asemenea, necunoscută. Ne aflăm în fața unui termen colectiv-local, referitor la un anumit element material, care caracterizează locul. Acesta poate fi recunoscut cu ușurință în cuvîntul specific graiurilor din Banat, *pesác* s.n. „(Ban.) Pămînt nisipos ; nisip ; pietriș", cu diverse variante *(peság, pesăc, peséc, perséc*, împrumut din scr. ; cf. *pesak*[21]*). Piesciște*, prin sincopa lui *-ă-*, sau notat greșit de la informator, este echivalent cu *pesăcar* adj. „(Regional) Nisipos (1) (Ghilad — Timișoara)" și cu *pesăcos, -oasă* adj. „(Ban. și prin nordul Transilv., Maram.) Nisipos (1)", ambii menționați de DLR.

PÎRTĂ[1] s.f. „(Regional) Povară mai mică pe care o poartă, pe cap, femeile (Caransebeș). Termenul, preluat din monografia lui L. Costin, nu are o explicație etimologică. În vecinătatea acestui cuvînt, DLR menționează pe *pîrtac* subst. „(Regional) Petic (1) (Uricani)", cu plural necunoscut și pentru care se indică slavonul *prĕtĭ*. În sfîrșit, mai adăugăm pe *pîrtită* s.f. „(Regional) Haină de cerșetor (Ciubăncuța — Dej)", termen, de asemenea, obscur, pentru care DLR menționează „etimologia necunoscută", adăugînd : Cf. *pîrtac*. Este evident că atît *pîrtac*, cît și *pîrtită* sînt derivate ale unui cuvînt apropiat ca formă de *pîrtă*[1] sau chiar acesta, pe care însă DLR nu-l ia în considerație din prudență, căci sensurile lor rămîn (aparent) îndepărtate. Dacă vom avea

[18] Vezi A. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, 1979, p. 159.
[19] De altfel, DLR nu menționează pe *spelț* și nici pe *spelțui*, termeni cu largă circulație în Banat.
[20] Cf. A. Butură, *op. cit.*, p. 212.
[21] Vezi D. Gămulescu, *Elementele de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974, p. 172.

în vedere că poverile mai mici sînt purtate de femeile din Banat și din nord-vestul Olteniei pe cap, acestea folosindu-se de *oglamnic* „o bucată de pînză răsucită în formă de colac, pe care femeile o pun pe cap“[22], vom putea admite legătura dintre *pîrlac* „petic“ și *pîrlă*[1] „greutate ; povară“. Fără îndoială, *pîrlac* și *pîrlită* sînt secundare prin descendența lor derivativă (*pîrlită* presupune chiar un vb **a pîrli* < *pîrlă*, cu sensul de „petic“), iar *pîrlă*[1] „povară“ este secundar prin sensul transferat metonimic de la *pîrlă* „petic ; cîrpă“, care mai întîi va fi însemnat ceea ce se înțelege prin *oglamnic* și abia după aceea „povară (purtată pe cap)“ cu ajutorul *pîrlei* (oglamnicului). În ceea ce privește originea sa slavă, ea este îndoielnică[23], pentru că termenul din graiurile dacoromâne nu este pus în relație cu alți cîțiva termeni din dialectele românești din sudul Dunării. Apropierea ar. *părtală* „zdreanță“ (cf. și *părtál* „zdrențăros“ și *părtălácu* idem)[24], provenit din lat. *quartarius*, în privința formei, dar și a conținutului semantic, de *pîrlă* pe care îl presupunem cu un sens inițial de „cîrpă“ pentru motivele arătate mai înainte), nu este întîmplătoare.

PLOÁPE s.f. pl. „(Regional ; în. e x p r.) *A umbla după ploape* = a pierde vremea degeaba, a umbla după cai verzi (Săpata de Sus — Pitești)“. După ce în DLR se menționează că nu i se cunoaște etimologia, se adaugă : Cf. *ploapă*, considerat variantă a lui *pleoapă*. *Plopă*[1] după cum ne informează DLR, înseamnă „(regional) fructul plopului[1]“. Or, *ploapă* nu este altceva decît *plopă* „fructul plopului“, iar *a umbla după ploape*, dat fiind inutilitatea fructului respectiv, redă ideea pierderii de vreme. Va fi avut influență și bine cunoscuta expresie din basme : „cînd va face plopul mere și răchita micșunele“.

POÁCINĂ s.f. „(Regional) Papuc[1] (I) de lînă ; cipic (Tincova — Caransebeș)“, cu pl. *poácine*, este unul și același cuvînt cu *pacin* s.m. „(Regional ; mai ales la plural) Papuc de casă făcut din cîrpă sau din lînă“ ; înregistrat și *pácin*, cu pl. *pacini*, provenit din germ. *Patschen* (DLR, s.v. *pácin*). Menționăm, de asemenea, că în zona Reșiței cuvîntul circulă sub forma *poácin*, cu pl. *poácini* masculin, cu același sens înregistrat de DLR pentru *poacină* și *pacin*.

PÓINIC adj. „(Regional ; în sintagma) Măr poinic (și substantivat, m.)= varietate de măr[1] cu fructe mari, de culoare verzuie-galbenă, zemoase“ ; accentuat și *poínic* ; menționat și în varianta *poiénic*. Această ultimă formă trădează tema cuvîntului și anume pe *poiană*, fiind vorba de o specie originară (port-altoiul) sălbatică. Forma *póinic* nu este deloc neobișnuită, căci și un diminutiv al lui *poiană* se află înregistrat, *poiniță*. Articolul următor (*posade*, în sintagma *mere posade*) întărește valabilitatea acestei explicații absolut logice.

POSĂDE adj. „(Regional ; în sintagma) *Mere posade* = numele unei specii de mere nedefinite mai îndeaproape“. Nici acestui cuvînt nu i s-a stabilit etimologia, deși legătura lui cu *posadă*[1](4) „(Regional) Curătură (în pădure)“ (DLR, s.v.) este evidentă. În sfîrșit, un sens al lui *posadă*[2] s.f. 1. „(Popular) Pîrghie cu ajutorul căreia se reglează înălțimea pietrelor morii [...] ; bîrnă

[22] Idem, *ibidem*, p. 163.

[23] Autoritatea lui V. Bogrea, cel care îi stabilește etimologia, în DR, IV, 839, pe baza unei singure atestări (*Glosarul* lui Viciu), este insuficientă, căci la data respectivă acestuia îi erau necunoscute *pîrlă*[1], *pîrlită*, precum și termenii aromâni menționați.

[24] În același loc arătat în nota anterioară, Bogrea menționează pe *părtălos*, care în mgl. înseamnă „pestriț, bălțat“ discutat în DR, I, 266 împreună cu *partalincă* „țol, zdreanță“.

de sprijin [...]", comunicat din aria graiurilor bănățene; cf. 2. „(Prin Ban.) Prăjină", sens înregistrat de noi și în zona Reșiței (Țerova), dă prilejul altor observații. În primul rînd, cuvîntul ar fi trebuit evidențiat la *posadă*[1] cu sensul de „curătură", pe care îl socotim originar și a cărui etimologie est scr. *posada*, etimologia lui *posadă*[2], ucr. *posad*, neputînd nici într-un caz justifica pe *posadă* „prăjină", în aria graiurilor din Banat.

PRAGILĂ[2] s. f. „(Regional) Cătare (la pușcă) (Marginea—Rădăuți)", cu accent necunoscut, este nejustificat raportat la *a privi*, ignorîndu-se faptul că, sub *pravilă* (V) „(Învechit)", se dă sensul „cătare (la pușcă)", în expresia *în pravilă*=în poziție de tragere; cf. și *a bate în* (sau *la*) *pravilă*=a trage la țintă. Așadar, *pragilă*[2] se cuvine evidențiat aici, căci nu este decît același cuvînt notat în forma sa cu *v* + *i* palatalizat, într-o arie dialectală unde fenomenul este obișnuit.

* * *

Chiar dacă cele cîteva exemple nu justifică formularea unor concluzii, un fapt rămîne evident. În afară de unele scăpări în gruparea termenilor, cînd n-au fost corelate formele fonetice ale unora și acelorași cuvinte (ca în cazul lui *păloște — poloște, pelț — pilț, persăcei — piersăcel, plopă — ploapă, poacină — pacin* sau *pragilă — pravilă*), în stabilirea etimologiei (interne) a unui cuvînt se are, de regulă, în vedere doar tema și mijlocul derivativ (prefix, sufix), elementele componente (în situația termenilor compuși), anumite cazuri de contaminări sau modificările cauzate de etimologia populară. Acestor mijloace interne ale limbii, care se iau în considerație la stabilirea etimologiei cuvintelor formate pe terenul limbii române, va trebui să li se adauge criteriul semantic de formare a unor noi sensuri, același cuvînt îmbogățindu-și familia semantică. În acest caz acționează transferul metonimic și sinecdotic, metafora și comparația, așa cum s-a putut vedea chiar și din puținele exemple prezentate aici (*padiș, păraș, pelț, periței, pîrtă, poinic, posade*).

OBSERVATIONS CONCERNANT LE LEXIQUE DIALECTAL DU *DLR*. QUESTIONS D'ÉTYMOLOGIE INTERNE

RÉSUMÉ

Il s'agit de quelques mots dialectaux mentionnés dans DLR (Tom VIII, parties I—IV) avec „étymologie inconnue". Pour expliquer leur origine, on propose une analyse en tenant compte de l'évolution sémantique et, notamment, du transfert métaphorique (à une large acception : comparaison, métonymie, synecdoque et métaphore proprement-dite) d'un objet/mot à un autre, au cours de leur évolution.

Ainsi par exemple, *padiș* „petits framboisiers"; etc. s'apparente évidemment à *padină* „lieu plan couvert d'herbe, sur le sommet d'une montagne ou d'une colline", et tous les deux ont une origine commune dans un *pad(e)* conservé en ar. *pade* (<v.slv. *padi*), parce que souvent les noms des lieux se transfèrent sur les objets matériaux, en espèce la végétation caractéristique à ces lieux. De la même manière, on explique (*mere*) *poinice* „sorte de pomme" (cf. *poienic* < *poiană* „clairière") ou *(mere) posade* (cf. *posadă* „lieu défriché"), etc.

Periței (Potentilla argentea), mot mentionné sans étymologie, c'est une plante utilisée comme remède médicamenteux en traitement du syphilis (nommé *pierit* ou *cel pierit*). Donc, le nom de la plante provient de ce nom populaire. De même, *pelț* „pot à fleurs" et *pelț* (Pelargonium), ont une origine commune avec un autre mot *pilț* „piqûre", proprement-dit „vaccin" (cf. allem. *pelzen* „greffer").

Conformément au même principe (du transfert métaphorique), on explique *pîrlă* „petit fardeau porté par les femmes sur la tête", qui a une origine commune avec *pîrlac* „bout d'étoffe" et *pîrlită* „vêtements d'un mediant", si nous tenons compte du fait que les femmes utilisent un bout d'étoffe pour porter les fardeaux sur la tête : premièrement *pîrlă* a signifié „bout d'étoffe", après quoi le sens s'est transféré sur le fardeau porté, etc.

En général, on ignore ces questions d'étymologie interne qui peuvent expliquer beaucoup de mots considérés comme ayant une origine obscure.

Reşiţa, Piaţa 1 Decembrie, nr. 9

FACTORI DE DIFERENȚIERE ÎN GRAIURILE DIN VALEA ȘOMUZULUI MARE (jud. SUCEAVA)

DE

ION–HORIA BÎRLEANU

Cunoașterea în profunzime a graiurilor actuale românești din zonele fărîmițate din punct de vedere lingvistic necesită o cercetare monografică[1], prin care să se urmărească, așezare cu așezare, un teritoriu delimitat de anumiți factori naturali sau lingvistici. Valea Șomuzului Mare, reprezentînd o arie limitrofă între Moldova și Bucovina, este cuprinsă în Podișul Sucevei pe un teritoriu în care sînt concentrate numeroase sate ce s-au fixat în zona de obîrșie a acestui rîu, de-a lungul numeroșilor săi afluenți, sau la vărsarea lui în Siret (vezi harta nr. 1). Fiind în imediata vecinătate a cetății de scaun a Sucevei, această zonă cuprinde, alături de așezări atestate încă din secolele al XIV-lea și al XV-lea[2], și unități demografice mai noi, care s-au constituit de-a lungul veacurilor următoare. Formarea noilor localități a urmat, în esență, modelul străvechi românesc al așezărilor rurale după sistemul „roirii" dintr-un sat „matcă"[3] spre zonele învecinate favorabile constituirii de sate. Multe localități, însă, sînt formate în diverse perioade, mai ales între secolele al XVI-lea și al XIX-lea, în urma aportului de populație românească din Transilvania și Maramureș.

Mișcări de populație pe teritoriul Moldovei și al Bucovinei, deci și al zonei în discuție, s-au produs din cele mai vechi timpuri, fapt ce l-a determinat pe cronicarul Grigore Ureche să scrie : „cîndu păstorii din munți ungurești pogorîndu după vînat au nemerit la apa Moldovei, locuri desfătate cu cîmpi deschiși, cu ape curătoare, cu păduri dese, și îndrăgind locul, au tras pre ai săi de la Maramoroș și pre alții au îndemnat, de au descălicat întăi supt munte,

---

[1] Cf. și Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei R.S. România, București, 1971, p. 106–107.

[2] Cf. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I (1384–1448), de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei R.S. România, București, 1975, p. 42, 44, 55, 57, 80, 81, 88, 106, 112, 134, 155, 180, 182, 276, 305 și 325 ; vol. II (1449–1486), de L. Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Editura Academiei R.S. România, București, 1976, p. 13, 89, 107, 162, 176, 183 și 378 ; vol. III (1487–1504), de C. Cihodaru și I. Caproșu, Editura Academiei R.S. România, București, 1980, p. 53, 55, 130, 338, 473 și 511.

[3] O analiză a acestui fenomen face Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1984, p. 29–36.

mai apoi adăogîndu-să şi crescîndu înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretiul nu i-au hotărît, ce s-au întinsu până la Nistru şi până la mare"[4].

După istorici, procesul emigrării populaţiei româneşti din Transilvania în Moldova şi Ţara Românească cunoaşte, în principal, trei perioade :

1. Începutul secolului al XV-lea, dar şi înainte, pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, o dată cu „legarea de glie" a ţăranilor ;

2. Secolul al XVII-lea, pînă la reforma fiscală a lui Antioh Cantemir (1700) ;

3. Secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea[5].

Emigrările populaţiei româneşti din Transilvania cunosc o perioadă de maximă intensitate în secolul al XIX-lea, continuînd pînă la începutul secolului al XX-lea[6].

Dacă informaţiile istorice ne dau posibilitatea stabilirii localităţilor colonizate cu emigranţi români transilvăneni, cercetările demografice, care în ultima vreme recurg la metode informatico-matematice[7], oferă posibilitatea stabilirii unor raporturi cantitative între vechea populaţie şi cea venită de peste munţi. Pentru modul în care s-au dezvoltat din punct de vedere demografic aşezările rurale din zona Şomuzului Mare, deosebit de interesante sînt datele oferite de recensămînturile populaţiei din anii 1772—1773 şi 1774[8], 1816[9] şi 1913[10]. Compararea cifrelor din tabelul nr. 1, care cuprinde cîteva localităţi din zona cercetată de noi, colonizate cu români ardeleni[11], şi o localitate (Rotopăneşti) în care nu apar particularităţi specifice graiurilor ardelenești, nefiind colonizată, confirmă o intensificare a aportului de populaţie românească din Transilvania şi Maramureş în secolul al XIX-lea.

Pentru a urmări creşterea numărului de locuitori din cadrul unei comune în care aportul de populaţie românească din Transilvania este atestat documentar[12], am ales comuna Preuteşti, unde apar şi particularităţile specifice graiurilor ardelenești de nord-est[13]. Din tabelul nr. 2 rezultă că, dacă la 1774 erau consemnate doar patru localităţi din comună, cu 157 de case, la 1912 apar trei aşezări noi, numărul de familii crescînd la 1099, iar în 1966 mai apar încă două, astfel încît, la nivelul întregii comune, totalul locuinţelor este de 2145

---

[4] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, p. 63.

[5] Această periodizare îi aparţine lui Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XV—XVIII)*, Bucureşti, 1973, p. 16.

[6] Cf. Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 179—195.

[7] Cf. Ecaterina Negruţi, *Despre metodele informatico-matematice în analiza structurilor socio-demografice*, comunicare în cadrul ciclului „Dezbateri istoriografice", seria „Istorie şi matematică", susţinută la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1984.

[8] P.Gh. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, partea I, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, Editura „Ştiinţa", Chişinău, 1975, p. 336—354.

[9] Corneliu Istrate, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Supliment (I), Iaşi, 1979, p. 1—5.

[10] *Dicţionarul Statistic al României, întocmit pe baza rezultatelor definitive ale Recensământului general al populaţiei din 19 decembrie 1913*, ediţie oficială, vol. I, Bucureşti, 1914.

[11] Cf. Ştefan Meteş, *vol. cit.*, p. 71—305.

[12] *Ibidem*, p. 169.

[13] Pentru anii 1816 şi 1966, datele au fost preluate după Ana Niculăiasa şi Mihai Niculăasa, *Zona Fălticenilor*, Editura „Litera", Bucureşti, 1981.

Tabelul nr. 1

Satele	Număr de case la 1774	Număr de familii la :	
		1816	1912
Dolheşti	42	198	522
Hîrtop	15	82	167
Lămăşeni	49	124	239
Manolea	7	56	252
Rădăşeni	98	266	495
Toleşti	12	48	165
Rotopăneşti	28	96	126

Tabelul nr. 2

Satele comunei	Număr de case la 1774	Număr de familii la :		Număr de locuinţe la 1966
		1816	1912	
Preuteşti	54	110	250	241
Arghira	—	—	142	296
Bahna-Arini	—	—	—	30
Basarabi	—	—	204	378
Fundoaia	—	—	—	121
Hîrtop	15	78	167	511
Huşi	60	45	112	215
Leucuşeşti	28	54	104	218
Mînăstioara	—	—	120	135
Total	157	287	1 099	2 145

Tabelul nr. 3

Satul	Număr de case la 1774	Număr de familii la :	
		1816	1912
Buneşti	16	11	14

Urmărind evoluţia populaţiei într-un alt sat din zona Şomuzului Mare, care însă a făcut parte din teritoriile incluse în vechiul Imperiu Austro-Ungar, se constată lipsa creşterii demografice, în condiţiile inexistenţei unor sporuri din afară (vezi tabelul nr. 3).

Scanned with OKEN Scanner

Rezultatele cercetărilor istorice arată că țăranii transilvăneni veniți în Moldova și Bucovina erau stabiliți în sate independente, cu un regim juridic de „slobozie". Atît domnitorii cît și ceilalți proprietari de pămînturi (boierii sau administrațiile mănăstirești) urmăreau atragerea și legarea acestor colonişti de așezările respective, în vederea întăririi lor demografice[14]. Satele de acest tip erau înființate uneori special, alteori se creau de la sine cu populația care fugise din diferite cauze economico-sociale, sau erau doar așezări temporare, sezoniere. În aceste condiții a fost posibilă conservarea în timp a elementelor ardelenești: particularități de grai, port, obiceiuri, tradiții. Dar, în funcție de interesele proprietarilor de terenuri, țăranii transilvăneni erau așezați și în anumite părți ale satelor deja populate, formînd uneori grupuri distincte pînă astăzi[15]. În aceste cazuri, preponderența elementelor etnice moldovenești sau ardelenești, prin numărul și prestigiul purtătorilor lor, a decis, în timp, specificul lingvistic al localităților respective[16].

Așa se prezintă lucrurile în zona Șomuzului Mare, unde elementele transilvănene de nord[17] se păstrează pînă astăzi ca trăsături dominante în unele localități; în altele însă, aceste elemente au influențat numai graiurile moldovenești mai vechi, imprimîndu-le o anumită dezvoltare ce le deosebește de graiurile din jur. Aceste tendințe au acționat în funcție de desimea sau izolarea satelor cu același specific, de numărul și puterea de influență a satelor din jur, de apropierea sau depărtarea de satele mai vechi cu populație moldovenească. Evoluția structurilor lingvistice existente în această zonă, caracterizată prin tendințe opuse (diversificare și uniformizare), este determinată de anumiți factori istorici, sociali, demografici, economici sau culturali[18]. Corelarea faptelor lingvistice cu acești factori facilitează o cunoaștere mai profundă a configurației actuale a graiurilor din zonă, care se conturează ca un teritoriu fărîmițat, cu „microarii" sau „insule lingvistice"[19] mai mari sau mai mici, uneori limitate la un singur sat dintr-o comună.

Pentru conturarea microariilor dialectale existente în această zonă vom prezenta doar unele particularități fonetice, care apar mai frecvent în vorbire și care rămîn, în general, constante, dovedind o anume rezistență la influențele externe. Aceste particularități vor fi raportate și la trăsăturile

---

[14] Cf. Matei D. Vlad, *Asemănări și deosebiri între „slobozitile" și satele de colonizare din Țara Românească și Moldova*, în „Studii. Revistă de istorie", XXV, 1972, nr. 1, p. 141.

[15] În satul *Stroiești*, unii locuitori sînt numiți și astăzi *ungureni*, iar alții *bucovineni*; în satul *Dolhasca*, sînt *ungureni*, *maramureșeni* și *moldoveni*.

[16] Despre raportul ce se poate stabili între zonele de intensă colonizare cu români transilvăneni pe teritoriul Moldovei și Bucovinei și elementele lingvistice specifice, vezi și Ion-Horia Bîrleanu, *Consecințe lingvistice ale mișcărilor de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XXV, 1976, p. 133—142.

[17] O cercetare din perspectivă etno-folclorică a fost realizată de Ion H. Ciubotaru, *Arii folclorice în Moldova: Valea Șomuzului Mare*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XXVI, Iași, 1977—1978, p. 71—96.

[18] Cf. Octavian Nandriș, *Dialectologie roumaine et dialectologie romane: agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, XIII, 1975, nr. 1, p. 11—12.

[19] „Insulele lingvistice" apărute ca urmare a imigrației „ungurenilor" spre Oltenia au fost studiate de Victorela Neagoe, *Insule lingvistice de tip transcarpatic în nordul Olteniei*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 151—163.

Scanned with OKEN Scanner

graiurilor din Bucovina și Transilvania de nord-est[20], dar, în esență, vom urmări relevarea opozițiilor existente în cadrul zonei cercetate de noi.

Aspectul fonetic al graiurilor din valea Șomuzului Mare dovedește că aportul demografic transilvano-maramureșean a avut o perioadă de intensitate mai mare în secolele al XVIII-lea[21] și al XIX-lea, determinînd conservarea unor elemente proprii sau numai o anume influență exercitată asupra graiurilor din jur. Aceste emigrări fiind, în comparație cu alte zone, de dată mai recentă[22], au adus în acest teritoriu, ca de altfel și în Bucovina și nord-vestul Moldovei[23], o serie de inovații care au apărut în graiurile de peste munți după secolul al XVI-lea[24]. Dintre aceste particularități fonetice caracteristice graiurilor transilvănene de nord-est vom urmări în zona Șomuzului Mare doar africatizarea dentalelor ([t], [d] + [e], [i] > [ĉ], [ĝ]) și a oclusivelor palatale ([k'], [g'] > [ĉ], [ĝ])[25]. Aceste fonetisme, relevabile pe aproape întreg teritoriul din valea Șomuzului Mare, cu excepția cîtorva sate (vezi Harta nr. 2), prezintă o anumită inconsecvență de la o localitate la alta, uneori chiar și de la un informator la altul, în ce privește ocurența lor. Se poate aprecia, în funcție de frecvența apariției acestor fonetisme, că în graiurile din zona cercetată de noi este posibilă stabilirea unor concordanțe între localitățile pentru care aportul de populație românească din Transilvania a fost mai intens[26] și prezența și răspîndirea unor trăsături fonetice specifice (ardelenești).

Palatalizarea dentalelor este răspîndită în nordul și nord-estul teritoriului transilvănean, în Crișana și Banat[27]. Redarea oclusivelor palatale [k'], [ǵ] prin dorsopalatalele [t'], [d'] apare într-o zonă ce cuprinde nord-estul Banatului, Crișana și Transilvania, mai puțin partea de sud-est a acesteia din urmă. În

[20] Aceste graiuri sînt numite de Vasile D. Țâra subdialecte de tip bucovinean și transilvănean de nord-est ; vezi *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 361—362.

[21] Din conscripția bejenarilor (1778) aflăm că în curs de 60 de ani (de la 1718 pînă la 1778) s-au așezat în Moldova și Bucovina peste 5 000 persoane ; cf. Ștefan Meteș, *vol. cit.*, p. 169.

[22] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, BIFR XI—XII, Iași, 1944—1945, p. 1—12, numește aportul de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina din secolele al XVIII-lea—al XIX-lea „migrații ardelenești recente" ; cf. și *Istoria limbii române*, Editura „Junimea", Iași, 1980, p. 542—544 și 547—549.

[23] Cf. Adrian Turculeț, *Structura dialectală a graiurilor românești din Bucovina*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XXVI, Iași, 1977—1978, p. 97—120 ; Ion-Horia Bîrleanu, *art. cit.*, p. 133—142 ; Gavril Istrate, *Originea limbii române literare*, Editura „Junimea", Iași, 1981, p. 99.

[24] Palatalizarea dentalelor în nordul Transilvaniei s-a produs după trecerea palatalelor [k'], [g'] la africatele [ĉ], [ĝ], fenomen ce a avut loc în secolul al XVI-lea (cf. Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 459—460 ; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Editura Academiei R.S. România, București, 1968, p. 187 ; Ion Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în „Dacoromania", X_2, 1943, p. 302).

[25] Emil Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania", 73, 1942, nr. 2—3, p. 149—156, arată că pronunțarea [t'] [d'], [n'] a consoanelor [t], [d], [n] + [e], [i] reprezintă o particularitate a graiurilor ardelenești. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 475, menționează că prefacerea sunetelor [k'], [g'], precum și a sunetelor [t'] și [d'] în [ĉ], [ĝ] era realizată în secolul al XVI-lea în Ardeal, în regiunea Bistrița — Năsăud — Alba.

[26] Valea Șomuzului Mare este cuprinsă în zona cu aport demografic transilvănean intens (cf. Ion-Horia Bîrleanu, *art. cit.*, hărțile nr. 1 și nr. 4, p. 139, 142).

[27] Vezi Alexandru Rosetti, *Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie*, în „Bulletin linguistique", X, 1942, p. 122 și Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Editura „Facla", Timișoara, 1975, p. 44—60.

aceeaşi zonă sînt prezente şi formele cu africate [ĉ], [ĝ] (< [k'], [g']), conturîndu-se două arii mai mici: „una la întîlnirea graniţelor dintre Banat şi Crişana şi judeţul Hunedoara şi cealaltă în nordul Ardealului, formată din judeţul Năsăud şi cîteva localităţi învecinate"[28]. Aceste fonetisme sînt atestate şi în Bucovina şi nord-vestul Moldovei, unde formează arii mai mari sau mai restrînse, reprezentînd extinderea trăsăturilor fonetice de tip transilvănean în zona graiurilor moldoveneşti de nord[29].

Tratamentul dentalelor [t], [d] prezintă în graiurile din valea Şomuzului Mare unele deosebiri în privinţa stadiilor de africatizare, conturîndu-se două arii: una mai mare, dinspre nord spre sud, în care africatele secundare apar ca în limba literară [ĉ], [ĝ] (< [t], [d] + [e], [i]), şi una în sudul zonei, la vărsarea Şomuzului în Siret, în care impresia acustică este la unui sunet intermediar între dorsopalatalele [t'], [d'] şi africate, notat [ĉ/t'], [ĝ/d']. Aria nordică cuprinde localităţile Ciprian Porumbescu, Stroieşti, Zahareşti, Vornicenii Mari, Vornicenii Mici, Liteni, Drăgoieşti, Corlata, Lucăceşti, Măzănăieşti, Buneşti, Petia, Hîrtop, Mînăstioara, Ţarna Mare, Grădinile, Şoldăneşti şi Spătăreşti. În această arie, dentalele urmate de sunete palatale apar africatizate în forma [ĉ], [ĝ].

Aria sudică cuprinde localităţile Poiana, Vămeni, Şomuz, Valea Poienei, Gulia, Dolhasca, Corni, Dolheştii Mari, Dolheştii Mici, Arghira, Basarabi, Leucuşeşti, Fundoaia şi Preuteşti. În această arie, africatizarea dentalelor apare în stadiul intermediar [ĉ/t'], [ĝ/d']. Deseori însă, în vorbirea curentă sau în pronunţia unor nume de locuri, pentru aceleaşi sunete apar africatele [ĉ], [ĝ], ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că procesul africatizării dorsopalatalelor este în extindere şi în aceste localităţi. Evoluţia dorsopalatalelor spre africate apare explicabilă din punct de vedere fiziologic pentru că dorsopalatalele sînt într-o mică măsură nişte africate al căror element fricativ este mai slab decît al africatelor [ĉ], [ĝ][30].

În cadrul ariei nordice se conturează două insule mai mici. În prima apar caracteristicile fonetice ale graiurilor moldoveneşti de nord: palatalizarea mutativă a dentalelor (uneori chiar o uşoară palatalizare) [t'], [d'] sau [t^{s}], [d^{s}] (< [t], [d] + [e], [i]); păstrarea oclusivelor palatale [k'], [g']; palatalizarea bilabialelor [p], [b] + [i], [e] > [k'], [g'] sau a labiodentalelor [f], [v] + [i], [e] > [ŝ], [ẑ]. Această insulă cuprinde satele comunei Horodniceni (Boteşti, Brădăţel, Horodniceni, Mihăieşti, Răbîia, Rotopăneşti) şi satul Podeni[31], din comuna Buneşti. O altă insulă cuprinde, spre sud, satele din nord-estul oraşului Fălticeni: Oprişeni, Buciumeni, Rădăşeni, Lămăşeni, Pocoleni şi se încadrează în aria africatizantă. Palatalizarea dentalelor în aceste localităţi apare în faza intermediară notată [t'/ĉ], [d'/ĝ], cu observaţia că, sporadic, în

[28] Ion Pătruţ, *art. cit.*, p. 299.

[29] Repartiţia acestor fonetisme în graiurile din Bucovina a fost urmărită de Adrian Turculeţ, *art. cit.*, pe baza materialului înregistrat pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova şi Bucovina.*

[30] Emil Petrovici, *Graiul caraşovenilor*, Bucureşti, 1935, p. 103. Această idee este susţinută şi de Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 130.

[31] Satul *Podeni*, din com. Buneşti, este format mai recent cu o populaţie venită din satul Bosanci, jud. Suceava. În ultimele decenii, s-au stabilit aici şi locuitori din celelalte sate ale comunei, Buneşti şi Petia, care au adus şi particularităţile lor de grai.

Scanned with OKEN Scanner

vorbirea curentă, apar și africatele [ĉ], [ĝ]. Aceleași stadii ale africatizării dentalelor apar și în localitățile Moara Nica și Moara Carp din nord-estul zonei. Graiul din aceste două sate se diferențiază de întreaga zonă a Șomuzului Mare prin rezultatele palatalizării labiodentalelor [f], [v], care apar ca fricative palatale [h'], [y] și nu ca fricative alveolo-palatale [ŝ], [ẑ], sunete specifice întregii noastre zone. Prezența acestor fonetisme în unele graiuri din nordul Moldovei și Bucovina este considerată de cercetători ca un fenomen arhaic ce le diferențiază și le individualizează[32]. De altfel, G. Ivănescu consideră că graiurile moldovenești de nord care transformă labiodentalele palatalizate în fricativele palatale [h'], [y] sînt dintre cele mai vechi din Moldova, în timp ce graiurile din Bucovina sînt „venite tîrziu din Ardeal"[33].

În cadrul ariei sudice, se conturează o insulă spre sud-estul zonei, formată din localitățile Țoleşti, Manolea, Boura și Valea Bourei, în care apar trăsăturile fonetice specifice ariei nordice [ĉ], [ĝ] (< [t], [d] + [e], [i]). În satul Huşi, din comuna Preuteşti, a fost înregistrată o anume inconsecvență în ce privește africatizarea dentalelor. Situația se datorează prezenței unor locuitori de origine bulgară, stabiliți în acest sat în secolul al XIX-lea[34].

Tratamentul oclusivelor palatale [k'], [g'] urmează, în graiurile din valea Șomuzului Mare, corelația oclusivă palatală—dentală urmată de sunet palatal confundate în același sunet, africată. Aria formată de acest fenomen are un caracter mai unitar în sensul că acoperă întreg teritoriul în discuție cu excepția localităților în care nu apare nici africatizarea dentalelor (Horodniceni, Boteşti, Mihăieşti, Răbîia, Rotopăneşti și Podeni). Prin apariția africatelor [ĉ], [ĝ] pentru oclusivele palatale [k'], [g'], alături de africatizarea dentalelor, s-a întărit poziția acestor africate în sistemul fonetic al graiurilor șomuzene, graiuri în care africatele primare [ĉ], [ĝ] au evoluat spre fricativele alveolo-palatale [ŝ], [ẑ].

Sintetizînd cu ajutorul hărții apariția fonetismelor discutate în graiurile din valea Șomuzului Mare (vezi harta nr. 2), se constată o corelație între păstrarea și răspîndirea caracteristicilor fonetice ardelenești de nord-est și unele zone de intensă colonizare cu români emigrați din Transilvania. Se poate admite astfel, că pentru unele graiuri din nord-vestul Moldovei, și pentru graiurile din valea Șomuzului Mare în mod special, fenomenul africatizării dentalelor urmate de sunete palatale și al oclusivelor palatale s-a manifestat pe fondul existenței unei populații cu vorbitori ardeleni care prin numărul și prestigiul lor au impus celor din jur unele elemente de grai proprii.

Deoarece în graiurile din spațiul șomuzean se constată și deosebiri de la o localitate la alta sau uneori chiar între vorbitorii aceleiași localități[35], putem crede că ele sînt urmarea raportului ce s-a stabilit între locuitorii mai vechi, băștinași, și cei care au adus trăsăturile fonetice discutate de noi, românii ardeleni. Considerînd tendința de răspîndire a africatizării în întreaga zonă ca o tendință internă actuală a graiurilor din această unitate geografică, născută din necesitatea echilibrării sistemului fonologic (pierderea africatelor primare

[32] Vezi și Adrian Turculeț, *art. cit.*, p. 103.
[33] *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 173.
[34] După informațiile localnicilor.
[35] În acest sens, situația întîlnită în satul Podeni este concludentă. În graiul locuitorilor veniți din satul Bosanci nu apare africatizarea dentalelor, în timp ce locuitorii veniți din satele Bunești și Petia rostesc frecvent africatele [ĉ], [ĝ] pentru dentale urmate de sunete palatale.

şi înlocuirea lor cu africatele secundare în urma procesului de africatizare a oclusivelor palatale şi a dentalelor urmate de sunete palatale), dar şi din dificultatea rostirii dorsopalatalelor neconforme cu baza de articulaţie a vorbitorilor moldoveni[36], remarcăm şi influenţele exercitate de limba literară sau de graiurile moldoveneşti din jur.

Localităţile din Valea Şomuzului Mare

1. Stroieşti
2. Moara Nica
3. Zahareşti
4. Ciprian Porumbescu
5. Corlata
6. Drăgoieşti
7. Vornicenii Mari
8. Vornicenii Mici
9. Liteni
10. Moara Carp
11. Măzănăieşti
12. Lucăceşti
13. Răblia*
14. Horodniceni
15. Boteşti
16. Brădăţel
17. Rotopăneşti
18. Mihăieşti
19. Buneşti
20. Podeni
21. Petia
22. Pocoleni
23. Lămăşeni
24. Rădăşeni
25. Oprişeni*
26. Buciumeni*
27. Grădinile*
28. Spătăreşti
29. Şoldăneşti
30. Ţarna Mare
31. Hîrtop
32. Mînăstioara*
33. Preuteşti
34. Fundoaia*
35. Huşi
36. Leucuşeşti
37. Basarabi
38. Arghira
39. Dolheştii Mari
40. Corni
41. Poiana
42. Vămeni*
43. Dolhasca
44. Şomuz*
45. Dolheştii Mici
46. Valea Bourei
47. Boura
48. Manolea
49. Ţoleşti
50. Valea Poienei
51. Gulia

FACTEURS SOCIO-HISTORIQUES DE DIFFÉRENCIATION DANS LES PARLERS DE LA VALLÉE DE ŞOMUZUL MARE (DISTRICT DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

La vallée de Şomuzul Mare représente une aire limitrophe entre la Moldavie proprement-dite et la Bucovine. Outre les localités attestées dès les XIVe et XVe siècles, des villages plus récents se constituent sur ce territoire aux XVIIe—XIXe siècles, peuplés par des émigrants roumains de Transylvanie. La présence de cette nouvelle population a déterminé la pénétration (et la conservation jusqu'à nos jours) de certaines particularités linguistiques propres aux parlers transylvans du Nord-Est, telles que l'affricatisation des dentales suivies de palatales et celle des occlusives palatales.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

[36] Cf. şi Adrian Turculeţ, *art. cit.*, p. 113.

* Indică localităţi desfiinţate şi înglobate la alte sate în 1968.

ZONA ȘOMUZULUI MARE

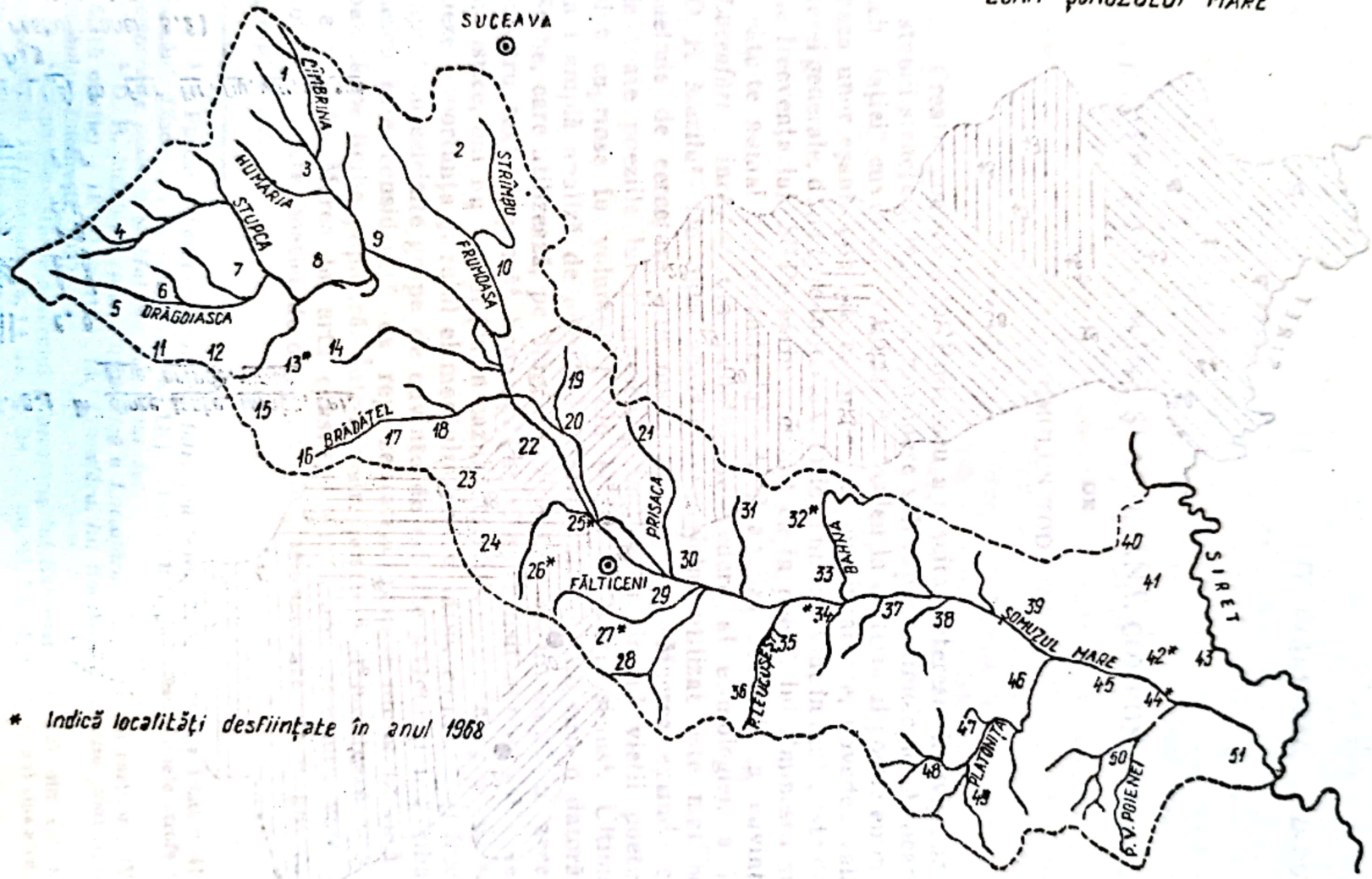

* Indică localități desființate în anul 1968

HARTA 1

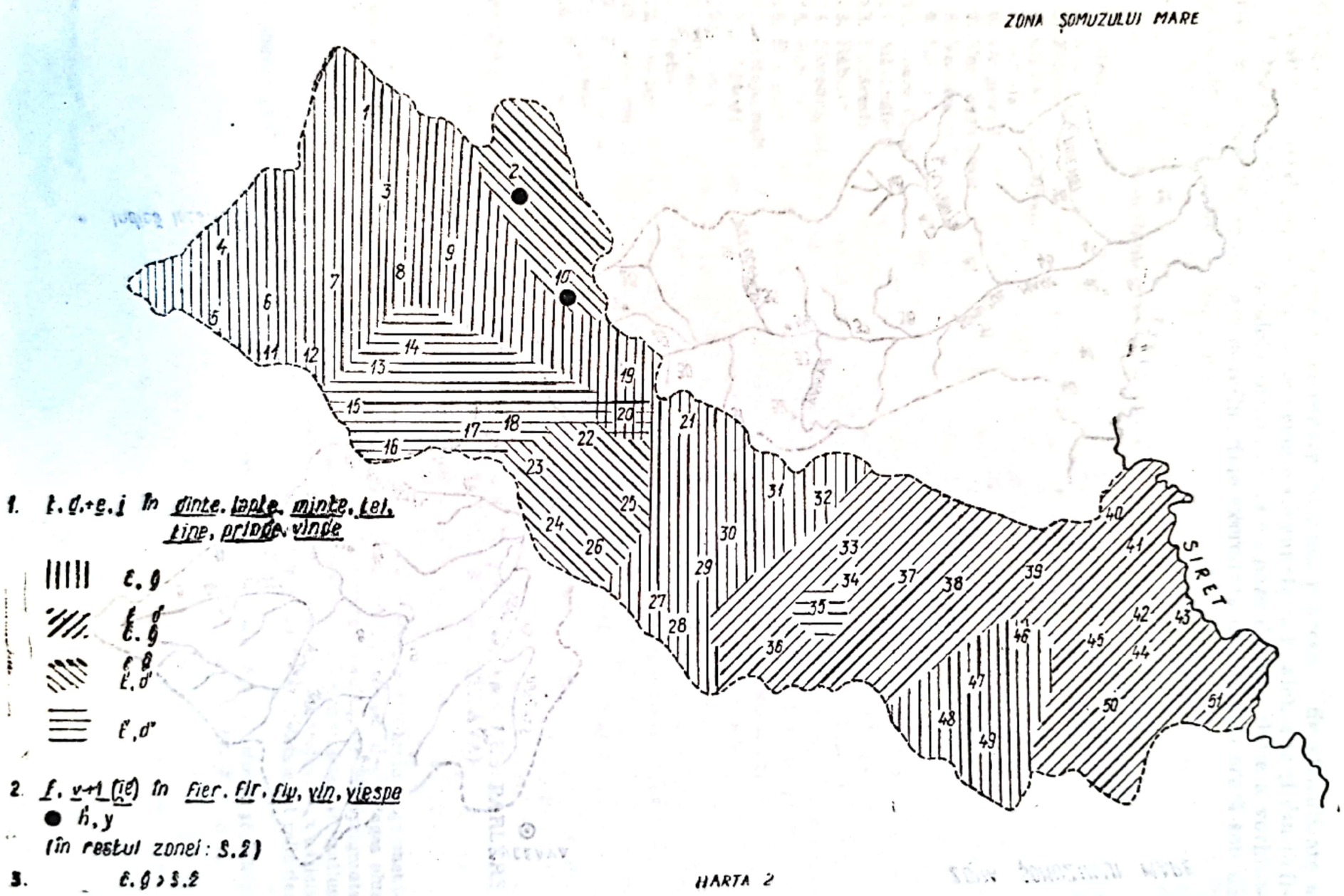
ZONA ŞOMUZULUI MARE
SIRET
1. t, d, +e, i în dinte, lapte, minte, tel, tine, prinde, vinde
ĉ, ĝ
t, d
ĉ, ĝ
ĉ, ĝ
t', d'
t'', d''
2. f, v+1 (ie) în fier, fir, fiu, vin, viespe
h, y
(în restul zonei: S.2)
3. ĉ, ĝ > S.2
HARTA 2

LUCEAFĂRUL ÎN ROMÂNĂ ŞI ARomÂNĂ. COMPONENŢA LEXICALĂ

DE

ROMULUS TODORAN

Creaţia poetică a lui Eminescu a suscitat interesul lingviştilor şi pentru a stabili structura lexicului românesc sub raport etimologic. Aplicarea teoriei „circulaţiei" cuvintelor a lui B. P. Hasdeu la materialul poetic eminescian, pe baza unor eşantioane din ce în ce mai cuprinzătoare, dovedea valabilitatea tezei generale, după care indicele valoric al unui cuvînt în limbă este determinat de frecvenţa lui. S. Puşcariu a arătat că în poezia lui Eminescu sînt strofe alcătuite numai din cuvinte latine[1]. O analiză detaliată a cuvintelor din *Luceafărul*, inclusiv din punctul de vedere al etimologiei, a întreprins D. R. Mazilu[2] De data aceasta, materialul utilizat este mai bogat, iar metoda de cercetare este mai riguroasă[3] D. Macrea extinde cercetarea la toate poeziile lui Eminescu publicate în timpul vieţii poetului, care sînt cuprinse în volumul I din ediţia lui Perpessicius[4]. Ultima şi cea mai amplă analiză de acest fel a lexicului lui Eminescu o datorăm Luizei Seche, care utilizează, pe lîngă poeziile antume, un număr de zece postume şi patru texte în proză[5]. Scopul, de altfel mărturisit, al unor astfel de cercetări statistice, dar nu unicul (ca în cazul lucrării Luizei Seche), a fost să evidenţieze importanţa şi rolul elementului lexical latin, ca număr şi frecvenţă, în raport cu celelalte grupe de cuvinte de diferite alte origini. Limba lui Eminescu este considerată ca reprezentativă pentru limba literară română, bazată pe limba populară. Într-adevăr, poetul întrebuinţează cele mai uzuale cuvinte. Marea lui artă constă în a le acorda acestora valori artistice noi în contexte poetice de o remarcabilă originalitate, care poartă pecetea geniului său.

---

[1] S. Puşcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1920, p. 41 (Academia Română. Discursuri de recepţiune, XLIX). Citează, în acest sens, primele strofe din poeziile *Somnoroase păsărele* şi *Mai am un singur dor*.

[2] D. R. Mazilu, *Expresia lingvistică a Luceafărului*, în „Gazeta cărţilor", IV, 1935, nr. 15 (15 martie) — 16 (31 martie); id., *Luceafărul lui Eminescu. Expresia gîndirii, text critic şi vocabular*, Bucureşti, 1937.

[3] După constatările autorului (*Luceafărul lui Eminescu...*, p. 69), din cele 98 de strofe ale poemului, 13 (şi anume: 6, 14, 18, 25, 28, 58, 60, 66, 70, 81, 83, 85 şi 94) sînt alcătuite numai din cuvinte de origine latină.

[4] D. Macrea, *Circulaţia cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, p. 11—14.

[5] Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, Bucureşti, 1974, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru structura lexicală a textului românesc al *Luceafărului*, cum am amintit, dispunem de statistica lui D. R. Mazilu[6]. Datele stabilite de acest cercetător, din punctul de vedere care ne interesează, se găsesc cuprinse în tabelele de la p. 67, 118 și 120 din studiul său. Din capul locului, ne-a surprins numărul elementelor latine, atît ca unități lexicale, cît și ca frecvență, depășind ceea ce știam din alte statistici ulterioare. Acest fapt ne-a determinat să refacem statistica efectuată de D. R. Mazilu, cu singurul scop de a stabili structura etimologică a lexicului poemului eminescian. Rezultatele noastre nu concordă decît într-un singur caz (numărul total al cuvintelor-text: 1908). Deosebirile, mai mari sau mai mici, se justifică în primul rînd prin metoda de lucru. Repartizarea cuvintelor după origini e făcută în mod diferit. D. R. Mazilu include în grupa cuvintelor latine, slave etc. și derivatele, respectiv compusele din cuvinte cu aceste origini (de ex. : *liniște* e un cuvînt latin, fiindcă provine din *lin* < lat. *lenis* ; *furișa* din *furiș*, de la *fur* < lat. *fur, -em* ; *izvorî* este slav, fiindcă provine din *izvor* < vsl. *izvorŭ* etc.), cîtă vreme, în cercetarea noastră, astfel de cuvinte sînt formații românești — derivate și compuse —, repartizate în grupe separate. În mai puține cazuri, etimologiile pe care le-a avut în vedere autorul menționat sînt fie greșite (ca *oră* < lat. *hora* ; cuvîntul e un neologism latin), fie revizuibile, după cercetările mai noi. În sfîrșit, în unele cazuri, ar putea fi vorba de greșeli de calcul[7].

Rezultatele cercetării noastre asupra componenței etimologice a lexicului utilizat de M. Eminescu în *Luceafărul* sînt cuprinse în tabelul nr. 1[8]. Totalul de 520 de cuvinte distincte se repartizează în 13 grupe, pe origini, și anume:

[6] Vezi nota 2.

[7] Datele stabilite de D. R. Mazilu, cu completarea procentelor, le putem ordona în următorul tabel :

Originea	Cuvinte		Frecvența	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	408	77,12	1 688	88,46
Slave	78	14,74	144	7,54
Grecești	8	1,51	18	0,94
Turcești	4	0,75	4	0,20
Franceze	9	1,70	10	0,52
Maghiare	9	1,70	17	0,89
Albaneze	5	0,94	9	0,47
Creații românești	4	0,75	12	0,62
Origine necunoscută	4	0,75	6	0,31
Total :	529	99,96	1 908	99,95

[8] Sînt necesare cîteva precizări metodologice. În stabilirea datelor statistice, am avut în vedere, ca și alți autori ai unor cercetători similare, *toate* cuvintele cu statut lexicografic, întrebuințate de poet (atît cele „pline", cît și cele „goale"). În privința etimologiilor, am utilizat — critic însă —, pentru română, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), [București], 1975, iar pentru aromână, T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974.

latine, traco-dace, slave, greceşti, turceşti, maghiare, neologisme latine, franceze, onomatopee, compuse, derivate, cuvinte cu origine necunoscută / nesigură şi nume proprii. Dintre toate acestea, grupa cuvintelor de origine latină este cea mai cuprinzătoare, net distanţată de celelalte : 311 cuvinte distincte din totalul de 520, ceea ce reprezintă 59, 80%. Aşadar cuvintele de origine latină însumează 3/5, cu 102 mai multe decît toate celelalte la un loc. Cele de origine slavă, în număr de 53 (10,19%), sînt aproape de şase ori mai puţine decît cuvintele moştenite din latină. Fără importanţă deosebită sînt cele greceşti (6 = 1,15%), maghiare (5 = 0,96%), turceşti (1 = 0,19%) De remarcat sînt cuvintele neologice, latine şi franceze (17 = 3,26%). Îndată după elementul latin se plasează, ca număr, la mare distanţă, derivatele (71 = 13,65%) şi compusele (33 = 6,34%). Se impune precizarea că cele mai multe dintre cuvintele aparţinătoare acestor grupe includ teme de origine latină.

Dacă urmărim grupele de cuvinte sub raportul frecvenţei, se poate constata că, din totalul de 1908 de cuvinte-text, grupa celor de origine latină este în număr de 1521, cu o frecvenţă de 79,71% (frecvenţa medie : 4,89), găsindu-se pe primul loc, la mare depărtare de celelalte. Grupa cuvintelor de origine

Tabelul nr. 1

Luceafărul

Originea	Cuvinte		Frecvenţă	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	311	59,80	1 521	79,71
Traco-dace	3	0,57	4	0,20
Slave	53	10,19	89	4,66
Greceşti	6	1 15	11	0 57
Turceşti	1	0,19	1	0,05
Maghiare	5	0,96	13	0,68
Neologisme latine	9	1,73	13	0,68
Franceze	8	1,53	9	0,47
Onomatopee	3	0,57	11	0,57
Compuse	33	6,34	87	4,55
Derivate	71	13,65	93	4,87
Origine necunoscută	14	2,69	48	2,51
Nume proprii	3	0,57	8	0,41
Total:	520	99,94	1 908	99,93

slavă este de 89, cu o frecvenţă de 4,66% (frecvenţa medie : 1,67). Celelalte grupe : greceşti (11 = 0,57%), maghiare (13= 0,86%), traco-dace (4 = 0,20%), turceşti (1 = 0,05%) sînt nesemnificative, atît ca număr, cît şi ca frecvenţă. Elementele neologice, latine şi franceze, apar în număr de 22, cu o frecvenţă de 1,15%. Derivatele (93 = 4,87%) au o frecvenţă mai mare decît cuvintele de origine slavă, în apropierea lor găsindu-se compusele (87 = 4,55%). Rezultă de aici importanţa deosebită şi rolul covîrşitor al cuvintelor de origine latină în structura lexicală a *Luceafărului* şi, în general, a limbii române.

Frecvența elementelor lexicale de origine latină rezultă și din orînduirea cuvintelor după rang. Dăm, în continuare, lista cuvintelor în ordinea rangului, pînă la rangul 25 (cu 6 ocurențe) inclusiv: **1.** *și* (91)[9]; **2.** *el, ea* (76); **3.** *în* (68); **4.** *de* (66); **5.** *eu, tu* (46); **6.** *fi* (42); **7.** *se, sine* (41); **8.** *un, o* (39); **9.** *să* (37); **10.** *pe* (36); **11.** *cu, din* (32); **12.** *vrea* (29); **13.** *avea* (27); **14.** *meu, mea, nu* (22); **15.** *ce* (20); **16.** *dar(ă)* (17); **17.** *al, a* (16); **18.** *ca*[1] (adv.), *luceafăr, tot, toată* (13); **19.** *cum* (12); **20.** *ochi, veni* (11); **21.** *cer, da*[2](vb.), *mai* (adv. (10); **22.** *a* (prep.), *lume, o* (interj.), *căci, iar* (9); **23.** *mare*[2] (subst.), *privi, tău, ta* (8); **24.** *ca*[2] (conj.), *cînd, la, naște, răsări, spre, vedea* (7); **25.** *față, noapte, rază, sus, trece, coborî, iubi, mîndru, veac, gînd* (6). Examinînd cuvintele menționate mai sus, cu rangul 1—25, se poate observa că, din totalul de 54 de cuvinte, 45 (= 83,33%) sînt latine. Cele slave 3 (= 5,55%), maghiare 1 (= 1,85%), cu origine necunoscută 3 (= 5,55%), compuse 1 (= 1,85%) și onomatopee 1 (= 1,85%). De menționat că cuvintele de origine slavă *(coborî, iubi, mîndru* și *veac)* apar la rangul 25, cu 6 ocurențe, ca și împrumutul din maghiară *(gînd)*. Cît privește cuvintele din celelalte grupe, ele se găsesc la mijlocul și în a doua jumătate a listei: *din* (compus: rangul 11, cu 32 ocurențe), *dară* (cu origine necunoscută: rangul 16, cu 17 ocurențe), *o* (interjecție: rangul 22, cu 9 ocurențe), *căci* (compus: rangul 22, cu 9 ocurențe), *iar* (cu origine necunoscută: rangul 22, cu 9 ocurențe), *privi* (cu origine necunoscută: rangul 23, cu 8 ocurențe). Pentru a avea o imagine globală, vom prezenta repartiția elementelor lexicale la ultimele cinci ranguri: — *rangul* 26 (5 ocurențe)=latine: 21, slave: 1; — *rangul 27* (4 ocurențe)=latine: 27, slave: 1, grecești: 1, neol. latine: 1, compuse: 1, nume proprii: 1; — *rangul 28* (3 ocurențe)=latine: 28; maghiare: 1, compuse: 3, derivate: 3, nume proprii: 1; — *rangul 29* (2 ocurențe)=latine: 60, slave: 9, grecești: 2, neologisme latine: 1, franceze: 1, maghiare: 1, compuse: 4, derivate: 18, cu origine necunoscută: 3, traco-dace: 1; — *rangul 30* (1 ocurență)=latine: 133, slave: 38, grecești: 3, turcești: 1, neologisme latine: 7, franceze: 7, maghiare: 2, onomatopee: 2, compuse: 22, derivate: 55, cu origine necunoscută: 8, nume proprii: 1, traco-dace: 2. Se poate observa de aici că, chiar și la ultimele ranguri, în care se găsesc mai cu seamă cuvintele împrumutate, elementul latin este net predominant, atît ca număr, cît și ca frecvență, în raport cu celelalte grupe.

Existența statisticii lui D. R. Mazilu cu privire la lexicul *Luceafărului* ne-a sugerat ideea de a stabili componența lexicală, din punct de vedere etimologic, a acestei frumoase și reprezentative poezii a lui Eminescu, în variantă aromână. Am considerat că prin aceasta se poate aduce o contribuție la cunoașterea structurii lexicului aromân, avînd, totodată, creată posibilitatea de a fi privită comparativ.

Luceafărul este transpus în aromână de poetul aromân Ioan Cutova și se găsește publicat în vol. M. Eminescu, *Puizii. Ediție românească—aromânească.* Ediție di Chirata Iorgoveanu. *Pri grailu armânescu* di Chirata Iorgoveanu, Ioan Cutova, Coste Guli, George Perdichi, București, Editura „Minerva",

[9] Cifra din paranteză reprezintă numărul ocurențelor.

1981, p. 178–211[10]. Textul din ediţia menţionată, atît în română cît şi în aromână, se află la baza cercetării noastre.

Datele stabilite de noi sînt înscrise în tabelul nr. 2. Se constată de aici că *Luţiafirlu* (varianta aromânească) are 504 de cuvinte, care se repartizează în 11 grupe: latine, slave (v. sl., bg. etc.), greceşti, turceşti, albaneze, româneşti, onomatopee, compuse, derivate, cuvinte cu origine necunoscută / nesigură

Tabelul nr. 2

Luţiafirlu

Originea	Cuvinte		Frecvenţă	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	268	53,17	1 552	78 94
Slave	17	3,37	32	1,62
Greceşti	70	13,88	114	5,79
Albaneze	7	1,38	12	0,61
Turceşti	28	5,55	38	1,93
Româneşti	16	3,17	22	1,11
Onomatopee	2	0,39	7	0,35
Compuse	35	6,94	77	3,91
Derivate	29	5,75	38	1,94
Origine necunoscută	29	5,75	66	3,35
Nume proprii	3	0,59	8	0,40
Total:	504	99,94	1 966	99,94

şi nume proprii. Dintre acestea, grupa cuvintelor de origine latină este cea mai cuprinzătoare. Numărul lor este de 268, cu ceva mai mult decît toate cuvintele din celelalte grupe la un loc. În procente, reprezintă 53,17% din totalul de 504.

[10] Despre această ediţie şi despre alte lucrări similare, vezi Şt. Giosu, *Transpuneri aromâne ale poezitilor lui Eminescu*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (Serie nouă), Secţiunea III. e. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 79–82.

În ultimii ani, asistăm la o adevărată mişcare culturală aromânească, susţinută de aromânii înşişi. S-au publicat antologii de literatură populară şi cultă, în versuri (*Antologie de poezie populară aromână*. Ediţie îngrijită, prefaţă şi transpunere de Chirata Iorgoveanu-Dumitru, Bucureşti, 1976) şi proză (*Antologie de proză aromână*. Selecţie de texte, transpunere şi prezentare de Hristu Cândroveanu, Bucureşti, 1977), o colecţie inedită de folclor (Nicolae Gh. Caraiani, Nicolae Saramandu, *Folclor aromân grămustean*, Bucureşti, 1982) şi reeditarea basmelor aromâne ale lui Pericle Papahagi (sub titlul *Vînătorul cel viteaz şi Frumoasa pămîntului. Basme aromâne*. Transpunere în dacoromână de Mihail Magiari, Bucureşti, 1977). S-a transpus în aromână literatură clasică românească (Ioan Slavici, *Nuvele. Pri graiu armânescu* di A. N. C.-C., München, 1969) şi literatură univesrală (Fraţli Grimm, *Albă ca neaua*, Editura Avdela — Cenad, München, 1969, Biblioteca Fara armânească). Să adăugăm tot aici M. Eminescu, *Luţiafirlu. Pri graiu armânescu* di Ioan Cutova, Editura „Litera", Bucureşti, 1980. De asemenea, se înregistrează creaţie literară cultă (Kira Iorgoveanu, *Steauă di dor. Poeme aromâne*, Bucureşti, 1983). În ultima vreme, funcţiile aromânei se lărgesc prin publicarea mai multor ziare în acest idiom (*Frândza vlahă*, în S.U.A., *Zborul anostru*, în R.F.G., şi *Fara armânească*, în Franţa) şi a unui, deocamdată, modest abecedar bilingv „vlah-englez", în S.U.A., despre care se pot afla mai multe informaţii în „Cercetări de lingvistică", XXIX, 1984, nr. 1, p. 83–84. Se constată din toate acestea o tendinţă de a se extinde rolul şi însemnătatea aromânei, în sensul obţinerii funcţiei culturale.

Dintre cuvintele împrumutate, cum era de aşteptat, mai numeroase sînt cele greceşti, în număr de 70, adică 13,88%, după care urmează cele turceşti, în număr de 28 (= 5,55%), apoi cele slave: 17 (= 3,37%), cele româneşti: 16 (= 3,17%)[11] şi cele albaneze: 7 (= 1,38%). Să reţinem grupele compuselor şi a derivatelor, care însumează 64 de cuvinte, adică 12,69%. În marea lor majoritate, compusele şi derivatele au în componenţă cuvinte de origine latină.

Urmărind frecvenţa acestor elemente, se observă intensa putere de „circulaţie" a cuvintelor de origine latină: cele 268 de cuvinte moştenite din latină au 1552 de ocurenţe, ceea ce, în raport cu numărul total al ocurenţelor, 1966, reprezintă 78,94%, frecvenţa medie fiind de 5,79. Detaşarea elementului latin de elementele împrumutate este evidentă, avînd în vedere că cele slave au o frecvenţă de 1,62%, cele greceşti de 5,79%, cele albaneze de 0,61%, cele turceşti de 1,93%, iar cele româneşti de 1,11%.

Frecvenţa elementului latin, faţă de celelalte elemente, se pune în evidenţă şi prin rangul cuvintelor. Iată cuvintele după rang, pînă la rangul 26 (cu 6 ocurenţe): **1.** *şi* (99); **2.** *el, ea* (89); **3.** *io* (78); **4.** *di* (67); **5.** *si* (conj.) (64); **6.** *hiu* (47); **7.** *tini* (43); **8.** *si* (pron.), *a* (art.) (41); **9.** *tu* (prep.) (39); **10.** *cu* (36); **11.** *vreau* (35); **12.** *pri* (33); **13.** *un,ună* (29); **14.** *nu, ţe* (25); **15.** *dit* (21); **16.** *meu, mea* (19); **17.** *ca* (adv.) (16); **18.** *vin* (vb.) (15); **19.** *ma* (14); **20.** *cî, cum, luţiafir, trî* (13); **21.** *aţel, aţea, (î)n, tut, -ă* (12); **22.** *cînd(u), mutrescu, ocl'iu, tău, ta* (10); **23.** *alas, dau, tra, ţer* (subst.) (9); **24.** *am, amare, la, lume* (8); **25.** *alt, -ă, cadă, (î)nsus, loc, trec* (7); **26.** *aradză, armîn, dor*[1] (subst.), *dor*[2], *duc, faţă, ma* (adv.), *maşi, m(u)şat, noapte, ştiu, ved* (6). Majoritatea covîrşitoare a cuvintelor menţionate, cu cea mai mare frecvenţă, sînt de origine latină. Se repartizează în alte grupe: *ma* (rang 19,14 ocurenţe < gr.), *mutrescu* (rang 22, 10 ocurenţe < sl.), *dit* (rang 15, 21 ocurenţe, compus din *di* < lat. + *tru* < lat.), *(î)nsus* (rang 25, 7 ocurenţe, compus din *(î)n* < lat. + *sus* < lat.; cu origine necunoscută sînt: *trî* (rang 20, 13 ocurenţe), *tra* (rang 23, 9 ocurenţe) şi *maşi* (rang 26, 6 ocurenţe). Cu puţine excepţii, cuvintele împrumutate sînt cuprinse în ultimele poziţii ale rangului (29, 30 şi 31), avînd 3, 2 ocurenţe sau una singură. Şi aici se înregistrează o predominare a cuvintelor de origine latină, care se poate urmări prin raportarea numărului lor la numărul celorlalte elemente. Iată situaţia numerică a grupelor de cuvinte, pe origini, la ultimele trei ranguri: — *rangul 29* (3 ocurenţe) = latine: 28, slave: 1, greceşti: 7, turceşti: 3, româneşti: 1, compuse: 2, derivate: 1; — *rangul* 30 (2 ocurenţe) = latine: 61, slave: 3, greceşti: 10, turceşti: 4, albaneze: 1, româneşti: 3, compuse: 5, derivate: 7, cu origine necunoscută: 9; — *rangul* 31 (1 ocurenţă) = latine: 96, slave: 12, greceşti: 50, turceşti: 21, albaneze: 5, româneşti: 12, compuse: 24, derivate: 21, onomatopee: 1, cu origine necunoscută: 16.

[11] Fiind vorba de aromâna literară, e firesc ca, în cazul necesităţii unor împrumuturi, să se apeleze la româna literară. Cuvintele împrumutate de Ioan Cutova din (daco)română, adaptate fonetismului aromânesc, sînt: *asupra* (187/25, *castel* (181/7), *da* adv. (193/42), *dată* (211/96), *dintîi* (205/81, 209/91), *glunie* (205/83) (fonetismul aromân ar trebui să fie *giunil'e*), *haus* (187/29), *muritor, -toare* (191/38, 191/40), *neacuntinit* (201/66), *neaspus* (185/21, 189/34, 199/60), *nimurire* (191/41, 203/73), *nimuritor* (191/38, 211/98), *singurîtati* (211/96), *teafir* (199/64), *tel'iă* (207/88), *trimburilor* (183/14). (Prima cifră trimite la pagina ediţiei utilizate, iar a doua la numărul strofei.)

În final, se impune o privire comparativă a componenţei lexicului din *Luceafărul / Luţiafirlu*, în română şi aromână, cum rezultă din cercetarea noastră (vezi tabelele 1 şi 2). Mai întîi semnalăm cifre apropiate la totalul cuvintelor distincte : (rom.) 520 — (arom.) 504, şi a cuvintelor-text : (rom.) 1908 — (arom.) 1966. Frecvenţa medie este de 3,66, în textul românesc, şi de 3,90 în cel aromânesc. În ceea ce priveşte grupa cuvintelor de origine latină, observăm că în varianta aromânească sînt 268 (= 53,17%) elemente latine, cu 43 mai puţine decît în varianta românească, în care se întrebuinţează 311 (= 59,80%). Şi într-un caz şi într-altul, cuvintele de origine latină sînt, cum am mai arătat, mai bine de jumătate din total, adică mai multe decît toate celelalte la un loc. De remarcat este concordanţa frecvenţei elementului latin : (rom.) 79,71%, cu 1521 de ocurenţe — (arom.) 78,94%, cu 1552 de ocurenţe. Diferită e situaţia cuvintelor de origine slavă şi grecească. Cele slave sînt mai numeroase în textul românesc (10,19%) şi mai puţine în cel aromânesc (3,37%), avînd o frecvenţă de 4,66% în primul şi de 1,62% în al doilea. Situaţie este inversă în cazul cuvintelor greceşti. Ele sînt mai multe în textul aromânesc (13,88%, cu o frecvenţă de 5,79%) şi într-un număr mai mic în textul românesc (1,15%, cu o frecvenţă de 0,57%). Cu aproximaţie, se poate observa, pe baza lexicului din *Luceafărul / Luţiafirlu*, că importanţa elementului grecesc în aromână este similară, sub raport cantitativ, cu cea a elementului slav în română.

Din datele stabilite de noi privind componenţa lexicală a poemului eminescian, în cele două variante, se desprind cîteva constatări : a) marea importanţă a elementului latin, atît în (daco)română, cît şi în aromână, evidenţiată de numărul cuvintelor de origine latină şi de frecvenţa lor ; b) caracterul romanic şi românesc al celor două idiomuri ; c) locul marginal pe care îl ocupă celelalte grupe de elemente (slave, greceşti, turceşti, maghiare etc.), atît în structura lexicului (daco)românei, cît şi în cea a aromânei ; d) cercetarea noastră, deşi utilizează material lingvistic literar, permite o apreciere globală a lexicului aromânesc din perspectiva componenţei sale istorice[12].

„LUCEAFĂRUL" EN ROUMAIN ET AROMAIN. LA COMPOSITION LEXICALE

RÉSUMÉ

En appliquant la méthode statistique, l'auteur établit la composition lexicale du poème d'Eminescu, dans l'original roumain, aussi bien que dans la variante aroumaine. Les données présentées mettent en évidence la grande importance de l'élément lexical d' origine latine, qui réside dans le nombre et dans la fréquence des mots de cette origine, en rapport avec les mots slaves, grecs, turcs, etc. Quoiqu'on utilise un matériel linguistique littéraire, la recherche entreprise permet une appréciation globale du lexique aroumain en ce qui concerne sa composition lexicale.

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

[12] O contribuţie similară, înregistrată de bibliografia dialectului aromân, este cea a lui D. Şandru, *Cu privire la structura lexicală a aromânei*, în *Actele celui de-al XII -lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, I, Bucureşti, 1970, p. 1 017—1 024.

DOUĂ TRANSPUNERI AROMÂNE ALE *GLOSSEI* LUI EMINESCU

DE

ŞTEFAN GIOSU

1. Opera poetică a lui Mihai Eminescu s-a bucurat, cum era şi firesc, de atenţia unor poeţi aromâni, care au transpus-o, în parte, în dialectul lor. Începutul l-a făcut George Perdichi în 1940 cînd a publicat o plachetă cuprinzînd *Luceafărul* în întregime şi ultima parte a poemului *Călin (File din poveste)*[1]. O culegere mai amplă de transpuneri, cuprinzînd 23 de poeme, publică în 1980 poetul Ioan Cutova[2]. Un an mai tîrziu apare un volum colectiv de transpuneri, *Puizii*[3]. Pentru preţuirea de care se bucură Eminescu în rîndul

---

[1] George I. Perdichi s-a născut în 1913, în oraşul Perivoli, din Munţii Pindului. Şcoala primară a făcut-o în localitatea natală iar liceul la Grebena. Studiile universitare le-a urmat la Bucureşti, fiind licenţiat al Facultăţii de Litere şi Filozofie.

A publicat, mai întîi, *Grailu a gianlui grai di moarti* (*Poezii*), Bucureşti, Tiparul Universitar, 1939, cu o prefaţă de N. Batzaria (în legătură cu acest volum, vezi Al. Husar, *Un poet din Munţii Pindului*, în „Decalogul", V, 1940, nr. 116 din 15 iunie, p. 6—7), apoi placheta amintită, intitulată *Luţeafirlu şi Numta-al Şumbă*, Tiparul Universitar, Bucureşti, 1940. Poemul *Luţeafirlu* se va publica şi postum (poetul s-a stins din viaţă în 1957, în S.U.A.), în culegerea de transpuneri din Eminescu intitulată *Puizii*, Editura „Minerva", Bucureşti, 1981, la care mai colaborează Chirata Iorgoveanu, Ioan Cutova şi Costa Guli. În afară de *Luţeafirlu*, mai apar aici alte douăsprezece transpuneri ale lui George Perdichi, între care şi *Glossa*. Tache Papahagi a folosit, la îmbogăţirea *Dicţionarului dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua, Bucureşti, 1974, şi 39 de pagini dactilografiate de transpuneri făcute de George Perdichi (vezi p. 1 394) sub titlul *Măril'ea al Eminescu : poeme*. Informaţii despre aceste pagini găsim în *Bibliografia Mihai Eminescu (1866—1970)*, volumul I, *Opera*, Editura Academiei R.S. România, Bucureşti, 1976 p. 118, nr. 1128 (vezi şi p. 106, nr. 1 012). Aflăm din această *Bibliografie* că *Măril'ea al Eminescu : poeme* conţine şi alte transpuneri decît cele din volumul *Puizii* amintit mai sus.

[2] Ioan Cutova s-a născut în 1919 în oraşul Veria. A urmat clasele primare la şcoala din oraşul natal iar cele gimnaziale la Liceul român din Grebena. A absolvit liceul în 1940, la Tîrgu-Mureş. Studiile universitare le-a făcut la Bucureşti, fiind licenţiat al Facultăţii de Litere şi Filozofie. A fost profesor de limbă română şi limbă latină în oraşele Năsăud şi Bistriţa.

Este autorul volumului de versuri *Cerc vicios*, apărut în 1945, obţinînd premiul Editurii „Forum". A publicat în „Arhiva Someşană. Studii şi comunicări" (1973—1974, nr. 2), editată de Muzeul din Năsăud, articolul *Andrei Mureşanu în conştiinţa lui Eminescu* iar în revista „Samus" (vol. III, 1982), editată la Dej sub egida Comitetului de Cultură şi Educaţie Socialistă al judeţului Cluj, articolul *Vlăhia în folclorul aromân*. În 1980 a publicat, la Bucureşti, în Editura „Litera", volumul *Luţiafirlu*. Cele mai multe dintre transpunerile de aici vor apărea şi în volumul *Puizii* (vezi mai sus, nota 1), unde mai adaugă şi altele. A colaborat cu Hristu Cândroveanu la volumul *Trei balade aromâne*, Editura „Facla", Timişoara, 1985. În acelaşi an a publicat volumul *Finarea al Diogen. Stihuri armâneşti*, Editura „Litera", Bucureşti. A mai predat Editurii „Eminescu" un volum de versuri, *Curuna toamnăl'ei*. Are în pregătire un volum de proză, intitulat *Ună bană di om* (= O viaţă de om).

[3] Vezi mai sus, nota nr. 1. Vom folosi pentru acest volum sigla *P*.

Scanned with OKEN Scanner

poeților aromâni sînt semnificative și cele două poezii intitulate, ambele, *Al Eminescu*, semnate una de Hristu Cândroveanu[4], cealaltă de Kira Iorgoveanu[5].

Cîteva poeme ale lui Eminescu au cîte două transpuneri în dialectul aromân. Am aminti aici *Luceafărul*, *Glossa*, *Sara pe deal*, *La steaua*, *Lacul*, în transpunerile lui George Perdichi și Ioan Cutova, *Sunt ani la mijloc*, *De vorbiți mă fac că n-aud*, *După ce altă vreme*, transpuse de Ioan Cutova și Kirata Iorgoveanu. Lectura paralelă a acestor variante aromâne este foarte instructivă, cititorul putînd să-și dea seama mai bine de valoarea fiecărei transpuneri în parte, de efortul poeților aromâni de a exprima în graiul lor matern, arhaic și cu un lexic mai sărac, mesajul poetic, eminescian. Poetul Ioan Cutova mărturisește de altfel : „Știam că iaste greu, că grailu nă iaste ftoh tra-s poți s-lu nvești pri cama marle puet român tu straṅe armânești...“[6]. În legătură cu caracterul arhaic al dialectului aromân, și, implicit, cu posibilitățile de exprimare în general pe care le oferă acest idiom, ni se par foarte semnificative ultimele două strofe din poezia *Grailu armânescu* din volumul *Steauă di dor* de Kira Iorgoveanu (p. 8—9) :

„Surărli-a meali, adzî-avdziți-ș mări, / Nu caftu ninga voi s-mi-aridipsescu ! / Aveț mași straṅi hrisusiti, -și hări, / Io, nica vecl'i straṅi ńi-alixescu // Ș-di-aoa și-nclo io nica va-ńi li portu / C-așî ńi-u scrisa tu-a mea greauă soarti : / Ti-a mea duńeauă eta rută s-hiu : / Cîmeașea ei di numtă, ma ș-di moarti !“[7].

2. În comentariile care urmează vom avea în vedere *Glossa* lui Eminescu așa cum apare ea în *P*, în ambele transpuneri[8].

Poemul acesta a apărut însă în transpunerea lui Ioan Cutova și în *L*. Este firesc să ne punem, mai întîi, întrebarea dacă există vreo modificare la republicarea *Glossei* în *P*. Sub aspect ortografic, constatăm trei modificări. Cuvîntul *tot* din prima strofă, din versul *Tule-s vecl'i ș-nou* **tot** *iaste* (*L* 38) devine acum, ca în alte locuri, *tut* (*P* 227), formă mai frecventă la aromâni decît prima. În strofa a doua citim în *L* 38 **T**-*urecl'i vîzură multă*, în *P* 227 *Tu urecl'i vîzură multă*, cu o silabă în plus. Numai prima formă aparține lui *IC*. În *L*, în prima strofă apare *țe* și *ți* (**Țe**-*i arău...* ; **Ți** *i chimă...*). În *P* se folosește numai forma *țe*. Dacă avem în vedere toate transpunerile, constatăm destul de multe diferențe între *L* și *P*, o dovadă că nu există încă norme ortografice stabile : *ațeale*, *steale*, *vreare* etc. în *L* 22, *ațeali*, *steali*, *vreari* în *P* 179. La fel, *necă*, *macă* (*L* 29), *caftă*, *tră* (*L* 32) au în *P* 195,203 formele *necî*, *macî*, *caftî*, *trî*. Îngrijitoarea volumului de *Puizii* l-a păstrat însă pe *e* neaccentuat în *Glossă*, întocmai ca în *L*. În schimb, în ultimele strofe din poemul *Luțiafirlu*, de exemplu, apare nu numai *i*, cum am văzut mai sus, ci și *e*

[4] Vezi *Antologie lirică aromână*, selecție de texte, transpunere și cuvînt înainte de Hristu Cândroveanu, Editura „Univers“, București, 1975, p. 268—269.

[5] Vezi Kira Iorgoveanu, *Steauă di dor*, Editura „Minerva“, București, 1983, p. 43.

[6] Vezi *Luțiafirlu*, Editura „Litera“, București, 1980, p. 5. Vom folosi pentru acest volum sigla *L*.

[7] Surori ale mele, azi renumite și mari, / Nu caut să mă așez lîngă voi ! / Aveți numai straie aurite și virtuți, / Eu încă mă îmbrac cu vechi straie / / Le voi purta și de aici încolo / Căci așa stă scris în greaua mea soartă : / În lumea mea viața totată să fiu : / Cămașa ei de nuntă, dar și de moarte.

[8] Vom folosi, adesea, cînd ne vom referi la aceste două transpuneri, siglele *GP*, *IC*.

(pteare, amare, moale, goale — *P* 183). Revista „Zborlu a nostru", care apare în R.F.G., preconizează organizarea, cu sprijin UNESCO, a unui congres „tri scrierea armânească"[9]. Nici publicaţiile „Fara armânească", „Frândza vlahâ", prima editată în Franţa, cealaltă în S.U.A., nu folosesc o ortografie unitară.

Singura modificare esenţială făcută de Ioan Cutova la republicarea *Glossei* în *P* este în versul *În prezent le-avem pe toate*, căruia îi corespunde în *L* 39 *Tu* **stighmia-**aestă-acreaşte iar în *P* 229 *Tu* **minuta-**aestă-acreaşte. În dialectul aromân „cuvîntul *prezent* nu are echivalent", precizează Ioan Cutova. În dialectul dacoromân *prezent* este un neologism latin *(praesens, -tis)* sau francez *(présent)*. Noţiunea aceasta este exprimată curent în dialectul aromân prin *minut, minută* (< it. *minuto)*. Se mai foloseşte şi *stighmie* „moment" (< gr. στιγμή). Este vorba, aşadar, nu de vreo schimbare din motive semantice, ci de renunţarea la un grecism în favoarea unui cuvînt de proveniență latină.

În ceea ce priveşte *Glossa* în transpunerea lui George Perdichi, este necesar să înlăturăm, mai întîi, cîteva erori strecurate la corectură. Versurile *Tine-arateea-ţi minduire / Ca nă zighă... s-nu si-ncl'ină* au sens clar numai dacă citim *ţine* în loc de *tine* (= Ţine recea-ţi gîndire / Ca o balanţă... să nu se încline). Versul *Te dispune ş-ţe s-alină* trebuie citit **Ţe dipune** *ş-ţe s-alină*, adică „Ce urcă şi ce coboară". De altfel, în dialectul aromân nici nu există cuvîntul *dispun*. La fel, *Va ti-antreabă totna-arăil'i* trebuie citit *Va ti-***antreacă** *totna-atrăil'i*. În sfîrşit, apare *urdzăse* în loc de *urdzăso*: *Ţe ş-***urdzăse** *şulundă bană* (= Care-şi fac o viaţă mizerabilă).

3. Cele mai multe dificultăţi la transpunerea în dialectul aromân a *Glossei*, de altfel ca şi a celorlalte poeme eminesciene, sînt de ordin lexical. Particularităţile fonetice, gramaticale nu constituie impedimente pentru cititorul dacoromân mai ales dacă este familiarizat cu limba veche. Să reproducem, spre exemplificare, strofa a patra, mai întîi în transpunerea lui George Perdichi:

„Dzî ci ti-afli la un theatru / Ş-faţi sirghiane cu mutrita- / S-gioacă un cu făţi trei-patru / Tine tut va-l'i vedzi ursita / V-aledzi hări ş-cusuri di-a omlui / Pling, aris, tinie, -arşine / Ş-va ti-anveaţă limba-a nomlui / *Vrei tr-arău, vrei bun tri tine*".

Reţinem, astfel, cuvintele *sirghiane* „distracţie" (cf. gr. σεργιάνι „plimbare"), *mutrită* „privire" (vezi *mutrescu* < v. al. *motriti* „a privi"), *hare* „farmec, virtute" (< gr. λάρις), *tinie* „onoare" (< gr. τιμή), *nom* „lege" (< gr. νόμος). Iată acum transpunerea lui Io an Cutova:

„Mîrindalui ca la theatru / Si-ni ti vedz tu lumea mare; / S-gioacă unlu şi pri patru / Află-i ţini a lui hare. / Şi di plîngu i s-acaţă, / Ţine-te tu cohe tine, / Ş-dit turlia lor anveaţă / *Ţe-i arău şi ţe i ghine*".

Aici sînt de semnalat *mîrescu* „privesc"[10], din nou *hare*, apoi *cohe* „colţ" (< gr. κόχη), *turlie* „fel" (< tc. *turlu*).

---

[9] Informaţia ne-a comunicat-o poetul Ioan Cutova. Citatele fără vreo referire bibliografică sînt din scrisorile pe care le-am primit de la poet, care a avut bunăvoinţa să ne dea şi unele date biografice şi bibliografice, folosite de noi la redactarea notelor nr. 1 şi 2.

[10] *Mîrindalui* (gerunziul de la *mîrescu*) este o formă sincopată (vezi mai sus *mutrită*), foarte frecventă în aromâna sudică.

Cititorul poate constata, înaintea oricărui alt comentariu, că varianta a doua este mai apropiată de original.

Cîţiva dintre termenii folosiţi în cele două transpuneri ale *Glossei* ne reţin atenţia în mod deosebit. Să începem cu titlul poemului. Ambii poeţi au păstrat cuvîntul *glossă*, inexistent în dialectul aromân. El trebuie considerat, aşadar, un dacoromânism. Deşi cuvîntul acesta este, la origine, grecescul γλῶσσα, el „n-a pătruns în literatura greacă". În dacoromână termenul a putut pătrunde din latină, germană, franceză sau italiană.

Din primul vers al poemului lui Eminescu reţinem cuvîntul *vreme*, unul dintre acei „termeni fundamentali pentru universul liric eminescian[11]". Cuvîntul acesta, care face parte din vechiul fond lexical românesc, nu este cunoscut în dialectul aromân, încît versul amintit este transpus astfel de cei doi poeţi: *Oara treaţe, oara vine (GP), Chiro treaţe, chiro vine (IC)*. Pentru noţiunea de „timp", alături de *chiro*, termen foarte des folosit, dicţionarele mai semnalează *vahte* (< tc. *vaqt*) *şi văcîte* (< tc. *vaqut*). Aceste două cuvinte sînt însă „aproape necunoscute de marea masă aromânească". *Oară* (< lat. *hora*) a dezvoltat în aromână, singur sau în anumite locuţiuni, numeroase sensuri. Tache Papahagi enumeră 19 accepţii : oră, ceas (pendulă), timp, moment, în curînd, uneori, niciodată, devreme, atenţie etc.[12]. În ciuda vechimii sale, termenul *oară* „nu-l poate înlocui pe *chiro*", probabil din cauza polisemantismului său. *Chiro* < gr. χαιρός) înseamnă „timp[13], vreme" : „nu-i *chirolu* di nă oară" (= nu-i timpul de altădată) ; „ca trî *chiro* urît" (= ca pentru vreme rea)[14]. *Chiro* a fost preferat în cea de a doua transpunere a *Glossei* deoarece este cunoscut peste tot şi este cel mai potrivit echivalent pentru a exprima „curgerea veşnică a timpului"[15], „desfacerea de vremelnic"[16], succesiunea continuă, inevitabilă, infinită a „fenomenelor trecătoare"[17] şi deci „conştiinţa inconsistenţei lumii"[18]. George Perdichi preferă termenul *oară* „pentru a ocoli un cuvînt de origine grecească". El îl foloseşte însă cu formă articulată deşi, pentru a respecta întreaga semnificaţie a versului eminescian, putea spune *Oară treaţe oară vine*. Eminescu însuşi a renunţat la varianta, prima de altfel, în care apărea *vremea*[19]. În toate celelalte variante poetul a folosit numai *vreme*[20] Forma *chiro* (nu *chirolu* !) este, aşadar, întrebuinţată în primul rînd pentru păstrarea întocmai a ideii din versul eminescian şi numai în al doilea rînd din necesităţi prozodice.

Versul *Ce e val ca valul trece* apare în prima transpunere cu forma *Ţe i vimi, ca vimtu treaţe..*, în cealaltă *Ţe i chimă ca ea treaţe*. În dialectul aromân nu există cuvîntul, de origine slavă, *val*. Dintre termenii existenţi pentru a

[11] Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Editura „Junimea", Iaşi, 1979, p. 254.
[12] Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *oară*.
[13] În dialectul aromân nu s-a păstrat cuvîntul *timp*, de origine latină. S-a păstrat însă *timpuriu* (< lat.* *temporivus*), avînd funcţie adjectivală şi adverbială.
[14] Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *kiro*.
[15] Grigore Scorpan, *Mihai Eminescu. Studii şi articole*, ediţie, bibliografie şi indice de nume de Virgil Andriescu, *Introducere* de G. Ivănescu, Editura „Junimea", Iaşi, 1977, p. 168.
[16] D. Caracostea, *Arta cuvîntului la Eminescu*, Institutul de Istorie Literară şi Folclor, Bucureşti, 1938, p. 255.
[17] Grigore Scorpan, *ibidem*.
[18] George Popa, *Spaţiul poetic eminescian*, Editura „Junimea", Iaşi, 1982, p. 83.
[19] Vezi L. Gáldi, *Stilul poetic al lui Eminescu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964, p. 363.
[20] Elaborarea *Glossei* „a trecut prin patru faze" (L. Gáldi, *ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

denumi această noțiune, *IC* s-a oprit la *chimă* (< gr. κῦμα), cuvînt „foarte viguros în aromână", sinonimele *undă*, *tălaze*, *dalgă* (< tc. *dalgha*) fiind considerate nesatisfăcătoare aici. George Perdichi a apelat la un cuvînt de origine latină, care însă avînd sensul de „vînt", diferit deci de cel al termenului *val*, modifică ideea exprimată de Eminescu.

Versul *Cu un cîntec de sirenă* este transpus astfel: *Cu cîntări ți-aung cu ńiare (GP), Ca un cîntic di bugdană (IC). Bugdană* înseamnă „(fată) chipeșă, mîndră". Termenul *sirenă* „nu există în aromână sau cel puțin n-a fost niciodată folosit în scris". Cuvîntul, la origine grecescul σειρήνα, este în dacoromână un neologism (lat. *siren, -enis*, fr. *sirène*, ital. *sirena*). O mărturisire a lui Ioan Cutova este semnificativă, căci poetul așază oarecum cuvîntul *sirenă* alături de termenul *glossă*: „Acum însă, dacă aș transcrie *Glossa*, l-aș folosi fără teama de-a fi considerat grecism sau dacoromânism, ci pur și simplu, un împrumut firesc, fenomen ce se petrece în fiecare limbă".

Alt cuvînt care reține atenția este *mască* din transpunerea lui George Perdichi: *Cu soi-soi di fățî ș-di măști* (= Cu fel de fel de fețe și de măști). La Eminescu: *Pentru masca fericirii*. Versul acesta este transpus astfel de Ioan Cutova: *Tră a banîl'ei ghineață* (= Pentru a vieții fericire). Cuvîntul *mască* nu există în dialectul aromân. Folosindu-l, George Perdichi a făcut un împrumut din dacoromână.

Să ne oprim și la cuvîntul *gamă* (din versul *Alte guri, aceeași gamă*), care lipsește în dialectul aromân. De altfel, în general, terminologia muzicală aromână este săracă. Cuvîntul *gamă*, deși răspîndit în mai multe limbi (în româna literară el vine din fr. *gamme*, ital. *gamma* etc.)[21], nu a fost împrumutat în nici una din cele două transpuneri. Cuvîntul a fost evitat, precizează Ioan Cutova, din cauza omonimiei cu grecescul γαμα (imperativul de la γαμειν, cuvînt obscen[22]), cu numele literei grecești γ (*gamma*), poate chiar și cu cuvîntul aromân *gamă* „fălcare", deși acesta nu are circulație. Cei doi poeți transpun, de aceea, versul amintit, astfel: *Alte boți, a noastră-i xeană — GP* (= Alte voci, a noastră-i străină), *Alte guri, idźhia fluiară — IC* (= Alte guri, același fluier). Îndepărtarea de versul lui Eminescu se datorește necesităților de rimă: *xeană — bană, fluiară - aspară*. Să reluăm versurile, două cîte două: *Alte boți, a noastră-i xeană... / /... S-nu-ai nădii, ne fricî-n bană; Alte guri, idźhia fluiară... / ... Dip țiva și nu ți-aspară.*

O dificultate, sub aspect lexical, a prezentat, la transpunere, și versul *La izbîndă făcînd punte*. Nici termenul *izbîndă* nu există în dialectul aromân. Cuvintele *azvindzire, anixire*, însemnînd „învingere", și unul și celălalt, „sînt palide" și nu acoperă sensul lui *izbîndă* din versul lui Eminescu iar *niche* „victorie", întrucît a intrat într-o puternică coliziune omonimică cu *niche* „chirie" nici „nu mai este folosit de aromâni". Dificultatea este soluționată în chip diferit în cele două transpuneri. La *GP* citim, astfel, *Oamiń ți la greu s-fac ș-punte*. Poetul folosește, în mod surprinzător, cuvîntul *greu*, schimbînd, astfel, înțelesul versului, căci între *greu* și *izbîndă* nu există nici o legătură semantică.

---

[21] Acest cuvînt își are originea în numele literei grecești γ cu care muzicianul italian Guido d'Arezzo (secolul XI) a denumit prima notă muzicală și care apoi, prin extensiune, va fi folosit ca nume pentru întreaga serie de note (vezi Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Casablanca — Paris, 1957, tome troisième, p. 234, s.v. *gamme*).

[22] În greceşte „gamei muzicale" i se spune κλῖμαξ „scară".

Aşadar în versul din varianta aromână amintită nu mai poate fi vorba de „vanitatea poftelor omeneşti“[23]. În cealaltă transpunere versul acesta devine *Că fac la mîriľe punľe*, substantivul *mîriľe* „mărire“ acoperind în chip satisfăcător sensul lui *izbîndă*.

4. *Glossa* lui Eminescu, „testo esemplare“ [24], cuprinde „o filozofie a omului şi a lumii“ [25]. Ea este „un fel de monolog interior, este meditaţia poetului“ [26]. *Glossa* este, mai mult decît alte poeme ca *Odă în metru antic*, *Cu mine zilele-ţi adaugi*, transpuse de asemenea în dialectul aromân, o „satiră filozofică tristă“ [27], un poem de maxime şi precepte, o capodoperă a „clasicismului gnomic“ [28]. În plus, poemul are şi o anumită formă. De aceea transpunerea ei în aromână a impus recurgerea, adesea, la noi mijloace de expresie, la unele modificări, adause, omisiuni etc. Ne vom opri, în continuare, la unele dintre aceste procedee folosite de poeţii aromâni.

Cum am putut constata şi pînă acum din exemplele la care ne-am referit, ambele transpuneri au la bază ideea de a i se da *Glossei* un echivalent poetic, autorii lor vrînd să pună în valoare „virtuţile expresive“ [29] ale dialectului aromân. O transpunere care să fie un simplu calc ar lipsi acest poem, unic în literatura noastră, de forma sa, de armonia sa interioară. *Glossa* a fost, aşadar, pentru poeţii aromâni o adevărată piatră de încercare. Desigur că o traducere într-o limbă străină (germană, franceză etc.) care să respecte conţinutul de idei şi, totodată, forma acestui poem este şi mai dificilă[30].

a) Din necesităţi prozodice apar în transpunerile aromâne adaosuri de cuvinte, dar care nu modifică sensul versului. Astfel, *Multe trec pe dinainte* este transpus de *GP* prin *Multe lucre trec năinte*, cu adaosul substantivului *lucre* „lucruri“. La *IC*: *Multe trec pri dinăinte*, întocmai ca la Eminescu.

Transpunînd versul *Nu spera şi nu ai teamă*, *GP* este obligat de rimă să adauge cuvîntul *bană*: *S-nu-ai nădii, ne frică-n bană* (= Să nu ai speranţe, nici frică-n viaţă). La *IC* versul este simplificat datorită ritmului: *Dip ţiva si nu ti-aspară* (= Nimic să nu te sperie, deloc). Eliminîndu-l pe *a spera*, poetul aromân suprimă unul din termenii „antitezei“ din versul lui Eminescu.

Versul *Tu aşează-te deoparte* capătă următoarele forme aromâne: *Ţine stă-ţi tu-un loc* ca pondu (= Tu stai într-un loc ca solitarul) la *GP*, *Di-ună parti îńi ti-alasă* la *IC*. În prima transpunere s-a adăugat *ca pondu* spre a rima cu *vrondu*, fără a afecta, desigur, ideea exprimată de acest vers.

---

[23] Alain Guillermou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, cu un cuvînt al autorului, către cititorii români, traducere de Gh. Bulgăr şi Gabriel Pîrvan, Editura „Junimea“, Iaşi, 1977, p. 432.

[24] Rosa del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, 1962, p. 407.

[25] Alain Guillermou, *op. cit.*, p. 436.

[26] Iurii Kojevnikov, *Mihai Eminescu şi problema romantismului în literatura română*, traducere, prefaţă şi indici de autori de Ariton Vraciu, Editura „Junimea“ Iaşi, 1979, p. 291.

[27] G. Călinescu, *Opere* 13. *Opera lui Mihai Eminescu* (2), Editura „Minerva“, Bucureşti 1970, p. 453.

[28] G. Călinescu, *ibidem*.

[29] Ioan Kohn, *Virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura „Facla“, Timişoara, 1983, p. 6.

[30] În legătură cu „pierderile inevitabile suferite de opera literară, mai ales de poezie“ la traducerea într-o limbă străină a se vedea Ioan Kohl, *op. cit.*, p. 5.

În ambele transpuneri semnalăm adaosuri, de aceeaşi natură ca în exemplele de mai sus, şi în versul *Tot ce-a fost ori o să fie* : *Tut ţe fu*, **ca-n vis**, *ş-va hibă* la *GP*, *Tut ţe fu ş-va hibă* poate la *IC*, unde *ca-n vis* se justifică prin respectarea numărului de silabe din vers iar cuvîntul *poate* şi din necesităţi de rimă, versul pereche fiind *Ma di ntreaga vînitate* (la Eminescu : *Dar de-a lor zădărnicie*), în care poetul aromân înlocuieşte pronumele personal *lor* cu adjectivul *ntreaga*, trisilabic, spre a respecta ritmul.

Ne vom opri şi la următoarele patru versuri : *De te-aling, să feri în laturi, / De hulesc, să taci din gură ; / Ce mai vrei cu-a tale sfaturi, / Dacă ştii a lor măsură.* Dăm, mai întîi, varianta lui *GP* : *Ma di tine da, -afirea-le, Ma ti-angiură, nclidi-u gura ! / Ţe vrei c-urnămii* **muşate** */ Ma ştii huile-a lor ş-misura ?* Poetul aromân adaugă adjectivul *muşate* (deci „sfaturi frumoase") şi *huile* „năravuri". Varianta lui *IC* : *Di-ţ dau goade,* **fudzi în vie,** */ Di zburăscu s-taţi dit gură ; / Ţe vrei cu-a ta urnimie / Macă ştii a lor misură.* În loc de *feri în laturi*, pentru care poetul nu a găsit în aromână un echivalent strict, a folosit expresia *fudzi în vie*, însemnînd, stricto-sensu, „fugi în grabă, repede". Versurile sînt, ca şi cele ale lui George Perdichi, apropiate de original. Singura observaţie care s-ar putea face este că *zburăscu* acoperă numai parţial sensul dacoromânescului *hulesc*. Oricum, soluţia ni se pare mai potrivită decît folosirea verbului *angiur*.

b) Cu aceste ultime observaţii ajungem la un alt procedeu folosit de poeţii aromâni, înlocuirea unor cuvinte din versul lui Eminescu, ceea ce duce, uneori, la schimbări de conţinut, chiar dacă acestea nu sînt întotdeauna importante. Iată mai întîi versul *În auz ne sună multe*, transpus aproape întocmai de *GP* : *La urecl'i multe asună*. *IC* înlocuieşte verbul *sună* cu substantivul *vîzură* : *T-urecl'i* **vîzură** *multă* (= În urechi mult zgomot). Versul a fost astfel conceput spre a rima cu *Şi va sta tra s-li ascultă*.

Versul *Tu te-ntreabă şi socoate*, transpus întocmai de *IC* (*Tine-antreabă ş-lughurseaşte*), ia la *GP* forma *Ntreabă-ţi* **mintea ş-l'ia nă cale**, unde se adaugă substantivul *mintea* şi se înlocuieşte noţiunea de „a socoti" cu „a lua o hotărîre". Versul pereche în privinţa rimei este *Tute-s vecl'i ş-tute-s nale*.

În versul *Sunt a filei două feţe IC* înlocuieşte *filă* (în aromână *frîndză*) cu *bană* „viaţă" : *Suntu-a* **banl'ei** *doauă făţ*. Folosind *bană*, poetul rămîne, în fond, la ideea exprimată de Eminescu. El a evitat, probabil, *frîndză* datorită sensului „frunză" pe care îl mai are. Termenul este însă întrebuinţat de *GP* : *Sunt doau' făţi di idghia frîndză*. Adaosul *di idghia* (= ale aceleiaşi) s-a impus din nou, din necesităţi de ritm.

Am aminti tot aici şi versul *Cine ştie să le-nveţe*, transpus de *IC* prin *Macă ştii a l'ei înveţ* (= Dacă ştii al ei învăţ) iar de *GP* prin *Care-i om cu cap ş-cu-arîndză* (= Care-i om socotit). Alegerea expresiei *cu cap ş-cu-arîndză*, deşi „puţin cam forţată", se justifică prin celălalt vers, *Sunt doau' făţi di idghia frîndză*.

c) Alt procedeu folosit la transpunere este reelaborarea unor versuri, cu toate consecinţele care decurg de aici.

În această privinţă, George Perdichi şi-a luat mai multă libertate decît Ioan Cutova, a cărui transpunere este, în limitele posibilului, mai apropiată de versul lui Eminescu.

Să începem cu versurile *Amăgit atît de-adese / Nu spera şi nu ai teamă* de la sfîrşitul strofei a şasea. Dacă la *IC* echivalentul lor este *Daima plînusit*

pri loc / *Dip ţiva şi nu ţi-aspară* (= Totdeauna înşelat pe pămînt / Nimic să nu te sperie, deloc), la *GP* modificările primului vers sînt esenţiale : *Mahii ars, ma bunlu ghiatru-i* / *S-nu-ai-nădii, ne frică-n bană* (= Dacă te-ai ars, cel mai bun doctor este / Să nu ai speranţe, nici frică-n viaţă). Aici *hii ars* „este un calc după dacoromânul *te-ai ars*", aparţinînd poetului George Perdichi.

Motivul „cantus Sirenum" [31] ca şi motivul „theatrum mundi" [32] se deosebesc de la o transpunere la alta. Să ne reamintim, mai întîi, cîteva versuri din Eminescu : *Cu un cîntec de sirenă,* / *Lumea-ntinde lucii mreje ;* / *Ca să schimbe-actorii-n scenă,* / *Te momeşte în vîrteje.* Transpunerea lui *IC* este, din nou, mai apropiată de original : *Ca un cîntic di bugdană* / *Lumea-alaţlu ţi lu-arucă ;* / *Alţ theatriñi la coru si-anganã* / *Cu zbor dulţe vor s-te-aducă* (= Ca un cîntec de fată chipeşă / Lumea laţul ţi-l aruncă / Alţi actori se-nghesuie la horă / Cu vorbă dulce vor să te ducă). Cealaltă transpunere este, de fapt, o nouă elaborare şi, credem, destul de izbutită, a acestor versuri : *Cu cîntări ţi-aung cu ñiare* / *Inima-ţi, duñeaua-i puscă ;* / *Tinde pohi ca pangul care* / *S-da şi-acaţă-n corn vîr muscă.* Să le transpunem întocmai în dacoromână : Cu cîntări ce ung cu miere/Inima-ţi, lumea-i [acră ca] oţet[ul] ; / Întinde mreje ca păianjenul care / Se dă în colţ să prindă vreo muscă. În ambele transpuneri versurile sînt de cîte opt silabe iar rimele — perfecte, chiar dacă nu pot coincide, datorită particularităţilor dialectului aromân sau felului cum a fost concepută transpunerea, cu rimele din versurile originale.

În strofa a treia, una dintre cele mai dificile, dar nu „obscură" cum credea Alain Guillermou[33], poetul George Perdichi introduce, spre deosebire de original, stilul de adresare la persoana a doua, ca în celelalte strofe. Astfel versurile *Nici încline a ei limbă* / *Recea cumpăn-a gîndirii* devin *Ţîne arateа-ţi minduire* / *Ca nă zighă... s-nu si-ncl'ină.* La *IC* : *Necă limba ei u-ncl'ină* / *Minduirea ţea di gl'eaţă.* Surprinzător este cu adevărat versul penultim (*Pentru cine o cunoaşte*) din varianta lui *GP* : *Vrei dori lucre, vrei li-urăşti* (= Vrei iubeşti lucrurile, vrei le urăşti). La *IC* : *Tră aţel ţe are minte* (= Pentru cel ce are minte), vers mai apropiat de original.

Chiar dacă nu în aceeaşi măsură, surprinzătoare este şi soluţia dată de *GP* versurilor *Zică toţi ce vor să zică,* / *Treacă-n lume cine-o trece,* transpuse astfel : *Mascur, theamin, ñic, bitîrnu...* / *Lumea-ntreagă ca vis treaţe...* (= Bărbat, femeie, mic, bătrîn / Lumea-ntreagă ca visul trece). Poetul a avut nevoie de *bitîrnu* pentru a rima cu *vîrnu* din versul-pereche (*Macă vrei s-nu-u paţi di vîrnu* = Dacă vrei să n-o păţeşti de la nimeni ; la Eminescu : *Ca să nu-ndrăgeşti nimică*). Transpunerea lui *IC* nu mai necesită nici un fel de comentariu : *Dzîcă tuţ te vor si-aspună,* / *S-treacă-n lume cari îşi treaţe.*

5. Ne vom referi, pe scurt, şi la structura prozodică din cele două transpuneri.

Modificări ca cele specificate pînă acum se datoresc, în bună măsură, aşa cum am precizat, unor necesităţi prozodice, *Glossa* prezentînd, sub aspect

---

[31] Vezi Mihai Eminescu, *Poezii* / *Carmina*, editio bilingua dacoromana—latina. Latine reddita a Traiane Lăzărescu. *Praefatio* ab Aurele Martine, Editura „Minerva", Bucureşti, 1980 p. 261 şi L. Gáldi, *op. cit.*, p. 372.

[32] Vezi L. Gáldi, *op. cit.*, p. 371.

[33] Alain Guillermou, *op. cit.*, p. 437.

formal, mai multe dificultăți decît alte poeme eminesciene transpuse în dialectul aromân : strofe de opt versuri, versuri de opt silabe, rime încrucișate, repetarea primei strofe în ordinea inversă a versurilor la sfîrșitul poemului, reluarea la sfîrșitul fiecăreia din celelalte strofe a unui vers din prima strofă[34]. Singura particularitate care nu a putut fi respectată întru totul este numărul de silabe. În prima transpunere două versuri din strofa a treia au cîte șapte silabe : *Cu soi-soi di fățî ș-di măști* ; *Vrei dori lucre, vrei li-urăști*. În transpunerea a doua există patru asemenea versuri, unul în strofa a cincea (*Macă știi a l'ei înveț*), două în strofa a șasea (*Alte făț, idghiul agioc* ; *Daima plînusit pri loc*) și unul în strofa a șaptea (*Nu ti l'ia cu-aeștă soț*). Are loc o ușoară modificare de ritm, care însă nu distonează în ansamblul poemului, așa cum nu distonează, de fapt, nici rimele asonante sau ușor asonante, mai puține în prima transpuere (*treațe — araște, scînteal'e — nale, neale — cale, duńeauă — harauă*), mai multe în cea de a doua (*iaste — lughurseaște, amîntă — minte, dînîseaște — easte, acață — anveață, făț — înveț, paște — easte, oara — ambară*). La Eminescu însuși există două astfel de rime : *piesă — adese* în strofa a șasea, *iarăși — tovarăș* în strofa a șaptea.

Rima compusă apare, cum se știe, mai rar. Eminescu a cultivat-o cel mai mult, folosind-o de vreo patruzeci de ori : *vesel — lese-l* (*P* 48)[35], *clipă-i — pipăi* (*P* 76), *arat-o — adorato* (*P* 122), *iată-l — tatăl* (*P* 136), *mîntui — cuvîntu-i* (*P* 170) etc. În prima transpunere *Glossa* are trei asemenea rime : *dzî-le — dzîle, alocuți — locu-ți, afirea-te — mușate*. Exemplificăm doar una dintre ele : *Ș-ți-afirești cît poți di-alocuți... | ... Nu ti mină di la locu-ți*. Mai notăm, din alte transpuneri ale lui *GP* : *bal — ia-l* (*P* 317), *nu-i — sui* (*P* 324), *dă-ńi — băńi* (*P* 325), *l'ia-u — beau* (*P* 325). Este evidentă influența versificației eminesciene[36]. La Ioan Cutova semnalăm o rimă compusă în poemul *Luțiafirlu* : *nu-i — lui* (*P* 201). Mai notăm una la poetul Costa Guli, în *Amiră și oarfăn* (= Împărat și proletar) : *ntribarea — floare-a* (*P* 45). Asemenea rime, mai greu de realizat, sînt o dovadă în plus nu numai a cunoașterii graiului, ci și a folosirii resurselor acestuia în scopuri artistice.

6. Am vrea să mai observăm, dacă mai este necesar, cît de importante sînt totuși deosebirile, sub aspect lingvistic, între textele aromâne analizate aici, pe de o parte, și versiunile *Glossei* în limbi romanice ca spaniola, franceza, pe de altă parte. Ne vom referi, spre exemplu, la strofa a treia, din care vom nota numai rimele.

a) Traducerea spaniolă făcută de Omar Lara : *aguja — empuja, pensar — felicidad, nacido — conocido, vez — es*[37].

---

[34] În treacăt spus, *Glossa* lui Eminescu este, sub aspect formal, mai complexă decît cele din literatura spaniolă de exemplu unde această specie literară apare pentru prima dată sau decît cele din literatura germană, care i-au putut servi poetului nostru ca model (trebuie amintiți, astfel, Miguel de Cervantes, Ludwig Tieck, August Wilhelm von Schlegel, Ludwig Uhland). Vezi, în această privință, D. Caracostea, *op. cit.*, p. 243—245 și M. Eminescu, *Poezii*, III, ediție critică de D. Murărașu, București, Editura „Minerva", 1982, p. 290. Vezi și Fernando Lazaro Carreter, Evaristo Correa Calderón, *Cómo se comenta un texto literario*, Ediciones Cátedra, Madrid, 1976, p. 191—192.

[35] În volumul *Puiziî* este reprodus, spre comparație, pe paginile din stînga, și textul original.

[36] Astfel de rime nu există însă în volumul *Grailu a glanlui grai di moarti* (*Poezii*).

[37] Vezi Mihai Eminescu, *Poemas*. Edición bilingüe rumano-española. Traducción de Omar Lara. Prólogo de Aurel Martin. Con palabras del traductor, Editorial „Minerva", Bucarest, 1980, p. 317, 319.

b) Traducerea franceză a Veturiei Drăgănescu-Vericeanu: *incline — mine, balance — chance, naître — connaître, minute — toutes*[38].

Vom reproduce acum și rimele din cele două transpuneri aromâne. *GP*: *minduire — hîrsire, nc'ină — alină, măști — urăști, scînteal'e — nale. IC*: *nc'ină — avină, gl'eață — ghineață, amintă — minte, dînseașle — easte.*

Cuvintele străine, *minduire* etc., necunoscute unui dacoromân, sînt, ca peste tot, perfect încadrate în sistemul limbii române.

Este evident, fie și dacă ne limităm numai la astfel de exemple, că așezarea de către autorii *Bibliografiei* consacrate operei lui Eminescu (vezi mai sus, nota nr. 1) a transpunerilor în aromână ale versurilor marelui nostru poet în subcapitolul intitulat *Ediții în limbi străine* este o eroare și poate provoca derută în cercetarea unei variante regionale fără de care nu se poate studia cum se cuvine evoluția limbii române în general.

În ciuda unor modificări, a unor „pierderi“ [39] deci, dar mai puțin importante decît cele semnalate în general în traducerile în limbi străine care respectă și ritmul și rima *Glossei*, cei doi poeți aromâni, primul mai original, celălalt mai fidel textului eminescian, au reușit să dea poemului lui Eminescu un echivalent dialectal artistic iar cititorilor aromâni transpuneri care reflectă atît „mușuteața, măghia și armunia stihurilor“ cît și „ahîndimea di minduire și sîmțire“ ale „ațîlui țe-i cunuscut ca Luțiafirlu puiziil'ei românești“ (*L* 5).

Transpunerile din Eminescu făcute în dialectul aromân, alături de volumele de versuri aromâne originale citate mai înainte, dovedesc așadar că dialectul aromân este capabil, în ciuda unor dificultăți mai ales de ordin lexical, să dezvolte varianta sa artistică reprezentată pînă acum doar de cîțiva poeți (Nuși Tulliu, Marcu Beza, George Murnu etc.). Chiar faptul că uneori la transpunere poeții George Perdichi și Ioan Cutova reelaborează unele versuri eminesciene constituie o dovadă a resurselor poetice ale dialectului aromân.

TWO AROMANIAN TRANSLATIONS OF EMINESCU'S „GLOSS“

ABSTRACT

The paper analyses the translations of Eminescu's „Gloss“ made by George Perdichi (1913—1957) and Ioan Cutova (b. 1919), giving, at the same time, some biographical and bibliographical data about the two poets.

The paper shows that the most important difficulties in translating the „Gloss“ are lexical. In order to follow the rhythm and the rhyme of the original, the Aromanian poets had sometimes to add words, to delete others, and sometimes to rewrite lines. Such changes are more numerous in George Perdichi's translation, Ioan Cutova's being nearer to the original. The „losses“ of these translations into the Aromanian dialect are, generally speaking, smaller than those seen in the translations of this poem into *foreign languages*, such as Spanish, French and others.

The author concludes that the two Aromanian poets have succeeded — one being more original and the other nearer to the original — in giving Eminescu's poem an artistic equivalent, which proves that the Aromanian dialect is capable, in spite of the above mentioned difficulties, to develop an artistic variant, illustrated until now by a relatively small number of poets.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

[38] Vezi Mihai Eminescu, *Poezii. Poems. Poésies. Gedichte. Стихи. Poesias.* Echivalențe eminesciene în limbile engleză, franceză, germană, rusă și spaniolă. Ediție selectivă și cuvînt introductiv de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Editura „Albatros“, București, 1971, p. 429—430.

[39] Vezi Ioan Kohl, *op. cit.*, p. 6.

TIPURI DE CODE-SWITCHING ÎN BILINGVISMUL AROMÂNĂ—DACOROMÂNĂ*

DE

MARIANA BARA

1. Code-switching în comunicarea orală a bilingvilor

1.1. Despre code-switching se afirmă, în majoritatea studiilor asupra bilingvismului, că este o particularitate a vorbirii bilingvilor, determinată nu numai de factori de natură extralingvistică, situațională, ci și de factori de natură lingvistică[1].

La această afirmație generală, verificată în diverse studii asupra comunicări în comunități bilingve[2], se adaugă, în ultimul timp, încercări de a analiza mecanismul, cauzele și efectele alternării codurilor (code-switching) de către bilingvi, din diverse perspective de cercetare[3].

De asemenea, s-au studiat „categoriile" sau formele ori tipurile de code-switching, depășindu-se afirmațiile rigide asupra bilingvului „ideal" care alternează cele două idiomuri numai în funcție de situație, niciodată în aceeași situație de comunicare (nemodificată) sau în cadrul aceleiași fraze[4]. Dintre clasificările propuse în bibliografia asupra bilingvismului, explicit sau numai prin considerații asupra factorilor care determină schimbarea codului, le vom aminti pe cele mai importante. Discutînd bilingvismul, ca particularitate de bază a comportamentului individual, Titone[5] menționează două tipuri de comutări ale codurilor: *rigide* (comutări operate odată cu modificarea

---

* O versiune mai amplă a acestei comunicări a fost publicată, în limba engleză, în „Revue roumaine de linguistique", t. XXX, nr. 1, 1985, p. 31—42.

[1] Shana Poplack, *Sometimes I'll start a Sentence in Spanish y termino en español: toward a typology of code-switching*, în „Linguistics", vol. 18, 1980, 7/8, p. 581.

[2] John J. Gumperz, *Language in social groups*, Stanford University Press, Stanford, 1971; Jan-Petter Blom and John J. Gumperz, *Social meaning in linguistic structure: code-switching in Norway*, în vol. John J. Gumperz, Dell Hymes (eds.), *Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication*, New York, 1972, p. 407—434; Einar Haugen, *The ecology of language*, Stanford, 1972; Andrée Tabouret-Keller, *A contribution to the sociological study of language maintenance and language shift*, în vol. *Advances in the sociology of language*, ed. by J.A. Fishman, II, Mouton, Paris, 1972, p. 365—376; S. Poplack, *op. cit.*; Rito Llerena Villalobos, *Alcunos aspectos etnolingüísticos de la comunicación en San Andres Islas*, în „Lingüística y literatura", Colombia, an. 3, 1981, nr. 4, p. 107—119 etc.

[3] Pénélope Gardner-Chloros, *Code-switching: approches principales et perspectives*, în „La linguistique", vol. 19, 1983, fasc. 2, p. 21—53.

[4] U. Weinreich, *Languages in contact*, Mouton, Londra, 1964, p. 73.

[5] R. Titone, *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Roma, 1972, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

contextului) şi *variabile* (fără constrîngeri contextuale, datorate absenţei regulii *o limbă — o persoană*, în învăţarea limbii a doua). În alţi termeni, aceleaşi tipuri sînt prezentate şi de Blom — Gumperz[6] şi Fishman[7] : *situational switching* (alternarea codurilor este condiţionată de modificarea situaţiei de comunicare, de domeniu — în accepţia sociolingvisticii) şi *metaphorical switching* (alternarea codurilor este implicată de modificarea temei, fără schimbări în ceea ce priveşte participanţii la comunicare, situaţia dată). Trebuie subliniat faptul că singurul tip avut în vedere în multe studii de sociolingvistică este *situational switching*, interesul pentru *metaphorical switching* fiind absent[8]. Poplack[9] stabileşte alte tipuri de c o d e - s w i t c h i n g pornind de la analiza enunţurilor rezultate în urma acestui proces de alternare a codurilor : pe de o parte, determină trei tipuri de c o d e - s w i t c h i n g în funcţie de integrarea în codul de bază (de ex., în bilingvismul spaniolă — engleză, există c o d e - s w i t c h i n g pentru enunţuri în engleză : cu sintaxă spaniolă ; cu pronunţare spaniolă ; respectînd, la toate nivelele limbii, normele englezei), iar pe de altă parte analizează acest proces în funcţie de două tipuri, considerate astfel în ipoteza studiului : *intimate code-switching* (intra-sentential) şi *emblematic code-switching* (determinat de cuvinte care nu au echivalent într-unul din coduri — *tag switches* — şi de necesitatea de a le integra în enunţ în codul originar).

1.2. Aspectele de c o d e - s w i t c h i n g relevate în bibliografia problemei explică, prin corelaţia dintre variantele lingvistice şi variantele sociale, cauzele producerii tipului numit *situational switching* : modificări intervenite în situaţia de comunicare prin schimbarea participanţilor, a locului etc[10]. Dintr-un asemenea punct de vedere, ni se pare interesantă cercetarea tipului numit în general *metaphorical switching*, în care alternarea codurilor se produce fără să se fi modificat situaţia de comunicare în sensul menţionat mai sus. Ipoteza noastră este că, în acest caz, pot fi stabilite mai multe tipuri de c o d e - s w i t c h i n g, forme de manifestare a acestui proces prin care emiţătorul urmăreşte, printre altele, adaptarea la partener[11].

Desigur că „situaţia" de comunicare este o expresie cu conţinut larg, în care poate fi inclusă şi „adaptarea la partener" ; de altfel, în general situaţia de comunicare este implicată în toate tipurile de c o d e - s w i t c h i n g. Dar sînt de presupus şi alţi factori care ar permite identificarea mai multor tipuri (sau forme) ale alternării codurilor, fără o modificare a situaţiei iniţiale în sensul de schimbare a cadrului concret al dialogului, a membrilor acestuia etc.

2. Cercetarea c o d e - s w i t c h i n g : tipuri

2.1. În determinarea tipurilor de c o d e - s w i t c h i n g am pornit de la înregistrări efectuate cu 55 de subiecţi bilingvi (aromână-dacoromână) : d i a l o g u r i (480 minute de înregistrare) într-un cadru menţinut uniform,

---

[6] J.P. Blom and J.J. Gumperz, *op. cit.*, p. 424—426.
[7] J.A. Fishman, *Language in sociocultural change*, Stanford, 1972, p. 6.
[8] B. Bernstein, *A sociolinguistic approach to socialization ; with some reference to educability*, în J.J. Gumperz, D. Hymes, *op. cit.*, p. 494 ; Denise Deshaies, *Langues en contact : une analyse sociolinguistique*, în „Bulletin de l'ACLA", vol. 5, 1983, nr. 2, p. 61—88.
[9] S. Poplack, *op. cit.*, p. 584—585 şi 589—590.
[10] J.P. Blom and J.J. Gumperz, *op. cit.*, p. 409.
[11] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Minuit, Paris, 1963, p. 147.

informal, şi n a r a ţ i u n i o r a l e. Aceste date au fost completate de un *chestionar* şi de numeroase *experimente* (vezi *infra*, 2.3.). Subiecţii sînt din Bucureşti, 28 femei şi 27 bărbaţi, între 2 şi 82 de ani. Subiecţii de peste 44 de ani sînt născuţi în Grecia şi Bulgaria şi au ca idiom dominant aromâna ; ceilalţi subiecţi sînt născuţi în România, avînd dacoromâna ca idiom dominant. O parte dintre subiecţi a părăsit recent mediul rural, ceea ce explică gradul de conservare, în comunicare, a aromânei vorbite de aceştia (corelaţia repertoriu verbal, obişnuinţe lingvistice, domenii de comportament lingvistic este verificabilă în aceste condiţii, după cum propune Hymes[12]).

2.2 Un principiu metodologic care ne-a condus a fost, aşadar, limitarea ariei cercetării de faţă la discursul mixt rezultat în urma alternării codurilor în cadru informal, fără o modificare a situaţiei de comunicare — în sensul precizat mai sus. Alt principiu metodologic a fost înregistrarea comunicării şi analiza datelor pe baza metodei dinamic-contextuale[13]. Conform acestei metode, limba este studiată în comunicare, în actul realizării acesteia, iar mesajele produse sînt explicate prin culegerea tuturor datelor necesare, cu privire la emiţător şi la receptor, la starea psihică a acestora, la detaliile situaţiei de comunicare (ambianţa fizică etc.), precum şi la elementele nonverbale care apar în cursul comunicării orale.

2.3. Bilingvismul aromână—dacoromână (dialecte ale limbii române) începe — cu excepţia unor cazuri izolate de bilingvism individual — în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu înfiinţarea şcolilor româneşti în Macedonia ; el se află în prezent, în mediul dacoromân — mai cu seamă pentru vorbitorii sub 20 de ani, datorită, în primul rînd, restrîngerii utilizării aromânei la viaţa familială — într-o fază în care dacoromâna este idiomul dominant. Concluziile analizei efectuate de către Caragiu-Marioţeanu[14] subliniază, mai cu seamă în ceea ce priveşte sistemul lexical al vorbitorilor care i-au furnizat materialul lingvistic, puternica influenţă a dacoromânei (în varianta standard) asupra aromânei vorbite de aceştia.

Trebuie să subliniem, în orice caz, faptul că finalitatea bilingvismului (*cui prodest* ?) este fundamentală pentru formarea motivaţiilor în învăţarea şi utilizarea unuia dintre idiomuri[15].

După cum a rezultat din a n a l i z a p r e l i m i n a r ă a datelor sociale şi lingvistice ale vorbitorilor bilingvi anchetaţi, există mai multe grade de stăpînire, de cunoaşterea a aromânei în raport cu dacoromâna (sau invers), determinate de apropierea lingvistică dintre celele două coduri, care favorizează numeroase interferenţe — la toate nivelurile limbii (fără a se pune problema „of non-reciprocial intelligibility" corelată cu alternarea codurilor, aşa cum

---

[12] D.H. Hymes, *On communicative competence*, în vol. M.J.B. Pride and Janet Holmes (eds.), *Sociolinguistics. Selected readings*, Penguin Ed., Middlesex, 1974, p. 290.

[13] Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 121—128.

[14] Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Influenţa dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. I, 1958, p. 79—111.

[15] Tatiana Slama-Cazacu, *Rilevanza della concezione sul bilinguismo precoce per l'identificazione dei fattori che ne facilitano lo sviluppo ottimale*, în vol. *Atti del convegno internazionale: L'apprendimento precoce della seconda lingua* (Bolzano, 13—15 maggio 1982), Bolzano, 1983, p. 151—152.

Scanned with OKEN Scanner

susține Pride[16]). Astfel, în urma aplicării a două chestionare (unul pentru determinarea atitudinii vorbitorilor față de bilingvism și față de fiecare cod în parte, precum și pentru obținerea unor date indirecte despre uzul celor două idiomuri ; celălalt pentru determinarea gradului de cunoaștere a fiecărui idiom), ca și după efectuarea cîtorva experimente (asociere verbală simplă și continuă, traducere simultană), au rezultat următoarele date privind, în general, gradul de bilingvism al vorbitorilor anchetați :

α) toți vorbitorii pot produce și recepta mesaje corect în ambele idiomuri, în enunțuri mai mult sau mai puțin complexe ;

β) bilingvii în vîrstă preferă aproape întotdeauna, într-un cadru informal, aroména, dar trec cu ușurință la dacoromână, în anumite condiții (de pildă, cînd au interlocuitori tineri) ;

γ) copiii și tinerii preferă, în orice situație, dacoromâna; mulți dintre ei pot fi considerați bilingvi pasivi, dar în anumite situații, coercitive, utilizează corect aroména.

2.4. Vom prezenta o serie de fragmente de **dialoguri**[17], luînd în considerare, în analiză, toate componentele procesului comunicării, cerință a metodei dinamic-contextuale. Ne propunem ca, pe baza analizei, să identificăm tipurile de code-switching care apar în comunicarea orală între subiecții bilingvi incluși în cercetarea noastră, într-un cadru informal.

Exemplu 1. Situația : seara, în familie, după aplicarea chestionarului, dialog cu temă liberă ; participă : Níca, 57[18], care povestește o întîmplare, iar ceilalți membri ai familiei ascultă, aprobă cu o mișcare a capului, completează rareori.

N : *pi dóuăşâpte noiémbriie*[19] avçám númtă *la Constánța* / la lál-tu Cósta / nâ dúsim cu tét-ta dói/cu dói tíneri nínti/*î-fine*-aclóți tútâ sója cum s-adúnă/la númtă/dumânícâ tahiná *pregătirâ cu maşíńli* sâ-nțém s-lómŭ-veásta di Slobozíia // n-alnăm tu *maşíń* ca tútâ *lúmea* / ajúnsim *la Slobozíia* / clo *feățim obiéeiurli* cum s-fácu-armânéșță („pe douăzeci și șapte noiembrie aveam nuntă la Constanța / la unchiu-tău Costa / ne-am dus cu mătușă-ta amîndoi / cu cei doi tineri înainte / în fine acolo tot neamul cum se strînge / la nuntă / duminică dimineață au pregătit mașinile să mergem să luăm mireasa de la Slobozia // ne-am urcat în mașini ca toată lumea / am ajuns la Slobozia / acolo am făcut obiceiurile cum se fac aromânește").

Prima abatere a codurilor se produce prin enunțul *pi douăşâpte noiémbriie* (unde apare arom. *pi*, calchiat după drom. *pe* / vs. arom. *tu* pentru exprimarea datei) și indică timpul în care se petrece faptul povestit. Subiectul trece la dacoromână pentru că formele numeralului compus în aromână sînt abandonate de aproape toți vorbitorii, care preferă formele din dacoromână, pe care le utilizează în mod curent în contactele cu dacoromânii. În acest exemplu se poate nota, pentru exprimarea funcției sintactice a complementului circumstanțial de loc, o oscilație între construcția aromână (*di Slobozíia* / vs. drom. *de la Slobozia*) pentru punctul de plecare, și construcția dacoromână

[16] J.B. Pride, *The social meaning of language*, Oxford U.P., Londra, 1974, p. 27—28.
[17] La primele înregistrări a asistat T. Slama-Cazacu, care ne-a dat instrucțiunile necesare.
[18] Cifra care urmează după nume indică vîrsta.
[19] Formele în dacoromână, uneori adaptate fonetic la aromână, sînt date cursiv, în fiecare exemplu.

Scanned with OKEN Scanner

(la Constanța, la Slobozi̯a / vs. arom. *Custánța, Slobozia)* pentru punctul de sosire. Faptul că vorbitorul a pierdut, sub influența daco-românei, deprinderea construcției fără prepoziție în exprimarea punctului de sosire, explică alternarea codurilor în această situație. Se poate observa că *subiectul are intenția să utilizeze exclusiv aromâna*, dar în același timp *este constrîns* — pe de o parte *de lipsa* unor termeni în fondul aromânei (pe care, preluîndu-i din dacoromână, subiectul îi adaptează fonetic și morfologic : *mașíń, mașíńli* „mașini, mașinile"), iar pe de altă parte *de ignorarea* (absență, adesea temporară, din repertoriul subiectului)[20] a termenilor din română (drom. *lumea* / vs. arom. *duńáu̯a* „lumea, oamenii", drom. *obiĉéi̯uri* / vs. arom. *arắḑ, adét* „obiceiuri tradiționale") — să recurgă la dacoromână. În cazul locuțiunii adverbiale *în fine* (cf. fr. *enfin)* este vorba despre un clișeu al exprimării orale în dacoromână, fără echivalent în aromână.

Exemplul 2. Situația : înregistrare într-o familie cu trei generații, seara; Гóra, 80, explică o rețetă culinară, adesîndu-se numai anchetatorului, M. Bara —, în vreme ce restul familiei s-a retras la oarecare distanță în aceeași încăpere ; Dan, 4, întrerupe înregistrarea, nerăbdător.

Г : cur^{u} cómbari / tai̯ ṭe̯ápa g'íni / u *prăjéscu* / i bag^{u} ș-*uléi̯* / îi̯ bag^{u} / ți *trébut la* mâcári / túti / bag / h'árbi

D : (țipînd, spre tatăl său) *tátă cînd. . .*

Г : (continuă) dúpu ți h'árbi de̯apo̯áia

(D încearcă din nou să întrebe ceva, tatăl îl trage spre sine, îi face semn să tacă, ducînd degetul la buze)

Г : (spre D) pe̯-anárga-*nêét*/(se întoarce iar spre MB): de̯apo̯áia u̯-ascót/dúpu ți h'árbi/ u̯-ascót de̯apo̯á (Г : „curăț cartofii/tal bine ceapa/o prăjesc/îi pun și ulei/îi pun/ce trebuie la mîncare / toate / pun / fierbe" D : (țipînd, spre tatăl său) „tată cînd. . ." Г : (continuă) „după ce fierbe, după aceea" (D încearcă din nou să întrebe ceva, tatăl îl trage spre sine, îi face semn să tacă, ducînd degetul la buze) Г : (spre D) „încet-încet" (se întoarce iar spre MB) „după aceea o scot / după ce a fiert / o scot după aceea").

Acest fragment ilustrează o realitate lingvistică (sesizabilă și în primul exemplu și anume : subiecții în vîrstă, buni cunoscători ai aromânei, abandonează de foarte multe ori — în dialoguri cu bilingvi tineri — forme lexicale și contrucții gramaticale aromâne, utilizînd echivalentele lor din dacoromână. Cauzele pot fi: 1) dorința de a se adapta receptorului, care de multe ori cunoaște totuși formele din aromână (ex. : arom. *țârgâséscu* / vs. drom. *prăjesc*, arom. *șirligan*^{u}, *untulémnu* / vs. drom. *ulei*, arom. *va, lipse̯ áști* + subiect / vs. drom. *trebuie (la)* + obiect indirect) ; 2) trecerea în vocabularul pasiv a formelor lexicale din aromână prin contactul zilnic cu vorbitorii tineri, care, regulat, recurg la formele din dacoromână : *pe̯-anárga*-nêét este astfel un exemplu revelator pentru situațiile în care un cuvînt din aromână (aici adverbul *pe̯-anárga)* este reluat prin echivalentul din dacoromână *(încet)*. Și din acest exemplu se poate deduce că frecvența c o d e - s w i t c h i n g din aromână spre dacoromână este mai scăzută pentru bilingvii în vîrstă decît pentru cei tineri.

---

[20] Ignorarea acestor termeni este, de cele mai multe ori — ca în cazul de față —, numai de moment (putînd fi explicată și prin eventuala adaptare la parteneri, mai tineri, despre care emițătorul crede că nu ar cunoaște acești termeni în aromână).

Exemplul 3. Situaţia: dialog între Nela, 57, mama, şi Magda 27, fiica (măritată cu un dacoromân, Nicu); ambele vorbesc un grai aromânesc diferit de cel al anchetatoarei, şi anume graiul fărşerot[21]; dialogul are loc după ce Magda s-a întors din oraş şi se pregăteşte pentru o excursie la munte.

M : erám la *magazín* la Obór / cu Nicu / vrum s-acumpărăm *um plóvăr* / *frumós* aşé / *péntru múnte* / *maí gros* / acumpărăm
N : cu cât îl loáş[i] ?
M : *treí súte cinzéc de leí* (N aprobă cu capul) şi / vrem s alăgăm ş-*níşte g'éte* / n-áflăm / vrum s-ăcupârăm *níşte g'éte* / n-áflăm / *foárte frumóase* (M : „am fost la magazin la Obor / cu Nicu / am vrut să cumpărăm un pulovăr / frumos aşa / pentru munte / mai gros / am cumpărat“ N : „cît a costat ?“ M : „trei sute cincizeci de lei“ (N aprobă cu capul) „şi / am vrut să căutăm şi nişte ghete/n-am găsit/am vrut să cumpărăm nişte ghete / n-am găsit / foarte frumoase“).

Locul din context unde se produce code-switching în acest exemplu relevă două aspecte interesante : pe de o parte se produce alternarea aromână / dacoromână (ex. : *erám la* **magazín**), iar pe de altă parte, se produce o alternare între două graiuri ale aromânei : fărşerot / grămostean (ex. : echivalentele *acumpărăm* / *ăcupârăm* „cumpărăm“). Acest din urmă aspect poate fi explicat prin intenţia Magdei de a se exprima — la nivel lexical — cu ajutorul unor forme din graiul grămostean, al anchetatoarei (M.B.). În afară de aceste alternări, se poate observa utilizarea numeralului în dacoromână (vezi exemplele anterior discutate), precum şi utilizarea unor forme dacoromâne pentru care există echivalente în aromână (*magazín* / vs. arom. *dukáni*, *háni* „magazin, prăvălie“, *foarte frumos* / vs. arom. *múltu m(u)şát*“ etc.). Preferinţa pentru dacoromână, cel puţin în cazul formelor citate, poate fi explicată prin dorinţa de a marca neutral, din punct de vedere stilistic, enunţul (utilizarea unor forme ca *háni*, *múltu m(u)şát*“ pare bilingvilor tineri arhaică, deci oarecum emfatică).

Exemplul 4. Situaţia: dispută între bunic, Gógâ, 81, şi nepot, Γórγi, 28, pe o temă meteorologică.

G : *maí* avéţ pătruḑăţ di ḑále iárnă búnă iárnă j-deapoáia işíţ tu primveárâ . . . / *se scríe primăvară*
Γ : fóclu va pânâ-*n* maí va-s fâţém foc. . .
G : enervat, reia, bătînd accentele cu palma pe masă) ¿o ţi azburáscu ?! / *se scríe primăvară* / *că va fi* arcoári / *că va fi* nlór / *că va fi* zăpádă / *că va fi furtúnă*/ *se scríe primăvară* / *dóuăşunu mártie*
Γ : (semn de acceptare cu capul) da / *calendaristic* (G : „mai sînt patruzeci de zile de iarnă bună iarnă şi după aceea ieşiţi în primăvară . . . / se scrie primăvară“ Γ : „focul trebuie (făcut) pînă în mai trebuie să facem foc. . ;“ G : (enervat, reia, bătînd accentele cu palma pe masă) „eu ce vorbesc ?! se scrie primăvară / că va fi frig / că va fi înnorat / că va fi zăpadă / că va fi furtună / se scrie primăvară / douăzeci şi unu martie“ Γ : (semn de acceptare cu capul) „da / calendaristic“).

[21] Aromâna, considerată în general ca dialect unitar, este de fapt un conglomerat de graiuri, determinate de spaţiul geografic larg pe care se vorbeşte în Peninsula Balcanică şi de diferitele contacte cu alte limbi. Graiul subiecţilor studiului de faţă este cel grămostean (exemplele 2,5), dar şi cel pindean exemplele (1, 4) şi fărşerot (exemplul 3).

În replica a doua a lui Gogâ se poate sesiza procesul gradat de trecere de la enunţul în aromână la demonstraţia în dacoromână prin intermediul unor enunţuri ritmate, în care — la început — unul din termeni este încă în aromână (*arcǫári* „frig", *niór* „nor, înnorat").

Exemplul 5. Situaţia: Mica, 65, povesteşte o întîmplare unei nepoate, Hrisa, 26; ambele vorbitoare utilizează aromâna în dialog.

M : cára ti mârtáş^{i} au̯á la Cóĉa / sǫáţâli tẹ-aŋk'izmusẹá ţi tihẹ-avúş^{i}
H : (o întrerupe) ţi ?! / cum ḍâséş^{i} ?
M (zîmbind) : a / nu ştii ţi ẹásti-ŋk'izmusẹári // câ. . . / *adică cînd ĉinevá te-ŋk'izmusẹáşti insẹámnă că te invidiáză* // ak'icâsíş^{i}? (M : „după ce te-ai măritat aici la familia Cocea / prietenele te invidiau ce noroc ai avut" H : (o întrerupe) „ce ?! / cum ai zis ?" M : (zîmbind) „a / nu ştii ce înseamnă ŋk'izmusẹári // că. . . / adică atunci cînd cineva te-ŋk'izmuseáşti înseamnă că te invidiază // ai înţeles ?").

În înregistrările efectuate, am putut observa — într-un număr destul de mic de cazuri totuşi —, faptul că între c o d e - s w i t c h i n g şi realizarea unor comentarii cu caracter metalingual există o relaţie care nu trebuie ignorată. În fragmentul de la *exemplul 5*, explicaţia dată pentru arom. *aŋk'izmusẹári* „a invidia", necunoscut receptorului, se realizează în dacoromână, deoarece : un sinonim aromânesc al termenului nu există, iar parafrazarea în aromână ar fi fost greoaie ; receptorul este mai familiarizat cu dacoromâna, de aceea emiţătorul explică utilizînd acest cod — care, între alte particularităţi, are şi avantajul de a marca mai bine conţinutul explicaţiei (dacoromâna fiind cu precădere selectată, de către vorbitorii în vîrstă, pentru contactele formale şi semiformale, extrafamiliale).

3. Consideraţii finale

3.1. În bilingvismul aromână — dacoromână, datorită apropierii structurale a celor două idiomuri, alternarea lor se face cu uşurinţă. Din analiza celor cinci exemple au apărut următoarele tipuri de c o d e - s w i t c h i n g : a) c o d e - s w i t c h i n g determinat de necunoaşterea de către emiţător a unor elemente lexicale din unul dintre coduri, de obicei idiomul dominant (vezi exemplele 1, 3) ; b) c o d e - s w i t c h i n g determinat de trecerea în vocabularul pasiv al vorbitorului bilingv a unor termeni din aromână, în cazurile studiate (vezi exemplele 1, 2) ; c) c o d e - s w i t c h i n g determinat de lipsa unor termeni echivalenţi în unul dintre coduri (vezi exemplul 1) ; d) c o d e - s w i t c h i n g de adaptare la diferitele componente ale situaţiei de comunicare, continuu, fără ca situaţia globală să se modifice în sensul modificării locului, intervenţiei altor interlocutori (vezi exemplele 2, 3) ; e) c o d e - s w i t c h i n g pentru realizarea unui efect stilistic : autoritate, ironie, distanţare, culoare etc. (vezi exemplele 3, 4) ; f) c o d e - s w i t c h i n g cu caracter metalingual (vezi exemplu 5). Aceste tipuri, analizate diferenţiat, cu titlul de exemplu, în vederea demonstraţiei, nu se manifestă separat : *coexistă de cele mai multe ori*, astfel încît analiza rămîne o problemă deschisă a cercetării fenomenului, cu atît mai mult cu cît bilingvismul prezintă particularităţi lingvistice, sociale, culturale specifice, cu dificultăţi de identificare şi de separare a formelor aparţinîndu-i fiecărui idiom în c o d e - s w i t c h i n g.

3.2. În analiza prezentată ne-am limitat la *planul individual* al bilingvismului pentru determinarea c a u z e l o r alternării codurilor în situații concrete, a t i p u r i l o r și a unor e f e c t e în planul enunțului lingvistic. Rămînînd în acest plan al cercetării noastre, putem afirma — pe baza materialului relativ bogat — faptul că, în acest caz, bilingvismul modifică structural dialectul aromân vorbit în București, mai cu seamă prin tipurile *a*, *b*, *c*, *d*, care ilustrează, în același timp, gradul de cunoaștere a aromânei de către bilingvi. Sensul și frecvența alternării codurilor în acest stadiu al bilingvismului studiat (ca și rezultatele analizei lingvistice pe nivele de limbă) îndreptățesc afirmația că acest bilingvism evoluează spre monolingvism, prin abandonarea aromânei.

TYPES DE C O D E—S W I T C H I N G DANS LE BILINGUISME AROUMAIN — DACO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

Particularité du parler bilingue, le *c o d e - s w i t c h i n g* (CS) est conditionné également par des facteurs extralinguistiques (sociaux, psychologiques) et linguistiques, ayant rapport au type des langues en contact (à la structure des deux codes). On connaît deux variétés de CS : *situational switching* et *metaphorical switching*.

Du point de vue de la psycholinguistique, notre hypothèse est qu'il y a plusieurs types identifiables de CS, outre le type généralement nommé *situational switching*. Celui-ci a été investigué surtout du point de vue de la sociolinguistique. Notre recherche pourrait contribuer à une meilleure *awareness* („prise de conscience") des conditions actuelles du bilinguisme étudié.

Nous avons déterminé les types de CS par l'analyse d'un corpus enregistré (provenant de 55 sujets bilingues de Bucarest — 28 femmes et 27 hommes —, âgés de 2 à 82 ans) et qui consiste en dialogues et en courtes narrations orales. Les données ont été complétées par celles obtenues à la suite de deux questionnaires et de quelques expériments. Le cadre des enregistrements a été maintenu uniforme, informel.

Conformément à la méthode dynamique et contextuelle, nous avons pu expliquer les messages à l'aide de l'interprétation psycholinguistique des informations complexes sur les partenaires, sur la situation concrète, etc.

L'analyse des fragments de dialogue sur divers thèmes, en cadre informel, a requis : l'explication des énoncés mixtes et des causes qui produisent l'alternance des codes ; la justification des formes hybrides issues des interférences, des calques sémantiques et syntaxiques : la mise en évidence des formes les plus fréquentes (par ex. CS déterminé par l'occurence du numéral). Nous avons établi les types suivants de CS, provenant de : a) l'insuffisante maîtrise par l'émetteur de l'un des deux codes ; b) le passage dans le vocabulaire passif du bilingue des termes aroumains ; c) l'absence des équivalents ; d) l'adaptation continue aux différents composents de la situation de communication, dans le cadre de la même situation générale ; e) l'intention de réaliser un effet stylistique ; f) la réalisation de la fonction métalinguistique.

Les causes du CS, les types déterminés, de même que les effets du CS dans le plan de l'énoncé linguistique, mènent à la constatation que, dans les conditions étudiées, on remarque le passage vers le monolinguisme en faveur du daco-roumain. La présente recherche peut contribuer à établir les condition d'une meilleure intégration et d'une meilleure intéraction sociale des bilingues de cette catégorie.

Liceul Industrial nr. 2
Găești

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIA LUI IOAN CARAGIANI LA CUNOAȘTEREA DIALECTULUI AROMÂN

ION POPESCU-SIRETEANU

Junimistul Ioan Caragiani, fost profesor de limba elină la Universitatea din Iași, s-a născut în localitatea numită de aromâni Dămași din Thessalia, la 11 februarie 1841, după *Dicționarul Junimii* de Iacob Negruzzi, sau în 1840, după un caiet de note al lui Caragiani, din 1858, citat de Per. Papahagi în *Viața lui Ioan Caragiani* (prefață la Ioan Caragiani, *Studii istorice...*, I, 1929, p. III). Preferăm informația din *Dicționarul Junimii*, întrucît aceasta prezintă data pe care însuși Caragiani a trebuit să o dea la intrarea în societatea ieșeană, la vîrsta deplinei sale maturități. Iacob Negruzzi menționează 13 ianuarie 1921 ca dată a morții cărturarului aromân.

Familia sa cobora în Thessalia în fiecare an cu turmele la iernat, din Avela / Avdela, vestită așezare aromânească din munții Pindului. A început să învețe în Dămași și în Avela cu învățători pe care îi plăteau localnicii. A continuat studiile de greacă veche în Gureanță și în Vlaho-Clisura cu Apostol Mărgărit, apoi a devenit student al Universității din Atena, oraș în care mai trăiau mulți dintre aromânii care au luptat în 1821 și în 1828 împotriva stăpînirii turcești. Dorința lui Caragiani de a scrie o istorie a aromânilor s-a născut în acești ani, sub puternica impresie a povestirilor despre lupta aromânilor pentru constituirea unui stat creștinesc în Balcanii stăpîniți de otomani. El dorea să vorbească nu numai despre vitejia aromânilor, ci și despre romanitatea lor și despre primejdia deznaționalizării, — proces început de multă vreme prin grecizarea unor localități aromânești. Chiar marii eroi aromâni erau prezentați ca greci și cu nume grecizate în unele scrieri, fapt care l-a determinat pe Caragiani să insiste asupra originii românești a multora dintre cei care, cu prețul vieții lor, au făcut să fie înlăturată puterea turcească în sudul Peninsulei Balcanice. Cu gîndul la Vlahia Mare din evul mediu, Ioan Caragiani visa crearea unui stat aromânesc în Pind și în părțile populate numai de aromâni.

După terminarea studiilor, sosește la București cu o caravană aromânească, se împrietenește cu aromâni trăitori mai de mult în țară, devine profesor la un liceu din capitală și, după scurtă vreme, profesor la Universitatea din Iași. A fost membru al Academiei Române, unde îi reprezenta pe aromâni, de la înființare. Per. Papahagi a scris în prefața citată că Ioan Caragiani „este inițiatorul dicționarului academic, prin determinarea lui Zappa de a dona acestui înalt așezămînt o sumă pentru susținerea cheltuielilor cerute de tipărirea acestui dicționar". Înțelegem că este o exagerare (chiar dacă informația vine din notele lui Caragiani), întrucît necesitatea înființării unei academii, care să aibă în obligație întocmirea unui dicționar și a unei gramatici, este înscrisă încă în prefața gramaticii lui Heliade Rădulescu, din 1828. Contribuția lui Caragiani s-a concretizat, cum reiese chiar din informația citată, în ușurarea cheltuielilor de publicare. Dar, ca membru al

Academiei, s-a numărat, în chip firesc, printre inițiatorii și sprijinitorii muncii de redactare a dicționarului. El, însă, a fost inițiatorul ideii de pregătire intelectuală a unor tineri aromâni, care să fie retrimiși în Peninsula Balcanică, unde aveau menirea să devină luminători ai neamului.

Este știut că Ioan Caragiani era considerat un mare povestitor (Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, „Minerva", București, 1970, p. 191 ; G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, „Minerva", București, 1971, vol. I, p. 88). Din cauza aspectului său, a fost poreclit de V. Pogor „binenutritul" (Negruzzi, *op. cit.*, p. 142) sau „binehrănitul Caragiani" (Panu, *op. cit.*, I, 162). În *Dosarul Junimii*, altfel ținut cu grijă de Iacob Negruzzi, numele lui a fost înscris abia în ziua morții (vezi Negruzzi, *op. cit.*, p. 370).

Întîia scriere a lui Ioan Caragiani privitoare la aromâni este intitulată *Românii din Macedonia și poezia lor poporală* și a fost publicată în „Convorbiri literare", II, 1869, numerele 21—24. Prima parte a acestui studiu cuprinde o prezentare a aromânilor, a originii și numărului lor (el dă cifra de 1 450 000) și cuprinde un apel adresat dacoromânilor de a-i ajuta pe frații lor de peste Dunăre, supuși deznaționalizării.

La 1868, cînd a fost scris acest studiu, Caragiani susținea ideea că în Peninsula Balcanică se vorbește *un dialect al limbii române* și credea că cel mai potrivit nume al vorbitorilor acestui dialect ar fi cel de *rumelioți* („Numele cel mai nimerit pentru ei ar fi *rumelioți* de la *Rumelia*, nume actual al provincielor ce locuiesc" ; „Convorbiri literare", II, 409) ; el nu admitea numele de *macedoromâni*, întrucît aromânii nu locuiesc numai în Macedonia. Dar, dintr-un motiv similar, nici numele propus de Caragiani nu a fost acceptat. Pe de altă parte, cum observa Th. Capidan, în *Aromânii*, 95, el greșea crezînd că numele *macedoromân* sau *macedono-român* ar exista numai de pe la 1860 ; acest nume apare încă la scriitori ca Mihail Boiagi și Gheorghe Constantin Roja. De altfel, în *Studii istorice*, Caragiani însuși a folosit termenul de *macedoromân*, renunțînd definitiv la cel propus în lucrarea din 1869. Caragiani arată că „dialectul rumelioților este foarte interesant pentru acei care se ocupă cu istoria limbei române, pentru că acest dialect a rămas și pănă în ziua de astăzi așa precum a fost și cînd unii din rumelioți trecură Dunărea, iar ceilalți veniră din Italia. El n-a fost cultivat, ca să păsească înainte, nici nu s-a alterat, pentru că elementele cu care a fost în contact au fost cu totul eterogene...." („Convorbiri literare", II, 429). Despre fărșeroți spune că „sînt renumiți între rumelioți pentru limba română ce o vorbesc neamestecată cu vorbe străine și plină de cuvinte latinești curate...." (*rev. cit.*, II, 464). Ioan Caragiani considera, cum vedem din citatul reprodus mai sus, că unii aromâni au coborît din Dacia și că alții au ajuns în Peninsula Balcanică din Italia, într-o epocă îndepărtată. El vorbește chiar de o tradiție a originii italice a fărșeroților.

Sînt prezentate apoi „cele mai principale [sic !] diferențe dintre dialectul rumeliot și cel de aici" (*rev. cit.*, II, 430), adică cel dacoromân. Diferențele constatate sînt grupate în funcție de particularități fonetice, gramaticale și lexicale. Cu privire la acestea din urmă, autorul arată că „există multe cuvinte latinești la rumelioți, cari lipsesc aici", adică la dacoromâni, iar între exemple citează *mulă* „catîr" (nu știa că *mulă* este păstrat și la dacoromâni) ; *sanu* „sănătos" (acesta, însă, împrumut italian, din *sano*, după Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ediția a doua ; în continuare : DDA) ; *viglia* „locul unde veghează cineva" (în DDA, *viglia* a fost înregistrat cu sensul „gaură

în meterez", mai nou decît sensul înregistrat de Caragiani şi explicabil prin acesta). Cuvîntul *adă* dintr-un vers, explicat prin „brad", este tot neînregistrat în DDA, unde găsim că aromânii au *dzadă* şi *zadă*, iar meglenoromânii — *zadă* (desigur *adă* poate fi o variantă fonetică a lui *zadă*). Cuvîntul *mândilă* „basma", din versul *Veḑi mândila-ţi se dimică* (= Vezi, basmaua ţi se rupe) este înregistrat în DDA numai în varianta *mîndílă*, cu sensul „năframă, batistă". Caragiani citează supranumele *Notenari* şi *Notenuşi*, date unor oameni voinici, explicabile prin *notenari* şi *notenuşi*, derivate ale lui *noaten*. Facem observaţia că în DDA este înregistrat derivatul *nutinar*, dar lipseşte un derivat *notinuş* sau *nutinuş*.

După mai vechile contribuţii ale lui Heliade Rădulescu, lucrarea lui Ioan Caragiani a readus în atenţia unui public destul de larg unele aspecte importante ale dialectului aromân şi a atras atenţia asupra creaţiei populare aromâne. Este, după cîte ştim, prima apariţie de folclor aromân în presa românească. Celor 10 poezii populare, de fapt cîntece populare, incluse în studiul lui Caragiani, li se vor adăuga, în aceeaşi revistă, abia peste 14 ani, în 1883, culegerile de bocete aromâneşti publicate de Th. Burada şi peste patru decenii, în 1909, studiul lui Marcu Beza, *Observaţiuni asupra poezie populare la aromâni*.

În monografia *Aromânii*, Th. Capidan se ocupă de acest studiu al lui Ioan Caragiani menţionînd particularităţile dialectale asupra cărora s-a oprit autorul său.

Din nota : „Despre dialectul rumelioţilor cine vrea mai multe [informaţii] poate citi *Gramatica macedono-română* de Boiagi, tipărită la Viena la 1813, sau o alta elaborată de domnul I. G. Massimu, intitulată *Răpedă idea de Gramateca macedonoromânească*, Bucureşti, 1862", aflăm care au fost sursele de documentare ale autorului, în afară de propriile sale cunoştinţe.

A doua scriere în care Ioan Caragiani s-a ocupat de dialectul aromân este intitulată *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, lucrare rămasă neterminată. Prima parte a fost publicată în 1891, ca supliment la „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie" a lui Gr. Tocilescu şi republicată în 1929 de către Per. Papahagi, nepotul lui Ioan Caragiani, iar partea a doua a fost publicată pentru prima dată în 1941 tot de către Per. Papahagi şi cuprinde 291 pagini mari. Amîndouă volumele au apărut sub auspiciile Academiei Române, al doilea cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la naşterea autorului.

Din prefaţa lui Per. Papahagi la partea I a lucrării aflăm că cele 272 pagini reprezintă „începutul unei mari lucrări, în care autorul voia să arate trecutul şi viaţa românilor din Peninsula Balcanică în secolii trecuţi". Se spune că „scrierea se redacta în cursul tipăririi" şi că „mijloacele au lipsit ca tipărirea să poată fi continuată [. . .]. O parte din continuare a rămas redactată în manuscript, iar pentru cealaltă au rămas numai note şi extrase..." Materialul care stă la baza întregii lucrări a fost adunat într-un timp îndelungat cu un efort greu de imaginat dacă avem în vedere faptul că autorul a făcut multe călătorii de studii în regiunile şi la oamenii despre care vorbeşte în condiţiile unei rezistenţe făţişe a autorităţilor locale. Notele şi extrasele la care se referă Per. Papahagi nu se află la Biblioteca Academiei R. S. România şi nici la Biblioteca Centrală „Mihai Eminescu" din Iaşi, dar la Muzeul de Literatură al Moldovei din Iaşi se găseşte scrierea în manuscris *Aromânii şi cîntecele populare greceşti*, de 218 pagini.

Ioan Caragiani a scris aceste *Studii istorice* dintr-o mare dragoste pentru poporul său şi pe baza unei amănunţite cunoaşteri a situaţiei reale după tradiţii şi după izvoare străine, analizate în mare parte critic. O parte din material a fost obţinută prin corespondenţă de la intelectuali din diferite localităţi aromâneşti.

Ideea care a determinat elaborarea acestei scrieri a fost exprimată încă în *Românii din Macedonia şi poezia lor populară* unde, vorbind despre eroi fărşeroţi precum Bociari, Cacioni, Caciandoni, Giavela etc., Caragiani spunea că „numele dovedesc că au fost români" *(rev. cit.*, II, 464).

Lucrarea este scrisă „mai mult pentru străini, cari n-au nici o idee despre importanţa românilor din Peninsula Balcanică şi [despre] istoria lor" *(Studii*, I, 84). Valoarea lingvistică a acestor *Studii* a fost subliniată de Per. Papahagi şi de Th. Capidan. Per. Papahagi, în prefaţa de la partea a II-a, p. V, foloseşte, pentru această operă, calificativul *grandioasă* şi spune că ea „îl va face nemuritor printre aromâni", arătînd că „autorul i-a consacrat toată energia sa, uneori chiar primejduindu-şi viaţa" (p. VIII). Th. Capidan, referindu-se numai la partea I, din 1929, spunea că „prezintă o însemnătate deosebită pentru studiul dialectului aromân din punctul de vedere al onomasticei", că „bogăţia de nume cu care operează autorul este impunătoare, iar multe din ele arată o evidentă origine românească" (Th. Capidan, *Aromânii*, 96). În *Dicţionar de lingvişti şi filologi români* de Jana Balacciu şi Rodica Chiriacescu, p. 91—92, se afirmă greşit că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un „amplu şi detaliat studiu etnografic asupra tuturor comunităţilor aromâneşti din Peninsula Balcanică", pe cînd, în realitate, este vorba de o cercetare istorică pe baza onomasticei.

Ioan Caragiani nu-şi propune să facă o analiză a unor cuvinte aromâneşti, dar cercetarea numelor de botez, a celor de familie şi a poreclelor pe care le are în vedere l-a obligat să se oprească şi asupra unor apelative, mai ales din graiul fărşeroţilor. Unele dintre acestea lipsesc din *Dicţionarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi. Ne propunem, prin urmare, să atragem atenţia asupra unei surse prea puţin utilizate a lexicului aromân (deşi lucrarea *Studii istorice* este înscrisă în bibliografia DDA, cu sigla CSt, p. 1 386).

Cuvintele aromâneşti *bărdenĭe, bărduşĭe, bărdunĭe* denumesc „nişte plante subţiri şi nalte" care cresc „dese una lîngă alta, numite şi ele astfel de la asemănarea cu firele *bărdilor* de la război sau stative. Din cauza mulţimei acestor plante, şi multe locuri s-au numit *Bărdénie, Bărdúşie* şi *Bărdúnie*. Astfel de locuri [care] se află menţionate în cărţi [sînt] pe Parnas, în Peloponez şi aiurea, unde sunt români. Nişte triburi fărşeroteşti din Peloponez, turcite, se numeau βαρδουνιώταις înainte şi în timpul revoluţiunei greceşti" (I, 55). În DDA, 264, este înregistrat *bărdéńe* „lumînărică ?", cu trimitere la *burdéńe*, fără menţiune de sens. T. Papahagi prezintă cuvîntul *bărdéńe* fără etimologie, deşi soluţia propusă de Caragiani merită să fie luată în seamă. Celelalte două cuvinte, *bărdúnĭe* şi *bărdúşĭe*, nu au fost înregistrate în DDA. În legătură cu cuvintele discutate, Caragiani pune numele *Bardă*, are are şi formele *Bîrdea, Bîrda, Bardea, Barda. Bardă* nu are sensul din dialectul dacoromân, ci, după informaţiile primite de cercetător, pe acela de „briglă", pluralul avînd, desigur, sensul „brîgle" (I, 50, 55). Se precizează că albanezii au cuvîntul *barde* cu sensul „alb" şi că acesta nu este înrudit cu cel aromânesc. De la *bardă* au fost derivate n. pers: *Bărdaşĭu, Bărdeşĭu, Bărdac, Bărdacă, Bărduşĭu, Bărdonĭu, Bărdunĭu, Burdunĭu, Burdunĭ* (I, 55). *Bărduşĭa* este nume de munte, iar *Bărdunĭa* este nume de provincie în Peloponez (II, 281).

Avînd în vedere faptul că *bărdunii* sau *bărdunioții* erau oamenii cei mai războinici din Peloponez (II, 278), credem că între numele acestora și cel al *bordonilor* din nordul Dunării, care au mers în ajutorul lui Petru și Asan, ar putea fi o legătură, dar lucrurile trebuie cercetate cu cea mai mare atenție.

Vorbind despre porecla *Bîcă*, Ioan Caragiani (I, 29) spune că apelativul *bîcă* (cu varianta *bică*) înseamnă „pîntece"; de la *bîcă* a fost derivat adj. *băcat* „pîntecos", iar de la acesta, cu suf. *-el*, a fost creat diminutivul *băcățel*. *Bîcă*, *băcat* și *băcățel* nu sînt înregistrate în DDA, iar despre *bică* „burtă" se spune că „aparține mai mult graiului copilăresc".

S-ar părea că aromânii nu au cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, dar informațiile prezentate de Ioan Caragiani modifică în mare măsură această părere. El scrie: „*Bombă* și *Boambă* și *Bumba* și *Bumbu* sunt familii românești cari poartă aseminea nume"; „*Bumbu* este dat ca poreclă la macedoromâni din cauza glasului tare ca bubuitul tunetului, care se zice *bumbunidzare*". Și mai departe: „*Bombu* și *bumbu* în dial. macedor. se zîce și un fel de *cărnat gros*; de la *bombu* și *bumbu* se face *bumbár*, tot în sensul lui *bombu* și *bumbu*. *Vari-bombu*, *vari-bombă*, *vari-bombi* (masc. sing.) însemnează *cărnat greu, prea mult umplut*". Despre *vari*, Caragiani scrie: „acest cuvînt nu este albanezescul *vârri*, *vorri*, care înseamnă *groapă* [...], ci cuvîntul grecesc βαρύς făcut în compunere βαρύ (*varí*), cuvînt des utilizat de macedoromâni în compunere cu cuvinte românești în sens de *greu*, *tare*. *Vari-bombeștii* dar sunt cei cari au *glas tare ca tunetul*" (I, 49). *Bombu* și *bambu* însemnează și „membru genital" și „puf la membrul genital bărbătesc" și „cărnat". Un derivat al lui *bombu* este *bumbar*: „De la *bombu* se face și *bumbár*, un cărnat care se frige învîrtit pe berbecul care se frige întreg la frigare". În alt loc, Caragiani aduce precizări privitoare la *bombu* și *bumbar*: „Macedoromânii ciobani, cînd frig berbeci la frigare, iau intestinul gros al berbecilor, îl umplu cu maiu sau cu ficatul, inima și altele tăiate în felii lungi și, făcînd un *cîrnat*, îl învîrtesc de berbece și, prinzînd mărginile cu sulițe supțiri de lemn, îl frig împreună cu berbecele. Pe acest cîrnat îl numesc *bombu* și *bumbarlu* (articulat)", iar în continuare prezintă detalii privitoare la cuvîntul *rumani*, cu varianta *arumani*: „...apoi mai fac un alt cîrnat umplut cu mațe și-l frig ca și *bumbarlu*; pe acesta umplut cu mațe îl numesc *rumani* sau *arumani*". De la aceste cuvinte sînt create porecle: „Mulți ciobani români sunt porecliți *Bombu*, *Bombi*, *Bumbărilă*, *Bumbrilă*, *Bumbărilă* etc. [...], asemenea *Rumani* sau *a Rumani*" (I, 187—188). Cuvintele *bámbal* și *bombal* „însemnează *membrul genital bărbătesc* și uneori *pubertas*". „Sensul lui *bámbal*, *bombal* îl are și *bambula*"; „*Bambrilă* este de la *bambarilă* și în loc de *bambalilă*" (I, 103). În această situație și numele *Bombrilă* (I, 101, 103) se explică prin *bombarilă*, nesemnalat de Caragiani.

Tache Papahagi nu înregistrează în DDA cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, *boambă*, *bumbă*, *bombar* cu sensurile semnalate de Ioan Caragiani. Nu sînt înregistrate nici *bambal*, *bombal*, pe care le socotim variante ale lui *bămbar*, *bombar* (acesta neînregistrat); nu sînt înregistrate nici *bămbarilă*, *bambrilă* / *bombarilă*, *bombrilă*. Este interesant că aromânii au porecla *Bambúlă* (și apelativul *bambulă*, I, 101, 103), cuvînt pe care îl cunoaștem din graiul nostru natal (Mănăstioara, orașul Siret, jud. Suceava), unde se folosește tot ca poreclă pentru un „om prost", un „prostănac". În DDA nu se înregistrează nici *rumani*, cu varianta *arumani*, despre care s-a vorbit mai sus.

Tache Papahagi cunoaşte cuvîntul *boţî* cu sensul „cartofi", dar cel de „boţ" lipseşte din DDA. Caragiani semnalează numele de familie *Boţî*, *Boţarî*, acesta din urmă şi cu forma *Boţaraţî*, ca nume de grup. Autorul spune că numele derivă de la *boţ*, care are varianta *bocĭu* şi augmentativul *bóţar* „boţ mare". Un argument pentru justificarea numelui este că „Boţaraţii erau scurţi şi groşi". Ca porecle, *boţ* şi *bóţar* se acordă unor „oameni scurţi şi groşi". Despre *bocĭu*, spune Caragiani, unii învăţaţi aromâni cred că derivă de la *boace* „voce, glas" sau de la un joc de copii, în care unul întreabă *cucumbocĭ bocĭ*, iar altul răspunde *bocĭ*. Şi *bocĭ* şi *cucumbocĭ* lipsesc din DDA. Din *bocĭ* a fost derivat *Bócĭar*. Este importantă precizarea : „Românii fărşeroţi zic *boţ* şi *bocĭu* şi *boţî* şi *moţ* şi *mocĭu* şi *moţî* ; de aceea *Bóţar* se zicea şi *Boţĭar* şi *Bócĭar*", prin urmare *boţ* are variantele fonetice *bocĭu* şi *boţî*. *Bóţar*, *Bocĭar*, *Bóţĭar*, ca nume proprii, se pronunţă şi *Móţar*, *Mócĭar*, *Móţĭar*" I, 30—31). În DDA este înregistrată interj. *moţ* cu sensul „domol", adresată îndeosebi catîrilor, explicată prin alb. *mos* „non", şi porecla *moţan*, cu varianta *mocean*, care se acordă unor aromâni din nordul Macedoniei şi care s-ar explica prin *acmóţi* „acum". Dar *moţ* cu sensul „boţ", cuvînt existent la fărşeroţi, nu apare în DDA.

De la *boţ* au fost derivate diminitivul *boţic*, cu fem. *boţică*, neînregistrate în DDA.

Aici avem prilejul să subliniem că există şi la aromâni o corespondenţă *b- / m-*, fenomen fonetic interesant, care la dacoromâni se întîlneşte în cuvinte precum *bondoc — mondoc*, *bont — mont*, *boţochină — moţochină*, *băciulie — măciulie* etc. (vezi alte exemple la Al. Graur, *Elimologii româneşti*, 21—22).

În DDA, 283, *breámi* are sensul „mîncare de post ; dovleac cu ceapă şi orez", dar Ioan Caragiani îl semnalează din Leşniţa cu cel de „vas de ghiuveci" (II, 105).

Brîscă are sensul „broască" şi este nume care „se dă des la cişmele" (I, 97) ; „Multe cişmele la macedoromâni sunt numite *Brîscă*, poate de la *bară*, *bărîşcă*, *bărîscă*, *brîscă*" (II. 52). În DDA nu se înregistrează *brîscă*.

Carvu este „un fel de rac cu opt picioare". Caragiani cunoaşte şi o poreclă *Cărvic* (II, 54). Nici *carvu* şi nici diminutivul *cărvic* nu figurează în DDA.

Cuvîntul aromânesc *călemi* denumeşte „un fel de batistă neagră colorată cu flori roşii şi galbene, cu care se leagă la cap românii peste o căciulă albă de lînă" (I, 224). Tache Papahagi nu cunoaşte acest cuvînt.

Cĭon, cĭonă înseamnă „privighetoare" şi este „poreclă care se dă la cei vorbăreţi" (I, 37). În DDA, 440, *cĭónă* înseamnă „vrabie", iar *cĭóńĭŭ* „vrăbioi".

În legătură cu porecla *Cionga*, Ioan Caragiani (II, 75) scrie : „Această poreclă se aude şi *Cionta*, *Şionta*, *Ciontu*, *Şiontu*, *Ciondu*, *Şionda*, *Şiondu*, *Şunda* şi nu-i totdeauna cu sensul de „ciung", ci de multe ori este un patronimic al numelor *cion*, *cioană* (= privighetoare), *ciun* (= lemn lung şi ciolan), în formele *Cionca*, *Cionta*, *Cioncu*, *Ciontu*, *Cionga*, *Cionda*, *Ciunca*, *Ciunta*, *Ciunga*, *Ciunda* etc." Numele *Cionga* este menţionat documentar în sec. al XV-lea (I, 32, nota 3). Aceste porecle atrag atenţia asupra apelativelor care stau la baza lor şi pot, între altele, să orienteze cercetările cu privire la originea lui *cion* şi *ciun*.

Fărşeroţii folosesc cuvîntul *ciorchină* (*ciorchină de auă*), pe cînd ceilalţi aromâni au *arapune* (*arapune de auă*). Un comandat militar aromân avea

numele grecizat *Cerghinis*, adică *Ciorchinis* (după Caragiani), cu terminația greacă și se numea astfel „pentru că era mic și negricios". Numele *Ciorchină* îl aveau, în secolul trecut, vreo 60 de familii din Mesenia (Peloponez). Tot *Ciorchină* era numele de familie al lui Iani Colocotroni, erou aromân de la 1821 (I, 31—32). Cuvîntul *ciorchină* nu a fost înregistrat în DDA, unde găsim, pentru noțiunea respectivă, termenii *arápun, arápune, călărúșă, cărmăstár, găiarnușă*.

„*Circelĭu* (pronunțat *țirțelĭu* și *dzirdzelĭu*) are doauă sensuri provenind sau din *cercu*, de unde se face *Circelĭu*, care se zice și *Cărchelĭu*, sau din *dzerdzel*, care este zarzărul la macedoromâni" (I, 61). În DDA, 1 223, se înregistrează *țirțel* și *țirțelĭu*, cu varianta *dzirdzelĭu* (DDA, 524) „cercel". *Dzerdzel* „zarzăr" lipsește din dicționar, dar este glosat *dzîrdzeále* „zarzăre" (DDA, 525).

Despre *cĭun*, Caragiani scrie (I, 37) că „este o prăjină lungă și subțire, pe care se întind hainele spălate ca să se usuce"; are și sensurile „lemn lung" și „ciolan" (vezi supra, *Cionga*). Firește că „lemn lung" se apropie mult de „prăjină", dar sensul „ciolan" nu a fost înregistrat în DDA. *Ciun* a devenit poreclă la aromânii din Peloponez.

Cîcĭu are sensul „asin". De la *cîcĭu* a fost derivat augmentativul *căcĭónĭu*, iar de la acesta s-au creat formele cu aferează *cĭonĭu* și *șĭonĭu* (I, 37). Cuvîntul *cîcĭu* figurează și în DDA, 358, cu pl. *cîcĭ* și *cîceanĭ*, cu următoarele precizări: „Apare ca poreclă în onomastică (de ex. la Avdela, ca nume de familie). De fapt, astăzi nu i se mai cunoaște sensul acestui cuvînt care e și foarte puțin în circulație. Circulă numai ca nume de catîr masculin". T. Papahagi crede că avem a face cu un împrumut din tc. *qytch* „partie du derrière de toute chose; derrière d'homme, d'animal; croupe", dar sensul cuvîntului turcesc nu susține soluția propusă. Este posibilă o legătură de origine între cuvîntul aromân și interj. *cuci, cîci* (monosilabice) cu care în Bucovina se alungă viței, mînzii. În forma *căci*, cu varianta *cîci*, interjecția a fost semnalată din nordul Moldovei de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, în *Glosar regional*, 22. T. Papahagi nu înregistrează augmentativul *căcĭonĭu*. Forma cu aferează *cĭonĭu* apare în discuția despre *șońĭu* „măgar"; nu este semnalată nici varianta *șĭóńĭu*.

Cúcĭub, pl. *cúcĭube*, are în DDA sensul „bușteanț"; un alt cuvînt *cucĭub*, pl. *cúcĭughĭ*, înseamnă „ciung"; iar *cúcĭubă*, pl. *cúcĭube*, înseamnă „buturugă". Ioan Caragiani cunoaște *cúcĭubă* cu sensul „rădăcină groasă de copac mic, scoasă de sub pămînt". Este, deci, vorba de un alt sens. Atît Tache Papahagi cît și Ioan Caragiani cunosc forma cu aferează *cĭubă* (la Caragiani, I, 93), dar lipsește din DDA cuvîntul *cĭubec*, derivat diminutival al lui *cĭubă*.

Caragiani (I, 261—262) semnalează cuvîntul *cunávi* cu sensul „jder"; T. Papahagi, în DDA, 406, înregistrează *cunáve* „dihor".

Asinul este numit și *danga* „pentru că se aude sunetul *danga-danga* cînd își bate urechile". „*Dăngliat* și *dănglianat* însemnează *urechiat* (= asin). [N. pers.] *Dangli* este prescurtat din *dăngliat*. Asinul se zice și *urechiat* și, după analogia acestui cuvînt, și din *danga* s-a făcut *dăngliat*" (I, 28). În DDA nu se înregistrează interj. *danga-danga*, ci doar *dîng*; *dîngă* are sensul „asin". Se înregistrează adj. *dîngl'eát, dîngl'inát*, dar lipsesc variantele *danga, dăngliat, dănglianat*. Sugestia etimologică a lui Caragiani cu privire la originea lui *danga* (în DDA *dîngă* este fără etimologie) poate fi luată în considerație, substantivul avînd probabil o origine onomatopeică.

Dres se folosește în sintagma *sînt dres* și are sensul „sînt curat de inimă și bărbat viteaz". Despre cei *dreși* se credea că nu-i prinde glontele pentru că erau *dreși cu farmece* (I, 250, 251). Cuvîntul lipsește din DDA.

Ioan Caragiani spune că *duți lachĭ* este „un gioc copilăresc cu arșicii" (I, 36). În DDA, 510, *duți* are înțelesul „om", „partie convexe d'un osselet, dosse", iar *lakĭ* (p. 723) „coté de l'osselet qui est creux", „gaură (la arșic)", dar nu se precizează că cele două cuvinte luate împreună reprezintă numele unui joc.

„*Epu* însemnează *cal*, de unde femininul *iapă* ; *epu* (= cal) se aude foarte rar" (I, 75). *Toli Epu* era numele unui bărbat din Avela, în 1824 (I, 41). *Epu* cu sensul „cal" nu este înregistrat în DDA.

„Supușii *celnicului* sau *domnului* se zic și astăzi : *fălcarea* sau *fămelile* sau *fumelile*, *fămeile* sau *fumeile* cutărui *celnic* sau *domn*. *Fămeliĕ* și *fumeliĕ*, *fămeaĭe* și *fumeaĭe* este cuvîntul *familie* din România" (I, 51), prin urmare aceste cuvinte au, la dacoromâni, sensul „familie". Constatăm că din DDA lipsesc *fămeliĕ*, *fămeaĭe*, *fumeaĭe*. Caragiani continuă : „Cînd zic macedoromânii : *fumelile* sau *fămelile* lui Alexi Bardă nu arată familiile din casa sa, ci numărul familiilor peste cari este domn. O altă espresiune este și aceasta : în loc să zică : mă duc la *călive* sau la *cătun*, zic : mă duc la *fumeli*".

Adj. *flor* este prezentat în DDA cu sensul „alb-auriu". Caragiani îl cunoaște ca sinonim aproximativ al lui *roșiu* și *griv*, cu precizarea că *flor* se folosește pentru a indica culoarea roșie a iezilor, a caprelor și a țapilor, spre deosebire de *griv*, care denumește culoarea roșie a cailor roibi (I, 18, 226). În DDA, *griv* are sensul „sur". Nepotrivirile dintre informațiile din dicționar și cele prezentate de Caragiani se pot explica prin ariile diferite din care a fost recoltat materialul lexical.

Caragiani (II, 227) semnalează cuvîntul *galu* „negru" în localitatea Lacă și tot acolo cuvîntul *gălaĭ* „idem". Din *gălaĭ* s-ar fi creat *laĭ* „negru" prin aferează, iar prin sufixare *gălăițu* „negricios, negru de tot". În DDA se înregistrează *gal*, *gală* „negricios ; nume care se dă catîrilor negricioși (și mari)" ; „nenorocit, nefericit" și *gălăițu* „negrui", dar nu se citează, măcar cu titlu informativ, explicația lui *laĭ* ca formă aferezată a lui *gălaĭ*.

Pentru *gav*, *gávă* Tache Papahagi, în DDA, dă sensul „chior", iar Ioan Caragiani (I, 178) „orb". Deosebirea semantică poate fi explicată fie prin diversitatea surselor de informare, fie printr-o evoluție a înțelesului ilustrată și de corespondentele sale dacoromânești.

În Leșnița, cuvîntul *gobu* circulă cu sensul „strigoi, vîrcolac, care își mănîncă rudele după ce moare". Este folosită și formula *laĭ goabe* cu sensul „sărmane" (II, 105). Nu este înregistrat în DDA.

Necunoscut a rămas și cuvîntul *gurgulian* care, din aceeași localitate, a fost semnalat cu sensul „rosmarin" (II, 105).

„Porecla *Lahuri* însemnează un fel de *șal* de legat capul la femei, dar cu care își legau capul și mulți bătrîni ca cu un turban turcesc ; căci, după cum am apucat și noi, mulți bătrîni purtau un turban pe care l-am văzut purtat și de căpitani. Acest turban însă n-a fost turcesc, ci poate bizantin, și nu-l purta orice bătrîn, ci numai cei bogați, cei de familii mari, *celnicii* [. . .] și mulți dintre căpitani. Turbanul în chestiune se numea de români *șervetă*, care astăzi nu mai există. De la această *șervetă* făcută din șalul numit *lahuri*, șal foarte

prețios, poate că i-a provenit lui Gheorghe Lahuri porecla". Dar Caragiani se îndoiește de această explicație, pentru că „la macedoromâni există o poreclă *Plahúr, Plahúrcu, Plahúri* care se aude și *Lahúri* și *Lahúr* și care însemnează animal cu urechile late, mari și atîrnate jos, poreclă dată la animalul urechiat, la cîini, cai etc. și de aici și la oameni" (I, 225). În alt loc (I, 57), Caragiani spune că „*Plahúri* și *plahur* este o poreclă care se dă la cai, de unde trecu și la oameni și la cîini și însemnează *animal cu urechi late și atîrnate jos*. Se află și *lahur* și *lahuri*, aseminea și *plahúrcu*". În DDA sînt înregistrate *lăhúră, lăhúre, l'eăhură, plahúrcu, pl'eahúrcu*, dar lipsesc formele *plahur, plahuri, lahúr, lahúri* ; nu este înregistrat nici *șervelă*. Informațiile lui Caragiani sînt importante și pentru etnografia aromânească.

Prin *lură* și *luríe* se denumește o curea (I, 193). Tache Papahagi cunoaște *lură* cu sensul „nuia", iar *luríðă*, pl. *luridz*, cu cel de „fîșie (de piele etc.)". *Luríe* nu este înregistrat în DDA.

Mataranga (citește *Mătărîngă*) era nume al unui *senior* român expatriat la venirea turcilor în Peninsula Balcanică ; a intrat în serviciul Republicii Veneția (I, 48) ; apelativul are sens obscen, ca și *vari-bombi* (I, 49). În alt loc se spune că *mătărîngă* este „cuvînt al cărui sens este strîns legat de acel al cuvîntului *plahúri, plahúr, lahúr, lahúri* și *gulemi, glava*, adecă sensul de urechi mari, cari deșteaptă noțiunea de urechiat sau asin și tot ce se raportă la el" (I, 227). *Mătărîngă* nu este înregistrat în DDA.

Cuvîntul *meal*, care în DDA, 792, are sensul „coclaură", este semnalat de Caragiani, din Leșnița, ca „pămînt negru".

Mucelĭu se numește „locul umed și mocirlos de la cișmele" ; „cine se feștelește ori se udă ori se umple de apă sau de glodul de la cișmele se zice că *se face mucĭále*" (II, 52 ; la p. 53 este citat numele topic *Mucĭale*). În DDA nu este *muceliu*, iar *mučeále* are doar sensul „leoarcă" (s.v. *muceară*[1]).

Prin *mușuniță* aromânii „înțeleg 'mușunoiul sau mica ridicătură de pămînt ce fac cîrtițele'. Multe locuri, pe unde se văd mușunoaie, poartă numele *Mușunițe, La Mușunițe*" (II, 523) ; „*Mușunoĭu* și *Mușuniță* se știe că însemnează 'ridicăturile de pămînt făcute de cîrtițe'. La macedoromâni, pe lîngă cuvintele *mușunoĭu* și *mușuniță*, există și : *mușuronĭu* (= mușuroi), *mușunoĭu, șumuronĭu*, apoi *șuburonĭu, șubulonĭu, șubulac*. Toate acestea însemnează 'cîrtiță' și 'tumul de pămînt ridicat de cîrtițe'" (II, 89). Aromânii au și cuvîntul *mușĭu* de la care sînt derivate diminutivele *mușulĭ, mușolĭ*, iar de la acesta din urmă este derivat augmentativul *mușolan*. Despre *mușolan*, Caragiani nu crede „să fie același cu *șumulean, șubolan*" (I, 103). Un sinonim al lui *mușuronĭu* este *mușurică* (II, 53). Nu sînt prezentate sensurile lui *mușĭu, mușulĭ, mușolĭ, mușolan*, dar deducem că este vorba de sinonime ale lui *mușolan, mușuronĭu, mușunonĭu*. Tache Papahagi înregistrează numai *mușuróńĭu* „cîrtiță" și *șumuróńĭu* „id." Lipsesc, așadar, toate celelalte, prezentate mai sus.

Cu sensul „un fel de țesătură groasă", Caragiani (I, 97) prezintă cuvîntul *pánură*, neînregistrat în DDA.

Cuvîntul aromânesc *pap* înseamnă „bătrîn" ; articulat are forma *paplu*, de la care s-a format diminutivul *păpleacu*, neînregistrat în DDA. Din acesta a rezultat, prin afereză, *pleac* (Caragiani, I, 64). Tache Papahagi scrie că *pleacă* este subst. invariabil, „folosit mai mult la vocativ singular", și că ar fi explicabil prin alb. *plak* „vecchio", dar cuvîntul trebuie considerat același cu *pleac*.

Precizări importante a făcut Caragiani în legătură cu cuvîntul *pălicar*, care are sensul propriu „deget mare de la mînă", „policar", moștenit din lat. *pollicaris* „un deget (ca unitate de măsură)" (din *pollex, -icis* „degetul mare de la mînă, de la pic'or"). La aromâni *pălicar* este și adjectiv și are sensul „voinic", neînregistrat în DDA. *Pălicarul*, la aromâni, ca termen militar, era mîna dreaptă, adică adjunctul unui căpitan, administrator al unei regiuni. Pălicarul era „cel mai tare și cel mai viteaz soldat", sens care se explică, metaforic, prin cel de „deget mare", care este cel mai puternic dintre degete.

Caragiani semnalează, din Leșnița, cuvîntul *pușcarícu* „balercă mică" (II, 105), neînregistrat în DDA.

„*Rîngav, rîngaciu* la macedoromâni însemnează 'armăsar pe jumătate castrat'" (I, 167). La dacoromâni găsim *rîncaci*, derivat al lui *rîncă*[1] (acesta cu etimologie necunoscută), după cum se spune în DLR, dar mai curînd derivat al lui *rînc*[1] „(animal) rîncaci", „om fără copii, steril, sterp", cu varianta *rîng* (și acesta cu etimologie necunoscută). Dacoromânii au numele de familie *Răncău, Rîncu, Rîncaciu*. În DDA nu sînt înregistrate *rîngaciu, rîngav*, dar este *arungaciu* „rîncaciu".

„La macedoromâni se aud poreclele *Ruca, Ruga, Rugea, Rugiu, Ruguzeli. Rug* sau *arug* la ei se numește *papura* și *stufăria* de la bălți sau de la locuri mlăștinoase. Apoi la unii din ei se numește astfel și *mărăcina*". „*Rugă* sau *arugă* [. . .] se zice la ei și ușa pe unde trebuie să treacă oile la ocolul de la stînă, ca să fie mulse de ciobanii așezați acolo în acest scop. *Rugă* sau *arugă* se zice și *simbria* ce se plătește la o slugă ce se bagă la stăpîn, și *arugat* sau *argat* se zice oricare se bagă la stăpîn cu *aruga. Me-arughez* însemnează *mă bag la stăpîn*; *ce arugă liai* ? însemnează : *ce sinbrie sau leafă ai* ? La stîni totdeauna este tocmit un băiat ciobănașiu, care, pe lîngă altele, are și funcțiunea de a face să treacă oile pe la arugă, adică pe la ușa ocolului sau, cum zic macedoromânii, a *cutarului*, spre a fi mulse. Cînd oile nu vor să meargă la arugă, servitorul aleargă cu cața după ele, îndreptîndu-le spre *rugă* și cu diferite amenințări le strigă *aruga, aruga*, adică *la rugă* (mergi sau mergeți la rugă). S-a observat un lucru, că servitorii cei noi, care pentru întîia dată intră în acest serviciu, strigă *aruga, aruga* pe la începutul fondării stînei primăvara. Acest *aruga, aruga* îl strigă mereu în toate zilele la mulsul de la prînz și de seara și *aruga, aruga* repetîndu-se toată vara, pe la toamnă ajunge *arua, arua*. Dacă același servitor continuă și anul viitor cu același serviciu, pe la primăvară nu mai zice *aruga*, nici *arua, arua*, ci *rua, rua, rua*, adică i se ostenesc organele vocalice și nu mai pronunță nici pe *a*, nici pe *g*. Ciobanii cei vechi rîd de cei novici, cari în loc să zică *rua, rua, rua* zic *ruga, aruga* sau *ruga, ruga* și le dau porecla *Rugu* sau *Aruga* de multe ori". „Acest *rua, rua* nu însemnează la ei decît : *la ușă, mergeți la ușă*. Ciobanii strigă la oi *rua, rua, rua* și cînd îndeamnă oile să treacă vreo strîmtoare sau vreun pîrîu. Apoi *rua, rua, rua* este și un strigăt de îndemnare la ceva. Soldații ciobani ai armatolilor, cînd erau în lupte și făceau asalturi, în loc de *ura* sau alt cuvînt de îndemn, strigau totdeauna unii altora și mai cu seamă căpitanul lor îi îndemna : *rua, rua, rua gioni*". Soldații Mălăcași, la 1378, cînd atacă Ianina, strigă *rua, rua* (după *Cronica epirotică*) (II, 153). În DDA nu se înregistrează *rug* și *arug* cu sensurile „papură", „stufăriș". Se pare că elenistul aromân a făcut o legătură ingenioasă între *arugă, arugat* și *argat* (în DDA *arγat*), de care ar trebui să se țină seamă. Nici interjecțiile *arua* și *rua* nu sînt înregitrate în DDA.

Matei *Sfrînzi* a fost un șef fărșerot care a luptat în Peloponez, împreună cu veneții, împotriva turcilor, în secolele al XIV-lea — al XV-lea. Numele *Sfrînzi* este explicat astfel : „la fărșeroți sprîncenile se zic *sufrănțeale* și *sfrînțeale* și porecla *sfrînți* se dă la cei cu sprîncenele unite“ (I, 6). Cuvîntul *sfrînți* nu este înregistrat în dicționarul citat.

Scîlțu, scîlța însemnează „ceva încurcat, întortocheat, diform“ (II, 166). DDA nu nregistrează aceste cuvinte.

D'n Leșnița, Caragiani (II, 105) semnalează cuvîntul *scîrpi* „surcele“, la plural. DDA, 1067, înregistrează pentru *scîrpă* doar pl. *scîrpe*.

Pentru *șervetă*, vezi *lahuri*, supra.

„Macedoromânii au următoarele forme pentru cuvîntul *șobolan*, cu cari înțeleg și diferite specii de cîrtițe : *șubulan, șuburan, șumuroniu, mușuroniu, mușurică*“ (II, 53). Vezi și *mușunițâ*, supra. Din DDA lipsesc *șubulac, șubulan, șubuloniu, șuburan, șuburoniu*.

Țală și *șțală* sînt nume ale sucitorului, folosite ca porecle pentru copiii neastîmpărați (I, 37). În DDA nu este înregistrat *țală*.

Ioan Caragiani (I, 268) glosează : „*zarcu* și *zărcúlă* = glugă, gluguliță“. Tache Papahagi înregistrează în DDA, 1292, numai diminutivul *zărcúlă* „glugă“ ; *zarcu* i-a rămas necunoscut.

*

Din informațiile prezentate se vede că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un important izvor de îmbogățire a dicționarului aromân cu material lexical cules în secolul trecut, concretizat în cuvinte, variante, sensuri și sintagme neînregistrate în marele dicționar al lui Tache Papahagi. Valoarea acestui material este asigurată de originea aromânească-fărșerotă a autorului și de anchetele pe care acesta le-a făcut la românii din Grecia și din Albania.

Cele două volume de *Studii istorice* și volumul ms. *Aromânii și cîntecele populare grecești* îl așează pe Ioan Caragiani printre marii cercetători ai dialectului aromân.

LA CONTRIBUTION DE IOAN CARAGIANI À LA CONNAISSANCE DU DIALECTE MACÉDO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur de cette communication présente d'abord quelques éléments concernant la vie et l'oeuvre de l'helléniste d'origine aroumaine Ioan Caragiani (1841—1941) de Iassy, ainsi que des informations que nous donne Caragiani sur l'ethnographie aroumaine. Dans son oeuvre intitulée *Études historiques sur les Roumains de la Péninsule Balkanique* (*Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, I, 1929 ; II, 1941) il a mentionné et, parfois, a expliqué de nombreux appellatifs aroumains. Etant donné que Tache Papahagi n'a pas enregistré dans le *Dictionnaire du dialecte macédo-roumain* (*Dicționarul dialectului aromân*², București, 1974) beaucoup de ces mots, l'auteur les signale aux chercheurs et pour quelques uns de ces mots il propose des explications étymologiques. Ce qui est intéressant, c'est le fait que certains mots dont on fait l'analyse dans le travail sont devenus des sobriquets ou des noms de personnes et ne fonctionnent que comme tels. L'auteur exprime l'opinion que Ioan Caragiani est un chercheur important du dialecte macédo roumain et un precurseur de l'onomastique roumaine.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

CONTRIBUȚII LA CERCETAREA MEGLENOROMÂNEI VORBITE ÎN DOBROGEA

DE

ELENA SCĂRLĂTOIU

După aproape o jumătate de veac de la ancheta efectuată de Th. Capidan și Sever Pop (cf. prefața lui **Capidan**, *Mgl.* III) la meglenoromânii originari din Liumnița (actuala localitate Scra din Grecia) și stabiliți după anii 1923—1924 în comuna Srebărna, situată în nord-estul Bulgariei de astăzi, se impunea actualizarea investigației. Și aceasta, nu numai pentru că intervalul de timp ce s-a scurs de la acea dată pînă acum este apreciabil, ci și pentru alte rațiuni de ordin științific. Se știe că, după 1940, liumniceanii, ca și ceilalți meglenoromâni plecați din Grecia și așezați în comune învecinate cu Srebărna, au venit în România (în comuna Cerna, jud. Tulcea). Aici au cunoscut noi realități care, în chip firesc, și-au găsit reflectarea în limbă ; aici au cunoscut marile prefaceri ale societății românești, progresul economic și cultural al țării, ce și-a pus pecetea pe întreaga lor viață materială și spirituală. Au fost astfel create premisele pentru apropierea de limba standard nu numai a graiurilor dacoromâne, ci și a dialectelor aromân și meglenoromân[1].

O cercetare similară a făcut Beate Wild din R.F.G. la meglenoromânii din Grecia[2].

La baza anchetei noastre a stat chestionarul pentru ALR II, vol. I, precum și cel publicat în FD pentru NALR (chestionarul general și chestionarele speciale)[3]. Atunci cînd am considerat necesar am introdus și întrebări suplimentare.

---

[1] Cu privire la procesul de apropiere a graiurilor dacoromâne de limba standard s-a scris în ultima vreme în țara noastră destul de mult. Lucrările pe care le-am consultat pentru această problemă sînt : B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în FD, V, 1963 ; același, *Despre noțiunea de interdialect*, în SCL, XVII, 1966 ; Valeriu Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiței*, în FD, III, 1961 ; I. Coteanu, *Aspecte ale limbajului popular actual*, în LR, XII, 1963, nr. 1 ; St. Dumistrăcel, *Neologisme în terminologia agricolă pe baza ALR*, în „Anuar de filologie", Iași, XV, 1964 ; același, *L'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains. Premisses*, în RRL, XXXIV, 1970 ; Ion Ionică, *Elemente recente în lexicul graiului de pe Valea Bistriței (Bicaz)*, în LR, XV, 1966, nr. 3 ; Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 2 ; Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșan*, Cluj, 1971 ; Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, *Cu privire la raporturile dintre limba literară și graiuri*, în FD, VIII, 1973.

[2] Beate Wild, *Meglenorumäntschen Sprachatlas*, Köln, 1983.

[3] Vezi FD, V, 1963, p. 157—271.

Ancheta am realizat-o la liumniceani stabiliți în Cerna — pentru a putea compara situația prezentă cu cea găsită de Th. Capidan — dar, în același timp, am extins-o și la reprezentanți ai altor comune meglenoromâne (*Lu*, *Oș*, *Tr*)[4].

Scopul cercetării noastre a fost dublu : pe de o parte, așa cum arătam, actualizarea anchetei lui Th. Capidan și Sever Pop, iar pe de altă parte, urmărirea relației ce se stabilește între graiul meglenoromânilor și transformările socio-culturale, politice și economice survenite în viața lor.

De pildă, **așezările** meglenoromâne păstrau numele vechi, de origine traco-iliră, *cătún* (**Russu**) ; același denumire s-a păstrat și în Srebărna și în comunele limitrofe ; în *Ce* nu se mai folosește decît în relatările bătrînilor privitoare la traiul pe care-l duceau în ținutul Meglenici. Termenul a fost înlocuit cu dr. *sat*, care denumește și în graiul meglenoromânilor o localitate rurală mai mică ; dacă localitatea este mai mare și are în jur sate aparținătoare, cum este și *Ce*, aceasta poartă numele însușit din dr. : *comúnă* (ALR s.n. III, h. 900). Explicația se găsește în răspunsurile informatorilor : în regiunile pe care le locuiseră odinioară, așezările omenești erau mici, cu case puține, iar numele lor era cel pe care-l știau „din moși-strămoși". În Bulgaria au stat puțin timp și au folosit denumirea veche (012 : ALR s.n. III, h. 900) ; abia în *Ce*, în care locuiesc de mai bine de patru decenii, au început să „burvească" (să amestece) cuvintele, au părăsit denumirea *cătun* și au adoptat-o pe aceea de *sat*. Sate mai mari nu aveau, de aceea nu a existat în dialect nici corespondentul dr. *comună*, însușit de către vorbitori abia în *Ce*.

Locuința propriu-zisă se construia în funcție de posibilitățile fiecărei familii. Cînd cineva își făcea o casă mai frumoasă se spunea : *ăń dărăi úna cásă úbăvă* (*Lum*) sau *ăń dărăi úna cásă búnă* (*Lu*, *Oș*) ; formația *ń-am fat úna cásă úbăvă* (012 : ALR II, h. 219), în loc de *ăń dărăi*... este necunoscută meglenoromânilor. În pct. 012 și în satele limitrofe, reprezentînd puncte de anchetă necartografiate, coloniștii s-au instalat în casele care le-au fost puse la dispoziție ; în *Ce*, în afară de cîteva blocuri construite recent, case noi n-au mai fost ridicate : meglenoromânii și le-au amenajat pe cele vechi, astfel încît gradul lor de confort a sporit, într-adevăr. Nefiind însă puși în situația de a-și construi din temelii o casă, vorbitorii s-au arătat surprinși de întrebarea pe care le-am pus-o (ALR II, 3 757) și au răspuns după ezitări : „am făcut o casă frumoasă".

În Meglenia c a s a era de două tipuri : *cásă puzimátă*, fără „etaj" și *cásă cu pulátă*, cu un fel de etaj — aceasta din urmă fiind mai des întîlnită în *Lu* și *Oș*, unde terenul prezenta un grad mare de umiditate, datorită numeroaselor izvoare și ape freatice. În orice cătun meglenoromân ea se zidea din blocuri mari de piatră (*rópă*, *roápă*), aceasta fiind un material de construcție lesne de găsit în regiunea respectivă. Z i d u l (ALR II MN, 3 761 ; *M* : *zid* ; 012 = *zid*, pl. *zídur* ; a.p. : *zid* ; *Ce* : 012' = *zid* ; *Lu*, *Oș*, *Tr* = *zid* — *peréti* „depinde cui te adresezi") se înalță pe t e m e l i e (ALR II, h. 223 ; *M* : *timél'ă* ; 012 *timél'ă* ; a.p. : *timél'ă* ; 012' : *timéie*, *timilie di roápă* ; *Lu*, *Oș*, *Tr* : *timél'ă* — *temelie*

[4] Cei mai numeroși sînt cei din *Lum*, *Lu* și *Oș*. Din *Tr* au venit foarte puțini ; la fel și din *Cu* și *Br*. Ultimul reprezentant al localității *Hu* stabilit în țara noastră s-a stins din viață, se pare, cu mai mulți ani în urmă.

„depinde cu cine stăm de vorbă"), era tot din piatră. În comunele în care sufla vîntul de miazănoapte numit *boári*, de pildă în *Lu, Oș, Br*, acoperișul (*M* : *cupirimínt* ; *B* : *cupirimínt* ; *cupiríș* ; *Ce* : *cupirimínt* — *acoperíș* „depinde cui ne adresăm" ; *căcula cásii*) trebuia să fie greu, de aceea se făcea numai din dale de piatră numite *ploč* (sg. *ploače*). În celelalte comune casa se acoperea cu bucăți de pămînt ars : *kirmíz* (sg. *kirmídă*) (*Lum*), *kirmíț* (sg. *kirmidă*) (*Țr*) ; tavane nu existau : din încăpere se privea acoperișul. Abia după primul război mondial unii megleniți mai înstăriți și mai puțin conservatori și-au amenajat *tavane* (*tăváne*, sg. *tăván*). Pînă în aceeași perioadă nu au existat decît în rare cazuri ferestre (*pinġerț*, sg. *pinġercă*). Lumina se primea prin *băġă*, un fel de „luminator" aflat pe acoperiș. Casa era construită dintr-o singură încăpere, rareori din două, rezultate, de fapt, din despărțirea aceleiași unice odăi dreptunghiulare printr-o împletitură de nuiele (*părmăcloác*), mai ales în *Lu* și *Oș*. Excepție făceau casele țîrnăcoților. Pentru pct. 012 și pentru cele învecinate, neanchetate de T. Capidan, ca și pentru *Ce*, vom înregistra altă situație, pentru că și tipul de casă, și materialul de construcție diferă. De exemplu, acoperișul din țigle (ALR II, h. 223) este mai răspîndit (012 : *kirmíz*, sg. *kirmídă* ; a.p. : *kirmíz*, sg. *kirmídă* ; *Ce* : 012', *Lu, Oș, Țr* — *kirmíz, țiglă, olâne*) ; nici cel din tablă (ALR II MN 3 776) nu lipsește în *Ce* : 012' = *tinikíiă* „tablă subțire", *lămărînă* „tablă groasă, ca un azbociment". Ambele materiale, deși rar întrebuințate, erau cunoscute și în *M* cu aceeași denumire. Zidul din cărămidă, dar mai ales din chirpici (ALR II, h. 242) este răspîndit în *Ce* : 012', *Lu, Oș* = *cărămidă*, pl. *cărămíz* „cînd sînt arse în cuptor" și *túlă*, pl. *túle* „cînd sînt nearse" ; *cămúr* „lut amestecat cu paie" (din același material am observat că sînt confecționate și cărămizile nearse din care sînt făcute unele case ale meglenoromânilor din *Ce*).

Pentru alte elemente ale casei, mai notăm : podea (ALR II, h. 237; *M* : *pimíntu* — pentru că podeaua era lipită cu pămînt ; 012 : *dușámea* ; a.p. *pimínt* „pentru că nu era cu scînduri" ; *Ce* : 012', *Lu, Oș, Țr* — *pimínt* — *dușumé* — *dușumeá, parchét*) ; scară la pridvor (ALR II, h. 272 ; *M* : *băsămác* ; *sófă* ? ; 012 : *scáră* ; a.p. : *băsămác* „scara era numai la casa cu etaj" ; *Ce* : 012', *Lu, Oș, Țr* = *scară* — *treáptă*) ; vatră (ALR II MN 3 868; *M* : *uganiști* ; 012 — ; *Ce* : 012', *Lu* = *ugniști* (cu *băreá* = cu horn) : „mîncarea se făcea pe ugniști la pirostíiă" ; mașină de gătit (ALR II, h. 286 ; *M* — ; 012 —; a.p. : *péčcă* ; *Ce* : 012' = *péčcă* ; *Lu, Oș*, 012' = *sóbă de gătít* ; *aragáz*).

Mobilierul în *M* era aproape inexistent. Se dormea pe jos, pe *ruguzínă*, peste care se așternea o pătură țesută din lînă (*pálă*) ; drept învelitoare servea o altă pătură (*pucróv*). Capul se rezema pe o pernă umplută cu paie (*căpitón, căpitoán*). Masa joasă, cu trei picioare, din lemn, se numea *siníiă*, iar scăunelul (ALR II MN, 3 904) pe care se ședea : *scand* sau *scăndíșcu* (012 : ALR II MN, 3 904), în toate comunele, cu excepția comunei *Țr*, în care se numea *băsămác*, dacă era scund și *stol*, dacă era înalt. Termenul *scand* s-a generalizat însă și la „tinerii" țîrnăcoți din *Ce*. Astăzi, în localitatea pe care am anchetat-o, locuința meglenoromânilor a ajuns la un grad de civilizație și confort comparabil cu cel al locuinței din mediul rural de pe tot cuprinsul țării. Lipsa canalizării în localitate face însă ca numai o mică parte din populația comunei să beneficieze de apă curentă sau de alte instalații dependente de existența acesteia. În schimb, încăperile (cel puțin 3, dar și cîte 5—6) sînt mobilate cu piese

moderne. De la p a t u l de pămînt (*pat di pimînt*), pe care l-au găsit în *Ce*, construit în jurul sobei mari de piatră sau de la cel de scînduri (*crivat*, 012: ALR II MN, 3 894) din *B*, meglenoromânii au evoluat la patul cu somieră — *dorméză* — şi la *studió*. Bătrînii mai păstrează cîte o ladă veche : *sindúkĭ* (012 : ALR II MN, 3 892) în care-şi ţineau cîndva îmbrăcămintea, dar au şi *şifonier*. Toţi informatorii au aparate de *radio*, iar unii dintre ei şi *televizoare*. Astăzi nu am văzut fereastră (*fireástră*, *ğam*) în *Ce* fără *pérdi* (012 : *pérde*, ALR II MN, 3 903) sau *pirdeá*. După posibilităţile fiecăruia, mobilierul este completat şi cu alte piese: *vitrînă*, *bufét*, *bibliotécă*, *másă* (*de sufragerie*) (*sinĭía* a dispărut, rămînînd numai în sintagma *la sínĭă* = la masă), *scaune* (*scándi* sau *scáuni*, rar), tapisate sau simple, *fotoliu*, *canapeá* (*extensibilă*) etc. Masa (de bucătărie) este acoperită cu *muşámă*, iar cea de sufragerie cu *fáţă di masă*, *meásă* (012' ; *Lu*), *trăpéznic* (*Oş*).

Deosebit de interesantă este şi evoluţia pe care a suferit-o **terminologia agricolă** meglenoromână şi aceasta cu atît mai mult cu cît îndeletnicirea principală a vorbitorilor săi a fost şi a rămas pentru mulţi plugăria (*urăčloác*). Ne vom referi foarte succint la numele cîtorva unelte agricole cu care se executau principalele operaţiuni. În *M* se ara cu *lariţa*[5] sau cu *aratul* (termen păstrat numai în *Hu*), un plug uşor de lemn, cu brăzdar (*pălişníc*) simetric, doar cu un rudiment de cormană, un fel de aripioară laterală a aratrului roman[6], ce purta numele de *ureácl'ă*. După primul război mondial, locul *lariţei* a început să-l ia *plugul*. Diferenţa dintre cele două unelte consta în faptul că cel din urmă, avînd cormană (ALR s.n. I, h. 18) — *peánă* (Lu) sau *tabán* (Oş) — şi brăzdar asimetric, nu săpa, pur şi simplu, pămîntul, dîndu-l în lături, ci tăia şi răsturna brazda. Veniţi în *Ce*, meglenoromânii au continuat să are cu acest tip de plug, la care era înjugat, de regulă, un bou sau un cal. Se semăna cu mîna şi se nivela pămîntul cu grapa de nuiele numită *brână* sau cu *grápa di ĭer*. Cerealele păioase se recoltau cu secera (*seáţiri*). După colectivizare, agricultorii meglenoromâni au intrat în C.A.P. „cu inventarul viu şi mort". Cooperativa a fost dotată cu *tractoare cu pluguri*, *tractoare cu discuri*, *combinatoare* pentru pregătit patul germinativ, *semănători* (de tipul SU, SUB, SPC 6 etc.), *cultivatoare* pentru prăşitul culturilor prăşitoare, *combine autopropulsate*, *cositori*, *vindrovere* (*nemţoaice*) pentru recoltat furaje etc. Termeni ca *láriţă* sau *brână* au ieşit din uz, odată cu realităţile pe care le desemnau, trecînd în vocabularul pasiv al vorbitorilor vîrstnici ai dialectului, locul lor luîndu-l termenii neologici răspîndiţi pe întreg teritoriul ţării.

Din domeniul culturii materiale ne deplasăm în cel al relaţiilor sociale şi al societăţii în genere, cu privire specială asupra numelor de **categorii sociale** şi asupra denumirilor folosite în **administraţie**[7], în ideea de a aduce la zi ancheta lui Th. Capidan şi, în acelaşi timp, de a evidenţia relaţia amintită dintre noţiune şi denumirea ei.

---

[5] Cf. Elena Scărlătoiu, *Južnoslavjanskaja zemledel'českaja leksika i ejo raspredelenie na balkanskom areale*, în „Romanoslavica", XXI, 1983, p. 52—58.

[6] Aceeaşi, *On the lexical „model" in the slavic languages*, în RESEE, 1982, nr. 3, p. 319—325.

[7] Cu privire la dispariţia unor termeni din această categorie, cf. S. Pop, *Cum dispar termenii vechi administrativi şi cum se înceţăţenesc cei noi*, în „Dacoromania", VII, p. 61—66.

În *M* terminologia aceasta era în majoritatea ei de origine turcă — rezultat al multiseculare dominaţii otomane în Peninsula Balcanică ; ea s-a menţinut o vreme şi în *B*, pentru ca în *Ce* să dispară sau să se conserve numai în vocabularul pasiv al unor vorbitori. De pildă : a r g a t (ALR s.n. IV, 4 882; *M*: *izmikiár*; 012: *argát, izmikiár* ; a.p. : *izmikiár*; *Ce* —) ; j a n d a r m (ALR s.n. III, h. 884 ; *M* : *ğăndărmá* ; 012 : *ğăndărmá* ; *Ce* : *ğăndărmá* — *jăndárm* [ieşiţi din uz] — *miliţián*) ; b o i c r (ALR s.n. III, h. 886; *M*: *beg*; 012 : —; a.p.: *čorbăğoiă* ; *Ce* : ? *chiabúr, muşiér* „azi nu mai există"); ţ ă r a n (ALR s.n. III, h. 898; *M*: *căluneán*; 012: *căluneán*; a.p.: *căluneán*; *Ce*: 012', *Lu, Oş* = *căluneán* — *sătean*); p r i m ă r i e (ALR s.n. III, h. 901; *M*: ? *cunác*; 012 : *cunác* ; a.p. : *cunác, primărie* ; *Ce* : 012', *Lu, Oş, Ţr* = *primărie* ; *Sfat Popular*, iar acum *Consiliu Popular*) ; p r e f e c t (*M* — ; *B*: *prefect*; *Ce*: 012', *Lu, Oş, Ţr* = *prefect, preşedinte, primar* „care este şi primul secretar al Comitetului de Partid al comunei, oraşului sau judeţului"); s u b p r e f e c t (ALR s.n. III, h. 893 ; M — ; 012 — ; a.p. : *subprefect* ; *Ce* : 012', *Lu, Oş, Ţr* = *subprefect* ; *vicepreşedinte de Sfat Popular* ; *vicepreşedinte de Consiliu Popular*).

Analiza materialului pe care l-am cules pînă la această dată şi din care am descris în paginile comunicării o mică parte, ne-a permis degajarea unor concluzii privitoare la perspectiva dialectului meglenoromân vorbit în România.

După opinia noastră, acesta se integrează fără dificultate în sistemul limbii standard datorită, pe de o parte, „nivelării", care se constată la nivelul întregii arii lingvistice româneşti, consecinţă a prestigiului limbii literare (standard) şi a intervenţiei permanente a mijloacelor de informare în masă (presă, radio, cinematograf, televiziune), iar pe de altă parte, datorită conştiinţei apartenenţei la aceeaşi limbă.

Cea mai conservatoare este generaţia vîrstnică, mai ales femeile care nu au lucrat şi care au circulat mai puţin. Dar şi aceasta a renunţat la o serie întreagă de cuvinte, menţinîndu-le doar în vocabularul ei pasiv.

Generaţia de mijloc este mai receptivă la nou, datorită factorilor menţionaţi mai înainte, cît şi datorită şcolii sau diverselor profesii pe care le-au exercitat sau le exercită vorbitorii ei.

Cei mai tineri dintre informatori sînt şi cei care vorbesc mai puţin dialectul, nu numai datorită contactelor profesionale permanente cu limba standard ci, în multe cazuri, datorită căsătoriilor mixte.

În ce priveşte meglenoromâna vorbită în Dobrogea, ca şi cea vorbită în alte zone ale ţării noastre, trebuie să arătăm că nu este vorba de o „părăsire" a dialectului, cum credem că ar fi cazul celui vorbit în Grecia ori în alte ţări, ci doar de o integrare lingvistică firească a unui dialect istoric al unei limbi, în varianta ei literară.

ABREVIERI ŞI SEMNE CONVENŢIONALE

a.p. = alte puncte de anchetă învecinate cu localitatea Srebărna (pct. 012) — anchetată de Th. Capidan —, reprezentînd aşezări populate cu meglenoromâni.
B = nord-estul Bulgariei actuale, în care se află localităţile Srebărna, Bazarian, Dragalina, Durostor, în care s-au aşezat, după 1923—1924, meglenoromâni.
Br = Berislav
Capidan, *Mgl.* III = Th. Capidan, *Meglenoromânii*. III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, 1937.

Ce = Cerna, jud. Tulcea
Cu = Cupa
Hu = Huma
Lu = Lugunţa
Lum = Liumniţa
M = Meglenia
Oş = Oşani
Russu = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981.
Ţr = Ţîrnareca
012' = pct. necartografiat : Cerna cu reprezentanţi ai comunei Liumniţa.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU MÉGLÉNO-ROUMAIN PARLÉ DANS LA DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Des circonstances historiques que nous n'ignorons pas ont déterminé l'établissement dans le Nord-Est de la Bulgarie, dès les années 1923—1924, puis dès 1940 dans la Roumanie — village Cerna de l'actuel département de Tulcea — d'un important nombre de familles méglénoroumaines originaires de la région de Méglène située au nord du Salonique (notamment des localités Liumniţa, Lugunţa, Oşani, Cupa, Ţîrnareca, Berislav, Huma).

Le dialecte des mégléno-roumains établis dans la Dobroudja a subi d'importantes transformations. La modernisation de la société roumaine a conduit à l'intégration socioculturelle et, implicitement, linguistique, des mégléno-roumains, fait qui se reflète tant dans le vocabulaire que dans la phonétique, la morphologie et la syntaxe du dialecte.

L'auteur a concentré son attention sur le vocabulaire. Dans ce domaine on peut constater, d'une part, la disparition de certains mots ou bien d'une série de mots tombés en désuetude à côté des réalités qu'ils désignaient et, d'autre part, la pénétration de termes nouveaux, provenant surtout de la langue standard. L'approche des doublets léxicaux constitue un autre aspect que la communication s'est proposé de mettre en valeur.

L'analyse des faits de langue permet à l'auteur de conclure que ce dialecte roumain subit un processus d'intégration linguistique assez rapide. Toute une série de facteurs : génération, sexe, formation professionnelle, etc., exercent une influence sur ce processus en lui imprimant un rythme modéré, ou bien au contraire, plus accéléré.

Institutul de Studii Sud-Est Europene
Bucureşti, bd. Republicii, nr. 13

LEXICONUL HEPTAGLOT DE LA OXFORD CA SURSĂ DE INFORMAȚII ASUPRA GRAIURILOR DACOROMÂNE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

ANDREI AVRAM

Cu cîțiva ani în urmă, am atras atenția asupra importanței pe care o are pentru dialectologia istorică a limbii române și pentru istoria (sau „preistoria") dialectologiei românești *Lexiconul heptaglot de la Oxford* (LHO), manuscris anonim nedatat, probabil posterior anului 1605 și cu siguranță anterior anului 1668[1]. Am insistat asupra semnificației faptului că ultima dintre cele șapte coloane ale dicționarului (corespunzătoare limbilor latină, greacă modernă, turcă, tătară, armeană, ucraineană și română) este intitulată *Walachice seu Moldavice* — ceea ce echivalează cu recunoașterea apartenenței la aceeași limbă a celor două idiomuri — și, totodată, am discutat cele cîteva cazuri în care autorul (ori autorii) dicționarului sau posesorul acestuia pînă în 1667 (învățatul olandez Jakob Gol) indică, prin literele *w* și *m* (= *Walachice*, respectiv, *Moldavice*), ariile de răspîndire ale termenilor unor perechi de sinonime de tipul *varză* și *curechi*.

Mult mai numeroase sînt articolele de dicționar în care figurează două sau chiar trei corespondente românești ale unui cuvînt latinesc fără a fi însă însoțite de indicațiile *w* și *m*. Vom menționa, în continuare, cîteva dintre aceste articole, considerînd că, deși ele nu conțin informații asupra repartizării pe provincii a unor cuvinte sinonime din dacoromâna secolului al XVII-lea, nu este lipsit de interes simplul fapt că în LHO sînt consemnate echivalențe ca următoarele[2]: *alutarius* = *pielar*, *tabacul* (21); *aluus* = *burduh*, *ventre* (21); *anicetum* = *anason* (scris *anson*), *anisul* (23); *apage* = *du-te*, *pasă* (25); *pes* = *stup*, *musca* (25); *arbor* = *pom* (scris *bom*), *copaci* (27); *arca* =

[1] Vezi articolul nostru *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXX, 1979, nr. 6, p. 543–550 (cu indicații bibliografice). Dicționarul (181 de file, scrise pe o singură față; 2 722 de articole) se păstrează la Bodleian Library (Oxford), cota MS Marsh 187. Ne-am servit de un microfilm obținut prin bunăvoința prof. J.S.G. Simmons (Oxford).

[2] În general, cuvintele românești, scrise cu litere chirilice, sînt reproduse de noi în transcriere interpretativă (de cele mai multe ori am aplicat însă transliterația în cazul lui *a*, care poate avea valoarea de [a] sau de [ă]); în unele cazuri interpretarea noastră este urmată de indicații asupra grafiei din original. Cifrele care însoțesc exemplele trimit la filele manuscrisului. În lista următoare exemplele sînt date în ordinea apariției lor în LHO.

secrie, lacra, arca (27) ; *argentarius* = *zaraful* (scris *saraful*), *argintarul* (28) ; *armarium* = *armar, dolap* (28) ; *artocreas* = *burechi* (scris *burec*[3]) *sau placintă cu carne* (29) ; *aureus* = *galbăn, ughi* (scris *ug*[4], cu ultima literă suprascrisă ; 34) ; *cadus* = *putina, bute* (41) ; *capitatio* = *dajda de cap, bir* (44) ; *centuriatus* = *capetanie, iuzbașie* (47) ; *cosmeta* = *copil den casa sau aprod* (60) ; *ecdicus* = *șoltuz, vornic sau judecator* (76) ; *facies* = *fața, obraz* (82) ; *filius* = *fiul, ficior* (84) ; *filia* = *fata, fia* (84); *iocus* = *șaga, joc* (103); *lacerna* = *opanceaua* (scris *opanceava*[5]), *cabanița* (105)[6] ; *libra* = *o litra, un funt* (109) ; *liceo* = *tîrguire, tocmire* (109) ; *mater* = *mama, îmma* (114) ; *miles* = *calaraș, daraban* (115) ; *milium* = *malai, pasat* (115) ; *nix* = *omăt* (scris *umet*), *zapada* (120) ; *noctua* = *cucuvaia, pùhace* (scris *pugaċ*; 120) ; *obrumpo* = *frîngere, rumpere* (123) ; *pastor* = *păcurar* (scris *pocorar*), *pastor* (129) ; *pensio* = *dabilă* (scris *tabila*), *bir* (131) ; *perludo* = *șuguire, jucare* (scris *jocare*; 136) ; *remaledico* = *iară* (scris *iare*) *jurare, suduire* (149) ; *situla* = *cofa sau vadra* (161) ; *sponsus* = *de mirele, nou* (scris *nov*) *ginere* (163) ; *sutores* = *ciobotari, cizmari* (167) ; *taurus* = *taur, bic* (169) ; *uultus* = *fața, obraz* (181).

În unele dintre articolele dicționarului echivalențele nu sînt reale (de exemplu, *stup* și *muscă*) sau sînt numai aproximative (*cofa sau vadra*) ori stabilite între cuvinte care puteau să coexiste în același grai (*mama* și *îmma*). Rămîn, totuși, în discuție cîteva perechi formate din termeni între care, după toate probabilitățile, exista un raport identic sau asemănător cu cel indicat prin literele *w* și *m* în cazuri ca *feredeu, baie* (35) sau *curechi, varză* (39). Mai exact spus, ca și atunci cînd se indică proveniența din „valahică" sau din „moldavică" a unuia sau a altuia dintre termenii românești alăturați în același articol, graiurile de sud și cele de nord sînt reprezentate împreună în articolele în care figurează perechi de cuvinte ca *armar* și *dolap, față* și *obraz, șagă* și *joc, omăt* și *zăpadă, mire* și *ginere, ciobotar* și *cizmar, taur* și *bic*.

În fondul de cuvinte cu caracter dialectal, grupul graiurilor dacoromâne de nord este reprezentat mai ales prin elemente caracteristice, astăzi, Moldovei. Există însă în LHO și cuvinte care, cu siguranță sau foarte probabil, circulau și în alte regiuni (de exemplu, *mire, omăt, șagă*) sau mai curînd în alte regiuni. Că o parte a materialului lexical înregistrat în LHO provine din graiuri de tip nordic altele decît cele moldovenești pare să rezulte din ceea ce știm despre răspîndirea actuală a unor cuvinte ca *bic*[7] sau *socaci* „bucătar"[8] (în sintagma

[3] Interpretarea ultimei litere ca echivalent al palatalei [k'] se bazează pe faptul că aceeași literă apare la finala cuvintelor *vechi* (102) și *pezevenchi* (107), suprascrisă în ultimul caz. Nu este însă exclus ca ultima consoană a cuvîntului să fi fost o velară : forma *burec* este înregistrată în SDLR (= August Scriban, *Dicționaru limbii românești...*, Iași, 1939) ; vezi mai jos.

[4] Cf. nota precedentă.

[5] Pentru interpretarea lui *v* ca echivalent al semiconsoanei [u̯] vezi mai jos.

[6] Dacă formele *opanceaua* (105) și *oponceaua* (= lat. *penula* 131) au existat cu adevărat și deci nu au fost, pur și simplu, „preluate" din coloana precedentă a dicționarului — în ambele locuri, ucr. *oponča* —, avem a face cu două variante neînregistrate în DLR ale lui *ipingea*. Cu privire la piesele de îmbrăcăminte denumite *ipingea* și *cabaniță* vezi Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, p. 130, respectiv, 121—122.

[7] Banat, Oltenia, partea de sud a Crișanei; vezi ALR II SN, vol. 2, harta 298 „taur tînăr".

[8] Aria de răspîndire indicată în SDLR : Transilvania.

masa de socaci = lat. *abacus*, ucr. *stol kuxarski*[9]). Nu putem exclude însă posibilitatea existenței, în trecut, a acestor cuvinte în zone în care ele nu mai circulă astăzi.

O serie de termeni regionali înregistrați în LHO prezintă interes prin data la care sînt atestați. Înainte de a da cîteva exemple, precizăm că r e g i o n a l, în acest context, nu se opune lui l i t e r a r, ci desemnează doar calitatea unui cuvînt de a circula numai în anumite regiuni (deci nu în toată aria lingvistivă dacoromână)[10]. Iată acum exemplele :

burechi (29). Pe baza unei surse de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cuvîntul (scris *burechiu*) este înregistrat în DA s. v. *burete* și este glosat „un fel de mîncare (nedefinită)". Între *burechi* și *burete* nu există însă nici o legătură, cel dintîi fiind un împrumut din turcă sau (și) din neogreacă (turc. *börek*, ngr. *burékι*), cum se arată în SDLR, unde el este înregistrat sub forma *burec* și glosat „trigon" ; tot acolo se indică și aria de răspîndire a cuvîntului : „Dun[ărea] de jos" (s. v. *trigon*, în același dicționar, se face mențiunea „în sec. 19 și *burec*").

funt (109). Cea mai veche sursă indicată în DA este un text publicat în 1814.

găzdoi (scris *gazdoi* = lat. *stabularius*, ucr. *hospodar* 164). După DA, cea mai veche atestare este de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

gigher (= lat. *iecur* 93). Acest sinonim al lui *ficat* este cunoscut astăzi în unele graiuri din estul și sud-estul domeniului lingvistic dacoromân[11] (provine din turc. *ciğer*). Este unul și același cuvînt cu *cighir*, înregistrat în DA cu sensurile „partea încrețită a mărunțaielor la miei" și „tocătură făcută din ficat, plămîni și mațe de miel" (așadar „drob") ; cele mai vechi izvoare citate sînt din secolul al XIX-lea.

pezevenchi (= lat. *leno* 107). Cea mai veche sursă citată în DLR este un text din 1780, unde cuvîntul apare sub forma *pezăvinchi*, cu același sens ca în LHO („proxenet"). Giuseppe Piccillo[12] semnalează prezența variantei scrise *posouenghe* în glosarul lui Silvestro Amelio (1719). Atestarea din LHO este singura anterioară secolului al XVIII-lea.

puhace (= lat. *bubo* 39 și *noctua* 120). După cum se menționează în SDLR, cuvîntul apare, cu sensul din LHO („cucuvea"), și la D. Cantemir. De remarcat că etimologia propusă în SDLR — turc. *buha* — nu este plauzibilă ; cuvîntul în discuție provine, desigur, din ucr. *puhač*, care, de altfel, figurează în LHO, ca echivalent al lat. *bubo*[13].

---

[9] În transliterația cuvintelor din partea ucraineană a LHO am luat ca bază formele date de editorul acestei părți : V. Svoboda, *Slov'jans'ka častyna Oksfords'koho Heptahlota. Ukraïns'ko—latyns'kyj slovnyk peršoï polovyny 17-ho storiččja*, Winnipeg, 1956.

[10] Facem această precizare urmînd-o pe Mirela Teodorescu, *Elemente regionale în Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 78.

[11] Vezi ALR I, vol. 1, harta 46 „ficat" ; B. Cazacu, *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR. Étude de vocabulaire*, în „Bulletin linguistique", IX, 1941, p. 83-94.

[12] *Elemente lexicale regionale — prime atestări — în glosarul lui Silvestro Amelio (1719)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXI, 1980, nr. 5, p. 611.

[13] Deși cuvîntul pe care l-am transcris *puhace* este scris fără *e* final în ambele locuri, presupunem că el se termină în [e], nu într-o consoană africată. Presupunerea noastră se întemeiază atît pe existența lui *puhace* într-o altă sursă, cît și pe faptul că litera finală este suprascrisă și, în plus, în articolul de la p. 39 este finală și suprascrisă și litera *r* din *pasăr*, formă care, neîndoielnic, trebuie citită *pasăre* (așadar *pugaĉ*, *o pasăr* = *puhace*, *o pasăre*). Vezi

Prezintă un oarecare interes şi cuvintele româneşti din LHO care nu se întîlnesc decît rareori în alte texte din secolul al XVII-lea. De exemplu, singura atestare a lui *ai* „usturoi" cunoscută pînă în vremea din urmă era cea din traducerea *Istoriilor* lui Herodot, text de pe la 1650[14]. Termenul apare în LHO însoţit de menţiunea *m* (= *Moldavice)* ; cum am arătat cu alt prilej[15], este de presupus că el circula, în epoca avută în vedere, şi în Moldova, în regiuni în care, ulterior, a fost înlocuit de *usturoi*.

În partea românească din LHO întîlnim o serie de particularităţi, mai ales de grafie, dar şi de altă natură, care dovedesc — cum a observat Grigore Nandriş[16] — că autorul dicţionarului (sau, eventual, informatorul de la care provine materialul înregistrat în ultima coloană) nu stăpînea pe deplin limba română. În aceste condiţii, după eliminarea din discuţie a grafiilor care în mod evident nu au acoperire fonetică — de exemplu, *o gaine domnesc* pentru *o haină domnească* (= lat. *abolla* 5) — se impune prudenţă şi în interpretarea unor grafii din LHO care în alte texte reflectă trăsături fonetice proprii diverselor graiuri.

De exemplu, prezenţa literei *a* în prima silabă a unor cuvinte ca *spalat, spalare* (4), *varsare* (65), *sarac* (76), *malai* (115) ar putea, în principiu, să reflecte un fenomen fonetic dialectal (trecerea la [a] a lui [ă] protonic), dar această interpretare nu este sigură, întrucît aceeaşi literă apare şi în *spal* (4), iar, pe de altă parte, în conjuncţia *sau* apare de două ori ierul mare (= *ă)*, în loc de *a* : *său* (99, 106).

Vocalele [i], [e] corespunzătoare vocalelor [î], [ă] din limba literară apar, după consoane labiale, în poziţie „dură", în unele graiuri actuale. Nu putem fi însă convinşi că literele *i* şi *e* notează vocale anterioare în *vint* (79, 175), *vind* (174), *oves* (32), *per* (61, 106), *adever* (78, 176), *mer* (112), din moment ce în LHO se întîlnesc şi grafii ca *vinzitor* (= *vînzător* ; 113), *plingere* (138), *o gaine* (= *o haină* ; 5) ; *iare* (= *iară* ; 103, 149). Pe de altă parte, dat fiind că grafia *a* apare în cazuri ca *deminaţa* (72), *dal* (= *deal* ; 167), nu este sigur că *bat* (= lat. *ebrius* 76) trebuie citit [bat], şi nu [bəat].

În ce priveşte grafia *v* în forme de tipul *luvare* (3, 5, 31, 33, 44), *nov* (25, 148), *zîva* (= *ziua* ; 72), *aluvat* (114), deşi fonetismul [v] pentru [u̯] se întîlneşte în unele graiuri[17], este mai probabil că avem a face cu aplicarea unei reguli ortografice ucrainene (notarea cu ajutorul literei chirilice transliterate a semiconsoanei [u̯] sau a consoanei fricative asemănătoare)[18].

Diomid Strungaru, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice*. I. *Criteriile suprascrierii literelor*, în „Limba română", X, 1961, nr. 5, p. 482 ; „toate vocalele finale (neaccentuate) pot fi omise în suprascrierea prin contracţie".

[14] Doru Mihăescu, *Une version roumaine d'Hérodote au XVIIe siècle* (II), în „Revue des études sud-est européennes", XVI, 1978, nr. 4, p. 745—770 ; cu privire la *ai* autorul menţionează : „Nous ne disposons pas d'autres attestations pour le XVIIe siècle" (p. 752).

[15] Vezi p. 546 a articolului nostru citat în nota 1.

[16] *Elemente aromâne în* Lexiconul heptaglot din Oxford. Extras din *Noul Album Macedo-Român*, Freiburg (Germania), 1959, p. 5 (am lăsat la o parte problema eventualei prezenţe în LHO a unor elemente aromâneşti, problemă care necesită o cercetare aparte, mai aprofundată decît cea întreprinsă de autorul citat aici).

[17] Vezi, de exemplu, Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 118.

[18] Cf. Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [Bucureşti], 1928, p. 97—98.

Există însă și grafii care nu pun probleme de genul celor discutate mai sus și care, în același timp, prezintă interes din punctul de vedere al foneticii graiurilor dacoromâne din secolul al XVII-lea.

Menționăm, mai întîi, aspectul fonetic particular al cîtorva cuvinte. În LHO apare varianta *coarjă* a lui *coajă* (în SDLR se arată că ea este cunoscută astăzi „în est") : *coarjă* (scris *corja*) *de copaci* (= lat *induuium* 96) ; după datele de care dispunem, este cea mai veche atestare a acestei variante. Putem face o afirmație asemănătoare cu privire la forma scrisă *maframa* (lat. *mantile* = *o maframa* 113), care trebuie citată *maframă* sau *măframă* și care este o variantă mai apropiată de etimon (turc. *mahrama*) a cuvîntului devenit *maramă* și *năframă* în graiurile actuale (*mafamă* nu figurează în DLR[19], iar pentru *măframă*, înregistrat s. v. *năframă*, nu se citează nici o sursă). Varianta *mîinică* (lat. *manica* = *mînica* 113) a substantivului *mînecă*, neînregistrată în DLR, ilustrează un fenomen pentru care se citează de obicei cuvintele *cîine*, *mîine* și *pîine*.

În al doilea rînd, se cuvine să fie amintită o particularitate fonetică nordică cu circulație restrînsă după 1600[20]. Este vorba despre vibranta lungă (sau forte) [r̄], redată în LHO — ca și în cele mai multe dintre textele românești vechi în care apare această particularitate — prin grafia *rr* : *urrîre* (2), *urresc* (5), *rreutate* (5), *rriie* (144, 156), *rrev* (= *rîu*, pronunțat, probabil, [r̄ău̯] ; 151), *rre* (= *rea* ; 162, 171)[21].

Menționăm, în sfîrșit, fenomenul palatalizării labialelor.

Faptul că în LHO este atestată palatalizarea lui [f] nu prezintă, în sine, un interes particular, întrucît exemple de tipul *a hi* se găsesc în numeroase texte din secolul al XVII-lea (și, după cum se știe, și în texte din secolul precedent. De remarcat doar că în cîteva articole de dicționar formele cu [f] și cu [h'] apar împreună și că prezența indicațiilor *m* și *w* în cazul perechii *fier—hier* (84)[22] ne îndreptățește să presupunem că fiecare dintre cele două variante corespunde cîte unui subdialect și în alte două cazuri : *fierbere*, *hierbesc* (sic ; 84) ; *fire*, *hire* (85)[23].

Grafia *hfire* (76) ar putea să fie interpretată ca dovadă a faptului că autorului îi era mai „la îndemînă" varianta cu [h'] și că, dintr-un motiv sau altul, a preferat-o pe cea cu [f], corectîndu-se (fără a șterge însă litera scrisă inițial)[24].

[19] Varianta aceasta apare într-un răspuns la chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu ; vezi Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 143.

[20] Cf. Ion Gheție, *op. cit.*, p. 155—156.

[21] Grafia *rr* nu apare cu consecvență ; vezi, de exemplu, *reutate* (8), *urire* (124). De notat, pe de altă parte, că ea nu este justificată în *currat* (= lat. *purus* 144).

[22] Indicațiile sînt, în acest articol de dicționar, greșite : *fier -m*, *hier -w* (vezi p. 545 din articolul nostru precitat).

[23] Variante cu [h'] neînsoțite de variante cu [f] apar în mai multe articole : *va hi* (76), *hire* (174) etc. ; în alte locuri apar numai variante cu [f] : *fire* (82), *fierbinte* (84) etc. În legătură cu cîteva particularități fonetice ale românei reprezentate în LHO (printre care palatalizarea labialelor) și cu referire la autorul dicționarului, Olexa Horbatsch, *Zur Geschichte der ukrainischen Lexikographie im 16.—17. Jh.*, în „Die Welt der Slaven" IV, 1959, nr. 4, p. 428, scrie : „Seine rum. Sprache weist bei ihm ab und zu moldauische mundartliche Merkmale..., wenn auch daneben die walachischen Formen auftreten". Vezi și Grigore Nandriș, *op. cit.*, p. 12 : „Surprindem caracteristice dialectale moldovenești, muntenești, transilvănene".

[24] Cf. *bihvol* (39), probabil rezultat al „contaminării grafice" *bihol* + *bivol*. Forma *bihol* prezintă trecerea lui [v] la [h] înaintea unei vocale rotunjite (ca în *holbură*, *hulpe*). După DA, cea mai veche sursă în care apare *bihol* este o scriere datorată lui D. Cantemir.

Foarte probabil, într-un mod asemănător se explică grafia *nimiel* (lat. *agnus* = *nimiel, berbece*[25] 19). Dacă presupunerea noastră corespunde realităţii (deci dacă prin *n* este redată palatala [*ń*]), înseamnă că aici avem a face cu una dintre puţinele atestări ale palatalizării lui [m] în dacoromâna din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea[26].

Cea de a treia labială pentru care LHO ne oferă exemple de palatalizare este [v]; iată aceste exemple : *ina* (= lat. *delictum* 66) ; *zabaitor* (= lat. *dilator* 72) ; *iţel* (lat. *horda* = *vaca cu iţel* 91) ; *ina sau* (scris *său*) *vina* (= lat. *insimulatio* 99) ; *ite, vitele* (= lat. *iumentum* 104) ; *zabaire* (lat. *perduro* 134)[27]. Ion Gheţie[28] notează că „palatalizarea lui *v* este atestată în puţine documente, toate posterioare secolului al XVI-lea" şi adaugă un singur exemplu (anterior anului 1605) la cele trei date de Al. Rosetti[29] pentru secolul al XVII-lea (din anii 1621, 1637, 1640). Aşa stînd lucrurile, este evident că atestările — şase la număr — din LHO prezintă un interes deosebit.

În concluzie, este de reţinut, în primul rînd, că multe articole din LHO ilustrează deosebiri de ordin lexical şi fonetic existente între două mari arii dialectale corespunzătoare, în linii generale, subdialectelor muntean şi moldovean de astăzi. În al doilea rînd, merită atenţie faptul că în dicţionarul de care ne-am ocupat sînt înregistrate cuvinte regionale şi particularităţi fonetice dialectale cu privire la care alte texte din secolul al XVII-lea nu ne furnizează decît puţine date, precum şi cuvinte neatestate în alte surse din aceeaşi epocă. Partea românească din LHO ne oferă aşadar informaţii care îmbogăţesc cunoştinţele noastre asupra graiurilor dacoromîne din secolul al XVII-lea.

LE *LEXIQUE HEPTAGLOTTE D'OXFORD* EN TANT QUE SOURCE D'INFORMATIONS SUR LES PARLERS DACO-ROUMAINS DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le LHO (latin, grec, turc, tatar, arménien, ukrainien, roumain) — manuscrit anonyme rédigé très probablement après 1605 et certainement avant 1668 et conservé aujourd'hui dans la „Bodleian Library" — nous offre, entre autres, des informations sur le vocabulaire et des particularités phonétiques des parlers daco-roumains du XVIIe siècle.

Dans un grand nombre d'articles du LHO la dernière colonne contient deux ou même trois mots synonymes. Parfois (par exemple, dans l'article *brassica* = roum. *curechi* et *varză*) la provenance dialectale des mots en question y est indiquée à l'aide des lettres *m* et *w* (= *Moldavice*, respectivement, *Walachice*) ; mais même lorsque ces indications manquent, il est clair que

[25] Ultima literă — în transliteraţie, *ĕ* — este suprascrisă ; cuvîntul, care poate fi citit *berbece* (vezi mai sus, nota 13) sau *berbeci* (pl.), reprezintă, de fapt, traducerea ucr. *baran* din coloana care precedă coloana românească.

[26] Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 122, nu dă nici un exemplu pentru secolul al XVII-lea, dar menţionează prezenţa fonetismului [m*ń*] într-un document din Bucovina scris în secolul precedent ; este vorba despre forma *tocmnim* (1592 ; vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 121). Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, [Bucureşti], 1978, p. 524, 692—693, este de părere că grafia *tocmnim* nu reflectă palatalizarea labialei nazale, ci un fenomen de diferenţiere.

[27] În numeroase articole apar numai variante cu [v] : *vite* (3), *zabavire* (67), *nevinovat* (99) etc.

[28] *Op. cit.*, p. 123.

[29] *Op. cit.*, p. 523 (în ediţia anterioară a cărţii, la care trimite Ion Gheţie, p. 510).

Scanned with OKEN Scanner

les deux types de parlers — moldaves et valaques — sont représentés dans des articles où apparaissent des paires de mots comme *armar* et *dolap* „armoire", *omăt* et *zăpadă* „neige".

Quelques articles retiennent notre attention par le fait qu'ils nous offrent les plus anciennes attestations de mots régionaux (exemples : *burechi*, *funt*, *găzdoi*, *gigher*, *pezevenchi*, *puhace*) ou de certaines variantes de mots de la langue commune (exemples : *coarjă*, *maframă*, *mînecă*).

Une particularité phonétique des parlers septentrionaux rarement attestée dans les textes postérieures au XVIe siècle — la vibrante forte [r :] — est représentée dans plusieurs articles du LHO : *urrîre*, *rreutate*, etc. Parmi les mots dont l'aspect phonétique reflète le phénomène de la soi-disant palatalisation des labiales, ce sont ceux qui contenaient un [v] qui présentent un intérêt particulier, vu la rareté des cas de palatalisation de cette consonne rencontrés dans d'autres textes du XVIIe siècle : *ină* (= *vină*), *iţel* (= *viţel*), etc.

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice,
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

Scanned with OKEN Scanner

ORIGINEA, VECHIMEA ŞI DIFUZIUNEA LEXICO-AREALĂ A FORMELOR DE PERFECT SIMPLU ÎN -SEI

DE

C. FRÂNCU

0. Părerile cercetătorilor în ceea ce privește originea sau proveniența morfologică a formelor slabe de perfect simplu de tipul *ziséi*, care au înlocuit formele tari etimologice de tipul *ziș(u)* < lat. *dixi* sînt discordante. Ipoteza că persoana I singular ar fi fost refăcută după persoana a II-a singular, susținută de unii cercetători, este respinsă de alții, cărora li se pare greu de admis o influență exercitată de persoana a II-a singular, în general mai puțin frecventă, asupra persoanei I. Aceștia din urmă explică introducerea lui *-e-* și a lui *-s-* prin influența altor persoane (a III-a — a VI-a), neținînd seama de faptul că la acestea *-e-* nu este întotdeauna accentuat[1].

Pe de altă parte, formele slabe de perfect simplu care au înlocuit vechile forme tari nu au fost cercetate în detaliu din punctul de vedere al v e c h i m i i și d i f u z i u n i i a r e a l o - l e x i c a l e în limba literară și în graiurile populare. De aceea, scopul investigației de față este de a stabili, pe baza textelor vechi românești, geneza formelor în *-sei*, cronologia înlocuirii formelor tari de tipul *ziș(u)* cu formele slabe de tipul *ziséi* și de a urmări apoi difuziunea lexicală și areală a inovației în limba literară și în graiurile populare, căutînd prin datele de diacronie și de geografie lingvistică aduse în discuție să dăm o explicație fenomenului cercetat.

1. Prima constatare de diacronie și de geografie lingvistică ce se impune este că, întrucît formele de tipul *ziséi* sînt absente din dialectele românești din sudul Dunării (dialectele aromân și meglenoromân au conservat formele tari etimologice de tipul *(d)zis(u)*, iar din dialectul istroromân perfectul simplu a dispărut), fenomenul este o caracteristică a dialectului dacoromân, apărută după perioada numită „româna primitivă", nu în această perioadă — cum s-a susținut uneori[2].

2. *Cînd* și *unde* au apărut formele de tipul *zisei* în dacoromână ? La aceste întrebări răspunsurile cercetătorilor nu sînt precise. Astfel, la întrebarea c î n d au apărut și s-au răspîndit formele de tipul *zisei* s-au conturat în răspunsuri două tendințe: unii au încercat să împingă cît mai devreme cronologia feno-

[1] Pentru istoricul acestor controverse, vezi C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de tipul* zisei, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 426—427. Siglele folosite în articolul de față sînt aceleași.

[2] Cf. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 342.

menului (în româna primitivă[3] sau în dacoromâna veche din secolul al XVI-lea[4]), în timp ce alții, cît mai tîrziu (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)[5] La întrebarea u n d e au apărut aceste forme, răspunsurile sînt sau vagi sau lipsesc din literatura de specialitate[6].

3. Cercetarea atentă a textelor din secolul al XVI-lea ne-a dus la constatarea că ele conțin numai forme tari în *-ș(u)* la persoana I singular a perfectului simplu de la verbele de conjugarea a III-a și a II-a care astăzi au forme în *-sei*[7].

Verbele *a fi*, *a avea*, *a vrea*, care și-au creat tîrziu și o paradigmă sigmatică alături de cea asigmatică, nu au decît forme în *-úi* la perfectul simplu[8]. Prezența în textele din secolul al XVI-lea numai a formelor tari în *-ș(u)* și absența formelor în *-sei* duc la corectarea afirmației, neilustrate cu fapte, a lui Al. Graur, că „încă din secolul al XVI-lea găsim la pers. 1 sg. și *-sei* analogic după pers. 2 (și, desigur, și după conj. I și a IV-a)"[9].

3.1. Primele atestări ale formelor în *-sei* le-am întîlnit în cîteva texte din secolul al XVII-lea scrise în Țara Românească : „și *zisei* cătră Adam" (1600—1625, *Călătoria lui Sith la raiu*, CR, I, 63/27), „*ziséiu* eu" (*Biblia*, București, 1688, 448/13, coloana I), dar *ziș* (*ib.*, 448/18), *mă întorș* (*ib.*, 448/36,55), *trimiséiu* (1696, N. Iorga, *Scrisori de boieri*, ed. a II-a, București, 1925, p. 96).

Un fapt demn de menționat este accentul pe rădăcină în prima atestare citată (зи́сеи), ceea ce poate fi un indiciu că inovația nu a pornit sub influența formei slabe de persoana a II-a, cu accentul pe flectiv *(ziséși)*, ci sub influența formelor de la persoanele a III-a — a VI-a, toate tari, sau chiar a formei tari de persoana a II-a singular *(zíseși)*, atestată încă din secolul al XVI-lea alături de forma slabă : *dzíseș* (PO, 157/22), dar *dziséși* (PO, 157/17) ; *ziseși* (CP, 243^{v}/20), dar *ziséși* (PO, 111/13), *adúseși* (CL, 31/34) etc. Deși multe texte nu notează accentele sau le notează în mod capricios și inconsecvent, se poate afirma că încă din secolul al XVI-lea exista o întreagă paradigmă forte[10], că și persoana a II-a singular își crease, sub presiunea celorlalte persoane cu forme tari, o formă forte, care a înlocuit în unele regiuni vechea formă slabă de tipul *ziséși* < lat. *dixisti*. Datele de care dispunem nu ne permit încă considerații detaliate privind repartiția areală a acestor forme tari de persoana a II-a singular, create sub presiunea formelor de la celelalte persoane, dar ne îndreptățesc să spunem că formele tari se foloseau, alături de cele slabe, în textele reprezentînd graiurile sudice și în cele din zona Banat—Hunedoara (ca dovadă poate fi adusă atestarea lor în PO, ES și în unele texte coresiene cu stat lingvistic bănățean-hunedorean)[11].

---

[3] *Ibid.*, p. 342.

[4] Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 228.

[5] Cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1971, p. 594.

[6] Vezi C. Frâncu, *art. cit.*, p. 426, nota 7.

[7] Pentru atestări, vezi Ov. Densusianu, HLR, II, p. 218—219 ; C. Frâncu, *op. cit.*, p. 427.

[8] Cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectelor neregulate ; perfectul sigmatic al verbelor* a fi, a avea *și* a vrea, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 55—65.

[9] Cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 228.

[10] Primul lingvist care remarcă paradigma tare de tipul *ziș, ziseși, zise, zisem, ziset, ziseră* în textele vechi este Al. Lambrior, *Carte de cetire*, Iași, 1882, p. XXXII ; cf. și Mioara Avram, *Accentuarea formelor de perfect simplu*, în LR, XXVII, 1978, nr. 2, p. 181—188.

[11] De pildă, în CL și în CP.

Spre deosebire de prima atestare, cea de a doua (din *Biblia* de la 1688) are accentul pe flectiv (*аuсéю*), fiind o veritabilă formă slabă, impusă mai tîrziu în normele limbii literare şi în unele graiuri populare. Ea a apărut, fără îndoială, sub influenţa formei slabe de la persoana a II-a singular, singura din paradigmă care avea în unele regiuni accentul pe flectiv *(zisésі)*.

Menţionăm că tendinţa de înlocuire a formelor tari cu forme slabe se manifestă şi în altă direcţie prin crearea sporadică a formelor cu sufixul *-u-*, sub influenţa perfectelor slabe de la conjugarea a II-a şi a III-a : *înţelegúi* (1648, *Varlaam şi Ioasaf*, CR, I, 132/9), *înţelegú* (CT, 24r/3,174v/18,190v/6,194r/23, formă de pers. a III-a sg.).

Textele din Moldova, Ardeal, Maramureş, Crişana, Banat şi cea mai mare parte a textelor din Ţara Românească şi Oltenia nu înregistrează în tot cursul secolului al XVII-lea formele în *-sei*, ci numai pe cele vechi în *-ş(u)* : *duş* (1677, Botoşani, SD, 223 ; VS, apr. 1, 65), *purceş* (VS, apr. 1, 65), *scriş* (cca 1650, Moldova, GCR, I, 146), *uciş* (1678, Bucureşti, *Cheia înţelesului*, 106), *dziş* (DPV, 71, 264, D, 247 ; CR, I, 305, 288) etc. De fapt, în textele reprezentînd graiurile nordice se face simţită tendinţa de limitare a întrebuinţării perfectului simplu la persoanele I şi a II-a singular, în locul lui folosindu-se perfectul compus. Perfectul simplu se foloseşte în special la persoana a III-a ca timp al „lumii narate" (erzählte Welt)[12].

Prin urmare, în cursul secolului al XVII-lea încep să fie înregistrate formele analogice în *-sei*, tari şi slabe, în texte provenind din Ţara Românească. Inovaţia are o difuziune lexicală redusă, afectînd numai două lexeme, *a zice* şi *a trimite*, toate celelalte verbe menţinîndu-şi formele vechi în *-ş(u)*. În ceea ce priveşte accentul, mai întîi este atestată forma tare în *-sei (zísei)*, creată sub influenţa tuturor celorlalte persoane tari (inclusiv a persoanei a II-a de tipul *zişeşi*, atestată încă din secolul al XVI-lea), iar apoi forma slabă *ziséi*, impusă în normele limbii literare moderne şi creată sub influenţa formei etimologice, slabe, de persoana a II-a singular *(zisésі<dixisti)*.

4. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea formele în *-séi* sînt din ce în ce mai frecvente în textele provenind din Muntenia şi Oltenia şi au o difuziune lexicală mai largă, cuprinzînd şi alte lexeme : *aduséiu* (LC, 116/37), *înţăleséi* (1735, M-rea Bistriţa, Oltenia, DRA, I, 348), *strînséiu* (LC, 116/37), dar *strînşu* (*ib.*, 116/12, în altă variantă mai veche a textului), *trimisăi* (1723, Ţara Românească, SD, XII, 22), *trimiséi* (1724, Cîineni—Oltenia, SD, XII,27).

De pe la începutul secolului al XVIII-lea inovaţia este înregistrată şi în unele texte moldoveneşti: *mă dusăiu* (CI, 114v), *întorséiu* (CI, 114v), *púseiu* (CI, 114v), *ziseiu* (SLA, 68v/4 ; accentul nu-i precizat), dar *dziş* (CI, 114v ; SLA, 64r), *spuş* (CI, 114v) etc. Din aceste atestări se observă că în *CI* apar atît forme slabe, cît şi forme tari în *-sei*, ceea ce înseamnă că şi în Moldova inovaţia a pornit atît sub influenţa paradigmei tari, cît şi sub influenţa formei slabe de la persoana a II-a singular de tipul *zisésі*. De fapt, textele moldoveneşti şi munteneşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea atestă la persoana a II-a singular atît formele vechi, slabe, cît şi pe cele tari, mai noi : *arséşi* (CR, I, 247/1), *întinséş* (DDL, 210/16—17), *scoséş* (CR, I, 156/14),

[12] Cf. H. Weinrich, *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*, ediţia a II-a, Stuttgart — Berlin — Köln — Meinz, 1971, p. 28 şi urm.

trimiséși (1675, Moldova, CR, I, 221, 152), dar *fúsăș* (DPV, 862; CR, I, 152). *te întórsăș* (DPV, 838), *zíseși* (CR, I, 288/9).

Însă cele mai multe texte din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, indiferent de regiunea în care au fost redactate, conțin numai formele vechi în *-ș(u)* : *aleș* (NB, 237), *aduș* (NB, 238) *înțeleș* (NB, 333/1), dar *înțeleséiu* (NB, 333/11, într-o redactare ulterioară), *dziș* (CR, I, 365, 366), *ziș* (NB, 238; CM, 171; CR, I, 188) etc.

5. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea difuziunea lexicală și areală a formelor în *-sei* devine mai largă, cuprinzînd noi lexeme și noi regiuni (sudul și centrul Ardealului, Moldova centrală și de sud, parțial Bucovina și Ardealul de nord) : *mă dusăi* (1768, Alba Iulia, SD, XIII, 33), *zisăi* (*ib.*, 33; în ambele exemple accentul nu este notat), *înțeleséi* (A^2, 206), *rămăséiu* (A^1, 116/7; A^2, 39/16, 116/7), *duséi* (A^2, 7/7), *mă întorséiu* (A^2, 173/2; în A^1 în pasajul corespunzător apare aceeași formă, dar nu este indicat accentul), *ziséiu* (1783; Oltenia, CR, II,131/17), *ajunséiu* (*ib.*, 132/4-5), *mă întorséiu* (*ib.*, 132/4), *trimisăiu* (1762, Bistrița-Năsăud, DFC, II, 168; 1779, sudul Moldovei, SD, XVI, 369; 1794, Moldova centrală, SD, VI, partea a II-a, 169; 1795, Moldova de sud, SD, XVI, 341; peste tot fără indicarea accentului), *spuseiu* (*Pildele lui Esop*, Sibiu, 1795, f. 53^v; fără indicarea accentului), *rămăseiu* (CPV, 74; A^1, 39/16; fără indicarea accentului), *scriseiu* (1799, ms. 270 din B.A.R. f. 136^r), *întinseiu* (*ib.*, f. 136^v; în ambele atestări accentul nu este indicat).

Dacă în textele din regiunile citate formele slabe și tari în *-sei* sînt relativ rare și apar alături de formele în *-ș(u)*, mult mai frecvente, în textele din Oltenia și Țara Românească formele analogice, în special cele slabe, sînt aproape generalizate pe la 1780—1800 la verbele cele mai frecvente (*a aduce, a duce, a întinde, a înțelege, a merge, a pune, a scrie, a rămînea, a spune, a trimite, a zice*) : *aduseiu* (1781, Țara Românească, AJ, 967), *duseiu* (ms. 2587 din B.A.R.,f. 25), *înțeleséiu* (1754, Argeș, SD, XIV, 231; 1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R.,f. 194^v), *întinseiu* (1799, Prahova, ms. 270 din B.A.R.,f. 136^r), *puséiu* (1789, Muscel, ms. 1817 din B.A.R., f. 142^v; 1791, București, DRA, I, 778), *rămăséi(u)* (1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R., f. 193^v; 1789, Muscel, ms. 1817 din B.A.R., f. 143), *trimisăi* (1753, Pitești, SD, XIX, 217; 1754, Pitești, SD, XIV, 229, 232; 1760, Argeș, SD, XXV, 235; 1760, Oltenia, SD, XIV, 235; 1799, București, SD, XII, 126, 128; 1799, Pitești, SD, VIII, 36), *ziseiu* (1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R., f. 211^r) etc. Cele mai multe din formele citate sînt slabe, cu accentul indicat în text, dar este posibil ca unele din cele cu accentul neindicat să fi fost tari, căci în unele regiuni și forma sigmatică de persoana a II-a singular era tare, după cum arată exemplele următoare : *vrúseși* (A^1, 116/10, 13), dar *vruséși* (A^2, 116/10, 13); la fel *vrúsei* (A^1, 221/14, 16), *fúsei* (A^1, 267/16, 275/3), dar *fuséi* (A^2, 275/3) pentru persoana I singular. Aceste fapte arată că în tot cursul epocii vechi formele slabe în *-séi, -séși* erau dublate de formele tari în *-sei, -seși*, mai rare, dar mai simetrice și mai regulate decît cele slabe.

În textele din Banat continuă să fie folosite, pînă după 1800, formele vechi în *-ș(i)* : *ajunși* (SCB, 262), *deschiși* (SCB, 265), *ferși* (SCB, 219), *înțăleși* (SCB, 223, 234), *pușI* (SCB, 265), *rîși* (SCB, 216), *rămași* (SCB, 205), *spuși* (SCB, 205, 212, 241, 275), *strînși* (SCB, 264), *șterși* (SCB, 264), *zișI* (SCB, 264) etc.

Formele noi sînt atestate în textele din Banat abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi ele sînt extrem de rare: *scrisei* (1771, Mehadia, FDC, 31; singura atestare pe care o avem şi în care accentul nu-i precizat).

Unele texte din Oltenia atestă începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formele contaminate în *-şéi*, apărute prin încrucişarea formelor vechi în *-şi* cu cele noi în *-séi*: *înţeleşei* (1752, Oltenia, SD, XIV, 217; 1754, Oltenia, SD, XIV, 231). Aceste forme se întîlnesc azi în Banat, Crişana şi Ţara Haţegului[13].

6. În prima jumătate a secolului trecut formele slabe în *-séi* le înlătură definitiv pe cele vechi în *-ş(u)* în Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului şi parţial în Banat, Crişana şi Moldova centrală şi de sud (adică în regiunile în care perfectul simplu se mai folosea la persoana I şi a II-a singular), astfel încît se poate spune că pe la 1850 formele de tipul *ziséi* erau practic generalizate în limba scrisă şi în limba vorbită din regiunile menţionate: *puseiu* (1809, Valea Teleajenului, DVT, 111; 1841, Braşov, ADSB, 101), *rămăşăi* (1805, Oltenia, SD, XXV, 37), *scrisăi* (1819, Oltenia, SD, XXV, 37), *scrisei* (1825, Rîmnic, ms. 258 din B.A.R., f. 654^{v}), *trimisăi* (1805, Oltenia, SD, XXV, 168, 169; 1820, Oltenia, SD, XXV, 51, 188, 193; 1826, Oltenia, SD, XXV, 90; 1831, Oltenia, SD, XXV, 137), *spusei* (1811, Banat, OB, 102; 1814, Banat, TF, 163), *trăséiu* (1820, Oltenia, SD, XXV, 42), *trimiseiu* (1813, Vlaşca, SD, XVI, 153), *trimisăi* (1804, Basarabia; L. T. Boga, *Documente basarabene*, II, Chişinău, 1928, 16), *puseiu* (1837, M.-rea Neamţ, ms. 1852 din B.A.R., f. 204^{r}), *ziseiu* (ŞHR, I, 71, 84; am indicat accentul numai acolo unde este precizat în text). Este posibil ca în regiunile în care perfectul simplu nu era prea des întrebuinţat la persoanele I şi a II-a singular să fi circulat şi forma tare de tipul *zísei*, atestată, după cum am văzut, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi prezentă şi astăzi în unele graiuri populare.

Formele tari de tipul *ziş(i)* încep să fie simţite ca arhaice şi „poetice", iar concludent în acest sens ni se pare comentariul asupra acestei forme din *Ţiganiada*, pus de autor în gura lui Mitru Perea. „*Zişi* adică *zisăi*: la poezie poate să să trebuinţască acest cuvînt învechit. M.P." (Ţ, 237, nota 1). De fapt, reprezentanţii Şcolii ardelene nu foloseau decît formele noi *spuséi* (PMI, I, 127), *zisei* (id. *ib.*, 98, 99, 127, 166; ŞHR, I, 71, 84; ŞA, I, 361, III, 25; TF, 43, 63).

O dovadă că formele vechi în *-ş(i)* erau în afara uzului în limba literară din prima jumătate a secolului trecut este faptul că neologismele latino-romanice sau cele create după model francez de tipul *compune, depune, presupune, supune, recompune, postpune, impune* etc. nu au decît forme în *-séi* (formele de tipul **compuşi*, **depuşi* etc. pentru *compuséi, depuséi* sînt inexistente)[14].

7. Informaţii privind situaţia formelor discutate ne aduc unele gramatici româneşti începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, formele în *-sei* sînt înregistrate în gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai (1780): „Verba, quorum Supinum definit in *s* formant Praeteritum Perfectum Absolutum

[13] Cf. Ov. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1925, p. 49; D. Şandru, în BL, III, 1935, p. 130, V, 1937, p. 142; G. Weigand, în Jb., III, 1896, p. 242; E. Petrovici, PFS, 138, 139, 157.

[14] Cf. Alf Lombard, *Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 1 030—1 033.

addendo *sei*, e.g. *pon, pus, pussei, duc, dus, dussei* etc."[15]. În secolul al XIX-lea formele în *-séi* sînt singurele consemnate și recomandate în gramaticile românești[16], cu excepția gramaticilor lui T. Cipariu, care consideră aceste forme „vulgare și viționse" și care-și exprima preferința pentru cele etimologice de tipul *zișI, arșI*[17]. În realitate, în scrisul său Cipariu folosea formele analogice, impuse în normele limbii literare moderne și în vorbirea populară din multe regiuni (Oltenia, vestul Munteniei, Banat, Crișana) : *înțelesei* (dintr-o scrisoare din 1844 a lui T. Cipariu către G. Barit, în vol. *George Barit și contemporanii săi*, ediție de Șt. Pascu, I. Pervain, I. Chindriș, D. Suciu și I. Buzași, IV, București, 1978, p. 229), *scrisei* (*ib.*, p. 118, 258, 316), *trimisei* (*ib.*, p. 197, 298), *zisei* (*ib.*, p. 196) etc.

8. Dacă din normele limbii literare formele vechi în *-ș(i)* sînt înlăturate de formele noi în *-sei* încă din prima jumătate a secolului trecut, în unele graiuri populare ele continuă să se folosească pînă în zilele noastre. Pe la sfîrșitul secolului trecut G. Weigand le înregistra în Banat, iar între cele două războaie mondiale Ov. Densusianu și D. Șandru constatau întrebuințarea foarte frecventă la țăranii din Țara Hațegului, Lăpușul de Sus (Hunedoara) și Almăj (Banat) a formelor de tipul *ajunș, mă duș, mulș, merș, scoș, traș*[18]. Textele dialectale de după război le atestă însă destul de rar și numai în zone izolate : *traș* (Racșa—Oaș, *Antologie de proză populară epică*, realizată de Ovidiu Bîrlea, vol. I, București, 1964, p. 456), *dziș* (*ib.*, p. 456).

Formele contaminate de tipul *ajunșei, dușei, pușei, spușei*, atestate în Oltenia încă din secolul al XVIII-lea, au fost înregistrate atît de G. Weigand, cît și de D. Șandru în Banat, unde se mențin pînă astăzi. Ele apar și în folclorul moților din Scărișoara (Crișana) : *pușéi* (PFS, 138, 139, 145), *spușéi* (PFS, 157), *fușéi* (PFS, 140).

În ALR, formele vechi de tipul *puș(i)* nu mai sînt înregistrate în nici un punct, fapt ce atestă generalizarea formelor analogice în regiunile în care perfectul simplu se mai folosește la persoana I și a II-a. În schimb, formele contaminate, mai apropiate de cele vechi, de tipul *arșăi, ascunșăi, copșăi, spușăi, (d)zișăi* au fost înregistrate în ALR în unele puncte din Banat și sud-vestul Transilvaniei (pct. 27, 29, 36, 76, 95, 102)[19].

Formele slabe în *-séi* (*-săi*) au fost înregistrate de autorii ALR în Oltenia, Muntenia, sudul Ardealului, sudul Moldovei, Crișana și parțial în Banat și Maramureș[20]. Ele sînt deosebit de frecvente în textele dialectale din Oltenia și Muntenia, culese cu ocazia anchetelor pentru NALR : *adusăi* (pct. 921, *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, București,

---

[15] Cf. S. Klein și G. Sinkai, *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae*, Viena, 1780, p. 48. Cf. și ediția a II-a, Buda, 1805, p. 63 (semnată numai de Gh. Șincai).

[16] Vezi C. Frâncu, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 438, nota 16.

[17] Cf. T. Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 175 ; idem, *Gramatica limbii române*, Partea I, București, 1879, p. 321, 329.

[18] Cf. trimiterile bibliografice de la nota 13.

[19] Cf. ALR II, serie nouă, vol. VI, h. 1983, 1984, 1985, 1987, 1988.

[20] Nu s-a înregistrat nici un răspuns în zone compacte din Moldova centrală și de nord, Bucovina, Maramureș, nordul și estul Ardealului, zone în care perfectul simplu nu se mai întrebuințează. Însă situația exactă a formelor de persoana I singular de la perfectul simplu va fi cunoscută abia după publicarea NALR. Putem spune numai că, după informațiile date de autorii *NALR. Moldova și Bucovina*, formele de tipul *ziséi, zisei* nu au fost întîlnite în punctele anchetate, generale fiind cele de perfect compus.

1967, p. 82), *copsăi* (pct. 965, *ib.*, p. 282), *mă dusăi* (pct. 950, *ib.*, p. 213; pct. 956, *ib.*, p. 241; pct. 758, 768, 772, 776, *Texte dialectale. Muntenia*, I, sub conducerea lui Boris Cazacu, București, 1973, p. 197, 338, 369, 293), *mă-ntorsăi* (pct. 774, *ib.*, p. 338), *pusăi* (pct. 772, *ib.*, p. 328), *rămăséi* (pct. 768, *ib.*, p. 293), *rupséi* (pct. 690, *ib.*, p. 174), *spusăi* (pct. 767, *ib.*, p. 275 ; pct. 259, *Texte dialectale. Oltenia*, p. 256), *zisăi* (pct. 910, *ib.*, p. 40) etc. Astfel de forme exprimă o acțiune apropiată de momentul vorbirii, în special petrecută în ziua respectivă și ele se opun formelor de perfect compus, folosite pentru acțiuni trecute, care au avut loc înainte de ziua în care locutorul vorbește (pentru *aseară, ieri, alaltăieri* și *azi-noapte*, dar nu pentru *azi-dimineață, azi la prînz, acum cîteva ore* etc.). Jocul acestor forme precum și solidaritățile lor lexicale cu adverbele de timp respective se observă în textele culese prin întrebarea *Ce a făcut subiectul ieri și azi* ? care s-a pus în majoritatea punctelor anchetate.

Pentru celelalte două zone în care perfectul simplu este curent întrebuințat la persoana I, adică pentru Crișana și Banat, numeroase atestări cu forme în *-séi* au fost întîlnite în poezia populară : „Nici *torsei*, nici *pusei* pînză/Ci numai *zisei* în frunză" (Miron Pompiliu, *Poesii poporane române din Crișana*, în vol. *Literatură și limbă populară*, ediție de V. Netea, București, 1967, p. 36), *ajunsei* (*ib.*, 36), *mă dusei* (*Cîntece din Biharia*, *ib.* 260), *pusei* (*ib.*, p. 266), *stînsei* (*ib.*, p. 265, 266), *subsei* (G. Alexici, *Texte din literatura populară română*, publicate de I. Mușlea, tom. II, p. București, 1966, p. 162), *trăsei* (*ib.*, p. 58), *torsei* (*ib.*, p. 162), *mersei* (*ib.*, p. 172) etc.

Într-un singur punct (386 : Marginea—Rădăuți), în anchetele pentru ALR II s-a înregistrat o formă analogică tare (*spúsăi*), care este însă foarte rară (la alte verbe forma tare nu a fost înregistrată)[21].

Întîlnită într-o zonă în care perfectul simplu nu se mai folosește deloc sau numai la persoana a III-a, această formă se menține datorită influenței exercitate de persoana a III-a singular și plural (*spúse, spúseră*), mai des întrebuințată chiar de cei care nu utilizează în mod curent perfectul simplu, dar sînt influențați de limba scrisă, unde mai ales în narațiune perfectul simplu la persoana a III-a apare regulat[22], exprimînd așa numita „erzählte Welt", în opoziție cu perfectul compus care exprimă așa numita „besprochene Welt"[23]. Iorgu Iorgan explica forme ca *rămásei, mérsei, púsei*, cu accentul pe rădăcină, prin dispariția perfectului simplu din limba vorbită în cele mai multe regiuni[24]. Explicația trebuie completată cu datele de diacronie aduse mai sus în discuție și cu observația că în multe cuvinte din vorbirea din Moldova accentul se află, față de accentuarea muntenească, în silaba precedentă (*bólnav, Ștéfan*, pentru *bolnáv, Ștefán*), astfel încît formele de tipul *spúsăi* trebuie încadrate într-o trăsătură mai generală a graiului moldovenesc privind preferința pentru accentuarea paroxitonă a vorbitorilor lui. Aceeași accentuare există și la persoana a II-a singular (*rămáseși, mérseși, púseși*), forme neînregistrate în ALR, dar auzite de autor în vorbirea unor moldoveni[25].

---

[21] Cf. ALR II, serie nouă, vol. VII, h. 1988.
[22] Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 40.
[23] Cf. H. Weinrich, *op. cit.*, p. 42 și urm.
[24] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 40.
[25] Prezența acestor forme în vorbirea unor moldoveni a fost semnalată și de Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 40) sau de Alf Lombrad (*op. cit.*, p. 929).

Scanned with OKEN Scanner

9. Un caz analog există în dialectul aromân, unde aproape toate perfectele cu accentul pe rădăcină se conjugă la persoana a II-a singular sub două forme : una cu accentul pe sufix (ca în latină) și alta cu accentul pe rădăcină, sub influența celorlalte persoane : *ascumséși* și *ascúmsiși*, *dzíséși* și *dzísiși*, *spuséși* și *spúsiși*. Aceste forme paralele se folosesc chiar în aceeași regiune și chiar în aceeași localitate, atît în sud, cît și în nord[26].

Necesitatea de a studia paralel accentuarea formelor acestora din dialectul aromân cu cea din dialectul dacoromîn a fost subliniată de multă vreme[27], însă pînă acum nu s-au pus în relație cele două tipuri de perfect forte, analogic, de la persoana a II-a singular (drom. *spúseși* și arom. *spúsiși*). Ele sînt concludente pentru presiunea paradigmatică exercitată de persoana a III-a singular și de persoanele pluralului asupra persoanei a II-a singular, iar și prin intermediul acesteia asupra persoanei I singular. Este posibil ca menținerea în dialectul aromân a formelor tari de tipul *dziș* să se datorească tocmai presiunii mai slabe din partea persoanei a II-a singular, care și-a creat pentru aproape toate verbele de conjugarea a III-a cîte o formă tare, alături de forma slabă, la persoana a II-a singular *(dzísiși—dzíséși)*. Din această perspectivă, formele dialectale dacoromâne de tipul *mérsei*, *spúsei*, *zísei* nu reprezintă decît extinderea acestui model și la persoana I singular în condițiile folosirii mai rare a perfectului simplu la această persoană. În dialectul aromân această extindere nu a fost posibilă, deoarece aici perfectul simplu s-a menținut deosebit de puternic nu numai la persoana a III-a, ci și la persoana I singular, iar presiunea din partea formei slabe de persoana a II-a singular a fost mai mică, din cauza prezenței formei tari de tipul *spúsiși*.

10. În urma acestor considerații privind raportul cronologic dintre variantele de tipul *ziș*, *ziséi* și *zísei* și privind răspîndirea acestora în graiuri, ni se pare întemeiată atît ipoteza susținută de mulți cercetători că formele de tipul *zisei* au apărut sub influența persoanei a II-a singular *(ziséși)*, singura formă slabă din paradigma perfectului sigmatic încă din latină, cît și ipoteza că ele au apărut sub influența persoanei a III-a singular și a persoanelor pluralului, prin intermediul persoanei a II-a. Obiecția lui Alf Lombard[28] că ar fi greu de admis o influență exercitată de persoana a II-a, în general mai puțin frecventă, asupra persoanei I, mai frecventă, nu ni se pare justificată dacă se are în vedere procesul de comunicare, realizat, firește, între un locutor și un interlocutor, care pot emite enunțuri de tipul: „*Ce aduseși (spuséși, ziséși)*?“ — „Eu *aduș (spuș, ziș)* aceasta“ > „Eu *aduséi (spuséi, ziséi)* aceasta“. Formele folosite de locutor puteau foarte ușor să exercite o presiune asupra celor utilizate de interlocutor, atît în ceea ce privește numărul de silabe, cît și accentul, ajungîndu-se astfel la formele slabe de tipul *spuséi*. În cazul în care formele folosite de locutor erau tari *(adúseși, spúseși, zíseși)*, acestea puteau să-și impună accentul și numărul de silabe și la formele folosite de interlocutor, ajungîndu-se la formele tari de tipul *spúsei*, *adúsei*, *zísei*.

La extinderea și impunerea formelor slabe de tipul *ziséi* nu trebuie neglijată presiunea paradigmatică exercitată de persoana I a perfectului simplu

[26] Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 463.
[27] Cf. Leca Morariu, *Voi lăudat*, în „Codrul Cosminului“, V, 1927—1928, partea a II-a, p. 296.
[28] Cf. Alf Lombard, *op. cit.*, p. 929, nota 1.

Scanned with OKEN Scanner

de la celelalte conjugări *(cîntái, văzúi, coborî́i, sulí)*, a perfectelor slabe de la conjugarea a III-a *(cerúi, pierdúi)* precum și a perfectelor sigmatice ale verbelor *a fi, a avea, a vrea (fuséi, avuséi, vruséi)*[29]. Tendința de regularizare a paradigmelor, de reducere a contrastelor, concretizată aici prin trecerea de la formele tari la cele slabe, a acționat în toate epocile limbii române. Un caz similar îl constituie trecerea de la perfectul tare de tipul *féciu, féceși, féce, fécem, fécet, féceră* la cel slab de tipul *făcúi, făcúși, făcú* etc.[30] (trecere specifică limbii secolului al XVI-lea — al XVIII-lea) sau înlocuirea formelor tari *dédi(u), déde, déte* prin formele slabe *dădúi, dădú*, specifică secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea[31].

La impunerea lui *-s-* în formele de tipul *zisei, spusei* în locul lui *-ș-* au contribuit, probabil, și formele de participiu trecut în *-s (zis, spus)*, dată fiind influența reciprocă dintre perfectul simplu și participiu, relevată de multă vreme[32].

Prin urmare, după părerea noastră inovația a pornit atît sub influența formelor tari de persoana a II-a — a VI-a de la perfectul simplu și sub influența formelor de participiu în *-s*, prin apariția formelor tari de tipul *zísei, púsei, spúsei*, atestate începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, cît și sub influența formei slabe de persoana a II-a singular, prin apariția și generalizarea în limba literară și în unele graiuri populare a formelor slabe de tipul *zișéi, puséi, merséi*, atestate începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

L'ORIGINE, L'ANCIENNETÉ ET LA DIFFUSION GÉOGRAPHIQUE DES FORMES DU PASSÉ SIMPLE EN *-SÉI*

RÉSUMÉ

L'auteur analyse le remplacement des formes fortes (étymologiques) en *-ș(u)* par des formes analogiques en *-séi* (*spuș(u)* > *spuséi*) à partir de textes anciens et dialectaux et du matériel offert par l'ALR ; l'on démontre que l'innovation est enregistrée dès le XVIIe siècle, tout d'abord dans des textes qui reflètent le parler de la Valachie et ensuite dans des textes provenant de la Moldavie, de la Transylvanie, de la Bucovine et de l'Olténie. Durant la première moitié du XVIIIe siècle, les formes en *-séi* connaissent une diffusion plus notable, lexicale et territoriale, et *concurrencent* de plus en plus les formes étymologiques. À partir de la seconde moitié du XIXe siècle, elles s'imposent dans les normes de la langue littéraire et dans le parler populaire de l'Olténie, de la Valachie, du Sud de la Moldavie et de la Transylvanie. Au Banat, les formes anciennes en *-ș(u)* sont encore employées jusqu'à notre siècle, à côté des formes nouvelles (celles-ci étant enregistrées dans les textes de cette région à partir du XVIIIe siècle) et des formes contaminées du type : *pușei, spușei*.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

[29] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate : perfectul sigmatic al verbelor* **a fi, a avea și a vrea**, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 55—65.

[30] Cf. Valeria Guțu Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea : perfectul simplu al verbului* **a face**, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 337—340.

[31] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate : perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor* **a da și a sta**, în LR, XXIX, 1980, nr. 4, p. 311—312.

[32] Cf. G.E. Wahlgren, *Étude sur les actiones analogiques réciproques du parfait et du participe passé dans les langues romanes*, Uppsala, 1920, p. 94—101, 159—161, 241—248.

ASPECTE FONETICE DIALECTALE ÎN TRADUCERILE MUNTENEȘTI LAICE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA (I)

DE

EUGENIA DIMA

Pe la începutul secolului al XVIII-lea s-a ivit necesitatea traducerii sistematice a cărților bisericești de slujbă. Această acțiune, inițiată de mitropolitul Teodosie Veștemeanu și sprijinită în bună parte de episcopii Mitrofan al Buzăului și Antim Ivireanul de la Rîmnic, a fost continuată de episcopii rîmniceni Damaschin, Chesarie și Filaret. Rolul preponderent în tipărirea cărților românești îi revine tipografiei de la Rîmnic. Aceasta „se înfățișează ca un centru ce a lucrat cu precădere în secolul XVIII cu o mare forță de iradiere și cu o putere de atracție exercitată asupra tuturor celor trei țări românești"[1]. Scrise de munteni, cărțile traduse și difuzate în toate provinciile aveau un aspect muntenesc, iar tipografiile de la Blaj și Iași, care le-au retipărit după 1750, au respectat, de obicei, originalul.

Studierea traducerilor muntenești laice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deci în plină epocă de tranziție de la vechea limbă literară la limba modernă, ne-a oferit un material lingvistic deosebit de interesant, atît prin pătrunderea masivă a elementelor neologice, cît și prin absorbirea elementelor populare. În traducerile laice, tot mai numeroase, ca urmare a influenței limbii vorbite asupra limbii literare, se produce o desprindere treptată de tiparele cărților religioase și o micșorare a diferențelor dintre limba de cultură și cea populară.

Această situație este reflectată în traducerile pe care le-am parcurs, în număr de 23, totalizînd aproximativ 6 000 de pagini în manuscris și 300 de pagini text tipărit, din perioada cuprinsă între anii 1749 —1820[2].

---

[1] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 123.

[2] Am avut în vedere și traducerea din Fontenelle (abreviată FC), făcută de Răducanu Grecianu pe la 1820, deoarece am considerat că acesta aparține secolului al XVIII-lea, în care traducătorul s-a format din punct de vedere cultural și lingvistic, el fiind născut în anul 1786. Date biografice despre Răducanu Grecianu oferă George D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri după două planuri inedite de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, București, 1935, p. 131. La sfîrșitul acestui articol prezentăm, în ordine alfabetică, lista textelor analizate și siglele pe care le vom utiliza pe parcursul lucrării.

Scanned with OKEN Scanner

Studiile filologice întreprinse pînă acum ne-au condus la o delimitare precisă a textelor traduse de munteni, localizarea fiindu-ne înlesnită de faptul că cei mai mulți traducători sînt mari boieri aparținînd unor familii vechi din Țara Românească : Matei Fărcășanu, Costandin Cocorăscu, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino, Iordache Slătineanu, Răducanu Grecianu. Ni se pare important de relevat faptul că un mare număr de pagini reprezintă autografe ale traducătorilor mai sus amintiți, ceea ce constituie o garanție în privința autenticității lingvistice, știindu-se că în cazul unei copii se poate schimba limba originalului, introducîndu-se particularități proprii limbii copistului, care poate aparține unei alte arii dialectale. Realizată la un mare interval de timp față de original, copia se poate depărta de trăsăturile lingvistice caracteristice momentului în care acesta a fost scris[3]. În acest sens, precizăm că unele copii manuscrise studiate de noi aparțin unor copiști cunoscuți a căror origine muntenească este neîndoielnică (Rafail de la Hurez, Ioan Bărbătescu, Ioniță Șoimescu), iar distanța în timp dintre efectuarea traducerii și copiere este relativ mică. În afara acestora, rămîn puține lucrări cărora nu li se cunoaște încă numele traducătorului sau al copistului, dar care, datorită unui mare număr de trăsături lingvistice specifice, pot fi localizate cu certitudine în sudul țării. Din considerente metodologice, am limitat cercetarea traducerilor la Țara Românească, deși împărțirea politico-administrativă nu coincide cu limitele principalelor unități dialectale.

Rezultatele studiilor filologice care au determinat includerea traducerilor menționate în obiectivul cercetării noastre au fost confirmate de numărul mare de trăsături dialectale specifice graiului muntenesc. Dintre acestea menționăm : apariția diftongilor *-îi-, -ei-, ăi-, oi-, ai-*, prin anticiparea elementului palatal *i*, în *oichi, păreiche, roichie, străichini, ureichie, veiche* etc., trecerea diftongului *oa* la *e* în *picere*, proteza lui *h* în *halat, harc, horopsit, hrăpi*, afereza lui *h* în *ambarile, să otărască, aide, aidet, uete* ; *după* „de pe"; identitatea formelor verbale de indicativ prezent pers. a III-a sg. și pl. ; lexeme ca *cimitir, ginere* „mire", *noroi, năduşeală, porumbel, varză, zăpadă* etc.

Față de numărul relativ redus al regionalismelor din cărțile religioase, traducătorii laici, vorbitori ai graiurilor, utilizează într-un număr mult mai mare fapte de limbă specifice ariilor lingvistice cărora le aparțin.

În afară elementelor dialectale amintite, există, în traducerile cercetate, numeroase alte trăsături care pot fi apreciate drept caracteristice mai ales subdialectului muntenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unele reprezentînd inovații în vechea limbă literară.

Deoarece în numeroase lucrări de istorie a limbii române literare se întîlnesc aprecieri contradictorii în legătură cu distribuția unor fonetisme, ne propunem să discutăm unele fenomene fonetice în lumina datelor oferite de materialul pe care l-am studiat. Pentru a aprecia cît mai corect originea și cronologia unui fonetism pătruns în limba literară, credem că trebuie pornit, în primul rînd, de la studierea istoriei limbii române, de la cercetarea evoluției graiurilor dacoromâne. G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, analizează despărțirea limbii române în dialecte și deplasările de populație care au dus la transplantarea unor fenomene specifice noilor veniți în ariile unor dia-

[3] Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 51—57.

lecte mai vechi. Fenomenul, numit de autor „amestecul dialectelor", reprezintă efectul lingvistic al acestor deplasări de populație românească, începute de prin secolul al XIV-lea, și care s-au continuat în Moldova și Țara Românească pînă aproape de zilele noastre[4]. De aici rezultă relativa unitate dialectală a limbii române, reflectată și în limba literară.

De aceste fapte de natură istorică, precum și de analiza configurației dialectale a limbii într-o anumită epocă trebuie să se țină seama în studiul particularităților lingvistice ale limbii literare ca și în localizarea unor texte vechi. De asemenea, rămîne importantă și raportarea la stadiul actual al evoluției unor fonetisme[5].

În lucrarea noastră vom avea în vedere atît transformările apărute ca urmare a acțiunii unor legi fonetice într-o arie mai largă, cît și schimbările mai slab conturate, petrecute în anumite cuvinte. Precizăm însă că nu am luat în considerare faptele fonetice cu un număr redus de ocurențe, ci le-am selectat numai pe acelea care apar la mai mulți traducători, considerați de noi că aparțin aceleiași variante regionale, în cazul de față graiului muntenesc.

1. Transformarea diftongilor *eá*, *iá* în poziție *e*, *i* în (*i*) *é*

Fenomenul a fost formulat de către Alexandru Philippide astfel: „*á* accentuat, precedat în aceeaș silabă de *e*, *i*, sunet muiat și urmat în aceeași silabă ori în silaba imediat următoare de *e*, *i*, sunet muiat, se preface în *é*"[6].

Transformarea s-a produs, probabil, înainte de întemeierea Principatelor în graiurile moldovenesc și muntenesc (*piatre*>*pietre*, *leage*>*lege*)[7].

Această realizare fonetică s-a transmis prin analogie și în forme gramaticale, astfel încît participii ca *tăiați*, *tăiate* au devenit *tăieți*, *tăiete*, iar imperfectele indicativului *ședeai*, *ședeați* au fost înlocuite de *ședei*, *ședeți*. „Moldovenii au extins vocalismul formelor în care schimbarea fonetică s-a realizat. La munteni s-a generalizat vocalismul formelor în care schimbarea n-a avut loc. Astfel, ei au înlocuit formele de imperfect indicativ *ședei*, *ședeți* cu *ședeai*, *ședeați*, create după *ședeam*, *ședea* și formele de participiu *tăieți*, *tăiete* cu *tăiați*, *tăiate*, create după *tăiat*, *tăiată*"[8]. Tratamentul diftongilor *ią*, *ęá* este considerat drept una din trăsăturile care diferențiază astăzi graiurile nordice de cele sudice[9].

Prezentăm repartiția dialectală a diftongului *ią* așa cum reiese din hărțile publicate în ALR SN VII, care cuprind forme verbale. Pe harta *1880* intitulată „tăiem, tăiați", verbul de pers. a II-a sg. își păstrează diftongul în graiurile sudice, cu excepția punctelor *705* (Piua Petrei-Fetești) și *728* (Gura Sărății-Buzău), unde s-a notat forma *tăieți*. Pe harta *2 085* „apropiați-vă" diftongul *ią* apare nemodificat în sudul țării. În același atlas, în hărțile *2 000* „am tăiat", *2 132* „apropiat", *2133* „speriat" se constată că *ią*, care nu este urmat de *e i*, rămîne neschimbat în subdialectul muntenesc.

---

[4] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 463, 541–547.

[5] Vezi Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 393, 404.

[6] Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 18.

[7] Pentru discuții în legătură cu această problemă, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 216–236.

[8] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 469–470.

[9] Vezi Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 424–471.

Scanned with OKEN Scanner

Studiind prezența în limba literară a fenomenului trecerii lui *ịá*, la *ịé*, Ion Gheție, în volumul *Baza dialectală a românei literare*, p. 120, 121, îl consemnează numai în texte din Moldova, nordul Transilvaniei și în Maramureș. Cînd întîlnește fonetismul *apropiete* la Dinicu Golescu, același autor îl atribuie corectorilor sau copiștilor, considerînd că forma respectivă nu figura în manuscrisul original al scriitorului[10].

În textele parcurse de noi am înregistrat însă numeroase forme verbale în care *ịá* în poziție *e*, *i* devine *ịé*. Le enumerăm în ordine cronologică: R: *încuieți* 230^{v}, 373^{r}, *întemeiete* 184^{r}, *junghieți* 193^{v}, *tăiete* 254^{r}; D IV: *dăspuiete* 83^{v}, *dăspuieți* 64^{v}, 161^{v}, 229^{r}, 247^{v}, *întemeiete* 58^{v}, *lunguiete* 67^{v}, *tăiete* 85^{r}, *tăieți* 48^{r}; Hb: *încuiete* 55^{v}, *mă apropiei* 55^{v}, *mă speriei* 59^{v}; I: *încondiete* 133^{r}, *mînieț* 141^{r}; VI$_1$: *întemeiese* 44^{v}, *tăieți* 29^{v}; CNP: *împrăștiete* 14^{v}, *tăieseră* 55^{r}, *tăiete* 68^{r}; SM: *să apropieseră* 8, *apropieți-vă* 70; MS: *știei* 34^{v}.

Nu am întîlnit cazuri de extindere a analogiei la forme gramaticale care nu îndeplinesc condiția inițială a evoluției fonetice: P: *spăriat* 269^{v}, *tăiat* 181^{r}, 208^{v}, 247^{v}; T: *s-au speriat* 92^{v}, *tînguia* 10^{r}; IS: *întemeiat* 45^{r}; R: *junghiat* 73^{r}; VH$_1$: *tăiară* 29^{v}; D IV: *dăspuiat* 215^{v}, *lunguiat* 176^{r}, *tăiat* 178^{v}; E: *apropiat* 149^{r}; LP: *muiat* 6a^{r}; C: *încondeiată* 14; CNP: *mîngîiat* 12^{r}; MC: *încuiată* 81^{v}; FC: *mîngîiată* 53^{v}.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea am consemnat, în afară de forma *apropiete* de la Dinicu Golescu, semnalată și de Ion Gheție[11], alte exemple de modificare a diftongului *ịá* în poziție *e*, *i* la Iancu Văcărescu[12]: *se despuiese* 270, *încovoiete* 272, *nentemeiete* 303, *vă mînieț* 231, *tăieți-mi* 527.

În textele dialectale din Muntenia și Oltenia publicate recent[13], fenomenul trecerii lui *ịa* la *ịé* este înregistrat în cîteva puncte. În TD. *Munt*[14]: *tăiete—687* Cotmeana, Argeș, I, 155; *716* Fîntînele, Prahova, II, 321; *747* Gura-Sărății, Merei, Buzău, II, 762; *778* Plopii Slăvitești, Teleorman, I, 390; *tăieți-748* Săgeata, Buzău, II, 783; *tăiesem*—712 Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 264; *tăiei—690* Ceaușești, Oarja, Argeș, I, 177; *dăspuieți—703* Dițești, Filipeștii- de -Pădure, Prahova, II, 144; *speriete—672* Mlăceni, Perișani, Vîlcea, I, 19; *știei—779* Salcia, Teleorman, I, 398, și în TD. *Olt.*[15]: *muiete—971* Sărbătoarea, Craiova, 315; *răzmuieti—935* Dobrița, Gorj, 138; *tăiete—921* Vladimiru, Gilort, 83; *tăieț—987* Castranova, Caracal, 383.

[10] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 447.

[11] *Ibidem*, p. 439.

[12] Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985. Din textele muntenești ale secolului al XVIII-lea, pe care le-am cercetat, am prezentat numai exemplele în care diftongul *ịé* și *é* sînt redați grafic prin ije (sau i), iest (= ie) și est (= e). Slovele chirilice ia și iati au fost interpretate *ịa* sau *ea*; deoarece am avut în vedere oscilațiile din epocă ale fonetismului în discuție, nu am riscat o altă interpretare grafică, deși, pornind de la faptul că în această perioadă slovele respective redau de multe ori pe *é*, *ịé*, este posibil ca, și în acest caz, grafemele ѣ și ѧ să reprezinte, măcar uneori, pe *e* sau *ie*.

[13] În Editura Academiei au apărut volumele: *Texte dialectale Oltenia*, București, 1967 (în continuare, TD. *Olt.*) și *Texte dialectale. Muntenia*, I, București, 1973, și II, București, 1975 (în continuare, TD. *Munt.* I, II), din Arhiva fonogramică a limbii române.

[14] Pentru TD *Munt.* vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, numele comunei (dacă e cazul), județul, numărul volumului (notat cu cifre romane), pagina volumului.

[15] Pentru TD. *Olt.* vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, raionul (după organizarea administrativă din anul 1967), pagina volumului.

Forma (*le*) *ieu* notată în TD. *Olt* în punctul *927* Prundeni, Drăgăşani, 109 este rezultatul analogiei.

Şi pentru reducerea diftongului *ęá* la *é* există, în traduceri, formele : E: *împărăcheţi* 230^{v}; CNP: *împerecheţi* 115^{v}; MS: *îl cerei* 52^{v}, *zicei* 34^{v}; ca urmare a extinderii analogiei şi la alte forme gramaticale care nu mai îndeplinesc condiţia producerii modificării fonetice, consemnăm: R: *grăbié* 241^{v}, *iubié* 120^{r}, *să lenevié* 147^{r}, *să mulţumié* 76^{v}, *numié* 59^{r}, *păgubié* 84^{r}, *priimié* 31^{v}, *privié* 355^{r}, *să prăznuié*, 73^{r}: MS: *puté-vei* 53^{v}. Paralel cu aceste fonetisme am notat şi forme care nu prezintă reducerea diftongului *ęa* ca urmare a analogiei. T: *înmulţea* 125^{r}; R: *aducea* 78^{r}, *să dea* 116^{r}, *făcea* 149^{v}, 285^{v}, *hrănea* 99^{v}, *plătea* 147^{r}, *putea* 194^{r}, 373^{r}, *socotea* 228^{r}, *vedea* 159^{r}, 362^{r}, *venea* 53^{v}; Ha : *curgea* 6^{r}, *vedea* 191^{r} ; D IV : *beau* 102^{v}; E: *gîndeam* 123^{v}; CNP: *mulţumea* 171^{r}, *ţinea* 157^{r} ; SM : *beau* 49 ; MS : *beau* 38^{r}; MC : *să supunea* 59^{r} ; FC: *putea* 22^{r}.

Pornind de la situaţia actuală atestată de hărţile lingvistice, unde se consemnează păstrarea diftongului *ęá* în Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei şi al Moldovei, precum şi în cea mai mare parte a Olteniei, Ion Gheţie consideră că, pentru atestările din secolul al XVI-lea, „grafiile munteneşti care par a reda în scris fenomenul sînt, foarte probabil, de cele mai multe ori, fără valoare fonetică“[16]. Întîlnind şi în documente munteneşti din secolul al XVII-lea mai multe exemple, Ion Gheţie, îşi exprimă din nou neîncrederea privind existenţa reală a fonetismului, deşi, în cele din urmă, se arată mai concesiv : „Trebuie totuşi să observăm că exemplele cu *e* se grupează, cele mai multe, în Oltenia, încît pare posibil ca în această regiune, care cunoaşte astăzi în partea sa nord-vestică pe *-é*, fenomenul trecerii lui *-eá* la *-é* să fi fost odinioară mai răspîndit decît în zilele noastre“[17].

Prezenţa fonetismului în discuţie şi la traducătorii noştri, care în mod cert nu erau cu toţii olteni, ne determină să considerăm reală răspîndirea sa într-o arie mai largă în graiurile sudice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ţinînd cont şi de deplasările de populaţie care au avut loc în epoca feudală.

Această supoziţie este susţinută şi de existenţa fonetismului în graiurile munteneşti de astăzi. Astfel, în TD. *Munt.* se găsesc : *culegei, dedei, punei, scotei, ţăcănei—714* Chiojdeanca, Prahova, II, 284 şi *făcei, zicei*, II, 286; *fierbei, putei, trăgei—712* Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 263; *trăgei—750* Bălteni, C.A. Rosetti, Buzău, II, 819; *cîrpiei, punei—690* Ceauşeşti, Oarja, Argeş, I, 176; *culegei, priviei, venei* I, 177; *plătei773* Titulești, N. Titulescu, Olt, I, 331, iar în TD. *Olt.* consemnăm extinderea formelor analogice : *să băté—939* Turcineşti, Gorj, 157, *că-l împărţé* 155, *nu putém* 157; *nu puté—953* Cerneţi, Turnu-Severin, 227.

Cele mai multe din fonetismele întîlnite de noi în textele studiate privesc transformarea diftongilor *ęá, įá* la *é* şi *ié* dacă sînt urmaţi de *e, i*, consonantă muiată sau consonantă palatală, în timp ce numărul formelor analogice care să prezinte modificarea diftongilor acolo unde aceasta nu trebuia să se producă este redus. Forme ca *tăiete, tăieţi* din traducerile munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se explică prin acţiunea fenomenului fonetic prezentat mai sus. Ele reprezintă deci o continuare a

[16] Ion Gheţie, *Baza dialectală*, p. 119.
[17] *Ibidem*, p. 120.

unui fonetism mai vechi existent şi în graiurile munteneşti, conservat în sud pînă astăzi, în arii restrînse. Formele analogice, mai rare, sînt inovaţii care în Muntenia nu s-au extins ca în graiurile moldoveneşti. Tot inovaţii, specifice însă graiurilor sudice, ar putea fi considerate formele în care întîlnim diftongul *ia* nealterat. Gr. Scorpan apreciază că, în Muntenia, „*á* în formele de conjugare, în condiţia de a se schimba în *é*, opune rezistenţă acestei transformări, aşa încît avem forme ca *tăiáte, tăiáţi*“[18].

În traducerile parcurse am notat şi forme verbale în care întîlnim diftongii *ia*, *ea* în poziţie *e*, *i* neschimbaţi: P: *întemeiate* 297^{v}; T: *să mîniaţi* 72^{r}; IS: *tăiaţi* 47^{v}; Ha: *despuiaţi* 130^{v}; CNP: *înjunghiaţi* 68^{r}, *însoţiaţii* 114^{v}; MS: *tăgăduiai* 43^{r}; FC: *întemeiate* 66^{v} şi IS: *treceai* 45^{v}; VO: *aveai* 65, *făceai făceaţi* 74, *iubeai*, *iubeaţi* 76, *simţeai* 77[19]; E: *ardeai*, *vedeai* 59^{r}; CNP: *vedeai* 42^{r}, *voiai* 6^{r}; FC: *aveai* 46^{r}, *vreai* 44^{r}, 46^{r}.

Exemplele prezentate de noi privind tratamentul diftongilor *ia*, *ea* atestă, în limba literară din Muntenia, din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o fază de tranziţie, formele care prezintă reducerea diftongilor coexistînd cu forme în care aceştia se păstrează. Pentru aprecierea corectă a perioadei cînd s-au generalizat în sud formele cu *ia*, *ea* este necesară parcurgerea sistematică, eşalonată pe epoci, a textelor selectate printr-o documentare filologică riguroasă. Acest lucru rămîne, în continuare, un deziderat.

2. Tratamentul dur al dentalelor *d*, *t*

Velarizarea vocalelor palatale ca urmare a durificării dentalei *d*, mai ales în prepoziţiile *de*, *din* şi în cuvinte derivate cu prefixul *des-* (*dez-*), a fost considerată de către cercetătorii vechii limbi literare ca un fenomen frecvent în textele aparţinînd graiurilor sudice; formele care prezintă velarizarea alternează cu cele ale căror vocale rămîn neschimbate.

În secolul al XVIII-lea se observă o diferenţiere între textele laice şi cele bisericeşti (mai conservatoare în menţinerea tradiţiei lingvistice în limba literară), în care nu se produce velarizarea. În traducerile laice munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aflate sub influenţa limbii vorbite, am notat un număr important de situaţii care prezintă tratamentul dur al dentalei *d*. Se poate remarca faptul că în acelaşi text se întîlnesc forme cu vocalele palatale nevelarizate alături de forme care prezintă velarizarea într-un raport de variaţie liberă. Astăzi durificarea dentalei *d* este considerată, la nivelul graiurilor, specifică mai ales Munteniei.

Tratamentul dentalei surde *t* pare a fi diferit de cel al sonorei *d*, velarizarea lui *e* şi *i* ca urmare a durificării lui *t* fiind considerată un fonetism care nu este propriu subdialectului muntenesc. Ion Gheţie şi Al. Mareş întîlnesc fenomenul în două documente din Ţara Românească din secolul al XVI-lea şi, pornind de la atestarea rostirii dure a lui *t* pe hărţile lingvistice din zilele noastre, consideră că el trebuie pus pe seama scribilor şi că „avea curs, judecînd după una din atestări, în jumătatea vestică a Ţării Româneşti, poate în Oltenia, deci în apropierea Banatului şi a Hunedoarei, unde durificarea lui *t* are astăzi cea mai mare extindere“ [20]. Ion Gheţie consemnează fonetismul,

[18] Gr. Scorpan, *op. cit.*, p. 434.

[19] Probabil că formele care prezintă diftongii *ia*, *ea* vor fi avut o circulaţie destul de mare, de vreme ce Ienăchiţă Văcărescu le recomandă în gramatica sa.

[20] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne*, p. 146.

pentru subdialectul muntenesc, în trei lucrări din secolul al XVII-lea : *Floarea darurilor*, carte populară copiată de Ion Românul din Sînpetru—Hunedoara în anul 1620 : *aștaptă*, *cinstască*[21] (citată după N. Cartojan, *„Fiore di virtù" în literatura românească*, București, 1928), *Lexiconul slavo-român* al lui Mardarie Cozianul, din anul 1649 : *blăstăm*[22] și *Biblia* de la 1688[23] : *blăstămul*, *blestămă*[24]. Pentru secolul al XVIII-lea, Ion Gheție nu semnalează nici un caz de durificare a lui *t* în Muntenia, în materialul cercetat de domnia sa. În traducerile analizate de noi am întîlnit pe *t* dur în două situații : a) în grupul consonantic *st* (*șt*) : T : *ostănele* 28^{v}, *ostănelii* 9^{r}, *ostăni* 72^{r}, *ostănim* 66^{v} ; E : *istăciune* 29^{r}, 73^{v}, 134^{v}, *ostănindu-să* 36^{v} ; CNP : *peștără* 9^{v}, 10^{r}, 87^{v}, 113^{r} ; SM : *tinerești-o să trăiesc* 93, *olăstămățe* 86 ; SF : *ostăneală* 104 ; b) *t* dur în afara grupului consonantic *st*: P: [*greșăli*] *spurcată* 182^{r} ; I: *detără* 136^{v}, *să-m ticnească* 143^{r} [25]; E : *vitățe* 82^{v}; CNP : *întîndea* 120^{r}, *tămînd* 83^{r}, *tînări* (s.m. pl.) 32^{r}; forma *tă* a pronumelui personal *te* la C 18, 43, CNP 46^{r} 101^{v}, 126^{v}, *t-au ajutorat* 84^{r}. La aceste exemple adăugăm și formele : *sălbătăcie* P 277^{r}, *sălbătăcia* T 10^{r}, *sălbătăciune* R 9^{v}, *sălbatăci* (s. m. pl.) CNP 92^{r}, *sălbătăcit* SM 58, *sălbătăcește* MS 36^{v} care ar putea fi însă considerate și ca rezultat al unei asimilări vocalice.

Pentru începutul secolului al XIX-lea, Ion Gheție consemnează rostirea dură a lui *t* în *nestîns* la B.P. Mumuleanu[26], la care noi adăugăm și forma *ohtăz* întîlnită în versurile lui Iancu Văcărescu[27].

Raportînd acest fonetism la situația actuală de pe hărțile lingvistice, constatăm următoarele: în ALR SN III, h *813* „peșteră", într-un singur punct, *172* (Făgăraș), s-a notat forma *pieștără* cu pluralul *pieștări* ; în ALR II/I, h 96 „obosesc", în toate punctele aparținînd graiului muntenesc în care se răspunde „ostenesc" apare *t* moale, cu excepția punctului *836* (Peștișani — Gorj), unde s-a notat răspunsul *ostanit* ; pe harta *142* „femeie stearpă" din același volum, este înregistrat răspunsul *starpă* tot în punctul *836*, dar și în *848* (Strehaia). Velarizarea lui *e* precedat de *t* dur este prezentă, așadar, pe hărțile lingvistice, pentru subdialectul muntenesc, în părțile de nord-vest și vest ale Olteniei ; răspîndirea acestui fonetism este ilustrată mai concludent în planșa *31* „sticlă" din NALR OLT. II, p. 261 sau pe harta *379* „amestec" a aceluiași atlas. Pe hărțile *1905*, *1906*, *1908*, *1966*, *2001*, *2074* din

---

[21] Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 281.

[22] *Ibidem*, p. 281.

[23] *Ibidem*, p. 336. Două din cele trei texte citate de Ion Gheție nu ni se par concludente din punctul de vedere al apartenenței lor la graiul muntenesc, deoarece copistul *Florii darurilor* ar putea fi un vorbitor al graiurilor nordice, iar *Biblia* de la 1688 este, după cum se știe, o operă de colaborare a cărturarilor din mai multe provincii.

[24] Ion Gheție, în *Baza dialectală*, p. 133, notă, apreciază că „în *blăstăm*, *blăstăma*, cel de al doilea *ă* ar putea fi explicat, eventual, și printr-o asimilare vocalică : *ă—e* > *ă—ă*". Putem semnala însă și forma *blestămînd*, care nu se poate explica decît prin durificarea dentalei *t*, în ms. *332* de la B.A.R., unde se află o poezie [*Într-un copaci zarifior*] inclusă între versurile lui Ienăchiță Văcărescu (vezi Poeții Văcărești, *Opere*, București, 1982, p. 323) și pe care i-am atribuit-o lui Alecu Văcărescu (vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător al Erotocritului*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 6, p. 501).

[25] Remarcăm aici o transformare fonetică des întîlnită în Muntenia : spiranta *h* este înlocuită prin *c*.

[26] Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 444.

[27] Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985, p. 246.

Scanned with OKEN Scanner

ALR SN VII, unde sînt cartografiate forme verbale care includ pronumele personal *te*, peste tot în graiurile sudice *e* rămîne neschimbat.

Din volumele de texte dialectale din Muntenia şi Oltenia am reţinut mai multe forme care reflectă tratamentul dur al dentalei *t*. În TD. *Munt.*: *nu dătăsă* —*782* Dracea, Crîngu, Teleorman, I, 430; *ti dătîră* — *763* Pădureţi, Lunca Corbului, Argeş, I, 239; *fetile* — *743* Valea Muscelului, Pătîrlagele, Buzău, II, 724; *fetili* — *702* Mănești, Prahova, II, 132, 720 Gradiştea, Boldeşti — Gradiştea, Prahova, II, 367; *prostîi* (pl.) —*778* Plopii — Slăviteşti Teleorman, I, 393; în TD. *Olt.*: *mîstacîn* — *940* Izverna, Turnu-Severin, 167.

DLR înregistrează, s.v. *mesteacăn*, varianta *mastacăn*, pentru care trimite la ALR II/I, MN 150, 3934/836 (Peştişani —Gorj, Oltenia).

Pornind de la materialul oferit de traducerile cercetate de noi, din care am extras exemplele de durificare a lui *t*, considerăm că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în graiurile munteneşti fonetismul avea o circulaţie mai mare, repartiţia sa dialectală fiind în parte diferită de cea de azi. O influenţă a limbii literare din alte provincii este puţin probabilă datorită faptului că, aşa cum am arătat mai sus, limba literară veche se afla în secolul al XVIII-lea sub influenţa tipăriturilor religioase din Ţara Românească. Ţinînd cont de frecventele deplasări de populaţie transilvăneană în Oltenia şi Muntenia, în epoca feudală, se poate admite că, în acest caz, avem a face cu un fonetism din alte arii dialectale, răspîndit în graiurile munteneşti, care a pătruns şi în limba literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

SIGLE

A = ms. *1 316* de la B.A.R., Manuil Glyzonios, [*Manual de aritmetică practică*], traducere din greceşte făcută în Muntenia la 1793[28];

AAT = ms. miscel. *1 081* de la B.A.R. [*Aritmetică, algebră, trigonometrie*], tradus din neogreacă sau latină de arhimandritul Grigore Rîmniceanu la 1801; manuscris autograf[29];

C = Ioan Cantacuzino, *Poezii noo*, tipărite la Dubăsări sau Movilău, [1792—1796][30];

CC = ms. *6 002* de la B.A.R., Alexander Pope, *Cercare asupra omului*, traducere din limba franceză făcută de Ioan Cantacuzino la 1807; manuscris autograf[31];

CNP = ms. *1 550* de la B.A.R., Florian, *Numa Pompilius*, roman tradus din limba franceză de Ioan Cantacuzino la 1796; manuscris autograf;

D III = ms. *I-40* de la Biblioteca Patriarhiei Române, Bucureşti[32], J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. III, traducere din limba rusă făcută în 1785;

D IV = ms. *3 771* de la B.A.R., J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. IV, traducere din limba rusă făcută în 1788;

E = ms. miscel. *1 319* de la B.A.R., *Erotocrit* (f. 27—249[v]), carte populară tradusă de Alecu Văcărescu pe la 1787, copiată de un anonim muntean la 1789[33];

---

[28] Pentru localizare şi datare, vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 94—96.

[29] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 96—97.

[30] Pentru stabilirea paternităţii, localizare şi datare, vezi Gheorghe Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului XVIII*, în „Iaşul literar", V, 1953, nr. 3—4; G. Ivănescu şi N.A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Ion Cantacuzino*, în SCŞt. (Iaşi), t. X, 1959, fasc. 1—2.

[31] Vezi *Istoria literaturii române*, II, Bucureşti, 1968, p. 180—183; capitolul despre Ioan Cantacuzino a fost redactat de N.A. Ursu.

[32] Fost ms. *123* la D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice", XVI, 1964, nr. 1—2, p. 133—134.

[33] Pentru atribuirea traducerii lui Alecu Văcărescu, vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător*, p. 492—502.

Scanned with OKEN Scanner

FC = ms. *1 383* de la B.A.R., Fontenelle, *Cuvintări pentru mulțimea lumilor*, traducere făcută pe la 1820 de Răducanu Grecianu ;
Ha = ms. *2 587* de la B.A.R., *Aravicon mitologhicon*, carte populară tradusă din greceşte în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[34] ;
Hb = ms. miscel. *1 362* de la B.A.R., *Halema* (f. 2—78[v]), carte populară tradusă probabil din limba turcă în Țara Românească ; copie din 1786—1787 ;
I = ms. miscel. *1 817* de la B.A.R., *Imberie şi Margarona* (f. 132—144[t]), carte populară ; traducere din greceşte copiată de logofătul muntean Ioan Şoimescu la 1789 ;
IS = ms. miscel. *4 468* de la B.A.R., *Istoria lui Iordache Stavrache* (f. 43—48[v]), tradusă din greceşte de Hagi Stahie din Vîlcea în anul 1767, copiată de logofătul Grigorie de la mănăstirea Aninoasa[35] ;
LP = *Oarecare secreturi ale lucrării pămîntului*, traducere tipărită în 1794, [Rîmnic] ;
MC = ms. *3 454* de la B.A.R., Metastasio, *Caton* (f. 59—86[v]), traducere din greceşte de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf[36] ;
MS = ms. *3 454* de la B.A.R., Metastasio, *Siroiu* (f. 31—58), traducere din greceşte de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
MT = ms. *3 454* de la B.A.R., Metastasio, *Milostivirea lui Tit* (f. 1—30), traducere din greceşte de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
P = ms. miscel. *2 353* de la B.A.R., Antonios Catiforos, *Viața marelui Petru* (f. 134—304), tradusă din greceşte de Matei Fărcăşanu la 1749 şi copiată de Rafail monahul de la Hurez, la 1755 ;
R = ms. *5 846* de la B.A.R., Ch. Rollin, *Istoria veche*, traducere din greceşte de Costandin Cocorăscu, făcută între anii 1767—1768 ; manuscris autograf ;
SF = Florian, *Sofronim. Greaca noao*, în vol. Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu 1797, traducere din greceşte făcută de Iordache Slătineanu.
SM = Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu, 1797, traducere din greceşte făcută de Iordache Slătineanu.
T = ms. miscel. *2 183* de la B.A.R., *Istoria Troadei* (f. 1—127[v]), carte populară tradusă din greceşte, copiată de Ioan Bărbătescu la 1766 ;
VH_1 = *Hatişeriful Sultanului Hamid*, tipărit la Bucureşti în 1774, tradus din turceşte de Ienăchiță Văcărescu ;
VH_2 = *Hatişeriful Sultanului Selim*, tipărit la Bucureşti în 1791, tradus din turceşte de Ienăchiță Văcărescu ;
$VI_{1,2}$ = ms. *2 905*, ms. *2 906* de la B.A.R., Ienăchiță Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, 1788—1794 ; copie ;
VO = Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orînduielelor gramaticii rumâneşti*, Rîmnic, 1787.

QUELQUES ASPECTS PHONÉTIQUES RÉGIONAUX DANS LES TRADUCTIONS LAÏQUES FAITES EN VALACHIE DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIIe SIÉCLE (I)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse la situation de certains phonétismes régionaux qu'on constate dans la langue littéraire de la Valachie, en partant du materiel extrait d'un grand nombre de textes représentant des traductions laïques (des manuscrits) de la deuxième moitié du XVIIIe siècle.

[34] Considerăm că ms. *2 587* de la B.A.R. nu a fost tradus de Rafail, la 1783, cum se apreciază în genere. Într-un articol viitor ne vom ocupa de primele traduceri în româneşte din *Halima* şi vom expune pe larg opinia noastră în legătură cu versiunea aflată în ms. *2 587*.

[35] Vezi *Cronici şi povestiri româneşti versificate* (*sec. XVII—XVIII*), ediție şi introducere de Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 92—93.

[36] Pentru stabilirea paternității, vezi Eugenia Dima, *Traduceri necunoscute ale lui Iordache Slătineanu din teatrul lui Metastasio*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tom. XXVIII, 1981—1982. A. Lingvistică, p. 121—127.

Scanned with OKEN Scanner

L'auteur présente de nombreux exemples qui illustrent le phonétisme *ią* > *ię*, dans la position *e*, *i* (p. ex. *tăiete*), dans la langue littéraire de la période étudiée, parallelement avec des exemples où le diftongue *ią* reste inaltéré. Quant à la réduction du diftongue *eą* à *ę* à l'imparfait indicatif, l'auteur consigne la présence de ce phonétisme dans des traductions tant dans des formes comme *zicei*, *cerei*, que dans des formes analogues *făcę*, *vedę*. La conclusion est que dans la langue littéraire de la Valachie coexistaient des formes qui représentaient le phonétisme plus ancien, avec les diftongues *ią*, *eą* modifiés, à côté des formes où ces diftongues restaient inaltérés.

Quant à la vélarisation de la voyelle *e*, conséquence de la durcissement du *t*, l'auteur prouve que ce phonétisme avait une existence réelle dans la langue littéraire de la Valachie de la seconde moitié du XVIIIe siècle.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor,
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

ÎNTRE TOPONIMIE ŞI DIALECTOLOGIE

DE

MIRCEA HOMORODEAN

Importanţa cercetării numelor de locuri sub raport dialectologic a fost semnalată şi pînă acum (cf., între alţii, Iordan, *T.*, p. 539 ş.u. ; Ernest Muret, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris, 1930, p. 45 ş.u. ; Jean Babin, *Les lieux-dits de la commune de Boureilles (Meuse). Étude de caractérisation toponymique*, Paris, 1951, p. 21 ş.u. etc.). Faptul se explică prin constatarea că numele de locuri sînt, în mare parte, elemente care aparţin limbii curente. Prin urmare, ele se supun aceloraşi norme de dezvoltare şi pot fi studiate după aceleaşi criterii şi cu aceleaşi scopuri ca şi cuvintele obişnuite (cf. Iordan, *T.*, p. 539). La aceasta se adaugă caracteristica, de loc de neglijat, specifică toponimiei, de a păstra şi localiza fapte mai vechi de limbă. Ceea ce înseamnă că, studiate cu ajutorul geografiei lingvistice, prin concordanţele şi mai ales prin neconcordanţele ce le scot la iveală faţă de datele dialectologiei, toponimele vin să completeze cu date utile imaginea răspîndirii de odinioară a unor fapte lingvistice.

În cele ce urmează, raportînd, din punct de vedere lexical, gramatical şi fonetic elementele oferite de toponimie, pe de o parte, şi de graiuri, limba comună şi literară, pe de altă parte, vom încerca să relevăm unele fapte de ordin atît lingvistic, cît şi social-istoric.

1. *Lexic.* Este cunoscut faptul că, sub raport lexical, vechile arii de răspîndire — inclusiv cele păstrate în toponimie — sînt mai uşor de sesizat.

1.1. S-a mai semnalat şi pînă acum existenţa a destul de numeroase cazuri de arii ce formează adevărate „intrînduri" de-a lungul Carpaţilor, e adevărat, nu numai sub raport lexical. Ele se datorează, în general, caracterului de „punte de legătură" pe care, de-a lungul vremii, l-a prezentat acest lanţ muntos pentru locuitorii din împrejurimile lui, mai mult sau mai puţin îndepărtate. Pe alocuri, unele din aceste „intrînduri", situate pe teritoriul Transilvaniei, au constituit, într-o vreme, chiar unităţi teritoriale ce făceau corp comun cu organizaţiile statale de „dincolo" de Carpaţi (cum este, cu deosebire, cazul Ţării Haţegului sau al Ţării Făgăraşului). Se înţelege că această stare de lucruri se reflectă şi în toponimie.

Am aminti, mai întîi, Ţinutul Pădurenilor şi al Muntenilor, de la sud de oraşul Hunedoara, unde locuitorii (numiţi „munteni") sînt, în marea lor majoritate, veniţi din Ţara Românească. Destul de numeroşi, ei au întemeiat chiar unele sate (ca Vadu Dobrii şi Poiana Răchiţelii), iar în multe altele

locuiesc împreună cu pădurenii ; în regiune, ei sînt pomeniți într-o conscripție din 1681. Între altele, acestor locuitori li se datorează, fără îndoială, toponime formate de la termeni comuni românești de origine turcească, aduși de peste Carpați ; cf. *Chindia Mare* și *Chindia Mică* (Cinciș) : *chindie* „timp al zilei către asfințitul soarelui" < tc. *ikindi* „după amiază ; rugăciunea de după prînz", DM) și *Ciordacu*, vîrf în pădure, la jumătatea drumului între Hațeg și Hunedoara, unde a fost o casă de vînătoare : *ciordac* (*cerdac*) „clădire izolată, post de observație" (< tc *čardak*. DA)[1] După cum se știe, graiurile din Transilvania nu au, în general, termeni de origine turcească.

Un număr apreciabil de apelative topice cu toponimele respective, specifice în bună parte Banatului, Țării Hațegului (inclusiv valea Jiului) și nord-vestului Olteniei, menționează Radu Sp. Popescu[2] : *ciocîrlău* „vîrf acuțit de deal sau de munte" ; *cioclovină* „vîrf, înălțime" ; *cleanț* „munte cu pantă abruptă și cu colțuri de stîncă" ; *cornet* „deal pietros cu sfărîmături de stînci" ; *cucă* „vîrf izolat de pe care se vede bine în jur" ; *fuieroagă* (*fairoagă, foioroagă*) „vale prăpăstioasă în abruptul unui munte, care curge numai cînd plouă" ; *grumuleu* „delușor, movilă" ; *pirg* „vîrf ascuțit, de deal sau de munte" (în valea Jiului : „punct de confluență") ; *priboi* „loc îngust pe lîngă apă, pe unde greu se poate trece" ; *scoabă* „ușoară depresiune (rotundă)" etc. După cum arată și autorul, „Gorjul și Țara Hațegului formau o unitate politică pe vremea lui Litovoi, menținută pînă pe la 1 400, iar Mehedințul, partea de apus a Gorjului și o fîșie îngustă din Dolj au făcut parte, vreme de aproape trei veacuri, din Banatul de Severin" [3].

În ținutul Orăștiei care, prin mijlocirea plaiurilor, a avut de asemenea strînse legături cu nordul Olteniei, întîlnim, iarăși, toponime formate de la termeni de origine turcească, proprii graiurilor muntenești : *Ceiru lu Onil(ă)*, un loc îngrădit (Sereca) : *ceir* (*ceair, ceiriu, cier, cieriu*) „loc șes (împrejmuit cu gard și cosit din timp în timp)" < tc. *čayir* „prairie", DA ; cf. Iordan, *T.*, p. 549—550. Tot acolo, în hotarul satului Ludești, pe plaiul care urcă la Prisaca, în apropierea locului L a H o d i n ă, se află pășunea *La Conăci* : *conacă* (*conac*) „(învechit) loc de popas", din tc. *konak* (DA ; cf. Iordan, *T.*, p. 389)[4].

Fapte similare se regăsesc și în zona muntoasă și subcarpatică a Moldovei, pe de o parte, și ținuturile vecine, de peste munți, pe de altă parte. Astfel, frecventele nume *Obcina, Jgheabu, Picioru* etc., care, într-un anumit fel, caracterizează toponimia văii Bistriței moldovenești, se regăsesc într-un număr destul de mare în Năsăud, Țara Oașului, Maramureș și Țara Lăpușului (cf., în acest sens, și toponimele citate de Iordan, *T.*, p. 49, 381, 522).

1.2. Dintr-un alt punct de vedere, sînt interesante cazurile de discrepanță între semnificațiile populare și cele literare ale unor termeni geografici și nume de locuri ca *Piscu* și *Cheia* (*Cheile*).

În timp ce în limba literară apelativul topic *pisc* (creat prin metaforă după *pisc* „cioc", sens atestat în *Floarea darurilor*, 1700, ap. GCR I,

[1] Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 106, 107.
[2] Vezi Radu Sp. Popescu, *Termeni entopici dialectali caracteristici Banatului, nordului Olteniei și sud-vestului Ardealului*, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 58—65.
[3] Vezi idem, *ibidem*, p. 58.
[4] Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 104.

p. 341) înseamnă exclusiv „vîrf stîncos ascuţit (şi golaş) de munte", în graiurile populare, după cum dovedeşte toponimia, sensul lui, de departe cel mai răspîndit, a fost cel de „picior de deal (sau munte), cuprins la confluenţa a două cursuri de apă". Selectarea şi generalizarea primului sens pe plan literar-ştiinţific se datorează fără îndoială scriitorilor şi geografilor. În acest caz, un rol hotărîtor îl vor fi avut înseşi valorile stilistice legate de noţiunea de „vîrf înalt (de deal sau de munte)". Pe de altă parte, trebuie să ne gîndim la condiţia preciziei şi conciziei, proprie oricărei terminologii ştiinţifice.

Cît despre termenul *cheie* (pl. *chei*), care nu credem că provine din lat. *clavis, -em* „cheie" (DA), ci din *clavi*, formă de plural al lat *clavus* „cui", el înseamnă, cum o arată majoritatea locurilor numite astfel, „depresiune în formă de 'V'; vale îngustă, în general impracticabilă" şi nu „defileu (prin care, de obicei, trece un drum)"; cf. în DA „vale care şerpuieşte între doi pereţi de stîncă (şi care d e s c h i d e trecerea într-o vale sau şes sau între două ţări sau ţinuturi); strîmtoare, b o g a z, ş a, p a s, t r e c ă t o a r e", iar la CADE „trecătoare îngustă între munţi".

Rezultă, implicit, că pentru explicarea numelor de locuri de acest fel, în marea lor majoritate creaţii populare, este necesar să plecăm de la accepţiunile populare ale termenilor respectivi. În consecinţă, raportarea numelor *Piscu* şi *Cheia* în exclusivitate la accepţiunile literare ale termenilor în cauză, aşa cum s-a făcut pînă acum, este, evident, insuficientă[5].

1.3. Revenind la consideraţiile de ordin dialectologic propriu-zis, semnalăm, din nou, importanţa a t e s t ă r i l o r toponimice pentru reconstituirea vechilor arii de răspîndire a unor cuvinte. Observaţia este, de data aceasta, cu atît mai preţioasă, cu cît este vorba de arii din cuprinsul a cel puţin două dialecte ale limbii române. Astfel, *Valea Agrilor* (jud. Ialomiţa; *Valea Ierii*, jud. Cluj) se explică prin *agru* „ogor" (< lat. *agrum*), cuvînt atestat în texte din secolul al XVI-lea, existent şi astăzi în dialectul aromân (cf. Papahagi, *Dicţ. ar.*, p. 65). Tot aşa, faptul că cuvîntul *auş* „moş; bătrîn" (< lat. *avus*), azi întîlnit iarăşi numai în dialectul aromân (cf. Papahagi, *Dicţ. ar.*, p. 180), a existat cîndva şi în dacoromână, este dovedit şi de toponime ca *Auşu* şi *Auşelu* (valea Jiului)[6].

1.4. Cel puţin aceeaşi importanţă o au vechile arii interromanice, reconstituite cu ajutorul toponimiei, fie că este vorba de arii laterale sau de arii mai mult sau mai puţin compacte. Numărul apreciabil de termeni mai cu seamă geografici populari, de origine latină sau preromană, păstraţi ca toponime pe teritoriul României şi în alte părţi al Romaniei, este de natură să dovedească, în cele din urmă, unitatea viziunii geografice la popoarele romanice, faptul important, de ordin străvechi cultural, că aceste popoare, plecînd de la un fond comun de termeni, şi-au reprezentat în aceeaşi manieră mediul geografic. Spaţiul nepermiţîndu-ne, vom încerca să ilustrăm sau mai degrabă să sugerăm acest lucru doar cu cîteva exemple.

1.4.1. *Înălţimi considerate în plan vertical.* În toponimia românească *Picu*, de la o bază *picc-*, cu numeroase derivate (cf. *Picuiu, Picuieţ, Piculeu, Picuiata*), desemnează ridicături conice şi constituie un toponim destul de

[5] Vezi Idem, *ibidem*, p. 124–131, 155–162.
[6] Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 32; cf. N. Drăganu, *Rom.*, p. 120–121.

răspîndit. Cum se știe, derivatele de la baza *picc-* sînt răspîndite în toată Romania occidentală, cu un înțeles similar : „vîrf ascuțit (de munte)" ; cf., între altele, it., sp. *pic(c)o*, fr. *pic* (*Pic du Midi*, *Pic du Jer* etc.).

1.4.2. *Înălțimi considerate în plan orizontal, interfluvii.* Rom. *Grui*, sinonim cu *Piscu* (: *grui* < lat.**grunium* „rît") indică, în general, picioare de munte sau de deal, situate la confluența a două cursuri de apă. Aceeași semnificație o au corespondentele lui din toponimia Italiei și Franței : cf. *Grugnu*, fîșie de plajă lîngă Bagnara (Reggio Calabria : Rohlfs, *Diz. top. Calabr.*, p. 134) sau, în sudul Franței, *Grun de Roux* „montagne en forme de groin" (Mourral, *Glossaire*, p. 70), *Grouin*, peninsulă (Cancale : Dauzat, NL, p. 215).

1.4.3. *Serie de înălțimi similare, culme.* Aspectul de lanț (catenă), caracteristic ridicăturilor, este exprimat, mai cu seamă, de reflexele romanice ale lat. **monticellus* (cf. rom. *muncel*, it. *mon(ti)cello*, fr. *monceau* etc.) : rom. *Muncel* (adeseori la plural, *Muncei*, *Muncele*, ca și *Munceii Înșirați*) ; fr. *Moncels*, *Monceaux*, *Septmoncel* (Jura ; secolul al XIV-lea : *de Septem Moncellis*, DNLF, p. 463).

1.4.4. *Depresiuni în formă de „U" (și pe cursul unor ape curgătoare) ; trecători.* Regionalismul românesc *doaie* (Orăștie, jud. Hunedoara) are sensul de „bulboană", înțeleasă ca un „loc mai așezat pe cursul unei ape curgătoare". Etimonul său e lat. *dolia*, pluralul lui *dolium* „chiup, butoi", păstrat și în occit. *doulh* „cuveau jarre", „trou d'eau profond ; gouffre dans une rivière" (CL, XX, 1975, nr. 2, p. 132—133), în v. it. *doglio* și în toponimia Italiei ; cf. *Duglia*, afluent al rîului Crati (Pollino, în Lucania : Rohlfs, *Diz. top. Calabr.*, p. 100 ; cf. Gentile, *Term. geomorf.*, p. 46—47).

Toponimul *Scara*, cu derivatele *Scăricica*, *Scărișoara*, *Scăriga*, *Scărița* etc., denumește trecători dificile, cu înfățișarea de trepte pe povîrnișuri pietroase (cf. MDGR, V, p. 349). În același mod sînt explicate numeroasele toponime de pe teritoriul Franței, înșirate din Pirinei pînă la Pas-de-Calais, ca de ex. : *l'Echelle*, *Escala* (DNLF), *Escalette*, *Pas de l'Escalier*, *Als Scalos* etc. (Nègre, *Top. Rab.*, p. 324), toponime pe care A. Dauzat le explică de-a dreptul din lat. *scala* „échelle, pente abrupte". Astfel se explică și toponimele italiene ca *Scala*, *Scaletta*, *Passo Scallele* etc., în dialectele alpine *scala* avînd sensul de „salita o passaggio angusto delle Alpi". De asemenea, în sardă (dial. logudorez) *iskala* (< lat. *scala*), frecvent în toponimie, înseamnă „salita scoscesa". În sfîrșit, tot din latină se explică alb. *škalε*, grec modern σκάλα, srb., bg. *skala*, toate cu același înțeles (cf. Wagner, *Lingua sarda*, p. 111).

1.5. Unele toponime românești, cu forme corespunzătoare în alte limbi romanice, pot avea și ele o importanță lingvistică și, în același timp, socială.

Astfel, *Văcărel*, numele unei pășuni de vite (Ludești, jud. Hunedoara), poate fi derivat de la un termen **văcar* „pășune pentru vite" (<*vacă* + suf. col. loc. *-ar*, cf. *broscar* < *broască*, *furnicar* < *furnică*, *viespar* < *viespe*) sau direct dintr-un lat. *vaccarium*, pentru care cf. fr. *Vacquiers* (*de Vachariis* la 1268, DNLF, p. 692).

Rîu (Streisîngiorz, jud. Hunedoara), *Rîu Morii* (Orăștie, jud. Hunedoara) se explică prin *rîu* „canal de moară", sens propriu și lat. *rivus*, ca și it. *rivo*

(*rio*) şi occit. *riu*. Implicit, faptul probează permanenţa morii de apă la români, ca străvechi element de civilizaţie[7].

În sfîrşit, toponimul *Cărbunare*, întîlnit în mai multe părţi ale Transilvaniei, are la bază **cărbunare* (pl. *cărbunări*), neatestat de dicţionare, cu sensul de „loc unde se fac cărbuni de lemn" (< lat. *carbonaria*, idem ; cf., pe teritoriul Franţei, *Carbonnier* — în documente : *la Carbonniero* —, *Charbonnier* etc., DNLF ; it. *carbonaia*, cat., sp., cat. *carbonera*, ptg. *carvoiera*). Faptul că reflexe ale lat. *carbonaria* se întîlnesc, cu aceeaşi semnificaţie, şi la alte popoare romanice, poate fi un indiciu referitor la apreciabila vechime a cărbunăritului şi la poporul român[8].

2. *Gramatică*. Fără să avem pretenţia de a lămuri exhaustiv problemele aferente, ne vom limita aici la sesizarea a două modalităţi de exprimare a cazului genitiv.

2.1. *Genitivele construite cu prepoziţia* de, fapt general în celelalte limbi romanice, reprezintă, cum se ştie, un tip arhaic de flexiune pentru limba română, înregistrat în textele vechi şi în toponimie (cf. Rosetti, ILR, p. 533 ; Iordan, *T.*, p. 482—485 ; FD, V, p. 41 ş.u.). Pe baza materialului de care dispunem, rezultă că aria păstrată de toponimie acoperă, în mod dispersat, judeţele Gorj, Muscel (fostul judeţ), Caraş-Severin, Hunedoara (cu o frecvenţă deosebită în Ţara Haţegului şi valea Jiului), Arad, Mureş, Alba şi Bihor. Atragem atenţia, pe de altă parte, asupra formei *Deal de Groapă* „dealul gropii" (Măgureni, jud. Hunedoara), în care determinantul apare fără articol şi care, fără îndoială, reprezintă un tip flexionar nu mai puţin arhaic (cf. şi *cale de celate* în textele vechi, Rosetti, ILR, p. 533).

2.2. *Genitive cu articolul antepus*. Referindu-ne la cazurile de genitiv feminin construit cu antepunerea articolului *ii* (cf. în textele vechi din secolul al XVI-lea : *ii Sara, ii Tamara, a ei voastre credinţă* etc., citate de Iordan, *T.*, p. 485), am dori să arătăm că, după cunoştinţa noastră, astfel de forme se găsesc şi în toponimia judeţelor Gorj, Alba, Sălaj, Bistriţa-Năsăud, cu o frecvenţă ceva mai ridicată în Maramureş : cf. *Dealul i Rujii* şi *Valea i Rujii* (Răzoare), *Moina i Dăncioaie* şi *Săcătura i Marică* (Cupşeni), *Valea i Scradii* etc.

3. *Fonetică*. Se ştie că, în afară de cazurile cînd sînt obiectul unor accidente fonetice, toponimele evoluează din punct de vedere fonetic în acelaşi ritm cu limba comună. Se înţelege că acelaşi lucru se poate spune şi despre numele de localităţi, cu precizarea că, datorită tendinţei de „normalizare", de literarizare la care sînt supuse din partea oficialităţii, ele vor putea păstra în continuare urme indirecte ale unor pronunţări dialectale. Din multitudinea de cazuri — asupra cărora ne propunem să revenim cu alt prilej — ne vom limita la cîteva nume de localităţi din judeţul Hunedoara.

Paroş [*Paróş*], magh. *Páros*, este un sat din comuna Sălaşu de Sus (Ţara Haţegului). Este atestat din secolul al XV-lea : 1453 *Paros*, 1464 poss. *Paroosd*, 1500 *Parws*, 1501 *Paroos*, 1519 *Paros* etc. (Suciu, DITr., II, p. 36). Prin poziţia sa mărginaşă în Ţara Haţegului, el poate fi socotit ca un sat relativ recent întemeiat, de unde şi faptul că numele său trebuie să fie, la origine, o poreclă colectivă, dată de locuitorii satelor vecine, anume *păroşi*

[7] Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 111—112.
[8] Vezi *ibidem*, p. 114—116.

(vezi la Iordan, *T.*, p. 315 ş.u. o serie de nume de sate date în împrejurări similare şi bazate pe porecle de acest fel: *Bărboşi, Păroasa, Tunşi* etc.). De altfel, în vecinătatea satului Paroş există şi alte sate cu nume asemănătoare ca *Vaidei* (azi *Rîul Mic*; 1517: *Waydaohaba*, 1523: *Waydeyey*, Suciu, DITr. II, p. 81): *vai de ei*; *Ohaba Sibişel*, *Hobiţa* (1411: villa libera nomine *Wyzkuz*, 1473: *Ohabycza* etc., Suciu, DITr. I, p. 291): *ohabă* „sat de oameni liberi (nou înfiinţat)" etc. Important este că atît oficialitatea maghiară, cît şi cea românească redau prin forma *Páros* (*Paroş*) pronunţarea locală *paróş(i)* (cu *ă* protonic > *a*; cf., tot în ţara Haţegului, *padúre* „pădure", *mamaligă* „mămăligă", *sacúre* „săcure (secure)" etc.).

Băniţa sau *Baniţa* [*Bańíţa*], sat în valea Jiului: *băńiţă* „băiţă, mină mică" (*bańe* + suf. *-iţă*). Forma „literalizată" constă din interpretarea lui *ń* ca provenind dintr-un *n* românesc (şi din păstrarea lui *a*, provenit dintr-un *ă* protonic).

Ghelar [*D'elár*$^{i}_{|}$], magh. *Gyalar*, oraş la sud de oraşul Hunedoara (1733: *Gyélar*, 1760—1762: *Gyalár*, Suciu, DITr. I, p. 257). Forma oficială românească preia forma oficială maghiară, care la rîndu-i redă aproximativ pronunţarea locală (*d* + *e*, *i* > *d'*). În fapt, forma literară corectă ar fi fost *Delar(i)*, numele însemnînd „deleni, locuitori de pe deal". Într-adevăr, oraşul este situat pe un platou înalt, satul de la poalele acestuia purtînd numele sugestiv de *Vălari* (= văleni, locuitori de pe vale).

Oricum, prin forma lor oficială actuală, numele localităţilor amintite, rezultate din preluarea vechilor forme oficiale maghiare (dublată, pe alocuri, de false regresii) au, într-adevăr, toate şansele să păstreze indirect amintirea unor pronunţări populare.

SIGLE ŞI ABREVIERI

CADE = I. Aurel Candrea — Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, partea I *Dicţionarul limbii române din trecut pînă astăzi*, Bucureşti, [1926—1931].

CL I ş.u. = „Cercetări de lingvistică", Cluj-Napoca, anul I, 1956 ş.u.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, tom I—II, Bucureşti, 1913—1914.

Dauzat, NL = Albert Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris, 1963.

DNLF = A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1963.

N. Drăganu, *Rom.* = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933.

FD V = „Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, anul V, 1963.

Gentile, *Term. geomorf.* = Aniello Gentile, *Termini geomorfici dal latino al romanzo*, Liguori — Napoli, 1967.

Homorodean, *Vechea vatră* = Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.

Iordan, *T.* = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963.

MDGR V = *Marele dicţionar geografic al României, întocmit şi prelucrat după dicţionarele părţiale pe judeţe*, vol. V, Bucureşti, 1902.

Mourral, *Glossaire* = Daniel Mourral, *Glossaire des noms topographiques les plus usités dans le Sud-Est de la France et les Alpes Occidentales*, Grenoble, f.a.

Nègre, *Top. Rab.* = E. Nègre, *Toponymie du canton de Rabastens*, Paris, 1959.

Papahagi, *Dicţ. ar.* = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, 1963.

Rohlfs, *Diz. top. Calabr.* = *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria*, Ravenna, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968.
Suciu, DITr. I—II = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I—II, Bucureşti, 1967—1968
Wagner, *Lingua sarda* = M.L. Wagner, *La Lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Berna, f.a.

BETWEEN DIALECTOLOGY AND TOPONIMY

ABSTRACT

In this paper, the author studies several cases of disagreement between the evolutionary stages or the territorial spread of some linguistic phenomena in toponimy, on the one hand, and in common or literary language, on the other.

Some of the most evident discrepancies are to be found in vocabulary and grammar. Thus, several toponimes are mentioned which illustrate the ancient territorial spread of certain words and grammatical forms ; cf. *Valea Agrilor* (Cluj, Ialomiţa): *agru* „ploughed field" ; *D'álu i Ziţe* „vineyard hill" (Tg. Lăpuş) ; *Rîu de Mori* „Mill River", *Rîu Bărbat* „Bărbat River" (Ţara Haţegului), etc. Also, there are some cases of discrepancy between the popular and the literary meanings of some terms (cf. *cheie, pisc*, which mean „strait" („gorge") ; „summit" in literary language, and „narrow, inaccesible valley" and „land situated between two rivers" — in local idioms).

From a phonetic point of view, toponimes keep pace with common language words. However, there are certain village names which still preserve (and will continue to preserve) some traces of dialectal pronounciation since they have become official under this form ; cf. *Baniţa* [pronounced *Bańíţa*] „small mine"; *Ghelari* [pronounced *D'elár*^{i}] „hill folk", *Paroş* [pronounced *Paróş*] „hairy (collective nickname)" (jud. Hunedoara), etc.

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

TERMENI HIDROGRAFICI POPULARI ÎN TOPONIMIE

DE

RODICA SUFLEȚEL

Continuînd studierea termenilor geografici populari din Banat[1], ne vom opri asupra unor apelative care denumesc adînciturі, terenuri accidentate, de cele mai multe ori străbătute de cursuri de apă sau umplute temporar cu apă. Am urmărit pe teren confirmarea unor sensuri deja înregistrate în dicționare și glosare și descoperirea unor nuanțe noi, precum și aria de circulație a termenilor, dintre care unii sînt cunoscuți și în alte regiuni ale țării, încercînd să stabilim ceea ce este caracteristic Banatului, gradul de productivitate în toponimie. În același timp, am făcut cîteva precizări și propuneri etimologice.

Entopicul **borugă** circulă în sudul Banatului, în jud. Caraș-Severin — Munții Cernei („apă mică, curgătoare"), localitățile care gravitează în jurul orașelor Oravița („pîrîu", cf. NOVACOVICIU, C.B., 4) și Reșița („iazul morii", „mlaștină", *v.* IONIȚĂ, SCIT, 42; Gîrliște : *borúź, ogașă* „ape mici, curgătoare, care seacă vara" — NALR—BAN., DATE, 48), în zona dunăreană, azi aflată în jud. Mehedinți — Eșelnița (*borungi* „viroage", cf. VULPE, COHUȚ, 320) și în jud. Timiș, partea sudică (Șemlacul Mare, apud L. COSTIN, GR. BĂN., II, 47 ; Lățunaș — *v.* VICIU, GLOSAR, 48 : „fundătură strîmtă numai pentru un car printre două dealuri, defileu", cf. și SCRIBAN, D.). Figurează și în ROTARU, LEXICON, 7 : „pîrîu", „apă care se scurge din știubei", „apa care curge de pe colnici". Răspîndirea numelor topice este în concordanță cu repartiția teritorială a lui *borugă* : *Boruga* (*borúga*), pîrîu — CS, *s.* Doclin, Fizeș, Berzovia, Ghertenis : se varsă în Bîrzava, în hotarul satului Șoșdea ; pîrîu — CS, *s.* Ticvaniul Mic, Broșteni, *or.* Oravița; *s.* Vrani — CS; canal care uneori seacă, Banloc — Tm. (*v.* și NALR—BAN., DATE, 48); Gad — Tm.; Gherman — Tm. ; *Boruga Crivăii* (*crivắji*), vale, Lățunaș — Tm. (*v.* și NALR—BAN., DATE, 59) ; *~ de la Periș* (*~ dî la perîș*), vale, Gîrliște — CS ; *~ lu Sima Moșu*, Vărădia — CS ; *~ Nicolințului*, Vrăniuț — CS ; *~ Morii*, Mercina — CS ; *~ Vezuriniului* (*~ vidurínuluj*) Grădinari — CS ; *Borugi* (*borúź*), sat, *c.* Cornereva — CS ; Gîrliște — CS (*v.* și NARL—BAN., DATE, 48) ; *Borugiu*, Reșița (*v.* și IONIȚĂ, SCIT, 42).

---

[1] Vezi Rodica Suflețel, *Despre termenii geografici populari din Banat*, în vol. *Filologie XXV, Lingvistică*, Tipografia Universității, Timișoara, 1982, p. 81—85 ; idem, *Termeni hidrografici în toponimie*, în „Caietul Cercului de studii", II, Timișoara, 1984, p. 74—80.

Este cunoscută și forma *burúgă*, inserată de DA în cadrul articolului *burău* (considerată, deci, un cuvînt diferit de *borugă*), avînd sensul „loc mlăștinos, unde crește trestie, papură, anine, salcă"; „apă curgătoare". Cu acest fonetism a intrat în toponimia din sud-vestul Transilvaniei și din regiunea limitrofă din nord-estul Banatului — *v. Buruga*, nume de locuri în zona Orăștie—Hunedoara (cf. HOMORODEAN, S., 167—168); pîrîu, Voislova — CS, trece prin locuri cu stînci și pădure. Tot aici trebuie încadrat și hidronimul *Buroaga* (*burúga*) din Banat, pîrîu, Ohaba Română — Tm., rezultat, probabil, din contaminarea lui *burugă* cu *viroagă*.

Dacă aria de circulație a apelativului și a toponimelor corespunzătoare se conturează cu claritate, nu același lucru se poate spune despre originea care i-a fost atribuită. DA nu dă nici o etimologie pentru *borugă*, dar propune pentru *burugă* pe *burău* „cascadă", cu alt sufix. Dacă socotim că e vorba de un derivat românesc în *-uga*, trebuie însă să-l avem în vedere pe *bură* (neindicat, în mod clar, ca etimon), care presupunem că a avut, pe lîngă sensul „furtună, vijelie, vifor", înregistrat de DA, și pe cel de „apă care curge cu zgomot", existent, probabil, încă în slavă (cf. și megl. *bură* „torent de rîu" și vb. slav *burje*, *buriti*, însemnînd „a asalta, a(se) zbuciuma", dar și, în mod figurat, „a vui, a bubui (despre valuri, vînt)" (*v.* SKOK, I, 240). SCRIBAN, D., înregistrînd doar forma *borugă* cu același sens ca și DA, o compară cu substantivul *corugă*. HOMORODEAN, S., 167—168, luînd în considerare semantismul termenului, asemănător cu al altor entopice din domeniul romanic, trimite la lat. *voraginem* „cel care înghite sau sfîșie", „prăpastie". Recunoaște însă, el însuși, dificultățile de ordin fonetic pe care le întîmpină o atare explicație.

Prezența entopicului în vecinătatea teritoriului iugoslav sau în zonele în care a existat o populație de limbă sîrbă care și-a lăsat amprenta și în lexic, ne face să-i atribuim o origine sîrbocroată. În această situație, sînt plauzibile două soluții. Potrivit uneia din ele, este vorba de un derivat, cu sufixul augmentativ *-uga* din *bura* „apă care curge cu zgomot", sens posibil alături de „furtună, vînt, puternic" după cum o arată și înțelesul vb. de bază *buriti* (cf. SKOK, I, 240, *v.* și *supra*). Forma etimologică ar fi, deci, *burugă*, *borugă* apărînd ulterior. Mai convingător sub raport semantic, ținînd seamă și de realitatea geografică desemnată, ni se pare să pornim de la scr. *baruga*, derivat de la *bara* „mlaștină". Cuvîntul se încadrează în seria derivatelor în *-uga* de tipul *jaruga*, *zaljuga* (*v.* STEVANOVIĆ, I, 458). În limba română, aceste formații au accentul deplasat de pe antepenultima silabă, cum era caracteristic pentru limba sîrbocroată, pe penultima silabă (*ierúgă*, *zăgúgă*).

Cunoscut mai ales în jud. Caraș-Severin (în zonele orașelor Caransebeș, Oțelul Roșu, Oravița și Reșița), dar și în unele arii din Timiș (centru, vest etc.), substantivul **dulbină** circulă cu două sensuri: 1. „lac artificial format prin stăvilirea unui baraj de pămînt sau prin abaterea unui curs de apă și destinat creșterii peștilor sau folosit pentru morărit" (Brădișorul de Jos, cf. și LIUBA — IANA, M., 23; Borlova, Comorîște, Doclin, Ghertenis, Greoni, Iaz — CS); 2. „bulboană, cădere de apă, vîltoare" (Cîlnic, cf. și IONIȚĂ, GLOSAR, 23; Borlova, Mehadia — CS). Au mai fost înregistrate variantele *dîlbină*, formă mai apropiată de etimonul bulgar *dălbina* (la Cireșa, Mal, Valea Timișului, Zăvoi — CS) și *tulbină* (la Doclin, Iam — CS), *v.* și SPECI-

MEN, V, 141—142. În toponimie a intrat doar forma *dulbină* : *Dulbina* (*dulbina*) apă mare, adîncă, Bucovăţ — Tm.; şes arabil, Surducul Mic — Tm.; ~ *Bloturului* (~ *blóturului*) loc adîncit în Valea Cerbicea, Tîrnova — CS etc.

Numele topic *Dubina* (*dubína*) „loc rău pe deal". Pietroasa — Tm., s-ar putea să provină dintr-o altă variantă, *dubina*, influenţată de scr. *dubìna* (SKOK, I, 450), dacă nu cumva avem a face chiar cu o creaţie sîrbească.

Cuvîntul în discuţie mai circulă, potrivit precizărilor din dicţionare, în Transilvania (CADE), Moldova de sud, unde se întîlneşte şi fonetismul *dulghină*, şi în Bihor, cu varianta *dìlbină* (SCRIBAN, D.). Figurează şi în PORUCIC, LEXICON, 38 : *dulghină* „bulboană cu apă lină". Se pare că a existat şi în Gorj, după cum o dovedeşte un toponim ca *La Dìlbínă*, din Schela, denumind o cascadă.

Termenul **gîldáu̯** cunoaşte o arie destul de întinsă, care cuprinde Banatul şi Oltenia. Pentru Banat a fost înregistrat în DA, CADE (cu sensul „groapă adîncă plină cu apă ; băltoacă, loc mai adînc într-o apă"), L. COSTIN, GR. BĂN., II, 96 (la Marga — CS : „baltă"), LERIC, BEGHEI, 14 (în nord-estul jud. Timiş), IONIŢĂ, GLOSAR, 25 („groapă adîncă plină cu apă, băltoacă"), în cursul anchetelor pentru lucrarea *Lexicul subdialectului bănăţean* în jud. Caraş-Severin (la Borlova, Iam, Iaz, Ilidia, Mehadia, Mal, Obreja, Var, cf. SPECIMEN, IV, 41) precum şi de noi în Munţii Cernei („groapă în care se strînge apa"). În Oltenia este răspîndit în toate zonele : în Mehedinţi (cf. DA : „groapă plină cu apă" ; BOCEANU, GL., 91 : „loc adînc într-o apă curgătoare" ; ALRM II, s.n., II/653 şi ALR, II s.n., III/831 pentru sensul „baltă", în pct. 848 — Strehaia ; anchetele noastre la Bobaiţa şi Racoviţa), în Gorj (cf. ALRM II, *ibid.*, ALR II, s.n., III, *ibid.*, în pct. 836 — Peştişani ; POPESCU, GRAIUL, 130 : „desemnează un tău, o baltă" ; anchete personale la Godineşti) şi Dolj (cf. ALRM II, s.n., II/652 şi ALR II, s.n., III/830 pentru sensul „baltă (de ploaie)" în pct. 872 — Măceşul de Jos). Apelativul este folosit în sud-estul Banatului şi în alte variante : *gîldóń* (*c.* Cornereva, Mehadia), *căldău̯* (*c.* Mehadia), subst. neutre, dar şi forma feminină *gîldo̯áńě* (Ilidia : *cînd apa se strînźě în gru̯opáńě mari, atūś îi̯ gîldu̯ǫ́ńě*, SPECIMEN, IV, 41). Toponimia bănăţeană a preluat mai ales forma de bază *gıldă̯u̯* (*găldă̯u̯*), cu pl. *gîldái̯e* (în limba comună fiind folosite şi pluralele *gîldăi̯e, gîldău̯ă, gîldáu̯ă*) : *Gîldău* (*găldă̯u̯*), baltă la marginea pădurii, Bacăul de Mijloc — Ar. ; pîrîu, Herneacova, Izvin — Tm. : se varsă în Gherteamoş ; izvor, Ierşnic — Tm. ; coastă de deal cu fîneţe, Lăpuşnic — Tm. ; (*gîldă̯u̯*) şes arabil, Rusca — CS ; *Gîldăie* (*gîldăi̯e*) teren în pantă cu păşune, Delineşti — CS ; teren noroios cu multe gropi, Homojdia, Pietroasa — Tm. ; *Pîrîul Gîldaielor* (*părî́u̯u gîldăi̯elor*), Pietroasa — Tm., se varsă în Rîu. Prin Gorj este obişnuită şi forma *gîldán* (*v.* şi CADE), intrată în toponimie, cf. *Gîldanele*, Nistoreşti şi *La Gîldan*, Tîrgul Cărbuneşti. *Gîldan* cu varianta *gîldău* este înregistrat pentru Oltenia şi de ROTARU, LEXICON, 21. Pentru toate variantele cuvîntului din această regiune, *v.* GLOSAR DIAL. OLT., 44.

O serie de nume de locuri din zona oraşelor Oraviţa şi Reşiţa au în componenţa lor apelativul **grop**, sinonim local al lui *groapă*, neînregistrat de dicţionare, dar notat de ALRM II, s.n., II/652 în pct. 29 — Secăşeni, pentru noţiunea „baltă (de ploaie)" şi amintit de IORDAN, TOP. ROM., 29, în legătură cu toponimul *Gropul*, ca masculin recent de la femininul *groapă*, ceea ce

este perfect adevărat : *Grop*, teren arabil mai jos, Răchitova ; parte de sat, Slatina Nera ; *Grópu al Máre*, Cîlnic ; *Gropul cu Apă*, Țerova ; ~ *Bilii* (*grópu bil'i*), Grădinari ; ~ *Drincionilor* (~ *drinśóńilor*) ; *grop* („vîrtop") pe culmea Cracului Slovanului, Brădișorul de Jos ; ~ *Lepii* (~ *lépi*), Reșița ; ~ *lu Adam Petrila*, ~ *lu Mihai Iancu* (~ *lu miiáj ţáncu*), Cuptoare ; ~ *lu Ghita* (~ *lu ģíta*), groapă cu apă, Fizeș ; ~ *lu Mărilă*, Brădișorul de Jos ; *Gropul Țigăncii* (*grópu ţigắnśi*), izvor, Lățunaș.

De la *grop* s-a format, cu ajutorul sufixului *-an*, termenul *gropan*, cu valoare augmentativă : „groapă mare" (sens consemnat în CADE, DA, ROTARU, LEXICON, 23), echivalentul bănățean al lui *gropană* din alte regiuni. Întrucît entopicul *grop* cunoaște cam aceeași arie de circulație ca și *gropan*, pledăm pentru soluția etimologică de mai sus și credem că nu trebuie să pornim nici de la *gropană* (formă, de altfel, necunoscută) de la care s-ar fi creat o variantă masculină, cum înclină să creadă IORDAN, TOP. ROM. 29 (poate, totuși, acest lucru să se fi petrecut în nord-estul Banatului, aflat în contact cu sud-estul Transilvaniei, unde circulă subst. *gropană*) și nici de la *groapă*, cf. DA. Productivitatea lui *gropan* în toponimie este destul de mare : *Gropanul*, munte „mai șăs, mai *așắḑát*", Bucova — CS ; Fărășești — Tm. ; Fîrdea — Tm. ; șes arabil, Lalașinț — Ar. ; Oțelul Roșu — CS ; groapă mare cu apă, Vălișoara — CS ; *Gropanul Bucovenilor*, munte, Marga — CS ; ~ *cu Trifoiul*, deal, Românești — Tm. ; „ţéstă un gropán în cáre o fost sămănát trifói" ; *Gropanul lui Iancu Mîțu*, „loc adînc în apă, vir, vîrtej", Grădinari — CS ; *Gropane* (*gropáńĕ*), teren arabil pe un loc „puțîn mai *așắḑát*", Brădișorul de Jos — CS ; teren denivelat cu fînețe, Cîrnecea — CS ; pășune, Coșevița — Tm. : pe timpuri aici erau gropile în care se îngropau vitele ; Munar — Ar. ; groapă în Dealul Mare, deun de s-a scos pămînt pentru lipitul caselor, Paniova — Tm. ; șes cu gropi formate prin scoaterea pămîntului necesar la facerea cărămizilor, Păru — Tm. ; Răchitova — CS ; Sacu — CS ; *Gropani* (*gropáń*) Socolari — CS ; *Gropăni* (*gropắń*), Bănia — CS ; *La Gropan*, Poieni — Tm. Atrag atenția formele de plural *gropani* (care dovedesc că uneori substantivul e simțit ca masculin) și *gropăni*. *Gropan*, ca substantiv comun, a fost înregistrat de noi și în Oltenia nord-vestică (Bistrița — Mh., Godinești — Gj.).

În Transilvania este cunoscută forma feminină *gropană*, derivat din *groapă* (cf. DA, s.v. *groapă*); *v.* și top. *Gropana* „loc cu gropi, *gropos*", *Gropane*, *Pe Gropane* (HOMORODEAN, S., 145); *Gropani*, o groapă mare de forma unui cazan (VINȚELER, PO, 234).

Numele cursurilor de apă *Iéru*, din nord-estul jud. Timiș — pîrîu care vine din c. Vinga, trece prin Biled și se varsă în Bega Veche și vale cu apă, c. Cenad, care se varsă în Mureș — trebuie raportat la subst. **iar**[2], cunoscut în această parte a Banatului cu sensul înregistrat și în DA : „un crac (= braț) sec al unei ape". Cuvîntul este aici împrumutat din bg., unde înseamnă „mal rîpos" (cf. și toponimele bg. *Jarăt*, prăpastie, *Pladniškite Jarove*, loc cu rîpi, prăpăstii, *Jarovete*, gropi adînci în munte — KOVAČEV, TROJANSKO, 24). Dacă această influență este certă într-o regiune în care există sate colonizate cu bulgari, în schimb pentru Moldova, unde a fost de asemenea semnalat

[2] Vezi și V. Frățilă, *Toponimie bănățeană* (*Note etimologice*), în *Caietul Cercului de studii*, II, 1984, p. 42.

termenul (*v.* PORUCIC, LEXICON, 32 : „rîpă foarte mare ; vale de forma canioanelor") și au fost notate toponime ca *Iarul* (Bacău, *v.* IORDAN, TOP. ROM., 515), trebuie să admitem o origine ucraineană.

Un toponim asemănător ca formă, *Iarcu*, foarte frecvent în jud. Timiș (peste 20 de nume, dintre care amintim cîteva : canal și teren arabil, Berini, Stamora Română, Uliuc ; șes arabil, Bobda ; canal, braț al Bîrzavei, Denta ; canal, Jabăr; canal, Liebling, *v.* și Șanțul Romanilor ; dig, „val dă pămînt", Șag ; *v.* și : *La Iarc*, dîlmă, „rîdicătură dă pămînt", Chișoda ; *Iárcu la Păr*, teren arabil, Bobda), dar prezent și în jud. Arad (viroagă, Chesinț) și Caraș-Severin (șes arabil, Bocșa), se explică prin iare „șanț mare (de hotar)" [3], regionalism specific Banatului (cf. DA, GĂMULESCU, ELEMENTE, 140), provenit din scr. *jarak*, gen. *-rka*, m. „groapă lungă și adîncă", „șanț, brazdă" (RJA IV, 465 ; SKOK, I, 757).

Același termen stă și la baza altor toponime din Timiș : *Iárca*, șes arabil, Breștea; *Iercicul* (*iérćicu*), pîrîu canalizat, care trece prin hotarul *s.* Carani și Calacea, vărsîndu-se în Ier, în *s.* Hodoni, formație diminutivală, cu suf. *-ic*, cf. și scr. *jârčić* (diminutiv în *-ć*, cf. SKOK, I, 757) ; *Ierciț* (*iérșiț*), pîrîu, Carani, < *iarc* + suf. dim. *-iț* ; *Iarcoș* (*iárcoș*, *iárcuș*), pîrîiaș care vine dinspre Ictar — Budinți, trece la hotarul dinspre *s.* Racovița și Topolovățul Mic, vărsîndu-se în Șanțul Nou și o altă „scurgere" din rîul Timiș, pe teritoriul *s.* Bazoșul Nou și Bucovăț < *iárcuș*, probabil tot diminutiv al lui *iarc*.

Am întîlnit și un nume topic pur sîrbesc în *s.* Diniaș : *Preko Jarka* (*préko iárka*), tradus prin „peste șanț".

Avînd în vedere circulația limitată a cuvîntului *iarc*, credem că toponimele *Iarca* din jud. Brăila, desemnînd un cot al rîului Călmățui și o movilă, fac parte din vechiul strat slav (cf. sl. *jarŭkŭ* la MIKLOSICH, apud IORDAN, TOP. ROM., 515).

Fără a-i consacra o cercetare specială, dată fiind răspîndirea sa pe un teritoriu întins ce cuprinde Banatul, Oltenia și Transilvania, amintim aici și apelativul **ierúgă** „braț de rîu ce duce apa la moară; braț sec al unei ape" etc. (DA), înrudit prin origine și sens cu *iarc* ; el provine din scr. *jaruga* „canal", care are la bază pe *jarak*, a cărui finală *-ak*, simțită ca sufix diminutival, a fost înlocuită cu suf. *-uga* cu valoare augmentativă (cf. SKOK, *ibid.*).

Entopicul **joámpă**, semnalat mai ales pentru Oltenia, Transilvania (partea de vest) și Maramureș, dar considerat și bănățean în dicționare (CADE ; DA — prin exemplele pe care le inserează), a fost înregistrat de noi în jud. Timiș, unde s-a dovedit productiv și în toponimie: *Joampe* (*joámpe*), teren șes, băltos, care prin desecări a devenit arabil, Hodoș ; teren denivelat cu pășune și fînețe, Butin, Percosova ; *Joambele* (*joámbili*), teren mlăștinos, Berini ; șes arabil la marginea satului, Igriș ; *Joapa* (*jópa*) sau *În Zoapă* (în *zópă*), teren mai adîncit cu fînețe, Fărășești, Pietroasa ; *Joapa Cerbicii* (*jópa śerbíśi*), *~ lui Hobeanu* (*~ lu hobeánu*), terenuri cu pășune, Pietroasa ; *Părîul Zopii* (*părîu zópi*), Fărășești. După cum se vede, aspectul terenurilor denumite justifică utilizarea lui *joampă*, pentru care am notat sensurile : „adîncitură", „mîncătură de ploaie, cu sau fără apă". Cu aceeași semnificație circulă în Maramureș, Transilvania (cf. LEXIC REG., 2, p. 114, 118 și 74 ; STAN,

[3] Vezi și V. Frățilă, *ibid.*, p. 40—41.

SOHODOL, 168—*v.* și toponimul *Joampele*; HOMORODEAN, S., 154, cf. și *La Joampă* în Leșu—Năsăud) și Oltenia subcarpatică (Glodeni, Gureni), unde însă mai indică și terenuri întinse, joase (în *s.* Sîmbotin, în *c.* Peștișani și Runcu), cf. topicele *Joampa*, *Joampa lui Bie* etc.[4]. Forma *joampă* și accepțiunile cuvîntului ne trimit la scr. *džomba* „hîrtop, bolovan (în drum)", „prăpastie, ponor", „teren nestabil" (*v.* GĂMULESCU, ELEMENTE, 146; CADE, 680).

Ca variante sînt cunoscute formele feminine *jǫ́pă*, *zǫ́pă* (în Banat), *jǫ́mfă* (în sud-estul Transilvaniei, cf. HOMORODEAN, S., 154) și neutrul *jomp* (la moți, cf. DA „un fel de vîrtej (o spărtură de sus în jos) în minele de aur", STAN, SOHODOL, 168, și 183 — top. *Jompul lui Bori*, *~ Bonîi*, *~ Popii* etc.). Tot aici îl încadrează HOMORODEAN, *ibid.*, și pe *jghiomf*, pe care l-a găsit înregistrat de CONEA, CLOPOTIVA, 135: „apa se adună și curge în tăuri, în *jghiomfuri*..."; semantic, cuvîntul face parte din aceeași familie cu *joampă*, formal însă se îndepărtează destul de mult de acesta din urmă și reprezintă un alt cuvînt și nu o variantă.

Apelativul **zăúgă** „pîrîiaș mic", semnalat de noi în regiunea muntoasă a Cernei (cf. și top. *Zăúgă*, Iablanița, *Zăúz*, Mehadia) n-a mai fost înregistrat de nici o sursă lexicografică. Credem că provine din scr. *zàljuga*, un derivat în *-uga* de la vb. *zaliti* „a uda, a stropi" (*v.* STEVANOVIĆ, I, 458).

Dintre cele cîteva entopice referitoare la rețeaua hidrografică pe care le-am adus în discuție, *grop*, *gropan*, *zăugă*, *borugă* și *joampă* sînt caracteristice Banatului. Primele trei par a nu se folosi decît în această parte a țării, iar celelalte, deși au o arie mai largă (*borugă* fiind cunoscut și în sud-vestul Transilvaniei, iar *joampă* fiind răspîndit, în diferite variante, în întreaga arie vestică), au migrat probabil tot din Banat, cum ne determină să credem și originea lor sîrbocroată.

SIGLE ȘI ABREVIERI*

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român* (partea a II-a), serie nouă, București, 1959 și urm.
ALRM II, s.n. = *Micul atlas lingvistic român* (partea a II-a), serie nouă, redactor principal I. Pătruț, vol. I—III, 1956—1967.
Ar. = Arad.
BOCEANU, GL. = I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secției Literare, s. II, tom. XXXV, 1913.
c. = comuna.
CS = Caraș-Severin.
GĂMULESCU, ELEMENTE = Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974.
GLOSAR DIAL. OLT. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1974.
HOMORODEAN, S. = M. Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj, 1980.

[4] Vezi și Rodica Suflețel, *Aspecte dialectale ale toponimiei din Gorj*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983.

* Alte sigle, care nu apar în această listă, sînt luate din bibliografia DLR.

IONIȚĂ, GLOSAR = Vasile Ioniță, *Glosar toponimic Caraș-Severin*. Reșița, 1972.
IONIȚĂ, SCIT = V. Ioniță, *Note de toponimie*, în vol. *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 39—108.
IORDAN, TOP. ROM. = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
jud. = județul.
L. COSTIN, GR. BĂN. = Lucian Costin, *Graiul bănățean. Studii și cercetări*, vol. I, Timișoara, 1926 ; vol. II, Turnu Severin, 1934.
LERIC, BEGHEI = I. Leric, *Toponimia de pe Valea Superioară a Begheiului*, lucrare de diplomă, Timișoara, 1970.
KOVAČEV, TROJANSKO = N.P. Kovačev, *Mestnite nazvanija v Trojansko*, Sofia, 1964.
LEXIC REG., II = *Lexic regional*, vol. II, București, 1967.
NALR—BAN., DATE = *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat. Date despre localități și informatori*, [București], 1980.
NOVACOVICIU, C.B. = E. Novacoviciu, *Cuvinte bănățene* adunate de ...., Oravița, 1924.
or. = orașul.
POPESCU, GRAIUL = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980.
PORUCIC, LEXICON = T. Porucic, *Lexiconul termenilor enlopici din limba română*, Chișinău, 1931.
ROTARU, LEXICON = Petre V. Rotaru, George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, ediție provizorie, București, 1943.
s. = satul (satele).
SCRIBAN, D. = A. Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
SKOK = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971—1974.
SPECIMEN = *Glosar dialectal (cu specială privire la Banat). Specimen*, Timișoara.
STAN, SOHODOL = I.T. Stan, *Toponimia comunei Sohodol (jud. Alba)*, în *Probleme de onomastică*, Cluj, 1980, p. 159—209.
STEVANOVIĆ = M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički književnojezicka norma)*, I, Belgrad, 1970.
TEAHA, CRIȘU NEGRU = T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961.
Tm. = Timiș.
v. = vezi.
VICIU, GLOSAR = Al. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, în „Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit.“, s. II, tom. XXIX, București, 1906.
VULPE, COHUȚ = Magdalena Vulpe, Cornelia Cohuț, *Graiul din zona „Porțile de Fier“. I. Texte, sintaxă*, București, 1973.

TERMES HYDROGRAPHIQUES POPULAIRES DANS LA TOPONYMIE

RÉSUMÉ

En continuant l'étude des termes géographiques du Banat, nous avons discuté quelques appellatifs désignant des fosses, des terrains accidentés, dans la majorité des cas traversés par des cours d'eau ou remplis temporairement d'eau (*borugă, dulbină, gîldău, grop, gropan, iar, iarc, joampă, zăugă*). Nous avons voulu confirmer sur le terrain, dans la réalité dialectale, les sens déjà enregistrés par les dictionnaires et les glossaires et découvrir de nouvelles nuances sémantiques. L'aire de circulation de ces termes, leur productivité en toponymie nous ont révelé la note spécifique du processus toponymique dans le Banat. *Grop, gropan* et *zăugă* sont caractéristiques seulement pour cette région, mais les autres couvrent une aire plus large ; ils ont migré, probablement, du Banat vers les régions voisines, comme le témoigne leur origine serbocroate.

En même temps, nous avons proposé quelques étymologies et nous en avons précisé d'autres.

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

PARTICULARITĂŢI REGIONALE DE LIMBĂ ÎN ENTOPICE ŞI TOPONIME DIN VALEA ZELETINULUI (judeţul Bacău)

DE

PUIU FILIPESCU

Supunem interpretării, din unghiul de vedere enunţat în titlu, entopice şi toponime adunate în urma unor anchete directe, pe baza *Chestionarului toponimic şi entopic general cu un Glosar de entopice onomasiologic*, (Iaşi, 1978), elaborat, ca şi metoda de anchetă, de Dragoş Moldovanu.

Zona investigată cuprinde 15 localităţi aflate pe valea superioară a Zeletinului, la limita de est a judeţului Bacău. Este vorba de satele : Barcana (Brn), Bucşa (Buc), Buda (BuR), Burdusaci (Bur), Dănăila (Dăn), Dumbrava (Dum), Farcaşa (Far), Fundătura (FRă), Hăghiac (Hăg), Magazia (Mag), Moviliţa (Mvl), Oprişeşti (Opş), Putini (Ptn), Răchitoasa (Răc), Tochilea (Top)[1].

În ceea ce urmează am pornit de la premisa că multe dintre entopice, ca şi majoritatea covîrşitoare a numelor de locuri, sînt creaţia localnicilor şi că, în consecinţă, ele vor reflecta principalele trăsături ce caracterizează vorbirea oamenilor de aici. Vom încerca să reliefăm acele particularităţi de limbă care îşi găsesc o largă reflectare în entopice şi toponime sau care sînt caracteristice acestora cu deosebire.

Dintre fenomenele fonetice regionale consemnăm mai întîi, în domeniul vocalismului :

-*ă* final trecut la *â*, ca în exemplele : *La Báltâ, bórtâ bulbu̯ácâ, La Gîrlâ, i̯ezătúrâ, mîlitúrâ, mîtcâ, prodúscâ, văgău̯únâ, văi̯u̯ágâ, v[illegible]rsătúrâ.*

— închiderea lui *e* final aton, care trece la *i* : *adăp[illegible]ri, ŝotăriii ketrăríi̯i, prăpástii̯i, scăldătu̯ári, trecătu̯ári, zăpódii̯i.*

— velarizarea lui *e, i*, care trec la *ă, î*, corespondentele lor din seria posterioară, după consoanele *s, z, ş, j, ţ*, şi uneori *r* : *aşăzătúrâ, bolborosîtu̯ári Cólnicu di la Stînjîni, i̯ezîri, limpezîş, loc covăţît, năsîpăríi̯i, răd / rădi̯ur* „pădurice", *şărpăríi̯i, şăs, şîpot.*

— după aceleaşi consoane, monoftongarea în *a* a diftongului *ea*, ca în *bolborosálâ.*

În domeniul consonantismului, remarcăm de la început prezenţa palatalizării labialelor, Moldova reprezentînd, aşa cum se cunoaşte, aria de mani-

---

[1] În lucrare folosim siglele stabilite în vederea întocmirii *Dicţionarului toponimic al României. Moldova*, în curs de elaborare.

festare tipică a acestui fenomen. În vorbire, pentru *p*, *b*, *m*, + *i*(*e*) apar *ḱ*, *ǵ*, *ń*, iar pentru *f*, *v* + *i*(*e*) — *ḣ*, *y*. Exemplificăm cu entopice și toponime: *Cótu la Ḱíscu Móri*, *Fîntî́na la Ḱíţîgói*, *ḱetríş*, *ḱir*, cu derivatul *ḱirăríi̯i* „loc cu mult pir", *sḱiníş*, *sḱinăríi̯i*, *álǵii̯i*, *porunǵíş*, cu derivatul *porunǵíşti* „loc cu mulți pruni sălbatici", *scoǵitúrâ*, *Di̯álu din N'íjloc*, *Drúmu di la Salcî́ń*, *Drúmu la Dăńii̯án*, *Fîntî́na la N'ihăi̯íţâ*, *ńírişti*, *híru ápi*, *Rî́pa H'erăstă̯u̯ului̯*, *Carárẹa di la Moyílâ*, *Di̯álu Yíi̯i*, *pléyii̯i* / *pléyii̯* „plavie".

Bine reprezentată în vorbirea localnicilor este trecerea în spirantele *ŝ*, *ẑ* a africatelor *ĉ*, *ĝ*, particularitate reflectată și în entopice, ca și în numele locurilor: *Adăpătu̯ári̯a la Ulúŝi*, *Burdusáŝi*, *ŝimitíri̯*, *ŝotăríi̯i*, *ŝunt* / *ŝunţ* „copac care a rămas fără vîrf", pentru *ciung* / *ciungi* din alte zone ale țării, *Cólnicu di la Ŝoflíc*, *Fîntî́na la Ŝúturâ*, *K'iŝóru Ancúţâ*, *moŝírlâ*, *parŝélâ*, *păduríŝi*, *Drúmu Fáẑilor*, *Drúmu pi su Márẑini*, *lărẑími*, *scúrẑiri*.

Uneori lui *v* urmat de *o*, *u*, îi corespunde *h*: *şuhói̯*, *hulpăríi̯i* (vezi și toponimul *Di̯álu Hulpăríi̯i*). Fonetismul tinde să iasă din uzul curent. E drept că entopicul *hulpărie* este generalizat și nimeni nu rostește *vulpărie*; în schimb, cam toți vorbitorii pronunță *vulpe* și nu *hulpe*, încît legătura dintre termenii *vulpe* și *hulpărie* nu se face de către mulți vorbitori. Cazul nu e singular. Localnicii spun *hulubărie*, dar folosesc termenul *porumbel*, și nu *hulub*; alături de primul se folosește însă și *porumbărie*. Forma cu *h* este folosită și acum în cuvinte care intră în expresii de tipul: „hórba-i̯ *hórbâ*, ŝórba-i̯ ŝórbâ" sau „la mîncári lup șî la tri̯ábâ húlpi".

Apreciat chiar numai pe baza folosirii în vorbire a entopicelor și toponimelor, limbajul localnicilor prezintă unele variații, în funcție de gradul de instruire a vorbitorilor, de vîrsta acestora sau de situația de comunicare. Drept urmare, un cuvînt poate să apară în mai multe variante, fonetice sau lexicale, acestea punînd uneori în lumină și existența unor particularități de vorbire în cazul locuitorilor unui sat, în raport cu ai altuia. Mai evidente sînt aceste particularități în vorbirea locuitorilor satului Răchitoasa, care apelează curent la formele: *bordéu̯* / *bordéu̯uri̯*, *La Bordéu̯*, *Bordéu̯u lu Báŝu*, față de *bordéi̯* / *bordéi̯i*, *La Bordéi̯* (Bur); *budală̯u̯* / *budalăi̯i*, alături de *budă̯u̯* / *budăi̯i* (primul termen, deși derivat de la al doilea, nu apare ca augmentativ, ambii avînd același sens: „fîntînă cu apă la suprafață, închisă cu un trunchi de copac scobit"); *ḱiscă̯u̯* / *ḱiscă̯u̯uri̯*, alături de *ḱisc* / *ḱíscuri̯*, ambele avînd același sens; *plată̯u̯* / *plată̯u̯uri̯*, față de *platóu̯* / *platóu̯uri̯*; *ǵizuníi̯i* / *ǵizuníi̯*, și uneori *ẑizuníi̯i* / *ẑizuníi̯*, față de *vizuníi̯i*, *vizui̯ínâ* sau *ǵizui̯ínâ*; *úliţâ* / *úliţ*, față de *húdiţâ* / *húdiţ* și *húi̯diţâ* / *húi̯diţ*. În variație liberă, în vorbirea din zonă apar și variante ca: *sálcâ* — *sálŝii̯i*; *cărári* (*Cărári̯a la Nícâ di la Rî́pâ*, Ptn), — *carári* (*Carári̯a pi la Scîrţîlíca*, Dum, *Carári̯a prin Cartilúngâ*, Răc); *hăţáş* — *haţáş*; *că̯tinâ* — *cî́tinâ* (*Di̯alu Cî́tini*, Opș); *pîrî́u̯* — *pîră̯u̯* (*La Pîrî́u̯*, Bur) — *pără̯u̯* (*Întri Pără̯i̯i*, Răc); *bobári̯* „cel care dă cu bobii, vrăjitor" și *babár* (*Fîntî́nili Bobári̯ului̯*, Bur — *Fîntî́nili Babárului̯*, Buc); *ĉişmé* — *ĉuşmé* — *ĉuşmẹá* — *ŝuşmé* — *ŝuşmi̯á* (*Ŝuşmi̯áu̯a lu Mustăréţ*, Ptn — *Ĉuşmi̯áua Plopu̯ása*, Răc); *i̯eleştéu̯* — *heleştéu̯*; *ǵol* / *ǵóluri̯* — *ǵolc* / *ĝólcuri̯* — *ǵu̯álcâ* / *ǵolŝ* (*Ǵólu Ḱisăgu̯ái̯i*, Răc — *Ǵólcu la Cótu Gírli*, Bur); *băltu̯ácâ* / *băltu̯áŝi* — *băltu̯ágâ* / *băltu̯áẑi*; *moşunói̯* — *moşurói̯*; *mláştinâ* — *mláşniţâ*; *şti̯u̯álnâ* — *şḱu̯álnâ* și altele.

La limita dintre fonetică și gramatică plasăm alte fenomene, unele manifestîndu-se ca urmare directă a tratamentului general al lui *-i* final asilabic, neglijat adesea în vorbire. Semnalăm mai întîi că articolul hotărît proclitic pentru genitiv-dativ al substantivelor proprii nume bărbătești are peste tot forma *lu* : *Apa di la Fúndu lu Mățăl* (Dum), *Dịálu lui Țurúc* (Răc), *Drúmu lu Manláki* (Ptn), *Fîntîna lu Șorîc* (Răc), *Grụápa lu Uụátu* (Bur), *Izvóru lu Zbîrșóg* (Răc), *Poịána lu Huminică* (Ptn), *Rîkili lu Pápâ-Lápti* (Dum), *Stejáru lu Țáncu* (Bur). În satul Răchitoasa, și numai în acest sat, *-i* este eliminat din desinența genitivului. Sînt frecvente forme ca : *Apa Gólulu Kisăgụáịi, Cụásta Fînárulu, Cólnicu la Cuịbáru Córbulu, Dịálu Bercárulu, Dịálu Cantónulu, Dịálu Dorosánulu, Dịálu Fúlgulu, Dịálu Lángulu, Dîmbu Țigánulu, Fîntîna Gavánulu, Grụápa Păụúnulu, Poịána Rotárulu, Rîpa Crăịésculu.* Fenomenul angajează și articolul hotărît feminin, forma de genitiv-dativ, cu alte urmări însă. Prin neglijarea în vorbire a acestui articol, *-i* final asilabic se suprapune desinenței, care cumulează și funcția articolului, ca în : *Cótu Gîrli* (Bur), *Crúșa Lutărịi* (Răc), *Dịálu Bălășîni* (Bur), *Dịálu Cocolịi* (Dăn), *Kîscu Móri* (Ptn), *Kișóru Aglảịi* (Răc), *Poịána Hoștîni* (Răc), *Poịána Prisășî* (Răc). De remarcat că asemenea forme apar în toate localitățile cercetate. Numai în Răchitoasa apar forme ca : *Dîmbu Domnícă, Cụásta Ancúță, Liniịa Fărcășă,* uneori cu un *i* abia perceptibil în final.

Articolul hotărît *l* nu se pronunță, dar fenomenul este, așa cum se știe, general[2]. Se spune deci : : *Bălușu* (Bur), *Bogdánu* (BuR), *Canálu în Fúndu Plếși* (Ptn), *Dịálu Cucoșălu* (Răc), *Fânáru* (Răc), *Lácu Dịálu Cristi* (Răc), *Sohodólu* (Bur), *Zeletînu* etc.

După cum s-a putut vedea din unele exemple date mai sus, în ansamblul numelor de locuri apare și structura toponimică *substantiv + substantiv nume de persoană de genul masculin în genitiv,* de tipul : *Dealul lui Dănilă, Piscul lui Frunză, Porniturile lui Drăgan.* În cadrul acestora se înregistrează și construcții sintetice, în care antroponimul apare articulat enclitic : *Crúșa Crăịésculu* (Răc), *Dịalu Bógụluị* (BuR), *Dịálu Lángulu* (Răc), *Dịálu Plếșîị* (Ptn), *Fîntîna Bérti* (Ptn), *Fîntîna Bîruluị* (Opș), *Fîntîna Búrli* (Bur), *Mórili Brăịésculuị* (Bur), *Kîșóru Huțánulu* (Răc). Construcția este considerată arhaică[3]. În zona investigată sînt însă nume cu această structură care nu pot fi prea vechi. Prezența acestora ne îndreptățește să punem problema dacă formele în discuție trebuie considerate populare și nu arhaice, din momentul în care, cel puțin în toponimie, ele sînt încă productive. Denumiri recente precum : *Fîntîna Țágăị* (Bur), *Părụ Moldovánuluị* (Ptn), *Pódu Croịitórulu* (Răc), sînt formate pe baza numelui unor locuitori cunoscuți, aflați în viață sau dispăruți de curînd. Ele sînt efectul analogiei cu numele mai vechi de locuri ce prezintă această construcție, destul de numeroase ca să se poată impune ca model.

În cazul numelor ce se circumscriu acestei structuri este de remarcat, de asemenea, tendința vorbitorilor de a evita, din motive de eufonie, succe-

[2] Pornindu-se de la această realitate, unii autori nu mai notează pe *l* în situația de față, nici chiar în formele literarizate. Așa procedează, alături de alți cercetători, V. Ioniță în *Nume de locuri din Banat,* Timișoara, 1982.

[3] Iorgu Iordan *Toponimia românească,* București, 1963, p. 487—488.

siunea mai multor substantive aflate la genitiv, atunci cînd întreaga construcție se folosește la acest caz. În vorbire apar formele : *Di̯álu Bóǵului̯*, dar *Cu̯ásta Di̯álului Bóǵu* ; *Dímbu Țîgánulu*, dar „la dreapta *Dímbului̯ Țîgánu*" ; *Di̯álu Bercárulu — Vírfu Di̯álulu Bercári̯*. Sau : *Di̯álu Fúlgulu — Cu̯ásta Di̯álulu di la Fúlgu* ; *Di̯álu Cálului̯* — vîrful *Di̯álului̯ di la Cálu* ; *Șăsu Lúnŝi* — poala *Șăsului̯ di la Lúncâ* ; *Zmírcu lu Curmezíș* — marginea *Zmírcului̯ di la Curmezíș*. În sfîrșit, mai consemnăm că nume topice precum : *Boroaia, Brătoaia, Corboaia, Gunoaia, Lupoaia, Peștioaia* nu au la genitiv diftongul *oa* : *Boroii, Brătoii, Corboii, Gunoii, Lupoii, Peștioii*, datorită evoluției fonetice moldovenești a grupului *-ei* la *-ii* și apoi la *-i*. În aceleași condiții, tot fără diftong apare și forma de genitiv-dativ a toponimului *Bădeásca* : *Rîpa Bădéști* (Dăn).

La categoria gramaticală a numărului reținem cîteva particularități ale pluralului unor entopice sau toponime, după cum urmează : *ǵu̯álcâ / ǵolŝ* ; *lac / lácuri̯ / láŝi* (vezi toponimul *La Láŝi*, Top) ; *prípór / pripóri̯*, cu schimbare de gen ; *șă / șăli̯*. Notăm apoi dubletele *códri* și *códruri̯*, *prodúști̯* și *prodúști*, pl. de la *prodúșcâ* „copcă (în gheață)".

În ceea ce privește vocabularul, observăm că toponimia localităților cercetate păstrează vechi elemente lexicale, regionale sau cu o circulație mai largă, care nu mai apar în vorbirea curentă sau ale căror sensuri primare nu se mai cunosc. În zona investigată am putut înregistra toponime ca : *În Țîcmău̯ la Dăńii̯án* (Răc), *Țîgmău̯u lu Drăgán* (Bur), *Ḱumurlúi̯u Lángulu* (Răc), *Mońícu lu Uu̯átu* (Bur), *La Mońițói̯* (Bur), *La Cari̯erâ la Prihódiști* (Ptn), dar termenii *țîcmău̯* (cu varianta *țîgmău̯*), *ḱumurlúi̯*, *mońíc* (cu derivatul *mońițói̯*) și *prihódiște* nu se mai află în competența lingvistică a vorbitorilor. Pe teritoriul unuia dintre sate, Barcana, există *Di̯álu Cucoșălu* cu *vîrful Mońícu*, situație reflectînd pierderea sensului acestui entopic, menținut exclusiv ca toponim. Tot entopic trebuie să fi fost și substantivul *muțurúgă*, care stă la baza toponimelor *Muțurúga* (Brn), numele unui deal mic, și *Lutăríi̯a di la Muțurúgă* (Brn). Termenul *țíhlă* apare în funcție toponimică absolută. *La Țíhlâ* (Răc), dar cuvîntul nu e recunoscut și ca entopic, ci numai derivatul său *țîhlu̯ácâ / țîhlu̯áŝi*, folosit cu sensurile „pădure cu o întindere foarte mică" și „pădure tînără". Alte toponime, cum ar fi *În Răspíntini̯* (Buc), *Pi Súșniță* (Răc), *Cu̯ásta Zímniŝilor* (Răc), au la bază cuvinte care se întrebuințează tot mai rar. Rareori mai apar în vorbirea localnicilor termeni ca : *diżugătu̯ári / diżugătóri̯* „loc de popas, unde se dejugau boii ca să se odihnească" ; *hráii̯ști / hráii̯ști̯* „casă veche și prea mare" ; *żugarét / żugaréti* „locul de ieșire din pădure, unde se plătea taxa pentru lemne" ; *mítcâ / mîtŝ* „ieșitură rotunjită, nu prea mare, pe coasta unui deal" ; *témnic / témniŝi* „adăpostul de iarnă al albinelor".

Pentru a ilustra inventivitatea populară, ca și expresivitatea unor termeni, notăm : *ápâ abătútâ* „apă stătătoare formată într-o veche albie de rîu" ; *ápâ dămu̯álâ* „fîșia dinspre mal a unei ape" ; *drum într-o ru̯átâ* „partea unui drum în povîrniș, unde este gata să se răstoarne căruța" ; *gru̯ápâ ponosítâ* „locul unde se îngroapă animalele" ; *izvór yiu̯ói̯* „izvor foarte bogat în apă" ; *lăturáș / lăturáș* „oameni care locuiesc în afara satului" ; *loc tălpós* „pămînt foarte umed și lipicios, care se lucrează greu" ; *pămînt udelós* „pămînt care ține apa".

Ansamblul tuturor acestor fenomene subordonează din punctul de vedere lingvistic zona cercetată subdialectului moldovean, cu particularităţi specifice în cea mai mare parte zonei de sud a acestuia.

După cum se poate remarca, entopicele şi toponimele reflectă cu fidelitate fizionomia limbii vorbite de localnici. Tocmai de aceea se impune ca, în stabilirea elementelor particulare de limbă dintr-o zonă sau alta, şi mai ales pentru prezentarea lor nuanţată, să se facă mai insistent apel la fondul de entopice şi toponime din zona respectivă, acestea putînd să releve trăsături pe care uneori le ilustrează mai bine decît alte elemente ale vocabularului.

LANGUAGE REGIONAL SPECIFIC FEATURES OF GEOGRAPHICAL APPELATIVES AND TOPONYMS EXISTING IN ZELETIN'S VALLEY (BACĂU DISTRICT)

ABSTRACT

The paper is proposing to investigate, from the title stated view point, the geographical appelatives and toponyms gathered by means of direct inquiry made in 15 villages in Zeletin's valley, Bacău district.

Starting with the already known statement that the names of places are, almost all of them, the natives' creation, the paper evidences some regional specific features from the sphere of phonetics, lexicology and grammar, as reflected in geographical appelatives and toponyms from that area.

Although the zone under consideration is not very large (cca 120 km^2), the material gathered spotlights some differences, mainly phonetic ones, that characterise the language spoken in some villages, in relation with the others. In this respect the presence of some geographical appelatives with two or more phonetic variants, differing from one village to another are mentioned. Also the existence of other geographical appelatives whose area of circulation is reduced only to certain villages in which inquiry was made is pointed out.

The result is that in order to decide on the specific features from an area or onother and mainly on their shaded representation one should make a more persistent appeal to the geographical appelative and toponym stock existent in that area.

Liceul de Matematică şi Fizică „C. Negruzzi"
Iaşi, str. Culturii, nr. 4

RAPORTUL DINTRE DIALECTOLOGIE ȘI ANTROPONIMIE REFLECTAT ÎN DOMENIUL PORECLELOR

DE

AL. CRISTUREANU

Cercetarea de față ce se bazează pe un material documentar de porecle[1] provenit din toate părțile țării, mai bogat fiind reprezentate Transilvania, Crișana, Maramureșul, Banatul, Oltenia și nord-vestul Moldovei și al Munteniei. Documentația utilizată are ca surse exemplele culese prin : a) *Chestionarul IV, Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, 1930, elaborat de „Muzeul limbei române", dintr-un număr de 174 localități ; b) Chestionarul (numit convențional în lucrările de antroponimie *Chest. O*) elaborat de semnatarul acestor rînduri, cu răspunsuri primite de la studenții filologi ai fostului Institut Pedagogic de 3 ani din Cluj, în perioada anilor 1966—1974, din aproximativ 800 de localități ; c) material preluat din „Arhiva de onomastică" a Facultății de Filologie din Cluj-Napoca, ce include aproximativ un număr de 500 de lucrări ale absolvenților facultății, avînd ca temă cercetări exhaustive de antroponimie, toponimie sau dialectologie. La acestea se mai adaugă cîteva exemple rare din localități cunoscute de autor[2] sau cercetate prin anchete de onomastică.

Situîndu-ne pe poziția cercetătorului de antroponimie, considerăm că multiplele raporturi interdisciplinare între cele două ramuri ale lingvisticii, dialectologia și antroponimia, dau noi dimensiuni cercetărilor de limbă, relevînd concomitent o serie de implicații sociolingvistice. Cercetarea de față are în vedere următoarele aspecte :

1) reflectarea particularităților fonetice și lexicale în domeniul poreclelor locale (aspect relativ mai puțin interesant) ; 2) felul în care se reflectă învechirea (uzura) unor rostiri sau cuvinte dialectale în domeniul poreclelor; 3) raporturile (contactele) interdialectale reflectate în unele porecle; 4) raportul între graiul local și limba literară.

---

[1] Definim porecla ca „denumire dată, de obicei, în bătaie de joc unei persoane".

[2] De exemplu, satul natal al autorului, Țaga, jud. Cluj, la 18 km sud-vest de Gherla, orașul Blaj, cartierul Veza (fost sat), precum și orașele Dej, Gherla și împrejurimile lor.

Exemplele următoare, toate inedite, fac parte dintr-o documentație care se extinde pe un interval ce consemnează realități lingvistice existente cu 54 de ani în urmă (respectiv, anii 1930—1931, cînd s-au primit răspunsurile la Chestionarul IV), pînă în perioada contemporană, optica celor ce atribuiau porecle relevînd anumite mutații în domeniul analizat.

1) Reflectarea particularităților dialectale fonetice sau lexicale este un fapt de la sine înțeles, oarecum banal. Intrarea acestor forme sau cuvinte în domeniul numelor proprii presupune însă deplasări conotative de sens, bazate pe o variată gamă ce se extinde de la persiflarea întîmplătoare, uneori poate spontană, la alcătuirea unor porecle impregnate de maliție, elaborate într-un autentic spirit grotesc. Toate acestea provoacă uneori și schimbarea aspectului formal prin deformarea voită a cuvîntului prefăcut în poreclă.

Pentru dialectolog, dar și pentru onomast, devin interesante din punct de vedere documentar acele exemple de porecle (uneori devenite și nume de familie) care sînt alcătuite din regionalisme sau variante ale lor relativ mai puțin cunoscute, adeseori situate chiar la periferia lexicului dialectal, avînd o arie geografică restrînsă. În cele ce urmează relevăm astfel de exemple pe care le considerăm interesante din punct de vedere fonetic sau lexical, preluate exclusiv din aria subdialectului crișean.

De pildă, porecla *Morcojelu*[3], atribuită unor indivizi pentru faptul că unul „e mic și slăbuc ca un morcovel" (Fundătura, Cluj), iar celălalt e la înfățișare „mic și roșu" (Dăbîca, Cluj), din localități aproape învecinate, nu prea departe de Gherla, reține atenția dialectologului prin faptul că atestă o zonă în care labio-dentala *v* urmată de *e* se află în stadiul transformării ei în *j*. Numele *Găzdăgoi*, formate din subst. *găzdăcoi* prin asimilare consonantică, apar ca porecle date pentru doi inși, unul locuind în Chiștag, Bihor, nu prea departe de orășelul Aleșd, iar altul la Corund, localitate situată în limita de vest a județului Satu Mare. Ambii erau *găzdăgoi*, adică „bogătași", remarcîndu-se în trecut prin lăcomia lor de a poseda cît mai mult pămînt.

O arie destul de restrînsă are porecla *Pocos* și desigur apelativul *pocos*, însemnînd „chel", format prin metateză de la regionalismul *cópos*, provenit din maghiarul *kopasz*. Porecla este atestată la Batarci, în ținutul Ugocei, din vestul Țării Oașului, aflat la extremitatea nord-vestică a țării. Tot acolo aflăm poreclele *Bosorcău* și *Bosorcoaie* pentru doi inși care, chipurile, ar fi „vrăjitori" și ar putea provoca boli sau ar seca laptele vacilor. Etimoanele acestor cuvinte sînt regionalismele românești *bosorcău* și *bosorcoaie*, datorate tot influenței maghiare (com. prof. Teodor Mîndruți, a. 1974)[4].

Din numeroasele exemple de porecle formate de la cuvinte dialectale ale subdialectului crișean sau din zonele de interferență ale acestuia cu alte subdialecte, reținem cîteva cu etimoane relativ mai puțin

[3] Dăm transcrierea fonetică numai în cazul cînd ea devine relevantă pentru descifrarea sensurilor și pentru formarea poreclelor.

[4] Com. = comunicat; relatările de acest fel sînt preluate din lucrări de diplomă ale filologilor absolvenți, dar autorul a cerut ulterior celor deveniți profesori unele informații suplimentare. Am notat prin *a.* anul culegerii poreclelor. Indicația cronologică dovedește, pentru anumite pronunțări și mai ales pentru cuvintele dialectale, stadiul de „eroziune" al dialectului prin arhaizare sau cel de penetrație a unor pronunțări și cuvinte literare în limbajul popular.

Scanned with OKEN Scanner

cunoscute. De pildă, în satul Lac (jud. Cluj), de pe Cîmpia Transilvaniei, apare porecla *Cofăriţa* însemnînd „femeie bîrfitoare, certăreaţă", cuvîntul fiind cunoscut ca apelativ cu același sens din satul natal al autorului (Ţaga, jud. Cluj) ca și din împrejurimile Gherlei și ale Dejului. Sensul propriu al cuvîntului *cofăriţă* era acela de „precupeaţă (care vindea cu cofa)".

Din cunoscuta localitate Scărișoara, situată în Munţii Apuseni, ne-a parvenit porecla *Drui*, pe care o poartă „un bărbat ce are un picior bolnav pe care îl tîrăște după el, neputîndu-l mișca, ca pe o bucată de lemn". Unei bucăţi de lemn i se spune în partea locului *drui*, porecla fiind alcătuită prin transfer de sens metaforic, ca o sinecdocă, dovedind intenţiile maliţioase ale poreclitorilor. Tot astfel, din regionalismul *fleche* „bucată de carne, mușchi" a fost ticluită porecla *Fléche* (Ciucea, Cluj, a. 1977) dată unui om care apare la înfăţișare ca și cum ar fi lipsit de epidermă. Prin același procedeu de transformare a sensului, numele unei gospodine a fost sugerat de produsul alimentar preparat și consumat frecvent în familia respectivă : s-a ajuns la porecla *Rîpășoaie* (*Rîpășóie*) în satul Lechinţa, din Ţara Oașului, unde r î p e înseamnă „cartofi" (com. prof. Pandi Andrei, a. 1976).

Pentru niște indivizi negricioși sînt folosite, printre altele, poreclele *Hîrbéică* (la Blaj, în cartierul Veza), *hîrb* însemnînd în partea locului „vas negru, murdar", sau porecla *Voșpór* (a. 1980) la Babţa, jud. Satu Mare, în zona munţilor Codru, batjocura avînd ca punct de plecare asemănarea cu *voșpóru* „praf de curăţat sobele". Poreclele pot avea la bază uneori cuvinte cu sens depreciativ, de pildă, *Rîpuroasă* (Băieşti, Hunedoara, a. 1972), pe aria subdialectului bănăţean în Ţara Haţegului, femeile din familia respectivă fiind cotate drept *rîpuroase*, adică „nespălate".

2) Mai interesant este însă f e l u l î n c a r e s e r e f l e c t ă î n v e c h i r e a s a u u z u r a u n o r p a r t i c u l a r i t ă ţ i d i a l e c t a l e î n d o m e n i u l p o r e c l e l o r, care au la bază cuvinte prea puţin cunoscute sau chiar necunoscute vorbitorilor unui grai din perioada contemporană. Acestea constituie adevărate a r h a i s m e d i a l e c t a l e, cuvinte învechite, în cele mai multe cazuri datorită schimbărilor de ordin politico-teritorial, administrativ sau economic, dar într-o oarecare măsură și influenţei exercitate de limba literară asupra graiurilor. Înţelesul multora nu mai este cunoscut actualmente de către majoritatea vorbitorilor, dar ele sînt perpetuate în antroponimia locală datorită obișnuinţei și, poate, coloraturii de pitorească vechime pe care o au aceste cuvinte prea puţin înţelese, dar capabile de a provoca, tocmai prin acest fapt, reacţii glumeţe.

În seria unor astfel de exemple se circumscriu poreclele *Bohăltăru* (a. 1979) de la Ibănești, Mureș, de pe Valea Gurghiului, subst. *bohăltăr* însemnînd pentru vîrstnici „contabil", cu referire la o persoană ce a avut această funcţie la notariatul și apoi la consiliul popular local. Etimonul acestei denumiri este germanul *Buchhalter* „contabil", germanism pătruns la români ca influenţă iradiată din centrul urban al zonei, orașul Reghin, numit cu zeci de ani în urmă Reghinul Săsesc. Pe aceeași linie se înscrie porecla *Chișbirău*, denumind pe „ajutorii de primari" din perioada stăpînirii maghiare, regionalismul românesc (*chișbirău*) având ca etimon magh. *kisbíró*, cu același sens (literal : „primarul cel mic"). Ca poreclă, denumirea apare tot la Ibănești, Dăbîca și Cuzdrioara, jud. Cluj, precum și la Ardusat, jud. Maramureș, nu

departe de Baia Mare, toate atestate cu aproximativ un deceniu în urmă. Reactivarea acestui cuvînt ca numire neoficială, de exemplu a „vicepreședinților" de consilii populare, nu e lipsită de o anumită ironie.

În schimb, denumirea *Chenteș*, de la Scărișoara, reprezintă doar o amintire a luptelor duse de moți, la 1848, împotriva *chinteșilor*, adică a soldaților din armata lui Kossuth (a. 1975).

Alte porecle conțin numiri deja perimate față de uzul literar actual, ca de exemplu *Borneu*, avînd la bază regionalismul *borneu* ce înseamnă „rană", nume de batjocură dat unui cocoșat, la Filea de Jos, jud. Cluj (com. prof. Iosif Sima, a. 1972).

Din orașul Ineu, jud. Arad, ne-au parvenit exemplele *Angleuș* și *Iopan* (a. 1966), care însemnau în vorbirea populară dinainte de Unirea din 1918 *englez* și *japonez*, ultimul ins fiind asemuit cu japonezii, despre care presa ilustrată și calendarele au făcut multe comentarii în timpul războiului ruso-japonez din 1904—1905. Azi, în fața denumirilor actuale preluate din limba literară, cuvintele *angleuș*, *iopan* ca și *muscan*, ultimul însemnînd în Transilvania „rus", sînt plasate la periferia vocabularului dialectal. Tot reactivare a unui element din lexicul local este și porecla *Cenușotcă*. În felul acesta, în perioada interbelică, a fost rebotezat un servitor al unui evreu, de către un consătean mai glumeț, care l-a văzut plin de *cenușă* pe cînd sufla de zor într-un foc care se aprindea prea încet (Ghirolt, Cluj). Denumirea este preluată din basme, în care *Cenușotca*, în anumite ținuturi, însemna „Cenușăreasa".

Cazurile în care aflăm în domeniul poreclelor r o s t i r i s a u c u v i n t e î n v e c h i t e, s o c o t i t e b ă t r î n e ș t i, demodate, de către anumiți vorbitori — devenite cu timpul și poreclele altora — sînt interesante pentru o mai clară apreciere a raportului între elementele arhaice și regionale din structura unor graiuri, într-o anumită perioadă. De exemplu, porecla *Chipă* de la Dragu, jud. Sălaj (a. 1966), implică ridiculizarea pronunțării învechite neliterare a cuvîntului *pipă* „lulea", cu palatalizarea labialei inițiale, din vorbirea unui bătrîn, care a fost transferată ca poreclă și pentru ginerele său.

Învechită le apare multor țărani și interjecția *ha* ! — de unde și porecla *Ha* moștenită la a patra generație, în Gîrbou, Sălaj (a. 1966). Mai există și un *Gligoru lui Ha* la Șpălnaca, jud. Alba, nu prea departe de Ocna Mureș (a. 1966). La Urișor, lîngă Dej, din același motiv, o familie e poreclită *A lui Ha* (a. 1980), iar după un tic de vorbire a unui ins care atunci cînd era strigat răspundea cu *ha* și *hău*, a apărut, în satul Nima, dintre Dej și Gherla, numele de batjocură *Hahău* (a. 1974, com. prof. Maria Oșorheanu).

Tot perimată este considerată utilizarea cuvîntului *placă* !, cu sensul de „poftiți ! ; vă rog !", preschimbat în porecla *Placă* din satul Urișor, de lîngă Dej (a. 1980). O poreclă similară formată după adesea repetata expresie a unei femei : *Placă m-asculta*, exista și la Pomi, jud. Satu Mare (a. 1974). De la Șiad, din nordul județului Arad, semnalăm porecla familială *Boda* (a. 1981), fiindcă bunicul lor mulțumea așa cînd era servit; considerăm cuvîntul o prescurtare a lui *bogdaproste* !, deja aproape dispărut în registrul dialectal local.

3) R a p o r t u r i l e (c o n t a c t e l e) i n t e r d i a l e c t a l e se reflectă prin anumite provincialisme (sau regionalisme) necaracteristice graiu-

rilor[5], prezente în limbajul unor persoane strămutate (temporar sau definitiv) în alte părți și devenite poreclele lor. Fenomenul a fost semnalat de mulți dialectologi și antroponomaști, fără a se constitui într-un capitol sau un studiu aparte.

De pe poziția limbajului popular local (de obicei cel rural), pot fi respinse colectiv și ironizate de către localnici pronunțările și cuvintele dialectale deosebite de cele din limbajul comun al unei localități sau al unui ținut, la un moment dat, fiind considerate ca insolite sau oarecum bizare, iar persoanele care le folosesc devenind ținta ironiei lor.

Deoarece ne referim la substituirea unor cuvinte prin transferuri interdialectale din alte zone, efectuăm analiza ce urmează grupîndu-le după subdialectele care constituie sursa lor lingvistică directă, indiferent dacă e vorba de formule de adresare, expresii sau cuvinte izolate. Din subdialectul muntean, de exemplu, a parvenit în Banat, la Măru, în jud. Caraș-Severin, formula de adresare *bre*, caracteristică Munteniei și Dobrogei, vorbitorul utilizînd-o cu plăcere, socotind că spune un cuvînt ales, probabil literar, pînă cînd s-a ales cu *Bre* ca nume de batjocură (a. 1930). Dar și în Oltenia, la Ianca Nouă, din lunca Dunării, relativ aproape de Corabia, cineva a fost numit *E de toate* deoarece repeta mereu această expresie caracteristică vorbirii din Muntenia. Revelatoare e și întîmplarea unui oltean, devenit miner la Lupeni, jud. Hunedoara, în imediata vecinătate a provinciei sale natale. Din primele zile ale stabilirii sale acolo, s-a avîntat cu multă degajare în horă și a început să strige cu mult aplomb, ca în satul lui : *I-auzi, ia* ! Provocînd ilaritate printre localnici, a și fost poreclit cu vorbele acestei strigături, dînd și prilejul cîtorva localnici — dintre care mulți cu pretenții de urbanitate — să comenteze întîmplarea cu un plus de amănunte puțin binevoitoare, pretinzînd că toți oltenii ar juca, chipurile, desculți, prin preajma bisericilor, strigînd numai așa (a. 1970).

Un alt caz, interesant pentru a reliefa contactele interdialectale, este cel al unui moldovean băștinaș din Voinești, jud. Vaslui, despre care un informator relata: „Amu aista a fost și el prin Dîmbovița vro cîțiva ani; cînd a venit de acolo le spunea la *agudi, dudi*“, de unde porecla *Dudi* (com. prof. Iulian Dogaru, a. 1978).

Moldovenismele utilizate în afară de aria lor dialectală apar în porecle de tipul *Perja*, de la *perjă* „prună“, din vocabularul unui moldovean stabilit în orașul Covasna, sau în cazul moldovencei poreclită *Chișleag*, stabilită în Gherla, „care se tot laudă cu *chișleagul* lor din Moldova“ (com. prof. Maria Moldovan).

Deosebirile între graiuri se relevă prin exemplele *Băsălagă*, *Cîrnea*, *Cocoradă* și *Piță*. De pildă, unui muntean venit din ținutul muntos al moților

---

[5] Pentru poreclele de tipul celor analizate, vezi Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, 1936 (exemplele *Alo pe sub fereastră* și *Geamul* din „glosar“ și p. 122, 199) ; Ștefan Pașca, *Supranume colective intercomunale*, în „Dacoromania“, vol. VIII, Cluj, 1936 (exemplele *Ha di la Galda, Și la șipot, Căhăli, Cană, Cheltei* și *Adă cana să bag mreana*, p. 206) ; Ștefan G. Giosu, *Despre porecle*, în „Cum vorbim“, I, 1949, nr. 9, p. 11 (porecla *Acu*) ; Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*. II. *Supranume provenite din porecle și nume de localități*, în CL, VII (1962), nr. 2, p. 324—325 (cu exemplele *Dida, Fiu* și *Zbrigantul*) ; Ion Nuță, *Porecle și supranume de femei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, t. XX, 1969, p. 200 (cu exemplele *Găvănoaia* și *Slana*).

i s-a spus, în zona limitrofă a ţinutului, la Gecazul de Sus, Alba, *Băsălaga*, deoarece acest cuvînt dialectal revenea mereu în graiul său. La Stroieşti, aproape de Suceava, cu 55 de ani în urmă (după materialul „Chestionarului IV"), unui ţăran originar din satul învecinat, Bălăceana, i se zicea *Cîrnea*, poreclă sugerată de faptul că bălăcenii obişnuiau să spună, în loc de „vino încoace !", „*cîrne* încoace!".

O familie din satul Şopteriu, jud. Bistriţa-Năsăud, din zona Cîmpiei Transilvaniei, a primit, cam cu un veac şi ceva în urmă, porecla *Cocorădă*. Motivarea denumirii era aceea că un strămoş, originar dintr-un sat de pe valea rîului Şieu, deci dintr-o zonă ceva mai îndepărtată, în loc de *palaneţ*, folosea des cuvîntul *cocorădă*, probabil şi fiindcă aceasta îi era mîncarea preferată. O femeie care avea în vorbire cuvîntul *piţă* (necaracteristic localităţii unde s-a stabilit), în loc de „carne", a primit numele de ocară *Piţăloaia*, la Nepos, în ţinutul Năsăudului.

Vorbitorii unei anumite localităţi remarcă însă şi faptul că unii dintre consătenii lor, ce au locuit mai mult timp în alte părţi, şi-au schimbat felul de a vorbi, în ce priveşte ritmul vorbirii, accentul sau prin substituirea unor cuvinte şi expresii din graiul lor de baştină. Astfel au rezultat poreclele *Olteanu* (Voineşti, jud. Vaslui, a. 1978), dată cuiva care, după ce a fost plecat prin Oltenia, „şi-a schimbat graiul". De la Răchita, jud. Alba, sat situat nu prea departe de lunca rîului Sebeş, autorul a înregistrat porecla *Regăţeanu* (a. 1958), indicîndu-se de către informator faptul că persoana desemnată „vorbeşte iute ca *regăţenii*" (*regăţean* fiind „denumirea dată, după primul război mondial, locuitorilor Vechiului Regat"); este vorba aici despre „regăţenii" din Oltenia sau Muntenia, cu care sebeşenii au avut frecvente legături.

4) Raportul între graiuri şi limba literară, reflectînd contradicţiile dintre norma literară şi sistemul graiurilor pe care le influenţează, are şi în domeniul poreclelor reflexe interesante.

Următoarele exemple relevă modul în care, datorită intenţiei vorbitorilor de a evita o exprimare presupusă neliterară, se ajunge la hiperurbanisme (sau forme hipercorecte), fenomenul apărînd în vorbirea oamenilor mai puţin culţi, dar cu pretenţii. La Bălăbăneşti, în zona Bîrladului, exista, cu un deceniu în urmă, un ţăran ce rostea *libean* în loc de *lighean*. Făcînd haz de această rostire, nişte consăteni i-au născocit şi lui porecla *Biţă*, echivalent ironic al numelui *Ghiţă*. La Ibăneşti, Mureş, există cineva poreclit *Fizmucă*, deoarece „cîn o fost la şcoală, o vrut să zîcă domneşte *şizmă* (= cizmă), da n-o zîs cum trebe" (com. prof. Zaharie Ambruş, a. 1979).

Nivelul imediat următor, corelat strîns cu situaţiile comentate mai înainte, este cel al inovatorilor din mediul sătesc (uneori şi din cel suburban) care se consideră ieşiţi din mediul lor şi superiori consătenilor, prin aceea că au avut la oraşe, temporar, alte ocupaţii decît ale ţăranilor, că au devenit mai culţi, orăşenizaţi. Uneori poate fi vorba şi de ţărani care vor să marcheze şi lingvistic o detaşare în poziţia lor socială, în comparaţie cu a altor săteni. De aici şi schimbările în îmbrăcăminte sau etalarea vorbirii lor pretins literare. Poate fi vorba însă, uneori, şi de persoane care, absentînd mult din mediul lor, s-au obişnuit cu alt registru lingvistic. În marea majoritate a cazurilor e vorba de pături sociale intermediare, cu o cultură sumară, situate profesional şi social între sat şi oraş. Sursa incitantă pentru poreclire este însă contrastul între pretenţiile sociale şi culturale şi reflectarea neadecvată a acestor pre-

tenţii în limbaj. Respectivii, fiind nişte pionieri *sui-generis* ai difuzării formelor literare, sînt consideraţi de consătenii lor ca insuficient de competenţi pentru rolul ce şi-l asumă, intervenind şi tendinţa de a ridiculiza, de pe poziţia graiului local, amalgamarea în vorbire a normei literare cu cea dialectală. Poreclele ivite din asemenea situaţii se referă la cuvinte şi expresii utilizate de vorbitorii respectivi, începînd cu formulele de adresare, salut, scuză, necaracteristice graiului local.

Referindu-ne la astfel de exemple, începem comentariul cu porecla *Ridicul*, de la Dor Mărunt, jud. Călăraşi. Porecla s-a ivit atunci cînd, fiind într-un anturaj, un cetăţean le-a propus celorlalţi : „hai să vorbim mai *ridicul*" ; intenţia lui a fost să spună „mai *radical*" (com. prof. Zamfir N. Gheorghe, anul 1979). Dinspre cealaltă extremă a teritoriului românesc, din satul suburban Ghenetea, aparţinător oraşului Marghita din Bihor, ne-a parvenit porecla *Sacramentu*, a unui cetăţean care folosea acest cuvînt fără să-l înţeleagă nici el şi nici alţi localnici. Un caz mai deosebit de poreclire este cel al unui ţăran mai simplu din satul Chieşti, la nord de Dej, care după ce se înscrisese în cooperativa agricolă de producţie, s-a supărat cînd un alt ţăran din sat, ajuns brigadier, l-a trimis la muncă cu un aer de superioritate, folosind în contextul respectiv şi conjuncţia *însă*, netipică graiului local. Ţăranul a rămas nedumerit, povestind altora cum brigadierul nu i s-a adresat în mod firesc, ba încă „i-o zîs şi pe domneşte, cu vorba *însă*" ; dar porecla *Însă* i-a rămas tot ţăranului şi nu brigadierului (com. prof. Liviu Cristureanu, a. 1965).

Cînd o persoană difuzează formule de adresare, de salut sau de scuză preluate din limba literară, poate fi poreclită după cum urmează. De exemplu, *Mălăloaia* e numită aşa pentru faptul că, după ce a slujit mulţi ani la Bucureşti, revenită acasă, se adresa altora cu cuvîntul *matale* (a. 1967). Altă fostă servitoare, reîntoarsă în satul de baştină (Lac, jud. Cluj), a pretins ca nimeni să nu-i mai zică *lele*, ci *tanti*, de unde şi porecla *Tanti Margareta*. La Orman, lîngă Gherla (anul 1970), unui sătean i-a venit ideea să le zică celorlalţi *colega*, de unde i s-a scornit porecla *Lega* (a. 1972). Inovatori au fost şi cei denumiţi ulterior *Pardon*, la Alunu, jud. Hunedoara (a. 1967), ca şi *Serus* din Nima, Cluj, cel care a introdus cam cu vreun sfert de veac în urmă acest salut (variantă populară a lui *servus*), obişnuit actualmente printre ţăranii tineri din multe sate ardeleneşti.

După expresii repetate, înregistrăm două porecle omonime, date unor oameni rebotezaţi *Vasăzică*, unul în nordul Ardealului la Gîlgău, Sălaj (a. 1966), şi altul tocmai la Mierleşti, Olt, în vestul Munteniei (a. 1967), precum şi porecla *Verbal* din Rîfov, Prahova (a. 1978).

În fine, un ultim exemplu ne dovedeşte că şi elementele de argou (preluate poate din vocabularul elevilor şi studenţilor), asimilate cuvintelor literare, pot deveni porecle, ca în cazul lui *Mişto* din Buneşti, de lîngă Gherla, poreclitul fiind „un tînăr fălos, ce se lăuda oricînd şi oricui că el e *mişto*" (a. 1972).

Materialul prezentat, care constituie un adevărat itinerar lingvistic sau o „poveste a vorbei", pledează pentru corelarea studiilor de onomastică şi dialectologie. Poreclele comentate fiind nişte metafore-simbol, sînt totodată interesante revelaţii din domeniul metalimbajului prin care putem diagnostica, dintr-un anumit punct de vedere, raporturile interdialectale, precum şi stadiile de penetraţie a limbajului literar în graiurile populare.

Scanned with OKEN Scanner

RAPPORTS ENTRE LA DIALECTOLOGIE ET L'ANTHROPONYMIE RÉFLÉCHIS PAR LES SOBRIQUETS

RÉSUMÉ

L'étude, basée sur les sobriquets roumains recueillis de toutes les régions du pays, révèle quatre aspects :

1) La réflexion exacte dans les sobriquets des particularités dialectales (phonétiques ou lexicales), sauf les raretés, est un aspect relativement insignifiant.

2) L'usure des particularités dialectales se reflète parfois dans les sobriquets accordés aux personnes qui gardaient dans leur langage ce que les gens du pays considéraient déjà de véritables archaïsmes dialectaux.

3) Les différences dialectales se reflètent dans les sobriquets constitués de régionalismes inconnus par les gens du pays. Parfois, l'on ironise par les sobriquets les gens du pays, qui ont habité temporairement dans d'autres contrées, d'où ils ont acquéri, dans leur langage, d'autres régionalismes. En d'autres cas, les surnommés sont des gens qui sont récemment venus dans une localité, et qui n'ont pas renoncé à certaines des particularités de leur patois habituel.

4) Les surnoms des gens de la même condition sociale (souvent des paysans ou demi-paysans) reflètent aussi l'impact de la norme littéraire sur les patois ; ce sont des sobriquets qui étalent des prononciations hipercorectes ou des mots littéraires prétentieux (même précieux) non encore entendus par les gens du pays. L'étude des sobriquets peut conduire à une véritable „histoire de la parole" ; en effet, on peut diagnostiquer ainsi simultanément les contrastes inter-dialectales et le degré de pénétration du langage littéraire dans les patois.

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

Scanned with OKEN Scanner

PARTICULARITĂŢI DIALECTALE REFLECTATE ÎN NUMELE DE FAMILIE DIN OLTENIA

DE

ANA şi AL. CRISTUREANU

Materialul documentar pentru această lucrare provine din 96 de localităţi din Oltenia, fiind colecţionat prin anchete directe sau indirecte (cu chestionarul), precum şi din lucrări de diplomă realizate pe baza materialului antroponomastic.

Autoarea acestei lucrări este originară din comuna Lădeşti, jud. Vîlcea[1], de unde şi-a cules informaţiile pentru lucrarea de diplomă. Membrii familiei sale, domiciliaţi în diferite localităţi oltenești, au avut, uneori, rol de informatori[2].

Anchetele directe au fost efectuate de coautorul lucrării în 8 oraşe oltenești din zone cît mai diferite (Baia de Aramă, Calafat, Corabia, Craiova, Horezu, Motru, Rîmnicu Vîlcea şi Ţicleni), la care se mai adaugă o localitate în curs de urbanizare, Băleşti, jud. Vîlcea. Acolo au fost extrase date din registrele de stare civilă din secolul trecut (de exemplu, la Calafat din anul 1889, la Horezu din 1896) şi mai ales date din perioada 1979—1984. Funcţionarii de la Starea civilă au furnizat adeseori interesante informaţii suplimentare asupra răspîndirii unor nume, a rostirii lor şi, sporadic, chiar asupra originii unora. Culegerea materialului ne-a fost înlesnită de faptul că, în perioada contemporană, datorită caselor de naşteri, sînt înregistraţi noi-născuţi de pe o rază de zeci de kilometri din împrejurimile respectivelor oraşe.

Anchetele indirecte reprezintă răspunsuri la un *Chestionar onomastic*, obţinute de la studenţii filologi ai fostului Institut Pedagogic de 3 ani din Cluj, originari din 41 de localităţi oltenești. Lucrările de diplomă ale studenţilor de la Facultatea de Filologie din Cluj-Napoca, consultate de noi, sînt în număr de 39, multe dintre ele fiind elaborate cu scrupulozitate. Materialul prezentat aici este în întregime indit.

---

[1] Autoarea a petrecut primii 15 ani de viaţă în comuna natală, reînnoind legăturile cu acest mediu şi prin faptul că aproape în fiecare vacanţă a revenit aici şi în comuna învecinată, Lăpuşata. De asemenea, coautorul lucrării cunoaşte ambele localităţi din anul 1961.

[2] Părinţii autoarei, *Constantin* şi *Elena Roncescu*, ca şi fratele *Gheorghe* (*Gică*), în prezent decedaţi, au fost buni cunoscători ai graiului local, furnizîndu-i diferite informaţii în perioada de elaborare a lucrării de diplomă. Foarte bune informatoare sînt şi surorile autoarei, *Elena Budulecî*, născută în 1930, domiciliată în Lădeşti, şi *Ioana Lascu*, născută în 1916, domiciliată în Copăceni, jud. Vîlcea. Ambele sînt agricultoare, au o pregătire şcolară elementară şi nu s-au strămutat niciodată din Oltenia. Alte rude ale sale, care domiciliază acum la Craiova, Bustuchin, jud. Gorj, Ianca Nouă, jud. Olt, le-au furnizat autorilor cîteva informaţii.

Scanned with OKEN Scanner

Particularităţile dialectale sînt analizate sub două aspecte ce vor constitui concomitent şi cele două părţi ale lucrării :

A) trecerea în revistă a unor nume ce relevă particularităţi fonetice şi lexicale caracteristice graiurilor din Oltenia şi B) coloratura dialectală a onomasticii oltenești, concretizată prin frecvenţa unor nume specifice şi a unor derivate cu anumite sufixe, a unor nume care dovedesc originea posesorilor din ţinuturi învecinate (Transilvania şi Banat), ori provenite din limbile altor popoare.

B) O serie de nume de familie relevă particularităţi dialectale, fonetice şi lexicale, caracteristice graiurilor oltenești. Pentru a stabili mai bine aceste caracteristici am consultat dicţionare ale limbii române (DM, DEX etc.), glosare dialectale din Oltenia, precum şi NALR—OLT. În comentariile ce urmează, dăm numele de familie aşa cum apar ele în actele oficiale[3].

a) O serie de particularităţi fonetice oltenești se relevă în cele ce urmează.

După *ş*, *j* apar vocale palatale în următoarele exemple : *Buşe* (H, L), *Cenuşe* (Cr, Galicea Mare, Dj), *Căldăruşe* (Pin), *Gogoaşe* (H ; Stroieşti, V) şi altele.

Altă particularitate este rostirea muiată a unor consoane, marcată în scris printr-un *-i* final : *Cocoşi* (Licurici, Gj) ; *Petruţi* (B.A, a. 1896) şi *Tămaşi* (M ; Roşiuţa, Gj).

Apariţia unui *i* epentetic, ca în cuvîntul *şicoală* pentru *şcoală*, în numele *Răduica* (B.A, Celaru, Dj ; Cr, M), variantă a lui *Răduca*.

Sincoparea lui *i* sau *e* semivocalic din diftongi, în *Boangiu* (Orleşti şi L, V) sau *Boagiu* (C.N şi Desa, Dj), pentru *boiangiu*, iar pentru *preoteasa* apar variante cu reducerea diftongului *ęo* (provenit din *e-o*) la *o* : *Proteasa* (Lăp) şi *Protesaru* (Popeşti, com. Măciuca, V).

Numele *Giosu*, atestat la Motru şi Bolboşi, jud. Gorj, purtat de o familie stabilită în zonă de cîteva generaţii, considerăm că atestă o posibilă influenţă bănăţenească.

Caracteristică pentru multe graiuri din Oltenia este afereza lui *h* din anumite cuvinte, fapt reflectat şi în numele *Miuţă* (Oteşani, V), *Odină* (Ianca Nouă, O), *Uzuru* (Slivileşti, Gj) pentru *Mihuţă*, *hodină* şi *huzur*.

b) O parte dintre numele de familie sînt la origine cuvinte dialectale care, desigur, au trecut iniţial prin stadiul de porecle, însoţindu-se uneori cu sufixe care le fac mai expresive, conferindu-le un sens ironic mai accentuat. Astfel de nume provenite din regionalisme sînt, printre altele, următoarele : *Agurida* (B.F), *Băltăreţu* (Brabeşti, Gj ; Potelu, O), *Brabele*

[3] În lucrare apar următoarele abrevieri : a. = anul ; B = Bălceşti, Vîlcea; B.A = Baia de Aramă, Mehedinţi ; B.F = Baia de Fier, Gorj ; C= Calafat, Dolj ; Căl = Călăraşi, Dolj ; com. = comună ; Cor = Corabia, Olt ; Cr = Craiova ; C.N = Ciupercenii Noi şi C.V = Ciupercenii Vechi, Dolj ; D = Dăbuleni, Dolj ; Dîr = Dîrvari, Mehedinţi ; Dj = jud. Dolj ; F = Frinceşti, Vîlcea ; Gj = Gorj ; H = Horezu, Vîlcea ; jud. = judeţul ; L = Lădeşti, Vîlcea ; Lăp. = Lăuşata ; M = (oraşul) Motru ; Meh = Mehedinţi; n. = născut ; O = jud. Olt ; Pin= Pinoasa, Gorj ; Pung = Punghina, Mehedinţi ; R.V = Rîmnicu Vîlcea ; Săr = Sărata, Dolj ; suf. = sufix ; Ţ = Ţicleni, Gorj ; V = jud. Vîlcea ; Vai = Vaideeni, Vîlcea.

(Brabeți, Gj), *Bugă* (Robănești, Dj), *Cauc* (M, Pung, Raci, Gj), *Caracuda* (D ; Potelu, O), *Chițimia* (M ; Florești, Meh), *Chițoran* (Cor, Ploștina, Gj), *Ciolan* (Novaci, Gj), *Ciovică* (C.V), *Ciucă* (L, Roiești, V), *Ciupag* (C), *Daragiu* (L), *Droașcă* (L, R.V, Stănești, V), *Duduială* (Găneasa, O ; L), *Făsui* (Crasna din Deal, Gj ; Larga , Gj) cu derivatul *Făsuiescu* (Vai), *Guștere* (H, Oteșani și Tomșani, V), *Jeregai* (Vai), *Mangeac* (L), *Moalfă* (Pin), *Omeag* (L), *Orbețu* (Turcinești, Cj), *Plăvițu* (Poiana Mare, Dj), *Presură* (Lăp), *Sfîrloagă* (Ștefan cel Mare, O), *Schiligiu*, variantă a lui *schelegiu*, derivat de la *schelă* (C), *Șchiopîrlan* (Tatomirești, Dj), *Șofrag* (Sutești, V), *Șoachele* (L), *Treanță* (D), *Țăpligă* (Dîr), *Țambrea* (Orlești, Sirineasa, V) cu derivatul *Țămbrescu* (în jud. Vîlcea), *Vîrdarie* (Ț) și *Zgondea* (Zorzila, Gj) cu derivatul *Sgondoiu* (Grădiștea, V).

Pentru istoria limbii române, ca și pentru istoria socială, economică, politică și culturală, sînt interesante acele nume ce reprezintă astăzi arhaisme (istorisme) din perioada feudală, unele dintre ele fiind prezente și în alte zone ale Munteniei sau Moldovei. Astfel de istorisme constituie o adevărată arhivă perpetuată pînă în prezent datorită unor nume de tipul : *Bogaseriu* (Tîrgu Jiu), *Bostangiu* (C.N, Desa, Dj; Săr), *Brandenburg* (D) cu varianta *Brandibur* (Căl), *Ceaușu* (Bulzești, Dj, D) cu derivatul *Ceaușescu* (Novaci, V ; Vai), *Cîrjaliu* (Oteșani, V) cu varianta *Gîrjaliu* (C.V), *Cruceru* (L), *Cumpănașu* (Potelu, O) și derivatul *Cumpănășoiu* (Berbești, V ; Potelu, O), *Dezrobitu* (Grădiștea și Obislavu, V ; Vai), *Gelatu* (Crețești, V ; Ț), *Gîdea* (Stănești, V și L) cu derivatul *Gîdoiu* (B, Fîrtățești, V ; L), *Hagiu* (F), *Isprămnicelu* ca variantă de la *isprăvnicel* (D, L), *Logofetescu* (Căl, Cor, D ; Gîrcov, O), *Mazilu* (passim) cu derivatul *Mazilescu* (Caracal, L), *Moșteanu* ca variantă de la substantivul *moșnean* (L, Lăp), *Panduru* (B.F), *Pașa* (C, Pung), *Postelnicu* (Capu Dealului și Sutești-Mazili, Gj), *Robu* (Brădești, Dj), *Săraru* (Budești, Pesceana, V), *Vizir* (L), *Volintiru* ca variantă din veacul trecut pentru *voluntar* (B, Cățetu, V).

Dacă revedem etimoanele numelor de mai sus, observăm că unele se referă la anumite pături sociale din feudalism, de exemplu țărănimea liberă și mica boierime prezentă mai ales în zona subcarpatică, adică *mazilii* și *moșnenii*, altele se referă la situația țiganilor *robi* timp de secole, apoi *dezrobiți*. Unele nume indică diferite ranguri sau funcții boierești ca : *logofătu*, *postelnicu* și altele. Specifică Olteniei din timpul ocupației austriece (1718—1739) este instituția *cumpănașilor*, denumind membrii unei „bresle negustorești ce se ocupa cu comerțul între Transilvania și Oltenia". Prezența turcilor la Vidin, cu desele lor năvăliri peste Dunăre, în Oltenia, se reflectă și prin cuvîntul *cîrjaliu* ce însemnează „hoț, tîlhar (care făcea parte dintr-o bandă)", cu referire mai ales la incursiunile conduse de Pasvante Chioru (Pasvan-Oglu), atotputernicul pașă din Vidin, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (1797—1812). Exemplele pot fi înmulțite.

B) A doua parte a lucrării, pe care am putea-o numi *antroponimie dialectală* sau *dialectologie onomastică*, se referă la specificul onomasticii din Oltenia, dat de frecvența anumitor nume sau derivate, a influențelor din antroponimia ținuturilor românești vecine sau a numelor preluate din limbile altor popoare cu care românii din Oltenia au avut legături.

Scanned with OKEN Scanner

a) O dimensiune specifică a onomasticii o putem surprinde pe baza circulaţiei variantelor populare ale unor prenume[4]. De exemplu, varianta *Pătru* de la *Petru* îşi extinde aria în Banat, sudul Transilvaniei şi într-o mare parte a Olteniei, fapt reflectat şi de numele de familie *Pătru* (Cătetu, V ; Tatomireşti, Dj) şi *Pătraşcu* (Ianca, O, Vai). La fel, varianta populară *Tudor* pentru *Teodor* este prezentă ca prenume în Oltenia, Muntenia, Dobrogea, precum şi în zona Braşovului, ca şi numele de familie *Tudor* (C.V, L, Robăneşti, Dj etc.) cu derivatele *Tudora* (L), *Tudoroiu* (L), *Tudorescu* (C.V), *Tudoraşcu* (Ostroveni, Dj).

b) Influenţa onomasticii ardeleneşti şi bănăţene asupra celei a Olteniei este importantă. În special ciobanii din sudul Ardealului, cunoscuţi sub numele de *ungureni* (numele *Ungureanu* este prezent peste tot în Oltenia, Muntenia, Moldova) pot fi semnalaţi, cu ajutorul onomasticii, din zona de munte pînă în lunca Dunării. Stabilirea ardelenilor este dovedită prin multe nume ca : *Bîrsan* (Stejerei, Gj), *Mocanu* (Robeşti, V). Altele indică exact localitatea ardelenească de unde proveneau respectivele familii. De exemplu, *Rodeanu*, *Sescioreanu*, *Vinereanu* din Vaideeni, Vîlcea şi *Pienaru* de la Novaci, arată proveniența acestor familii din satele *Rod*, jud. Sibiu, *Săsciori*, *Vinerea* şi *Pian*, actualmente în jud. Alba. La Ţicleni, Novaci şi în alte părţi se află numele *Mărgineanu*, ce se referă la *Mărginimea* Sibiului.

Colonizarea intensivă cu populaţie originară mai ales din Ţara Haţegului, stabilită temporar şi prin valea Jiului ardelean (zona actualului municipiu Petroşani)[5], a adus în onomastica Olteniei de nord, mai ales în Gorj, nume de proveniență maghiară, purtate într-o perioadă de nemeşii români din Haţeg şi trecute parţial şi la iobagii de acolo sau din valea Jiului: *Enăşoiu* (Slivileşti, Pin, Gj), *Ianăş* (Bumbeşti, Priporu, Gj), *Işfan* (Pin), *Lascu* (Bumbeşti şi Zorzila, Gj), *Lascău* (B.A) şi altele.

În nord-vestul Olteniei, unde există graiuri de tranziţie puternic influenţate de subdialectul bănăţean (dovadă şi numele *Bănăţeanu*, considerat de baştină la Ţicleni şi Răşina, jud. Gorj), apar nume derivate cu sufixul *-oń(u)* ce indică colectivitatea familială în Banat şi Ţara Haţegului (aparţinătoare lingvistic tot subdialectului bănăţean), ca şi sufixele *-eanţu* şi *-inţu* ce indică originea locală în Banat. Nume de acest tip sînt : *Stoiconiu* (Corcova, Meh), *Tomoniu* (Tismana, Gj), *Tudoroniu* (Ciuperceni şi Pripor, Gj), *Ursoniu* (Şovarna, Meh), *Mereanţu* (Muşeteşti, Gj), *Delurinţu* (B.A) şi multe altele.

c) Ca sufixe caracteristice Olteniei, dar şi altor zone din sudul şi centrul teritoriului dacoromân, menţionăm prezenţa masivă a lui *-oiu* ce derivă patronime, a lui *-escu*, dar şi (mai rar) a lui *-ete* (relativ caracteristic ţinutului cercetat), precum şi a lui *-ache*, provenit din neogreacă în perioada fanariotă, prezent atît în Muntenia cît şi în Moldova.

---

[4] Vezi *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, Bucureşti, 1966, elaborat sub direcţia acad. Emil Petrovici (redactor principal Ioan Pătruţ), hărţile nr. 1 515 şi 1 516, referitoare la numele *Petru*, *Petra* şi hipocoristicele de la *Petru* şi hărţile nr. 1 529 şi 1 530, referitoare la *Teodor*, *Teodora* şi hipocoristicele lor.

[5] Pentru sistemul prenumelor şi numelor din zonele respective, vezi : Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 5—6 ; Al. Cristureanu, *Prenumele de la Livadia şi Rîu-Bărbat (Ţara Haţegului)*, în CL., IV, 1959 nr. 1—2, p. 153—168 ; Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, în CL., VI, 1961, nr. 1, p. 171—178.

În cele ce urmează, dăm cîteva nume derivate cu aceste sufixe de la radicale provenite din substantive comune și din nume proprii : **-oiu** : *Albăstroiu* (Laloșu, V), *Colțoiu* (Pung), *Fugăroiu* (F), *Firezoiu* (Bumbești, Gj), *Oglindoiu* (Strehaia), *Ologoiu* (Hurezani, Gj), *Pieloiu* (L), *Slegăroiu* (Copăcioasa, Gj); *Comșoiu* (H), *Dulăcioiu* (L) și altele ; **-escu** : *Boerescu* (Crețeni, V), *Fomelescu* (Ciuperceni, Gj), *Mutulescu* (Licurici, Gj), *Nemulescu*, *Pavelescu*, *Păunescu* (L), alături de *Antonescu* (B), *Dumitrescu* (L), *Rădescu* (Costești, V ; B.F), *Roncescu* (L) cu varianta *Romcescu* (Albeni, Gj), *Zărnescu* (L, Lăp) ; **-ache** : *Fudulache* (T), *Puțulache* (Bistreț, Gj), *Andronache* (B, L), *Mitrache* (L) etc.

După o statistică a noastră, pe care nu o considerăm decît pur orientativă, sufixele comentate au următoarea frecvență : **-oiu** apare prezent în 140 de nume, **-escu** în 102, **-ete** în 20 și **-ache** în 11 exemple. Menționăm că n-am avut în vedere decît numele ca unitate onomastică separată, dar nu și frecvența lui.

d) Coloratura locală a onomasticii oltenești rezultă și din împrumuturi de nume din bulgară, sîrbă, turcă și greacă, excluzîndu-le pe cele care au ca etimon cuvinte românești actuale sau învechite, sau pe cele generalizate în antroponomia noastră. Astfel de nume sînt : *Iovan* (Ciuperceni, Pripor, Gj) cu derivatul *Iovanoiu* (Copăcioasa, Gj), *Ioviț oiu* (Pin), preluate din sîrbă. Din turcă provine *Amza* (passim) devenit și prenume (de exemplu Amza Pelea), cel mai frecvent nume de familie în Ardeal, la Cîmpu lui Neag, lîngă Lupeni, fiind *Hamz(u)*, *Caragea* (Bolboși, Gj, Robănești, Dj, Săr), *Deliu* (Moțăței, Dj), *Naidin* (C, Cr ; Desa, Dj ; Giuvărăști, O) cu derivatul *Naidinoiu* (Desa, Dj). Din greacă provin numele *Antipa* (C), *Iamandi* (Gușoieni, V), *Scarlat* (B, Slătioara, O) și altele.

Lucrarea de față constituie o continuare și o aplicare la o singură regiune istorică, adică Oltenia, a unui studiu precedent referitor la *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*[6], care indică repere general valabile referitoare la numele de familie românești.

Fără a fi exhaustivă (putînd fi completată ulterior prin monografii din zone oltenești mai restrînse), considerăm că prezentarea sintetică a materialului nostru documentar a demonstrat din nou, pe bază de fapte lingvistice inedite, necesitatea unor cercetări interdisciplinare, profitabile atît pentru dialectologi cît și pentru onomaști.

DIALECTAL FEATURES REFLECTED IN THE FAMILY NAMES FROM OLTENIA

ABSTRACT

The documentary material of this work derives from the historical region of Oltenia. Direct or indirect onomastic inquiries (through correspondents, using the questionnaire) and several diploma works of some students in philology are the main sources.

a) The work is made up of two parts. The former lists the names that include phonetical peculiarities and lexical characteristics for the dialects of Oltenia. Some the dialectal words that are the etymons of the analysed names, for the Romanian contemporary literary language are archaisms with historical, socio-cultural and etnographical implications.

[6] Al. Cristureanu, *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 41–53.

Scanned with OKEN Scanner

b) The latter part of work, which we might be called dialectal onomastical or antroponimic dialectology analyses : 1. the local variants of some names ; 2. names that show an obvious influence of the Romanians from the neighbouring provinces (Transilvania and Banat) whose inhabitants come to this area along the ages, mainly in Northern and West Oltenia.

c) Interesting is the local colour of the onomastics because of the frequency of the family names derived with the patronimic suffixes *-oiu* and *-escu*, sometimes with *-ete* and *-ache*.

d) Local colour of the onomastics is also outlined by some borrowed names from Bulgarians, Serbians, Turks and Greeks.

The paper demonstrates, through concrete language facts, the importance of interdisciplinary researches.

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI ÎN CONCEPȚIA LUI SEXTIL PUȘCARIU

DE

V. FRĂȚILĂ

Rolul lui S. Pușcariu în promovarea și dezvoltarea studiilor de dialectologie și geografie lingvistică de la noi este de prim ordin. Mai puțin cunoscută și discutată este opinia lui privind structura dialectală a dacoromânei. Exegeții operei lingvistului român nu au zăbovit asupra acestui aspect al preocupărilor sale, după cum nici studiile dedicate clasificării variantelor regionale ale dacoromânei nu au stăruit asupra concepției învățatului clujean în legătură cu această controversată problemă a dialectologiei române, ori au menționat-o doar în treacăt.

După cum se știe, cea dintîi încercare de repartizare dialectală a dacoromânei realizată cu mijloacele geografiei lingvistice o datorăm lui G. Weigand, autorul primului atlas lingvistic românesc (*Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909). Weigand expune concepția sa privind repartiția dialectală a dacoromânei mai întîi în studiul *Despre dialectele românești*, publicat în „Convorbiri literare", XLII, 1908, p. 441—448, apoi în *Introducere* la atlas, capitolul al III-lea, paragraful 4, *Dialektgebiete*. În împărțirea teritoriului lingvistic dacoromân în diverse subunități (Weigand le numește „dialecte"), romanistul de la Leipzig pornește de la particularitățile fonetice, „căci numai caracterele acestea le putem folosi pentru gruparea dialectelor" [1]. După el, teritoriul dacoromân se divide în trei mari dialecte: „bănățean, muntean (în Muntenia) și moldovean; la acesta din urmă se adaugă și cel basarabean" [2]. „Afară de cele trei dialecte: bănățean (cu centrul la Timișoara), cel muntean (cu centrul în București) și cel moldovean (cu centrul în Iași și Bîrlad) nu mai este nici unul cu un caracter particular pronunțat. Restul regiunilor formează, mai mult sau mai puțin, un fel de dialecte de tranziție (übergangsdialekte) și atunci se unesc în unele privinți cu dialectul mărginaș de est, iar în altele cu cel din nord sau din vest [...]" [3]. În privința Transilvaniei, el este de părere că aici se vorbesc dialecte de tranziție[4]. Teri-

[1] *Despre dialectele românești*, p. 442.
[2] *Ibidem*, p. 443.
[3] *Ibidem*, p. 446.
[4] Și Oltenia constituie, după Weigand, o arie de tranziție între dialectul muntean și cel bănățean.

toriul acestei regiuni este împărțit între dialectul moldovean, în nord, și cel muntean, în sud. Un alt grai de tranziție este cel din Bihor. Acesta ține de dialectul bănățean, deși are o particularitate specifică, palatalizarea dentalelor, iar în nord-est, la moți, o alta, rotacismul lui *n* simplu intervocalic în elementele de origine latină. Un dialect mic, aparte, ar putea fi socotit idiomul vorbit în Maramureș, întrucît și aici se găsesc unele particularități specifice : palatalizarea lui *f* și *v* în *s*, *z*, pronunțarea dură a lui *ĉ* etc.

Împărțirea teritoriului lingvistic dacoromân în trei arii de către G. Weigand, dar mai ales ideea acestuia privind inexistența unui subdialect transilvănean sînt îmbrățișate și de fostul lui elev, S. Pușcariu, într-o suită de studii începînd cu *Limba română și graiul din Ardeal*, publicat în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, II, 1929, p. 1 141—1 148, continuînd cu *Le parler de la Transylvanie* (în „Revue de Transylvanie", II, 1935, p. 145—152)[5], *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române* (în „Revista Fundațiilor Regale", IV, 1937, nr. 5, p. 296—323)[6], *Limba română. I. Privire generală*, București, 1940, p. 214—219[7], și terminînd cu *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959, p. 323—324.

În lucrările menționate, S. Pușcariu face și unele considerații de natură teoretică referitoare la modul în care iau naștere dialectele, mai exact spus, la cauzele care duc la apariția variantelor regionale ale limbii. Romanist prin formație, ca elev al lui W. Meyer-Lübke, S. Pușcariu este în același timp istorist și comparatist[8]. Limba română este raportată mereu la limbile romanice apusene. Comparînd româna, urmașă a latinei orientale, care se caracterizează printr-o unitate relativ mare, cu limbile romanice apusene, continuatoare ale latinei populare occidentale, limbi caracterizate printr-o mai mare fărîmițare dialectală, S. Pușcariu încearcă să formuleze și explicația acestor fapte. Deosebirea dintre română și limbile romanice de vest sînt mari, arată el, deoarece deosebită a fost și dezvoltarea istorică a romanității în cele două ramuri ale fostului Imperiu Roman, pînă tîrziu în evul mediu. Unitatea lingvistică se explică prin contactul geografic neîntrerupt, dar aceasta este condiționată și de alți factori, cum ar fi dezvoltarea unui popor în aceleași condiții economice și culturale. La fel de important este factorul social (care, desigur, nu poate fi despărțit de primele două menționate mai sus) : „Condițiile identice de trai ale țăranului și păstorului român în toate regiunile locuite de ei făceau ca limba lor să aibă posibilități limitate de exprimare și ca inovațiile ei să nu se deosebească prea mult în diferitele regiuni, sau, în orice caz, să fie ușor imitate de cei ce auzindu-le aveau pregătirea să le înțeleagă ușor. Numai aceeași structură socială și dominația aceleiași culturi la strămoșii noștri explică de ce în toate dialectele române găsim lipsa acelorași cuvinte

---

[5] Varianta românească *Graiul din Ardeal*, în vol. Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii* „Minerva", București, 1974, p. 398—403 (ediție îngrijită de Ilie Dan).

[6] Versiunea franceză *Le role de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în volumul *La Transylvanie*, II, București, 1938, p. 37—69, republicată în românește în *Cercetări și studii*, p. 416—435.

[7] Versiunea germană în traducerea lui Heinrich Kuen : *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung*, Leipzig, 1943, p. 256—262 ; ediția din 1976, îngrijită de Ilie Dan, p. 213—218.

[8] Vezi Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu*, în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 153.

de origine latină — păstrate la popoarele romanice apusene — și înlocuirea lor cu aceiași termeni slavi : *donare* a fost înlocuit prin *a dărui*, *nudus* și *vacuus* prin *gol*, *pietas* și *misericordia* prin *milă*, *plaga* prin *rană* etc." [9].

Această omogenitate socială (în tot timpul evului mediu, românii au fost un popor de agricultori și păstori) este și cauza unității lingvistice. Cu alt prilej, Pușcariu revine asupra acestei idei : „Omogenitatea socială produce omogenitate de grai. Ceea ce însă la noi a fost mai cu seamă un factor decisiv era lipsa unor orașe puternice, care să fi fost și centre politice, culturale, bisericești sau comerciale. Căci în jurul acestora se formează de obicei dialectele. Dacă stările în împărăția de est ar fi fost asemănătoare cu cele din apus, unde provinciile, diecezele și orașele își păstrară și după căderea Imperiului coeziunea și importanța lor de odinioară, am avea, după toată probabilitatea, și în sud-estul european mai multe limbi romanice. Așa însă din cauza împrejurărilor istorice cu totul speciale, singurii supraviețuitori ai romanilor estici pînă azi sîntem noi, românii" [10]. Factorii aceștia au acționat la noi pînă prin secolele al XIII-lea—al XIV-lea, unii dintre ei chiar și mai tîrziu, după formarea statelor românești. Făcînd un inventar al cauzelor care provoacă fărîmițarea dialectală, Pușcariu arată că „ceea ce desparte limba în dialecte nu sînt granițele naturale—rîuri mari și munți înalți—, ci gravitarea spre diferite centre culturale, administrative sau religioase. Rîurile și munții sînt granițe dialectale cînd ele sînt și hotar între provincii, plase etc. Spre aceste centre se îndreaptă populația din împrejurime, de la ele pornesc cele mai multe inovații de limbă, acceptate repede de cei pe care contactul zilnic și interesele comune îi fac să primească același grai — care are totdeauna prestigiul orașului — și să se dezbare de particularitățile deosebitoare" [11]. Este ceea ce mai tîrziu Pușcariu denumește *sentiment de coeziune provincială sau regională* și care formează, după expresia lui, „cheagul unei colectivități", care se reflectă în limbă[12]. La noi, arată S. Pușcariu, organizații superioare de stat încep să se închege de abia în secolele al XIII-lea—al XIV-lea, cînd se formează și cele două voievodate, al Țării Românești și al Moldovei, cu centre de gravitație diferite, rezultatul, pe planul limbii, fiind cele două subdialecte dacoromâne, cel muntean și cel moldovean[13]. O tendință de individualizare se observă și în graiul din Oltenia, cu centrul la Craiova : „Dar chiar în cuprinsul Țării Românești, însemnătatea politică și economică a Craiovei, ca reședință a banilor olteni, face ca spre apus de Olt să se precizeze din ce în ce mai mult al treilea subdialect — cel oltean" [14].

Care este situația idiomului vorbit în Ardeal, în concepția lui S. Pușcariu ? El arată că, deși Ardealul este despărțit de Muntenia și Moldova printr-un șir înalt de munți, care au format „o graniță politică semimilenară, în tot acest ținut nu s-a dezvoltat un subdialect propriu-zis" [15]. El observă însă,

---

[9] *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

[10] *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în *Cercetări și studii*, p. 427. Vezi și Vasile Frățilă, *Dialectologia limbii române. Partea I* (*Curs*), Timișoara, 1977, p. 93.

[11] *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

[12] *Limba română. II. Rostirea*, p. 322.

[13] *Ibidem*.

[14] *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

[15] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

în același timp, că în Transilvania există și unele particularități de grai, care nu apar nici în Muntenia, nici în Moldova, dar acestea nu cuprind Ardealul în întregime, așa încît, conchide el, „granițele geografice politice n-am fost în stare să împiedice graiul din Ardeal să se dezvolte în strînsă legătură cu graiul din principatele vecine“ [16].

Ideile acestea sînt reluate și dezvoltate de Pușcariu și în studiile publicate ulterior, cu argumente și fapte noi, extrase mai ales din materialul ALR, în timp ce anchetele se apropiau de sfîrșit, sau după ce acestea au fost încheiate. În *Le parler de la Transylvanie*[17], analizînd cîteva hărți lingvistice, alcătuite pe baza materialului strîns pentru ALR, Pușcariu arată că liniile care delimitează diversele fenomene dialectale taie Transilvania în toate direcțiile[18], ceea ce îl determină să afirme că el nu cunoaște în vorbirea populară a românilor din Ardeal nici o particularitate dialectală specific transilvăneană, „adică cunoscută în toată această provincie și numai aici“ [19]. Constatările de mai sus l-au determinat pe Pușcariu să spună și mai răspicat : „*Avem aici o dovadă obiectivă, absolut evidentă că Transilvania n-a constituit niciodată o unitate diferențiată de celelalte regiuni românești, ci s-a înglobat întotdeauna în ansamblul românesc*“ (subl. aut.). Ideea aceasta revine la Pușcariu în *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*[20], în *Graiul din Transilvania*[21], fiind menținută și în lucrarea sa fundamentală *Limba română. I. Privire generală* (p. 214—219).

După apariția primelor volume din ALR, care au avut darul de a îmbogăți cunoștințele despre diversele fenomene regionale și de a le contura cu mai mare exactitate aria de răspîndire, ca și după apariția unor studii dedicate structurii dialectului dacoromân, pornind tocmai de la materialul ALR (Karl Jaberg[22], E. Petrovici[23]), S. Pușcariu, foarte receptiv la tot ceea ce e nou, își modifică și el concepția despre împărțirea dialectală a dacoromânei[24]. „În ceea ce privește dialectul dacoromân, spune el, cercetările mai noi au adus o precizare în împărțirea tradițională în subdialectele bănățean, muntean (cu Oltenia) și moldovean (cu Basarabia și Bucovina). Weigand însuși, care făcuse cu argumentații din atlasul său lingvistic această împărțire, observase (cf. Jb. VI, p. 11) că în nord-vestul dacoromân se găsesc cîteva particularități specifice de grai. K. Jaberg, întemeiat pe hărțile ALR, a atras din nou atenția asupra acestui fapt (Vox Romanica, V, p. 30 și 83)[25], iar E. Petrovici a stăruit

---

[16] *Ibidem*, p. 1 146.
[17] Am folosit versiunea românească din *Cercetări și studii*.
[18] *Cercetări și studii*, p. 402.
[19] *Ibidem*. Totuși, Transilvania cunoaște o serie de fenomene regionale specifice, suficiente pentru diferențierea graiurilor ardelene de cele bănățene, muntene și moldovene (vezi Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Timișoara, 1982, p. 261—263).
[20] *Cercetări și studii*, p. 433.
[21] *Ibidem*, p. 433—434.
[22] Vezi Karl Jaberg, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dakorumänischen Sprachgebietes*, în „Vox Romanica“, V, 1940, p. 49—86.
[23] E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania“, an. 72, 1941, nr. 8, p. 551—558.
[24] *Limba română. II. Rostirea*, p. 323—324.
[25] În *Limba română. II. Rostirea* s-a strecurat o greșeală de tipar. Este vorba de p. 80 și 83, nu de 30 și 83 din studiul lui Jaberg.

asupra lui cu argumente nouă și puternice, scoțînd la iveală existența unui nou subdialect român în aceste regiuni“ [26]. Pușcariu reproduce două hărți din revista „Transilvania“, an. 72, 1941, nr. 8, unde E. Petrovici își publicase studiul *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, hărți în care sînt delimitate cîteva particularități fonetice și lexicale caracteristice acestei zone a Transilvaniei. „Acestea, în totalitatea lor, ne dau dreptul să vorbim de al patrulea subdialect dacoromân în regiunile Crișanei, cu ramificări spre centrul Ardealului sau spre Banat“ [27]. Citîndu-l tot pe E. Petrovici, Pușcariu arată că „și în nordul extrem se pot constata cîteva trăsături caracteristice care [...] ne-ar da dreptul în oarecare măsură să vorbim de un *subdialect* maramureșean“ [28]. El observă, de asemenea, că regiunea centrală a Transilvaniei este cea mai frămîntată de inovații, fiind și cea mai fărămițată.

Reproducînd, în continuare, concepția lui E. Petrovici despre modul cum au luat naștere cele patru sau cinci subdiviziuni ale dacoromânei, prin retragerea românilor în munții care înconjoară Transilvania ca o cetate și apoi prin revărsare din patru sau cinci vetre spre interiorul Transilvaniei, dar și spre exterior, în cîmpiile din est, sud și vest[29], Pușcariu arată că o soluționare mulțumitoare a acestei probleme nu va fi posibilă decît după publicarea integrală a *Atlasului lingvistic român*.

Cum nici pînă astăzi nu s-a reușit publicarea integrală a ALR (din ancheta lui S. Pop, cu rețeaua cea mai deasă, au apărut de abia două volume mari și două mici colorate, alcătuite pe baza materialului din volumele mari), structura dialectală a dacoromânei rămîne, în continuare, o problemă deschisă. O contribuție decisivă la soluționarea ei o poate aduce opera fundamentală a dialectologiei române contemporane : NALR (pe regiuni), dar ritmul de editare a atlaselor nu e de natură să ne dea speranțe pentru un viitor apropiat.

O atenție sporită ar trebui să se manifeste și față de studiul amănunțit, monografic, al graiurilor din zonele transilvănene învecinate cu celelalte provincii istorice : Bucovina, Moldova, Muntenia, Oltenia și Banatul, pentru a se trasa cu mai mare precizie limitelor diverselor subunități dialectale. De altfel, studii de mai mică întindere sau monografiile dialectale dedicate

---

[26] *Ibidem*, p. 323.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, 323—324. Pe larg despre concepția lui E. Petrovici privitoare la felul în care au luat naștere diversele subdialecte dacoromâne, vezi și V. Frățilă, *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei*, în AUT, XI, 1973, p. 9—29 (în special p. 12—16).
În afara studiului lui E. Petrovici, citat la nota 23, vezi, de același autor, următoarele lucrări : *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania“, an. 72, 1941, nr. 2, p. 102—106 ; *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania“, an. 73, 1942, nr. 2—3, p. 149—156 ; *Dovezile filologice ale continuității*, în „Transilvania“, an. 74, 1943, nr. 1, p. 7—13 ; *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în *Siebenbürgen*, erster Band, Bukarest, 1943, p. 309—317 și recenzia asupra lucrării lui István Kniezsa, *Ungarnvölkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938, în „Dacoromania“, X_2, p. 517—546 ; *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, 1954, nr. 5, p. 5—17. Pentru alte aspecte ale diferențierii dialectale din cadrul dacoromânei, vezi și R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38—50 ; idem, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43—73; S. Pop, *La Dialectologie*, I, Louvain, 1950, p. 667—668; I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1958, p. 63—72 ; idem, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica“, I, 1958, p. 31—43.

unor graiuri din nord-estul Transilvaniei[30] sau din Transilvania de centru și sud[31] au arătat că graiurile acestea nu sînt moldovenești, respectiv muntenești, ci, prin tot ce au mai important și specific, ele se apropie de cele crișene și maramureșene, integrîndu-se în marea arie a graiurilor ardelenești, căpătînd și o oarecare individualizare față de primele.

DIE DIALEKTALE GLIEDERUNG DES DAKORUMÄNISCHEN IN DER AUFFASSUNG SEXTIL PUȘCARIUS

ZUSAMMENFASSUNG

Die dialektale Gliederung des Dakorumänischen stellte für Sextil Pușcariu eine Frage dar, der er während seiner gesamten Tätigkeit eine beständige Aufmerksamkeit schenkte, selbst wenn er sie nicht zum Gegenstand einer selbstständigen Abhandlung machte.

Indem er zunächst die Auffassung G. Weigands von der mundartlichen Gliederung des Dakorumänischen akzeptierte, versuchte, S. Pușcariu diese durch aussersprachliche Tatsachen, vor allem solche historischer und sozialer Natur, zu untermauern. Dementspechend wurde das rumänische Sprachgebiet nördlich der Donau in drei grosse Areale aufgeteilt : ein östliches (moldauisches), ein südliches (muntenisches) und ein südwestliches (Banater) Areal. Dieses Bild entstand aufgrund eines zuverlässigen, durch Aufnahmen an Ort und Stelle erzielten und mit den Mitteln der Sprachgeographie wiedergegeben Materials, das aber unvollständig war, da Weigands *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes* (Leipzig, 1909) ausschliesslich den phonetischen Aspekt berücksichtigte und die Morphologie, die Syntax, den Wortschatz und die Wortbildung vernachlässigte.

Das Erscheinen der erster Bände des Rumänischen Sprachatlasses (*Atlasul lingvistic român I* und *Atlasul lingvistic român II*), die ein überwiegend lexikalisches Material enthielten, hatte aufgrund des neuen, den Forschern zur Verfügung gestellten Materials eine Veränderung des Bildes der mundartlichen Gliederung des Dakorumänischen zur Folge.

Im Vergleich zur Einteilung der Mundarten im Atlas Weigands stellte die Abgrenzung weiterer Mundartlandschaften von gleichen Rang wie jene Munteniens, der Moldau und des Banats einen Fortschritt dar. Es ist das Verdienst der Klausenburger linguistischen Schule, vor allem Emil Petrovicis, dass man noch zwei weitere Subdialekte unterschied : den der Crișana und den der Maramuresch.

Als ein Neuerungen in der Sprachwissenschaft gegenüber aufgeschlossener Geist übernimmt S. Pușcariu gegen Ende seines Lebens die von seinem hervorragenden Schüler Emil Petrovici aufgestellte Einteilung der dakorumänischen Mundarten, wobei er allerdings nicht vergisst zu präziesieren, dass eine befriedigende Lösung der Frage der Dialektgliederung erst nach dem Erscheinen aller Bände des *ALR I* und des *ALR II* möglich sein wird.

Da der *ALR I* (Aufnahmen von Sever Pop) bis heute nicht vollständig veröffentlicht ist, bleibt die dialektale Struktur des Dakorumänischen auch weiterhin ein offenes Problem.

Facultatea de Filologie
Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

[30] Vasile Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului* (*Transilvania*), rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975 ; idem, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, în AIGED, I, 1979, p. 347—356 ; Viorel Văsieșiu, *Graiul de pe Sălăuța și valea Zagrii*, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1975. Vezi și cercetările mai vechi referitoare la același grai ale lui D. Șandru (din BL, VI, 1938, p. 173—230) și Gr. Rusu (din CL, IV, 1959, nr. 1—2, p. 61—70), care nu admit integrarea graiurilor din Bistrița-Năsăud în grupul celor moldovenești. Vezi, de asemenea studiile lui G. Istrate (din BIFR, IV, 1937, p. 50—97) și G. Istrate și A. Turculeț (din FD, VII, 1971, p. 189—227), care le-au inclus în subdialectul moldovenesc.

[31] Vezi V. Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor* ; idem, *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei* ; idem, *Graiurile din Transilvania de centru și sud*, în *Studii de dialectologie*, Timișoara, 1984, p. 57—77. De altfel, în două studii, unul dedicat sistemului fonologic, celălalt sistemului morfologic al graiului din valea Sebeșului, Gr. Rusu, respectiv Lidia Sfîrlea, atrăgeau atenția asupra faptului că aceste graiuri au multe fenomene comune cu graiurile ardelenești de centru și de sud, asupra lor exercitîndu-se influența graiurilor muntenești și a limbii literare (vezi CL, II, 1957, p. 124, 141 și p. 143—158).

AUGUST TREBONIU LAURIAN — PRECURSOR AL DIALECTOLOGIEI ȘTIINȚIFICE

DE

KATALIN DUMITRAȘCU

1.1. Dialectologia românească *avant la lettre* este un produs al preocupărilor pentru formarea limbii literare supradialectale. Ea a fost inițiată pe la mijlocul secolului trecut de acei filologi care considerau că una dintre sursele limbii literare unice o constituie dialectele și care și-au îndreptat atenția asupra acestora cu intenția de a selecta elemente menite să o îmbogățească.

1.2. Alături de I. Heliade Rădulescu, T. Cipariu, I. Maiorescu și de alții, A.T. Laurian a împărtășit această concepție, dar, pe cînd primii trei filologi citați sînt recunoscuți ca precursori ai dialectologiei românești, opera eruditului latinist așteaptă încă să-i fie pusă în evidență valoarea sub acest aspect. Recentele schițe ale unei istorii a dialectologiei românești[1] nu s-au oprit asupra activității sale, cu toate că autorii unei istorii a lingvisticii românești leagă „începuturile dialectologiei românești de lucrările de istorie a limbii publicate de Cipariu și Laurian“ [2]. La această oră dispunem și de un studiu de detaliu care demonstrează competența lui Laurian și a lui Massim în cercetarea lexicului regional al limbii române. Ne referim la articolul semnat de Petru Zugun, *Cuvinte regionale în dicționarul academic latinist*, în care autorul relevă „bogăția cu adevărat excepțională și valoarea dicționarului în discuție, date și de *regionalismele de origine latină* pe care le cuprinde“ și consideră că „autorii dicționarului trebuie integrați în istoria dialectologiei românești“ [3].

1.3. În cele ce urmează ne propunem să stabilim, pe baza datelor desprinse din opera lingvistică a lui A.T. Laurian, locul pe care acesta ar trebui să-l ocupe de drept printre precursorii dialectologiei științifice.

Analiza operei sale ne dezvăluie interesul permanent al autorului față de limba vie a poporului, susținut de o pregătire teoretică și metodologică la nivelul lingvisticii europene din epocă.

---

[1] Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 39—54; *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 109—122.

[2] *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 40.

[3] În *Materiale și cercetări dialectale*, II, 1983, Cluj-Napoca, p. 433—444.

2. *Elemente de teorie*

2.1. În scrierile lui A.T. Laurian apar următorii termeni pentru a desemna variantele teritoriale ale unei limbi : *dialect* (uneori *dialept*), *idioma* și *subdialectus*. Frecvența termenilor, precum și contextele în care apar, arată că aceștia făceau parte din lexicul activ al autorului și corespundeau unor concepte bine delimitate. Definiția exactă a primilor doi o aflăm în *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim, de unde citățm : „*dialect* = limba particularie a unei țări, modificațiunea limbei generale" și „*idioma* = limba propria unei națiuni ; dialect" [4]. Prin *subdialectus*, A.T. Laurian înțelege variante subordonate dialectului[5]. Trebuie să remarcăm subordonarea dialectului față de o entitate lingvistică superioară, limba generală, care asigură unitatea dialectelor.

2.2.1. A.T. Laurian insistă în numeroase cazuri asupra unității dialectelor, dar în același timp observă dinamica diversificării și a unificării acestora. Cauzele diversificării lingvistice sînt bine sesizate de el atunci cînd consideră că responsabile de fragmentarea latinei în idiomurile neolatine au fost diferențierea socială și cea stilistică, contactul cu alte limbi, extinderea în timp și în spațiu, precum și dezvoltarea fără comunicare între ele și în împrejurări deosebite a descendentelor latinei. Ritmul diversificării, după cum just observă Laurian, este diferit în diversele etape ale dezvoltării, în funcție de cauzele care acționează cu preponderență în momentul respectiv[6].

2.2.2. Concepția lui A.T. Laurian cu privire la latina de la baza limbilor romanice nu este cea general acceptată astăzi. În concordanță cu tradițiile Școlii ardelene, Laurian susține că baza limbilor romanice o formează varianta populară a limbii latine (limba populației rurale, a coloniștilor, a militarilor, a oamenilor simpli) și că aceasta exista alături de *limba doctă* și prezenta *dialecte* care erau „mai mult sau mai puțin diferite de limba doctă", dar între ele „nu difereau mult" [7]. Așadar, Laurian introduce ideea diferențierii dialectale în cadrul latinei populare. Variantele acesteia sînt numite de el *populares dialecti*. Între cauzele care au dus la această stare a lucrurilor, el evidențiază contactul lingvistic al „diverselor populații din Italia". În favoarea părerii sale îl citează pe Petru Maior, care a susținut că „ginții supuse de romani își țînură dialeptele lor, lăsînd urme chiar în limba domnitoare" [8]. Mai puțin comună este părerea lui Laurian cu privire la evoluția dialectelor populare ale latinei. El consideră că acestea, după o relativă unitate, „odată cu extinderea Imperiul roman dincolo de hotarele Italiei, au început să evolueze într-o măsură sensibilă și să se constituie în limbi independente, supra-

---

[4] *Dicționarul limbii române* după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A.T. Laurian și I.C. Massim, București, 1871—1876, vol. I, p. 1 095 și vol. II, p. 6.

[5] A. Trebonius Laurianus, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia Vigentis vulgo Valachicae*, Viennae, 1840, p. X (în continuare : *Tentamen*).

[6] *Ibidem*, p. IX—X.

[7] *Ibidem*.

[8] A.T. Laurian, *Teoria sărăcieț*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", IV, 1841, nr. 38, p. 298.

vieţuind patru principale dialecte împreună cu subdialectele lor sub forma limbilor din Hispania, din Gallia, din Italia şi din Europa orientală“ [9].

Concepţia mai sus prezentată, fără să devină dominantă în lingvistica romanică, are susţinători de prestigiu. De exemplu, G. Ivănescu afirmă că „dialectele latinei populare din Imperiu îşi au originea în dialectele latinei populare din Italia, aşadar particularităţile latinei populare din Imperiu au fost aduse chiar din Italia de către neamurile italice care acceptaseră latina“ [10].

3.2.3. Aplicînd teoria genezei limbilor neolatine la istoria limbii noastre, Laurian postulează descendenţa românei dintr-un dialect al latinei populare, pe care îl şi numeşte *dialect românesc*. Localizarea acestuia o încearcă în mai multe rînduri. Asemănarea românei cu dialectele italiene de sud este interpretată de el ca dovada colonizării Daciei cu o populaţie mai ales din Italia[11], poate, mai ales din Campania[12].

2.2.3.1. Problema structurii dialectale a limbii române l-a preocupat de asemenea pe A.T. Laurian. Răspunsul dat de el diferă de cel dat de I. Heliade Rădulescu la aceeaşi problemă. Acesta admitea existenţa a trei dialecte ale limbii române, numindu-le „al Daciei, al Macedoniei şi al Elveţiei“. Ultima denumire ar corespunde dialectului romand din Stiria, Elveţia şi o parte din Franţa[13]. După Laurian însă, limba română nu are decît două dialecte : cel *dacoromân* şi cel *macedoromân*. Afirmaţia din *Dicţionarul limbii române* precum că limba română are numai aceste două dialecte[14] este de fapt reluarea părerii exprimate de Laurian deja în prima sa carte, diferenţa constînd numai în terminologia folosită. În *Tentamen*, cele două unităţi dialectale ale limbii române poartă numele de *limba din Dacia lui Traian*, respectiv *limba din Dacia lui Aurelian*[15] (termeni folosiţi şi de Petru Maior[16]) sau, mai rar, apar sub denumirea *dialect cisdanubian* şi *transdanubian*[17].

2.2.3.2. Părerile celor doi filologi, Heliade şi Laurian, concordă însă în privinţa unităţii relative a dialectului dacoromân. Teoreticienii limbii literare unice erau conştienţi de deosebirile existente între felul de a vorbi din diversele regiuni istorice ale Daciei lui Traian. Astfel, Heliade formulează clar diferenţa dintre limba ca sistem general şi realizările sale concrete, vorbirile, care, în principiu, prezintă o varietate infinită, fără să ne îndreptăţească a vorbi de dialecte[18]. A.T. Laurian grupează „vorbirile“ după două criterii: unul geografic şi altul stilistic. După primul criteriu, diferenţele de vorbire se grupează în două arii, care corespund cu teritoriile extra- şi intracarpatic. În terminologia lui Laurian, teritoriul extracarpatic apare ca *cel dincolo de*

[9] *Tentamen*, p. X.
[10] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 99.
[11] *Tentamen*, p. LIII.
[12] Vezi nota 8.
[13] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediţie de D. Popovici, II, Bucureşti, 1943, p. 230.
[14] Vezi nota 4.
[15] *Tentamen*, p. LVI, 23, 32.
[16] Petru Maior, *Disertaţie pentru începutul limbei româneşti*, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 302—323.
[17] *Tentamen*, p. LVI.
[18] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 230, 526.

Scanned with OKEN Scanner

munți[19], cînd el însuși se afla la Viena, și ca *cel dincoace de Carpați*, cînd el se afla la București, adică în timpul redactării *Glosarului*[20]. În mod simetric, teritoriul intracarpatic este numit cel *de dincolo de Carpați*. Apariția denumirii oficiale *România* pentru a indica teritoriul *de dincoace de Carpați* nu este o simplă inconsecvență terminologică din partea autorilor glosarului, ci servește un binecunoscut scop propagandistic, urmărit de A.T. Laurian în întreaga sa activitate. Motivele sentimentale și rațiunile politice ale preferinței autorilor pentru denumirea oficială apar și mai evidente cînd aceasta este însoțită de epitetul *liberă*, în timp ce denumirea politico-administrativă a teritoriului intracarpatic constituie pentru ei un adevărat tabu.

Firește, această subîmpărțire a dacoromânei nu corespunde structurii sale dialectale stabilite pe baza cercetărilor moderne, dar nu este mai puțin adevărat că ea corespunde ariilor care au suferit în măsură diferită influențe lexicale ale unor limbi cu care româna a intrat în contact.

După criteriul stilistic, A.T. Laurian distinge variantele *cultus sermo* sau *oratoria pronunciatio* și *quotidianus sermo*[21]. Prin *vorbirea cultă* sau *rostirea oratorică* el înțelege vorbirea ideală, caracterizată prin atributul purității (în sensul latinității) și prin regularitate (ca urmare a aplicării pînă la capăt a analogiei), pe cînd *vorbirea cotidiană* prezintă abateri de la normele stabilite pentru limba cultă. Cele două variante se opun sub raportul unității și al varietății. *Cultus sermo* trebuie să fie unic, pe cînd *quotidianus sermo* prezintă diferențe teritoriale. Descrierea unor astfel de abateri față de normele limbii literare constituie latura practică a activității lui Laurian ca dialectolog.

2.3. Una dintre cele mai valoroase și moderne idei pe care le conține opera lui Laurian este conceperea dialectelor în desfășurarea lor spațială continuă, cu idiomuri de tranziție și nu cu despărțiri nete. În acest sens, Laurian vorbește de *transitus* între diferitele dialecte și limbi romanice. Deși exprimarea este vagă și textul laconic, — „inter omnes Italiae dialectos, Siciliana maxime convenit cum Daciana; prouti Sardinica transitum format ad Hispanicam, et Pedemontana ad Francicam“ [22] — trebuie evidențiată ideea, larg acceptată azi, și în privința căreia, după cum aprecia B.P. Hasdeu, filologul român ar avea prioritate europeană[23]. Chiar dacă în 1840 Laurian nu întrevedea încă complexitatea problemei dialectelor de tranziție, cum o vor releva G.I. Ascoli și B.P. Hasdeu, prin însăși enunțarea ideii eruditul latinist a marcat o cucerire a dialectologiei. Ca o ilustrare a acestei idei apar în *Tentamen* cele nu mai puțin de 23 de variante ale rugăciunii *Tatăl nostru* din tot atîtea dialecte ale limbilor romanice de apus[24]. Așadar, din pasajul mai sus citat, precum și din paralela mostrelor de limbi reiese că A.T. Laurian preconiza o lingvistică romanică comparată nu numai la nivelul limbilor literare, ci și la nivelul dialectelor romanice, și aceasta mult înaintea lui Ascoli.

---

[19] *Art. cit.* în nota 8, p. 300.

[20] *Glosarul care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor cum și cele de origine indoioasă.* După însărcinarea dată de Societatea Academică Română elaborat ca proiect de A.T. Laurian și I.C. Massim, București, 1871, p. 127, 70, 68, 575 și *passim*.

[21] *Tentamen*, p. 18, 19, 20, 21 și 34.

[22] *Ibidem*, p. LVIII.

[23] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, tom. III, București, 1881, p. IX.

[24] *Tentamen*, p. LXVI—LXX.

Scanned with OKEN Scanner

2.4.1. Întreaga operă lingvistică a lui A.T. Laurian este pătrunsă de convingerea că depozitarul cel mai important al limbii este poporul și că, pentru cercetările lingvistice, este absolut necesară inventarierea acestui depozit. În 1859, preocupat de alcătuirea unui repertoriu de limbă română, A.T. Laurian este convins că „în afara vorbelor și locuțiunilor aflate în cărți, există un număr cu mult mai însemnat în gura poporului“ [25]. Tot atunci el schițează metodologia anchetei dialectale în felul următor: „Lucrarea aceasta, culegerea faptelor lingvistice din cărți și din limba poporului e, precum se înțelege de sine, foarte dificile și nu se poate face fără spese însemnate. *Ar trebui... să călătorim prin toate ținuturile Daciei, să conversăm cu poporul, să observăm zicerile* uzitate de dînsul și *să le însemnăm cu toată fidelitatea...* Noi am fi de părere că să se compună o societate de bărbați chemați pentru asemenea lucrare; să se formeze un fond din care să se acopere spezele acestei întreprinderi..., să se trimită bărbați cu zel și *cu deprindere în observarea vorbirei* locuitorilor români din diversele ținuturi împopurate de dînșii, să culeagă toate vorbele și frazele române din gura lor. Vorbele și locuțiunile acestea culese să se tipărească numai decît și să se trimită colectorilor spre a le completa prin cercetările lor ulterioare și să urmeze așa pînă cînd ne vom încredința că *s-au essauriat această materie*“ (sublinierile ne aparțin).

Așadar, Laurian vorbește de necesitatea unei cercetări pe teren, care trebuie să cuprindă întregul teritoriu de limbă română și întreaga masă a acesteia. Procedeele de lucru recomandate sînt conversația și observația, iar exigența față de calitatea însemnărilor este maximă. Merită să atragem atenția asupra cerinței metodologice referitoare la calitatea „colectorului“. Cerința, azi unanim acceptată, ca anchetatorul să aibă pregătire de lingvist, apare formulată așadar în lingvistica românească deja în secolul trecut.

Aceste idei de ordin metodologic, valoroase nu numai pentru epoca în care au fost enunțate, formează bunul comun al întregii generații de filologi ardeleni purtători ai crezului latinist și nu numai al lor. Le regăsim la I. Heliade Rădulescu[26], la T. Cipariu[27], iar aplicarea lor în practică i-o datorăm lui Ion Maiorescu, autorul primului studiu românesc de dialectologie realizat pe baza unor cercetări pe teren[28].

2.4.2. Ca o dovadă a respectului față de limba poporului și a aderenței lui Laurian la ideile romantismului în lingvistică trebuie să interpretăm crezul său în superioritatea valorică a datelor obținute din limba vie față de cele din monumentele scrise[29]. Chiar dacă scepticismul lui în privința monumentelor scrise este exagerat și nu se limitează la limba română și chiar dacă acesta a fost determinat și de purismul său (care respingea vechea literatură română înainte de toate din cauza influenței slave care o impregnează), ideea importanței cunoașterii dialectelor pentru reconstrucția stadiilor vechi și, în parte, demonstrația făcută în acest sens de Laurian au valoarea

[25] A.T. Laurian, *Dicționariu și oarecari reflessiuni asupra trebuințelor noastre*, în „Instrucțiunea publică“, 1859, noiembrie, p. 28—30.

[26] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 424.

[27] Cf. Aurel Nicolescu, *T. Cipariu și problema dialectelor limbii române*, în „Fonetică și dialectologie“, vol. IX, 1975, p. 189—196.

[28] Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, Iași, 1874.

[29] *Tentamen*, p. LVII.

lor de necontestat. În prototipul limbii române (sau în limba română reconstruită de Laurian) numeroase forme se bazează pe date culese din toate dialectele limbii române, macedoromânei revenindu-i un rol foarte important, fiindcă acest dialect este în multe privinţe un păstrător mai fidel al elementelor latineşti. Cercetătorii moderni au formulat cerinţele metodologice ale reconstrucţiei într-un fel care justifică iniţiativa lui Laurian: „nu româna cu atestare relativ tîrzie din secolul al XVI-lea trebuie raportată la latină — cum opera O. Densusianu —, ci ceea ce rezultă din compararea ei cu aromâna, eventual cu meglenoromâna şi istroromâna, adică acea formă de limbă din care s-au eliminat influenţele suferite de fiecare dintre cele patru idiomuri luate în parte“ [30].

3. *Observaţiile lui A.T. Laurian asupra variantelor limbii române* se sprijină pe o îndelungată experienţă personală. El a avut, într-adevăr, posibilitatea să studieze pe viu graiurile din „toate ţinuturile împopurate de români“, aşa cum le cerea cercetătorilor. În continuare, redăm cîteva din numeroasele sale constatări asupra fenomenelor dialectale, consemnate de-a lungul întregii sale opere lingvistice, dovadă a caracterului permanent al interesului său faţă de limba vie.

3.1. Fonetică

A.T. Laurian consideră caracteristice pentru româna sud-dunăreană inexistenţa fonemului *î*, păstrarea sonantei labiale *l'* şi a finalelor vocalice în *u* [31]. Aceste trăsături fonetice sînt recomandate de el pentru româna „generală“, ca unele care satisfac pe deplin criteriul latinităţii.

Observaţiile lui A.T. Laurian asupra dacoromânei demonstrează faptul că autorul lor înregistra şi diferenţe de pronunţie minime. De exemplu, sesizează existenţa a trei grade de deschidere în cazul vocalelor *o* şi *e*: acestea pot fi închise (*clausum*), deschise (*apertum*), şi mai deschise (*clarum*). El percepe un *o* în *dormi, locu, focuri*; un *ǫ* în *morte, sudore*; un *o* în *porta, socra*. De asemenea un *e* în *peri, numeri, crescu, mare*; un *ę* în *crede, tăce*; un *e* în *creştă, desă* [32].

Fenomenul palatalizării labialelor, întîlnit parţial şi în dacoromână, este prezentat de Laurian atît în *Tentamen* cît şi în *Dicţionarul limbii române*. Acest fenomen a fost descris înaintea lui de Mihail Boiagi pentru macedoromână şi de I. Heliade Rădulescu [33]. Un plus faţă de descrierile precedente este stabilirea de către Laurian a condiţiei exacte a palatalizării, care are loc nu automat şi în faţa unui *e*, ci numai dacă această vocală este precedată de un *iot* dezvoltat de ea. În formularea dată de Laurian, fenomenul are loc „ante *i* et *e* assimilatione *i*“ [34]. Problema este reluată în *Dicţionarul limbii române*, unde primeşte precizări în plus. În articolul consacrat sunetului *P* se spune: „numai în unele locuri înainte de *i* se aude ca *k* grec sau germanic precum în *lupi, napi...*; şi înainte de *e* lung cu asimilatiune de *ie*, precum în *petra, pelle, perde*“. Valoarea fonetică a labialelor palatalizate este sugerată şi în celelelalte cazuri prin comparaţie cu limbile cunoscute. La sunetul *B*

[30] * * * *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 16.
[31] *Tentamen*, p. 5; 22, 23, 32; 12.
[32] *Ibidem*, p. 7, 10.
[33] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 231—232.
[34] *Tentamen*, p. 18, 19, 20, 21 şi 34.

Scanned with OKEN Scanner

se dau şi formele *alghi* şi *algi*, cu precizarea că nu au pătruns în forma scrisă a limbii.

3.2. Morfologie

Dintre foarte numeroasele fapte morfologice dialectale discutate de Laurian amintim formele lungi ale infinitivului la sud de Dunăre, articolul enclitic şi proclitic feminin la genitiv-dativ singular din acelaşi dialect[35]. Observaţiile asupra limbii din diferite regiuni şi-au făcut loc şi în corespondenţa lui Laurian. Din ele se degajă intenţia de normare şi unificare lingvistică. Semnalăm aici numai o critică a ardeleanului Laurian la adresa altor ardeleni, care nu vor să renunţe la „viţiul înrădăcinat" de a folosi articolul genitival invariabil.[36]

3.3. Lexic

3.3.1. În întinsa operă lexicografică a lui Laurian au fost înregistraţi numeroşi termeni regionali, dar această calitate a operei în discuţie a fost semnalată abia recent de Petru Zugun.[37] Dorim să adăugăm la cele deja spuse că numeroşi termeni regionali de origine latină incluşi în dicţionarul academic latinist fuseseră înregistraţi de Laurian încă în *Tentamen*, deci cu peste trei decenii înaintea apariţiei dicţionarului. Dintre cuvintele regionale de origine latină discutate de Petru Zugun, se găsesc în *Tentamen* următoarele : *ai*, *brîncă*, *cumunica*, *curechi*, *custa*, *cute*, *duroare*, *foale*, *june*, *mucoare*, *nat*, *nea*, *pasă*, *păcurar*, *pedestru*, *primar* şi *săcret*[38]. În cazul cuvintelor *pasă*, *duroare*, *mucoare* şi *nat* este posibil ca data înregistrării lor prime într-o lucrare lingvistică să fie tocmai 1840, anul apariţiei *Tentamen*-ului, de vreme ce nu se găsesc în *Lexiconul de la Buda*.

3.3.2. *Glosarul*, care în intenţia autorilor săi cuprinde elementele nelatine ale lexicului românesc, conţine numeroase cuvinte regionale de origine diversă. Laurian, bun cunoscător al limbilor maghiară şi germană, a sesizat uneori cu destulă fidelitate repartiţia geografică a lexicului românesc. Adesea cuvintele de origine maghiară sînt însoţite de indicaţii privind răspîndirea lor. Unele „sînt răspîndite numai dincolo de Carpaţi", de exemplu *biu*, *barnaciu*, iar altele „sînt cunoscute numai românilor care trăiesc printre unguri", de exemplu *uega*, *bicău*[39]. Elementul lexical de origine germană este de asemenea tratat diferenţiat în raport cu răspîndirea lui. Poate mai important este însă faptul că în unele cazuri se indică mai multe variante româneşti provenite din acelaşi etimon german, oferindu-se astfel posibilitatea de a le urmări procesul de adaptare fonetică, diferită în funcţie de locul şi momentul împrumutului. De exemplu, se consemnează trei variante, *şrof*, *şurup*, *şurub*, ale împrumutului românesc din germ. *Schraube*[40].

4. O primă concluzie a cercetării întreprinse de noi este aceea că opera lui A.T. Laurian se recomandă ca fiind demnă de toată atenţia cercetătorilor în domeniul istoriei dialectologiei.

---

[35] *Ibidem*, p. 110, nota 1 ; 91, 98.

[36] *G. Barit şi contemporanii săi*, vol. I, Bucureşti, 1973, p. 127.

[37] Petru Zugun, *Cuvinte regionale în dicţionarul academic latinist*, citat la nota 3, *passim*.

[38] *Tentamen*, p. 31 ; 19 şi 56 ; 12 ; 32 ; 33 şi 117 ; 49 ; 60 ; 31 şi 58 ; 21 ; 49 şi 60 ; 51 ; 18 ; 118 ; 52 ; 70 ; 69.

[39] *Glosarul* lui Laurian şi Massim, p. 70, 61, 568, 68, 551 şi *passim*.

[40] *Ibidem*, p. 549, 273, 539.

Scanned with OKEN Scanner

Considerațiile teoretice și metodologice legate de variantele dialectale românești, precum și buna cunoaștere a acestora îl definesc pe A.T. Laurian ca un precursor al dialectologiei științifice.

Constatarea originalității unor idei și metode ne face să conchidem, fără teama de a greși, că opera lui A.T. Laurian, în ciuda inegalității ei, ilustrează nivelul european al preocupărilor filologilor români din secolul trecut în domeniul cercetării limbii vii.

În finalul expunerii, ni se pare justificată și o concluzie cu caracter mai general: în urma relevării contribuției originale, valoroase a exponenților principali ai ideologiei latiniste, August Treboniu Laurian și Timotei Cipariu, în promovarea în lingvistica românească a interesului pentru cercetarea variantelor dialectale, curentul latinist ne apare astăzi într-o lumină mai favorabilă sub aspectul atitudinii reprezentanților săi față de limba poporului.

A.T. LAURIAN—PRÉCURSEUR DE LA DIALECTOLOGIE SCIENTIFIQUE

RÉSUMÉ

La dialectologie roumaine avant la lettre a été pratiquée au milieu du siècle passé par les intellectuels qui considéraient que l'une des sources de l'enrichissement de la langue littéraire unique se trouve dans les variantes territoriales de la langue. A côté de: I.H. Rădulescu, T. Cipariu et I. Maiorescu, A.T. Laurian s'avère être un théoricien et un praticien dans le domaine de la dialectologie.

Le présent article met en lumière la modernité de certaines idées exprimées dans les ouvrages de Laurian.

A.T. Laurian avance l'idée de la différenciation dialectale au sein-même du latin populaire, en considérant que le roumain ne fait que continuer un dialecte du latin populaire.

L'une des idées modernes offertes par son oeuvre c'est la manière dont il conçoit les dialectes dans leur développement spatial continuel, avec des idiomes de transition, et non pas avec des séparations nettes.

La conception lingulstique d'A.T. Laurian est imprégnée de la conviction que le plus important dépositaire de la langue este le peuple lui-même et qu'il est absolument nécessaire d'inventarier systématiquement ce dépôt.

L'oeuvre de Laurian fournit de nombreuses remarques de détail sur la structure dialectale ainsi que sur les différents compartiments du roumain à l'époque.

L'attention du fameux latinisant s'est tout particulièrement portée sur le découverte des éléments latins hérités par le différents dialectes du roumain, éléments qui, dans l'intention du même auteur, devalent se trouver à la base de la langue littéraire, en lui conférant l'unité nécessaire. La séparation des éléments lexicaux latins l'a amené à déceler des éléments d'origines diverses, tels ceux avec une étymologie hongroise ou allemande, dans l'étude desquels Laurian peut être considéré une fois de plus, un pionnier.

L'activité d'A.T. Laurian dans le domaine de la dialectologie place sous une lumière plus favorable le courant latinisant, en ce qui concerne l'attitude de ses représentants envers la langue de peuple.

Facultatea de Filologie
Craiova, str. Al.I. Cuza, nr. 13

Scanned with OKEN Scanner

IMPORTANȚA CERCETĂRII DIALECTELOR ȘI SUBDIALECTELOR PENTRU ISTORIA LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPȚIA LUI T. CIPARIU

DE

CARMEN-GABRIELA PÂMFIL

1. Autor al primei gramatici istorice românești, T. Cipariu a acordat, în cercetările sale, un rol important faptelor dialectale, pe care le-a folosit în stabilirea unei imagini cît mai reale a evoluției limbii române. Cum s-a remarcat deja de către unii cercetători[1], cărturarul ardelean înțelesese că pentru studiul istoric al limbilor moderne este necesară coroborarea materialului oferit de textele vechi cu cel existent în graiurile populare. În epocă, această inovație metodologică nu se generalizase încă, deși, sub influența lui J. G. Herder și J. G. Grimm, se trecuse la studierea limbii populare ca tezaur de forme și expresii de limbă veche, iar cercetările de dialectologie, întreprinse de Ascoli, impulsionaseră studiul dialectelor și al graiurilor populare.

În opera lingvistică a lui T. Cipariu sînt tratate numeroase probleme de dialectologie generală, ca raportul dintre limbă și dialect, dintre limba națională și dialecte, dintre limba literară unică și dialectele literare etc.[2] Discuțiile teoretice din „Arhiv pentru filologie și istorie", mai ales, se constituie într-o doctrină coerentă și realistă, al cărei punct de plecare îl reprezintă înțelegerea relației dintre limbă și vorbire. Astfel, pentru Cipariu, „limba e una, ci forma e diversă. Unii schimbă unele cosunătoare sau vocali, alții altele. Unul zice *piept*, altul *chept*, al treilea *cept*, al patrul *psiept* și așa mai încolo" (A, 322). „Forma diversă" este deci rezultatul miilor de vorbiri individuale, care „împreunîndu-se fac *o* limbă, întru atîta încît fundamentul e tot unul, însă formele cu atîte variațiuni [sînt], cît [=încît] o ai putea despărți în mai multe limbe, tot românești, pre cari le-ai putea și numi cu numiri destincte, pr[ecum] tr[ansilva] nă, ungureană, muntenească, moldovenească etc. și mai mănunt: bîrsănească, cîmpenească, mărginenească, mocănească etc." (A, 322). De aici ar rezulta că Cipariu introduce în discuția despre raportul limbă-vorbire

---

[1] Vezi Valeriu Nițu, *Contribuție la valorificarea activității filologice și istorice a lui T. Cipariu*, în *Studii de istorie, filologie și istoria artei*, București, 1972, p. 245—246; A. Nicolescu, *Timotei Cipariu și problema dialectelor limbii române*, în FD, IX, p. 189—196; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Șt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 41—42; *Tratat de dialectologie*, [colectiv], Craiova, 1984, p. 112—113.

[2] Aceste merite nu i-au fost recunoscute încă lui T. Cipariu; ele au fost și continuă să-i fie atribuite numai lui B. Petriceicu-Hasdeu, care, ce-i drept, depășește contribuțiile lui Cipariu din acest domeniu. Vezi, de exemplu, *Tratat de dialectologie românească*, p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

două perspective: una a limbii ca sumă a tuturor vorbirilor ocazionale, iar alta a limbii ca sumă a tuturor corespondentelor abstracte ale întrebuinţărilor diferite de la o zonă la alta. Totodată, el distinge existenţa, în cadrul dialectelor, a unor subdiviziuni, reprezentînd vorbiri locale diferenţiate (subdialecte, graiuri).

Ca şi pentru alţi învăţaţi din veacul trecut, criteriul de stabilire a graniţei dintre limbă şi dialect este, pentru Cipariu, cel al înţelegerii[3]. Ea se realizează între vorbitorii acelor idiomuri în care atît sunetele cît şi structura gramaticală sînt asemănătoare şi variază fără a face imposibilă comunicarea: „Varietăţile în formele gramaticali şi în pronunţare mai mari formează dintr-o limbă mai multe, cari, dacă acele varietăţi sînt mari, însă fără de a împiedeca înţelegere între oameni din diverse locuri, se numesc *dialecte*, pr[ecum] erau la greci patru mai principali: atică, dorică, ionică şi eolică, după patru rami mai mari ai viţei greceşti, cari le vorbeau şi le aveau proprie, însă aşa cît unul pre altul înţelegea vorbind" (P, 300; cf. A, 9—10, 322—323).

2. Cu ajutorul metodei (comparativ-) istorice aplicate la studiul limbilor, Cipariu, asemenea altor lingvişti europeni ai vremii, a ajuns la concluzia că limbile nu-şi au originea într-un idiom perfect unitar, lipsit de varietăţi dialectale. Examinînd situaţia latinei, care în antichitate varia „după locuri, provincie şi seculi" şi care cunoştea mai multe variante: „urbană şi rustică, clasică, ante şi post-clasică, afară de alte dialecte vechi italice" (A, 323), Cipariu insistă, în special, asupra latinei populare de la baza românei, care, în concepţia sa, cunoscuse diferenţieri dialectale: „Nu se poate presupune cum că limba vulgare pre atunci era încă perfect aceeaşi în tot imperiul, ci este neapărat de lipsă a presupune, că şi pre atunci, ca totdeauna, dialectele[4] au variat, cu atît mai vîrtos că şi coloniele africane, galice, ispanice etc. încă nu erau emigrate totdeodată şi apoi aceste colonie încă erau descălecate între popoare barbare, cu diverse limbe, cari încă mult-puţin influenţau asupra dialectului latin al coloniştilor romani" (S, 11—12). În vremea lui Cipariu, această constatare nu era curentă în operele învăţaţilor europeni (ea apărea însă la P. Maior şi la A. T. Laurian, ale căror opere le continuă, cu modificări, învăţatul din Blaj), căci abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, prin lucrările lui K. Sittl, M. Bartoli, von Wartburg ş.a., ideea variaţiei dialectale a latinei populare reuşeşte să se generalizeze şi să înlăture „dogma" unităţii acesteia, pe care o impuseseră H. Schuchardt şi W. Meyer-Lübke. Aşadar, pentru Cipariu, procesul de diversificare a latinei populare s-a continuat mereu, deoarece, — după el — la diferenţierile iniţiale ale acesteia se adăugau particularităţile provenite în urma romanizării popoarelor cucerite, iar colonizarea unui nou ţinut se făcea cu colonişti aduşi nu numai de la centru, ci din tot imperiul, care vorbeau latina din locurile natale

---

[3] Limitele criteriului înţelegerii au fost arătate, între alţii, de Al. Graur, în *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1955, p. 112—127, şi de R. Todoran, în articolul *Cu privire la o problemă lingvistică în discuţie: limbă şi dialect*, în CL I, 1956, nr. 1—4, p. 91—102.

[4] Ca la majoritatea învăţaţilor din epocă, şi la Cipariu termenul *dialect* desemnează uneori şi limba în ansamblu (idiomul). Nu i se poate atribui învăţatului ardelean nici primatul introducerii termenului *dialect* în lingvistica românească (el apare deja la Maior, Roja, Heliade-Rădulescu ş.a.) şi nici consecvenţa folosirii lui în accepţiunea actuală, aşa cum se afirmă în *Tratat de dialectologie*, p. 112.

(cf. ms. rom. 348, f. 5^{v}—6^{r} ; DI, 20). În ms. rom. 347, f. 12^{r}—12^{v}, el scrie : „Toată resistența ce o puteră face popoarele străine întru adaptarea limbei latine stă întru aceea că formele și terminațiunele limbei latine le stămutară mai totdeauna, așa cît pre lîngă alte schimbări particulare, proprie locurilor și națiunelor și prin reținerea unor cuvinte din limba vechie, dintr-o limbă se născură mii de dialecte latino-romane, însă nu odată, ci succesiv..., așa cît limbele sau dialectele aceste nouă romane mai întîi variau mai puțin, după aceea schimbările făcîndu-se necontenit, diferența crescu întru atîta, cît mai mult nu se mai înțelegeau oamenii de alte provincie și ținute între sine". Ulterior — explică Cipariu — aceste particularități au tins spre omogenizare în noile provincii, dar niciodată nu s-a ajuns la totala lor unificare : „Atare fusiune a dialectelor mai mănunte întru altul mai mare niceodată se poate efectua complet, ci tot mai rămîne cîtuși de puțin o mică diferență între dialectele diverselor ținute unde se vorbește, precum și astăzi se oserbează în limba românească" (S, 11). Cercetînd istoria sunetelor românești, Cipariu intuiește, la fel ca P. Maior și Heliade-Rădulescu mai înainte, că anumite fenomene dialectale ale românei, ca și ale celorlalte limbi romanice, urcă pînă în latina populară (G I, 77, 84). Lingvistul de la Blaj, anticipînd remarcile unor lingviști din secolul nostru (Ov. Densusianu, A. Philippide, Al. Rosetti. I. Șiadbei și alții), distingea o latină orientală sau balcanică, latina locuitorilor Peninsulei Balcanice și ai Daciei, „un tip peculiar care cu începutul mai mult s-a dezvoltat și a devenit limba vulgară a romanilor din Imperiul Orientale" (ms. rom. 348, f. 5^{v} ; cf. A, 163).

3. Cipariu a abordat și problema începuturilor diferențierii dialectale a românei. Mesia, Panonia, apoi Tracia, Macedonia, Noricum, colonizate înaintea Daciei, reprezintă pentru Cipariu „întîiul leagăn de unde s-au luat coloniștii Daciei, pre cînd alte provincie, mai depărtate, numai mai tîrziu și-au putut trimite contingentele lor" (A, 163). De aici rezultă, după Cipariu, „nexul cel mai de aproape între românii de astăzi de dincoace și decindea de Dunăre. De aici și nexul între dialectul macedoromân și dialectul dacoromân" (A, 163). Cipariu distinge în limba română, urmîndu-i pe P. Maior, Gh. C. Roja, A. T. Laurian ș.a., două dialecte principale : cel din Dacia veche și cel din Dacia nouă (cf. ms. rom. 2438, §3). Dialectul „meso-român" [=macedoromân] beneficiază în *Principie...* de o judicioasă descriere, în care sînt urmărite atît asemănările cît și deosebirile față de dialectul dacoromân : „Acest dialect, deși în fundament nu e destins de al nostru, are însă ale sale proprietăți în pronunțarea unor vocali și cosunanti, în forme gramatice la noi uitate sau rare și într-un număr de cuvinte ce la noi astăzi nu se mai află" (P, 88).

Pentru o cît mai riguroasă cercetare a fenomenelor lingvistice sud-dunărene, Cipariu apelează la aproape toate sursele bibliografice care-i puteau oferi informații utile : Th. A. Cavallioti, J. Thunmann, G. C. Roja, M. G. Boiagi, B. Kopitar, W. M. Leake, Daniel Moscopoleanul și alții.

Deși a inclus inițial în macedoromână și dialectul istroromân („Dialectul istrian, care nu ne-a fost destul cunoscut, încă se pare a fi numai un ram al dialectului de dincolo", E, 5), Cipariu face mai tîrziu unele observații interesante cu privire la acesta din urmă, sugerînd și ipoteza unei posibile migrări a unor dacoromâni în sud, migrare care ar explica asemănările mai mari dintre dialectul istroromân și cel dacoromân : „După mine, frații români de preste

Dunăre sînt, de o parte, succesorii vechilor coloniști din Tracia și Macedonia, iar de alta, descendenții coloniștilor dacici, cîți vor fi trecut preste Dunăre sub Aurelian sau sub alții. De aceea și limba cestor din urmă mai mult se ține de dialectul dacoromân decît de cel macedoromân" (A, 163). De altfel, Cipariu a înțeles bine rolul migrațiilor atît în ce privește unificarea, cît și în ce privește diversificarea dialectală a românei : „Vedem esemplu viu, cît de mare influență asupra unității limbei au migrațiunile în diferența dialectelor române, de dincoace și de dincolo de Dunăre" (ms. rom. 347, f. 9^{r}—9^{v}).

În ce privește originea dialectelor, Cipariu ezită să se pronunțe : „Fost-a cîndva dialectul dacic tot unul cu cel macedoromân și apoi s-a despărțit în două, cum sînt astăzi, ori că fiecarele dintr-înse s-a format în de sine separat, încă nu se poate ști" (S, 29). Lingvistul ardelean constată marea asemănare dintre cele două ramificații lingvistice ale românei (S, 16), explicabilă, după el, prin aceea că, după retragerea aureliană, ca și pe întreg parcursul evului mediu, relațiile românilor de pe ambele maluri ale Dunării au continuat să fie foarte strînse (ms. rom. 338, f. 4^{v} ; cf. ms. rom. 348, f. 6^{r}, A, 164). Studierea comparativă a dialectului macedoromân și a celui dacoromân îi permite să remarce că între acestea se află și numeroase deosebiri, produse — după opinia sa — mai ales după 1700, cînd românii de la nordul Dunării au renunțat la unele forme și cuvinte vechi, originare, înlocuindu-le cu elemente neologice.

4. În cercetarea foneticii și morfologiei istorice românești, Cipariu apelează frecvent la fenomenele dialectale.

a) Convins că fonetismul macedoromân reflectă un stadiu mai arhaic decît al românei („cu o formă mai bună și mai aproape de latină decît într-a noastră", P, 94), Cipariu discută o serie de cuvinte macedoromâne care prezintă, după părerea sa, o mai accentuată apropiere fonetică de originalul latinesc : *băṣárică* < *basilica*, față de *biserică*, *bătéz*[5] < *baptizo*, față de *botez*, *grăn* < *granum*,: *frăn* < *frenum*, „la noi numai în plur. cu *n* : *grîne*, *frîne*, iar în sing. fără *n* : *grîu*, *frîu*, rămînînd totuși pronunția vocalei oscure *î* ca înainte de *n*", *scámnu* < <*scamnum*, față de *scaun* etc. (P, 95—95). Din aceeași perspectivă se consideră că menținerea consoanelor muiate *l'*, *ń*, *r'*, în macedoromână, ar fi „preste toată îndoiala..., mai originare, mai vechie și mai bună" (P, 97). Fenomene ca palatalizarea labialelor, transformarea grupurilor *cl'*, *gl'*, din româna primitivă, păstrarea lui *ń* în *cuńiu* și a lui *n* în cuvinte ca *grăn*, *frăn* etc. în dialectul sud-dunărean sînt puse în relație cu faptele de limbă veche, atestate în textele dacoromâne, și cu situația oferită de graiurile nord-dunărene (P, 96—98). Remarci juste, deși incomplete, face Cipariu și în legătură cu africatizarea latinescului *c*, urmat de vocală palatală, în dialectele din sudul Dunării (*c* + + *e*, *i* > *ț* : *face* > *fați*). Cît privește cronologia fenomenului, problemă controversată și astăzi, Cipariu nu se pronunță hotărît. El a presupus inițial că africatizarea lui *c* este un fenomen mai recent (P, 99), idee susținută în vremea noastră de G. Ivănescu[6] ; ulterior, lingvistul ardelean a opinat, ca și A. Philippide, T. Papahagi ș.a. mai tîrziu, că transformarea a avut loc încă în latina populară (G I, 116). Uneori lingvistul ardelean încearcă să reconstituie forme morfologice vechi românești, pe baza celor menținute în dialectul macedoromân și în unele graiuri dacoromâne. Așa procedează în cazul preteri-

[5] În realitate formele macedor. sînt *băsedrică*, *pătédză*.
[6] Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 125.

tului I, echivalent, după Cipariu, perfectului indicativ latinesc *(ziși, ziseși, zise, zisemu, zisetu, ziseră)*, astăzi dispărut din dacoromână, cu excepția persoanei a II-a și a III-a singular, „afară numai de bănățeni, măcar că nici la aceștia nu știm dacă le e usitată întreagă [conjugarea]" (P, 155). Paradigma completă se găsește, însă în dialectul macedoromân : *arupșiu, arupseși, arupse, arupsemu, arupsetu, arupseră (ib.)*. În aceeași manieră analizează Cipariu forma sintetică a condiționalului perfect *(si furim)*, observînd că, deși este curentă în textele vechi — „cel puțin în Tr[ansilva]nia, mai era în us pînă la finea seclului XVI" (P, 184) — ea se mai păstrează numai la macedoromâni, unde se formează de la perfectul indicativ cu ajutorul terminațiilor : *-rim, -ri , -ri, -rimu, -ritu, -ri* (P, 184, E, 168, G I, 304).

b) Pe teritoriul dacic („adecă locul carele astăzi se cheamă Transilvania, Valahia, Moldova cu părțile dimprejur, precum Basarabia, Bucovina, Maramureșul, Banatul și ținutul dintre aste două din urmă", ms. rom. 347, f. 3), Cipariu distinge mai multe „tipuri deosebite pentru [=în ce privește] limbă și pronunție : muntenesc, moldovenesc și ardelenesc" (ms. rom. 2438, § 3)[7]. Între acestea, graiurile moldovenești și muntenești i se par mai unitare, în timp ce în Transilvania constată cel puțin trei tipuri diferite : unul vorbit în jurul Sibiului, cu formele cele mai regulate, altul în zona Tîrnavelor și altul mai la nord, în Cîmpia Transilvaniei *(ib.)*.

5. În disertațiile despre ortografie[8], Cipariu a abordat și numeroase aspecte referitoare la limba română, la raportul dintre aceasta și graiurile populare, la relația dintre limba modernă unitară și vechile variante literare regionale, stabilind totodată și principiile care pot conduce la realizarea unei forme adecvate limbii de cultură modernă. Crearea unei limbi literare românești unitare, supradialectale, „fără nici o variațiune în forme, nici în ortografie" (A, 323), a reprezentat scopul său major în întreaga lui activitate științifică.

La fel ca P. Maior și Heliade-Rădulescu, Cipariu considera că punctul de plecare în constituirea românei literare moderne trebuie să fie *dialectul bisericesc*. Bun cunoscător al textelor românești vechi și, mai ales, admirator al scrierilor coresiene, Cipariu propune, însă, ca model de limbă, scrierile din veacul al XVIII-lea, ca mai tîrziu A. Philippide. Lingvistul ardelean observase că scrierile vechi românești, tipărite și manuscrise au suferit, după 1 700, „o revoluțiune mare, introducîndu-se limba besereceasca de acum în toate

---

[7] Despre existența unor subdiviziuni lingvistice teritoriale (graiuri) vorbise încă din 1809 Roja, apoi Heliade-Rădulescu, Laurian ș.a.

[8] Cipariu a supralicitat rolul ortografiei (etimologice) în limba de cultură. El a atribuit conceptului de *scriere corectă* și rolul normativ pe care trebuia să-l aibă gramatica și dicționarul la stabilirea unor norme fonetice și morfologice unice (ale uzului general). Confundarea acestor planuri a persistat la majoritatea oamenilor de cultură români pînă spre sfîrșitul secolului trecut. Totuși, chiar în epoca lui Cipariu, s-a afirmat că între ortografie și uzul comun nu este o intercondiționare strînsă. Astfel, I. Sbiera a fost primul care a separat oarecum problema unificării limbii literare de ortografie (-ortoepie), arătînd că aceasta din urmă are misiunea de a constata „pronunțarea cea dreaptă" a vorbirii, rămînd ca unificarea propriu-zisă să se realizeze cu ajutorul uzului și prin intermediul gramaticilor și al dicționarelor (vezi ASA I, p. 83). Ulterior, au adus mari contribuții în acest domeniu T. Maiorescu, A. Philippide ș.a., dar observațiile lor judicioase veneau după ce, prin eforturile lui Cipariu mai ales, se ajunsese la un consens al oamenilor de cultură de a se reda în limba literară numai „prototipurile" sunetelor, nu și toate variantele dialectale ale acestora (palatalizările, închiderile unor vocale etc.). Vezi Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976, *passim*.

provinciele, după tipul și modelul limbei din România Mică"[9] (P, 100; cf. DI, 9). Momentul 1 700 (în ms. nr. 2 438, §3, se indică anul 1750) reprezintă, deci, pentru învățatul transilvan, începutul unificării scrierilor românești pe baza dialectului de tip muntenesc[10]. El apreciază că scrierile de atunci pot reprezenta „un model de ortografie, de forme gramaticale, de sintactică corectă, eleganță, claritate în stil" (S, 32), cu toate că — afirmă Cipariu în alt loc —„considerată mai de aproape, e cu mult mai săracă de cuvinte și de forme decît în periodul precedente" (P, 8). După opinia învățatului ardelean, aceste texte au desăvîrșit *dialectul bisericesc* „început dinainte și înțeles de toată românimea" (S, 32), deși cu altă ocazie (DI, 9), el preciza că „limba besericească de astăzi încă nu se formă după oarecari reguli științifice, ci e numai un dialect, cum adecă se vorbea în România Mică în seclul trecut și care l-au adoptat traducătorii cărților besericești din acel seclu, Damaschin, Clemente, Chesariu". Cercetînd limba textelor românești vechi, Cipariu ajunge la concluzia că aceasta are un aspect relativ unitar, deși prezintă și anumite particularități locale[11]. Astfel, el precizează că limba scrierilor noastre vechi prezenta „variațiune... nu numai după timp, ci și după loc, uneori chiar și după persoane. Așa, de esemplu,... cărțile coresiene de la Brașov, deși sînt din același timp cu *Palia de la Orăștie* și se unesc în forma lor generală a limbei de pre atunci, dar ceva diferență tot se simte între amîndouă, cele de întîi representînd părțile orientale ale Transilvaniei și chiar țara învecinată, iar cea din urmă fiind representațiunea părților de către apus și a Banatului. Tot asemenea diferență se simte și între limba cărților tipărite în Moldova și între a celor din România din același period" (S, 32). Cipariu sesizează, așadar, printre primii, existența variantelor limbii literare (a dialectelor literare) în epoca românei vechi. Această idee, prezentă la unii cărturari de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, a fost dezvoltată abia în ultimele decenii, de G. Ivănescu[12] și de Ion Gheție[13].

Pentru că, sub aspect fonetic și chiar morfologic, limba literară prezenta o mare varietate (în epoca aceea scriitorii nu aveau sentimentul că scriu „în dialect" ci în varianta lor literară care se alimenta din graiurile populare[14]), Cipariu, ca și alți învățați români anteriori sau contemporani lui, și-a propus să realizeze unificarea limbii de cultură prin stabilirea unui *uz general*. Principiul orientării spre stadiul vechi al limbii era, în esență, cel

---

[9] Sub denumirea de *România Mică* se înțelegea între 1835—1850 provincia Oltenia. Vezi V. Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983, p. 157—158.

[10] Pentru actualitatea acestei opinii, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 370—374, și Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 113—124.

[11] Este drept că încă din secolul al XVII-lea Simion Ștefan, Ion Zoba din Vinț ș.a. au semnalat existența unor diferențieri regionale în exprimarea românilor din diversele ținuturi. Însă Cipariu, văzînd similitudinile dintre română și limba greacă veche, despre care era cunoscut că avusese mai multe dialecte literare (A, 323), pune problema creării și la noi a unei limbi de cultură unitare, prin selectarea și generalizarea — dirijată de lingviști — a celor mai corecte și mai pure forme aflate în variantele vechii române literare.

[12] *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, *passim*.

[13] *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, *passim*.

[14] Vezi Ștefan Munteanu, Vasile Țâra, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 183.

mai adecvat și, practic, el a fost urmat, în liniile lui generale, de limba literară modernă[15]. Cît privește *uzul vorbirii*, nu se putea — după opinia învățatului transilvănean — „nici ignora, nici restrîngere numai la un period sau la o singură provincie", pentru că „el se estinde și cuprinde toate perioadele și ținutele în care s-a vorbit și s-a scris românește" (G I, 167). Urmîndu-l pe Quintilian, Cipariu respinge, însă, „usul mulțimii" ca regulator al limbii comune, socotind „periculos pentru limbă a da deplină putere vulgului neliterat a decide în materia limbei" (P, 348).

Perspectiva teoretică a lingvistului ardelean este uneori prea vastă, ca atunci cînd afirmă că „pentru noi usul vorbirei românești nu e mărginit între barierele, de esemplu, ale Bucureștilor din a. 1868, ci, pentru noi, usul limbei române e atît de lung cît e lățimea teritoriului român și cît e de lungă istoria și esistența limbei românești" (A, 404). De aceea, în practică, el își va limita perspectiva, introducînd conceptul de „usul limbei regulat" (A, 9), pe care îl stabilește pe baza textelor românești vechi. Cipariu a insistat în numeroase rînduri asupra ideii că „limba se scrie carea se vorbește și cum se vorbește, iar nu carea nu se vorbește sau nu s-a vorbit niciodată" (G II, 313). De aceea lingvistul ardelean introduce ca „regulator, cel puțin pentru scriere" (G II, 313) limba veche, intuind deci, ceea ce astăzi este unanim recunoscut, anume că „fonetismul limbii literare moderne se identifică, în general, cu cel al limbii vechi"[16]. El a selectat din variantele fonetice și morfologice ale dialectelor literare forme lingvistice unitare pentru toți românii.

„Unitate în limbă, unitate în ortografie — două punte atît de strîns legate între sine, cît una fără de alta nu se poate cîștiga, de aceea și necesare înainte de toate, se poate realisa numai prin adoptarea principiului etimologic"[17] (P, 299) — aceasta a fost profesiunea de credință a învățatului transilvan, idealul pentru care a militat, în urma unor studii fecunde și complexe asupra limbii române, aproape o jumătate de secol. Parte din propunerile lui practice nu au fost în concordanță cu spiritul și evoluția firească a limbii și de aceea nu s-au putut impune. Rămîne însă meritoriu efortul învățatului român de a fi căutat mijloacele de realizare a unificării limbii de cultură și de a fi aflat unele soluții eficiente pentru modernizarea limbii române.

---

[15] Dovadă stă introducerea de către A. Lambrior a noțiunii de *tradiție literară*, ca fundament al limbii de cultură, acceptată și de alți lingviști, ca H. Tiktin și I. Nădejde, care, în fond, era același lucru cu „usul limbei regulat", stabilit de Cipariu pe baza tradiției românești.

[16] Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 686 ; cf. și p. 661.

[17] Pentru lingviștii din secolul al XIX-lea, cînd tendințele de modernizare a limbii erau divergente, concretizîndu-se în direcția populară, pe de o parte, și în direcțiile latinistă, italienistă și franțuzistă, pe de altă parte, modelul latin reprezenta mijlocul cel mai adecvat de unificare și desăvîrșire a limbii de cultură românești. Reacția antilatinistă a reprezentanților curentului istoric-popular (M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, A. Russo, V. Alecsandri ș.a.), cu merite incontestabile în direcționarea și realizarea culturii moderne, a adus în mai redusă măsură propuneri teoretice și practice pentru emanciparea limbii. De altfel, și fonetismul absolut, susținut de A. Pumnul, a eșuat din cauza variațiilor de pronunțare de la o regiune la alta. Se impune precizarea că, în epoca lui Cipariu, și scrierea fonetică folosită de Alecsandri, Ghica, Odobescu, Bălcescu ș.a., precum și de majoritatea presei, prezenta numeroase fluctuații și imprecizii. Deci, ceea ce se opunea etimologismului ciparian era adesea foarte deosebit de scrierea românească actuală, la care mulți cercetători au raportat principiile etimologiste.

SIGLE

A = „Arhiv pentru filologie și istorie", Blaj, 1867—1872.
DI = *Discurs asupra istoriei limbei române pronunțat în ședința publică a Societății literare din București, la 6—18 august 1867*, în ASA I, 1868, p. 18—22.
E = *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854.
G I = *Gramateca limbei române. Partea I. Analitica*, București, 1869.
G II = *Gramateca limbei române. Partea II. Sintetica*, București, 1877.
P = *Principie de limbă și de scriptură*, ediția a II-a revăzută și înmulțită, Blaj, 1866.
S = *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

LA CONCEPTION DE T. CIPARIU SUR L'IMPORTANCE DE LA RECHERCHE DES DIALECTES RÉGIONAUX ET DES PATOIS POUR L'HISTOIRE DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Dans les recherches linguistiques de T. Cipariu, un rôle important est assigné aux faits dialectaux, pleinement pris en compte dans l'effort de tracer l'image réelle de l'évolution de la langue roumaine. Avant B. Petriceicu-Hasdeu, T. Cipariu a donné une théorie acceptable des rapports entre la langue nationale et les parlers populaires, entre la langue littéraire unitaire et les variantes littéraires de la langue.

En étudiant le latin populaire de la base du roumain, T. Cipariu saisit des particularités dialectales que celui-là a transmis aux langues romanes. Quant au roumain, il y distingue deux dialectes principaux, le daco-roumain et le macédo-roumain ; l'istro-roumain serait inclus — selon son opinion — dans le macédo-roumain. Sur le territoire daco-roumain, T. Cipariu identifie trois types de parlers : valaques, moldaves et transylvaines.

Les considérations de T. Cipariu sur la langue roumaine littéraire, sur les relations que celle-ci établit simultanément avec les parlers populaires et les variantes de l'ancien roumain littéraire, gardent encore tout leur intérêt. Le point de départ de la langue roumaine littéraire unitaire est représenté, pour T. Cipariu, tout comme pour Heliade-Rădulescu, par *la langue d'église*. Les textes écrits aux XVIIe—XVIIIe siècles lui offrent des faits linguistiques tenant de l'*usage régulier de la langue*, celui qui allait constituer le *fondement* de la langue moderne de culture. La voie pratique d'unification des variantes littéraires roumaines dans une κοινή a été, dans la conception du linguiste transylvan, l'orthographe étymologique.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor Iași, str. Codrescu, nr. 2

NICOLAE PAULETI ȘI AUTENTICITATEA LIMBII FOLCLORULUI EDITAT

DE

PETRU ZUGUN

La Nicolae Pauleti, care a alcătuit în anul 1838 „prima culegere masivă de poezii populare românești“[1], „cea mai mare și autentică colecție de poezie lirică românească *făcută pe teren*“[2] (subl. edit.), se pot identifica cele două modalități principale de editare a folclorului care vor fi utilizate după el : a) respectarea în esență a limbii regionale, autentice, modalitate cultivată cu precădere de la sfîrșitul secolului trecut și mai ales în secolulul nostru ; b) adaptarea limbii folclorului la normele de la un moment dat ale limbii scrise de cultură, norme stabilite fie prin consens, fie de instituții de cultură, oficial, modalitate predominantă de la culegerile de folclor publicate de Vasile Alecsandri pînă la sfîrșitul veacului al XIX-lea și, sporadic, și după acea perioadă (altă modalitate, secundară, în folcloristică, fiind transcrierea, prin notație strîmtă, a limbii folclorului, considerat astfel ca text dialectal). La Pauleti predomină prima modalitate, întrucît „cîntecele și strigăturile sînt notate de Pauleti cu maximă fidelitate posibilă pentru anul 1838“[3], alfabetul chirilic de tranziție folosit de el redînd „cu suficientă acurateță limbajul țăranului din cîmpia Transilvaniei spre mijlocul secolului al XIX-lea“[4]. Ediția model[5] a lui Ion Mușlea transcrie corect[6], în alfabet latin, formele dialectale de la Roșia de Secaș (azi jud. Alba) pe care Nicolae Pauleti le-a înregistrat în 1838 în

---

[1] Ioan Chindriș, *Preromanticul Nicolae Pauleti*, prefață la Nicolae Pauleti, *Scrieri*, Editura Minerva, București, 1980, p. V.

[2] Ion Mușlea, *Studiu introductiv* la volumul *Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și feciorii jucînd scrise de Nicolae Pauleti în Roșia, în anul 1838*, ediție critică, cu un studiu introductiv de Ion Mușlea, Editura Academiei R. S. România, București, 1962, p. 41.

[3] Ioan Chindriș, *lucr. cit.*, p. LXXII.

[4] *Loc. cit.* Transcriem, în continuare, alte două opinii similare despre opera de folclorist a lui Nicolae Pauleti : „Materialul lui Pauleti are valoare deosebită și prin faptul că a fost cules de un fiu al satului, bun cunoscător al graiului și al oamenilor“ (Ion Mușlea, *loc. cit.*) ; culegerea lui Pauleti „este — alături de cea a lui Cipariu — și cea dintîi colecție în care textele lirice sînt consemnate în forma lor autentică. Folcloristul nu poate fi îndeajuns de surprins de această mare noutate, căci el va trebui să mai aștepte încă multe decenii pînă ce i se vor oferi colecții similare autentice“ (Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 64).

[5] Vezi nota 2 de mai sus.

[6] Vezi precizările lui Ion Mușlea din paragraful *Grafia și transcrierea textelor*, p. 42—45 în ediția citată.

culegerea sa de folclor. Avem, astfel, între formele de limbă semnificative, în sensul menționat, și următoarele tipuri : velarizarea lui *i*, trecut astfel la *î*, și a lui *e*, schimbat astfel în *ă*, datorită rostirii dure a dentalelor și velarelor care le preced, în *zîce* (161)[7], *țînea* (94), *dusăi* (61), *gîcește* (50), *brațăle* (61) ș.a., alături de *zice* (21) etc. ; develarizări, în *peuni* (59), *beutoriu* (125) ș.a. ; închiderea lui *-e* final la *-i*, în *di*, *bini* (151), *cini* (8), *undi* (154, 157) ș.a.; transformarea — poate și din motive de ordin prozodic — a acestui *-i* final în semivocală surdă, în *undi* (157 ș.a.) etc., sunet asilabic; finale labializate, în care s-a păstrat *-u* asilabic șoptit, în *dusăiu̯*, *găsiiu̯*, *văzuiu̯* (toate în 61), *moriu̯* (40), *dragu̯* (129 v. 48), *așternu̯* (180 v. 13), *cîndu̯* (191 v. 18), alături de formele fără labializare, predominante ca număr, *nuc*, *duc* (ambele în 78) ș.a. ; reducerea diftongului *o̯a* la *ó̯*, în *tó̯te* (18). *fó̯ia* (217) ș.a., editorul transcriindu-l prin *oa* ; prezența fricativei șuierătoare *j*, rezultată din pierderea elementului oclusiv din africata *ǧ*, în *draji*, *fraji* (ambele în 10), *împunje* și *ajunje* (ambele în 40/v. 4 și 6) *fujit* (23), *plînje* (37), *merje* (31 v. 13), sau provenit prin acomodare, în *crîjmă* și *crîjmăriță* (226 v. 7) ; palatalizări ale labialelor, alături de păstrarea lor neschimbată, în *lupchii* (175), *schinii* (197), *chierzi* (220), *deslichit* (254), în pron. și adj. *nyei* (194) pentru *mei*, în pron. *nyí* (249) pentru *mi*, în adj. *nyierie*, *nyiereá* „ca mierea" (238),, fiind întîlnite însă și formele *lupii* (175), *picioru* (217), *perit* (233), *peptariiu̯* (254) ș.a. ; păstrarea lui *-i-*, nesincopat, în *direptate* (88) ; lipsa lui *-i-* în *vonic* (48 ș.a.), singura formă pentru *voinic*, la Pauleti ; lipsa articolului hotărît enclitic *-l*, în *copu*, *trocu* (130) ș.a., alături de scrierea lui în alte cazuri, mai numeroase ; genitivu l-dativ feminin singular articulat definit, în *-î* (care cumulează desinența și articolul), în *leliți* („bine-i stă *leliți* fată", în 86), *maicî* („pe la poarta *maicî* trece", în 115), *mîndruți* („și *mîndruți* nu-i închin", în 289), alături de formele literare corespunzătoare : „din culesu *cînepii* / pînă-n ruptu *cămeșii*" (129) ; articolul posesiv-genitival invariabil, în *a mele* (66, 115), *a mei* (124), dar și *al*, în *al meu mut* (40) ; forme etimologice ca *rumpe* (122), sau analogice, ca *mere*, verb (117, 139, 156 — aici în rimă cu *pere*), alături de *merje* (117) etc. ; verbe iotacizate, care predomină ca număr, față de cele neiotacizate ; *văz* (11), *pătrunză* (76), *(eu) rămîi* (76) ș.a., alături de *văd* (174) etc. ; participii ca *vint* (58, 118) și *văst* (114), acesta în alternanță cu *văzut* (tot în 114) ; forme de auxiliar *au* și *o* pentru pers. a 3-a sg. perf. compus : „Cini au zis că-i bine june" (8), *o fost* și *mi-o plăcut* (ambele în 65) ; forme inverse ca *prins-am*, *avut-am* (ambele în 47) ș.a. ; auxiliarul de viitor apare, cel mai adesea, fără *v-*, în *ne-om iubi*, *n-oiu veni*, *or vedea* și *or zice* (toate în 21) ; infinitivul „lung", etimologic, în *scriere-aș* (11/9) *stare-ar* (24), *trimitere-aș* (31/9) ; forme duble ca *ști* — *știe* pentru pers. a 3-a sg. ind. prez. : „Cine are dor pe vale / Știe luna cînd răsare ; / Cine are dor pe luncă / Nu *ști* luna cînd să culcă" (105), ambele îndeplinind și rol prozodic ; conjuncțiile coordonatoare disjunctive *au* și *o*, pentru *sau*, alături de aceasta : „nu știu scoate-m-a *au* ba / *au* mai tare m-a băga" (99). „*o* mă joacă, *o* mă lasă" (119), „ai bărbat *o* n-ai ?" (174) ; topica inversă în *o am văst* (114), *o ar conoaște* (119), *plîngu-mi* (37) ș.a. ; lexeme ca *blagă* „avere" (280), *fagădău*, *crîșmă* și *pochilat* (ambele în 167), *țipai* „aruncai" (117) și altele.

[7] Cifrele din paranteză indică numărul textului și, în cazul textelor mai lungi, și al versului în care apar formele citate în ediția lui Ion Mușlea.

Confruntarea acestor forme dialectale, ca și a altora, cu cele consemnate de Vasile Frățilă, în *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe Valea inferioară a Tîrnavelor* (Timișoara, 1982, p. 35—252), dovedește caracterul lor autentic, în esență. De exemplu, în acest grai sînt folosite forme și cuvinte ca *țăsu, săzu, di* și *dz, bǫlă, sînje, oi fuji, keptarịu, kičoru, ńire, (stîlpu) porți, (ușa) curți, a mele, vei merę*, (eu) *rămîi, să auză, vint, văst, o făcut, or fi mers, ști* „știe", *țipa* etc.

În același timp însă, la N. Pauleti putem identifica și cea de a doua modalitate a folclorului, adaptarea limbii la unele norme ale limbii de cultură, de la un moment dat. Editorul lui Pauleti, Ion Mușlea, a remarcat faptul că „Pauleti s-a îndepărtat de multe ori de graiul dialectal, folosind forme gramaticale corecte, învățate în școală"[8], dintre care citează scrierea articolului hotărît enclitic *-l* în unele cazuri, viitorul cu *voi* etc. și conjuncția *sau*, ceea ce nu înseamnă, totuși, „de multe ori", chiar dacă la faptele de mai sus se adaugă și altele din cele care apar în alternanță cu cele regionale, cum se poate vedea și din mai multe exemple citate mai sus, fiindcă acestea sînt în minoritate ca tipuri și, multe din ele, ca frecvență, în raport cu cele regionale corespunzătoare. De asemenea, alte perechi de forme alternante, din care una și-a păstrat caracterul dialectal, iar cealaltă s-a impus în limba literară, se pot explica nu numai prin intervenția folcloristului, ci și prin realitatea graiului de pe larga vale inferioară a Tîrnavelor, cunoscut „de acasă" de către Pauleti, și de care aparțin textele folclorice transcrise de el. Astfel, Vasile Frățilă arată că în acest grai apar atît *cokilă, kičór, știrg'i* ș.a., cît și *copilă, picior, știrbi* etc., în localități diferite și la vorbitori diferiți[9].

Prin autenticitatea ei lingvistică (desigur că și literară), culegerea de folclor a lui Nicolae Pauleti constituie un izvor sigur pentru cunoașterea graiului și a poeziei populare de pe valea inferioară a Tîrnavelor de acum 150 de ani. „Dacă Pauleti ar fi izbutit să-și publice colecția, se poate bănui că aceasta ar fi avut urmări profunde, instituind principiul autenticului în culegerea de texte folclorice"[10] este opinia avizată a lui Ovidiu Bîrlea, istoricul folcloristicii noastre.

Această modalitate de editare a folclorului, constînd în conservarea principalelor particularități fonetice, gramaticale și lexicale ale textului folcloric, desigur că în limitele variabile determinate de scopul editării folclorului, de pregătirea lingvistică a editorului, de gradul de perfecțiune a alfabetului fonetic folosit și de posibilitățile tipografice, a fost reluată, independent de Pauleti, și perfecționată mereu de la sfîrșitul secolului trecut, prin Miron Pompiliu (1870), Simion Fl. Marian (1873), Mihail Canianu (1888), G. Alexici (1899) — Alexici a folosit și semne diacritice, în acest scop — și de alți folcloriști, inspirați direct sau indirect, în această direcție, de Timotei Cipariu și Gh. Barițiu[11], dar s-a impus definitiv numai de la începutul secolului nostru, o dată cu școala etnografică a lui Ovid Densusianu și, ulterior, prin elevii direcți sau indirecți ai lui, cu direcția lui Sextil Pușcariu, reprezentată prin Al. Țiplea

---

[8] Ion Mușlea, *luer. cit.*, p. 44.
[9] Vezi Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 60—70 și *passim*.
[10] Ovidiu Bîrlea, *op. cit*, p. 65.
[11] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 57 și 59.

(1906), I. A. Candrea (1907), Tache Papahagi (1925), Ion Diaconu (1930) și alții, respectiv Iosif Popovici (1909 și 1911), G. Giuglea — I. Vâlsan (1913) și alții[12].

O dată cu apariția culegerilor folclorice și de piese literare culte în spirit folcloric, ale lui Vasile Alecsandri (*Poezii poporale. Balade. Cîntice bătrînești*, 1852 și 1853 ; *Poezii populare ale românilor*, 1866), s-a conturat altă modalitate de receptare, editare și difuziune a textului folcloric, și anume modalitatea constînd în adaptarea limbii lui la normele limbii scrise de cultură, limbajul dialectal fiind doar sugerat, prin unele particularități, mai ales lexicale, care sînt mai greu de înlocuit decît cele fonetice și gramaticale. *Modalitatea Alecsandri* de receptare, editare și difuziune a folclorului constă în *literalizarea* limbii textului folcloric în spiritul normelor limbii scrise uzuale la un moment dat. Vom comenta această modalitate într-o altă lucrare.

NICOLAE PAULETI AND THE LINGUISTIC AUTHENTICITY OF THE PUBLI SHED FOLKLORE

ABSTRACT

In this paper, the author shows that the first Romanian folklorist Nicolae Pauleti preserved (1838), to a large degree, the regional linguistic authenticity of the folklore which he gathered from the Valea Tîrnavelor area. In this respect, the author compares Pauleti's linguistic facts with the dialectal monography of the same area, written by V. Frățilă (1982).

After an intermediary period (the Alecsandri's period), in which the language of the published folklore was changed following the literary norms, Pauleti's modality of preserving the linguistic authenticity of the folklore has imposed again, and it is still used in publishing the Romanian folklore.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

[12] Vezi Ion Diaconu, *Criterii asupra monografiei etnografice, folclorice și dialectale*, în *Ținutul Vrancei. Etnografie. Folclor. Dialectologie*, Editura pentru Literatură, I, [București], 1969, p. 20 și 128—129; Mihail Deleanu, *George Cătană și „coregerea" lingvistică a folclorului*, în volumul colectiv *Studii de limbă, literatură și folclor*, II, 1971, Reșița, p. 207—220; Constantin Otobicu, *Prefață* la *Antologie dialectală a României*, București, 1983, p. V—XXX.

REGIONAL — LITERAR ÎN TEXTUL ARTISTIC

DE

D. IRIMIA

În orice discuţie asupra raportului regional — literar sau numai asupra rolului regionalismelor în textul literar rămîne subînţeles specificul acestor categorii în comunicarea estetică.

În comunicarea lingvistică neutră, uzuală, raportul regional — literar este, în esenţa lui, un raport cultural. Semnele şi structurile lingvistice sînt folosite în legătură cu capacitatea lor de a realiza funcţia generală a limbii, de comunicare şi cunoaştere, şi, se înţelege, în raport cu competenţa şi performanţa subiectului vorbitor şi a interlocutorului său.

Întrebuinţarea exclusivă a uneia din cele două categorii sau numai prezenţa (în diferite grade) a unor elemente aparţinînd la acestea depinde de spaţiul cultural propriu protagoniştilor actului lingvistic sau caracterizînd numai timpul în care se desfăşoară comunicarea.

În comunicarea cotidiană (neartistică), textul lingvistic primeşte doar mărci care îşi au originea în situaţia de comunicare. Elementul regional, component al limbajului popular, este semnul apartenenţei protagoniştilor la cultura populară sau expresia unui raport de familiaritate între ei. Elementul literar este semnul apartenenţei la cultura înaltă (sau al aspiraţiei spre această poziţie culturală) sau semn al caracterului oficial al raporturilor dintre vorbitor şi interlocutor.

În comunicarea artistică, atît cei doi termeni, cît şi raportul dintre ei primesc un alt statut. Identitatea specifică a textului literar între alte texte lingvistice îşi are originea în impunerea suveranităţii dimensiunii sintactice (din interpretarea lui Ch. Morris, *Signs, Language and Behavior*, 1946) asupra dimensiunii semantice a semnelor lingvistice. Mai exact, dimensiunea semantică îşi are originea în dimensiunea sintactică.

Prima consecinţă importantă, definitorie pentru creaţia artistică, a acestui fapt este distanţarea (pînă la rupere, în limbajul poetic) a planului semantic al textului literar de un referent preexistent. Referentul textului literar se construieşte o dată cu textul şi se reconstruieşte, în mod variabil, la receptarea lui.

Autonomizarea universului semantic al creaţiei literare prin suspendarea raportului referenţial obiectiv stă în strînsă legătură cu înscrierea textului artistic cult în sfera limbii literare doar la un nivel de suprafaţă, al semnului lingvistic ca semnificant. Versul eminescian „Se bate miezul nopţii în clopotul

de-aramă" este scris în limba română literară, dar în alcătuirea sa se cuprind semne lingvistice care s-au convertit în semne poetice prin relațiile de adîncime în care intră cu semnele lingvistice — și acestea devenite poetice — din celelalte versuri ale poemului și din limbajul poetic eminescian, ca plan paradigmatic. Sintagma *miezul nopții*, de exemplu, nu mai desemnează pur și simplu, obiectiv, un moment temporal, ca în limba literară neutră, ipostază culturală, a sistemului limbii naționale, ci joacă rol important în constituirea semnificației generale a poeziei *Se bate miezul nopții* ca expresie simbolică, deschisă, a unui spațiu tulburător, hotar și cumpănă, echilibru fragil între ființă și neființă, între real și ireal, în care dimensiunea dinamică a timpului cosmic, ca flux temporal, se intersectează cu dimensiunea statică, a timpului oprit sau a suspendării timpului. În versurile „Dintre sute de catarge / Care lasă malurile / Cîte oare le vor sparge / Vînturile, valurile ?", termenul *catarge* se caracterizează prin suspendarea procesului de semnificare în interiorul raportului semantic *cuvînt — concept — obiect extralingvistic*, propriu limbii literare comune, pentru a participa la construirea ideii poetice a poemului *Dintre sute de catarge* prin trăsături semantice rezultînd din raportul *catarg* (termen *in praesentia*) / *corabie* (termen *in absentia*) : 'ascensionalitate, esențialitate' etc.

Paradoxal, imaginea artistică nu este neliterară, dar, ca semn lingvistic de gradul II (M. Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonimie*, Paris 1973), caracterizat printr-o reorganizare specifică radicală a raportului semnificat / semnificant, intră în opoziție cu sistemul limbii pentru care limba literară ar fi varianta cea mai apropiată, model, în desfășurarea actului lingvistic concret.

Regionalismul, ca și arhaismul, ca și argoul sau ca alte categorii lingvistice neliterare, nu mai este în comunicarea artistică expresia pasivă a apartenenței socio-lingvistice sau cultural-lingvistice a unui locutor, ci este un mijloc, nu fundamental deosebit de imaginea artistică, de construire a universului semantic al textului. Prezintă doar un grad mai ridicat de complexitate sub aspect funcțional. Rolul său specific este asigurat de poziția pe care o are concomitent în raportul paradigmatic cu limba literară și în raporturile sintagmatice în care intră în textul literar. Regionalismul participă, în grade și modalități diferite, la construirea dimensiunii semantice a textului și totodată la dezvoltarea dimensiunii lui stilistice, dar nu în modul în care o face în comunicarea neartistică, pentru că poziția sa rămîne în permanență legată de principiul poietic, în sensul de constructor de sens, al dimensiunii sintactice. Ca și arhaismul sau argoul sau alte categorii lingvistice marcate din perspectiva raportului cu limba literară, regionalismul dezvoltă, alături de dimensiunea stilistică proprie oricărui text lingvistic (consecință a acțiunii funcției stilistice, din interpretarea lui M. Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, 1971, asupra celorlalte funcții particulare ale limbii în desfășurarea funcției globale, de comunicare și cunoaștere), în interiorul raportului *scriitor — text — cod*, și o dimensiune stilistică de gradul II, în interiorul universului semantic al textului sau în dependență de acesta (consecință a acțiunii funcției poetice).

El însuși semn de gradul II, ca și imaginea artistică, prin funcție, regionalismul din textul literar diferă și prin natură de componenții reali ai graiului pe care îl reprezintă. Scriitorul nu este un dialectolog. Semnele lingvistice la

care el recurge sînt o interpretare, prin prizma omului de cultură și de creație, fin observator al vorbirii oamenilor dar nu lingvist, și o transpunere în scrisul limbii literare sau numai o transpunere literală a regionalismelor. Scriitorul reține o trăsătură sau un fascicol de trăsături distinctive, constructoare de imagini sugestive, evocatoare ale graiului dintr-o anumită regiune, dar nu totdeauna numai atît. Prin chiar acest fapt, termenul neliterar dintr-un text literar încetează de-a fi un fapt dialectal absolut.

Cu acest statut, regionalismul, component al structurii lingvistice a unui text literar, dezvoltă o dublă funcție, stilistică și poetică, cu predominarea uneia din cele două ipostaze sau cu solidaritatea lor perfectă.

Prin structura stilistică pe care o condiționează, regionalismul se constituie într-un spațiu tensionat în care se confruntă „libertățile" pe care și le ia scriitorul în întrebuințarea limbii naționale cu constrîngerile pe care le impune caracterul specific al dinamicii mesajului pe care îl construiește și îl comunică limbajul artistic. Modul de desfășurare și „rezolvare" a conflictului dintre libertăți și constrîngeri fixează nivelul stilistic pe care se situează textul (în organizarea sistemului stilistic al limbii, care cuprinde nivelul stilistic al limbii naționale, nivelul stilurilor funcționale, nivelul stilurilor individuale, nivelul stilurilor interne, nivelul structurilor ocazionale) și descrie, în funcție de aceasta, diferite identități stilistice: a scriitorului, a textului, a personajelor.

Orice text lingvistic implică în funcționarea sa trei dimensiuni obiective, fonologică, semantică și sintactică, și o dimensiune subiectivă, supraordonată, dimensiunea *stilistică*. Dimensiunile obiective caracterizează, în diferite grade, și semnele lingvistice preexistente textului. Dimensiunea stilistică se dezvoltă numai în text, avîndu-și aici originea în mărcile stilistice. Semnele lingvistice pot avea mărci stilistice implicite, cu care vin în text, sau mărci stilistice explicite, pe care le primesc în text, prin relațiile sintagmatice în care intră.

Regionalitatea nu e în sine o marcă stilistică, ci doar purtătoare virtuală a unor valori stilistice, care se realizează în funcție de context și care variază de la valoarea zero la valori definitorii pentru identitatea stilistică a unui text sau a unui scriitor. Dezvoltarea valorilor stilistice sau poetico-stilistice sau numai poetice ale regionalismului depinde de valențele care îi sînt actualizate și de perspectiva în care acestea sînt înscrise.

Prima trăsătură distinctivă a regionalismului, prin însăși natura sa, dar natura sa imediată, în interiorul raportului limbă națională—limbă literară, este apartenența la o zonă restrînsă teritorial a manifestării limbii naționale. Specific unei anumite regiuni geografic-lingvistice, regionalismul *localizează*. Dar atît timp cît indică doar apartenența (scriitorului sau personajului) la un anumit grai sau situează astfel o desfășurare evenimențială, regionalitatea rămîne sau o simplă marcă lingvistică sau o figură poetică, înscrisă în exigențele unui realism descriptiv așa cum sînt epitetele (de fapt, pseudo-epitete) care realizează o simplă descriere a obiectului reflectat lingvistic. Trebuie considerate, în consecință, ca avînd sau funcție stilistico-poetică generică sau marcă stilistică zero, termenii, structurile, formele cu funcție exclusiv de localizare sau care derivă din poziția limbii scriitorului în dinamica raportului regional-literar. În prima categorie se înscriu, de exemplu, moldovenismele din nuvela lui I.L. Caragiale, *O făclie de paște*:

bortă, dugheană, ogradă, a sudui etc., unde fixează locul de desfășurare a dramei psihologice a lui Leiba Zibal, sau în schița *Reformă: ciubote, colțuni, straie* etc., unde fixează originea moldovenească a personajelor.

Regionalismul realizează această funcție de localizare, care este o funcție poetică marginală, secundară, construind o dimensiune a universului semantic al unor creații literare, numai prin intrarea în contrast cu ansamblul textului, marcînd distincția dintre cele două planuri narative: al naratorului și al narațiunii. Astfel, în proza lui Caragiale, termenul *ogradă* fixează în Moldova drama lui L. Zibal, în opoziție cu sinonimul *curte*, specific graiului muntenesc și limbii literare, prezent în celelalte texte. Cînd această opoziție nu există, regionalismul rămîne o caracteristică lingvistică a scriitorului, înscris în sfera limbii literare a epocii, dacă procesul de deregionalizare nu s-a încheiat. În acest sens, formele de tipul *birje, loje, uşe*, din teatrul lui Caragiale, prezente deopotrivă în planul sintactic al personajelor și în planul sintactic (din indicațiile scenice) al scriitorului, sînt doar expresia presiunii graiului muntenesc, care îi este propriu, asupra limbii sale.

Regionalismul dezvoltă mărci stilistice concomitent cu desfășurarea funcției poetice, în condițiile în care intră în textul literar ca expresie a culturii populare sau a atitudinii (scriitorului sau personajului) față de conținutul comunicării sau față de interlocutor, cînd valorile stilistico-poetice depind de toți factorii implicați în comunicarea estetică.

Ca expresie a culturii populare, regionalismul intră în structura textului ca *element popular* sau ca *element de limbaj familiar*; *regionalitatea* sa (cu funcție de localizare) are o importanță secundară.

În aceste condiții, elementul regional participă la (sau determină) constituirea stilurilor individuale sau situează textul la nivelul stilurilor interne (al unor texte, considerate ca unități stilistice încheiate sau al unor personaje).

Regionalismul ca element popular este trăsătura definitorie a profilului stilistic al unui scriitor cînd se anulează total tensiunea dintre *individualitatea scriitorului* și *individualitatea textului*, concomitent cu neutralizarea distincției dintre planul naratorului și planul narațiunii (sau al personajelor), ca în cazul lui Ion Creangă sau al lui Mihail Sadoveanu.

Regionalismul determină constituirea stilurilor interne, cînd „conflictul" dintre individualitatea scriitorului și individualitatea textului este maxim și „se rezolvă" în favoarea textului. „Conflictul" se desfășoară în interiorul operei unui scriitor, între texte diferite, sau în interiorul aceluiași text, între cele două planuri, al naratorului și al narațiunii.

Pentru primul caz este exemplară opera lui I.L. Caragiale sau a lui Marin Preda. Profilul stilistic al lui I.L. Caragiale se dezvoltă în jurul unei trăsături definitorii: *oralitatea*, dar cu două variante, una stînd sub semnul culturii citadine, mic burgheze, în comedii și în proza scurtă (cînd regionalismul nu mai este expresie a culturii populare), alta, stînd sub semnul culturii populare, specifică dramei *Năpasta*, nuvelelor și basmelor.

Cea de a doua modalitate de manifestare a stilurilor interne înseamnă, de fapt, constituirea unei identități stilistice de gradul II — *stilul personajelor*, care funcționează în structura de ansamblu a unei creații literare ca *stil în stil*. Stilul lui Camil Petrescu este prin excelență elaborat, înscris aproape perfect în sfera limbii literare ca limbă scrisă, lipsit de oralitate chiar în opera

Scanned with OKEN Scanner

dramatică. În romanul-frescă *Un om între oameni*, însă, planul narațiunii dezvoltă zone stilistice specifice, în contrast cu planul naratorului, marcate de termeni arhaici sau de termeni regionali. Regionalismul (*dă, pă, ăsta, ăia* etc.), însă, nu desfășoară atît o funcție de localizare și nici nu dezvoltă o oralitate propriu-zisă, cît se impune ca expresie a apartenenței la anumite categorii sociale, țărănimea, în primul rînd, rămasă, sub aspectul exprimării, în afara limbii literare cultivate.

Așadar, dacă la I.L. Caragiale elementul regional este o categorie complementară oralității stilistice a textului, la Camil Petrescu este o categorie complementară caracterului erudit al stilului său ; scriitorul recurge la regionalism în acțiunea de reconstituire artistică a unor realități luate ca substrat al universului semantic al operei sale. Regionalismul la Camil Petrescu are rolul stilistic al arhaismului la Al. Odobescu.

Marcă doar a caracterului erudit al stilului lui Camil Petrescu, regionalismul — expresie a limbajului țărănesc — dezvoltă în proza lui L. Rebreanu o funcție stilistico-poetică ; din perspectiva aspirației de ridicare a vălului sămănătorist de pe realitățile vieții satului, regionalismul este la L. Rebreanu concomitent marcă a stilului direct, caracterizat prin asprimea expresiei, și sugestie a durității vieții și relațiilor interumane tensionate din această lume în timpul și spațiul luate ca substrat al planului semantic al prozei sale.

Prin alte componente semiotice, rezultînd din condițiile întrebuințării sale în actul lingvistic neartistic, regionalismul se constituie în marcă a atitudinii față de obiectul comunicării, concomitent cu sugerarea unor trăsături definitorii ale „lumii povestite" ; prin apartenența sa la limbajul familiar, el poate fi expresia unor atitudini contrarii, de apropiere afectivă sau de respingere. Ca expresie simpatetică, regionalismul intră în structura stilistică a creațiilor marcate autobiografic. La Ionel Teodoreanu, de exemplu (în *Ulița copilăriei* sau în alte creații) sau la M. Sadoveanu (în *Domnu' Trandafir*), termenii moldovenești au în primul rînd funcția de a evoca lumea copilăriei, creînd sau numai sugerînd o atmosferă și o stare de intimitate : *omăt, cridă, uliță, cerdac, fără șagă, colea* etc.

O anumită cruditate a expresiei, cu originea în lipsa oricăror convenții și constrîngeri în limbajul familiar, îi asigură regionalismului o particulară duritate care-l face propriu funcției satirice : „În două porți infernul portalele-și deschide, / Spre-a încăpea cu mia răsufletele *hîde*/Tiranilor ce pier." (M. Eminescu). Regionalismul intră în alcătuirea limbajului satiric mai ales prin relațiile pe care le dezvoltă cu alte categorii de semne lingvistice, neologisme mai ales. La I. L. Caragiale, fonetica regională a unor neologisme : *agrisor, cafiné, ghiviziune, inchiziță, intuichivă, monșăr, mogherne* etc. are funcția nu atît de a localiza, cît de a satiriza personajele din perspectiva relației dintre esență și aparență.

Funcționînd, asemeni imaginii artistice, ca semn de gradul II, regionalismul vine în textul literar (mai ales narativ) cu sugestia diferitelor raporturi externe ale semnului lingvistic : cu lumea, materială sau spirituală, a satului, cu lumea citadină, cu lumea copilăriei etc., cel mai adesea indiferent de structura lui internă.

Structura internă, raportul dintre semnificant și semnificat, adică, trece în prim plan prin întrebuințarea regionalismului ca mijloc de nuanțare

a expresivității limbajului prin lărgirea sferei sinonimelor, ca în proza lui M. Sadoveanu, sau ca mijloc de motivare sugestivă a relației dintre expresia lingvistică a textului și sensul ei poetic. Este exemplar în această a doua direcție limbajul poetic eminescian.

După interpretările lui G. Ibrăileanu și Gr. Scorpan a devenit un loc comun observația că Eminescu acordă prioritate graiului moldovenesc în construirea expresiei lingvistice a creației sale poetice și că preferința poetului își are originea în muzicalitatea specifică a acestui grai. Dar atenția arătată de Eminescu graiului moldovenesc (ca limbaj popular, cu extindere, de fapt, peste delimitările dialectologilor) este determinată și în permanență „controlată" de constituirea *muzicalității sugestive* în principiu central de organizare a limbajului său poetic. În acest sens, selectarea regionalismului sau dimpotrivă a termenului literar într-un text anumit stă în strînsă legătură cu procesul de motivare a semnului poetic, motivare în direcția forței sugestive a semnificantului în constituirea și comunicarea semnificației. Regionalismul dezvoltă în felul acesta, la Eminescu, o funcție poetică absolută; asigură eufonia și expresivitatea versului (fenomenul e discutat pe larg în cartea noastră, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, 1979), iar prin aceasta participă la constituirea identității unui nou sistem de semne, *limbajul poetic*. Prin limbajul poetic, regionalismul aduce în text plusul de poeticitate pe care l-a pierdut termenul constituit în component al limbii literare.

Așadar, consecința principală a „recuperării" regionalismului (ca și a arhaismului, de altfel) într-o viziune totalizatoare asupra limbii în creația poetică (în care se va înscrie și L. Blaga), prin anularea opoziției regional — literar, în linie sincronică sau diacronică, este constituirea unei noi ipostaze a limbii naționale: limbajul poetic. De la Eminescu, limba română se prezintă sub forma a trei variante principale: *limbajul popular*, *limba de cultură* (cu variantele ei funcționale), *limbajul poetic* (cu variantele sale individuale).

DIALETTALE — LETTERARIO NEL TESTO ARTISTICO

RIASSUNTO

Nel prendere in esame il rapporto *dialettale-letterario*, l'autore ha in vista l'opposizione tra la comunicazione estetica, attraverso il testo artistico, e la comunicazione linguistica, quotidiana. Se nella comunicazione linguistica neutra, il rapporto presenta un carattere culturale, nella comunicazione artistica il rapporto viene subordinato al processo di sviluppare un universo semantico specifico, di tipo estetico.

Considerando l'elemento dialettale come un segno di secondo grado, in un certo senso, simile all'immagine artistica, l'autore sottolinea la sua doppia funzione, *stilistica* e *poetica*, nel testo letterario. Allo stesso tempo si fa distinzione tra la posizione (ed il ruolo) dell'elemento dialettale — espressione dell'appartenenza regionale o sociale del personaggio letterario, dell'atteggiamento dello scrittore verso il personaggio, oppure delle varie prospettive in cui vengono collocati i personaggi nel testo narrativo o nel testo drammatico, dove sviluppa varie funzioni stilistico-poetiche, e la posizione del medesimo nel testo lirico, come espressione, in complementarietà con altre categorie linguistiche, della funzione poetica assoluta, così come avviene nella poesia di Eminescu. È così che, attraverso questo rapporto, l'autore arriva a identificare tre varianti stilistiche della lingua romena: *il linguaggio popolare*, *la lingua letteraria* e *il linguaggio poetico*.

SINONIME COORDONATE: LITERAR/REGIONAL ÎN TEXTE VECHI

DE

LAURA VASILIU

1. Apariția în limba română scrisă a secvențelor de sinonime coordonate a fost notată în mai multe rînduri în literatura de specialitate.

Fenomenul, urmărit mai ales în limba veche[1], a fost adesea sancționat prin încadrarea în clasa construcțiilor pleonastice sau tautologice considerate nerecomandabile[2]. O. Densusianu[3], de exemplu, înregistrează ca pleonasme construcții din texte traduse ale secolului al XVI-lea, de tipul : *judecătoriu a toate* **cugetele** și a **gîndurele** *inimiei* (Coresi), sancționarea lor fiind în mod neîndoielnic presupusă de simpla calificare acordată. Al. Rosetti și B. Cazacu[4] opun în mod explicit „bogăția și varietatea" vocabularului *Cazaniei* lui Varlaam, ilustrată prin folosirea sinonimelor, tautologiilor (de tipul *ciudese și minuni*), care „constituie [după părerea lor] o deficiență a stilului" autorului analizat.

2. Pentru „greșelile" de această natură se oferă diverse explicații.

O. Densusianu[5] crede că turnurile pleonastice reproduc de cele mai multe ori construcțiile din originalul slav sau maghiar.

Această explicație, care, de fapt, transferă asupra modelului reprodus cauza apariției fenomenului în sine fără a se pronunța asupra ei, este adoptată de Luiza Seche. Se formulează și o justificare pentru copierea modelului prin „deficiențele din cultura vechilor traducători" și „sărăcia lexicului limbii

[1] Luiza Seche (*Juxtapunerea sinonimică în limba română*, în CL, 1967, nr. 1, p. 103—104) constată, în urma unor numărători făcute pe texte, că apare cel mai frecvent în traducerile bisericești din secolul al XVI-lea și descrește în secolul următor.

[2] Vezi în DEX : *pleonasm* „e r o a r e [subl. n.] de exprimare constînd în folosirea alăturată a unor cuvinte ... cu același înțeles" ; *tautologie* 1. „g r e ș e a l ă [subl. n.] care constă în repetarea inutilă a aceleiași idei, formulată cu alte cuvinte ; cerc vicios, pleonasm". Cp. cu definițiile similare în esență deși mai puțin drastice din *Dictionary of Linguistics* de Mario Pei și Frank Gaynor, New York, 1954 : *pleonasm* „the use of s u p e r f l u o u s [subl. n.] words" ; *tautology* „a r e d u n d a n t [subl. n.] construction consisting of two or more words, each of which expesses the same idea".

[3] HLR II 566.

[4] *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 102. Vezi și poziția asemănătoare exprimată la p. 128 în legătură cu Dosoftei, care dovedește „cunoașterea limbilor străine", între altele, prin „sinonimia lexicală bogată de care face uz în general", dar uneori „cade în tautologie" (de ex., *învățătură și poucenie*).

[5] Vezi *loc. cit.*

române" în secolul al XVI-lea (dovada în sprijinul raționamentului : fenomenul scade în secolele următoare „pe măsură ce lexicul limbii române se îmbogățește, experiența traducătorilor crește etc."). În plus, se încearcă o explicație pentru apariția fenomenului în sine, presupusă a fi valabilă atît pentru originalele străine, cît și pentru textele laice culte originale românești, unde apar fapte de același tip, anume : „insistența semantică" realizată prin alăturarea unor sinonime. Totodată se urmărește fenomenul în unele texte bisericești originale și laice culte și se afirmă că apariția lui aici se datorește influenței traducerilor bisericești și, de asemenea, influenței limbii populare; se consideră, de asemenea, că procedeul insistenței prin repetare este caracteristic atît limbajului bisericesc, cît și celui popular[6].

Reținem că secvențele de sinonime coordonate sînt puse pe seama unui p r o c e d e u s t i l i s t i c generator al modelului ori constînd dintr-o manieră a practicării modelului constituit[7].

Ipoteza ar urma să fie verificată și evaluată în perspectiva limbii literare.

Notăm că aceeași ipoteză pare să fie avută în vedere și de D. Bejan[8] și M. Bucă—I. Evseev[9] în următoarele două situații. D. Bejan consideră că, prin folosirea sinonimelor, Ureche „a căutat să înlăture monotonia textului" și inserează, fără nici un comentariu special, printre exemplele de sinonime ocurente în locuri diferite, exemple de sinonime coordonate ca : *avuția și strînsura*. M. Bucă și I. Evseev remarcă „procedeul" de „cumulare a sinonimelor în același context pentru a r e l i e f a [subl. ns.] o anumită noțiune", procedeu pe care îl ilustrează cu exemple din limba actuală de tipul : **frica** *de a ignora informația și* **teama** *de a fi strivit de excesele ei*.

De asemenea, credem că interpretarea secvențelor de sinonime coordonate drept un procedeu cu intenții stilistice se sprijină pe un alt sens al termenului de tautologie, înregistrat în surse lexicografice de uz larg : „fenomen sintactic care constă din repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcțiuni diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care, exprimînd identitatea celor doi termeni, are rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune" [10].

3.1. Pornind de la observațiile amintite în cele de mai sus, vom încerca și noi o explicație pentru un tip de construcție cu sinonime coordonate nerelevat pînă acum, deși exemple ilustrative apar uneori în lucrările menționate[11]. E vorba de secvențe în care unul din termeni e literar, iar celălalt regional, apărînd în texte literare, originale și traduse, din perioada 1640—1780. De

---

[6] Vezi L. Seche, *lucr. cit.*, p. 107, 109—110. Sînt înregistrate chiar unele construcții sinonimice juxtapuse frecvente în cele mai vechi traduceri religioase „preluate" de textele laice originale. Al. Rosetti (ILR, VI, 1946, p. 249 ; vezi și ILR, 1968, p. 570), la care autoarea se referă în legătură cu „procedeul insistenței", îl înregistrează printre trăsăturile „limbii vorbite".

[7] Vezi și semnificația pentru evoluția vocabularului românesc pe care o atribuie O. Densusianu (HLR II 567) apariției, în turnuri pleonastice, a unui termen frecvent alături de unul rar (*ședea ... de-și răposa trupul și odihnîia lîngă puț*, Coresi) : termenul rar (*odihnîia*) reprezintă indicele de evoluție.

[8] *Sinonime și serii sinonimice în lexicul Cronicii lui Grigore Ureche*, în LL, 22, 1969, p. 123.

[9] *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 136.

[10] Vezi DEX s.v. *tautologie* 2.

[11] La Al. Rosetti, B. Cazacu, *loc. cit.*, exemple din Varlaam și Dosoftei.

ex. : *Dulăul ... îndată toată pădurea de* **lătrături** *și de* **brehăituri** *împlu* (Cantemir, *Istoria ieroglifică*).

3.2. Contextele pe care le-am analizat sînt selectate dintr-un dicționar al termenilor regionali care apar în textele literare din perioada menționată, elaborat la Institutul de Lingvistică[12] și aflat acum în curs de editare. Specificul corpusului la care am recurs (DTR) asigură autenticitatea caracterului regional al unuia din termenii care figurează în structurile la care ne-am oprit. (Autoarele au acordat statutul de termen regional — cu specificarea ariei de circulație — cuvintelor pe care le-au înregistrat în dicționar, în urma aplicării unei proceduri care face uz de trăsăturile dialectale cunoscute ale limbii epocii, confruntate cu datele dialectologiei cu privire la stadiul actual de evoluție a graiurilor.)

Caracterul literar (sau, poate, formulat mai prudent pentru perioada 1640—1780, caracterul general) al celuilalt termen a fost stabilit de noi ținîndu-se seamă de : *a.* indicațiile stilistice reieșind din modul de tratare ca și din atestările cuvîntului respectiv în principalele dicționare ale limbii române și *b.* faptul că cuvîntul nu apare în DTR.

Așadar izolăm din mulțimea secvențelor de sinonime coordonate pe acelea în care unul din termeni are răspîndire restrînsă, iar celălalt are răspîndire largă și, foarte probabil, în măsura în care limba literară era constituită, prestigiul apartenenței la aceasta.

Termenii regionali din relativ multe contexte sînt presupuși a circula într-o singură regiune[13]. De ex.: *brehăitură* (menționat înainte) în Mold., *șupire* în Ț. Rom. (*să fie de răpire și de* **șupire** *păsărilor, Varlaam și Ioasaf*, 1671), *zăticnire* Ț. Rom. (*multe* **zăticniri** *și piedici acolo li s-au prins*, R. Greceanu), *halal* Criș. (*le voi potopi cu moartea și cu* **halalul**, *Cazanie* 1692), *bintă* Criș. (*auzim noi aceastea* **binte** *și pedeapse a jidovilor, Cazanie* 1692). Apar însă și termeni presupuși a circula în mai multe regiuni. De ex. : *ništotă* în Criș. și Trans. SV (*vezi nevoile și* **ništotele** *noastre, Miscelaneu* sec. XVII), *hasnă* Ț. Rom., Ban., Criș., Trans. SV și N (*cuvîntul lui Dumnăzău iaste de folos și de* **hasnă**, *Molitvenic* 1695).

3.3. Relația de coordonare între sinonime este exprimată în modul cel mai clar prin *și*, ca în toate contextele prezentate pînă acum. Ea poate să fie redată însă și prin juxtapunere, în structuri mai simple sau mai complicate precum :

— *El...* **silța** *amăgelii*, **cursa** *vicleșugului... să să facă priimi* (Cantemir, *Istoria....*) — relația de coordonare se stabilește între termenii sinonimi care au determinante, la rîndul lor, sinonime; — *Nu iaste unde să pui* **alifii**, *nu iaste unde să pui* **mehlem** (I. Miniat, *Piatra zmintelii*), *Ce vă tulburați* **în deșert** ? *Ce vă gîlciăviți* **în har** ? (*Molitvenic* 1706) — relația de coordonare e stabilită, la nivelul frazei sau în afara ei, între propoziții, identice sau diferite dar construite simetric, în care termenii sinonimi au funcție (aceeași în ambele propoziții) de părți secundare[14].

---

[12] Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon, *Dicționarul termenilor regionali din limba română literară veche (1640—1780)* (= DTR).

[13] Conform cu caracterizarea din DTR.

[14] Am prezentat aici exclusiv contexte în care termenii coordonați sînt, conform definițiilor oferite de DTR, identici din punct de vedere semantic. Credem însă că existența procedeului (dacă vom reuși să demonstrăm că aici e vorba de un procedeu stilistic) poate fi întărită prin

3.4. Tipul de construcție descris este reprezentat în colecția noastră printr-un număr relativ mare de exemple, extrase dintr-o serie de texte traduse și originale, bisericești și laice din stiluri foarte diferite (beletristic, istoric, juridic, didactic, filozofic etc.), aparținînd unor mari personalități (Varlaam, Dosoftei, Miron și Nicolae Costin, Cantemir) sau unor anonimi, texte distribuite pe o perioadă de aproape un secol și jumătate, situată cu mai bine de un secol după apariția primelor texte românești. Din cauza acestei situații, ni se pare greu de admis că ne aflăm în fața unor simple greșeli (pleonasme sau tautologii), greșeli asociate cu o formă specifică, adică distribuția diferită (literar/regional) a termenilor. Existența acestei forme specifice, coroborată cu frecvența exemplelor și diversitatea textelor în care apar, ne face să înclinăm spre interpretarea construcției ca fiind generată de un p r o c e d e u s t i l i s t i c. Prin acest procedeu s-ar urmări, în afară de insistența asupra unui anumit concept (insistență care se poate realiza, după cum s-a arătat, prin termeni coordonați oarecare, fără ca vreunul din ei să aibă caracter regional), v a r i a ț i a expresiei, realizată prin schimbarea registrului stilistic al termenilor coordonați (regional/literar sau general) și e x p l i c a r e a unui termen prin celălalt[15], fie că termenul regional, avînd primul loc în secvență, este explicat prin cel cu circulație mai largă (*fiind înțălept, au* **sămăluit** *ș-au giudecat...*, Dosoftei; *fiind... ucigători,... bășăoași și pizmași, Varlaam și Ioasaf*), fie invers, termenul general, pe primul loc, este explicat prin cel regional (*cu* **nemăsurată** *și nesămăluită înțelepciune a sa*, Cronică din Moldova, sec. XVIII; **pîndindu-l** *și leșuind la strîmtoare*, Dosoftei). Prima interpretare presupune intenția scriitorului de a face accesibil unui public mai larg termenul specific unei anumite arii, mai mult sau mai puțin restrînse; cea de a doua, dimpotrivă, presupune intenția scriitorului de a face accesibil termenul general pentru publicul din regiunea de apariție a textului (termenii *nemăsurat* și *pîndi* sînt explicați în cele două texte din Moldova prin termenii regionali moldovenesc *nesămăluit* și, respectiv cu răspîndire în Mold., Ban. și Trans. SV, *leșui*.

3.5. În sprijinul ipotezei conform căreia construcția în discuție ar fi generată de un procedeu stilistic credem că poate fi adus faptul că aceleași secvențe, *frumoasă și ghizdavă*, respectiv *frîmseațe și ghizdăvie*, apar în texte diferite: *faptele cuvîntului său sînt așa de* **frumoase**, *așa de* **ghizdare** (Cantemir); *Sara,* **frumoasă** *și* **ghizdavă** *foarte* (Cronică ante 1730, Trans. SV), *Polixeniia, foarte* **frumoasă** *și* **ghizdavă** (*Istoria Troadei*, ms. din Trans., 1749), **frumoasă** *la chip și* **ghizdavă** *ca o împărătească* (*Minunile Precistei*, Trans. SE, 1756); *atîta* **frîmseațe** *și* **ghizdăvie** (Dosoftei), **frîmseațea** *și* **ghizdăviia** *trupului* (*Alfavita sufletească*, Mold., 1755). Faptul apariției în texte și regiuni diferite a construcției menționate (cele două construcții se reduc, de fapt, la una singură, pentru că substantivele din cea de a doua sînt derivate de la substantivele

---

exemple în care termenii coordonați, unul literar și celălalt regional, sînt ușor diferiți din punct de vedere semantic. De ex.: *aflase* **meidan** *și* **vreme** *a grăi rău de boieri* (N. Costin) — *meidean* Mold. „moment favorabil"; *au dat* **știre**.... *cum că au murit, iar peste trei ceasuri au scos alt* **mezil**, *cum că s-au trezit* (E. Kogălniceanu) — *mezil* Mold. „act oficial sau înștiințare scrisă".

[15] Cp. cu structurile de tipul *Balta Lacului, Lacul Iezer*, considerate de I. Toma (*Despre tautologiile toponimice*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 6, p. 498—502) tautologii toponimice constituite dintr-un apelativ „glosator" și un toponim, ambele denumind același loc.

din prima) constituie o dovadă că ca era un fel de „construction figée" în perioada respectivă.

În sprijinul interpretării construcției drept o explicație a unui termen prin celălalt ar putea fi aduse exemple în care conținutul explicativ este marcat sintactic, prin funcția de apoziție pe care o are cel de al doilea termen în raport cu primul: *iară Zinon aiesta-i* **legiuitoriul, zaconicul** (Dosoftei), *au scos* **zaconului sau leagei** *nemțești întărire* (M. Costin), *am văzut... șăzînd în fereastră* **giupîneasa sau do<a>mna** *aceea* (*Halima*, ms. Mold., 1771)[16].

3.6. În contextul *era iote și gata la răspunsuri și afară din iscusirea minții era* **și marghiol și viclean** (*Bertoldo*, ms. Mold., 1779, singurul de acest tip pe care îl avem), faptul că cei doi termeni coordonați sînt precedați de adverbul *și* cumulativ pare să pledeze pentru interpretarea lor drept nesinonime, deși definițiile din dicționare îi arată a fi sinonime (DLR: *marghiol* 1. „șiret, șmecher, viclean, intrigant", sens ilustrat, între altele, prin contextul nostru). Această interpretare însă poate să arunce îndoiala și asupra definițiilor oferite de dicționare pentru (unii dintre) ceilalți termeni ocurenți în secvențele de „sinonime" coordonate. Această îndoială reprezintă în fond o întrebare la care, cu datele de care dispunem în momentul de față, nu putem răspunde.

În aceeași ordine de idei, ne permitem să facem și două sugestii cu privire la viitoarele investigații. În cazul traducerilor, o comparație cu originalul a construcțiilor coordonate de tipul analizat de noi ar putea aduce unele clarificări cu privire la cauzele care duc la apariția acestui tip de construcții întrucîtva ciudate. Ar fi, de asemenea, interesant să se urmărească construcția în texte literare apărute după 1780 în toate regiunile, spre a se vedea ce extensiune în timp are. Această investigație istorică ar putea aduce lumină în privința stabilirii funcției stilistice a construcției. (Firește, această cercetare este mai dificilă atita timp cît pentru perioada următoare anului 1780 nu există un dicționar de felul celui pe care ne-am bazat noi cercetarea.)

COORDINATE SYNONYMS: LITERARY/DIALECTAL IN OLD ROMANIAN TEXTS

ABSTRACT

Throughout a number of literary Romanian texts from 1640—1780 one can observe the occurence of some merely peculiar constructions consisting of pairs formed out from coordinated synonymous words. In each of these pairs one member seems to be or to become the literary one, whereas the other has an obvious dialectal status.

The author tries, on the one hand, to find some criteria enabling one to give one of the members of each pair the status of „(quasi) literary word" and, on the other hand, to give an explanation for the use of these pleonastic constructions.

It should be pointed out that such „pleonastic" constructions are by no means to be explained as the result of some awkward use of the language; on the contrary, they are stilistically motivated.

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret, nr. 12

[16] Remarcăm că și în contextele din Dosoftei și M. Costin se repetă aceeași pereche de cuvinte (*lege* și *zacon*) în două ipostaze (cu și fără sufixe).

FONETISME REGIONALE, POPULARE ŞI ARHAICE ÎN CODICELE POPII BRATUL

DE

C. DIMITRIU

1. Domeniul foneticii relevă în modul cel mai evident asemănările şi deosebirile dintre aspectul vechi şi cel actual al limbii române literare. În acest sens, pentru realizarea unei impresii generale privitoare la locul *Codicelui popii Bratul* (=CPB) în cadrul limbii române literare din secolul al XVI-lea, comparăm, pentru început, din punct de vedere fonetic[1], CPB cu *Codicele Voroneţean* (=CV) şi *Tetraevanghelul* lui Coresi (=CT). Comparaţia o facem pe baza a cîte trei mii de sunete din fiecare text (o mie de la p. 1 sqq., o mie de la p. 50 sqq. şi o mie de la p. 100 sqq.), din care am luat în consideraţie ceea ce este deosebit faţă de limba literară actuală (adică elementele regionale, populare şi arhaice), aşa cum se vede din tabelul imediat următor.

Textul	Sunete întrebuinţate diferit faţă de limba literară actuală			
	p. 1 sqq. (1 000 sunete)	p. 50 sqq. (1 000 sunete)	p. 100 sqq. (1 000 sunete)	total
CPB	51(5,1%)	73(7,3%)	62(6,2%)	186(6,2%)
CV	69(6,9%)	123(12,3%)	122(12,2%)	414(10,4%)
CT	83(8,3%)	64(6,4%)	59(5,9%)	206(6,8%)

Datele de mai sus relevă faptul că, din punct de vedere fonetic[2] — luînd în consideraţie aspectul cantitativ — CPB poate fi pus alături de CT, ambele fiind mai apropiate de limba literară actuală (faţă de care fonetismele regionale,

[1] Textele comparate au fost transcrise în alfabet latin după normele pe care le indicăm în *Alfabetul chirilic în* Codicele popii Bratul (în curs de publicare). Pentru o comparaţie a acestor texte la nivel lexical şi morfologic, vezi, de exemplu, C. Dimitriu, *Vocabularul din* Apostolul popii Bratul, în AUI, XXI, 1975, p. 19—37, şi *Observaţii privitoare la morfologia din unele texte româneşti*, în AUI, XXVI, 1980, p. 65—82.

[2] Subliniem, însă, că textele luate în discuţie nu sînt unitare la toate nivelele limbii. De exemplu, din punct de vedere lexical, CPB se apropie de CV prin cantitatea elementelor regionale şi ieşite din uz (care în aceste texte reprezintă în jur de 20% cuvinte-titlu cu 6—7% cuvinte-text), ambele deosebindu-se de CT, unde elementele regionale şi ieşite din uz sînt în proporţie de abia 11% cuvinte-titlu cu 3% cuvinte-text). Vezi articolul (citat în nota 1) *Vocabularul...*, p. 37.

populare şi arhaice însumează 6—7 procente), în raport cu CV, care este mai depărtat de limba literară actuală (faţă de care fonetismele regionale, populare şi arhaice depăşesc 10 procente). Fonetismele diferite de limba literară actuală (regionale, populare şi arhaice) din CPB apar — din punctul de vedere al utilizării lor în spaţiu şi timp — ca un „amestec", explicabil sau prin straturi succesive datorate unor copişti diverşi, sau, mai curînd, prin apartenenţa celui ce a scris textul la un grai de tranziţie.

2. Cercetînd, în cele ce urmează, întregul material fonetic din CPB, ne oprim în mod special la ceea ce nu a fost preluat de limba literară din zilele noastre, adică la fonetismele regionale, populare şi arhaice. Subliniem că identificarea fonetismelor regionale, populare şi arhaice din CPB în raport cu limba literară actuală scrisă nu este posibilă fără luarea în discuţie şi a unor fapte de grafie[3].

În legătură cu grafia, prezintă interes vocala *a* atunci cînd, precedată de o semivocală palatală, aparţine unui diftong ascendent notat în chirilică prin ѣ. Trecînd peste situaţiile în care ѣ notează în mod cert fie diftongul *ea* (*alergarea*, 140/15, *arătarea*, 383/22, *cine-au scăpat* 335/7—8 etc.), fie vocala *e* (*lucrarea*, 1/15, *punea*, 259/5 etc.), atrage atenţia în mod deosebit o grafie de tipul дѣкд, 140/14. La întrebarea dacă în acest cuvînt ѣ notează *ea* sau *e* răspunsul nu credem că poate fi precis. În CPB acest cuvînt are trei grafii — дєкд, 18 ocurenţe, дѣкд, 5 ocurenţe şi дѣкѫ, 2 ocurenţe —, ultima dintre ele necesitînd unele comentarii. Conjuncţia actuală *dacă* a luat naştere pe terenul limbii române din *de* + *ca*, fazele evolutive fiind considerate *deca* > *deaca* > *daca* > *dacă*[4]. Cu alte cuvinte, admiţînd această etimologie, observăm că *decă* nu reprezintă o etapă în evoluţia, în principiu acceptată, de la *de* + *ca* la *dacă*. Ca urmare, se poate pune problema: *decă* este o formă a conjuncţiei *dacă* sau a altui cuvînt? Primul context — în care *decă* este în legătură cu o propoziţie ce trebuie considerată principală — nu trimite la conjuncţia subordonatoare *dacă*, ci la *adecă*, cu afereza lui *a-* şi cu sensul de *iată*[5]: „E slugile mersără şi nu aflară ei întru temniţă. Întoarseră-se, vestiră grăindu: *decă* amu temniţa aflămu-o încheiată cu toată tăriia şi păzitorii stîndu naintea uşilor. Deşchiseră; înlăuntru nice unul nu aflăm", CPB, 52/6—7. Şi mai evident este sensul de *iată* în al doilea context, unde după *decă* — pus în legătură tot cu o propoziţie ce trebuie considerată principală — cel ce a scris a început cuvîntul *bărbaţii*, pe care l-a şters cu trei linii orizontale, „traducînd" mai întîi pe *decă* prin *iată* şi abia apoi scriind cuvîntul *bărbaţii*:

---

[3] În discuţia de faţă avem în vedere *mai ales faptele de limbă*, menţionînd doar în treacăt ceea ce considerăm că reprezintă *fapte de grafie*.

[4] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1978, p. 517—518, unde se dau şi unele indicaţii bibliografice şi se înlătură ipoteza *dacă* < *de* + v. bg. *ako*, întrucît aceasta presupune un *deacă*, iar „textele nu cunosc... decît pe *deaca*" (p. 518). O altă ipoteză formulează Al. Procopovici, *Pe drumurile dicţionarului. Probleme de sintaxă: conjuncţiile şi interjecţiile* de, ca *şi* că, dacă *şi* dec („Dacoromania", XI, 1948, p. 44 sqq.): *dacă* < *deest eccum*. Această ipoteză ni se pare mai puţin convenabilă decît cea aparţinînd lui W. Meyer-Lübke (*dacă* < *de* + *ca*), datorită dificultăţilor de a proba, pe de o parte, existenţa — în latina din care a luat naştere română — a grupului *deest eccum* şi, pe de altă parte, evoluţia lui *-u-* (din *eccum*) la *-ă* (din *dacă*). Ipoteza proveninţei lui *dacă* din *de* + *că* — acceptată în DEX — prezintă şi ea dezavantajul de a nu putea explica în mod convenabil pe *-a* din *d(e)aca* întîlnit în limba română veche (vezi mai sus) şi, sporadic, în graiurile actuale (vezi ALR I, II, harta 273, punctul 397).

[5] Pentru sensul de *iată* al lui *adecă*, vezi DA, s.v. *adecă*, şi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 569.

„Veni neştine, spuse lor : **decă**, *ială*, bărbaţii carei băgatu întru temniţă sîntu întru beséreca, stîndu şi învăţîndu oaminii", CPB, 53/7—13. Că în CPB *decă* poate fi altceva decît *deca* rezultă şi din faptul că pe aceleaşi pagini în care *decă* nu introduce propoziţii subordonate (ci este pus în legătură cu propoziţii ce trebuie considerate principale) apare şi *deca* avînd calitatea de element de relaţie subordonator în frază : „*Deca* auziră cuvintele acéste, preuţii şi voivozii beséricii şi potropopii nu domiriia-se de eişŭ....", CPB, 52/20—53/5. Altfel spus, sensul contextual al lui *decă* din CPB permite ipoteza că în acest text *decă* reprezintă forma aferezată a interjecţiei vechi *adecă* (=*ială*).

Împotriva interpretării lui *decă* drept *adecă* (=*ială*), însă, se pot invoca anumite fapte. Astfel, în afara ipotezei unei greşeli de scriere, notăm că în CPB românescul *decă* traduce acelaşi cuvînt ca şi *deca*, şi anume, slavonescul ꙗко (compară p. 52/10—11 cu 52/20). Pe lîngă aceasta, în secolul al XVI-lea există cîteva atestări ale formei *deacă* (în chirilică дѣкѫ), acestea probînd că *-a* (final, neaccentuat) trecuse la *-ă* şi înainte de reducerea diftongului *-ea-* (în chirilică ѣ) la *-a-*. În toate aceste atestări, *deacă* introduce propoziţii secundare, ceea ce înseamnă că este în mod cert o conjuncţie subordonatoare care, din punct de vedere grafic, poate fi pusă în legătură cu *decă* pe care l-am presupus a fi *adecă* aferezat. Găsim, astfel, o ocurenţă a conjuncţiei subordonatoare *deacă* în *Catehismul Marţian* : „*deacă* [дѣкѫ] ne-au datu Dumnedzeu cuventele sale afară să ne ispăşim..., dară prin ce ne vom (ispăşi) ?" (după Al. Rosetti, *Mélanges de Linguistique et de Philologie*, Copenhaga—Bucureşti, 1947, p. 549). Două ocurenţe ale lui *deacă* subordonator apar în *Cazania a doua* a lui Coresi (ediţia S. Puşcariu—A. Procopovici, Bucureşti, 1914)[6] : „*deacă* nu vorŭ mai putea răbda înnotătorii bura, atunce amu cade-ne-se noao a mérge....", 376/2—3 ; (şi dintre) „aceia *deacă* se duseră, începu Isusŭ a grăi...", 525/31. O ocurenţă a conjuncţiei *deacă* se întîlneşte şi în *Palia de la Orăştie* (ediţia Vioricăi Pamfil, Bucureşti, 1968)[7] : „şi fură dzilele lu Adamŭ, *deacă* născu Sitŭ, 8 sute de ani", 25/4—5. Adăugăm, în sfîrşit, că, sporadic, unele texte probează nu succesiunea *daca* > *dacă*, ci anterioritatea lui *dacă* faţă de *daca* : „*dacă* am văzut tocmala de bună voe, noi încă ne-am pus peceţile pentru mai mare mărturie....", zapis din judeţul Bacău, 1581, după *Cuvente den bătrîni*, I, 1878, p. 29 ; „*daca* au venit moldoveanul de unde au fost, el ş-au găsit moşiia împresurat<ă>", proces din Tîrgu Jiu, 1591, după *Cuvente den bătrîni*, I, p. 47 (ambele exemple sînt menţionate de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 517).

Toate aceste fapte arată că, admiţînd proveniența lui *dacă* din *de* + *ca*, este necesară o revenire asupra fazelor evolutive ale acestui cuvînt *din punctul de vedere al graiurilor* reflectate în textele vechi. Astfel, cu toate că în mod

---

[6] În acest text, conjuncţia subordonatoare în discuţie apare o dată în forma *deca* în textul evanghelic (491/11), de două ori în forma *deacă* în omilii (vezi exemplele pe care le dăm în text) şi de 94 de ori în forma *deaca* în predoslovie, texte evanghelice şi omilii (exemplu, 3/19).

[7] În acest text, pe lîngă unicul *deacă*, citat mai sus, apare de 40 de ori *deaca* (exemplu 9/14). Subliniem cu această ocazie că, împotriva aprecierii citate în nota 4, textele din secolul al XVI-lea atestă (pe lîngă *deaca*) şi pe *deacă*, cu precizarea că acest lucru nu trimite în mod obligatoriu la proveniența lui *dacă* din *de* + v. bg. *ako*.

logic se poate admite succesiunea *deca* > *deaca* > *daca* > *dacă*, totuşi, în graiurile reflectate în textele vechi[8] se constată şi existenţa unor faze nemenţionate — chiar dacă acestea apar sporadic —, şi anume, *deacă* atestat în *Catehismul Marţian*, *Cazania a doua* a lui Coresi şi *Palia de la Orăştie* (în ipoteza că nu o considerăm formă aferezată a lui *adecă*, tot aici ar trebui notat şi *decă* din CPB, la care ne-am referit mai sus). Pe de altă parte, faptele regionale invocate mai sus trimit la ideea nerespectării ordinii fazelor evolutive considerate normale, în sensul că forma *dacă* este atestată în 1578 în graiurile de tip moldovenesc înaintea formei *daca* întîlnită în graiurile de tip oltenesc în 1591. Transformarea lui *-a* în *-ă* se poate explica prin analogie: aşa cum la **elementele moştenite din latină** *a* neaccentuat şi neiniţial trece la *ă*[9], tot la fel trece la *ă* şi *a* neaccentuat şi neiniţial din **elementele formate pe terenul limbii române.** Astfel spus, fonetismele sporadice *deacă* (chiar şi *decă* din CPB !) şi *dacă*, anterioare lui *daca*, reprezintă evoluţii normale în textele din secolul al XVI-lea, unde elementele regionale pătrund cu uşurinţă în ceea ce considerăm drept limbă română literară veche.

Cît priveşte forma *decă* din CPB, aceasta permite cel puţin două interpretări. Ne referim, pe de o parte, la posibilitatea ca *decă* să fie o conjuncţie subordonatoare întrebuinţată „greşit", în sensul utilizării ei în legătură cu o propoziţie care ar trebui considerată principală. În această ipoteză, am putea vorbi de anacolut, construcţie populară care în exemplele citate din CPB se caracterizează prin aceea că vorbirea întreruptă la un moment dat *în cadrul unei fraze* nu mai este continuată în aceeaşi frază, ci *într-o altă frază*. Pe de altă parte, *decă* din cele două exemple din CPB poate reprezenta forma aferezată a interjecţiei vechi *adecă* cu sensul de *iată*. Admiţînd această ipoteză, am putea vorbi aici de un fapt regional caracteristic epocii vechi a limbii române, în acelaşi sens în care mai tîrziu, prin fonetică sintactică, adverbul *adică* apare în forma *dică* „—Na-ţi-o bună, că ţi-am frînt-o ! zise Trăsnea.; cînd la *dică*, nu-i nimică" (I. Creangă, *Opere*, Bucureşti, 1972 — ediţia bibliofilă — p. 294; vezi şi DA, s.v. *adecă*).

3. Un alt fapt de limbă veche care are legătură cu grafia poate fi pus în evidenţă prin luarea în discuţie a slovei Ѥ, ѥ (numită *iest*), care este interpretată în maniere diferite. Astfel, unii specialişti conferă lui Ѥ, ѥ valoare numai de *e* (vezi, de exemplu, Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul* lui Coresi, Bucureşti, 1963, p. 27). În ultimul timp, însă (vezi, de exemplu, *Codicele Voroneţean* editat de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, p. 96), lui Ѥ, ѥ i se atribuie şi valoare de *e* dacă este precedat de consoană (*frate*) sau dacă se află la începutul unor nume proprii străine (*Efesu*), dar — potrivit normelor ortografice actuale — şi valoarea de *ie*, dacă se află la început de cuvînt sau de silabă (*ierbile*, *grăiescu*).

Pentru a putea lua o decizie la care să avem motivaţie, am urmărit în CPB grafia tuturor celor 34 de cuvinte-titlu (la care adăugăm, pentru unele forme ale sale, şi pe *a fi*) cu frecvenţa de 1 065 cuvinte-text la începutul

---

[8] Graiurile actuale reflectate în ALR nu prezintă interes deosebit în această privinţă, întrucît aici evoluţia fonetică a acestei conjuncţii poate fi considerată în principiu încheiată; vezi ALR I, II, harta 273, unde în majoritatea punctelor anchetate apare *dacă* sau *dacl(ă)*, excepţiile fiind constituite de cîteva puncte în care găsim *daca* (397), *dică* (335) şi *dăcă* (28 şi 214).

[9] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 370.

cărora în ortografia actuală apare *e*[10] sau *ie*[11]. Înainte de a face unele comentarii în legătură cu aceste cuvinte, notăm că, după părerea noastră, cei care extind normele ortografiei actuale la textele secolului al XVI-lea nu țin cont de faptul că în problema lui *e-* și *ie-* ortografia actuală are un caracter mai mult sau mai puțin arbitrar : cu toate că la început de cuvînt sau de silabă se recomandă grafii diferite (*e* sau *ie*) — explicate prin tradiție ori prin vechimea mai mică sau mai mare a cuvîntului respectiv în limba noastră —, totuși, în exemple de felul celor de mai jos, în poziția avută în vedere, pronunția, am putea spune generală, este *ie*. Cu alte cuvinte, scriem pe de o parte *erbivor*, *el*, *este*, *alee* etc. și pe de altă parte *ierbar*, *ieri*, *ierta*, *femeie* etc., dar pronunțăm în ambele situații *ierbivor*, *iel*, *ieste*, *aleie*, *ierbar*, *ieri*, *ierta*, *femeie* etc. Faptul că, în privința lui *e* și *ie*, regulile ortografice actuale se abat în mod deliberat de la pronunție arată că nu este logic ca aceste reguli să fie aplicate *consecvent* scrierii românești vechi, care avea un foarte pronunțat caracter *fonetic* (nu fonologic). Lucrul acesta rezultă și din felul în care sînt scrise în CPB cele 35 de cuvinte-titlu cu 1 065 cuvinte-text indicate în notele 10 și 11. Astfel, din 28 de cuvinte-titlu cu 817 cuvinte-text care astăzi au la început pe *e-*, 26 de cuvinte cu frecvența 812 se scriu și în CPB cu *e-*, dar 2 cuvinte cu frecvența 16 au la început atît pe *e-*, cît și pe *ie-*[12]. Cît privește restul de 7 cuvinte-titlu cu 101 cuvinte-text care astăzi au la început pe *ie-*, situația acestora în CPB este următoarea : 5, cu frecvența 49, au la început pe *e-*, iar 2, cu frecvența 52, au la început pe *ie-*[13].

Datele de mai sus conduc la două soluții posibile.

a) În vremea și în locul în care a fost scris CPB vor fi existat anumite norme grafice (consacrate prin tradiție), care făceau ca unele cuvinte (din cele ce interesează aici) să se scrie cu *e* sau *ie* indiferent de pronunția lor. Împotriva acestei aserțiuni vorbesc cuvintele *evanghelie* și *evanghelist*, care în CPB cunosc atît grafia cu *e-*, cît și cu *ie-* (vezi nota 12). Adăugăm — de asemenea împotriva ideii de normă în această privință — și faptul că în textele cu care facem aici comparația apar grafii diferite față de CPB. Astfel, în CV, la *evanghelie*, găsim și *ie-* de două ori și *e-* o dată, iar la *evanghelist*, în unica apariție este utilizat *ie-* ; în CT, însă, *evanghelie* se scrie întotdeauna cu *e-* (*evanghelist* nu apare în acest text).

b) În vremea și în locul în care s-a scris CPB vor fi existat diferențe de pronunțare — regionale și populare — în raport cu limba română din zilele noastre la tipul de elemente lexicale de care ne preocupăm aici. Ne gîndim

---

[10] Este vorba de *e*, conj. , *ee*, interj. (?), *Efes*, *efesean*, *efesesc*, *Eghipet*, *eghiptean*, *el*, *Elada*, *elamit*, *Eleon*, *Elima*, *ellin*, *elusi*, *Emmor*, *ende*, *Eneia*, *Enoh*, *episcop*, *Erast*, *eres*, *Eseu*, *etiopscă*, *eu*, *evanghelie*, *evanghelist*, *Evtih*. La acestea se adaugă și formele lui *a fi* de tipul *este*, *era* etc. Precizăm că la formele lui *a fi*, precum și la cele ale cuvintelor-titlu *el* și *eluși*, nu am luat în considerație și ceea ce era scris cu ꙗ sau ѧ, de tipul ꙗлє, ꙗсте etc.

[11] Aici apar numai șapte cuvinte, și anume : *ieftin*, *Ieremia*, *ierna*, *iertare*, *Ierusalim*, *ieși*, *ieșit*.

[12] Cele care încep și cu *e-* și cu *ie-* sînt : ev < *an* > *ghelie*, 421/3 (4 ocurențe), și ie-v < *an* > *ghelie*, 219/4 (4 ocurențe) ; ev < *an* > *ghelistŭ*, 1/10 (1 ocurență) și iev < *an-* > *ghelistŭ*, 225/2 (1 ocurență). În afara acestora, toate celelalte 26 de cuvinte (vezi nota 10) încep cu *e-*.

[13] Cu *ie-* este scris *Ieremia*, 152/4 (1 ocurență) — cu precizarea că în slavă corespondentul este Єремиѫ (!) — și Ier < *u* > *s* < *a* > *l* < *i* > *mŭ*, 9/3 (51 ocurențe ; în slavă se scrie tot cu ıє-). Celelalte cinci cuvinte (vezi nota 11) au la început *e-*.

la faptul că nu numai la cuvintele mai noi în limba noastră, din punctul de vedere al vorbitorului din secolul al XVI-lea (în grafia actuală **ie***ftin*, Efes, *episcop* etc.), ci și la cuvintele moștenite din latină (în grafia actuală **ier***na*, **ier***ta*, *el* etc.) s-ar putea presupune, în locul unui *e* sau *ie-* clar, un arhifonem cu o pronunțare apropiată de *e*, ceea ce a determinat pe cel ce scria *fonetic* să utilizeze slova cea mai apropiată de imaginea lui acustică, adică *e*. Că așa vor fi stat lucrurile rezultă pe de o parte din faptul că, dacă uneori „auzea" totuși, *ie-*, atunci cel ce scria întrebuința pe *ie-* (și nu pe *e-*) : **Ier***emia*, **Ier***usalim*, **ie***vanghelie*, **ie***vanghelist* (pentru CPB, vezi notele 11—12 iar la situația din CV și CT ne-am referit în text, mai sus). Interesant ni se pare că la cîteva cuvinte din CT, cel ce a scris „auzea" cînd *ie-*, cînd *e-* : **Ier***emia* (1 ocurență) — **Er***emia* (20 de ocurențe) ; **Ier***ihon* (1 ocurență) — **Er***ihon* (5 ocurențe) ; **Ier***usalim* (62 de ocurențe) — **Er***usalim* (4 ocurențe). Pe de altă parte, în favoarea ideii că Ꙗ, ѥ din chirilica din CPB trebuie citit *e-* (și nu *ie-*) vorbește și *scrierea consecventă, fără nici o „greșeală"*, cu Ꙗ, ѥ la cuvintele moștenite din latină sau provenite din alte limbi, ceea ce poate proba că, din cauza unor pronunții regionale[14] sau populare, cei ce scriau „auzeau" și aici *e-* (și nu *ie-*) : **e**, conj. (CPB, CV, CT), **e***ftin* (CPB, CV), **e***l* (CPB, CV, CT), **er***na* (CPB, CV), **er***ta*, **er***tare* (CPB, CT), **eș***i* (CPB, CV, CT) etc.

Părîndu-ni-se mai logică cea de a doua soluție, potrivit căreia *în timpul și în locul* în care s-a scris CPB vor fi existat în graiuri diferențe de pronunțare față de zilele noastre, considerăm că trebuie respectată grafia din CPB, transliterînd, adică, întotdeauna pe Ꙗ, ѥ, căruia îi acordăm, deci, exclusiv valoare de *e-*.

4. Un ultim fapt de limbă pe care îl luăm aici în discuție este în legătură cu slova ѧ. Această slovă, numită *în*, trebuie interpretată în CPB în funcție de locul pe care îl ocupă în cadrul cuvîntului, adică în poziție *neinițială* sau în poziție *inițială*.

În poziție neinițială, slova ѧ se întîlnește sporadic în CPB, în cuvinte ca дѣщиѧгжнд, 107/5, вїѧю, 218/8 etc., la care, în locul unde apare ѧ, existența unui *î* care să preceadă pe *n* nu are justificare etimologică. Slova ѧ neinițială mai apare și într-un cuvînt ca ѧблькзыю, 418/7, unde existența lui *î* înainte de *n* este motivată etimologic, dar acest *î* este marcat grafic prin ь (ier). Admițînd aceste lucruri, apreciem că în CPB slovei ѧ neinițiale îi corespunde valoarea fonetică[15] notată în alfabetul latin prin *n*[16]: дѣщиѧгжнд$ = *deștingîndu*, вїѧю = *viniu*, ѧблькзъю = *înblînziu* etc. (pentru trimiteri vezi mai sus).

---

[14] În favoarea acestei idei pot fi invocate cîteva atestări din unele graiuri actuale (așa cum apar ele în ALR), în care *e* inițial sau de la început de silabă nu este preiotat : *dĭ ęle* (ALR II, harta 127, punctul 812), *evaŋg'ęlie* (ALR II, MN 2 759, punctul 876), *trebue* (ALR II, harta 244, punctele 836, 858, 872, 928 etc.), *familie* (ALR II, harta 135, punctele 53, 64, 279, 334, 349, 353 etc.) ș.a.

[15] Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești. V*, SCL, XV, 1964, nr. 5, avansează ideea că, fonologic, în secolul al XVI-lea existau trei consoane nazale, dintre care două — notate prin м și н — sînt „determinate", iar a treia — notată prin ѧ — este „nedeterminată" (p. 604—605).

[16] Pentru interpretarea lui ѧ intervocalic drept *ni*, vezi Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 102.

În poziție inițială, slova ѧ este foarte frecventă în CPB, putîndu-se distinge două situații.

Prima situație se referă la cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează slova м sau н, cu condiția ca aceste cuvinte să nu fie formații românești cu prefixul *în-*. Întrucît la aceste cuvinte „nazalitatea" inițială este notată prin slovele м sau н, urmează că ѧ inițial este utilizat pentru sunetul marcat în alfabetul latin prin *î-* : ѧмблаю = *îmblaiu*, 219/9—10 ; ѧмблетеле = *îmbletele*, 270/7 ; ѧмплѕсѧ = *împlu-se*, 208/7—8 ; ѧмплѣтѫ = *împlută*, 327/3; ѧмпѫрѫтѣса = *împărăteasa*, 88/13 ; ѧмпѫрѫтѣскѫ = *împărătească*, 308/20—21 ; ѧщкѫ = *încă*, 18/20 ; ѧнде = *înde*, 51/19 ; ѧнгоцитѫрѫ = *îngoțitură*, 328/1 ; ѧнотарѫ = *înotară*, 134/11 ; ѧнотаре = *înotare*, 244/13 etc.

Cea de a doua situație, întîlnită frecvent în CPB, privește cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează orice slovă. Menționăm aici posibilitatea că lui ѧ inițial să-i urmeze chiar și м (cu н nu este nici un exemplu de acest tip în CPB), dar numai în cuvinte formate pe terenul limbii române cu prefixul *în-*. Aceasta pentru că м aparține cuvîntului pe baza căruia a luat naștere formația prefixată și, ca urmare, slova ѧ are valoarea fonetică ce în alfabetul latin se redă prin succesiunea *în* : ѧмѕлцїиѕсе = *înmulțiia-se*, 100/21 ; ѧмоулцирѫсѧ = *înmulțiră-se*, 69/9 etc.

O mențiune necesită și cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează slovele ѣ sau п, întrucît în ultimul timp aceste cuvinte au fost transcrise de unii cercetători după normele ortografiei actuale, adică cu *îm-* drept corespondent pentru chirilicul ѧ (vezi Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 102). În ceea ce ne privește, considerăm că la transcrierea *Codicelui popii Bratul* (și în general a textelor chirilice din secolul al XVI-lea) nu trebuie generalizate diverse norme ale limbii române literare de mai tîrziu, ci transcrierea cu alfabet latin trebuie făcută de așa natură încît să indice cît mai fidel, în limitele posibilului, *specificul scrierii acestui text*, care poate trimite la *specificul vorbirii — regionale, populare sau arhaice — a celui ce a scris textul respectiv.*

Cel ce a scris CPB utiliza înainte de *b* și *p* fie slovele *îm-* (vezi mai sus ѧмблаю, ѧмплѕсе etc.), fie numai slova ѧ- : ѧблѫ, 332/13, ѧблѣтории, 422/9, ѧпле, 445/2, ѧплоут, 60/10 etc. Aceasta înseamnă că cel ce a scris *nu avea o singură imagine acustică* a sunetelor avute aici în vedere, ci nazala de la începutul cuvintelor respective o percepea uneori ca *m* și atunci nota slova chirilică м (vezi mai sus ѧмблаю, ѧмплѕсе etc.), iar alteori ca *n* și atunci nota doar pe ѧ, în care, pe lîngă *î*, era cuprinsă și nazala *n*. De aceea, respectînd grafia celui ce a scris, la transcrierea cuvintelor ce conțin pe ѧ inițial urmat de ѣ sau п, apreciem că ѧ avea valoarea fonetică de *în-* (*în-* urmat de *b* sau *p* este întîlnit și astăzi în pronunția neliterară)[17] : ѧблѫ = *înblă*, ѧблѣтории = *înblătorii*, ѧпле = *înple*, ѧплоут = *înplut* etc. (pentru trimiteri, vezi mai sus).

---

[17] În graiurile actuale se întîlnește sporadic *n* urmat de *f* în cuvinte ca *să înfla* (ALR II MN 6 939, punctul 362), *înfat* — cu sublinierea autorului (ALR II, harta 106, punctul 858) etc.

În sfîrşit, ⰰ iniţial poate fi urmat de orice slovă în afară de *m*, *n* şi *b*, *p* şi atunci are valoare fonetică neîndoielnică de *în-*: ⰰвѫца = în*văţa*, 51/19; ⰰнгрꙋпарѫ = în*grupară*, 47/14—15; ⰰдрѫцимь = în*drăgimŭ*, 336/12; ⰰкеꙗтѫ = în*cheiată*, 52/13; ⰰлѫоунтрꙋ = în*lăuntru*, 52/19; ⰰростирѫ = în*rostiră*, 154/19; ⰰсь, conj. = în*să*, 1/7; ⰰтрꙋ = în*tru*, 230/9; ⰰфрьнѣзѫ = în*frînează*, 280/15—16; ⰰцелегꙋ = în*ţelegu*, 113/18; ⰰчепѫтор = în*cepător*, 55/2—3; ⰰшивѫ = în*şivă*, 19/17; ⰰценꙋки, vb. = în*genuchi*, 450/1—2 etc.

PHONÉTISMES RÉGIONAUX, POPULAIRES ET ARCHAÏQUES DANS CODICELE POPII BRATUL

RÉSUMÉ

L'étude de la phonétique de *Codicele popii Bratul* comparée à celle d'autres textes roumains anciens relève l'existence d'un mélange de particularités régionales, ce qui peut démontrer ou bien qu'on a affaire à des couches successives appartenant à des copistes divers, ou — plutôt — que celui qui avait écrit le texte provenait d'une zone à idiome de transition.

En examinant divers phonétismes en étroite liaison avec la graphie cyrillique, on arrive, parmi d'autres constatations, à celle que dans l'évolution de *de* + *ca* à *dacă* — d'une part — on doit admettre aussi la présence dans certaines régions de la forme *deacă*, éventuellement *decă* (qui n'est pas mentionnée dans la littérature de spécialité), et, d'autre part, la forme *dacă* este attestée dans les idiomes de type nordique avant la forme *daca* des idiomes du type méridional (voir 2).

En ce qui concerne l'apparition d'un yod devant *e-*, la variation libre présence de yod — absence de yod nous permet de parler d'un archiphonème que celui qui écrivait „entendait" (et notait) tantôt *e-*, tantôt *ie-*. Si l'on admet cette hypothèse, il s'ensuit que dans *Codicele popii Bratul* (éventuellement dans d'autres textes du XVIe siècle aussi) à la lettre cyrillique Є, є il correspond dans l'alphabet latin *e-* et non pas *ie-* (voir 3).

Quant à la lettre ⰰ, il faut y distinguer entre son emploi en position non initiale, lorsque dans *Codicele popii Bratul* elle marque en exclusivité le *n*, et son apparition au commencement du mot, lorsqu'elle note ou bien *î-* (si elle este suivie d'une nasale dans des mots que ne constituent pas de formations préfixées avec *în-*), ou bien *în-* (si elle apparaît dans des mots qui renferment le préfixe *în-*). Cette interprétation nous permet de ne pas appliquer de manière mécanique, dans la transcription de *Codicele popii Bratul*, les normes orthographiques actuelles, mais d'y admettre la variation de certaines formes telles *îmblaiu* < ⰰмблаю — *înblă* < ⰰблѫ (voir 4).

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11

FUNCȚIA STILISTICĂ A ELEMENTELOR POPULARE ÎN PASAJELE SATIRICE DIN *CRONICA* LUI RADU POPESCU

DE

AL. ANDRIESCU

Ce știm astăzi despre prozatorul Radu Popescu, dacă-i acordăm feciorului lui Hrizea vistierul — cum de altfel o merită — creditul artistic de care beneficiază, de prin 1840, cei mai mulți cronicari în întreaga exegeză critică românească ? Stadiul la care aduce cercetarea G. Călinescu nu pare depășit, iar marele critic nu făcea altceva, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, decît să pună în relief, cu o vervă mai dezinvoltă și mai pătrunzătoare, judecăți critice formulate de cei care l-au precedat, de la N. Iorga pînă la N. Cartojan. Cronicarul muntean (1655—1729) își stabilește o reputație de nu prea mare laudă : versatilității politice, care-l aruncă, peste vechea și sîngeroasa ură dintre Băleni și Cantacuzini, din tabăra creștină în cea otomană, îi corespunde un limbaj insolit, plin de expresii nu o dată vulgare, cu care încearcă să-și vindece vechi și adînci răni sufletești, primite într-o viață extrem de zbuciumată. Necontenite frustrări fac din Radu Popescu, spirit superior din multe puncte de vedere contemporanilor, un notabil scriitor satiric, care știe să dea o semnificație socială lărgită faptelor de viață, nenorocirilor și neșanselor personale.

Radu Popescu era, fără îndoială, un om cult pentru epoca sa. Cunoștea mai multe limbi străine, cita cu ușurință în grecește și turcește și conducea misiuni diplomatice în care stăpînirea limbii latine era obligatorie, folosea, pe lîngă neologisme grecești, surprinzătoare latinisme și chiar franțuzisme. Nu-i greu de presupus că ceea ce aprecia la alții cunoștea mai întîi el însuși : „Limbi știa multe : turcéște, elinéște, letinéște, frîncéște“ (505)[1] — îl lăuda el pe Scarlat beizadea, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fără ca acesta să fie unicul exemplu[2]. În chip paradoxal, i-a fost dat însă acestui cărturar să-și stabilească locul aparte în istoria limbii române literare nu atît ca promotor al unor termeni de cultură, ci ca posesorul celui mai virulent limbaj satiric, pe bază populară, din întreaga literatură română veche. Vocabularul satiric al lui Radu Popescu

---

[1] *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I, Editura pentru Literatură, București, 1961.

[2] N. Iorga, care se ocupă pe larg de cunoștințele de limbi străine ale lui Radu Popescu, presupune că acesta știa, pe lîngă latină, turca, greaca, franceza, chiar și limba rusă. Vezi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 122—123.

este, cu toate acestea, elementar, repetîndu-se monoton. Adversarul este *tîlhar* (mai mare sau mai mic), *fioros ca un lup, ca un cîine* sau *ca un urs, obraznic (ca un porc* sau *ca un măgar), nebun*, din cauza fumurilor de mărire și a lăcomiei, *îndrăcit*, pentru că nu se supune autorității divine, care-l obligă la cea mai deplină obediență, în umilire și recunoștință, față de stăpîn, fie el și turc. Spiritul batjocoritor al cronicarului își găsește o cale de afirmare personală doar cînd folosește amănuntul compromițător, comparația caricaturală și expresia populară. În cîteva din aceste formulări netipice întrezărim anticipări ale limbajului satiric arghezian.

Tablourile se schimbă cu repeziciune în *Istoriile domnilor Țării Românești* și se colorează după starea de spirit a cronicarului, care poate fi de ironie amuzată sau de sarcasm necruțător. Anecdota, care ține de o evidentă sferă stilistică populară, este povestită cu intenția de a arunca îndoială, insinuînd indiferența printr-un joc care disimulează, cu haz țărănesc, critica, scop urmărit cu perseverență de acest cronicar, atent mai cu seamă la latura negativă a personajelor, copleșite de ridicol, și mult mai puțin convingător cînd laudă. Fragmentul *Cinste ce făcea lui Antonie-vodă boierii* denotă numai o aparentă compasiune pentru ticăitul domn pus la post de cei din jur : „. . . că atîta îi scurtase toate veniturile, cît nici dă mîncare nu era sătul, și dă băutură, că-i da cît vrea ei ; în zi dă dulce, carne cu apă și cu sare, în zi dă sec, linte și fasole cu apă și cu sare ; vin îi da împuțit, ci trimitea cu urcioarele în tîrgu Antonie-vodă și fie-său Neagul-vodă cu bani refenea, dă cumpăra vin de bea ; ci da fie-său mai mult la refenea, căci îi zicea tat-său că [el] are doamnă și coconi, ci să dea mai mult ; și așa viețuia Antonie-vodă“ (409—410). Antonie-vodă, lăudat la început, pentru că se nădăjduia de la acest domn bătrîn, pămîntean, așezarea țării și nu dezbinarea ei, se dovedește pînă la urmă o marionetă în mîinile boierilor din tabăra Cantacuzinilor. Acestui domn slab, Radu Popescu nu-i poate trece cu vederea mazilirea lui Hrizea din vistierie, fără ca divanul să-l fi găsit vinovat de acuzațiile care i se aduceau. Obiectivul satirei este fixat de fapt atît pe boierii taberei adverse cronicarului, cît și pe domn, instrumentul prin care aceștia își exercitau puterea. În locul atacului direct, cronicarul preferă, cu o excelentă intuiție a efectului, insinuarea.

Domnia lui Șerban-vodă Cantacuzino se anunță, într-un stil fastidios apocaliptic, ca o adevărată pedeapsă a naturii : „Mare și întunecat nor, și plin dă fulgere și de trăsnete, au căzut pă Țara Rumânească cu Șerban-vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răotatea lui au spart și au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari, și de slujitori, și de săraci, și pă mulți au omorît cu multe feliuri dă cazne, și i-au sărăcit cu multe feliuri de podepse, precum mai jos va arăta“ (446). Tonul acesta, oarecum emfatic, convine însă mai puțin cronicarului. Acesta va recurge de aceea îndată la discreditarea printr-un amănunt aparent nesemnificativ, în care se implică direct. Noul domn, această pedeapsă a cerului, dă o poruncă ciudată : caimacanii lui să încerce „să îmblînzească norodul, atît pă cei mari, cît și pă cei mici, și să să bucure și să să veselească toți dă venirea domnului“ (446). Această veselie comandată de vodă supușilor este spulberată de un amănunt insinuat cu dibăcie de cronicar : „Și așa au făcut, că cu toții să bucura, și mulți (cum auziiam), care nu avea vin, bea apă pentru sănătatea lui Șerban-vodă, și juca și chiuiia, atît îi amăgise pă toți în boieriia lui, cît îi orbise de nu știa ce fac“ (446) ! Măreția domnească a investiturii se risipește într-o scenă carnavalescă în care sinceritatea este

înlocuită de mască. Natura adevărată a relațiilor dintre vodă și cei pe care „îi amăgise" avea să se dezvăluie îndată : „ci bucuria lor s-au întorsu în dășărt și la mare întristare" (446). Tehnica amănuntului compromițător, în astfel de scene burlești, de vădită inspirație populară, certifică mai bine vocația satirică a cronicarului decît apostrofa secătuită, prin repetarea situațiilor și a termenilor, de orice forță sugestivă. Cînd însă termenul popular este inedit, imaginea se revigorează și în invectiva deschisă. Fermentul discordiei pe care-l aruncă Cantacuzinii între boieri este numit cu termenul popular *cováseală*, într-o imagine nu numai violentă dar de-a dreptul surprinzătoare : „... lăsîndu stolnicul Constantin Cantacuzino multe covăséle între boiarii lor" (493).

Radu Popescu gustă adesea deliciile răsturnărilor spectaculoase de situații din care scoate, lărgind contrastele, scene de tragicomedie. În practica discreditării personajului, scopul oricărei scrieri satirice, cronicarul folosește peste tot mijloace stilistice pe care i le pune la dispoziție limba populară. Între acestea locul central îl ocupă comparația caricaturală, întemeiată pe o analogie animalieră, dialogul și aparteul. În urma uneltirilor pe care le făceau împotriva lui Nicolae Mavrocordat la curtea vieneză, boierii de peste Olt se așteptau la o răsplată substanțială în titluri, putere și avere. Scena risipirii acestor visuri de mărire capătă aspecte comice sub pana vindicativă a cronicarului, preocupat să-l slăvească pe Mavrocordat și să-i coboare în pulberea umilinței, exact în momentul cînd aceștia se vedeau principi imperiali, pe uneltitorii confundați insidios cu patrupedele dintr-un obor oriental : „Ștainvil ghinărar vine, și necitindu încă dicretu, au rînduit pă Gheorghie beizadea să să chiiame ban Craiovei, iar nu domnu sau gubernator, din cal l-au făcut măgari și au rînduit și 4 consiliiari din boiarii cei mai de jos, să fie lîngă ban Gheorghie, iar cei ce avea nădéjde să fie ei mai mari i-au lăsat îndeșărt, de s-au rușinat ca niște oameni proști, că au cercat cămila să-și puie cercei la ureichi apoi și ureichile le-au tăiat. Acest féli de bine ș-au dobîndit cu mintea lor de la némți" (520). Oglinzile pe care le pune cronicarul în preajma personajului sînt astfel potrivite încît imaginea lui să apară deformată pînă la grotesc.

Narațiunea în stil popular îi dă posibilitate autorului să interpreteze, într-o formă dialogată, o scenă în care, din nou, mîndria Cantacuzinilor trebuie să se încline în fața unui destin justițiar care refuză caftanul de mărire intrigaților la Poartă : „Deci, mergînd domnul cu boiearii la viziriul și aștepta caftane, începu a întreba : «Care iaste Mareș ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Ghiorghie vornic ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Șărban ?» Ziseră : «Nu iaste». — «Care iaste Mihai postelnic ?» — «Cesta iaste». — «Ia-l !» Îl luară. «Care iaste cutare, cutare ?» Îi luară pă toți, și rămase domnul singur cu ceilalți boiari. Și zise domnului : «Împăratul te-au mazîlit». Și, întorcîndu-se cătă ceilalți boiari : Ivașco stolnic, Hrizea vistier, Radul Știrbei și alții carii era acii, le zise : «Voao v-au dat împăratul domnu pă Gligorie-vodă : păsați la dînsul»" (413—414). Reținem spontaneitatea dialogului, infuzat ca element dinamic în narațiunea istorică. Aparteul, procedeu de asemenea dramatic, care nu poate fi rupt de dialog, sprijină aceeași tendință stilistică populară de reprezentare scenică, cu funcție de actualizare, a narațiunii istorice, care capătă astfel nu numai culoare, dar și un sens personal : „Iar, cînd au fost leat 7035, s-au pristăvit și Ștefan-vodă în cetatea Hotinului, și l-au îngropat în mănăstirea Putna. De acest domnu scriu moldovenii că l-au omorît doamnă-sa

(zău, de treabă jupînească moldoveancă, să-şi omoare bărbatul !). Deci după dînsul au pus domn pă Pătru-vodă Rareş" (275—276). Doamna lui Duca-vodă, după ce acesta cade în captivitatea polonilor, „au umblat can'cet" cu preţul răscumpărării. Fapta doamnei este sancţionată cu voce scăzută de cronicar, numai aparent obiectiv : „den ce pricină, ea va şti" (460).

Radu Popescu oscilează între mai multe tendinţe stilistice pînă ce se fixează la cea care convenea cel mai bine spiritului său batjocoritor. Stilul referenţial din prima parte a cronicii, în care autorul foloseşte surse diverse, interne sau externe („dar ai noştri nimic n-au scris" — 239), este permanent minat de reflecţia ironică a autorului sau numai de îndoială: „Dar, măcar că să laudă moldovenii de scriu cum că dă 4 ori au mai băut Ion-vodă pă turci cu moldovenii şi au arsu Tighina, şi Cetatea Albă, şi Bugeacul, ci noi acelea nu le ştim" (304). Ispita de a cultiva un stil epopeic, înalt, de care se putea lesne lăsa cuprins cronicarul, în scenele de bătălie mai ales, se stinge chiar în momentul cînd se iveşte. Faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îl determină să-i menţioneze, la un moment dat, pe Ahileu şi pe Velisarie, poate influenţat de o sursă străină, dar umoarea sa constantă, care e de esenţă mizantropică, îl conduce repede spre fraza sarcastică, specifică vocaţiei sale de scriitor satiric. Îndepărtîndu-se de evocarea victoriilor voievodului, cronicarul se dezlănţuie împotriva duşmanilor acestuia : „Dar scurtă bucurie, că Baştea tîlhariul, văzînd vitejiile lui Mihai-vodă, şi numele cel mare ce-l dobîndise, au intrat pizmă în inema lui, ca să omoare pă Mihai-vodă, precum a şi făcut. Că au trimis într-o dimineaţă neşte nemţi de l-au omorît supt cort, la Turda, neştiind el nimic de aceasta, şi nefiindu-i oştile lîngă dînsul — că le trimisese la Făgaraş, să scoaţă pă doamnă-sa şi pă coconi, carii îi închisése Ceachi Iştvan, pînă a umblat Mihai-vodă la Beciu. Ci dar acest sfîrşit au dat Mihai-vodă, că cu înşălăciune l-au omorît; care au supus domniia lui pă turci, pă moldoveni, pă unguri, de-i avea ca pe neşte măgari pe toţi" (329).

Nciodată aulic, chiar atunci cînd, sub Mavrocordat, face cronică de curte, Radu Popescu se hrăneşte exclusiv din sevele limbii populare, reuşind să descrie, fie că a vrut, fie că n-a vrut, cel mai mişcător şi mai plin de culoare tablou de moravuri al ţărilor noastre din perioada care a căzut sub observaţia sa. În nici o cronică românească expresiile apărării şi neputinţei, dintr-un timp în care ţara „era slabă şi săracă" şi „neodihnită", nu sînt mai cuprinzător şi mai cu talent folosite. O răfuială de familie (lupta dintre Cantacuzini şi Băleni) scoate la suprafaţă, datorită înzestrării sale de scriitor satiric, o stare socială şi morală semnificativă. Pe „podul dă pungi de la saraiul rumânesc pînă la al vizirului" (412), cum scrie Radu Popescu (o formulare asemănătoare găsim şi în cronica lui Ion Neculce, dovadă că ne aflăm în faţa unei expresii de epocă), călătoresc cohortele de victime ale puterii, voievozi şi boieri deopotrivă. Din umanitatea posomorîtă şi plină de beteşuguri din cronica lui Radu Popescu nu se puteau desprinde figuri de eroi în armură medievală, fascinaţi de sfinţenia Graalului, ca în romanul cavaleresc occidental. Nenorocitul scaun domnesc al Ţării Româneşti din zorii epocii fanariote, transformat în instrument al puterii, este obiect de mezat pentru o mînă de intriganţi fără scrupule, care-şi anunţau cu fiecare pungă smulsă ţării nestabilitatea. Semnele fatidice ale scaunului, lipsit de legitimarea pe care i-o dădea respectul pentru ţară, pentru oamenii ei, ajung pînă în vremea noastră. Orice scriere satirică, cum înţelegem noi cronica lui Radu Popescu, trebuie receptată ca o avertizare. Limba cro-

Scanned with OKEN Scanner

nicarului oferă un bun model de adecvare la o intenție nu întotdeuna mărturisită deschis, dar constant realizată: de a înfățișa o țară, ca să folosim o sugestivă metaforă din epocă, „neodihnită".

DIE STILISTISCHE FUNKTION DER VOLKSTÜMLICHEN ELEMENTE IN DEN SATIRISCHEN PASSAGEN DER *CHRONIK* VON RADU POPESCU

ZUSAMMENFASSUNG

In seinen Schriften schlägt Radu Popescu niemals erhabene Töne an. Selbst wenn er unter Mavrocordat die höfische Chronik führt, greift er nur zu den reichhaltigen Ausdrucksmöglichkeiten der volkstümlichen Sprache und es gelingt ihm — ob er es beabsichtigt hat oder nicht — in ergreifender und höchst anschaulicher Weise, die Sitten unserer Länder zu schildern. In keiner anderen rumänischen Chronik finden wir wie bei ihm, umfassend und talentvoll ausgearbeitet, die Ausdrücke der Unterdrückung und der Ohnmacht einer Zeit, in der dans Land „schwach und arm" war. Ein Familienzwist (die Streitigkeiten zwischen den Angehörigen der Familien Cantacuzino und Băleanu) bringt, dank seiner Begabung als satirischer Schriftsteller, gesellschaftliche und moralische Zustände zum Vorschein. Auf der „Geldbeutelbrücke die von dem rumänischen Palast bis zu demjenigen des Wesirs führt", schreibt Radu Popescu, (eine ähnliche Formulierung finden wir auch in der Chronik Ion Neculces, und das beweist, daß es sich um einen, zu jener Zeit üblichen Ausdruck handelt) ziehen Kohorten von Opfern der Machtgier dahin, Woiwoden sowie Bojaren. Die vergrämte und gebrechliche Menschheit aus Radu Popescus Chronik konnte keine Heldenfiguren aufweisen — in mittelalterlicher Rüstung und von dem Heiligtum des Grals fasziniert, wie es in den westlichen Heldenromanen üblich war. Der unglückselige Herrscherthron der Walachei ist zu Anbeginn der fanariotischen Epoche, als Instrument der Macht, für eine Handvoll skrupelloser Intriganten zum Handelsobjekt geworden. Die unheilvollen Zeichen eines Herrscherthrons, der das Land und seine Leute nicht achtet, reichen bis in unsere Zeiten. Jede satirische Schrift — und wir betrachten Radu Popescus Chronik als solche — muß als Warnung aufgefaßt werden. Die Sprache des Chronisten bietet ein ausgezeichnetes Modell der Anpassung an eine Absicht, die nicht immer offen ausgedrückt wird : ein „ruheloses" Land darzustellen — wie eine suggestive Metapher jener Zeiten lautet.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTE REGIONALE ÎN POEZIA LUI MARIN SORESCU

DE

GAVRIL ISTRATE

Cititorul familiarizat, cît de cît, cu literatura lui Marin Sorescu, autor străin, parcă, de orice preocupare rurală, în primele sale cărți, a fost impresionat într-un mod oarecum deosebit de apariția volumelor *La Lilieci*, în care poetul reconstituie satul de ieri, după amintirile bunicilor, ale părinților și ale lui proprii, în primul rînd cu ajutorul limbajului, prin mijloace lingvistice.

Fonetisme, forme și, mai ales, cuvinte care nu și-au găsit niciodată un plasament în poezie, constituie, aici, elementele fundamentale în crearea unei atmosfere locale, de epocă și de atitudine. Faptul surprinde, pînă la un punct, dacă ne gîndim că poezia noastră nu mai cultivă, de multă vreme, cuvîntul regional, socotit neliterar. Într-o măsură oarecare, situația aduce aminte de atitudinea unor scriitori mai puțin reprezentativi, din perioada dintre cele două războaie mondiale, care recurgeau, fără o înțelegere suficientă și fără discernămîntul necesar, la o serie de „neaoșisme" cu care încercau să epateze pe cititor, eventual să demonstreze că un cuvînt poate produce efect în poezie, chiar atunci cînd cititorul nu-i înțelege sensul.

Nu este acesta cazul în volumele lui Sorescu. Poetul face dovada integrării totale în atmosfera proprie satului oltenesc, din copilăria sa. El cunoaște nu numai sensurile generale ale cuvintelor ci și nuanțele cele mai subtile ale lor, la transpunerea în contextul poetic, și procedează ca un adevărat om de știință, în mînuirea lor. Pe lîngă simțul poetic necontestat, scriitorul face, în același timp, și proba unei temeinice pregătiri filologice.

Nu se îndoiește nimeni, cred, de faptul că poezia românească a avut, la început, ca toată literatura de altfel, cel puțin pînă la un punct, caracter regional. Înainte de a exista o limbă literară unitară, s-a scris într-una îmbibată de elemente locale, deosebită de la autor la autor, în funcție de zona geografică din care provenea fiecare. Nu vom intra în amănunte, se înțelege, dar vom aminti că Dosoftei este moldovean, I. Budai-Deleanu, ardelean, iar Văcărești sînt munteni prin limba în care și-au scris opera. Și situația aceasta se menține, în general, pînă în a doua jumătate a secolului trecut cînd Coșbuc, spre exemplu, deși născut într-o provincie aflată sub stăpînire străină, scrie într-o limbă care nu-i trădează originea locală. Iar după 1900, Iosif, Goga, Blaga, Barbu, Bacovia, Philippide utilizează o limbă absolut unitară, în care nu s-au strecurat nici un fel de particularități locale. Pînă la apariția *Liliecilor* (1973, 1977, 1980), Sorescu însuși putea fi înglobat în rîndul scriitorilor de mai sus, alături

Scanned with OKEN Scanner

de Nichita Stănescu, de Ana Blandiana, Aurel Rău și mulți alții. Odată cu apariția celor trei volume, însă, situația lui Sorescu se schimbă ; el rămîne, într-adevăr, „singur printre poeți", vreau să spun că drumul lui se singularizează, cel puțin pentru moment. O „cotitură" asemănătoare observăm și în scrisul lui Aurel Rău, cu deosebirea că acesta recurge la elemente regionale într-un volum de proză *(Oameni de aer*, 1983), nu în versuri.

Aglomerarea elementelor rurale, într-o poezie contemporană, ar putea provoca nedumerire și din alt punct de vedere. Parcă aud pe unii și pe alții întrebîndu-se: cum, ne întoarcem la semănătorism, ne izolăm în carapacea depășită, de atîta vreme, a satului ? Nicidecum. Atitudinea poetului este a unui contemporan al nostru, străin de orice idilism, care, așa cum am afirmat mai sus, reconstituie viața satului copilăriei cu ajutorul limbajului.

Dacă ar fi să-i reproșăm ceva, ar trebui să-i atragem atenția asupra unor cuvinte, dintre cele mai rare, care rămîn fără înțeles nu numai pentru cititorul neavizat, ci chiar pentru specialiști. Așa cum în cazul lui *cîrstăți* (plural) desprindem sensul din introducerea, în aceeași strofă, a sinonimului *grămezi* (III, 186) :

Culegeau oamenii porumbii. Ori cînd făceau *cîrstățile* :
Făceau cinci la un loc, cinci la un loc.
Venea proprietarul și-și
Lua două *grămezi*, ori *cîrstăți*
Din cinci,

cum *nepoi de buric* este explicat, și el, în context :

— Ho, stați să vă spun, că muntele nu se mută din loc,
Da' nu mai e al nostru, că
L-a dat ăla la niște *nepoți de buric*,
Au luat ăia miezul și gata.
Bunicii mei, oameni îndărătnici, de !
A deavu țică de oameni, moi.
Le-a trimis vorbă să se ducă, le-a trimis, pînă
N-a mai putut. Au și plecat de mai multe ori...
Și se punea ploaia, ori vreo ninsoare și se-ntorceau.
Și-atunci sterpul a dat moșia la niște *nepoți de buric*,
(Copii moșiți de el).

(III, 55)

și la fel s-a procedat și în cazul lui *cotar* :

Cînepa era baza.
Cînepa și borangicul. Făceau *cotare* de borangic.
Și atunci după ce-i lua sovonul de mireasă din cap
I se punea *cotarul*, un fel de cîrpă de borangic.

(II, 116—117) ;

Aveau *cotar*,
O cîrpă de borangic, lungă de-un cot,
Și-o prindeau pe frunte.

Sub ea era o sălbiță de galbeni pe-o panglică.
Leana lui Mitroacă purta *cotar*.
(II, 227);

Iar la maica erau *cotare*, vilnice, scoarțe, galbeni.
(III, 70);

a lui *năplaț*:

Moșul avea un car de lemn și-l tot dregea.
Mereu se rupea ceva. Bleaurile, japița,
Șublele loitrei, șușleții, ciocîlteul, jiglele, circea, crucea
circeii, răscolul, obada, de-i zic ăi mai bătrîni
năplațul — nimic nu se mai ținea.
(III, 46)

și a lui *zgoandă*:

Uite-așa pățesc ăștia care se țin de *zgoande*.
(II, 210);

Ăsta se cam ținea de
Drăcii, Coadă ăsta. Se ținea de *zgoande*.
(III, 50)

Murgilă ăsta se cam ținea de *zgoande*,
Era glumeț, îi plăcea să facă haz.
(III, 83),

tot așa ar fi trebuit să se procedeze și în cazul lui *leau* (III, 118), al cărui înțeles este acela de „pătul, magazie“:

Și Miai nu s-arăta neam,
Sta pitulat sub șopru, sta la *leau* și asculta
Ori bătea cîinele să schelălăie.
(II, 8);

Se duceau cu oamenii pe cîmp, aveau grijă de vite,
De *leauri*.
(II, 53);

Își făcea treaba și spre seară
Venea și băga carul în curte, la *leau*.
Avea lumea vite multe — unii, nu toți.
(III, 118),

în cel al lui *năstimi* (III, 153), al cărui înțeles exact nu l-am putut fixa decît cu ajutorul dicționarului lui Scriban: „a se naște, a se ivi, a se produce, a răsări“ (<scr. *nastati*):

Începuseră să se *năstimească* poamele.
Cînd se scutură florile se *năstimesc* poamele,
„Iete cum se *năstimră* porumbele“, zicea Moș Pătru,

ori a lui *ninciu* (III, 58) „lucru prost, lepădătură“, care este un fel de blestem îndulcit:

— Bă, gămaie!
Altul era marda. „Marda dată *ninciu*“,

sau *popînzăli* (III, 117) „a sta nemişcat, ca un popîndău" :

— Bine, mă băiete, nu mai veneai ?
Te *popînzălişi* acolo !
Dar-ar Dumnezeu să ningă pîn'deseară.

Neexplicate au rămas, de asemenea, *vrau*, cu cele două înţelesuri ale lui : 1. „activitate intensă, neîntreruptă" şi 2. „treieratul grîului cu cai" ; „grămadă mare de grîu" :

Pune oale cu legume la foc,
Pune masa, pune mîna şi spală,
Că erau toţi murdari şi iziniţi.
Şi-atunci am intrat eu în *vrau*,
Cu spălat, cu gătit mult, cu vite,
cu oameni de ajutat.
Şi-aşa l-am crescut pe Miai ăsta,
Care stă sub şopru acum ca popîndăul
şi se face că nu mă aude.

(II, 7) ;

Toată ziulica eu cu iapa-n *vrau*

(II, 209),

vuvă (II, 33) „femeie slabă" :

Ioana se vedea de departe,
Că era coprelă înaltă.
Ar fi putut să meargă mai repede,
Că ceaunul ce era mai greu,
Că-n ladă, ce să aibă ?
Dar aştepta s-o ajungă Dumitru, s-o roage.
Tata înadins îl mai ţinea cîte-o ţîră de vorbă,
Să se ducă *vuva* cît mai departe.

(II, 33)

şi *zaot* (II, 191) :

Şi s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîini *zaot* acolo, la casa lui.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine ştie ?
Îl lătrau cîinii, puseseră *zaot* de ziceai că e lupul,

pe care nu le găsim înregistrate în dicţionare şi, ca să ne dăm seama de sensul lor, trebuie să ne adresăm unor informatori din partea locului, cum am procedat eu însumi cu aproximativ două sute de cuvinte.

În treacăt fie spus, *cîrstaţă* apare încă în glosarul dialectal al lui Ştefan Paşca (1928), unde existenţa lui este semnalată din Sîngeorz-Băi, judeţul Bistriţa-Năsăud. Din explicaţia dată, acolo, cuvîntului („grămadă de snopi de grîu aşezaţi în cruce" !) se vede şi etimologia lui.

În volumul al doile din cartea lui Sorescu, ne întîmpină un diminutiv care, la prima vedere, s-ar părea că face parte din aceeaşi familie cu *cîrstaţă*.

dar, din sensul lui, se vede că nu putem să punem semnul egalității între ele. Este vorba de un nume de plantă, într-un context în care terminologia botanică se folosește în mod demonstrativ :

Era numai *landră*, buruiană d-aia care se ține cînd tragi
Cu coasa. Apoi *pir*, *ceapa-ciorii*, *odolean*,
Cîrsteioară, *avrămească*, *busuiocul fetelor*, de se bagă
În săpun de miroase frumos, *cicoare*, te încingi cu ea
Prima dată cînd ieși la secerat, să nu te doară șalele
Toată vara.
Pe colo, mai pe la umbră, creștea *pelin*,
Bun de mirosat, bun de oprit sîngele, faci ceai și speli
Și la orice rană. Gătești casa cu el la Rusalii.
Apoi *mătăcină*, de-aia de freci stupii cu ea.
Torcătoare, de se spală fetele
Pe cap să se mărite și zic : „Cum nu stă drumul, așa
Să nu stau eu nemăritată."
Apoi *buruiana împușcată*, bună de bîntuială,
Cînd visezi urît, *barba-caprii*, și cîte și mai cîte !
(II, 26—27).

În citatul de sub *năplaț*, reprodus mai sus, am văzut că avem o aglomerare neobișnuită de termeni populari, referitori, în primul rînd, la părțile carului. Ne vom opri doar la *șușlele*, atît din motivul că mai apare într-un alt citat din același volum :

Și boul băga singur grumajul în
Jug, punea omul resteul, se suia pe *șușlele* și pleca.
(III, 118),

cît și pentru faptul că au mai recurs la el și alți scriitori originari din părțile sudice ale țării, printre ei Gala Galaction, *Opere* II, p. 157, 158[2] și Marin Preda, *Delirul*, București, 1975, p. 54 și *Marele singuratic*, București, 1972, p. 359, cu deosebirea că, la aceștia, forma cuvîntului e puțin modificată : *șușleț*.

Cuvîntul se mai întîlnește, de asemenea, și la Adrian Păunescu, *Manifest pentru sănătatea pămîntului*, București, 1980, p. 72, sub forma *șijleți* (plural !) (vezi DLR, unde se dau numeroase atestări).

Într-o expresie, repetată, ca *a(l)*, *ai deavu* e ușor de văzut că ne găsim în fața unui cuvînt rezultat dintr-o contaminație dintre *diavol* și *drac*, de fapt o formă modificată a lui *diavol*, cu ajutorul căreia poetul scoate efecte poetice deosebite, care se datoresc, nici vorbă, nu numai cuvîntului respectiv ci întregului context :

fir-ar ei ai *deavu*
(I, 155) ;

A *deavu* țică de oameni, moi.
(III, 55) ;

— Voi ce *deavu* păziți, nu mergeți acas' ?
(III, 84),

— Și-atunci, de ce nu stai *deavu* acas' și-o iei
Peste cîmpuri ?

(III, 97) ;

Fir-a *deavului* cu șalele ei, ce dracu avea pe ele,
C-o frecam toată ziua.

(III, 141) ;

— E, fire-al *deavu*, du-te de ici-ncolo, lasă-mă-n pace

(III, 145) ;

— Fi-ți-ar nărojii ai *deavu*, mumă.

(III, 152) ;

O omor, fir-ar ea a *deavu* cu fermecele ei !

(III, 157).

În exemplele extrase din vol. III, p. 152, avem și un fonetism propriu graiurilor din sudul țării, *năroji*, cu *j* în locul lui *z*, fenomen prezent în scrisul muntenilor din secolul trecut, începînd cu Eliade, pînă la unii contemporani de-ai noștri. Din cartea lui Sorescu mai notăm, alături de *năroji*, pe *grunj(ul)* (I, 83 ; II, 79, 105), *slobojit* (I, 106), *grumajul* (III, 118).

În cazuri izolate, varianta aceasta, în *-j*, a devenit literară, ca în pluralul *mînji*, care s-a impus, în ortografie, deși mai sînt scriitori (ardeleni și moldoveni!) care preferă varianta *mînzi*. Va fi intervenit și aici, cu siguranță, „legea" potrivit căreia *brad* face pluralul în *brazi*, *mască*, în *măști*, *poartă*, în *porți*, ceea ce înseamnă că cele două forme nu se deosebesc numai prin desinențele propriu-zise ci și prin modificări din interiorul cuvîntului (*d — z* ; *s — ș* ; *oa — o* și, în cazul lui *mînz*, *z — j* !).

Împotriva tendinței opuse, de a alterna pe *z* cu *j*, în graiurile sudice, menținerea consoanei *z*, la plural, ne întîmpină, uneori, și în scrisul muntenilor, ca în următorul exemplu din proza lui Arghezi : „Merele tale galbene și roșii, prunele tale cît portocala, portocalele cît *harbuzii* și *harbuzii* tăi, tancuri și cisterne, s-au scufundat după treizeci de zguduituri într-o singură zi" (*Scrieri*, XXXIV, p. 507).

Al, a, ai deavu nu-i singura expresie care denumește noțiunea asupra căreia ne-am oprit ; alături de ea mai avem un *fir-al al diavolului* (II, 23) și, mai ales, *al dracu* (II, 36, 58, 59, 74, 83, 86, 87, 162, 171, 172, 189, 190, 191), prin înlocuirea cărora o explicăm pe cealaltă. La acestea se mai adaugă altele, dintre care unele nu pot fi explicate în mod absolut satisfăcător, cel puțin deocamdată :

fir-ar *alimănitului* (II, 210 ; III, 26) („afurisit", vezi Scriban, 88) ;
fir-ar *a breazu* ((II, 205 ; III, 26) ;
fir-ar *a dnî, al dnă* (II, 219 ; III, 126, 127) ;
fir-ar *al iacacui* (II, 5, 7, 40) ;
fir-ar *al nîi* (I, 119) ;
fire-ar *al păcatelor* (II, 166) ;
fir-ar *a răului* (II, 39).

Interes prezintă, apoi, modul cum sînt sau, mai bine zis, cum erau receptate unele neologisme în vorbirea oamenilor neinstruiți din mediul rural. În unele cazuri este vorba de adaptarea unui cuvînt, sub puterea analogiei, prin schimbarea accentului :

Scanned with OKEN Scanner

În Bulgaria... ca pe la noi : Balcani.
Şi bulgarii tot oameni... tot năcăjiţi şi ei. Bine că s-a-ncheiat
Armistiţiul.
Cu asta se întorseseră Ion Bălan şi cu
Pătru, în car, din Bulgaria
C-un cuvînt nou : *armistiţiul*.
(III, 135).

Alteori acţionează etimologia populară şi, pe baza unui cuvînt curent în limbajul militar, însuşit în alte condiţii decît cele ale eroilor lui Sadoveanu, din volumul *Amintirile căprarului Gheorghiţă*, *planton* ia locul lui *ponton* :

Noi eram cei mai de la deal,
Cei mai de departe...
De-aia nici n-am ajuns la timp...
Da' am văzut Dunărea... Ca cînd venise valea...
Numai apă. Şi-am trecut pe-un pod de *plantoane*...
(III, 135).

Preluarea necorespunzătoare a neologismelor nu se rezumă la cele două exemple de mai sus. Alte cuvinte îmbogăţesc, în mod simţitor, categoria : *aţifelnic* (III, 195) ; *combilezon* (II, 165, 166) ; *odicolom* (II, 132) ; *schimnatic* (II, 111), pentru *schismatic* ; *vitrion* (II, 160). Acestora li se mai adaugă cîteva exemple în context :

A avut el o vedenie de asta nemaipomenită,
ieşită din comună
(I, 24) ;
La momentul *oportunist*...
(I, 26),

precum şi un nume propriu, *Clemenceanu*, în loc de *Clémenceau* (II, 59).

Fonetisme „neliterare" mai întîlnim şi altele, se înţelege. Unul este *bizadea*, pentru cunoscutul cuvînt din limba veche *beizadea* :

Ce staţi ca nişte *bizadele*, aci-n drum cu mînile-n
Şolduri ?
Bă *bizadea* ! *Bizadeaua* dracului !
(III, 57).

De data aceasta nu mai este vorba numai de un simplu fonetism neliterar, ci şi de o schimbare a înţelesului cuvîntului ; o schimbare în rău, o „degradare de sens", cum se spune.

Un ultim fonetism neliterar, specific graiurilor din sudul ţării şi necunoscut celor nordice, este *picere*, în acelaşi context cu *ciarap* :

Acum încotro aţi avea de gînd ?
Vă puserăţi *ciarapi* în *picere* ?
— Babo, nu se spune *picere*, se spune *picioare* !
Şi nu *ciarapi*, — *ciorapi*.
(II, 210).

Nu putem trece mai departe înainte de a semnala, în scrisul lui Sorescu, o serie de derivate în *-ete*, sufix specific graiurilor oltenești : *brabete* (I, 15 ; II, 29, 30 ; III, 65), *Căşenete* (II, 223), *Cornete* (II, 42), *curmete* (III, 139, 140), *dovlete* (III, 79, 161, 193), alături de *dovleac* (III, 85), *Ionete* (II, 9, 224 ; III, 83, 85), *orbete* (II, 8, 21 ; III, 44, 84, 108), *unghete* (II, 102, 137, 155, 208, 230). Prin influența acestor derivate au apărut fonetismele : *ete* (II, 33, 43 ; III, 132, 160, 168), *iete* (II, 169), *iote* (II, 5, 39, 45, 46, 59, 89, 91, 108, 127, 131, 134, 137, 163, 217 ; III, 125), variante ale literarului *uite*, prezent și el în volumele respective (cf. II, 60, 67, 77, 80, 81, 157).

Poate că tot aici ar trebui încadrat și *şuşlete* din moment ce la Galaction și la Preda cuvîntul apare sub forma *şuşleț*.

Dintre cuvintele pe care Sorescu încearcă să le scoată din fondul pasiv și să le repună în circulație fac parte și *amnar*, *iască*, *cremene*, care, în vremea copilăriei poetului, și, mai ales, pînă atunci, erau nelipsite din vorbirea oamenilor de la țară ; cu ajutorul lor se aprindea, în mod obișnuit, focul. În poezia lui Sorescu aflăm lucruri noi în legătură cu *iasca* și anume cu locul de unde poate fi procurată și cu modul cum se prepară :

Spunea povești, spunea și de la război, cum au luptat ei.
Ascultau ăi mai mari
Și pe noi ne trimitea după boji
Scăpăra cu o piatră, *cremene*. „Am o *cremene* bună !"
Și cu *amnarul*.
Iasca o învăluia în cenușă și-o fierbea.
Se făcea cilțoasă așa și moale.
Iasca se cultivă în sălcii...
— Ia suiți-vă în sălciile ale bătrîne și luați-mi
Pălăria,
Că mi-o duse vîntul acolo.
— Nu e nici o pălărie.
— *Iasca* aia ! Să mă duc s-o fierb acasă, că mi-o ia altul.
(III, 33).

Poetul știe, fără îndoială, că *iască* se numește numai „pălăria" fiartă și uscată, după ce a fost dată în cenușă. Cît stă în copac (și e vorba nu atît de salcie, cît de fag și mesteacăn .), i se spune, prin Transilvania, **văcălie**, cuvînt pe care îl întîlnim, sub altă formă și cu alt înțeles, și la Sorescu :

Pe la ulmii noștri, înota în fîn o femeie înaltă,
Pe cap avea o *văscălie* de floarea-soarelui, mare, o ducea ca
Pe-o baniță.
(I, 51) ;
Copăceanu pusese *văşcălia* de floarea-soarelui la mijloc și
Ciuguleau toți, stringînd cojile în mînă, că prispa fusese
Măturată și era măturat și în curte.
(I, 53) ;
Era mai ușor cu cele țestoase, grele ca rișnița,
Să rupă *văşcălia* ciurului, nu alta.
(II, 135).

Forma aproximativ aceeași, a „văcăliei" din Transilvania și a floriisoarelui de care vorbește poetul în versurile de mai sus, a ușurat confuzia între cele două noțiuni, contopindu-le într-un termen comun. De fapt, din ultimul exemplu, unde cuvîntul are alt înțeles, putem sesiza și modul cum s-a produs confuzia la care mă refeream ; e vorba, în fond, de o „contaminație" între *veșca* ciurului și între *văcălia* din copac.

Poetul recurge la numeroase cuvinte specifice graiurilor din Oltenia, unele dintre ele greu de înțeles fără ajutorul dicționarului, iar altele nici așa, de vreme ce nu le găsim menționate în nici o operă lexicografică. Iată doar o parte dintre ele : *brobință* (II, 210), umflătură mică, bubiță, coș ; *ceșnică* (III, 157), femeie urîtă fără seamăn ; *chilimie* (III, 135), car fără loitre, cu cîte un lemn pe verticală, în dreptul fiecărei roți ; *ciozmăți* (III, 182), a bate cu ciomagul, a ciomăgi ; *cîțurie* (III, 171), (piatră) de culoarea penelor cîțe, adică a bibilicăi ; *coprelă* (II, 33), femeie înaltă peste măsură (vezi citatul mai sus, sub *vuvă* !); *cribdă* (III, 182), „nedreptate" (vezi Scriban, sub *cr ivda*, p. 367:

— Taci, că știi că e cu *cribdă* — nu se lasă țața Maria.
— *Cribda* cui te-a făcut, ori vrei să te ciufui ? Te ciozmățesc ! ;

fleară (III, 189), femeie care vorbește într-una ; flecară :

„Și Scurticioaia era cam *fleară*. Ioana n-avea timp s-o
Asculte nici pe ea" ;

gagă (I, 33, 34, 52 ; II, 47, 68, 163, 184 ; III, 22, 30, 99 etc.), țață ; *hacapaua* (art., 198), femeie neordonată, murdară, leneșă ; *imos* (II, 17 ; III 26), murdar :

Și începea să se scarpine, pe sub platoșa *imoasă* ;

juveni (II, 220 ; III, 189), a se freca :

Copiii de cinci-șase ani, care se frecau cu nisip pe picioare,
În jgheab, unde curgea apa, se *juveneau* cu nisip, să se
Albească (III, 189) ;

lohoane (pl. III, 109), gunoaie de grîu ; grîu de proastă calitate ; *morînglav* (III, 168), om neajutorat, nerod, slăbănog, lipsit de vigoare ; *moșmoane* (III 157), vrăji, obiecte folosite la descîntecele de dragoste ; *muflui* (III, 123), a adulmeca, a mirosi ; *năplai* (II, 11), căldură mare, înăbușeală ; *năsărîmbe* (pl. III, 52), boroboațe, pozne ; *năstimi* (III, 53), a se ivi, a apărea, a începe, a răsări (fructele într-un pom, după căderea florilor) (vezi Scriban, 857) ; *năstrăpaș* (III, 132), geambaș ; *nătimos* (III, 166), mare la trup, mătăhălos ; *năvligă* (III, 166, 167), prost, neajutorat ; *obejdie* (III, 167), necaz, nenoroc ; *otrăți* (III, 157, 188, 188—189), a certa, a ocărî, a supăra ; *panci* (III, 85), nebun, trăsnit, aiurit, zăpăcit, țicnit ; *parțon* (III, 199), porție, partea cuvenită unei persoane ; *pîrțuică* (III, 25), boală de stomac, diaree.

Ne-am oprit, mai sus, doar la cîteva cuvinte, dintre cele două, trei sute cîte ar avea nevoie de explicații, pe care nu le cunosc nici dialectologii și pe cele mai multe nu le găsim înregistrate în dicționare sau în glosare. Uneori, sensul pe care îl are un cuvînt în poezia lui Sorescu nu se potrivește cu ceea ce întîlnim în altă parte și faptul acesta mărește nedumerirea cititorului.

Este cazul lui *zaot*, spre exemplu, care, din context pare a fi sinonim cu *lătratul*, stăruitor, al mai multor cîini :

Şi s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîinii *zaot* acolo, la casa lui.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine ştie ?
Îl lătrau cîinii, puseseră *zaot* de ziceai că e lupul.
(II, 191)

După informaţia lui V. Arvinte, cuvîntul este cunoscut şi în Moldova, într-o variantă fonetică deosebită, *jàot*, şi avînd înţelesul de „gălăgie, scandal, hărmălaie mare" (Voineşti, jud Iaşi). În cartea lui Emanoil Bucuţă, *Românii dintre Vidin şi Timoc* (Bucureşti, 1923, p. 3), cuvîntul apare într-un context cu totul deosebit, cu alt înţeles : „Pe aici trebuie să fie întinse pe dedesupt, cursă peştelui, *zàote* şi cîrlige legate de vreo piatră cît cuţărul".

Graiurile din Oltenia cunosc o serie de cuvinte, bulgăreşti sau sîrbeşti la origine, pe care nu le mai întîlnim nicăieri în graiurile româneşti. Aş zice că elementele lexicale respective constituie, pentru Oltenia, ceea ce reprezintă anume cuvinte ucrainene pentru Moldova de nord şi Maramureş, ori unele elemente ungureşti, rare, pentru graiurile din Transilvania de nord-vest : *garniţă* (I, 88 ; II, 58, 62, 153 ; III, 65, 117), „vas de metal în care se transportă lapte şi alte lichide" (scr., pol., rus.) ; *năstimi* (III, 153) „a se naşte, a se ivi, a se produce, a răsări" (scr.) ; *năplaţ* (III, 46), „obadă de roată" (bg.) ; *oblamnic* (III, 139, 140), „bucată de pînză răsucită în formă de colac, pe care femeile o pun pe creştet cînd poartă greutăţi pe cap" (scr.) ; *ojijit* (III, 100), „uscat" (bg.) ; *oprovenie* (III, 133), „de nici un folos" (bg.) ; *pacearît* (III, 188), „amărît, slab, trenţăros" (scr) ; *plastă* (I, 38, 61, 124), „claie de fîn" (bg., scr.) ; *postavă* (II, 13, 14, 122, 152 ; III, 64, 84, 195) „albie" (bg.).

O menţiune specială se cuvine substantivului *dor*, care are, în Oltenia, alt înţeles decît în limba literară ; este absolut sinonim cu v. rom. *duroare* şi cu *durere* de azi :

Ei, o să vadă maica
Pe ferestruică, din pat, unde stă şi bea ceai de romaniţă,
C-are de mult un *dor* la inimă.
(II, 124) ;

Şi-i da foc cîrpei
Şi ardea aşa acolo
Şi trăgea *dorul* din ureche.
(II, 175) ;

Şi mama a rămas de-atunci cu *dor* în
Cap — stătuse legată cu varză acră, rece,
Pe gerul ăla — era ger, nu ca acum ! I se scufundase
În moalele capului.
(III, 174).

Dintr-un motiv asemănător, va trebui să ne oprim, în treacăt, la un cuvînt care concurează, în Oltenia, pe sinonimul moştenit din latineşte, cunoscut pretutindeni în limba noastră :

Povestea mama mai tîrziu că în foaia de zestre
A lui Moșu erau trecuți și „doi *rîmători*".
— Tată, ce dracu de *rîmători* sînt ăștia ?
— Porci, fa.
Vezi, înainte nu le zicea porci, le zicea *rîmători*.
(III, 70).

Un alt aspect interesant, care se reflectă în aceste volume ale lui Sorescu, îl constituie raporturile dintre graiurile din Oltenia și cele din Transilvania. Se știe că provincia dintre Carpați — Dunăre — Olt și Cerna nu are un grai de sine stătător, ca Muntenia, Banatul, Maramureșul sau anume zone din Transilvania. Ea seamănă, pînă la un punct, cu Bucovina și, într-o oarecare măsură, cu Dobrogea, întrucît are un grai mixt, cu infiltrații atît din Banat și Muntenia cît și, în primul rînd, din Transilvania. Unii i-au zis grai de tranziție.

Aceste raporturi pot fi ușor urmărite în volumele de care ne ocupăm. De la unele nume de locuri sau de oameni, pînă la cuvinte ca *muiere*, *tîrsînă*, o *țîră*, *vivarî* (modificare specifică a latinismului *vival* !), *sobă*, cu sensul de „cameră" (aici poate fi însă vorba și de o influență scîrbocroată), sau unele fonetisme și forme, toate pledează pentru legăturile pomenite dintre ardeleni și locuitorii de azi ai Olteniei. Cu deosebire interesant ni se pare, spre exemplu, faptul că substantivul *muiere* apare, la Sorescu, cu înțelesul special de *soție*, iar cînd e vorba de sensul general poetul recurge la *femeie*, cum rezultă clar din exemplele ce urmează :

Și-a luat *muiere* din alt sat,
Tocmai de pe malul Oltețului,
Peste cîteva dealuri, cît munții.
(II, 32).

Dar :

Era o *femeie* omenoasă
Grăuroaica
(II, 77) ;

O *femeie*, după ce se mărita,
Nu-i mai vedea nimeni părul.
(II, 117).

Un cuvînt interesant, împrumutat, în graiurile din Oltenia, din Transilvania, este *vivarî*, care nu-i decît modificarea latinescului *vival*, folosit, în mod curent, de ardeleni, în anume momente sărbătorești. Cuvîntul a suferit, după cum se vede, nu numai o modificare de formă ci și una de înțeles :

Pulberea să s-aleagă de casa lui !
Să-i intre viermii în așternut !
N-ar mai ajunge să-i cînte cucul !
Să cînte cucumelele !
Să urle lupii în curtea ta mămă orbețule,
Dacă ai tu inima asta în tine...
Și-i făcea așa *vivarîul* cîte-un prinz.
(II 8);

— Tica meu a slujit orb la popa
Și-a făcut casa asta
Tu n-ai făcut nimic. Nimic n-ai făcut...
Spunea mai tare. Tu auzi, mă ?
Nea Florea tăcea. Ori n-auzea, ori se făcea că n-aude.
Cunoștea el *vivarul* ăsta.

(III, 182).

Tîrsînă prezintă interes din alt punct de vedere, în sensul că e cunoscut încă din secolul al XVII-lea, din *Cazania* lui Varlaam, apărută la Iași, în 1643, și face parte dintre cuvintele rare, luate de Varlaam din graiurile ardelenești. Este cunoscut și în sudul Dunării, cum rezultă din cartea citată a lui Emanoil Bucuță, p. 132, cf. și „Dacoromania" III, 886 ; IV, 1260.

În cartea lui Sorescu, cuvîntul apare de două ori, în volumul III. În primul citat sensul lui este vag ; nu-i în concordanță cu ceea ce știm noi despre cuvînt : „Sînt ca oaia aia *tîrsînă*, slabă și amărîtă" (38). În cel de-al doilea citat el apare cu înțelesul obișnuit, de „sfoară, frînghie", pe care îl are și în cartea citată a lui Bucuță :

A legat-o aia cu betele și c-o *tîrsînă* de
Stringea ca lemnele și-a luat-o pe umeri, ca
Pe-un buștean, o mai muta cînd pe-un umere, cînd pe
Altul. La urmă, a mai pus-o și-n cap, că era mai
Obișnuită să ducă greutăți în creștet.
Baba era grea, domnule, și Rada asta voinică. S-a uțupănit cu honcita
Și așa a apărut în sat, cu ea în cap.

(III, 99).

Tot de limba veche se leagă un fonetism ca *tutindeni* (III,73), în locul lui *pretutindeni*, prezent în textele ardelenești, încă din sesolul al XVI-lea și utilizat, pe scară foarte mare, de George Coșbuc, nu atît în poezia originală cît în traducerea *Eneidei* lui Virgil, cum am arătat în articolul *Limba poeziei lui George Coșbuc. Cîteva considerații de natură lexicală* (publicat în „Arhiva someșană", IV, 1977, p. 252—276).

Cebăluire, care s-a constituit și într-un titlu de poezie (II, 44—46), aduce aminte de adjectivul *cebăluit* (de somn), adică „amețit", din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și de verbul *cebălui*, despre care aflu, din *Dicționarul de frecvență al limbii române vechi* (ms.), datorat lui C. Dimitriu, că-i era cunoscut lui Coresi, în a cărui *Cazanie* se întîlnește de vreo trei ori.

Nu pot spune dacă în graiurile ardelenești actuale mai există vreunul dintre aceste cuvinte și, prin urmare, nu știu dacă le mai putem încadra aici, în paragraful referitor la raporturile lingvistice dintre Transilvania și Oltenia. Din DA, unde ni se dau citate din ANON.CAR. și din COD.VOR., mai ales pentru verb și pentru derivatul adjectival *cebăluitor*, vedem că la Coresi există, în EV., și un derivat substantival : *cebăluitură*. În schimb, cînd este vorba de existența unora dintre cuvintele respective în graiurile actuale, ni se dau referiri numai în legătură cu Oltenia, de unde s-ar putea deduce că nu este vorba de o infiltrare ardelenească.

Printre fenomenele preluate din graiurile ardelenești, trebuie să ne mai oprim asupra fonetismului *fomeie* (II, 60) și a formei verbale *eu nu poci*

Scanned with OKEN Scanner

(II, 7), care se bucură de o circulație largă, în limba vorbită, și o găsim și în literatura altor scriitori contemporani, printre ei Miron Radu Paraschivescu.

În privința cuvintelor pe care trebuie să le punem pe seama influenței graiurilor de peste munți mai menționăm : *căpeneag* (III, 97), *creițar* (II, 124), *duhăni* (I, 106), *mintean* (II, 233), *musai* (I, 128), *nemeș* (II, 210), *o țîră* (cu frecvență foarte mare, în toate trei volumele), *vintre* (II, 210).

Să ne oprim, în sfîrșit, asupra unui fragment de poezie în care sînt concentrate mai multe forme de perfect simplu, care ne interesează nu atît sub aspect dialectal cît sub cel al stilului :

Mă, zice, da' *mîncai* astăzi !
Prăji muierea o tigaie de varză
Și *prăji* pește
Și *făcu* mămăligă caldă.
Și *mîncai*, mă, și *mîncai* !
Nu mă mai săturam.
Și-i *spusei* : „Muiere, ia scaunul de sub mine,
Că crăp aici mîncînd. Ce *făcuși* a mîncare bună ?
Mă *dedei* dracu, crăp mîncînd.
(II, 203).

Problemele ridicate de cartea lui Sorescu sînt mult mai numeroase, dar nu avem răgazul necesar să le examinăm, aici, pe toate.

Prin includerea unora dintre elementele discutate în limba poeziei, autorul le-a scos din uitare și nu-i imposibil ca, în felul acesta, ele să fie „revivifiate", cum spunea Eminescu, și să vorbească despre realitățile satului de ieri și de astăzi nu numai cititorilor din momentul de față ci și urmașilor urmașilor noștri.

Înainte de a încheia trebuie să mai spunem că Sorescu are, față de elementele regionale la care recurge, atitudinea unui I. Budai-Deleanu, a unui scriitor de la începutul literaturii noastre moderne. El face, parcă, abstracție de drumul parcurs de limba literară, în ultimele două sute de ani, și construiește numai pe baza și cu materialul pe care i-l pune la dispoziție satul, demonstrînd că încercarea nu este inutilă, că ea întărește ideea potrivit căreia folclorul și limba vorbită sînt în stare să sporească, în continuare, posibilitățile de exprimare ale artistului, că acesta poate, asemenea lui Creangă în secolul trecut, să se dispenseze, în mare măsură, de elementele cărturărești, din limbă, și să se întoarcă în Arcadia copilăriei nu cu un sentiment de nemulțumire și de izolare, ci cu încredințarea că legenda lui Proteu nu-i o născocire oarecare, că ea continuă să alimenteze puterea de visare și de creare a artistului.

Ajunși la sfîrșit, nu putem evita o întrebare, pe care și-au pus-o mai mulți dintre cititorii lui Sorescu, asupra rostului elementelor regionale în poezie. Sînt, ele, cerute de necesități artistice, îndeplinesc, oare, o funcție stilistică de necontestat ori le revine, mai mult, un rol etnografic și documentar ?

Critica, favorabilă în general *Liliecilor*, nu s-a pronunțat, în mod hotărît, în această direcție. E de presupus că poetul însuși n-a privit lucrurile numai sub aspect poetic, ci, căutînd un drum nebătut, a simțit nevoia întoarcerii la atmosfera satului copilăriei, pe care a reconstituit-o prin mijloacele cele mai veridice cu putință, prin vorbirea părinților și bunicilor lui.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

REGIONAL ELEMENTS IN MARIN SORESCU'S POETRY

ABSTRACT

The author has examined, in Sorescu's three volumes from the cycle *La lilieci*, the numerous regional features to which the poet has resorted for reconstituting village life in the recent past.

The phonetic features, the non-literary forms and words reflect diverse realities such as, among others, some influences from neighbouring languages or the preserving of some archaic traits, characteristic of the language from previous centuries. Among the rare words, some of which are not recorded in dictionaries or glossaries, most striking are the Bulgarian and Serbo-Croatian ones as being specific to the Romanian language spoken in Oltenia, just as the borrowings from German and Hungarian are to be met, most of all, in Transylvania, Banat and Crișana, while the ones from Ukrainian are known, most of all, to the people of Maramureș and Moldavia.

Then, of an particular interest are those regional elements in which the relationships between the language spoken in Oltenia and that spoken in Transylvania are reflected. Some peculiarities appear only sporadically, while others are to be met frequently, which would suggest that the poet wanted to specifically emphasize a certain state of things. This might be illustrated by the parallelism *muiere-femeie*, in which the former is synonymous with *soție* (wife), whereas *femeie* denotes the notion of woman in general : „Pe *muierea* lui o chema Stanca" (II, 191), but „Ilinca asta era o *femeie* înaltă, frumoasă". (II, 181).

The phonetic features, the forms and the words to which the poet has resorted are interesting not only for their poetic, expressive value, but also for their documentary-ethnographic one. Sorescu introduces into the literary language a series of regional elements which, without his contribution, would never have come before the literature reader's eyes and would have remained, for ever, in the passive stock of the language.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

CONCEPTUL DE „BUNĂCUVIINȚĂ" ȘI FORMULELE CARE ÎL EXPRIMĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

TATIANA SLAMA-CAZACU

0. Încă de mulți ani m-a interesat studierea formulelor de politețe în limba română. Remarcasem, într-adevăr, nu numai că în română există un foarte mare număr de asemenea formule, avînd particularități interesante și fiind încă utilizate, în situații variate, dar și că aceste formule nu au reținut aproape deloc atenția lingviștilor. În schimb, tema a fost abordată, în ultimii ani, în special în cadrul sociolingvisticii, analizîndu-se aproape exclusiv fapte din limba engleză-americană, unde formulele sînt acum în număr redus, destul de „palide" și realizate prin multiple variante opționale (deci pierzînd din caracterul de obligativitate formală) ; sporadic se menționează și cîteva formule din alte limbi, iar un studiu (din Statele Unite) al unor formule din greacă și turcă (Tannen și Öztek, 1981) nu se bazează pe o metodă de culegere a faptelor destul de riguroasă.

1. Cu ajutorul unor observații în diverse medii, începînd încă din 1957, folosind apoi și repertoriul meu personal (destul de bogat), iar ulterior convorbiri și mai ales un chestionar, am alcătuit un inventar de peste 130 de formule de bază (la care se adaugă diversele variante). Marea majoritate a formulelor de bază se utilizează încă, în mediul rural dar și urban ; diverse variante circulă fie în mediul rural sau în unele regiuni, fie, mai rar, numai în mediul urban. Un sondaj comparativ — pentru diverse alte limbi — mi-a dat posibilitatea atît de a stabili unele particularități specifice limbii române, determinate în mare măsură de contextul nostru istoric și social, cît și de a propune unele ipoteze relative la fundamente conceptuale și formale *universale* ale acestor formule. O amplă investigație este în curs, sub conducerea mea, relativ la formulele de politețe din limba italiană (cu cinci echipe, curpinzînd cinci regiuni din sudul, centrul și nordul Italiei).

Primul studiu pe care l-am publicat (în „Studii și cercetări lingvistice", 1983, nr. 3 și nr. 4) cuprinde inventarul preliminar al formulelor, definirea conceptului de politețe, analiza structurii lingvistice și a funcțiilor formulelor din limba română ca și prime considerații comparative. Rămîne însă, încă, un cîmp larg de studiu pentru dialectologia românească.

Studiul formulelor de politețe pare o temă „minoră" sau „de detaliu" față de multiplele aspecte ale limbii. În realitate, însă, ne aflăm în fața unei probleme cu vaste implicații nu numai lingvistice, ci și istorice, sociologice,

de psihologie socială și de psiholingvistică, precum și — nu în ultimul rînd — de conținut și metodică a predării limbii române. Asupra acestui din urmă aspect am intenționat să atrag atenția aici. În acest scop, voi schița mai întîi, rezumativ, diversele fațete ale studiului pe care l-am efectuat (propunînd celor interesați lectura articolului publicat), pentru ca, în concluzie, să semnalez importantele aplicări practice și mai ales de natură educațională nu numai în predarea limbii române, ci în învățămînt în general.

2. O primă problemă care se pune (și pe care majoritatea cercetătorilor străini nu au remarcat-o) este necesitatea *definirii conceptului de „politețe"* al comunității lingvistice respective, deoarece acest concept este variabil, fiind determinat de condițiile istorice, sociale, culturale ale mediului respectiv.

Sociolingvistica, etnografia și sociologia americane pun în legătură asemenea formule cu necesitățile de „interacțiune" socială, trăsătură esențială și universală, desigur. Dar această interacțiune, realizată prin comportamente ghidate de „norme", este interpretată prin modelul lui Goffman (1971 : 1955), rezumat în obligația partenerilor de a susține o impresie pozitivă pe care vrea să o facă fiecare („salvarea obrazului" — „to save one's face" — Goffman, 1971 : 1955, p. 319, 321). Această definire a politeții a fost criticată chiar de specialiștii americani și s-a arătat că, în general, este limitată la cultura americană și chiar la „americanul din clasa de mijloc". Desigur, nu putem admite că „politețea" înseamnă numai o punere în valoare a propriei persoane, ci trebuie să se aibă în vedere și „binele" celorlalți. Dar rămîne să se definească specificul conceptului de politețe pentru fiecare comunitate (în ambianța italiană, de pildă, există diverse accepții, cu adînci rădăcini istorico-sociale în viața „de curte" — vezi „Il Cortegiano", „Cortesia" —sau în imitarea servilă a stăpînului feudal ; în Franța trebuie rezolvată problema imitării sau nu a „politeții" de la curtea regală ori a „saloanelor" etc.).

Este interesant de constatat că în comunitatea românească rădăcinile conceptului de politețe se află, în mare măsură, în tradiția rurală, populară și o putem identifica prin cîțiva termeni sau expresii tipic românești (uneori greu de tradus, de altfel).

Pentru definirea generală a conceptului de politețe aș porni de la anumite trăsături care cred că sînt universale, cum sînt „amînarea reacției primare" — caracteristică umană, arăta Ralea [1946, p. 357] —, sau controlul „emoțiilor" — în sensul de stăpînire sau de canalizare a acestora, pentru echilibrarea interrelațiilor : „buna cuviință — scria M. F. Livescu, în secolul al XIX-lea, *apud* Paschia [1972, p. 61] — constrînge patimile a se potoli". Dar, cum arătam, definirea „politeții" trebuie să se bazeze și pe o referire la un *anumit* context istorico-social, care indică, în cadrul culturii respective, „normele" de „bună conviețuire".

În contextul tradițional românesc, „politețea" (încă insuficient studiată de către specialiști, ca sociologii), poate fi definită cu ajutorul unui cîmp lexical și semantic destul de bogat, specific și elocvent. Ea s-ar defini ca o trăsătură comportamentală care impune cunoașterea regulilor de „bună purtare", în sensul de *„a te purta frumos* cu ceilalți", nu atît pentru „a *face față*" ori *„a-ți salva obrazul"*, cît spre a marca o *solidaritate* cu celălalt (Cipariu, 1855, p. 3, scria : „spre a putea fi civilizați se cade a amá pre ai nostri ai semenea"). În acest mod, partenerul este atras pe o cale amiabilă către interacțiune și totodată este ajutat, arătîndu-i și verbal simpatia : de aici formulele de întîlnire / despăr-

ţire, salutul în general — *„Bună ziua"* —, mulţumire — *„Mulţumesc"* —, invitare — *„Poftim"* —, scuze — *„Iartă-mă"* (sau, regional de pildă : *„Să nu vă fie cu bănat"*), urări — *„Să-ţi trăiască"*, *„La mulţi ani"*, şi altele. În acest tip de „politeţe" se poate include şi conceptul de *„omenie"* (şi el destul de puţin definit cu claritate, chiar de Mărgineanu, 1969) ; de aceea această politeţe se traduce nu numai prin urări, ci şi prin invocaţii sau imprecaţii rostite *în folosul partenerului* („[Nu te necăji :] Să fie pe capul duşmanului"). În limba română, corespondentele tradiţionale, populare, ale neologismului *„politeţe"* sînt de fapt *„buna cuviinţă"* (vezi şi Iordache Golescu — *Povăţuiri pentru buna cuviinţă* — ed. 1975 —, Pann : „de să poartă oarecine cum să cuvine" — 1834, p. 8 —, Cipariu, *Portarea de buna cuvenţia între oameni* — Blaj, 1855 —, Strajanu, *Manual de bună-cuviinţă, întocmit pentru tinerimea şcolară* — Craiova, 1980) ; de asemenea, *„bunul simţ"*, *„a avea obraz"* (= a fi om de omenie) (opus : *„neobrăzat"*) ; în *buna cuviinţă* se include şi apelul la sentimentul de *„ruşine"* (opus : *„nerușinat"*).

3. *„Buna cuviinţă"* se exprimă fie printr-un comportament general (cedarea locului, în tramvai), inclusiv inhibarea unei reacţii (nu te repezi la mîncare, dînd pe alţii la o parte), fie prin gesturi sau postúri (ridicarea în picioare la intrarea profesorului), fie prin vorbire : stilul general, opţiuni lexicale, eliminarea unor cuvinte triviale, utilizarea pronumelor de politeţe etc. — şi *formule* propriu-zise.

Definim caracterul de *„formulă"* prin gradul înalt de convenţionalitate a expresiilor, care le conferă structuri fixe şi o relativă obligativitate în situaţii precise şi la anumite categorii de vorbitori. Ele se caracterizează deci printr-o relativă coercitivitate în comunicare, care impune utilizarea lor (pentru unele, constrîngerea este resimţită ca absolut necesară în special de către anumite generaţii — cum e : *„Noroc !"*, cînd strănută cineva) ; desigur, unele formule dispar, nu mai sînt resimţite ca necesare — sau nu mai sînt „recomandate" — *„Sărut picioarele Măriei Tale"*, sau *„Să nu-ţi fie de deochi"*. Multe formule populare sînt foarte vechi, fie din fondul latin (*„La mulţi ani"* sau frumosul *„Aşte ziua"* sau *„Aştezău"*, vezi şi Ionică, 1975), fie din fondul balcanic (*„Pe capul duşmanului"*) sau general mediteranean (ca *„Ptiu, să nu-ţi fie de deochi"*, întîlnit şi în sudul Italiei — de ex. : *Ca nun cə fann' o maluocchiə* — Napoli).

Îndeosebi aceste formule vechi reflectă contextul istoric, de vicisitudini, al unei populaţii care a resimţit necesitatea interacţiunii sociale ca o nevoie de *solidaritate* şi totodată de recurgere la unele forme verbale de invocare a forţei magice a cuvintelor. Alte formule au fost adoptate recent (*„Bonjour"*, *„Ciao"*, *„Mersi"*), adesea înlocuind nejustificat formulele tradiţionale sau în general populare.

4. Formulele au o formă *stereotipă*, respectată de obicei cu stricteţe şi învăţată ca atare (se zice *„La mulţi ani"* — foarte rar *„La ani mulţi"*) şi îndeplinesc funcţii precise în reglarea pe cale verbală a relaţiilor de interacţiune.

Nu ne putem opri aici asupra analizei (făcute în articolul citat) a *structurii lingvistice* a acestor formule în limba română : în general sînt *scurte* — de aceea, uşor de reţinut, adesea eliptice, implică o intonaţie exclamativă, uneori elemente prosodice (*„Sărut mîna pentru masă, c-a fost bună şi gustoasă"*, *„Noapte bună, somn uşor, vise plăcute, puricii să te sărute"*) ; nu rareori cuprind figuri de stil (*„Casă de piatră [să aveţi]"*), iar cîmpul lexical şi semantic include valori

pozitive, benefice *(a se bucura, fericire, plăcere, sănătos)* sau de *captatio benevolentiae (a ierta, a mulțumi, a ruga)*; în română, multe formule sînt construite în secvențe de *dialog*: „— *Rămîneți cu bine.* — *Să ne vedem cu bine*“ [sau: *Mergi sănătos*]“, „— *Cîți copii ai ?* — *Trei.* — *Să-ți trăiască* — *Mulțumesc*“ etc.]. Nu putem detalia aici nici analiza *funcțiilor* acestor formule. Funcția lor generală este de exprimare verbală a bunei cuviințe, pentru realizarea interacțiunii sociale. În cadrul acestei funcții distingem subclase sau categorii funcționale: pe de o parte, în legătură cu diversele *situații* (evenimente importante — 21%, ca naștere, căsătorie, înmormîntare; apoi, întîlnire/despărțire — 15%, starea sănătății, întrebări despre situația interlocutorului — *„Ce mai faci ?“* —, urări la noi achiziții etc.); pe de altă parte, în legătură cu *finalitatea* (urări de bine pentru sănătate, viață lungă, prosperitate etc. —, sau pentru o ambianță propice — *„Bună ziua“*, *„Drum bun“* —, mulțumiri, solicitare a ceva — *„Te rog“* —, scuze etc.; a se vedea tabelele din articolul citat).

5. Care sînt *concluziile* noastre de ordin aplicativ, *pentru învățămînt ?*

Desigur că se impune ca o cerință esențială și de continuă „actualitate“, insistența, în învățămînt, asupra educării copiilor și tinerilor în sensul „bunei purtări”. Continuarea liniei tradiționale a „bunei cuviințe“ românești, a „omeniei“, a „bunei conviețuiri“ nu poate decît să ajute la realizarea unui individ „civilizat“ (în limba rusă „politicos“ se zice *kulturnîi*), cu pornirile canalizate pozitiv, iar prin aceasta să contribuie la interacțiunea socială, la realizarea *solidarității*, atît de necesară vieții noastre de azi.

În acest cadru, „formulele de politețe“ joacă un rol important. Nu este vorba, fără îndoială, nici despre o educare în spiritul unei „politeți“ ipocrite, ori importate, ori snobe sau „de suprafață“ („de mîntuială“), și aceasta nu înseamnă nici a preconiza folosirea unor formule desuete, cu baze *intenționat* mistice, sau obsechioase, incompatibile cu demnitatea cetățeanului modern. Dar îmi par necesare atît discutarea, în școală, a existenței tradiționale a acestor formule, a formei și rolului lor, cît și reîmbogățirea inventarului verbal cu diversele formule utile pentru „buna conviețuire“ și reintroducerea formulelor românești în locul celor adoptate datorită „modei“, fără suportul puternic afectiv și provenit totodată din asocierile cu întregul sistem al limbii, al vechilor formule. În general, *mai ales adolescenții* (copiii învață anumite reguli ale „bunei cuviințe“, inclusiv „formule“ la grădiniță, dar le părăsesc ulterior, mai ales că în școală nu se insistă prea mult asupra lor) au un inventar de asemenea formule extrem de sărac și adesea împestrițat cu formule străine, scîlciate sau adoptate fără să li se știe bine sensul (*„Salut“*, *„Bună“*, *„(Ia) dă-mi“* — de obicei fără *„Te rog“* —, *„Ciao“*, *„Okèi“*).

Alt aspect al aplicărilor în învățămînt este inclus în *predarea limbilor străine.* Studiul comparativ al acestor formule este încă în curs; dar în orice caz se impune să existe preocuparea pentru o predare a lor în limba respectivă și, în acest cadru, pentru o perspectivă contrastivă. Altfel, elevii vor învăța limba „trunchiat“, unilateral și chiar *greșit.* Ei vor traduce din rusă, de pildă *ad litteram* și greșit — cum s-a întîmplat în reprezentarea piesei *Ploșnița*, de Maiakovski — „Casa *să vă fie cu o cupă plină*“, cînd de fapt aceasta este o formulă care are un corespondent românesc *„S-o stăpîniți sănătoși“*; ori, pentru limba engleză, vor traduce pe *„Vă rog“* prin *„I pray you“*, în locul formulei corecte *„Please“*, sau *„May I ask you ?“*. Mulți vor spune *„Mulțumesc frumos“*,

Scanned with OKEN Scanner

fără a fi conștienți că această formulă nu este decît o traducere din formula tradițională germană *„Danke schön"* ; și în general nu se știe că în franceză este o formulă elementară (chiar la cei mai „nepoliticoși" elevi) a însoți cu adresarea orice salut ori afirmație / negație : „Oui, *Madame*", „Bonjour, *Monsieur*".

Conținutul și forma formulelor sînt diferite adesea foarte mult, uneori ajungîndu-se chiar la expresii contradictorii în diverse limbi sau chiar în dialecte ale aceleiași limbi. În italiană se spune *„Tocca ferro"* („Bate-n *fier*" — nu „*în lemn*"), iar în turcă ar fi o gafă traducerea *ad litteram* a formulei *„Să-i fie țărîna ușoară"*, deoarece (probabil, din cauze de ordin geografic, în terenuri nisipoase) se spune familiei „Să aibă [persoana decedată] pămînt din belșug". Macedoromânii învață abia treptat „să mulțumească" și „să roage" în daco-română, pentru că în dialectul aromân nu există aceste formule decît în situații excepționale. De asemenea, nu este indiferent a ști că în general în ambianța greco-turcă (și chiar în Italia de sud) urarea de a avea copii menționează pe „băieți" (adică, se spune la căsătorie : *„Auguri e figli maschi"*, — „[Bune] urări și [să aveți] băieți" — ca și în macedoromână : *„S-bănaț și máscur"* — cu același sens — ; iar într-un dialect turc formula de răspuns la întrebarea : „Cîți copii ai ?" este : *„Am doi băieți și — să mă ierți — o fată"*.

Bunăcuviința se exprimă diferit ; important este să existe — și să fie utilizate — formulele adecvate. Iar școala are de jucat un rol important din acest punct de vedere.

BIBLIOGRAFIE

Cipariu, Timotei, *Portarea de buna cuvenția între oameni*, Tipografia Seminariului, Blasiu, 1855.

Goffman, E., *On face work : an analysis of ritual elements in social interaction*, în vol. J. Laver, S. Hutcheson (ed.), *Communication in face-to-face interaction*, Penguin books, Harmondsworth, 1972, 319—364 [din 1971 : 1955].

Golescu, Iordache, *Povățuiri pentru buna cuviință*, „Eminescu", București, 1975.

Mărgineanu, N., *Sub semnul omeniei*, Editura pentru Literatură, București, 1969.

Pann, Anton, *Hristoitie* au *Școala moralului, care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune*, București, 1834.

Paschia, Gh., *Dicționar al bunei cuviințe. Maxime și proverbe, selectate și ordonate de ...*, „Albatros", București, 1972.

Ralea, M., *Explicarea omului*, „Cartea Românească", București, 1946.

Slama-Cazacu, Tatiana, *Formule de politețe în limba română : Structură și funcții*, „Studii și cercetări lingvistice", tom. 34, 1983, nr. 3, p. 237—263, nr. 4, p. 287—310.

Strajanu, M., *Manual de bună-cuviință, întocmit pentru tinerimea școlară*, Craiova, 1890.

LA CONCEPT DE „BIENSÉANCE" ET LES FORMULES QUI L'EXPRIMENT EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

À partir de l'observation des différents milieux sociaux, l'auteur, qui continue une étude, déjà entamée par elle, concernant les formules de politesse en roumain, en s'appuyant sur un riche matériau, examine les moyens par lesquels on exprime la „bienséance" : comportement général, inhibition d'une réaction inclusivement, gestes, postures, parler (style général, options lexicales, élimination des mots triviaux, emploi des pronoms de politesse, etc.) et les formules proprement dites.

Les conclusions de l'article se rapportant à certains aspects rattachés à l'enseignement et soulignent le rôle de l'école qui doit imposer des formules adéquates pour exprimer la bienséance. C'est dans ce cadre donc que l'on doit discuter les formes et le rôle des formules traditionnelles et insister sur la nécessité de re-enrichir l'inventaire verbal de différentes formules utiles, de formules roumaines tout d'abord, qui devraient remplacer certaines créations qu'on a adoptées en obéissant à la „mode".

Universitatea din București, Laboratorul de Psiholingvistică,
Str. Edgar Quinet, nr. 5—7

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTELE REGIONALE ÎN MANUALELE DE CITIRE DIN ÎNVĂȚĂMÎNTUL PRIMAR

DE

MARINA CIOLAC

0. Accesul elevilor la o pregătire generală de largă deschidere este asigurat, fără îndoială, și de însușirea temeinică a limbii materne în școală.

A devenit aproape un loc comun în programul didacticii lingvistice actuale, preocuparea de a orienta predarea / învățarea limbii materne în instituțiile de învățămînt spre cunoștințele care privesc ansamblul variantelor lingvistice — literare/nonliterare — și funcționarea complementară a acestora în contexte reale de comunicare. Exprimată programatic, o atare poziție presupune deplasarea centrului de interes al eforturilor educative de la stricta cultivare a limbii în școală spre obiectivul mai general al dezvoltării comunicării.

Deși prezentată și argumentată pe larg în bibliografia de specialitate (românească și străină)[1], această cerință nu este menționată explicit în programele[2] și manualele noastre școlare. În ceea ce privește practica didactică efectivă, cercetările în școli ne-au dovedit că preocupările mai sus amintite se materializează, îndeobște, empiric și rareori consecvent.

1. Dezvoltarea comunicării trebuie să reprezinte așadar, din punctul de vedere al unei educații lingvistice eficiente, *principiul director*

---

[1] Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Comunicare pentru educație și educație pentru comunicare*, în vol. *Educație și limbaj*, București, 1972, p. 19—31 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Gramatica comunicării în programele școlare și în practica predării limbii române*, în „Limbă și literatură", 1976, nr. 2, p. 484—492 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Contribuie școala la însușirea regulilor de comunicare corectă ?*, în „Revista de pedagogie", XXVI, 1976, nr. 7, p. 44—50 ; G. Beldescu, *Cercetarea didactică în domeniul limbii române*, în „Limbă și literatură", 1979, nr. 2, p. 275—285. Vezi și D. Lenzen, *Didaktik und Kommunikation*, Frankfurt am Main, 1973 ; L. Lumbelli (red.), *Pedagogia della communicazione verbale*, Milano, 1974 ; G. Leech — J. Svartvik, *A Communication Grammar of English*, Londra, 1975 ; H. Widdowson, *Teaching Language as Communication*, Oxford, 1978.

[2] Vezi, de exemplu, *Programa de limba și literatura română pentru clasele V—VIII*, EDP, București, 1980 ; *Programa de limba română (gramatică, vocabular, fonetică, ortografie, ortoepie, punctuație) pentru clasele V—VIII*, EDP, București, 1982.

al predării / învățării limbii materne în școală. Din această perspectivă se impun, după cum am mai precizat[3], cel puțin două sarcini didactice fundamentale:

a) concentrarea eforturilor în direcția *cultivării limbii* în școală, prin formarea și consolidarea deprinderilor de *exprimare corectă (orală și scrisă) în limba literară*;

b) *ameliorarea comunicării* prin dezvoltarea la elevi a unui *repertoriu lingvistic bogat*, în care *varianta literară și elementele dialectale, populare, familiare etc., să reprezinte registre funcțional complementare*, adecvate condițiilor concrete de comunicare.

Aceste două obiective (cel de-al doilea înglobîndu-l practic pe primul) oferă reperele unui program educativ mai amplu, pe baza căruia ar putea să se desfășoare predarea limbii materne în școală, începînd chiar cu clasa întîi. Considerăm că pe aceste coordonate ar trebui centrate atît documentele normative care reglementează studiul limbii române (în speță *Programele* care apar sub egida MEI), cît și manualele școlare.

2. Am cercetat, din perspectiva enunțată mai sus, materialul lingvistic cuprins în cărțile de citire destinate învățămîntului primar[4]. Am constatat că, abordate prin prisma dihotomiei elemente literare/elemente nonliterare[5], unele texte de lectură și explicațiile aferente din manuale sînt susceptibile de îmbunătățiri sau completări pentru a corespunde integral obiectivelor didactice precizate aici. Grupăm în continuare cîteva observații care-și propun să ilustreze afirmația de mai sus cu date lingvistice concrete.

3. Pentru a evita caracterul aleatoriu al eforturilor de cultivare a limbii, cartea de citire din învățămîntul primar — unică pentru întreg teritoriul țării — trebuie să constituie, în primul rînd, baza învățării normei literare, prescriptive[6]. Aspectele privind **corectitudinea gramaticală** urmează să stea, așadar, permanent în atenția autorilor de manuale. Investite cu prestigiul textului oficial scris și al materialului de referință, lecțiile și lecturile literare au și rolul de a oferi școlarilor modele de exprimare corectă. Se asigură astfel cunoașterea temeinică și însușirea activă a structurii gramaticale literare de către toți elevii (indiferent de mediul socio-geografic și cultural de proveniență).

---

[3] Cf. Marina Ciolac, *Considerații privind egalizarea șanselor de reușită școlară, din perspectiva pluralității normelor*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", seria B, nr. 2, București, 1983, p. 308 și urm.; idem, *Aspecte ale exprimării scrise la copiii de vîrstă școlară dintr-o comunitate rurală*, în „Limbă și literatură", 1983, nr. 1, p. 128 și urm.

[4] Ne referim aici la următoarele manuale: Elena Constantinescu, M. Vărzaru, E. Zarescu, Elena Sachelarie, *Limba română. Manual pentru clasa a II-a*, EDP, București, [1983], [prescurtat: II]; Ion Șerdean, Florian Dițuleasa, Eliza Păveliu, *Citire. Manual pentru clasa a III-a*, EDP, București, 1980 [prescurtat: III]; Tanța Munteanu, *Citire. Manual pentru clasa a IV-a*, EDP, București, 1982 [prescurtat: IV].

[5] Pentru o clasificare a faptelor nonliterare mai frecvente la copiii de vîrstă școlară, vezi Marina Ciolac, *Aspecte ale exprimării orale și scrise la elevi*, în „Limbă și literatură", 1982, nr. 1, p. 39 și urm.

[6] Norma prescriptivă, a limbii literare, se opune celei obiective (descriptive), a uzului. Cf. și Denise François, *La notion de norme en linguistique. Attitude descriptive. Attitude prescriptive*, în vol. Jeanne Martinet (ed.), *De la théorie linguistique à l'enseignement de la langue*, Paris, 1972, p. 153—168; E. Roulet, *Vers une caractérisation linguistique des normes dans l'enseignement des langues*, în vol. S. Pit Corder și E. Roulet (eds.), *Linguistic Insights in Applied Linguistics*, Bruxelles, Paris, 1974, p. 143—156.

Scanned with OKEN Scanner

Considerăm necesar ca textele înglobate în manualele din învățămîntul primar să conțină preponderent (dacă nu exclusiv), elemente de morfosintaxă aparținînd variantei literare. Aceasta presupune alegerea corespunzătoare sau adaptarea, sub raport lingvistic, a fragmentelor de lectură[7]. Eventuala menținere a formelor gramaticale dialectale, populare[8], familiare, arhaice etc. trebuie însoțită în manuale de precizări normative. (Nu sîntem de părere ca explicațiile să fie lăsate numai la latitudinea cadrelor didactice.)

3.1. *Pluralul nonliterar al unor substantive* se înregistrează în cărțile menționate, în cîteva situații, dintre care amintim: *suferinți* (II, p. 157), *lacrime* (III, p. 131), *hori* (IV, p. 71), *cătunuri* (IV, p. 118), *sumani* (IV, p. 132)[9]. Pentru nici una dintre aceste situații nu se precizează în manual (în note sau la sfîrșitul textului) caracterul nonliterar al pluralului și nu se indică dubletul care corespunde normei prescriptive[10].

3.2. *Genitiv-dativul singular nonliterar al unor substantive feminine articulate* este reprezentat în cărțile de citire prin: a) forme în *-ii* (în loc de *-ei*): „roțile *căruții* se ascunseseră" (IV, p. 43); „parcă ne-ar spune[...] povești [...] la gura *sobii*" (IV, p. 37); b) forme fără alternanța *a/ă* în radical: „blăniță de culoarea *flacării*" (III, p. 105); c) o formă de genitiv în *-ei* (pentru *-ii*) și fără alternanțe fonetice; acesta apare în capitolul *Cunoștințe despre natură*: „[...] pînă în apropierea *pradei* [...]" (II, p. 210).

În absența unor comentarii pertinente, astfel de forme riscă să fie preluate și învățate ca atare de elevi.

3.3. Semnalăm în cartea de citire pentru clasa a III-a și o situație de utilizare a *articolului genitival în variantă regională, invariabilă*: „Străinilor voi nu le-ați spus, / Că doine ca *a* noastre nu-s ?" (III, p. 110, *Vestitorii primăverii* de G. Coșbuc). Lipsesc din manual atît echivalentul literar (respectiv, *ale*), cît și precizările privind caracterul dialectal al formei în discuție. Elevii care folosesc articolul genitival invariabil în graiul lor de acasă (zona nordică) ar putea fi astfel convinși că utilizează curent varianta literară.

3.4. *Formele verbale regionale, populare sau arhaice* care apar în unele texte din cărțile de citire excerptate sînt de asemenea neînsoțite de comentarii normative. Menționăm dintre acestea:

a) folosirea cu sufixele *-ez, -esc* la indicativ prezent a unor verbe care în limba literară actuală nu prezintă sufixe: *nu se-nfiorează*[11] (III, p. 30); *se înghesuiesc*[12] (IV, p. 58);

---

[7] Problema criteriilor de selectare a textelor literare pentru manualele destinate ciclului gimnazial a fost pusă, din perspectiva elementelor dialectale, de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme ale variației regionale în textul literar*, în „Limbă și literatură", 1979, nr. 4, p. 430—435.

[8] Cf. Magdalena Vulpe, *Dialectal, popular, vorbit*, în „Fonetică și dialectologie", VI, 1969, p. 181—186; idem, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980, p. 33—40.

[9] Ne referim aici și la textele cuprinse în capitolul *Lecturi suplimentare*. Considerăm că pentru aceste fragmente, destinate, în general, studiului individual, elevii ar avea nevoie în mod special de o îndrumare eficientă din partea autorilor de manuale.

[10] Menționăm, de asemenea, forma neliterară de nominativ-acuzativ sg. *pieptenul* (cf. DOOM s.v. *piepteně*, pl. *piepteni*) folosită în cadrul unui exercițiu propus elevilor ca temă (II, p. 79).

[11] Cf. DOOM s.v. *înflora*: ind. prez. 3 *înfloară*.

[12] Cf. DOOM s.v. *înghesui*: ind. prez. 3 *înghesuie*.

b) forma *se uscă*[13], specifică graiurilor de tip nordic, cu *-u-* sincopat la toate persoanele indicativului prezent : „Li se *uscă* rădăcina“ (III, p. 35, *Toamna* de O. Goga) ;

c) verbul *a da* la indicativ imperfect, în variantă etimologică fără reduplicare : „parcă-i *da*[14] putere [. . .]“ (IV, p. 67) ; același verb *(a da)* în construcția populară de viitor apare la conjunctivul prezent în varianta regională *deie*[15] : „are *să deie* peste mine un lup“ (IV, p. 146) ;

d) *formele iotacizate* cu tema în *-d*, caracteristice zonei muntenești, sînt reprezentate prin cîteva verbe la conjunctiv : *să auz* (II, p. 172), *să te văz* (IV, p. 94), *să nu* [. . .] *vază* (II, p. 170), *să văz* (II, p. 172), despre care nu se menționează că nu aparțin variantei literare. Manualele includ și forme iotacizate cu radicalul în *-n* : *am să viu* (II, p. 147), *să vie* (III, p. 168), [*să*] *spuie* (III, p. 56), *să puie* (IV, p. 88), *să ție* (IV, p. 109) ;

e) *identitatea persoanei a 3-a singular și plural la imperfect* figurează ca atare în manualele pentru clasa a II-a și a IV-a : „[Costea]/Buzduganul arăta,/ Ciocoii se-**nspăimînta**“ (II, p. 98) ; „Din fundăturile codrului, *românii* își măsurau vrăjmașul cu care **avea** *să dea piept* a doua zi“ (IV, p. 57). Includerea acestui fapt nonliterar (cu cîte un exemplu) în două dintre cărțile de citire ar putea fi folosită în sensul dezvoltării comunicării, prin crearea la elevi a sentimentului ierarhiei variantelor lingvistice utilizate. Pentru aceasta considerăm însă necesară indicarea în manual atît a echivalentului impus de norma prescriptivă actuală cît și a cauzei recurgerii la varianta regională și/sau arhaică[16]. S-ar preciza astfel restricțiile contextual-situaționale de utilizare a formelor verbale de persoana a 6-a de tipul celor menționate, subliniindu-se, implicit, obligativitatea excluderii acestora din exprimarea scrisă și orală în context formal. Adaptînd aceste informații vîrstei și puterii de înțelegere a elevilor se pot forma deprinderi de folosire corectă a limbii materne, înainte chiar de studierea explicită a normelor gramaticale. Absența îndrumărilor prescriptive din cărțile de citire justifică parțial recurența formelor de persoana a 3-a plural omonime cu cele de singular (pers. a 3-a) în materialul oral și scris pe care l-am cules de la elevi (clasa a IV-a), în zona dialectală muntenească (context formal)[17] ;

g) o acumulare de verbe la *perfectul simplu* (pers. 1 sg.) apare în fragmentul *Fetița care l-a luat pe „Nu“ în brațe* (după O. Pancu-Iași) : „Eu [. . .] îl *apucai* de-o ureche și *plecai* grăbit acasă. Ajuns acasă, îl *aruncai* pe «Nu» în călimară și-l *rugai* pe cuvîntul «Paznic» să-l păzească strașnic“ (III, p. 22). Ar fi, desigur, util să se menționeze la sfîrșitul lecției — pe înțelesul elevilor — că nu este recomandabilă folosirea acestui timp (în exprimarea îngrijită) decît

---

[13] Cf. DOOM s.v. *usca* : ind. prez. 1. sg. *usuc*, 2 sg. *usuci*, 3 *usucă*, 1 pl. *uscăm* ; conj. prez. 3 *usuce*.

[14] Cf. DOOM s.v. *da* : imperf. 3 sg. *dădea* ; conj. prez. *dea*.

[15] Vezi nota 14.

[16] Ambele situații menționate aici fac parte din categoria regionalismelor folosite fără intenții expresive („neintenționate“) : primul apare într-o poezie populară, cel de-al doilea într-un fragment literar scris într-o epocă în care fluctuația formelor era caracteristică românei literare. Vezi și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *art. cit.*, p. 433 și urm.

[17] Vezi articolul citat *supra* (nota 5), în care am subliniat (p. 41—45), pe baza datelor înregistrate pe teren, frecvența mare a acestui fenomen regional în context formal (oral și scris) în special la elevii clasei a IV-a din mediul rural.

la persoana a 3-a (sg. și pl.) și că formele pentru celelalte persoane (adesea chiar și cele de persoana a 3-a) se cer înlocuite — în context formal — cu perfectul compus[18]. Precizarea ar avea în vedere, în primul rînd, pe vorbitorii graiurilor în care perfectul simplu este, cu deosebire, vital (în zona oltenească).

4. Fonetisme dialectale și / sau arhaice apar de asemenea în cărțile de citire fără a fi, în general, urmate de note explicative. Într-un singur caz (*am îmblat* — III, p. 96, poezia *Revedere* de M. Eminescu) se indică dubletul literar al variantei arhaice și regionale: „*am îmblat*=în loc de *am umblat*". Restul fonetismelor neliterare din fragmentele de lectură trec neobservate în manuale. Enumerăm mai jos cîteva dintre acestea.

4.1. Fonetisme *normale din punct de vedere etimologic*: *năcazurile* (II, p. 146); *mă năcăjeam* (IV, p. 36); *am să vă celesc* (IV, p. 37); [taina] *cetirii* (IV, p 37); *stuhăria* (II, p 170); *cătră* (IV, p. 37).

4.2. Fonetismul regional *deșt* (IV, p. 93).

4.3. Fonetismul arhaic *nour* (III, p. 26; IV, p. 98).

4.4. *Formele iotacizate și alte ocurențe verbale care conțin fenomene fonetice nonliterare* — menționate sub **3.4.**

4.5. Varianta regională *să* [. . .] *mînînce* (IV, p. 124)[19].

4.6. Verbul *a căuta* în variante fonetice populare; *cată* (II, p. 30); *căta* (III, p. 50).

4.7. Formele *băiet* (II, p. 179) și **ie** (= vb. „ia": „în altă zi *ie*-i oile" — IV, p. 51).

4.8. Fonetismul [ǵ] (notat *ghi*) în cuvîntul *diavol*: „[. . .] **ghi***avole*, aici ți-e scăldatul?" (IV, p. 133).

4.9. Variante regionale, specifice zonei de nord și nord-est, cu *consoanele s, r pronunțate dur*: *răzimat*[20] (III, p. 136) și *Sara* — titlul poeziei de O. Goga (III, p. 136) etc.

4.10. Formele regionale *boi***eriu** (IV, p. 51) și *ce***riul** (IV, p. 51).

4.11. Fenomenele enumerate mai sus nu sînt semnalate în manuale ca elemente exterioare normei limbii literare actuale. Aceasta poate provoca reacții diferite la elevii de pe teritoriul țării. Unii copii, care vorbesc acasă graiul ilustrat în bucata de lectură, vor fi convinși că propria pronunțare coincide cu norma literară. La rîndul lor, elevii din alte zone geografice ar putea considera fonetismele regionale ca fiind literare sau, dimpotrivă, complet greșite[21] (aceasta mai ales în situațiile în care învățătorii evită să explice, în cursul predării, formele menționate).

5.0. În domeniul **vocabularului** este, fără îndoială, necesar să se stabilească, după cum sublinia Mioara Avram, „un barem de cunoștințe obligatorii"[22] de care să se țină cont în alcătuirea manualelor.

5.1. Accentul ar trebui să se pună, în învățămîntul primar, pe *îmbogățirea registrului activ al elevilor preponderent cu termeni* (din vocabularul fundamental,

---

[18] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1966, p. 239.

[19] Cf. DOOM s.v. *mînca*: ind. prez. 1 sg. *mănînc*, 2 sg. *mănînci*, 3 *mănîncă* [...].

[20] După unii cercetători (vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 99) *ă* din *răzimat* ar putea fi explicat etimologic.

[21] Vezi și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Determinări și implicații sociolingvistice în predarea limbii materne în școală*, în „Limbă și literatură", 1976, nr. 2, p. 413 și urm.

[22] Mioara Avram, *Modul de studiere a vocabularului în școală*, în „Limbă și literatură" 1976, nr. 2, p. 352.

dar și din masa vocabularului) *care aparțin limbii literare*. Cercetările pe care le-am întreprins la nivelul clasei a IV-a pledează din plin pentru acest deziderat.

Considerăm că în primii ani de școală elementele lexicale regionale și/sau arhaice, populare etc. transmise elevilor în școală ar trebui să dețină numai un rol informativ, intrînd astfel în componența registrului pasiv al școlarilor mici. În altă situație sînt, desigur, termenii dialectali specifici zonei din care provine copilul. Aceștia (împreună cu formele populare și cele familiare) urmează să fie folosiți de elevi în variație complementară cu termenii literari echivalenți (respectiv, în context informal).

Fragmentele literare din manuale conțin totuși un număr relativ mare de elemente lexicale dialectale și populare. Unele dintre acestea nu sînt menționate și glosate la sfîrșitul lecțiilor ; de exemplu : *bumbi* (II, p. 138) *felica* (II, p. 174), *pasămite* (II, p. 73), *ostenit* (III, p. 136), *pîrdalnica* (III, p. 76), *musai* (IV, p. 74), *țolul* (IV, p. 67), *namiaza-mare* (IV, p. 132) etc.

Dintre termenii regionali introduși în cărțile de citire mai menționăm : *răgută* (III, p. 88), *dodoloață* (III, p. 123), *irugă* (III, p. 136).

Cuvinte extrem de rare sînt adjectivele regionale *slodun* și *ciortac* subliniate în fragmentul intitulat *Fagul* de S. Mehedinți (IV, p. 13) și glosate la sfîrșitul lecției. *Slodun* nu figurează în DEX, DM, DE, MDE ; apare în CADE, TDRG și *Lexic regional*, vol. I, s.v., numai ca substantiv ; singura atestare a formei cu valoare adjectivală se află la SCRIBAN, D., s. v. *slodun* ; contextul citat aici este însă identic cu cel din manualul destinat clasei a IV-a. Pentru *ciortac* am consultat DA și dicționarele indicate mai sus : termenul este atestat numai în SCRIBAN, D., s. v. *ciortac*.

Dată fiind circulația restrînsă a elementelor lexicale menționate mai sus, considerăm nerecomandabilă (uneori chiar contraindicată — vezi *slodun*, *ciortac*) prezența acestora în manualele destinate învățămîntului primar. Termenii la care ne-am referit încarcă inutil memoria elevilor, în detrimentul dezvoltării eficiente a vocabularului activ.

5.2. Încă din ciclul primar, școala trebuie să le dezvolte copiilor conștiința ierarhiei elementelor de vocabular din propriul repertoriu lingvistic, spiritul de discernămînt și capacitatea de a se adapta contextului de comunicare.

Pe această linie ar fi de dorit ca manualele să marcheze explicit distincția dintre termenii literari, care trebuie asimilați de copii (pentru a fi folosiți activ-productiv în exprimarea îngrijită) și cuvintele sau sintagmele regionale, arhaice, populare, familiare etc. destinate, în ciclul primar, numai unei lărgiri a capacității de înțelegere a elevilor. Această distincție s-ar putea realiza prin mijloace grafice, și anume prin *dispunerea în coloane diferite* a termenilor literari și, respectiv, a celor nonliterari explicați la sfîrșitul lecției. Considerăm obligatoriu, totodată, ca manualele să semnaleze *toate* formele lexicale dialectale și /sau arhaice, populare, familiare etc., care apar în fragmentul studiat, să sublinieze *întotdeauna* caracterul neliterar al acestora și să le opună cu consecvență echivalentul din româna literară.

Cu excepția cîtorva precizări sporadice din manualul pentru clasa a IV-a, în cărțile de citire din învățămîntul primar nu se specifică însă, în general, caracterul nonliterar al cuvintelor și expresiilor regionale, populare etc. glosate și, prin urmare, nu se oferă indicații restrictive de utilizare. Nici *Vocabularul* cu care se încheie manualul destinat clasei a IV-a nu conține precizări privind

stratul nonliterar al unora dintre elementele pe care le reunește. În cartea de citire pentru clasa a III-a apare o singură notă (vezi în capitolul *Texte pentru lectură*, fragmentul *La scăldat* de Ion Creangă), prin care se sugerează elevilor caracterul regional al unor termeni : „Citiți cu atenție lectura, ajutîndu-vă de explicarea dată *cuvintelor din graiul moldovenesc* [. . .]" (III, p. 174, s.n.).

Prezentarea și explicarea termenilor la sfîrșitul lecțiilor nu se face, așadar, pe baza distincției dintre elementele literare și cele nonliterare. Cuvintele sînt grupate într-o singură coloană, de obicei, fără a se semnala deosebirile contextuale de distribuție. Apar astfel, reunite în aceeași listă, forma populară *a purces*, termenii literari *microfon*, *orator* și adjectivul regional *dodoloață* (III, p. 123) ; la fel : *moț*, *năzuință* (elemente literare), *răgută*, *bumbi* (forme regionale) (III, p. 88) ; *sultan*, *sol* (termeni literari) și *cu bănat* (expresie regională) (III, p. 32) etc.

Tratarea nediferențiată a elementelor lexicale cu statut lingvistic diferit poate avea, nu rareori, efectul de a-i deruta pe elevi. Se încurajează astfel situațiile de interferență a registrelor verbale în exprimarea copiilor de vîrstă școlară mică[23].

Cărțile de citire destinate claselor a II-a și a IV-a cuprind și cîțiva termeni pentru care precizarea statului literar/nonliterar sau a caracterului regional/popular ridică probleme, dicționarele moderne neoferind soluții unitare. Menționăm dintre aceștia : *chivără* (III, p. 95) care figurează în DEX fără restricții de utilizare, dar în DM este considerat termen învechit ; *pîrdalnic* (III, p. 76) apare în DEX ca popular și familiar, iar în DM fără indicații restrictive ; *văpaiță* (III, p. 63) în DEX : popular, în DM : fără restricții de utilizare ; *pitită* (III, p. 125) în DEX : popular, în DM : fără restricții de utilizare ; *megieș* (IV, p. 52) în DEX : popular, în DM : regional ; etc.

Considerăm că într-un program de perspectivă, riguros și susținut de dezvoltare a comunicării, formele cu statut controversat nu-și au locul în textele destinate învățămîntului primar.

6. Situațiile la care ne-am referit mai sus (sub **3.4** și **5**) ne-au servit pentru a sublinia că materialul lingvistic cuprins în fragmentele de lectură nu a fost suficient valorificat de manuale în interesul dezvoltării comunicării. Înțelegerea justă a raportului dintre elementele literare și cele regionale, populare, familiare etc. precum și a sarcinilor didactice corespunzătoare reprezintă, fără îndoială, și garanția redactării unor bune instrumente de lucru : cartea de citire, ca factor esențial de propagare a normei literare în învățămîntul primar, ar putea să ofere totodată informații și comentarii adecvate, care să aibă în vedere toate zonele geografice ale țării. Aceasta ar permite cadrelor didactice să selecteze cunoștințele necesare dezvoltării comunicării în mediul dialectal și socio-cultural în care activează. Elevii se vor familiariza astfel cu bogăția și varietatea limbii materne, învățînd s-o cunoască temeinic, s-o prețuiască și s-o utilizeze adecvat, sub toate aspectele ei.

---

[23] În cursul cercetărilor noastre am constatat frecvent, în context formal, la elevii claselor a III-a și a IV-a (în special în mediul rural) tendința de a alterna fără discernămînt, în același context, termeni literari și forme lexicale regionale, populare etc. De exemplu : „Pe urmă ne-am jucat și amîndoi am făcut arcuri, pe care puneam *o blană*" [=(reg. munt.) *scîndură*] (R.M., Bolintin-Vale) ; „A căzut frățiorul meu în *lac* [=(reg. munt.) *baltă*] și mama m-a certat că n-am avut grijă de el" (B.I., Crevedia Mare).

ÉLÉMENTS RÉGIONAUX DANS LES MANUELS DESTINÉS À L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE

RÉSUMÉ

Dans la perspective du rapport entre la langue littéraire et les éléments nonlittéraires (dialectaux, en premier lieu), nous avons pris en discussion quelques faits régionaux de phonétique, morphosyntaxe et lexique qui ont été inclus dans les manuels actuels destinés à l'enseignement primaire. Partant de la prémisse que le livre d'école — unique pour tout le pays — doit offrir tout d'abord la solution de la norme prescriptive, nous avons jugé justifiée et recommandable l'acceptaton des éléments dialectaux, populaires, archaïques, familiaires, etc. dans les textes de lecture destinés à l'enseignement primaire ; mais cela seulement dans l'intérêt précis du développement de la communication. Nous considérons indispensable, dans ce sens, la présence, dans les manuels, des commentaires élémentaires — au niveau de compréhension des élèves — concernant le statut, les restrictions d'emploi, ainsi que le doublet littéraire des éléments régionaux. Les informations et les commentaires de cette nature doivent prendre en considération toutes les zones géographiques du pays. De cette manière les manuels pourront correspondre effectivement aux exigences de la didactique linguistique actuelle, visant l'orientation de l'enseignement de la langue maternelle à l'école vers des connaissances qui se rapportent à toutes les variantes linguistiques — littéraire et nonlittéraires — et à leur emploi complémentaire dans des contextes différents de communication.

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis, nr. 25

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANUL 1985

1. Colectivul de redactori al *Dicționarului limbii române* (Doina Cobeț, Corneliu Mordriu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Maria Vișoianu, Rodica Radu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Cristina Florescu și Eugen Munteanu) a redactat 200 p. convenționale de articole la litera *L*, a efectuat operații de revizie definitivă a 200 p. de articole de la litera *V*, de definitivare și pregătire pentru comisia de etimologii a porțiunii *V — VĂ-*, de îmbogățire a fișierului prin extragerea a cca 20 000 fișe din lucrări incluse în bibliografia dicționarului. De asemenea, s-au colaționat cca 500 p. și s-au refăcut (după revizie) cca 600 p. din diferite porțiuni de la literele în lucru (*L* și *V*), s-au completat și definitivat redactări din porțiunea *VE-*.

La tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova* s-a redactat și definitivat prima parte a volumului al doilea al lucrării, cuprinzînd *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale din Moldova, 1772—1984*, literele A—L (2 000 p.), de către un colectiv format din trei cercetători (Dragoș Moldovanu, Vlad Cojocaru, Gabriela Macovei), la care se adaugă un număr de 14 colaboratori din afara sectorului (cercetători, cadre didactice din învățămîntul superior și mediu). Lucrarea prezintă, într-o primă secțiune, evoluția tuturor localităților existente în perioada respectivă, sub aspect administrativ (din ce ținuturi, ocoale sau comune au făcut parte de-a lungul timpului), teritorial (ce alte sate au avut în componența lor și ce părți de sat au pierdut, cînd au apărut și cînd au fost înglobate în alte localități) și lingvistic (ce nume au avut și cînd și-au schimbat numele). Aceste trei aspecte sînt urmărite simultan folosind o schemă lexicografică complexă, care permite, în același timp, urmărirea cu ușurință a unui singur aspect în diacronie. Totodată s-au avut în vedere o mare parte din satele dispărute, care între 1772 și 1900 sînt menționate doar ca moșii. Cea de a doua secțiune urmărește evoluția unităților complexe (comune rurale și urbane, orașe; ocoale, plăși sau raioane; ținuturi, județe sau regiuni). Acest volum, care a fost conceput ca o lucrare preliminară a dicționarului propriu-zis, este indispensabil pentru cei ce studiază istoria așezărilor umane din Moldova, furnizînd în același timp un foarte bogat material lingvistic, cu ajutorul căruia se vor putea întreprinde cercetări toponimice de orice natură (etimologice, fonetice, morfo-sintactice ș.a.).

S-a continuat redactarea volumului al II-lea din *NALR. Moldova și Bucovina* și a celui de al doilea volum de *Texte dialectale* de către un colectiv de cercetători (Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Horia Bîrleanu, Cecilia Zoler, Eugenia Achiței — ultima, geograf) și cadre didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași (Vasile Arvinte și Adrian Turculeț). Pentru *Atlasul limbilor Europei* (*ALE*), prof. V. Arvinte împreună cu Stelian Dumistrăcel au efectuat anchete cu Chestionarul II și au continuat prelucrarea materialelor pentru volumul I.

N.A. Ursu și Despina Ursu au terminat redactarea lucrării *Limba cronicilor și a traducerilor românești din Moldova în perioada 1750—1800*. Utilizînd 64 de texte de referință (dintre care 50 sînt manuscrise), scrieri originale (11) și traduceri (53) din diverse limbi (slavonă, greacă, franceză, italiană și rusă), autorii și-au propus să clarifice, printr-un studiu filologic (în sens larg), numeroase probleme de istorie culturală și de istorie a limbii literare din această perioadă prea puțin cercetată, relevînd totodată figuri de cărturari încă necunoscuți, cărora li se atribuie paternitatea textelor respective.

2. S-au publicat studii, articole, note și recenzii în reviste de specialitate și de cultură („Anuar de lingvistică și istorie literară", „Limba română", „Revue roumaine de linguistique", Buletinul informativ al Universității „Al. I. Cuza", „Cronica", „Dialog"), s-au susținut comunicări la Sesiunea anuală a Centrului, 29 mai—1 iunie (St. Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Maria Vișoianu, Dragoș Moldovanu, Victoria Zăstroiu, Carmen-Gabriela Pamfil, Gabriela Macovei, Eugen Munteanu, Ioan Oprea), la Colocviul național de lingvistică — poetică — stilistică, Iași, 14—15 iunie (I. Nuță, Dragoș Moldovanu, Cristina Florescu, Ioan Oprea, Eugen Munteanu), la Sesiunea științifică extraordinară dedicată împlinirii a 125 de ani de la inaugurarea primei

Scanned with OKEN Scanner

universităţi româneşti, Iaşi, 24—26 octombrie (Ion Nuţă, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu), la sesiunea „Zilele academice istorice" — prilejuite de împlinirea a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene —, Iaşi, 14—16 mai (Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Cristina Florescu), în şedinţa publică a Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte a Academiei R.S. România din 26 iunie (St. Dumistrăcel), la Sesiunea de comunicări a Societăţii de studii clasice, Timişoara, 28—29 octombrie (Eugen Munteanu), la Seminarul „Sens şi definiţie", Bucureşti, 21—24 octombrie (Ioan Oprea), la şedinţe de comunicări ale Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi (Stelian Dumistrăcel) şi ale colectivului de lexicografie al Centrului (Carmen-Gabriela Pamfil, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Maria Vişoianu).

3. Filologul Eugen Munteanu a efectuat un stagiu de specializare de o lună la Universitatea din Freiburg (R.F. Germania).

4. Centrul a primit vizita prof. Katherie Verdery de la Johns Hopkins University din Baltimore (S.U.A.), a prof. Paul Miron şi dr. Elsa Lüder de la Universitatea din Freiburg (R.F. Germania), cu care cercetători de la secţia de lingvistică au purtat discuţii pe teme de specialitate.

Scanned with OKEN Scanner

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. *Cărți*

BOSTRÖM, INGEMAR, *Anonimo Meridionale. Due libri di Cucina*, Stockholm, 1985, 136 p.

* * * *Der Briefwechsel zwischen Johann Christian Dietrich und Ludwig Christian Lichtenberg.* Herausgegeben von Ulrich Joost, Göttingen, 1983, 121 p.

BRONEC, JIRÍ, *K lingvodidaktické typologii cizojazyčného lexika*, Brno, 1982, 203 p.

DIETZ, SIGLINDE, *Fragmente des Dharmaskandha. Ein Abhindharma — Text in Sanskrit aus Gilgit*, Göttingen, 1984, 104 + 14 p. ilustr.

DOROVSKY, IVAN, *Konstantin Jireček, život a dílo*, Brno, 1983, 232 p.

GREPL, MIROSLAV ; KARLIK, PETR, *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*, Brno, 1983, 104 p.

HANHART, ROBERT, *Text und Textgeschichte des Buches Tobit*, Göttingen, 1984, 94 p.

HIESTAND, RUDOLF, *Papsturkunden für Templer und Johanniter.* Neue Folge. Göttingen, 1984, 340 p.

JERÁBEK, RICHARD, *Proměny jihomoravské vesnice. (Národopisné studie z Brumovic)*, Brno, 1981, 191 p.

KŠICOVÁ DANUŠE, *Poéma za romantismu a novoromantismu. Rusko — české paralely*, Brno, 1983, 191 + 8 p. ilustr.

KŠICOVÁ, DANUŠE, *Ruská poezie v interpretaci Františka Táborského. Z dějin česko—ruských literárních vztahů*, Brno, 1979, 192 + 8 p. ilustr.

LAUER, REINHARD, *Miroslav Krleža und der deutsche Expressionismus*, Göttingen, 1984, 72 p.

MAKARIOS, SYMEON, *Epistola Magna. Eine messalianische Mönchsregel und ihre Umschrift in Gregors von Nyssa „De instituto Christiano".* Herausgegeben von Reinhart Staats, Göttingen, 1984, 196 p.

* * * *Motive und Themen romantischer Naturdichtung. Textanalysen und Traditionszusammenhänge.* Herausgegeben von Theodor Wolpers, Göttingen, 1984, 314 p.

PROSPÍŠIL, IVO, *Ruská románová kronika. Příspěvek k historii a teorii žánrů*, Brno, 1983, 136 p.

SCHULTZE, BRIGITTE, *Jurij Trifonovs „Der Tausch" und Valentin Rasputins „Geld für Maria".* Ein Beitrag zum Gattungsverständis von Povest und Rasskaz der russischen Gegenwartsprosa, Göttingen, 1985, 72 p.

* * * *Syrjänische Texte.* Band 1. *Komi — Permjakisch.* Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen Helsinki, 1985, 297 p.

* * * *Thalia Brunensis Centenaria.* Filozofická Fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brné k poetě 100 výroči stálého českého profesionál niho divadla v Brné, Brno, 1984, 228 + 12 p. ilustr.

TROSO, CRISTINA, *Vasi antichi dei civici musei di Pavia*, Milano, 1982, 86 p.

* * * *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel und Nordeuropa.* Teil 1 — 2. Herausgegeben von Klaus Düwel, Herbert Jankuhn, Harald Siems, Dieter Timpe, Göttingen, 1985, 490 + 332 p.

VÁLEK, VLASTIMIL, *K specifičnosti memoárové lyteratury*, Brno, 1984, 163 p.

ZIEGLER, JOSEPH, *Beiträge zum griechischen Job*, Göttingen, 1984, 112 p.

B. *Reviste*

„Acta Poloniae Historica", XLIX, 1984 ; L, 1984, Ossolineum.

„Annales Universitatis Mariae-Curie Sklodowska", Sectio F. Humaniora, XXXVII, 1982, Lublin.

Scanned with OKEN Scanner

„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Classe di Lettere e Filosofia, Serie III, XII, 1982, 3—4 ; XIII, 1983, 1—4 ; XIV, 1984, 1—3, Pisa.
„Balkansko ezikoznanie. Linguistique Balkanique", XXVIII, 1985, 1 ; 3—4, Sofia.
„Boletin de la Reál Academía Española", tomo LXIV, cuadernos CCXXXI—CCXXXIII, Madrid.
„Ethnographie albanaise", 13, 1984, Tirana.
„Etudes balkaniques". Revue publiée par l'Institut d'Etudes Balkaniques „L. Jivkova" près de l'Académie Bulgare des Sciences, 20, 1984, 1 — 3, Sofia.
„Jahrbuch für Volksliedforschung". Im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs, 26—29, 1981—1984, Berlin.
„Journal de la Société Finno-Ougrienne", 78, 1983 ; 79, 1984, Helsinki.
„Ladinia. Sföi culturâl dai ladins dles dolomites", 7, 1983 ; 8, 1984, San Martin de Tor.
„Letras de Deusto", 13, 1983, nr. 25—27 ; 14, 1984, nr. 28—30.
„Limba şi literatura moldovenească, XXVII, 1984 ; XXVIII, 1985, 1, Chişinău.
„Linguistica", XXIII, 1983 ; XXIV, 1984, Ljubljana.
„Literature. Music. Fine Arts". A Review of German Language Research. Contributions on Literature, Music and Fine Arts. German Studies. Section III, 16, 1983, 1—2 ; 17, 1984, 1—2 ; 18, 1985, 1, Tübingen.
„Makedonski Jazik", 34, 1983, Skopje.
„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres de Dijon", CXXV, 1983, Dijon.
„Miorița. A Journal of Romanian Studies", VIII, 1983, 1—2, Hamilton, New Zeeland, Rochester, New York.
„Neohelicon. Acta comparationis litterarum universarum", 3, 1975, 1—4 ; 4, 1976, 1—2 ; 7, 1979—1980, 2 ; 11, 1984, 1, Budapesta.
„Radovi. Razdio drustvenih znanosti", 21, 1981—1982 ; 22, 1982—1983 ; 23, 1983—1984, Zadar.
„Referativnyi bjulleten bolgarskoj naučnoj literatury, jazikoznanie i literaturovedenie", 25, 1982, 2—4 ; 26, 1983, 1—4 ; 27, 1984, 2—4, Sofia.
„Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche", 115, 1984, Milano.
„Revista de Filologia Española", LXIV, 1984, 1—2, Madrid.
„Revue Romane", 19, 1984, 1 ; 20, 1985, 1, Copenhague.
„Rocznik Komisji Historycznoliterackiej", 19, 1982 ; 20, 1983, Wrocław, Warszawa.
„Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brnenské University. Rada jazykovedna", A 29, 1981 ; A 30, 1982 ; A 31, 1983, Brno.
„Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brnenské University. Rada literárne vedná", D 28, 1981 ; D 29, 1982 ; D 30, 1983 ; D 31, 1984, Brno.
„Travaux de Linguistique et de Littérature", XXI, 1983, 1—2, Strasbourg.
„Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie", 29, 1983, 1—12 ; 30, 1984, 1—12 ; 31, 1985, 1—8, Berlin und Weimar.
„Zeitschrift für Germanistik", 6, 1985, 1—3, Leipzig.
„Zeitschrift für Balkanologie", XIX, 1983, 1—2, Wiesbaden.
„Živa antika. Antiquité vivante", 34, 1984, 1—2 ; 33, 1983, 1—2, Skoplje.

Tiparul executat sub cd. 243
la Întreprinderea poligrafică Iași,
str. 7 Noiembrie nr. 49

Scanned with OKEN Scanner

Publicație a Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza" Iași, „Anuarul de lingvistică și istorie literară" este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie", iar după 1965 a apărut cu titlul actual.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară" publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, fonetică și dialectologie, onomastică, limbă literară, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul" mai cuprinde o rubrică intitulată RECENZII, REVISTA REVISTELOR și CRONICA, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Centrului nostru și sînt prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară" se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin CENTRUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR, str. Codrescu, nr. 2, 6600 Iași.

Toute commande sera adressée au Centre de Linguistique et d'Histoire Littéraire de Iași.

Tiparul executat sub cd. 243
la Întreprinderea poligrafică Iași
str 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Scanned with OKEN Scanner

00003351

Lucrări ale colaboratorilor Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor Iași

Dicționarul limbii române (DRL), Serie nouă, t. XI, partea 1, litera Ș, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, 271 p.

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, Editura Academiei R. S. România, București, 1979, 975 p.

LUCIA CIREȘ, LUCIA BERDAN, *Descîntece din Moldova. Texte inedite*, cercetare monografică și antologie, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1982, LVIII + 420 p.

ION H. CIUBOTARU, SILVIA CIUBOTARU, *Ornamente populare tradiționale. Cusături, țesături* (Zona Botoșanilor), Botoșani, 1982, 144 p.

DAN MĂNUCĂ, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, Editura Sport-Turism, București, 1982, 300 p.

VASILE ARVINTE, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, 239 p.

G. IVĂNESCU, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile Țâra, „Facla", Timișoara, 1983, 326 p.

FLORIN FAIFER, *Dramaturgia între clipă și durată*, „Junimea", Iași, 1983, 176 p.

IOAN HOLBAN, *Proza criticilor*, „Minerva", București, 1983, 318 p.

ALEXANDRU TEODORESCU, *Lucian Blaga și cultura populară românească*, „Junimea", Iași, 1983, 184 p.

LUCIA CIREȘ, *Colinde din Moldova*. Cercetare monografică și antologie, cu 72 melodii transcrise de Florin Bucescu și Viorel Birleanu, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1984, LXXXIII + 333 p.

SILVIA CIUBOTARU, *Strigături din Moldova*. Cercetare monografică și antologie, cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Birleanu și Florin Bucescu, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1984, LXXII + 455 p.

IOAN HOLBAN, *Ion Creangă. Spațiul memoriei*, „Junimea", Iași, 1984, 191 p.

EDIȚII

PETRU CARAMAN, *Literatură populară*, antologie, introducere, note, indice și glosar de Ion H. Ciubotaru, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1982, XLIII + 448 p.

ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ediție, postfață și bibliografie de Florin Faifer, „Minerva", București, 1983, 252 p.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, Editura Academiei R. S. România, București, 1984, VII + 442 p.

E. LOVINESCU, *Mihai Eminescu*, ediție critică, prefață, note, variante, bibliografie și indice de Ion Nuță, „Junimea", Iași, 1984, XLVI + 384 p.

G. IBRĂILEANU, *Spiritul critic în cultura românească. Note și impresii*, reeditare cu o postfață și bibliografie de Ioan Holban, „Minerva", București, 1984, 374 p.

Scanned with OKEN Scanner